

Cover Page



Universiteit Leiden



The handle <http://hdl.handle.net/1887/19168> holds various files of this Leiden University dissertation.

**Author:** Spanninga, Hotso

**Title:** Gulden vrijheid ? : politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640

Date: 2012-06-28



Hotso Spanninga

# Gulden Vrijheid?

Politieke cultuur en staatsvorming  
in Friesland, 1600-1640



Gulden Vrijheid?



FA-nr 1061

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij financiële steun van de Boelstra Olivier Stichting, de Boersma-Adema Stichting, de J.E. Jurriaanse Stichting, het Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur, het Old Burger Weeshuis, het Sint Anthony Gasthuis, de Stichting Herbert Duintjer Fonds en de Stichting Professor Van Winter Fonds.

Foar ús heit en mem  
en myn Nynke en Metsje

Afbeeldingen op het omslag: op de voorkant de poort van het landschapshuis en een deel van de begrafenisstoet van Ernst Casimir van Nassau (zie p. 210) en op de achterkant het in 1849 afgebrande landschapshuis (zie p. 77).

Deze dissertatie heeft geen eigen ISBN,  
het ISBN van de handelsuitgave is 978-90-8704-296-7.

© 2012 Hotso Spanninga & Uitgeverij Verloren BV  
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Omslagontwerp: Robert Koopman, Hilversum  
Opmaak: Rombus, Hilversum  
Druk: Wilco, Amersfoort  
Bindwerk: Van Waarden, Zaandam

*No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.*



# Gulden Vrijheid?

## *Politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640*

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van  
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,  
op gezag van Rector Magnificus prof.mr. P.F. van der Heijden,  
volgens besluit van het College voor Promoties  
te verdedigen op donderdag 28 juni 2012  
klokke 16.15 uur

door

HOTSO SPANNINGA

geboren te Joure  
in 1954

## Promotiecommissie

Promotores: Prof.dr. S. Groenveld

Prof.dr. J.A. Mol

overige leden: Prof.dr. J. Pollmann

Prof.dr. M.R. Prak (Universiteit Utrecht)

Dr. O. Vries (Rijksuniversiteit Groningen)

# Inhoud

|                                              |     |
|----------------------------------------------|-----|
| <b>Woord vooraf</b>                          | 9   |
| <b>Inleiding</b>                             | 11  |
| <i>Onwil en onmacht</i>                      | 11  |
| <i>Probleemstelling en opzet</i>             | 15  |
| <i>Historiografie</i>                        | 22  |
| <br>DEEL I – ACHTERGRONDEN                   |     |
| <b>1 Friesland in de Republiek</b>           | 31  |
| <i>Bondgenoten</i>                           | 31  |
| <i>Zeegewest</i>                             | 35  |
| <i>Friese Vrijheid</i>                       | 37  |
| <i>Ruggespraak</i>                           | 42  |
| <br><b>2 De Vrijheid herwonnen</b>           | 52  |
| <i>Van eenhoofdig naar meerhoofdig gezag</i> | 52  |
| <i>De toegang tot de Landdag</i>             | 60  |
| <i>Grietmannen op de Landdag</i>             | 80  |
| <i>De Staten van Friesland</i>               | 92  |
| <i>Machtsstrijd tussen Hof en Staten</i>     | 97  |
| <i>Steden en platteland in conflict</i>      | 102 |
| <i>De scheuring van 1600</i>                 | 108 |
| <br>DEEL II – ESCALATIE                      |     |
| <b>3 Politieke onbestendigheid</b>           | 121 |
| <i>Strijd om de quote</i>                    | 121 |
| <i>Stadhouder Ernst Casimir</i>              | 128 |
| <i>Twist om de magistraatsbestelling</i>     | 133 |
| <i>Het oproer van 1626</i>                   | 155 |
| <i>De hervormingspoging van 1627</i>         | 162 |

|                                                     |         |
|-----------------------------------------------------|---------|
| <b>4 Politieke verlamming</b>                       | 174     |
| <i>De Generaliteit op de proef gesteld</i>          | 174     |
| <i>Ingrijpen met harde hand</i>                     | 182     |
| <i>Het oproer van 1634</i>                          | 195     |
| <i>De Friese soevereiniteit op de proef gesteld</i> | 200     |
| <b>5 Revolutie</b>                                  | 217     |
| <i>De almanak van Zevenwouden</i>                   | 217     |
| <i>De revolutie van 1635</i>                        | 224     |
| <i>Mislukte contrarevolutie</i>                     | 245     |
| <i>De Friezen aan zichzelf overgeleverd</i>         | 257     |
| <br>DEEL III – CONFRONTATIE                         |         |
| <b>6 Met fluwelen handschoen</b>                    | 267     |
| <i>Roeien tegen de stroom in</i>                    | 267     |
| <i>Toenemende gramschap</i>                         | 287     |
| <i>Restauratie in de negen steden</i>               | 294     |
| <i>De vernieuwde Landdag van 1637</i>               | 300     |
| <i>Belastingmiddelen en kloostermeiers</i>          | 309     |
| <b>7 Met ijzeren vuist en loden voeten</b>          | 315     |
| <i>De impasse doorbroken</i>                        | 315     |
| <i>Verkoop van kloosterlanden</i>                   | 317     |
| <i>Hervormingsvoorstellen en belastingheffing</i>   | 322     |
| <i>De laatste hinderpalen</i>                       | 336     |
| <i>Gijzeling</i>                                    | 340     |
| <br>DEEL IV – CONSOLIDATIE                          |         |
| <b>8 Nieuwe machtsverhoudingen</b>                  | 349     |
| <i>Tussen hoop en vrees</i>                         | 349     |
| <i>Kloosterlanden en financiën</i>                  | 352     |
| <i>Stemreglement en stemkohieren</i>                | 369     |
| <i>Stadhouder en Steden</i>                         | 383     |
| <i>Adel en stadhouder</i>                           | 397     |
| <br><b>Slotbeschouwing</b>                          | <br>410 |



|                                              |     |
|----------------------------------------------|-----|
| Bijlagen                                     | 419 |
| Lijst van afkortingen                        | 430 |
| Herkomst van illustraties                    | 431 |
| Geraadpleegde gedrukte bronnen en literatuur | 432 |
| Summary                                      | 442 |
| Register                                     | 456 |
| Curriculum vitae                             | 464 |



# Woord vooraf

Ooit, lang geleden, langer dan ik hier aan het papier durf toe te vertrouwen, ben ik vol enthousiasme en toen nog jeugdige overmoed begonnen aan een breed opgezet promotieonderzoek naar de Friese sociaal-politieke elite tijdens de gehele periode van de Republiek. Uitgangspunt daarbij was het klassieke artikel van J.A. Faber over de oligarchisering van Friesland in de tweede helft van de zeventiende eeuw uit 1970. Een drukke lerarenbaan, die mij overigens veel voldoening verschaftte, tal van andere 'historische' activiteiten als redacties, commissies en besturen en een laat begonnen gezinsleven, dat meer genoegen gaf en geeft dan ik ooit had kunnen denken, verhinderden de voltooiing van dit (te) ambitieuze project.

Maar er was ook een meer inhoudelijke reden waarom er maar geen einde kwam aan deze vrijwillig aangegane sisyfusarbeid, en dat was een gebrek aan voorstudies. De belangrijkste lacune werd gevormd door de omstandigheid dat er hoegenaamd geen onderzoek was verricht naar de politieke verhoudingen in Friesland in de eerste decennia van de zeventiende eeuw. Het uitgangspunt voor mijn onderzoek vormden namelijk de stemkohieren van 1640, 1698, 1758 en 1788, waarin steeds opnieuw de ongeveer 10.000 stemdragende plaatsen en hun eigenaren waren geregistreerd. Het eerste en daarmee belangrijkste stemkohier dateert uit 1640 en was opgesteld op grond van het in dat jaar ingestelde stemreglement. Dit stemreglement was dus van groot belang voor de politieke en sociale geschiedenis, maar leek zo maar uit de lucht te zijn gevallen.

Om de ontwikkelingen na 1640 in het juiste perspectief te kunnen zien, zag ik mij dus genooddaakt een omtrekkende beweging te maken door het vrijwel onontgonnen terrein van de Friese geschiedenis van de vroege zeventiende eeuw. Dat terrein bleek bij nader inzien niet te bestaan uit grazige weiden, maar uit een oerwoud bezaaid met onverwachte voetangels en klemmen, waar slechts met moeite een weg doorheen gebaad kon worden. Het werd een studie naar de eigenaardige politieke cultuur in het gewest, de staatsvorming die er in de loop der tijd met vallen en opstaan plaatsvond, naar de plaats van Friesland in de Republiek en daarmee het functioneren van de Republiek der Verenigde Nederlanden als statenbond. Oorspronkelijk zou het een hoofdstuk worden van het grote werk, maar door de complexiteit

van de materie, de beschikbaarheid van bronnen, de fascinatie voor het onderwerp en een voor huidige onderzoekers onverantwoordelijk gebrek aan zelfbeheersing, groeide het uit tot een afzonderlijk boek van honderden bladzijden.

Dit boek was er niet gekomen zonder het aanstekelijke enthousiasme, de geduldige aanmoediging en warme belangstelling van mijn eerste promotor, Simon Groenveld. Met genoegen denken we terug aan de vele bezoeken die hij en zijn vrouw Heleen aan Leeuwarden brachten en de geanimeerde gesprekken die we dan steeds voerden. Simon en mijn tweede promotor, Hans Mol, hebben het manuscript steeds nauwgezet van treffend commentaar voorzien en mij behoed voor misstappen op historisch terrein. Dank ook aan de Fryske Akademy te Leeuwarden, die mij in het schooljaar 2009-2010 op detacheringsbasis voor 0,4 fte in dienst nam om de laatste hoofdstukken te kunnen schrijven en aan het Dockingacollege te Dokkum, dat met deze detachering instemde. Vele medewerkers van de Fryske Akademy, Tresoar, het Historisch Centrum Leeuwarden en het Fries Museum hebben meer bijgedragen aan het eindresultaat dan ze zichzelf bewust zullen zijn. Dank ben ik ook verschuldigd aan Hare Majesteit de Koningin, die mij toestemming verleende in het Koninklijk Huisarchief de archivalia van de zeventiende-eeuwse stadhouders van Friesland te raadplegen. Zonder iemand te kort te willen doen, wil ik in elk geval Renée Kunst, Ritske Mud en wijlen Onno Hellinga noemen als gewaardeerde meelezers en gesprekspartners. De meeste dank komt toe aan Nynke, niet zozeer vanwege de punten en komma's, maar meer omdat zij mij jarenlang, meest in de avonduren, vaker heeft moeten missen dan mij zelf ook lief was.

Ljouwert, maart 2012

# Inleiding

‘Onder dese veranderingen is altydt in dese Nacie gheweest een ingebooren liefde tot vryheydt, dewelcke menichmael van vreemde Potentaten aengevochten, somwylen oock onderdruckt: doch als een vyer onder overvloedige materie end brandtholt wederom doorgebroocken is tot een grooter glans’.

Christianus Schotanus<sup>1</sup>

‘Van den Huwelijcken Staet seyt men, Al watter in is, wilder uyt; ende watter uyt is wilder in. Met de Regering gaet het Contrarie. Al watter buyten is wilder in: ende watter in is, wilder in blijven’.

Lieuwe van Aitzema<sup>2</sup>

## Onwil en onmacht

De winter van 1636-1637 was streng, zo streng dat een verstandig mens niet op reis ging, want door sneeuw en ijs waren landwegen zo goed als onbegaanbaar, en alle waterwegen onbevaarbaar geworden.<sup>3</sup> Desondanks begaf op zaterdag 17 januari 1637 een gezelschap van deftige heren zich vanuit Den Haag op weg naar Leeuwarden. IJsgang had de gebruikelijke route over de Zuiderzee afgesloten, zodat de reis met rijtuigen over land ondernomen moest worden, via Utrecht naar Zwolle. Van daaruit werd de moeizame tocht voortgezet, ‘niet sonder groot peryckel’, met sleden over het ijs. Pas vijf dagen na hun vertrek uit Den Haag, op donderdag 12 januari ‘oude stijl’<sup>4</sup> – in Holland was het 22 januari ‘nieuwe stijl’ – arriveerden de heren eindelijk in de Friese hoofdstad.

De reizigers waren niet de eersten de besten. Het waren leden van de Raad van State, het belangrijkste uitvoerend orgaan van de Republiek der Verenigde Neder-

<sup>1</sup> Schotanus, *Geschiedenissen*, ‘Toe-eygeninge’ (aan Staten, Gedeputeerde Staten en stadhouder van Friesland), ongepagineerd.

<sup>2</sup> SSO II, 182a.

<sup>3</sup> Vgl. Buisman, *Duizend jaar weer* IV, 439.

<sup>4</sup> Voor zover niet anders is aangegeven zijn alle genoemde data in deze studie oude stijl.

landen. Zij moesten voor de Staten-Generaal en mede namens prins Frederik Hendrik een belangrijke en delicate missie uitvoeren, die kennelijk geen uitstel kon lijden en waarvan, naar men zei, mogelijk zelfs het voortbestaan van de Republiek zou afhangen.

De missie werd zo belangrijk geacht dat de Raad, officieel althans, in z'n geheel – 'en corps' of 'collegialiter' – naar Leeuwarden werd gezonden. Maar van de zes raadsheren die er in eerste instantie voor werden aangewezen – de overige zes moesten de lopende zaken in Den Haag blijven behartigen – gingen slechts vier naar het hoge Noorden: de Gelderse edelman Alexander van der Capellen, vertrouweling van Frederik Hendrik, de vooraanstaande Hollandse regent Aelbert Frasz. Bruyning uit Enkhuizen, de Utrechtse vroedsman Cornelis van Werckhoven en de Ommelander jonker Hillebrant Gruys. De twee anderen wisten zich vooralsnog voor deze zware taak te excuseren.

Aanvankelijk namen de leden van de Raad met een tiental bedienden hun intrek in een herberg aan de Voorstreek, maar al spoedig bleek dat het verblijf in Leeuwarden langer zou duren dan het ongemak van een logement draaglijk zou zijn. Bovendien logeerden er ook Friese Statenleden, die de vreemde, 'Hollandse' pottekijkers nu niet direct vriendelijk gezind waren. Daarom huurde de Raad voor de huisvesting van de in Friesland verblijvende raadsheren en hun gevolg al spoedig een huis, waarvoor meubilair uit Den Haag werd overgebracht. Dat gaf blijk van een vooruitziende blik, want de Raad van State zou uiteindelijk ruim anderhalf jaar in Leeuwarden domicilie houden.

Het zou gedurende deze gehele periode een groot probleem blijven om de Raad in Leeuwarden enigszins op sterkte te houden. Een al te langdurig verblijf onder de koppige Friezen in het afgelegen Leeuwarden gold als een kwelling, waar men als het even mogelijk was voor bedankte, hoewel dienstreizen lucratief en dus populair waren onder regenten. Maar ook in Den Haag kwam het zelden voor dat de Raad voltallig vergaderde; besluiten werden doorgaans genomen door slechts enkele aanwezige heren. Er waren immers genoeg geldige redenen om niet compleet te vergaderen: commissies uit de Raad moesten geregeld inspectietochten naar de Generaliteitslanden en langs vestingwerken maken, de leden van de Raad waren vaak voor lange tijd absent om de landdag in hun provincie te kunnen bijwonen, en dan hadden zij thuis ook nog hun particuliere affaires te behartigen.<sup>5</sup> Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat er in Friesland meestal slechts enkele raadsheren aanwezig konden zijn.

Nog op de dag van aankomst begon de secretaris van de Raad in Friesland, Johan Eyckbergh, met de woorden 'In Godes Name, 1637' een logboek. In dit 'Journaal' zou hij vrijwel dagelijks – en dat meer dan vijfhonderd dagen lang – nauwgezet en uitvoerig verslag doen van de vele moeilijke besprekingen die met de Staten van

5 Van Deursen, 'Raad van State onder de Republiek', 66.

Friesland, Gedeputeerde Staten, de stadhouder en individuele regenten gehouden werden. Zijn schrijfwerk leverde uiteindelijk een document op van maar liefst 1328 pagina's.<sup>6</sup> Hij was zo verstandig om daarop in de loop der tijd een uitvoerig register samen te stellen, waardoor hij greep kon houden op de vele ingewikkelde onderwerpen die vaak tegelijkertijd aan de orde waren. Zo was hij des te beter in staat zijn superieuren van dienst te zijn en nieuw aangekomen raadsheren op de hoogte te brengen van de actuele stand van zaken. De notulen van Eyckbergh geven een uiterst gedetailleerd beeld van het reilen en zeilen van de Friese politiek in deze jaren. Daarmee is het een voor de Republiek uniek document, omdat in de zeventiende eeuw alleen de uitkomsten van de beraadslagingen in Statenvergaderingen en dergelijke – in de vorm van beknopte resoluties – schriftelijk werden vastgelegd en de discussies of onderhandelingen die eraan vooraf gingen zich dus meestal aan onze waarneming onttrekken.

De missie van de Raad van State naar Friesland had alles te maken met de oorlog waarin de Republiek sinds jaar en dag verwickeld was. De Republiek der Verenigde Nederlanden was ontstaan uit de Opstand van de Nederlanden tegen het gezag van hun vorst Filips II, en de strijd tegen deze aartsvijand was nog steeds de belangrijkste bestaansreden van dit bondgenootschap – vastgelegd in de Unie van Utrecht van 1579 – tussen de zeven noordelijke Nederlanden. De geldverslindende gezamenlijke strijd moest echter wel gefinancierd worden. Afgesproken was dat Friesland ruim 11% van de gemeenschappelijke lasten van de Republiek – die bijna geheel bestonden uit posten vooral voor het leger en in mindere mate voor de vloot – voor zijn rekening zou nemen. Het gewest bleef hierin echter schromelijk in gebreke, zodat de Friese achterstanden almaar opliepen. Uiteraard maakten de overige gewesten, vergaderd in de Staten-Generaal, zich hierover grote zorgen. De houding van de Friezen dreigde in toenemende mate zijn weerslag te krijgen op zowel de eensgezindheid als de militaire slagkracht van de Republiek. Grootste belanghebbende was Holland, dat met 58% veruit het meest betaalde en bovendien in de vorm van voorschotten steeds voor de Friese tekorten – en voor die van andere achterstallige gewesten – opdraaide. Ook Frederik Hendrik, die op dat moment als stadhouder van vijf van de zeven gewesten en als militair op het toppunt van zijn macht stond, maakte zich grote zorgen, want een succesvolle voortzetting van de oorlog was afhankelijk van een ononderbroken geldstroom uit de gewesten. De 'harde' Friezen moesten dus hoe dan ook in het gareel worden gebracht.

6 Dat wil zeggen 664 foliobladen recto en verso; NA, ARS, inv.nr. 55. In de serie resoluties van de Raad van State 1584-1795 (inv.nrs. 3-386) is dit het enige deel dat afzonderlijk, buiten de gewone chronologische orde ('gehouden in Friesland'), werd opgemaakt. Zie over het fungeren van Eyckbergh als secretaris in Friesland hoofdstuk 6 noot 11. Met dank aan Christien Boomsma, die mij haar microfilms van dit archiefstuk ter beschikking stelde.



De heren van de Raad van State stonden voor een zware opgave, want de twee doelen die zij met hun missie moesten bereiken waren in de kern van de zaak erg moeilijk verenigbaar. De eerste opdracht was de Friezen ertoe te brengen hun financiële verplichtingen jegens de Generaliteit na te komen. Dit vereiste kordaat optreden. Daarom had de Raad het mandaat gekregen om zonder ruggespraak met Den Haag de nodige maatregelen in het weerspannige gewest te nemen, zo nodig met inzet van troepen. Het voortbestaan van de Republiek – het ‘gemene vaderland’, zoals de Raad van State dat hier noemde – stond immers op het spel. Maar wanneer getracht zou worden Friesland tot betaling te dwingen, zou wel eens kunnen blijken dat dat vaderland meer van de Hollanders was dan van de Friezen. Dan was het niet ondenkbaar dat Friesland helemaal zou afhaken. En dan zou van de tweede opdracht van de Raad van State – het behouden van Friesland als bondgenoot – niets terecht komen. De gevolgen zouden rampzalig zijn, want eensgezindheid was de bestaansvoorwaarde voor de Republiek. Aan een tussenoplossing viel niet te denken. Een bondgenoot die veel te weinig bijdroeg aan de oorlogskas zou voor de Unie slechts een blok aan het been zijn, Holland op kosten jagen en andere bondgenoten op verkeerde gedachten kunnen brengen. Welbeschouwd was er maar één manier waarop de Raad van State beide doelen kon bereiken: zich rechtstreeks bemoeien met de interne problemen van Friesland. Er moest orde op zaken worden gesteld en de juiste mensen moesten aan het bewind komen. Om dit te kunnen bereiken zouden de heren op eieren moeten lopen om de vrijheidslevende Friezen niet teveel tegen de haren in te strijken.

De politieke problemen waar Friesland mee worstelde logen er niet om. Al vanaf het begin van de Opstand heerste in het gewest grote politieke instabiliteit. Deze was altijd latent aanwezig maar kwam nu en dan in felle conflicten tot uitbarsting, met chaos en soms bijna burgeroorlog als gevolg. Juist door deze onderlinge verdeeldheid en de daarmee gepaard gaande besluiteloosheid van de Friese Staten – die tijdens de Opstand het hoogste gezag aan zich hadden getrokken – was Friesland in de loop der jaren ettelijke miljoenen guldens achterop geraakt in het afdragen van zijn bijdrage aan de Generaliteit. Eerdere deputaties van of vanwege de Staten-Generaal die hadden moeten aandringen op volledige betaling van de Friese bijdrage, en daarmee op verhoging van bestaande en invoering van nieuwe belastingen in Friesland, waren steeds met lege handen of hooguit loze beloften uit Leeuwarden teruggekeerd. Er was niet alleen sprake van onmacht maar ook van onwil, want de Friezen beriepen zich voortdurend en luidkeels op hun gewestelijke zelfstandigheid, op de legendarische ‘Friese Vrijheid’. Het Friese particularisme leek vaak sterker te zijn dan de wil om gezamenlijk de vijand te weerstaan.

Ruim anderhalf jaar voordat de Raad van State in Friesland arriveerde, hadden gebeurtenissen plaatsgevonden waardoor zowel de onmacht als de onwil van de Friezen om bij te dragen aan de Unielasten groter waren geworden dan ooit tevoren. Geruchten over malversaties door de ontvanger-generaal van Friesland hadden de ontevredenheid onder de belastingbetalers bijna tot het kookpunt doen stijgen. Bij de verkiezingen was door diverse belanghebbende partijen op dit misnoegen ingespeeld, met als gevolg dat er veel nieuwe volmachten (Statenleden) waren gekozen die nog minder dan hun voorgangers tot belastingverhogingen bereid waren en al helemaal niet op enigerlei wijze de bondgenoten terwille wilden zijn. Deze malcontenten hadden vervolgens in juli 1635 hun greep op de macht nog versterkt door een omwenteling in de steden te bewerkstelligen: de magistraatsbestelling (het recht om stadsbestuurders aan te wijzen) was onttrokken aan stadhouder en Hof van Friesland, waardoor alle steden de 'vrije' magistraatsbestelling hadden gekregen. Stadhouder en Hof waren hierdoor als machtsfactoren zo goed als uitgeschakeld. Deze revolutie had een gevaarlijke tweespalt in de provincie teweeggebracht tussen 'oude' en 'nieuwe' machthebbers. Aldus kwamen de heren van de Raad van State in januari 1637 in een politieke slangenkuil terecht. Zij stonden er alleen voor, want daadwerkelijke steun van stadhouder en Hof hadden zij immers niet te verwachten. Aangespoord vanuit Den Haag zou de Raad van State anderhalf jaar lang met stugge volharding pogingen in het werk blijven stellen om de Friese problemen op te lossen en daarmee de geldstroom uit het gewest weer op gang te brengen.

### Probleemstelling en opzet

In de woorden van de bekende Engelse ambassadeur William Temple was de welvaart in de Republiek der Verenigde Nederlanden door 'een wonderbaarlijke groei in rijkdom, pracht, handelsomzet en inwonertal' zozeer gestegen, dat 'de kracht van hun vloten, hun versterkte steden en staande strijdkrachten, met genoeg vaste inkomsten om die grootheid overeind te houden [...] bij sommigen jaloezie, bij anderen vrees, en bij allen verwondering' teweeg brachten.<sup>7</sup> Dit opmerkelijke machtsvertoon was volstrekt onmogelijk geweest, wanneer tussen de gewesten, en binnen de gewesten bijvoorbeeld tussen de Hollandse steden, geen eensgezindheid had bestaan, vooral ten aanzien van de door Temple genoemde gezamenlijk op te brengen 'vaste inkomsten'. Eigenlijk zou samenwerking een vanzelfsprekende zaak moeten zijn, want toen de opstandige gewesten zich in 1579 aaneensloten in de Unie van Utrecht, hadden zij beloofd naar buiten toe op te treden 'alsof zij maar één provincie' waren. Maar in de praktijk viel het voor de bondgenoten niet mee zich als zodanig te gedragen. Elk gewest was immers soeverein, en ook op lokaal niveau werd

7 Roorda (ed.), *Ambassadeur*, 37.

vaak verregaande autonomie gepretendeerd. Die vrijheid werd gekoesterd, want ook of juist daarvoor had men de wapens tegen de koning opgenomen. Daarom werd welbewust gestreefd, niet naar een ongewenste en onbereikbare eenheid, maar naar consensus en eendracht, zij het dan eendracht in verscheidenheid. En de enige manier waarop die bereikt kon worden, was door middel van overleg en onderhandelen, door collegiale en 'horizontale' besluitvorming, want sinds de Opstand was er geen vorst meer die 'verticaal' de beslissingen kon nemen.

De uitdrukking 'eendracht in verscheidenheid' is afkomstig van Frijhoff en Spies, die onder de titel *Bevochten eendracht* een even magistrale als wijdlopijge studie schreven over de cultuur van de Republiek omstreeks 1650. Zij beschrijven het overleggen, het 'vergaderen', als een typisch Nederlands verschijnsel.<sup>8</sup> Dit beperkte zich niet tot de politiek alleen: in hun ogen was het voornaamste kenmerk van de Nederlandse cultuur gelegen in de 'fundamentele verplichting en vaak ook bereidheid tot discussie, tot kennisneming van andermans mening voorafgaand aan de besluitvorming, en de behoefte aan afweging van alle voors en tegens, uit welke hoek ze ook komen, bij de meningsvorming op alle terreinen van leven en cultuur'.<sup>9</sup> In de politiek stonden weliswaar de belangen van het eigen gewest of de eigen stad meestal voorop, maar consensus bleef het uiteindelijke doel, want eendracht maakt macht.<sup>10</sup> De vrijheid werd bevochten op de vijand; de eendracht aan het thuisfront. Daardoor wist men in 1648, toen de vrede werd gesloten, volgens Frijhoff en Spies niet beter dan dat de gewesten, die zich in 1579 hadden aaneengesloten om samen sterker te staan, onlosmakelijk verbonden waren. De nagestreefde eendracht was een vaststaand feit, en het land een 'natie met de nodige cohesie en samenhang' geworden.<sup>11</sup> Desalniettemin erkennen beide auteurs dat door het particularisme van gewesten en steden een dubbel wij-gevoel was ontstaan: natiebesef tegenover westelijk en lokaal identiteitsbesef.<sup>12</sup> In elk geval had de Republiek zonder het streven naar en het bereiken van consensus nooit bijna twee eeuwen stand kunnen houden en was het huidige Nederland ondenkbaar geweest.

Uit het verslag van de missie van de Raad van State naar Friesland in de jaren 1637-1638 en de voorgeschiedenis van deze missie rijst echter allesbehalve een blijmoedig beeld op van een wederzijds streven naar consensus en harmonie. Ook in de laatste fase van de oorlog tegen Spanje was eensgezindheid tussen Friesland, in meerdere opzichten het tweede gewest van de Republiek, en zijn bondgenoten nog ver te zoeken. De verhoudingen waren zelfs zo fragiel dat bij een volledig echec van de Raad de eendracht groot gevaar zou lopen. Ook de verhoudingen binnen het ge-

8 Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 219, vgl. 179.

9 Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 219.

10 Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 34, 85, 143, 221.

11 Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 138, vgl. 172-173.

12 Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 95. Zie voor een studie die met een minder optimistische blik uitgaat van juist de tweedracht binnen de Republiek: Groenveld, *Evidente factiën*.

west zelf waren uiterst instabiel: de samenstellende delen – kwartieren, grietenijen, steden en zelfs dorpen – waren dermate eigengereid en gingen zo prat op hun zelfstandigheid, dat samenwerking op gewestelijk niveau uiterst moeilijk of zelfs in het geheel niet tot stand kwam. Mede door zijn ongekend open politieke systeem, dat in sterk contrast stond met dat in andere gewesten, gold Friesland als een uitgesproken buitenbeentje en als een notoire dwarsligger in Generaliteitsaangelegenheden.

In deze studie zullen zowel de interne Friese problemen als de verhouding van dit gewest tot de Generaliteit in de vier eerste decennia van de zeventiende eeuw onder de loep worden genomen. Daarbij zal worden nagegaan hoe het door Frijhoff en Spies beschreven ideaal van consensus en van eenheid in verscheidenheid, als het bindmiddel van een natie in wording, in de praktijk functioneerde en hoe effectief de daarmee gepaard gaande vergadercultuur eigenlijk was. Hierbij dringt zich de vraag op of er niet een confrontatie – of in zekere zin zelfs een krachtmeting – plaatsvond tussen twee politieke culturen, tussen twee manieren waarop werd omgegaan met politieke conflicten: de ‘Hollandse’ en de ‘Friese’, oftewel het consensus-, harmonie- of poldermodel en het conflictmodel. Daarbij kan men bij het laatste het vermoeden hebben van een nog steeds doorwerken van de vroegere vetemaatschappij, die in Friesland langer heeft standgehouden dan in de andere gewesten.<sup>13</sup> In elk geval kreeg door de langdurige aanwezigheid en interventie van de Raad van State in Friesland het consensusmodel met veel pijn en moeite toch de overhand: de problemen werden min of meer opgelost, het gewest kwam wat betreft de binnenlandse politiek in rustiger vaarwater terecht en de relatie tot de Generaliteit werd enigszins genormaliseerd. Was dat wellicht te danken aan een overheveling van het door de Raad gepropageerde ‘Hollandse’ model naar Friesland?

In meer algemene zin komt de vraag aan de orde waar de loyaliteiten en prioriteiten van de meest vooraanstaande en toonaangevende Friezen lagen, bij het eigen gewest of bij de Republiek als geheel. Had het begrip ‘vaderland’ of ‘patria’ voor de Friezen in het begin van de zeventiende eeuw in de eerste plaats betrekking op het eigen gewest, of was er ook sprake van enig ‘wij-gevoel’ op ‘Nederlands’ niveau? Was solidariteit met de bondgenoten, het algemeenste belang, sterker of juist zwakker dan het algemeen belang van het eigen zelfstandige gewest, of was het belang van de eigen grietenij, het eigen dorp of zelfs het individueel belang sterker?<sup>14</sup>

Zoals uit de ondertitel blijkt gaat deze studie niet alleen over politiek en politieke cultuur, maar ook over staatsvorming. Onder dit ‘mega-historische’ begrip verstaan we de groei van de macht en de instellingen van centrale overheden in Europa sinds de volle middeleeuwen, ten koste van andere dragers van politiek gezag en

<sup>13</sup> Dit verband werd eerder gesuggereerd door Van der Plaats, *Eendracht*, 138-139.

<sup>14</sup> Vgl. Van Sas, ‘Het begrip “Vaderland”’; Tilmans, ‘De ontwikkeling’, m.n. 47-49; Groenveld, “Natie” en “patria” en *Regeren in de Republiek*, 8; De Bruin, ‘Het begrip “Vaderland”’; Haitsma Mulier, ‘Het begrip “Vaderland”’, m.n. 173.

van de onderdanen. Het resultaat daarvan was het ontstaan van de moderne Europese ‘power states’ in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw. Het staatsgezag werd steeds meer belichaamd door de vorst en zijn ambtenaren. Dit ging gepaard met centralisatie van bestuur en rechtspraak, uniformering van regels en wetten en monopolisering van belastingheffing en geweldsuitoefening. Steden en plattelandsgebieden verloren van lieverlede hun autonomie en lokale potentaten moesten het hogere gezag erkennen of het veld ruimen. Gewelddadige vetevoering verdween en publieke machtsuitoefening kwam in de plaats van private.<sup>15</sup> Dit proces verliep allesbehalve rechtlijnig en geen enkel Europees land ontwikkelde zich op dezelfde wijze. We gaan hier niet nader op de uitgebreide literatuur over staatsvorming in – op dit terrein is aan theorieën en verklaringen geen gebrek – maar merken slechts op dat in deze theorieën over het ontstaan van de moderne staat de overheidsfinanciën vaak een centrale rol spelen. Het doel was immers door middel van een gecentraliseerd en loyaal ambtenarenkorps het financiële en menselijke potentieel van de bevolking in het belang van de staatsmacht zoveel mogelijk te mobiliseren.<sup>16</sup> Belastinggeld was immers, zeker in een tijd waarin vrijwel uitsluitend beroepslegers werden ingezet, de ‘Senuw van den Oorlog’.<sup>17</sup>

Enkele kleine vorstenloze staten – Venetië, de Zwitserse confederatie en de Republiek der Verenigde Nederlanden – worden voor de vroegmoderne tijd beschouwd als de grootste anomalieën in deze algemene ontwikkeling. In de noordelijke Nederlanden was de centralisatiepolitiek van de Habsburgers onderbroken door de Opstand tegen het vorstelijk gezag. In plaats daarvan ontstond de Republiek, die in de zeventiende eeuw een ongekennde macht ontplooipte. Eigenlijk was het een mirakel dat een vrij los federatief samenwerkingsverband als de Republiek, met een gedecentraliseerd en representatief staatsbestel, in de zeventiende eeuw zo’n opzienbarend succes kon zijn. Het kleine land wist het machtige Spaanse imperium te weerstaan en was op het Europese toneel lange tijd een eersterangs mogendheid. Blijkbaar was het verbrokkelde staatsbestel van de Republiek toch dermate effectief, dat het veel grotere buurstaten het hoofd kon bieden. Bij de bestudering van staatsvorming in Europa is de Republiek der Verenigde Nederlanden – juist vanwege haar uitzonderlijke karakter<sup>18</sup> – dan ook niet aan de aandacht ontsnapt.

Met de financiering van de oorlogsvoering als invalshoek heeft Marjolein ’t Hart in *The making of a bourgeois state* (1993) deze wonderbaarlijke levensvatbaarheid van de Republiek vergeleken met de staatsvorming in de ons omringende landen.

<sup>15</sup> Zie hiervoor onder meer: Reinhard, ‘Introduction’, 1; Blockmans, ‘Van private naar publieke macht’; ’t Hart, *Making*, 6; Vermeesch, *Oorlog*, 14–17.

<sup>16</sup> Zie onder meer: ’t Hart, ‘Staatsvorming’, *The making of a bourgeois state* en ‘Tussen kapitaal en belasting-monopolie’. Over de verschillende theorieën onder meer Blockmans, ‘Beheersen’.

<sup>17</sup> Valckenier, ‘*t Verwerd Europa*’, 22.

<sup>18</sup> Volgens De Bruin is de Republiek in meerdere opzichten *niet* te beschouwen als een anomalie in het vroegmoderne Europa; De Bruin, ‘politiek bestel’. Zie ook: Davids en Lucassen (ed.), *A miracle mirrored*.

De militaire kracht van de Republiek – want daaraan werd haar internationale prestige vooral afgemeten – was gebaseerd op haar economische voorspoed en vervolgens op de efficiënte manier waarop de overheid of liever overheden de welvaart van burgers en boeren door middel van belastingheffing en vrijwillige leningen wisten af te tappen. De politieke en economische kracht van de Republiek werd in de visie van 't Hart niet zozeer bepaald door de samenhang van de Republiek als geheel, maar vooral door dominantie van het verstedelijkte Holland, en dan in het bijzonder door de nauwe samenwerking en coherentie van de Hollandse burgerlijke elites. Door de grote handelsstromen en de verstedelijking brachten de indirecte belastingen op consumptiegoederen in dit gewest veel geld op. Dit zorgde voor een stabiel staatskrediet, want rentebetalingen konden daardoor regelmatig plaatsvinden. De leningen werden geplaatst bij een groot aantal kapitaalbezitters, zowel regenten als kleine spaarders, die dus indirect baat hadden bij de belastingheffing. Bij belastingoproeren, die weinig voorkwamen, kreeg de opstandige bevolking geen steun van de lokale elites. Door de decentralisatie van het overheidsgezag hadden deze elites invloed op het politieke beleid, wat zorgde voor een doorgaans stabiel politiek klimaat. Voor de Hollandse politiek en de hoge kosten die deze met zich meebracht, bestond onder de burgers van de Hollandse steden een breed draagvlak.<sup>19</sup>

Reeds Johan van den Sande, nota bene raadsheer in het Hof van Friesland, beschouwde deze hoogstaande belastingmoraal als één van de belangrijkste oorzaken van het succes van de Opstand:

'Ende hoewel die schattingen hoochliepen, ende beswaerlijck vielen den Ingesetenen, soo zijn echter dieselve daer toe niet onlustich geworden, gedenckende dat sy tot bescherminghe van hare vryheydt ende afweeringhe van de Spaense tyrannie gaven, ende dat sy ghevende, bleven behouden, niet gevende, gingen verloren'.<sup>20</sup>

Buiten Holland en de 'semi-periferie' Zeeland en Utrecht verliep de belastingheffing op consumptiegoederen aanmerkelijk minder soepel. De door 't Hart summier beschreven gebeurtenissen in Friesland in de jaren 1626 en 1635-1637 en de onwil bij de Friese regenten worden hiervan als voorbeelden aangehaald.<sup>21</sup> Dat het draagvlak in het 'perifere' Friesland vrijwel ontbrak, deed in de visie van 't Hart aan de slagkracht van de Republiek echter geen afbreuk. Uit de Hollandse hoorn des overvloeds vloeiden in haar visie meer dan genoeg dukaten om de oorlogsmachine van de Republiek draaiende te houden. Daarbij gaat zij voorbij aan de vraag waarom de Friezen zo dwarslagen en waarom de Generaliteit zich desondanks zoveel moeite

19 't Hart, 'Staatsvorming'; *Making*; 'The Dutch Republic'; 'Town and country' en 'The Emergence'. Een heldere uiteenzetting in 't Hart, 'Tussen kapitaal en belastingmonopolie', 131-137. Voor de belastingmoraal en de bereidheid leningen aan de overheid te verschaffen Prak en Van Zanden, 'Towards an economic interpretation' en 'Tax Morale'. Zie voor het verband tussen de gewestelijke autonomie en het krediet van de Republiek tevens Fritschy, *De patriotten*, 27-55.

20 Van den Sande, *Nederlandtsche historie*, 19b.

21 't Hart, 'Staatsvorming', 74-77 en 't Hart, *Making*, 146-148.

getrooste om Friesland in het financiële gareel van de Republiek te krijgen.

Terloops wijst 't Hart er op dat de gewesten tot 1795 weliswaar in fiscaal opzicht autonoom bleven, maar dat binnen de gewesten het belastingmonopolie zich van het lokale naar het gewestelijke niveau verplaatste.<sup>22</sup> Dat is een belangrijke observatie, want zolang op gewestelijk niveau nog sprake was van zwakke centrale instellingen en van institutioneel onvermogen, kon op het niveau van de Republiek als geheel, met de gegeven federale structuur als uitgangspunt, ook geen sprake zijn van staatsvorming.<sup>23</sup> In dat opzicht kan het streven van de Raad van State om de positie van het centraal gezag binnen Friesland te versterken, vooral op het terrein van de belastingheffing, heel goed in het kader van staatsvormingsprocessen beschouwd worden. Na de Opstand worstelde elk gewest met het probleem van centrum en periferie, van centrifugale krachten die sterker waren dan de centripetale, kortom: van het zoeken naar een nieuwe machtsbalans.<sup>24</sup> Dat geldt zeker voor Friesland, aangezien in het begin van de zeventiende eeuw – we komen er in hoofdstuk I op terug – in geen enkel gewest de macht zo versnipperd was en de politieke besluitvorming zo moeizaam verliep. Met deze studie willen we ons dan ook richten op staatsvorming op *gewestelijk* niveau, door de wijze te bestuderen waarop de positie van de Friese Landdag als politieke arena bij uitstek en als wetgevende macht versterkt werd, wat tot gevolg had dat de centripetale krachten binnen het gewest de overhand kregen boven de centrifugale. Aldus vormt de beschrijving van de staatsvorming in Friesland een *casus* van het functioneren van de Republiek als federale staatkundige eenheid in de eerste decennia van de zeventiende eeuw.

De politieke ontwikkeling die Friesland in de eerste vier decennia van de zeventiende eeuw doormaakte, zowel wat betreft de binnenlandse verhoudingen als in zijn relatie tot de Generaliteit, laat zich als het ware in drie kernbegrippen beschrijven: *Escalatie*, *Confrontatie* en *Consolidatie*. Voorafgaand aan de beschrijving van deze fasen (de delen II, III en IV van deze studie) geven we in deel I, *Achtergronden*, in een tweetal hoofdstukken een overzicht van de politieke en sociale omstandigheden die samen het decor vormen waartegen het drama van de Friese verscheidenheid zich afspeelde. In hoofdstuk 1 wordt een schets gegeven van de positie van Friesland in de Republiek, waarbij de vraag centraal zal staan in hoeverre en waarom Friesland als een uitzondering onder de bondgenoten kan worden beschouwd. Vervolgens komen in hoofdstuk 2 de ingrijpende politieke veranderingen die het gevolg waren van de Opstand ter sprake – waarmee voor veel Friezen de in 1498

22 't Hart, 'Tussen kapitaal en belastingmonopolie', 132–133.

23 Het institutioneel onvermogen manifesteerde zich, zo wordt in de literatuur aangenomen, vooral in de achttiende eeuw, toen de Republiek in financieel opzicht de wedloop tussen de Europese staten niet meer kon bijbenen en een tweederangs mogendheid werd; zie hierover onder meer: Hovy, 'Institutioneel onvermogen' en Van Sas, 'Nederland', 50–52.

24 Dit thema is door Reitsma, *Centrifugal and centripetal forces*, betreffende Overijssel uitgewerkt voor de periode tot 1600.



verloren vrijheid was herwonnen –, evenals de problemen en spanningsvelden waar de Friezen vrijwel direct daarna mee te maken kregen. In dit hoofdstuk wordt ook de proloog op het eigenlijke drama beschreven. Die vond plaats in het jaar 1600, toen de Friese politiek geteisterd werd door een ingrijpend conflict, dat als het ware de toon zette voor de problemen waarmee het gewest in de daarop volgende decennia te maken zou krijgen. Op dat moment was de directe oorlogsdreiging – tot eind zestiende eeuw hadden grote delen van het Friese platteland open gelegen voor Spaanse invallen – geweken, waardoor de eensgezindheid van de Friezen pas echt op de proef werd gesteld.

In het tweede deel, *Escalatie*, wordt de langzame verslechtering in de binnenlandse situatie en van de verhouding met de Generaliteit beschreven. Het eerste bedrijf (hoofdstuk 3) speelt zich af in de jaren twintig, toen de situatie volledig uit de hand liep. Een gevaarlijk oproer noopte tot hervormingsmaatregelen, die vervolgens niet in praktijk werden gebracht. Sindsdien verergerden de problemen en daalde de bereidheid met de bondgenoten samen te werken nog verder. De politieke verlamming en opnieuw een groot oproer worden beschreven in hoofdstuk 4. In het daarop volgende bedrijf (hoofdstuk 5) volgt een verdere escalatie, resulterend in de revolutie van 1635, toen machthebbers aan het bewind kwamen die helemaal geen boodschap hadden aan samenwerking met de Generaliteit.

Dan verschijnen in deel III, *Confrontatie*, de heren van de Raad van State op het Friese politieke toneel. Door hun interventie werden de revolutionaire veranderingen weliswaar kortdaat teruggedraaid, maar lukte het ondanks verwoede pogingen niet om de Friezen met fluwelen handschoen te bewegen ingrijpende maatregelen te nemen op bestuurlijk en financieel terrein (hoofdstuk 6). In het aansluitende bedrijf volgt de tergend langzame ontknoping. In de fluwelen handschoen bleek uiteindelijk een ijzeren vuist verscholen te zitten, waarmee de leden van de Raad van State toch wisten te bewerkstelligen dat er enkele ingrijpende – en in hun ogen onontkoombare – maatregelen genomen werden (hoofdstuk 7). Deze laatste twee bedrijven, waarin de finale worsteling plaatsvond tussen de Friezen en hun ‘Hollandse’ tegenstrevers, staan centraal in deze studie. Deze strijd is namelijk van cruciaal belang als we de politieke geschiedenis van het gewest Friesland én van de Republiek als geheel willen begrijpen. Dankzij het uitvoerige verslag van de secretaris van de Raad van State in Friesland kunnen we over de schouders van de heren meekijken en zowel de intern-Friese problemen als de plaats van Friesland in het geheel van de Republiek analyseren.

Het vertrek van de Raad in juni 1638 vormt niet het eindpunt van deze studie. Ook daarna, in de jaren 1638-1640, werden door de Friese Landdag enkele belangrijke besluiten genomen waarin de hand van de Raad van State nog steeds duidelijk aanwijsbaar is. In het laatste deel, *Consolidatie*, willen we de vraag beantwoorden of de maatregelen, die zowel tijdens als na het verblijf van de Raad werden genomen, het gewenste resultaat hadden, namelijk het scheppen van minder instabiele verhou-



dingen en een grotere bereidwilligheid van de Friezen om op financieel terrein met de bondgenoten samen te werken. En op de wat langere termijn, welke gevolgen een en ander had voor het Friese politieke bedrijf in het bijzonder en de Friese samenleving in het algemeen (hoofdstuk 8). We noemen hier alvast de belangrijkste kwesties: de invoering van nieuwe belastingen,<sup>25</sup> de verkoop van kloostergoederen, het totstandkomen van regels die een ordelijker verloop van het Friese politieke bedrijf moesten waarborgen, de positie van de stadhouder en ten slotte de sterke oligarchisering die sinds het midden van de zeventiende eeuw plaats zou vinden.

### Historiografie

De behandeling van de historiografie betreffende ons onderwerp kan vrij kort zijn, want de belangrijke gebeurtenissen die in de vier eerste decennia van de zeventiende eeuw in Friesland plaatsvonden, zijn in de geschiedschrijving vrijwel genegeerd. Dat geldt zelfs voor de cruciale missie van de Raad van State in de jaren 1637-1638. Op zich is dat geen opzienbarende constatering, want hoewel historici vanouds veel aandacht hebben gehad voor zowel de Opstand als de Gouden Eeuw, zijn er op dit terrein nog tal van lacunes aan te wijzen. Dat er aan de vroeg zeventiende-eeuwse Friese perikelen niet eerder een monografie werd gewijd en het belang hiervan voor de Friese én Nederlandse geschiedenis altijd sterk onderbelicht is gebleven, kan te wijten zijn aan het gebrek aan heroïek, de complexiteit van het onderwerp, de omstandigheid dat de activiteiten van de Raad zich vrijwel uitsluitend achter de schermen afspeelden of aan het feit dat het 'Journaal' in het archief van de Raad van State in Den Haag onopgemerkt is gebleven. Hoe dan ook was het onderwerp voor Friese historici, die de tijd van de Republiek bij voorkeur beschouwden als de periode van de 'tweede' Friese Vrijheid, weinig verheffend. Bovendien deed het afbreuk aan het beeld van de eensgezinde en heldhaftige strijd van de zeven gewesten tegen de 'Spanjolen' en het belangrijke aandeel van de Friezen daarin. In de in 1968 verschenen *Geschiedenis van Friesland*, bedoeld als een wetenschappelijke synthese, worden de eerste decennia van de zeventiende eeuw zelfs volstrekt doodgezwegen.<sup>26</sup> Ook de 'nationale' historici hadden vanuit hun Hollandocentrische gezichtspunt weinig aandacht voor wat zich in deze perifere sferen had afgespeeld en begrepen maar weinig van de Friese structuren en verhoudingen. Vanuit de optiek van de negentiende-eeuwse eenheidsstaat lag een beschouwing

<sup>25</sup> Alleen voor zover dit voor een goed begrip van de politieke situatie nodig is, gaan we in op de financiële en technische aspecten van de belastingheffing in Friesland. Deze studie is dus uitdrukkelijk niet bedoeld als een geschiedenis van de belastingen of overheidsfinanciën in Friesland in de door ons onderzochte periode. Ook de aard, omvang en bestemming van de geldsommen die dit gewest aan de Generaliteit diende te betalen, blijven grotendeels buiten beschouwing.

<sup>26</sup> Algra, 'In de Republiek'.

over de centrifugale krachten in de vroege Republiek, die afbreuk deden aan de idee van de Republiek als een natiestaat in de dop, ook niet voor de hand.

De weinige keren dat de genoemde gebeurtenissen in de literatuur wel werden behandeld was dat marginaal. De bekende Jan Wagenaar heeft in het elfde deel van zijn *Vaderlandsche historie* (1754) een tiental bladzijden ingeruimd voor een beschrijving van de Friese onlusten in de jaren 1635-1637, waarmee hij voor zijn doen veel aandacht besteedde aan gebeurtenissen buiten zijn 'vaderland' Holland.<sup>27</sup> Ruim een eeuw na Wagenaar besteedde W.G. Brill, in zijn voortzetting van J.P. Arends even obscure als omvangrijke *Algemeene geschiedenis des Vaderlands* – door P.J. Blok 'een door veelheid van spijs onverteerbaar gerecht' genoemd<sup>28</sup> –, tientallen pagina's aan de gebeurtenissen in Friesland in de jaren twintig en dertig van de zeventiende eeuw.<sup>29</sup> Hoewel Brill de relevante resoluties van de Staten-Generaal als bron gebruikte en daardoor veel nadere bijzonderheden aan het licht bracht, werd zijn werk door latere geschiedschrijvers slechts zelden gebruikt.<sup>30</sup> In de in 1934 verschenen dissertatie van C.J. Guibal, *Democratie en oligarchie in Friesland tijdens de Republiek* – tot op de dag van vandaag veel geraadpleegd vanwege de handzame beschrijving van de Friese staatsinrichting en de oligarchische misstanden – worden de gebeurtenissen in 1626-1627 en 1635-1637 in slechts enkele regels beschreven.<sup>31</sup>

Tot in het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw bleef het dan zo goed als stil.<sup>32</sup> Pas met de eerder genoemde publicaties van 't Hart werd opnieuw aandacht gevraagd voor de genoemde gebeurtenissen.<sup>33</sup> Een belangrijke stimulans voor

27 Wagenaar, *Vaderlandsche historie* XI, 216-226; vgl. Van Deursen, 'De plaats', 218-219. Ook de auteur van de *Tegenwoordige Staat van Friesland* (1789) geeft, bij de beschrijving van de magistraatsbestelling in de steden en de bevoegdheden van de stadhouder, enkele bijzonderheden; *Tegenwoordige Staat* IV, 56-58 en 255-272.

28 Van der Lem, 'Het nationale epos', 180.

29 Arend, *Algemeene geschiedenis* III-3, 98-99, 495-499, 706-710, 825-826; III-4, 159-162, 186, 456-466, 755-756, 828-831; III-5, 29-31, 243-248.

30 Slothouwer schreef in 1884 een baanbrekend maar helaas uiterst summier geannoteerd artikel over 'Oligarchische misbruiken in het Friesche staatsbestuur'. Ook Van der Meulen ging in zijn dissertatie over de Friese patriot Coert Lambertus van Beyma (1894) in op de gebeurtenissen in de vroege zeventiende eeuw, maar baseerde zich daarbij uitsluitend op de *Tegenwoordige Staat* (zie noot 27). In 1899 ging ook de Leidse hoogleraar Blok in zijn bekende *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* (IV, 330-333) in op de gebeurtenissen in Friesland in de jaren 1626-1637, waarbij hij dankbaar gebruik maakte van het artikel van Slothouwer. Een van zijn conclusies was dat Frederik Hendrik ook naar gewesten, waar hij geen stadhouder was, zijn sterke arm kon uitstrekken. Twee artikelen uit de jaren twintig van de twintigste eeuw bevatten belangwekkende details, beide uit briefwisselingen. Das besprak in 1927 de betrokkenheid van de Dokkumer broers van Lieuwe van Aitzema bij de omwenteling van 1635 en Leendertz beschreef de problemen die P.C. Hooft had met zijn lening aan de Staten van Friesland en daarna met zijn uit de voormalige kloostergoederen afkomstige grondbezit.

31 Guibal, *Democratie*, 29, 46-47 en 73.

32 In 1989 schonk Breuker in zijn proefschrift *It wurk fan Gysbert Japix* aandacht aan de gebeurtenissen in 1635-1637 in Bolsward (Gysbert Japix' vader Jacob Gysberts is erbij betrokken), maar de context ontleent hij noodgedwongen aan het eerder genoemde werk van Wagenaar uit 1754; Breuker, *It wurk* II, 204-210 en 241. In de bundel van Breuker en Janse (red.), *Negen eeuwen Friesland-Holland* uit 1997 komt de gespannen verhouding tussen Friesland en de Generaliteit en dus tussen Friesland en Holland in het geheel niet aan de orde.

33 't Hart, 'Staatsvorming' (1990); de handelseditie van haar Leidse dissertatie, *In quest for funds. Warfare and*

het onderzoek naar de politieke en sociale verhoudingen in Friesland omstreeks het midden van de zeventiende eeuw was de publicatie van de dagboeken uit de jaren 1643-1649 en 1651-1654 van de 'Friese' stadhouder Willem Frederik in 1995. In de inleiding van deze bronnenpublicatie, van de hand van Gees van der Plaat, wordt het belang van de gebeurtenissen van 1635-1637 voor de latere machtsverhoudingen en de positie van de stadhouder wel onderkend.<sup>34</sup> In het recente proefschrift van Geert H. Janssen, *Creaturen van de macht. Cliëntelisme bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)*, blijft dat aspect daarentegen onderbelicht. Vanwege het ontbreken van voorstudies zoekt men ook in recente standaardwerken als die van Price, Israel, Frijhoff en Spies, Prak, Van Deursen en Groenveld en Leeuwenberg<sup>35</sup> tevergeefs naar de positie van het gewest Friesland in de Republiek en het belang ervan voor de geschiedenis van de Republiek als geheel.

Hoewel de aanwezigheid van de Raad van State in Friesland vrijwel onopgemerkt is gebleven, zijn de sporen die hij heeft nagelaten niet geheel aan de aandacht ontsnapt. Tijdens zijn activiteit in Friesland raakte de Raad van State tegen wil en dank betrokken bij verschillende kwesties die de Friese politiek in de jaren dertig bezighielden, of, volgens de Raad, eigenlijk juist te weinig bezighielden. Dat er onder auspiciën van de Raad van State in 1637 belangrijke belastinghervormingen werden doorgevoerd, is bekend.<sup>36</sup> Ook de bemoeienis van de Raad bij de verkoop van kloostergoederen omstreeks 1640 is gesignaleerd.<sup>37</sup> Datzelfde geldt voor de invoering van een stemreglement en het aanleggen van stemkohieren in 1640.<sup>38</sup> Eveneens is eerder geconstateerd dat de wijziging van de magistraatsbestelling in negen van de elf steden door de Generaliteit grote gevolgen had voor de positie van het Hof en van de Friese stadhouder.<sup>39</sup> Dat de Raad bij de genoemde kwesties betrokken was, kon vrij eenvoudig worden vastgesteld door raadpleging van het *Charterboek*, zoals de folianten van het *Groot Placaat en Charter-boek van Vriesland* van G.F. thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg en J.F.M. Herbell meestal kortweg worden genoemd.<sup>40</sup> Voor de periode van primo 1637 tot medio 1638 is in het vijfde deel, gepubliceerd in 1793, een serie belangrijke overheidsbesluiten opgenomen, die tezamen bijna vijftig folio's beslaan, waaruit de betrokkenheid van de Raad van

*state formation in the Netherlands, 1620-1650* (1989) verscheen in 1993 onder de titel *The Making of a bourgeois state*.

34 GP, xix-xxiii en 453 noot 173.

35 Price, *Holland* (1994); Price, *Dutch Society* (2000); Israel, *De Republiek* (1996); Frijhoff en Spies, *1650. Bevochten eendracht* (1999); Prak, *Gouden Eeuw* (2002); Van Deursen, *De last van veel geluk* (2004); Groenveld e.a., *De Tachtigjarige Oorlog*.

36 O.m. Sickenga, *Overzicht*, 14-15; De Jong, Schuur en Peucker, *Inventaris*, 340-341.

37 O.m. *Encyclopedie van Friesland*, 412; Van Apeldoorn, *Kerkelijke goederen* II, 423; Nieuwland en Mol (ed.), 'Rekken', 39-40.

38 Guibal, *Democratie*, 73-80; Algra, *Ein*, 152-154.

39 O.m. Sickenga, *Het Hof*, 137-143; *NNBW* I, 1079-1080; Breuker, *It wurk*, 205-208; GP, xxiii en 453 noot 173; Spanninga, 'Ick laet niet met mij gecken', 70; Breuker, 'De vestiging', 269-270; Kuiper, 'Profijt', 179-180; Hempenius-Van Dijk, 'Tot 's lands dienst', 112; Janssen, *Creaturen*, 40.

40 Eekhoff, 'Geschiedenis'.

State blijkt. Onderzoekers op de genoemde deelterreinen hebben bij al deze kwesties echter wel de klok horen luiden, zonder te weten waar de klepel hing. Met andere woorden: ten aanzien van een aantal belangrijke ontwikkelingen en gebeurtenissen omstreeks de jaren 1637-1640 is in de literatuur min of meer gesignaleerd dat de Raad van State er bij betrokken was, maar oorzaken of achtergronden van deze betrokkenheid en de gevolgen hiervan zijn daarbij vaak onderbelicht of in het vage gebleven. Dat geldt zeker ook voor de wijze waarop zij met elkaar in verband staan.

Hierboven genoemde auteurs als Wagenaar, Brill, Blok, Guibal en 't Hart leunden zwaar op twee contemporaine schrijvers: Johan van den Sande (1568-1638) en vooral Lieuwe van Aitzema (1600-1669). Ook in deze studie treden zij onvermijdelijk op als belangrijke informanten. Zij beleefden de gebeurtenissen niet alleen als tijdgenoten, maar waren er ook persoonlijk bij betrokken. Daardoor vermelden zij in hun werk vaak bijzonderheden die nergens anders gevonden worden. Hun werk is verder van belang omdat zij op niet mis te verstane wijze, elk vanuit zijn eigen standpunt, hun visie geven op wat er in Friesland aan de hand was. Bij Van den Sande valt de verontwaardiging over de gang van zaken van vrijwel elke pagina af te lezen. Aitzema daarentegen, meer op afstand waarnemend maar toch goed geïnformeerd, laat zijn gedachten over 's mensen verdorvenheid meer tussen de regels door blijken en weet met een *bon mot* uit de klassieke literatuur vaak een zekere intellectuele distantie te bewaren. Eigenlijk waren beiden relatieve buitenstaanders: Aitzema als Fries buiten Friesland en Van den Sande als niet-Fries in Friesland.

Lieuwe van Aitzema, geboren en getogen in Dokkum, studeerde rechten in Franeker, Parijs en Orléans, en werd in 1622 als advocaat bij het Hof in Leeuwarden ingeschreven. In 1625 werd hij resident van de Hanzesteden in Den Haag. In zijn zeer omvangrijke *Saken van Staet en Oorlogh* beschreef en documenteerde Aitzema de geschiedenis van zijn eigen tijd. Daarbij deed hij tevens verslag van de ontwikkelingen in Friesland. In de zevendelige folio-editie besteedde hij hieraan in totaal ruim tweehonderd kolommen. Belangrijke documenten nam hij vaak *in extenso* op. Onlangs heeft Gees van der Plaat in haar dissertatie over Lieuwe van Aitzema's bijdrage aan het publieke debat in de zeventiende-eeuwse Republiek een samenvatting gegeven van Aitzema's beschrijving van de tweespalt tussen de Generaliteit en Friesland in de periode 1630-1641, en gewezen op het belang van dit conflict.<sup>41</sup> De aandacht van Aitzema voor Friese zaken is niet verwonderlijk. Als geboren Dokkumer liet hij zich nauwgezet op de hoogte houden van de stand van zaken aan het thuisfront; zijn vader Meinardus en broer Marcus<sup>42</sup> behoorden tot de hoofdrolspelers in het drama dat zich daar in 1635-1637 afspeelde. Over de gebeurtenissen waarbij zijn familieleden nauw betrokken waren, wenste hij verder geen oordeel te

41 Van der Plaat, *Eendracht*, 119-139.

42 Waterbolk, *Proeven*, 171.

vellen, omdat 'ick wel weet dattet alle menschen zijn, ende my geen partye maecte'.<sup>43</sup> Over het algemeen wist Aitzema steeds een zekere afstand en onpartijdigheid te bewaren, al liet hij dat vaak gepaard gaan met cynische opmerkingen over de politieke mores van zijn tijd<sup>44</sup> en liet hij zich meer dan eens kritisch uit over de veranderingen die in Friesland plaatsvonden.<sup>45</sup>

Johan of Joan van den Sande was een generatie ouder dan Aitzema en had de eerste moeilijke jaren van de Opstand nog van nabij meegemaakt. Hij was in Arnhem geboren als zoon van Reinier van den Sande, raadsheer in het Hof van Gelderland, en Catharina van Reyd, zuster van Everhard van Reyd (1550-1602), secretaris van de Friese stadhouder Willem Lodewijk en geschiedschrijver. Van den Sande, die had gestudeerd in Wittenberg en Leiden, kwam in 1598 naar Friesland waar hij hoogleraar in de rechten in Franeker werd. Zes jaar later volgde hij zijn schoonvader Baerthe Idzaerda op als raadsheer in het Hof van Friesland. Hij hielp in 1616 Willem Lodewijk aan contra-remonstrantse zijde bij de wetsverzetten in Leeuwarden.<sup>46</sup> In 1618 werd hij als ouderling afgevaardigd naar de synode van Dordrecht en was hij een van de rechters van Oldenbarnevelt en de zijnen.<sup>47</sup> Zijn in 1650 postuum verschenen *Nederlandsche historie* was bedoeld als een vervolg op de *Historie der Nederlantscher Oorlogen begin ende voortganck tot den Jaere 1601* van zijn oom Everhard van Reyd. In zijn geschiedwerk en in enkele memoranda van zijn hand nam hij als rechtgeaard calvinist een veel partijdiger en minder ironisch standpunt in dan de meer relativiserende en heterodoxgezinde Aitzema.<sup>48</sup> Van den Sande maakte namelijk deel uit van de Hofpartij en was daarmee stadhoudersgezind, en dat standpunt stak hij niet onder stoelen of banken. In zijn ogen was de 'overgroote ende ongheregelde ampt ende regieringsucht' – de mens is immers ganselijk onbekwaam tot enig goed en geneigd tot alle kwaad<sup>49</sup> – de 'eenighste' oorzaak van de Friese problemen.<sup>50</sup> Voor het Friese particularisme had hij als niet-Fries opvallend weinig oog en begrip. De grootste bedreiging voor het Friese gemeenbest kwam in zijn overtuiging van de kant van de verderfelijke 'Papisten', om precies te zijn van 'eenige vermogende Papistische Edelluyden' die geen genoegen namen met de 'vrye exercitie van haer Religie' en samen met 'andere amptsuchtige luyden' (cursivering H.S.) probeerden de zaken naar hun hand te zetten en daarmee

43 SSO II, 187a.

44 De folio-editie van zijn werk werd in 1669 door Gedeputeerde Staten van Friesland verboden vanwege het voorwoord in deel I, waarin het werk werd opgedragen aan de Staten van Holland. In dit voorwoord werd 'aenstotelick' geacht dat Holland 'door een al te grove flatterije ende pluymstryckerye gelyck als de superioriteyt over alle hare Bontgenooten wordt aengesmeert', CHB V, 772; Mennink, 'Kwarto- of folio-uitgave?', 15.

45 Vgl. Van der Plaat, *Eendracht*, 137-138.

46 Den Tex, *Oldenbarnevelt* IV, 321; Spanninga en Mensonides, 'De saeck van Leeuwarden', 67 en passim.

47 Boeles, *Frieslands Hoogeschool* II, 68-70; NNBW IV, 1199-1200; Vries e.a., *Heeren van den Raede*, 273-274.

48 Zie over de godsdienstige gezindheid van Aitzema: Van der Plaat, *Eendracht*, 197 vv.

49 Heidelbergse catechismus, vraag 8.

50 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 208a.

de positie van de enige ware religie bedreigden.<sup>51</sup> Uit het werk van Van den Sande komt duidelijk naar voren dat ook factoren als religie en eigenbelang van betekenis zijn voor een goed begrip van het particularisme en de onderlinge onenigheden van de Friezen.

<sup>51</sup> Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 197b; vgl. Spanninga en Mensonides, 'De saeck van Leeuwarden', 142-144.



DEEL I

ACHTERGRONDEN





# I

## Friesland in de Republiek

### Bondgenoten

Friesland moest in 1637 dus door de Raad van State tot de orde worden geroepen. Niet als onwillig, ongehoorzaam gewest, maar als bondgenoot in de Unie van Utrecht, waarbij het zich in 1579-1580 had aangesloten.<sup>1</sup> Oorspronkelijk was de Unie een defensief verbond in de gemeenschappelijke strijd tegen Filips II. Allengs kreeg zij onbedoeld de status van ‘fundamentele wet’ en werd zij de grondslag voor de Republiek der Verenigde Nederlanden, een statenbond van – sinds 1594<sup>2</sup> – zeven soevereine gewesten: Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Stad en Lande van Groningen. Naar buiten toe hadden de gewesten zich aaneengesloten ‘als off zyluyden maer een provincie waeren’ (vandaar dat sprake was van *de Republiek*), maar tegelijkertijd was bepaald dat de rechten en vrijheden, oftewel de soevereiniteit van elk gewest, gehandhaafd zouden worden (één Republiek van Zeven Verenigde Nederlanden). Dit maakte het verdrag voor velerlei uitleg vatbaar. Veel bepalingen in de verdragstekst die er op gericht waren de band tussen de bondgenoten te verstevigen, bleven door de zelfstandigheid van de gewesten dan ook een dode letter: er kwam geen gezamenlijk defensiebudget, geen algemene munt en geen gemeenschappelijk belastingstelsel. De betekenis van de Unie van Utrecht lag dan ook niet zozeer op staatsrechtelijk terrein. Zij fungeerde vooral als een symbool van de eendracht, waarop tot het einde van de Republiek in 1795 veelvuldig een beroep zou worden gedaan.

Het hoogste en in feite enige gemeenschappelijke overlegorgaan van de Unie werd gevormd door de Staten-Generaal, waar defensie, financiën en buitenlandse politiek de belangrijkste agendapunten vormden. Vanaf 1585 vergaderden de Staten-Generaal op het Haagse Binnenhof, sinds 1593 dagelijks, ook ’s zondags. Elk gewest had er één stem. Formeel was in belangrijke kwesties unanimiteit vereist, want elk gewest was immers soeverein en kon nergens toe gedwongen worden. Hierdoor hadden de Staten-Generaal in zekere zin meer het karakter van een conferentie van ambassadeurs dan van een regeringscollege.<sup>3</sup> Hoewel Holland formeel

1 Woltjer, ‘Friesland en de Unie van Utrecht’.

2 Fockema Andreae, *Nederlandse staat*, 12-13.

3 Slingelandt, *Staatkundige geschriften* II, 149.

slechts een van de zeven stemmen had, legde het vanaf het begin het meeste gewicht in de schaal. Het gewest, dat het behoud van zijn eigen autonomie niet minder hoog in het vaandel had staan dan de andere gewesten – ook bij de Hollandse maagd was het hemd nader dan de rok –, had uit strategisch oogpunt het meeste belang gehad bij de totstandkoming van de Unie. Dit particularisme hield in dat de ‘Hollandse tuin’ moest worden verdedigd en het gewest moest worden gevrijwaard van oorlogsgeweld, waarbij de overige gewesten als *cordon sanitaire* dienden te functioneren.<sup>4</sup> Holland torende wat betreft bevolkingsaantal (bijna de helft van de totale bevolking woonde er), verstedelijkingsgraad, economische bedrijvigheid en vooral rijkdom en kredietwaardigheid met kop en schouders boven de andere bondgenoten uit.

Dat kwam het meest pregnant tot uitdrukking in het Hollandse aandeel in de gemeenschappelijke kosten van de Republiek, de Generaliteitslasten, dat groter was dan die van de andere gewesten tezamen. Holland betaalde maar liefst 58%, vijfmaal de Friese bijdrage. Bovendien zag Holland zich, zoals we hebben gezien, vaak genoodzaakt de bijdrage van andere gewesten voor te schieten wanneer die hun betalingsverplichtingen niet nakwamen. Zonder de financiële medewerking van Holland konden leger en vloot niet worden bekostigd, en dat gaf Holland in feite een vetorecht over alle belangrijke besluiten die in de Staten-Generaal genomen moesten worden. Maurits en Frederik Hendrik hadden in de periode van 1618 tot 1647 als stadhouders van Holland en van ten minste vier andere provincies<sup>5</sup> grote macht en invloed, maar ook zij waren altijd sterk afhankelijk van hun vermogen om de Staten van Holland naar hun hand te zetten. Was in Holland ten minste sprake van een meerderheid – en waarschijnlijk was ook de interne bestuurlijke samenhang van Holland groter dan die van de andere gewesten<sup>6</sup> –, dan konden de andere gewesten buiten Holland om niets beginnen. Wanneer tussen de overige gewesten verdeeldheid heerste, kon Holland vrij eenvoudig zijn zin doordrijven door de koorden van zijn geldbuidel aan te halen.<sup>7</sup> Daar kwam nog de meer praktische omstandigheid bij dat de Gedeputeerden ter Staten-Generaal veelvuldig ruggespraak met hun achterban moesten plegen, hetgeen voor de Hollanders veel gemakkelijker was dan voor bijvoorbeeld de Friezen. De Staten van Holland – die veel frequenter bijeenkwamen dan de Statenvergaderingen van de meeste overige provincies<sup>8</sup> – zelden immers eveneens op het Haagse Binnenhof, vlakbij de vergaderzaal van de Staten-Generaal.<sup>9</sup>

4 Tracy, *The Founding en For Holland's Garden*.

5 Te weten Gelderland, Zeeland, Utrecht en Overijssel. Maurits en Frederik Hendrik waren achtereenvolgens van 1620 tot 1625 en van 1640 tot 1647 tevens stadhouder van Groningen en Drenthe.

6 Price, *Holland*, 235 vv.; De Bruin, *Geheimhouding*, 128.

7 Price, *Holland*, 235-246. Zie voor presentie en inbreng van Holland in de Staten-Generaal: Nijenhuis, ‘Uytten buyck’ en Thomassen, *Instrumenten*, 87-90.

8 Van Deursen, ‘Staatsinstellingen’, 383.

9 Schöffers, ‘Naar consolidatie en behoud’, 67.

Hoewel de gewestelijke autonomie niet ter discussie stond, was de speelruimte van Friesland binnen de Republiek dus vrij beperkt. Met andere woorden: aan de gewestelijke zelfstandigheid werd niet getornd, maar het probleem lag op het federale vlak. Een vergroting van de macht van de centrale instellingen van de Republiek zou een versterking van de macht van Holland inhouden, en daar pasten de overige gewesten voor. Friesland was niet minder particularistisch dan Holland, en had aan het eind van de zestiende eeuw tot ergernis van Holland gestreefd naar een eigen militaire bufferzone in Noord-Nederland.<sup>10</sup>

Zolang er een gemeenschappelijke vijand was, was eensgezindheid de bestaansvoorwaarde voor de Republiek. Niet voor niets was haar devies *Concordia res parvae crescunt* (door eendracht worden kleine zaken groot, oftewel: eendracht maakt macht), met het vervolg van deze klassieke spreuk, *Discordia maximae dilabuntur* (tweedracht breekt kracht) als schrikbeeld. En tweedracht was zeker geen onbekend verschijnsel tussen de bondgenoten, zoals wel was gebleken tijdens het Twaalfjarig Bestand van 1609 tot 1621, toen godsdienstige en staatkundige tegenstellingen belangrijke twistappels vormden en de Staten van Holland het hoofd hadden moeten buigen voor de meerderheid in de Staten-Generaal. Maar ook nadien lagen de gewesten vaak met elkaar overhoop. Vooral Zeeland, Friesland en Stad en Lande waren te zelfbewust, eigengereid én naijverig op de enorme economische (en daarmee politieke) macht van Holland om zich onder alle omstandigheden door dit gewest de wet te laten voorschrijven. De financiële bijdragen van genoemde drie gewesten aan de Generaliteit waren ook zo substantieel dat ze door Holland, wanneer het er op aankwam, niet als een quantité négligeable beschouwd konden worden. Er waren meerdere terreinen waarop de Friezen geregeld in de clinch lagen met de Staten-Generaal en dus met Holland. We komen hier in het vervolg uiteraard uitgebreid op terug.

Welke middelen stonden de Generaliteit ten dienste om de eenheid te bewaren en gewesten die dwars lagen in het gareel te brengen? Wanneer onenigheid de gezamenlijke kracht van het bondgenootschap dreigde aan te tasten, werd altijd verwezen naar de Unie van Utrecht. In deze zin was de Unie het belangrijkste fundament van de Republiek. In de verdragstekst waren meerdere bepalingen opgenomen betreffende beslechting van geschillen tussen de bondgenoten. In artikel 9 werd gesproken over bemiddeling en arbitrage door de stadhouders en in artikel 16 over beslissing door de meerderheid van de provincies, 'submitie' van het geschil aan de Staten-Generaal zou men dat later noemen.<sup>11</sup> Tegelijkertijd waren de bondgenoten op grond van artikel 1 verplicht elkaar bij te staan in de handhaving van ieders privileges en vrijheden, wat een vrijwel onmogelijke spagaat vereiste. In de praktijk

<sup>10</sup> Koopmans, 'Friesland en Holland', 144-146.

<sup>11</sup> Hugo de Groot schreef dat 'de Generaliteyt jegens de Provincien, die in gebreken soudén zijn de Unie te voldoen, heeft recht van constrainte: maer dat recht komt uyt de natuerlijke vryheyt, die alle Souverainen, verongelijckt zijnde, hebben jegens andere Souverainen, niet uyt superioriteyt', Grotius, *Verantwoordingh*, 142.

hadden de gewestelijke privileges en instellingen altijd voorrang boven de bepalingen van het Unie-traktaat. Wanneer een gewest zich in een belangrijke kwestie niet bij de meerderheid in de Staten-Generaal – uiteraard altijd inclusief Holland – wilde aansluiten, was de enige manier om uit de impasse te komen het sturen van een delegatie of ‘bezending’ uit de Staten-Generaal en eventueel uit de Raad van State naar de Statenvergadering van het recalcitrante gewest om de gemeenschappelijke zaak te bepleiten.

De noodzaak van dit bepleiten is door Van Deursen treffend onder woorden gebracht:

De Unie van Utrecht had de gewesten verenigd ‘alsof zij maar één provincie waren’. Die eenheid was nodig, omdat de verbondenen samen oorlogvoerden tegen Spanje. Daarom had ze één leider, Willem van Oranje, en één orgaan van overleg, de Staten-Generaal. Die oorlog echter werd gevoerd om de vrijheden en privileges van de provincies te beschermen. Het doel was dus handhaving van eigen recht en zelfstandigheid. Het noodzakelijke middel was eendrachtige samenwerking. Nam het doel te veel voorrang boven het middel, dan zouden de provincies hun eigen particulier belang onevenredig veel gewicht geven. Stelde daarentegen het middel de eigenlijke doelstelling in de schaduw, dan liep de gewestelijke samenwerking gevaar. Staatsmanschap in de Republiek bestond daarom gewoonlijk uit het vinden van de middenweg tussen twee in de grond van de zaak onverenigbare idealen. Dat ging niet met dwang en geweld, want alle provincies waren vrij. Schikken, plooiën, overleggen, voor wat hoort wat, geef en neem: dat was de weg van de besluitvorming in discutabele zaken. Persuasie, heette deze kunst. Wie haar niet beheerste, kon de Republiek niet besturen.<sup>12</sup>

Veel hing ook af van de overtuigingskracht en de inventiviteit van de gezanten en vooral van de politieke situatie ter plaatse. Dikwijls was er sprake van factiestrijd, en dan werd door de Staten-Generaal doorgaans steun verleend aan de factie die het meest aansloot bij hun politiek, of die de meeste kansen bood voor de verwezenlijking ervan. Niet formeel-juridische, maar machtspolitieke overwegingen bepaalden dus de gang van zaken.<sup>13</sup> Wanneer ‘persuasie’ niet tot een oplossing leidde, kon door de Staten-Generaal executie worden toegepast, een zelden gebruikt paardenmiddel waarbij het weerspannige gewest gedwongen werd met inlegering van soldaten. In 1599 werd dit toegepast in Groningen. Hoewel het doel toen werd bereikt, waren de Groningers – zoals in de jaren daarna bleek – zeker niet meegaander geworden.<sup>14</sup> Door Van Deursen werd het de hardste executie genoemd die in de kronieken van de Republiek staat opgetekend.<sup>15</sup>

Friesland schijnt echter een nog hardere noot geweest te zijn om te kraken.<sup>16</sup>

<sup>12</sup> Van Deursen, ‘De Republiek’, 18; vgl. dez., ‘Tussen eenheid en zelfstandigheid’, 138 en *De last van veel geluk*, 140.

<sup>13</sup> Van Deursen, ‘Tussen eenheid en zelfstandigheid’.

<sup>14</sup> ’t Hart, *Making*, 135, 146, 195; Israel, *De Republiek* I, 318.

<sup>15</sup> Van Deursen, ‘Tussen eenheid en zelfstandigheid’, 149. Van Deursen bepaalde zich echter in zijn beschouwing tot de periode tot 1618; *ibidem*, 153. Zie ook Thomassen, *Instrumenten*, 142-143.

<sup>16</sup> Van Deursen, ‘Tussen eenheid en zelfstandigheid’, 146; ’t Hart, *Making*, 146.

Schijnt, want van de intergewestelijke verhoudingen tijdens de Republiek, dus van het functioneren van de statenbond, weten we eigenlijk nog maar vrij weinig. Er hebben in de eerste decennia van de zeventiende eeuw talloze bezendingen vanwege de Staten-Generaal naar Leeuwarden plaatsgevonden, steeds zonder resultaat. De komst van de leden van de Raad van State naar Leeuwarden in januari 1637 was op zich niet bijzonder, wél – voor zover we dat kunnen beoordelen – het feit dat de Raad formeel *en corps* werd gestuurd. Ook de duur en de intensiteit van de bezending kan als uitzonderlijk worden beschouwd. Bij de Friezen leek het een schier onmogelijke opgave om doel en middel van het bondgenootschap met elkaar in overeenstemming te brengen. Het geduld van de bondgenoten was in 1637 ten einde; er moesten nu eindelijk bij dit meest weerspannige gewest van de Republiek spijkers met koppen worden geslagen, anders, zo brachten de leden van de Raad in Leeuwarden naar voren, zou aan de andere gewesten het verkeerde voorbeeld gegeven kunnen worden. Waarom zouden zij wél betalen, wanneer Friesland jaar in jaar uit in gebreke bleef? En dan zou de Republiek in gevaar komen.

### Zeegewest

De gewesten waren in de Unie van Utrecht gaan samenwerken en zouden daarna nog lang bijeen blijven omdat ze samen één vijand hadden. Wanneer we de verhouding van Friesland tot de andere gewesten toespitsen op die tot Holland als het rijkste en meest dominante gewest, hadden beide nog een ander gezamenlijk belang. Friesland behoorde met Holland en Zeeland tot de zogenaamde zeegewesten, en die hadden bij het besteden van de belastinggelden die voor de Generaliteit werden opgebracht, vaak andere prioriteiten dan landgewesten als Gelderland en Overijssel. De zeegewesten, met hun grote belangen in handel en scheepvaart, gaven meestal de voorkeur aan het onderhouden en versterken van de vloot, terwijl de minder rijke landgewesten voor hun defensie meer belang hadden bij een sterk leger en goed onderhouden vestingen.<sup>17</sup> Juist op het moment dat de Raad van State naar Friesland kwam waren de zee- en landgewesten het op dit punt nogal oneens.<sup>18</sup>

Dat Friesland tot de typische zeegewesten behoorde, behoeft enige nadere toelichting. Vanaf de late zestiende eeuw kreeg de Friese economie een sterke impuls door ontwikkelingen die aan de overzijde van de Zuiderzee plaatsvonden. Sinds ongeveer 1590, met het aanbreken van de Gouden Eeuw, oriënteerde Friesland zich in toenemende mate op Holland en Amsterdam. Friesland profiteerde in de zeventiende eeuw sterk van de Hollandse voorspoed door de aanzuigingskracht van de Amsterdamse stapelmarkt en de werkgelegenheid die deze bood. Veel Friese schip-

17 Zie onder meer Bartstra, *Vlootherstel*, 1-40.

18 Groenveld e.a., *De Tachtigjarige oorlog*, 267.

pers voeren bijvoorbeeld in opdracht van Amsterdamse reders. Met de druk bevaaren Zuiderzee als verbindingsweg maakten de Friese steden deel uit van de belangrijke Noordwest-Europese economische zone waarvan Holland het centrum vormde. Niet alleen de Friese havensteden, ook de steden en vlekken in het binnenland, die met elkaar verbonden waren door een netwerk van beurtveren, maakten deel uit van dit verkeerssysteem. Wekelijks vertrokken bijvoorbeeld zeker veertig beurtschepen met een bestemming in Holland.

Daar kwam nog bij dat de Friese boeren zich, evenals hun Hollandse collega's, steeds meer richtten op de commerciële landbouw, dus op de verbouw van handelsgewassen en op de markt gerichte voortbrenging van veeteeltproducten. Dit werd mogelijk gemaakt door de vruchtbare bodem – reeds in de middeleeuwen behoorde Friesland tot de rijkste landbouwgebieden van Europa – en de aanvoer van goedkoop graan uit het Oostzeegebied.<sup>19</sup> Kortom, de bloei van handel en nijverheid in de Gouden Eeuw zou onmogelijk zijn geweest zonder de welvaart in de landbouw en de wisselwerking tussen de agrarische en de stedelijke economie in de vruchtbare kleistreken van het noorden, westen en zuidwesten van de Republiek.<sup>20</sup>

Een ander belangrijk verschil tussen de zee- en landgewesten betreft de mate van bevolkingsgroei en verstedelijking. In de periode van 1570 tot 1647 nam het totale inwonertal van negen belangrijke steden in de landgewesten enigszins af, van 127.000 naar 122.000.<sup>21</sup> Dit staat in schril contrast met de ontwikkeling in de zeegebieden. Telden de elf grootste steden in Holland en Zeeland in 1570 nog maar 130.500 inwoners, in 1647 was hun gezamenlijke inwonertal gestegen tot 411.000.<sup>22</sup> Amsterdam, de grootste stad, groeide het sterkst: van 30.000 naar 140.000. Ook in Friesland ging de economische bloei gepaard met een sterke bevolkingsgroei en verstedelijking. Hier verdubbelde tijdens de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw de bevolking van circa 75.000 tot 150.000 inwoners, een groei vergelijkbaar met die in Holland. Deze groei is voor het grootste deel op het conto van de Friese steden te schrijven. In het begin van de zestiende eeuw woonde minder dan één op de vijf Friezen in een van de elf steden, anderhalve eeuw later was dat één op de drie. Leeuwarden bijvoorbeeld, Frieslands grootste stad, telde in 1511 ongeveer 4.000 inwoners, tegen 15.000 omstreeks 1650. Daarmee had het gewest een voor Europese begrippen uitzonderlijk hoge urbanisatiegraad bereikt. In zekere zin was de urbanisatie nog groter. In 1511 kwamen buiten de elf steden niet-agrarische nederzettingen nauwelijks voor. Omstreeks 1650 daarentegen waren er tal van 'vlekken' ontstaan, nederzettingen met veel handel, nijverheid en andere ste-

19 Zie onder meer J. de Vries, 'Economische ontwikkeling', i.h.b. 154 en Nijboer, 'Openen en sluiten', i.h.b. 166-171.

20 Dat is de these van Jan de Vries in *The Dutch Rural Economy*.

21 Te weten Utrecht, Groningen, Maastricht, 's-Hertogenbosch, Nijmegen, Zwolle, Deventer, Kampen en Zutphen; Israel, *De Republiek* I, 366; vgl. De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 83-95.

22 Te weten Amsterdam, Leiden, Haarlem, Middelburg, Rotterdam, Delft, Enkhuizen, Dordrecht, Den Haag, Hoorn en Gouda; Israel, *De Republiek* I, 362; vgl. De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 83-95.

delijke functies, die zichzelf soms als een stad bestuurden maar formeel geen stadsrecht hadden. Sommige van deze plaatsen, zoals Makkum, Kollum, Joure, Heerenveen, Lemmer, Balk en Woudsend, waren volkrijker dan de kleinste steden.<sup>23</sup> Jan de Vries schat het totale inwonertal van de vijftien grootste vlekken voor het midden van de zeventiende eeuw op ongeveer 20.000. Wanneer ook deze 'burgers' worden meegerekend, woonde zelfs 46% van de Friezen in niet-agrarische nederzettingen.<sup>24</sup>

Desondanks bleef het verschil tussen Holland en Friesland groot. Hoewel Friesland in economisch opzicht veel gemeen had met Holland en beider economieën nauw met elkaar waren vervlochten, nam de Friese economie toch nooit zo'n hoge vlucht als die van Holland. De Friese welvaart was vooral gebaseerd op de gespecialiseerde en op de markt gerichte landbouw en veeteelt, en minder op handel, vrachtwagen of industriële ondernemingen, waar het grote geld werd verdiend. Dat Holland 58% van de Generaliteitslasten betaalde en Friesland als tweede gewest slechts 12% is wat dat betreft veelzeggend genoeg. Een en ander maakte het vroeg zeventiende-eeuwse Friesland echter nog niet een tot perifeer gelegen gebied. Integendeel, het maakte een integrerend deel uit van het belangrijkste economische kerngebied van de Republiek en van Noordwest-Europa, en op die schaal was van ligging in een periferie geen sprake.<sup>25</sup> De Gouden Eeuw gold dus voor Holland én voor Friesland. En zeker voor zowel de welvarende Friese boeren en grondeigenaars als de rijk geworden kooplieden uit de steden. Zij lieten zich, zoals we nog zullen zien, zelfbewust en trots op hun vrijheid op de Friese Landdag gelden.

## Friese Vrijheid

Door de gemeenschappelijke strijd tegen Filips II én door gedeelde economische belangen voer Friesland vaak dezelfde koers als Holland. Vaak, maar niet altijd, want wanneer de Friese belangen niet overeenkwamen met die van Holland, mochten de Friezen graag op eigen bestek varen. En dat kwam nogal eens voor, waardoor zij nu en dan behoorlijk in het vaarwater van hun bondgenoot verzeild raakten. Soms leken zij zelfs op een gevaarlijke ramkoers aan te sturen. Gevaarlijk, vanwege de nog steeds penibele oorlogssituatie. Daarbij was zeker ook sprake van naijver op de enorme economische macht en daarmee op het politieke overwicht van Holland, van zelfbewustheid en eigengereidheid. Maar ook de andere kleinere gewesten liepen niet altijd in de pas met hun machtigste bondgenoot. In het Friese geval zijn echter enkele bijzondere omstandigheden aan te wijzen, waardoor Friesland als het *enfant terrible* van het bondgenootschap ging gelden. Deze nogal uit-

<sup>23</sup> Zie voor Joure: Spanninga, 'Ghewassen tot een vlek'.

<sup>24</sup> De Vries, 'Economische ontwikkeling', 147.

<sup>25</sup> De Vries, 'Economische ontwikkeling', 154.



eenlopende omstandigheden (op geografisch, historisch, politiek en militair-strategisch terrein) die de verhouding van Friesland tot de buitenwereld in het algemeen en tot de Unie, de Staten-Generaal en daarmee tot Holland in het bijzonder bepaalden of beïnvloedden, zullen we hier de revue laten passeren. Op sommige ervan komen we in hoofdstuk II uitvoeriger terug.

Eeuwenlang verkeerde Friesland in een betrekkelijk geografisch isolement. Slechts over zee was het goed te bereiken. Voor het besef van de Friezen lagen Holland en Utrecht overzee, en wie vanuit Friesland naar het zuiden reisde, ging via Stavoren.<sup>26</sup> De leden van de Raad van State en hun gevolg zouden in januari 1637 onder normale omstandigheden als vanzelfsprekend over de Zuiderzee naar Friesland zijn gevaren. Voor vreemde indringers was Friesland vooral vanuit het zuiden altijd moeilijk binnen te vallen geweest, en het uitrusten van een militaire expeditie over zee – we zullen er nog een veelzeggend voorbeeld van tegenkomen – was uiterst kostbaar en riskant.

Deze eiland-achtige afgelegenheid werd gedictieerd door de natuur. De kleigebieden lagen ten noordwesten van de lijn die ruwweg van Workum, Sneek, Grouw, ten oosten van Leeuwarden en ten zuiden van Dokkum naar Gerkesklooster liep, aan de Groningse grens. Daar lagen de vruchtbare bouwlanden en grazige weiden, daar was de bevolkingsdichtheid vanouds het grootst, waren de meeste dorpen te vinden, de rijkste kloosters en ook vrijwel alle steden; alleen het nietige stadje Sloten viel erbuiten. Ten zuidoosten van deze lijn lag eerst een breed, langgerekt en waterrijk gebied met venen, meren en plassen, het 'Lage Midden'. Ten slotte het zuidoosten van Friesland, met zandgronden en zelfs 's zomers slecht begaanbaar hoogveen, tot aan de grenzen van Groningen, Drenthe en Overijssel, dat evenals het Lage Midden relatief arm en dunbevolkt en qua economische structuur vergelijkbaar was met de landgewesten.<sup>27</sup> Een en ander had tot gevolg dat de rijkdom van het platteland in de zeventiende eeuw niet evenredig over de drie plattelandsdistricten Oostergo, Westergo en Zevenwouden was verdeeld (zie kaart op p. 47). De welvarende kleigebieden waren vooral te vinden in Westergo en in het noorden van Oostergo; Zevenwouden was in vergelijking veel armer en dunner bevolkt. Dat weerspiegelt zich in de huuropbrengsten van landerijen, zoals die in 1511 waren geregistreerd; een registratie die nog drie eeuwen gebruikt zou worden als grondslag voor de floreenbelasting.<sup>28</sup> Westergo betaalde met 51% het meest, gevolgd door

<sup>26</sup> Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 4.

<sup>27</sup> Zie onder meer: Knottnerus, 'Kleistreken'. De enige uitzondering hierop werd gevormd door de ongekende economische activiteit die in het midden van de zestiende eeuw ten oosten van Heerenveen was begonnen met de exploitatie van het hoogveen. Deze turfwinning maakte in het tweede en derde kwart van de zeventiende eeuw een enorme groei en bloei door, waardoor de jonge nederzetting Heerenveen in deze periode een *boomtown* van jewelste was; Gerding, *Twee eeuwen*, 136-137.

<sup>28</sup> De floreen was oorspronkelijk een gouden gulden, door de Saksische hertogen in Friesland geslagen en als munteenheid gebruikt. Toen zij in 1511 een grondbelasting invoerden, kwam die op een wisselend bedrag per gulden huur, vandaar floreenrente: *Encyclopedie van Friesland*, 291.

Oostergo met 35%. Zevenwouden stak daar met 14% vrij schamel bij af.<sup>29</sup>

De bewoners van deze streken waren vrijheidslievend, onbuigzaam en wars van alle 'overherigheid'. Zo zagen zij zichzelf en zo werden zij ook door anderen gezien. De begrippen 'Fries' en 'vrij' worden nog steeds met elkaar geassocieerd. De Fries sterft gewillig voor de vrijheid – 'Phriso pro libertate mortem appetit' – gold het in de vijftiende eeuw.<sup>30</sup> Of, in een latere variant, de Friezen waren 'leaver dea as slaef' (liever dood dan slaaf). Het verhaal dat de Friese edelman Gemme van Burmania in 1555, bij de inhuldiging van Filips II in Brussel, weigerde door de knieën te gaan voor zijn wettige vorst onder het motto 'Wy Friezen knibbelje allinne foar God' (wij Friezen knielen alleen voor God) mag dan in deze vorm een later verzinzel zijn, het past heel goed bij het stereotype (zelf)beeld van de 'stânfries' dat waarschijnlijk al veel ouder is.

Als vanzelf wordt deze vrijheidszin vaak in verband gebracht met de vrijheid die de Friezen in de middeleeuwen gewend waren geweest. In de late middeleeuwen was Friesland – we beperken ons hier tot Westerlauwers Friesland oftewel de huidige provincie Friesland – namelijk in twee opzichten een uitzondering in West-Europa. In de eerste plaats kende het gebied geen feodale dienstbaarheid. Binnen communale, 'genossenschaftliche' verbanden wezen de grondbezitters uit hun eigen midden rechters en bestuurders aan en kozen zij hun eigen pastoors. De Friese landen waren echter geen 'boerenrepublieken', zoals lang is gedacht, met een bijna democratische bestuursstructuur en min of meer egalitaire verhoudingen tussen vrije boeren. In de laatmiddeleeuwse Friese samenleving gaven de talrijke hoofdelingen, de Friese edelen, zowel in dorpen als in steden de toon aan. Vooral in het kleigebied van Oostergo en Westergo kende vrijwel elk dorp één of zelfs meer dan één hoofdeling die er een stins of steenhuis bezat en met zijn 'onderzaten' en privé-legertje de omgeving beheerste. Deze lokale potentaten hielden elkaar in evenwicht, aangezien van een dominerend machtscentrum geen sprake was en er geen centrale instellingen voor bestuur of rechtspraak bestonden. Hun onderlinge betrekkingen werden bepaald door de regels van de vetemaatschappij, met 'eer' als een van de centrale begrippen. De vetemaatschappij ontbeerde een overheid die het rechtsmonopolie had; iedere vrije man had het recht zijn 'eer' en zijn belangen te verdedigen door geweld te gebruiken of daarmee te dreigen. Rechtsvinding ontstond door een openlijke confrontatie tussen degenen die een hooglopend meningsverschil hadden. Wanneer een van beide partijen toegaf of de vetestrijd verloor, werd na verloop van tijd een 'zoen' bereikt waarin de nieuwe krachtsverhoudingen werden vastgelegd door de overdracht van geldsommen, wat vaak werd

<sup>29</sup> Wanneer de klokslagen van de elf steden worden meegerekend (het grondgebied van de steden buiten de stadswallen), waar eveneens florenbelasting werd geheven, was de verdeling als volgt: Oostergo 32%, Westergo bijna 48%, Zevenwouden 13% en het kwartier van de Steden 7%; *Tegenwoordige Staat* II, 327-341; III, 445-465, 609-621 en *Kort en zaekelyk rapport*; vgl. Van Swinderen, *De oorsprong*, 123-128.

<sup>30</sup> Aeneas Sylvius Piccolomini (1478), zie Waterbolk, *Twee eeuwen*, 149.

gevolgd door een huwelijk bij wijze van bekrachtiging. Van dit veterecht konden alleen de machtigsten gebruik maken, en in de praktijk waren dat de edelen, die zich als veteleiders door verwanten en andere ‘vrienden’ als vetehelpers konden laten bijstaan. In de omringende gewesten, zoals Holland, was het vetewezen ook geen onbekend verschijnsel geweest, maar daar had het zijn functie verloren door de geleidelijke ontwikkeling van de grafelijkheid tot een centraal bestuur.<sup>31</sup>

Het tweede kenmerk van de Friese Vrijheid ligt nu nogal voor de hand: Friesland was in de late middeleeuwen niet onderworpen aan een landsheer. Reeds in de tweede helft van de dertiende eeuw genoten de Friezen een grote mate van zelfbestuur, maar het tijdperk van de Friese Vrijheid begon voor Westerlauwers Friesland pas echt in 1345, toen de Hollandse graaf Willem IV zijn aanspraken op Friesland daadwerkelijk wilde laten gelden en een ridderleger inscheepte – een kostbare onderneming – om bij Stavoren te landen. Het invasieleger werd echter verpletterend verslagen en de graaf sneuvelde. Deze slag – beter bekend als de ‘slag bij Warns’ – was een belangrijk keerpunt in de Friese geschiedenis. Het werd voor de Friezen een symbool van de Friese vrijheidstrijd, en voor de Hollanders van de Friese ongehoorzaamheid en rebellie. Nadien bleven de Friezen anderhalve eeuw vrij van een effectief landsheerlijk gezag. Friesland viel rechtstreeks onder het Heilige Roomse Rijk en gold met andere woorden als rijksonmiddellijk, al liet de Hollandse graaf zijn aanspraken op Friesland niet varen. Voor de Hollanders waren de Friezen sindsdien barbaren, die geen deel uitmaakten van de in hun ogen vanzelfsprekende en door God gegeven hiërarchie van de feodale wereld en zich als ‘gens sans loi et sans foi’ (wetteloze en trouweloze mensen) op goddeloze wijze onttrokken aan het gezag van hun wettige heersers.<sup>32</sup> Van hun kant hadden de Friezen een afkeer van Hollanders.<sup>33</sup>

Met de komst van hertog Albrecht van Saksen naar Friesland en diens aannemen van de landsheerlijkheid in 1498 kwam aan deze vrijheid een abrupt einde. Daarna bleef de herinnering aan de oude Friese Vrijheid echter bestaan; voor veel Friezen was de teloorgang van hun vrijheid een traumatische ervaring.<sup>34</sup> De herinnering verbleekte niet nadat in 1515 de heerschappij was overgenomen door Karel V. Zowel onder de hertogen van Saksen als onder Karel V – we komen er in het volgende hoofdstuk uitvoerig op terug – toonden de Friezen zich dan ook allesbehalve volgzaam onderdanen. Wanneer getracht werd de Friezen financiële verplichtingen op te leggen, kwamen zij in opstand of gebruikten zij de geldnood van de landsheer als wisselgeld in hun streven zoveel mogelijk ‘vrijheden’ oftewel privileges in stand te houden of terug te winnen. In het tijdperk van Karel V was Friesland aldus een ge-

31 Noomen, ‘Friese vetemaatschappij’. In Gelderland en Overijssel bleef ‘eergeweld’ nog wel tot in de zeventiende eeuw bestaan; Gietman, ‘Eer en geweld’ en *Republiek van adel*, 187 vv.

32 Mol, ‘Graaf Willem IV’, 94; Verbij-Schillings, ‘Het beeld’ en ‘Vanuit Hollands perspectief’.

33 Vries, ‘Friesland in de Habsburgse tijd’, 134.

34 Dat gold in elk geval voor Jancko Douwama, zie: Kist, ‘Friese Vrijheid’ en Kist en Wind, *Een man van eer*.

ducht struikelblok in het streven om een centraal gezag in de Nederlanden te vestigen.<sup>35</sup> In dit opzicht was zeker sprake van continuïteit tussen de landsheerlijke tijd en de eerste decennia na de Opstand.

Tijdens de regeerperiode van Karel V waren alle gewesten, die zich later zouden verenigen onder de Unie van Utrecht, onder diens heerschappij gekomen. Holland en Zeeland behoorden samen met Brabant en Vlaanderen tot de zogenoemde patrimoniale gewesten, dus tot de gewesten die vanouds tot de Bourgondische en Habsburgse erflanden behoorden en die Karel V in 1506 van zijn vader Filips de Schone had geërfd. De overige gewesten werden later verworven: Friesland in 1515, Utrecht en het Oversticht (Overijssel) in 1528, Stad en Lande en Drenthe in 1536 en Gelderland in 1543. Deze gewesten verschilden niet alleen wat betreft het tijdstip waarop zij in het Bourgondisch-Habsburgse statencomplex waren opgenomen en sindsdien in aanraking waren gekomen met de centralisatiepolitiek vanuit Brussel, maar ook op andere fronten. Holland bijvoorbeeld, was sinds jaar en dag een graafschap met een feodale structuur, terwijl in Friesland zoals gezegd in de veertiende en vijftiende eeuw geen landsheer enig daadwerkelijk gezag had kunnen uitoefenen en feodale dienstbaarheid er onbekend was. Van alle Nederlandse gewesten, die Karel V uiteindelijk onder zijn gezag wist te brengen, had Friesland ongetwijfeld de minste ervaring met een landsheerlijk bestuur. Het effect daarvan, versterkt door de collectieve en geïdealiseerde herinnering aan de Friese Vrijheid, deed zich in de eerste decennia na de Opstand nog gevoelen.

Een ander gevolg van het Friese vrijheidsstreven in de zeventiende eeuw – en tevens een verdere complicerende factor in de verhouding van Friesland tot de Staten-Generaal en Holland – betreft het stadhouderschap. In de landsheerlijke tijd was de stadhouder de plaatsvervanger van de vorst, vaak in meerdere gewesten; Friesland, Groningen en Drenthe bijvoorbeeld hadden dikwijls dezelfde stadhouder. Nadat Filips II door de opstandige gewesten als vorst was afgezet, bleef het ambt gehandhaafd. De stadhouder werd voortaan benoemd door de Staten van de gewesten, hoewel hij enkele belangrijke prerogatieven behield; we komen hier uitgebreid op terug. Friesland heeft er lange tijd bewust naar gestreefd – en tot 1748 met succes – een eigen, in Leeuwarden residerende stadhouder te hebben, samen met Groningen en Drenthe. Deze deelden dit Friese streven overigens niet altijd, omdat ze de dominante positie die Friesland zeker in de eerste decennia na het begin van de Opstand in de noordelijke gewesten innam, niet altijd voetstoots konden accepteren. Uiteraard was het de bedoeling van de Friezen om met een eigen stadhouder een tegenwicht te bieden tegen de overheersende positie van Holland in de Republiek en het militair-strategische belang van de provincie veilig te stellen. Hoe zou immers een Hollandse stadhouder het Friese belang, dat niet altijd met het Hollandse strookte, vanuit Den Haag kunnen behartigen? Aldus was een ‘eigen’

35 Theissen, *Centraal gezag*, passim; Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 14-42.

stadhouder, dat wil zeggen een andere stadhouder dan die van Holland, een garantie voor en een symbool van de Friese autonomie.

Willem van Oranje, de leider van de Opstand, was stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht en sedert 1580 ook van Friesland. Na zijn overlijden in 1584 koos Friesland niet, zoals Holland, voor diens zoon Maurits, maar voor Maurits' volle neef Willem Lodewijk van Nassau, die reeds in 1583 plaatsvervanger voor zijn oom in Friesland was geworden. Willem Lodewijk werd in de jaren tussen 1584 en 1595 tevens stadhouder van Stad en Lande van Groningen en van Drenthe. Na zijn overlijden in 1620 koos Friesland opnieuw niet voor Maurits – die wel stadhouder werd van Groningen en Drenthe – maar voor Willem Lodewijks jongere broer Ernst Casimir van Nassau-Dietz.<sup>36</sup> Nadat deze in 1632 gesneuveld was, viel de keus van de Friese Staten ten derde male niet op de Hollandse stadhouder, Maurits' broer Frederik Hendrik van Oranje, maar op Ernst Casimirs zoon, de jonge Hendrik Casimir van Nassau. Opnieuw kozen Groningen en Drenthe na de dood van Hendrik Casimir voor de Hollandse stadhouder, Frederik Hendrik. Deze viste in 1640, toen Hendrik Casimir eveneens de dood vond op het slagveld, voor Friesland opnieuw achter het net, want de Staten van Friesland gaven de voorkeur aan Willem Frederik van Nassau, jongere broer van wijlen de Friese stadhouder. Pas halverwege de achttiende eeuw zouden de stadhoudersschappen van de zeven gewesten door één en dezelfde persoon bekleed worden, namelijk door Willem IV, nazaat van zowel Ernst Casimir als (in vrouwelijke lijn) van Frederik Hendrik.

### Ruggespraak

Na de Opstand en de afzetting van Karels zoon Filips II ontstond een nog belangrijker en niet eerderesignaleerd verschil tussen Friesland en de overige in de Unie van Utrecht verenigde gewesten. Een verschil dat alles te maken heeft met het 'nieuwe' staatsbestel, dat door de Opstand was ontstaan. Niet dat er allerlei nieuwigheden werden doorgevoerd, integendeel, want het belangrijkste motief van de Opstand was immers gelegen in het behoud van de eigen vrijheden en privileges, niet die van individuele onderdanen, maar die van corporaties als gewesten en steden; de bestaande gewestelijke en lokale instituties werden dan ook als onaantastbaar beschouwd. Eén van de meest revolutionaire aspecten van de Opstand was echter dat een éénhoofdig gezag vervangen werd door een veelhoofdig gezag.<sup>37</sup> Met het verdwijnen van de landsheer kwam het eigenlijke gezag te berusten bij de Staten van de verschillende gewesten en raakte de macht sterk verdeeld. Met andere woorden: een *top down*-structuur werd vervangen door een meer representatieve en particularis-

<sup>36</sup> Na de dood van Maurits in 1625 werd Ernst Casimir alsnog stadhouder van Groningen en Drenthe.

<sup>37</sup> Tevens werd een dualistisch staatsbestel (stadhouder en Hof versus Staten) vervangen door een monistisch (de Staten werden zowel 'regering' als soevereine 'volksvertegenwoordiging'), zie p. 92-93.

tische *bottom up*-structuur.<sup>38</sup> Dat gold op generaliteitsniveau, waar de zeven gewesten, althans formeel, nu gezamenlijk de dienst uitmaakten, maar nog meer op gewestelijk niveau. De stemmingen in de Staten van de verschillende gewesten werden namelijk bepaald door de verhoudingen en opinies van hun stemhebbende leden. Daarbij was de speelruimte tussen de Staten en hun stemhebbende leden geringer dan die tussen de Staten-Generaal en de gewestelijke Staten.<sup>39</sup> Die afhankelijkheid en daarmee het *bottom up*-karakter van het staatsbestel kwam tot uiting in de bindende last en de verplichting tot ruggespraak die de afgevaardigden of gedeputeerden van veel – maar niet van alle – leden van hun committenten of ‘principalen’ meekregen. Dit stelsel van last en ruggespraak voorkwam enerzijds elke concentratie van macht, maar was er anderzijds de belangrijkste oorzaak van dat de besluitvorming in de Republiek vaak zo traag verliep. In geen enkel gewest was de macht zo verdeeld als in Friesland en ook nergens vormden last en ruggespraak zo’n belemmering voor de besluitvorming. Deze constatering behoeft een nadere toelichting.

In de meeste Staten- of Standenvergaderingen van de Republiek waren twee standen vertegenwoordigd: de ridderschap en de steden. De stand van de geestelijkheid was met de Opstand overal – behalve in Utrecht<sup>40</sup> – verdwenen. In vier gewesten, Gelderland, Friesland, Groningen en Drenthe, was de vertegenwoordiging door middel van stemhebbende leden als het ware ‘getrapt’, aangezien de stemhebbende leden op de Statenvergadering op hun beurt stemhebbende leden hadden (zie tabel 1). In Friesland was de Statenvergadering, zoals we zullen zien, verdeeld in vier Kamers, drie voor de volmachten van de in totaal dertig grietenijen ten plattelande en één voor die van de elf steden.<sup>41</sup> Over het algemeen waren de vertegenwoordigers van de steden wel en die van de ridderschap – die werden geacht het platteland te representeren – niet aan last en ruggespraak gebonden. De edelen verschenen op de Statenvergadering namelijk *jure suo*, krachtens persoonlijk recht. In de Staten van Holland bijvoorbeeld werden negentien stemmen uitgebracht (of eigenlijk meningen uitgesproken): één voor de Ridderschap en achttien voor elke stad die het recht had gedeputeerden af te vaardigen, de stemhebbende steden. De gedeputeerden van de steden waren aan strikte last en ruggespraak gebonden. Belangrijke kwesties kwamen dus niet alleen aan de orde in de Staten, maar ook op de stadhuizen van steden als Amsterdam, Enkhuizen, Leiden en Haarlem. De Staten van Holland vormden daarmee voornamelijk een vergadering van afgevaardigden van de steden, ‘die aan regering en bestuur leiding gaven in overleg met en op instructie van de stadsbesturen’.<sup>42</sup> In Overijssel, om een tweede voorbeeld te noemen,

38 Vóór de Opstand hadden de Staten al een representatieve functie gehad; zie p. 94.

39 De Bruin, *Geheimhouding*, 151; Fockema Andreae, ‘Staats- en rechtsleven’, 68.

40 Fockema Andreae, *Nederlandse staat*, 56.

41 Groenveld spreekt wat dit betreft van een Oost- en een West-Nederlands model, waarbij het Oost-Nederlandse zich onderscheidde door een opbouw in kwartieren; Groenveld, *Regeren in de Republiek*, 13.

42 Israel, *De Republiek I*, 307.

Tabel 1 Stemhebbende leden van de Statenvergaderingen in de Republiek

| Gewest     | Stemhebbende leden ter Statenvergadering |                | Stemhebbende leden van de leden ter Statenvergadering |                | Gehouden aan last en ruggespraak |
|------------|------------------------------------------|----------------|-------------------------------------------------------|----------------|----------------------------------|
|            |                                          | Aantal stemmen |                                                       | Aantal stemmen |                                  |
| Gelderland | Nijmegen                                 | 1              | ridderschap steden                                    | 1              | nee                              |
|            | Arnhem                                   | 1              | ridderschap steden                                    | 1              | ja?                              |
|            | Zutphen                                  | 1              | ridderschap steden                                    | 1              | nee                              |
|            |                                          |                | ridderschap steden                                    | 1              | ja?                              |
| Holland    | Ridderschap Steden                       | 1<br>18        |                                                       |                | nee<br>ja                        |
| Zeeland    | Eerste Edele Steden                      | 1<br>6         |                                                       |                | nee<br>ja                        |
| Utrecht    | Geëligeerden                             | 1              |                                                       |                | nee                              |
|            | Ridderschap                              | 1              |                                                       |                | nee                              |
|            | Steden                                   | 1              |                                                       |                | ja                               |
| Friesland  | Oostergo                                 | 1              | grietenijen                                           | 11             | ja                               |
|            | Westergo                                 | 1              | grietenijen                                           | 9              | ja                               |
|            | Zevenwouden                              | 1              | grietenijen                                           | 10             | ja                               |
|            | Steden                                   | 1              | steden                                                | 11             | ja                               |
| Overijssel | Ridderschap                              | 1              |                                                       |                | nee                              |
|            | Steden                                   | 1              |                                                       |                | ja                               |
| Groningen  | Stad                                     | 1              | (onderkwartieren*)                                    | (9)            | nee                              |
|            | Ommelanden                               | 1              |                                                       |                | nee                              |
| Drenthe    | Ridderschap                              | 1 (3)          | dingspelen en                                         |                | nee                              |
|            | Eigenerfden                              | 2 (6)          | kerspelen                                             |                | ja?                              |

\* De verdeling in onderkwartieren werd pas in 1659 bepaald.

was het platteland in de Staten vertegenwoordigd door de ridderschap, bestaande uit de eigenaren van de ruim honderd havezaten in de drie kwartieren Vollenhove, Salland en Twente, die samen evenveel gewicht hadden als de steden Deventer, Kampen en Zwolle. De gedeputeerden van de steden dienden evenals hun Hollandse confraters van tijd tot tijd ruggespraak te houden, maar bij de edelen was hiervan geen sprake, omdat zij in eigen recht compareerden. De vraag wanneer er sprake was van een meerderheid onder de drie kwartieren van de ridderschap en de drie steden heeft in dit gewest altijd voor veel commotie gezorgd.<sup>43</sup>

43 Groenveld, *Evidente factiën*, 53-57, Streng, 'Le métier du noble', 50, Streng, 'Stemme in staat', 342 vv. en Streng, 'Bussemaker', 38-39.



De drie noordelijke gewesten vormden een afwijking op dit patroon doordat hier ook de niet-adellijke plattelandsbevolking vertegenwoordigd was.<sup>44</sup> Op de Statenvergadering van Stad en Lande van Groningen brachten Stad en Ommelanden elk een stem uit, wat door de rivaliteit tussen beide leden vaak tot gevolg had dat de stemmen staakten, met alle gevolgen van dien voor de bestuurbaarheid van het gewest. Op de Landdag verscheen voor de Stad het gehele stadsbestuur, een unicum in de Republiek.<sup>45</sup> Voor de Ommelanden werden in eigen recht jonkers (edelen), hoofdelingen en eigenerfden toegelaten. Zij dienden – de twee eerstgenoemden in hun hoedanigheid van eigenerfde – een behuisde heerd van ten minste 30 grazen (circa 15 hectare) in eigendom te hebben ter waarde van duizend Emdergulden. In de kerspels (144 in totaal) waar geen eigenerfden gevonden werden die aan de vereisten konden voldoen, werden door de overige eigenaren van dertig grazen volmachten gekozen. Elke comparant op de Landdag had het recht één stem uit te brengen. Kerspelen die door volmachten werden vertegenwoordigd, brachten één stem uit. Hoewel ruim tweehonderd personen het recht hadden op de Ommelander Landdag te verschijnen, waren in de praktijk slechts enkele tientallen of zelfs nog minder aanwezig. Dit hield uiteraard verband met de enorme machtsontplooiing van de Ommelander adel in de zeventiende eeuw.<sup>46</sup>

Op de Landdag van het Landschap Drenthe hadden volgens uitspraak van de Staten-Generaal van 1603 de edelen één en de eigenerfden twee stemmen. Alle volwassen en gereformeerde edelen, die eigenaar waren van één van de zestien (sinds 1698 achttien) Drentse havezaten, hadden het recht op de Landdag te verschijnen. De stem van de Ridderschap werd bepaald door de meerderheid van de aanwezige edelen. Ook de eigenerfden konden als vanouds in eigen recht compareren, maar na 1603, toen de Landdag een heuse standenvetegenwoordiging werd, kon elke ‘gekwalificeerde’ eigenerfde slechts worden toegelaten ‘om te horen en te zien’, waardoor van dit recht al gauw zelden gebruik werd gemaakt. Uiteindelijk waren het de – naar Drentse maatstaven – gezeten boeren in de buurschappen die de stemming van het lid van de Eigenerfden bepaalden.<sup>47</sup> Er was weliswaar sprake van machtsconcentratie en oligarchie, maar de volmachten konden de belangen van de buur-

<sup>44</sup> Zie over de eigenerfden in de noordelijke kustgewesten onder meer: Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 18-20.

<sup>45</sup> Hoewel de gehele zittende Raad (vier burgemeesters en twaalf raadsheren) zitting had op de Landdag, vond veelvuldig ruggespraak plaats met de Oudraad; De Bruin, *Geheimhouding*, 195.

<sup>46</sup> Formsma, ‘Jonkers en boeren’, Formsma, ‘Staatsinstellingen’; De Bruin, *Geheimhouding*, 194 vv.; Feenstra, *Adel*, hoofdstukken IV en V.

<sup>47</sup> Aan de basis van de vertegenwoordiging van de eigenerfden stonden de ongeveer 120 buurschappen, waar de eigenaren van de erven het stemrecht uitoefenden. Omstreeks 1630 waren er in totaal 600 à 750 erven, die een bepaalde waarde vertegenwoordigden of oppervlakte hadden. Meerdere buurschappen vormden samen een kerspel, 37 in totaal. De kerspelen vaardigden volmachten af naar de zes dingspelen waarin het Landschap was verdeeld. De stem van een dingspel werd bepaald bij meerderheid van kerspelen en de stemmen van de dingspelen werden verrekend tot de twee stemmen van de eigenerfden op de Landdag. Hoe het met de last en ruggespraak van deze volmachten gesteld was, is niet duidelijk; zie de volgende noot.



schappen nooit uit het oog verliezen. Een fundamentele gespletenheid en daarmee verlamming van het staatsbestel zoals in Overijssel en Stad en Lande was in dit gewest zonder stedenvertegenwoordiging nooit aan de orde, wel een voor de Republiek niet ongebruikelijke factiestrijd om de ambten.<sup>48</sup>

In Friesland was het electoraat nog aanmerkelijk talrijker dan in Groningen en Drenthe. Vanaf de ongekend brede representatieve basis gerekend hadden duizenden grondeigenaren en -gebruikers, honderden dorpen, tientallen steden en grietenijen (plattelandsdistricten) en vier kwartieren een stem in het kapittel. Op het eerste gezicht lijkt dit een complex geheel, vergelijkbaar met de situatie in bijvoorbeeld Gelderland, Utrecht, Drenthe of Stad en Lande, waar het bestel zeker voor buitenstaanders vrij ondoorgroendelijk was. In werkelijkheid vertoonde het Friese staatsbestel – zowel ten aanzien van de staatsinrichting in het algemeen als de stemhebbende leden in het bijzonder – van alle gewesten de meeste homogeniteit.<sup>49</sup> Bovendien, maar dat terzijde, was in geen enkel gewest het justitieapparaat zo sterk gecentraliseerd en de rechtspraak zo uniform als in Friesland.<sup>50</sup>

Op de Landdag, zoals de vergadering van de Staten van Friesland werd genoemd, werden vier stemmen uitgebracht: drie door de plattelandskwartieren Oostergo, Westergo en Zevenwouden en één door de Steden (zie kaart op p. 47). De Staten (of standen) van deze kwartieren vergaderden – behalve bij de jaarlijkse opening – onder normale omstandigheden nooit plenair, maar altijd in hun eigen vergaderruimte op het Landschapshuis aan de Turfmarkt in Leeuwarden. In de Kamers van de plattelandskwartieren had elke grietenij één stem (Oostergo telde elf, Westergo negen en Zevenwouden tien grietenijen). Elke grietenij vaardigde sinds het begin van de Opstand jaarlijks twee volmachten naar de Landdag af, een edelman en een eigenerfde.<sup>51</sup> Samen brachten zij de stem van de grietenij uit, of bij onderlinge onenigheid elk een halve stem.<sup>52</sup> Zij werden gekozen door de ‘ingezetenen’ van hun grietenijen, dat wil zeggen door de eigenaren of de pachtboeren van de circa 10.000 stemgerechtigde ‘plaatsen’, voor het grootste gedeelte bestaande uit boerderijen (een ‘pleats’ is in het Fries nog steeds de benaming voor een boerderij). Daarbij was niet de meerderheid van stemmen in de grietenij, maar de meerderheid van stemmen in de meerderheid van dorpen doorslaggevend. Hoewel het aantal dorpen per grietenij en het aantal stemmen per dorp vrij sterk varieerde (zie tabel 2), maakte dat geen verschil. Zowel de edelman als de eigenerfde werd gekozen door alle ‘inge-

48 Smit, *Bestuursinstellingen*, hoofdstuk 2; Heringa, ‘Zelfstandig gewest’, 398-402 en 408-410.

49 Fockema Andreae, *Nederlandse staat*, 58; De Bruin, *Geheimhouding*, 173.

50 Zie o.m. Huussen, *Veroordeeld in Friesland*, 3-4, 41.

51 Ook in Friesland had elke hoofdeling of edelman, eigenerfde boer of zelfs pachtboer vóór de Opstand het recht om op de Landdag te verschijnen, vergelijkbaar met de situatie in de Ommelanden en Drenthe, maar reeds in het begin van de Opstand was het gebruik in zwang gekomen dat elke grietenij slechts twee volmachten kon afvaardigen, een edelman en een eigenerfde; zie p. 94.

52 Een grietenij mocht meer dan twee volmachten afvaardigen, maar zij konden samen niet meer dan twee halve stemmen uitbrengen.



Afb. 1 Friesland ten tijde van de Republiek met de indeling in kwartieren, grietenijen en steden.

zetenen', edelen en niet-edelen, zodat van een eigenlijke standenvertegenwoordiging geen sprake was.

Kortom, op de Landdag gold de meerderheid van kwartieren, behalve bij belangrijke beslissingen. In de plattelandskwartieren (drie in totaal) gold de meerderheid van grietenijen of volmachten (dertig of zestig in totaal), in een grietenij de meerderheid van dorpen (344 in totaal) en in een dorp de meerderheid van stemmen (cir-

**Tabel 2** Aantal stemmen en dorpen per grietenij, 1640

| <i>grietenij</i>   | <i>aantal<br/>stemmen</i> | <i>aantal dorpen</i> | <i>aant. stemmen<br/>kleinste<br/>dorp(en)</i> | <i>aant. stemmen<br/>grootste<br/>dorp(en)</i> |
|--------------------|---------------------------|----------------------|------------------------------------------------|------------------------------------------------|
| Leeuwarderadeel*   | 398,5                     | 14                   | 7                                              | 53                                             |
| Ferwerderadeel     | 300,5                     | 11                   | 8                                              | 83                                             |
| Westdongeradeel**  | 276,5                     | 14                   | 5                                              | 40                                             |
| Oostdongeradeel    | 321                       | 13                   | 7                                              | 57                                             |
| Kollumerland       | 469                       | 7                    | 28                                             | 192                                            |
| Achtkarspelen      | 300                       | 8                    | 5                                              | 62                                             |
| Dantumadeel        | 279                       | 12                   | 9                                              | 40                                             |
| Tietjerksteradeel  | 421,5                     | 15                   | 8                                              | 60                                             |
| Smallingerland     | 224                       | 7                    | 15                                             | 62                                             |
| Idaarderadeel      | 215                       | 8                    | 7                                              | 71                                             |
| Rauwerderhem       | 137                       | 6                    | 14                                             | 39                                             |
| <b>Oostergo</b>    | <b>3342</b>               | <b>115</b>           | <b>113</b>                                     | <b>759</b>                                     |
| Menaldumadeel      | 347                       | 13                   | 5                                              | 68                                             |
| Franekeradeel      | 222                       | 11                   | 9                                              | 56                                             |
| Barradeel          | 223                       | 9                    | 9                                              | 40                                             |
| Baarderadeel       | 315                       | 15                   | 7                                              | 41                                             |
| Hennaarderadeel    | 255                       | 12                   | 8                                              | 52                                             |
| Wonseradeel        | 658                       | 29                   | 5                                              | 63                                             |
| Wymbritseradeel    | 577,25                    | 28                   | 8                                              | 54                                             |
| Hemelumer Oldeferd | 627                       | 9                    | 15                                             | 210                                            |
| Het Bildt          | 89                        | 3                    | 24                                             | 39                                             |
| <b>Westergo</b>    | <b>3313,25</b>            | <b>129</b>           | <b>90</b>                                      | <b>623</b>                                     |
| Utingeradeel       | 231                       | 6                    | 19                                             | 84                                             |
| Engwirden          | 101                       | 4                    | 20                                             | 30                                             |
| Doniawerstal       | 408                       | 14                   | 11                                             | 54                                             |
| Haskerland         | 230                       | 7                    | 19                                             | 60                                             |
| Schoterland        | 338                       | 14                   | 9                                              | 37                                             |
| Lemsterland        | 239                       | 5                    | 17                                             | 48                                             |
| Opsterland         | 346,5                     | 13                   | 9,5                                            | 45                                             |
| Gaasterland        | 327                       | 7                    | 15                                             | 63                                             |
| Ooststellingwerf   | 317                       | 10                   | 12                                             | 57                                             |
| Weststellingwerf   | 798                       | 20                   | 16                                             | 69                                             |
| <b>Zevenwouden</b> | <b>3335,5</b>             | <b>100</b>           | <b>147,5</b>                                   | <b>547</b>                                     |
| <b>Totaal</b>      | <b>9990,75</b>            | <b>344</b>           | <b>350,5</b>                                   | <b>1929</b>                                    |

\* Inclusief de dorpen Finkum (31 stemmen) en Swichum (12 stemmen) en 106,5 stemmen in tien overige dorpen, die voor het eerst in het stemkohier van 1698 opgenomen werden.

\*\* Idem 61 stemmen in een twaalfal dorpen.

*Bron: Stemkohieren 1640-1698.*

ca 10.000 in totaal). Gemakshalve schetsen we hier de situatie zoals die in het midden van de zeventiende eeuw uitgekristalliseerd was. Stemrecht, stemprocedures en dergelijke waren, zeker tot omstreeks 1640 en in elk geval op het platteland, vrijwel niet gereguleerd, en gebaseerd op gewoonterecht. Bovendien waren de gebruiken tot aan de invoering van het stemreglement in 1640 niet in alle grietenijen gelijk. Op deze materie komen we in hoofdstuk 2 uitgebreid terug.

De steden, elf in getal, brachten dus slechts één van de vier stemmen op de Landdag uit. Daarmee was hun zeggenschap kleiner dan in welk gewest dan ook, terwijl Friesland, zoals we hebben gezien, na Holland toch het meest verstedelijkte gewest was. In elke stad werden jaarlijks twee volmachten gekozen, een uit de magistraat en een uit de gezworen gemeente of vroedschap. In de Kamer van de Steden werden elf stemmen uitgebracht, voor elke stad één, ongeacht het nogal uiteenlopende aantal inwoners,<sup>53</sup> en men besloot met meerderheid van stemmen.

De volmachten werden in principe, de benaming ‘volmacht’ zegt eigenlijk al genoeg, zonder last (met ‘volkomen last’) en zonder verplichting tot ruggespraak gekozen en afgevaardigd. In de uitschrijving van de Landdag, die het Hof op ordonnantie van de stadhouder op 30 juli 1579 liet uitgaan, werd opgeroepen om volmachten te kiezen ‘mit volcoemen last, om sonder ruggespraec te resolveeren op de punckten, die men henluyden ... voerholden sal’.<sup>54</sup> En ook na de Opstand dienden volmachten gekozen te worden ‘met volcomen last, zonder enige ruggespraecke ofte restrictien’, zoals bijvoorbeeld in de beschrijvingsbrief voor de Landdag in 1592 werd gesteld.<sup>55</sup> Dit is geheel overeenkomstig met wat in de literatuur algemeen wordt aangenomen. ‘Het meest unieke van Friesland’, is bijvoorbeeld De Bruin van oordeel, waren ‘de absolute volmachten van de gedeputeerden: alleen hier ontbrak het stelsel van ruggespraak volkomen. Dat stimuleerde de besluitvaardigheid in niet geringe mate’.<sup>56</sup> In de eerste decennia van de zeventiende eeuw kwam de praktijk – en daarmee lopen we enigszins vooruit op één van de uitkomsten van deze studie – echter volstrekt niet overeen met de formele regel. In werkelijkheid waren de volmachten, die bij de jaarlijkse volmachtsverkiezingen graag herkozen wilden worden, aan handen en voeten gebonden aan de wensen en verlangens van hun committenten of ‘principalen’. Dit gold in het bijzonder wanneer op de Landdag de

<sup>53</sup> De grootste stad, Leeuwarden met circa 15.000 inwoners, had formeel evenveel zeggenschap als de kleinste stad Sloten, met hooguit 500 inwoners.

<sup>54</sup> CHB IV, 59.

<sup>55</sup> TR, GBF inv.nr. 2529 (alsmede, met dezelfde formulering, brieven uit 1605, 1611, 1617 en 1629). Een beschrijvingsbrief uit 1592 in CHB IV, 796-797.

<sup>56</sup> De Bruin, *Geheimhouding*, 175; vgl. 151 en 176. Ook Van Deursen gaat hiervan uit: ‘De eigenlijke Staten waren de standen die de afgevaardigden hadden gestuurd. Logischerwijze waren die gedeputeerden dan ook overal aan lastgeving en ruggespraak gebonden. Slechts Friesland vormde een uitzondering op die regel. Doch ook hier beschouwde men het zo dat de landdag niet soeverein was, maar jaarlijks de soevereiniteit van de committenten kreeg opgedragen’; Van Deursen, ‘Staatsinstellingen’, 383. Genoemde auteurs baseerden zich op Guibal, die vooral de situatie van na omstreeks 1640 als uitgangspunt neemt; Guibal, *Democratie*, 14 en 19 noot 3; vgl. Foeke Sjoerds, *Algemene beschrijvinge* II, 109 en *Tegenwoordige Staat* IV, 17.

noodzaak zich aandiende om nieuwe belastingen in te voeren of bestaande te verhogen en de achterban om voor de hand liggende redenen daartoe niet bereid was. Alsof het de gewoonste zaak van de wereld was, verlieten de volmachten dan de Landdag, nu deze dan gene, om thuis met hun 'principalen' te overleggen. Doordat in de vier Kamers maar liefst ruim tachtig volmachten een stem hadden, en de meeste volmachten zich tot ruggespraak verplicht voelden of hadden verplicht, was de Landdag een duiventil, waar moeilijk knopen konden worden doorgenhakt. Geen Statenvergadering in de vroege Republiek was zo besluiteloos, stuurloos en onbestendig als de Friese.

Zo komen we op het meest wezenlijke onderscheid wat betreft het politieke bedrijf tussen Friesland en de overige gewesten. Vrijwel overal in de Republiek werden de Statenleden afgevaardigd, en dan vaak voor enkele jaren, door hun 'basiscolleges',<sup>57</sup> ridderschappen en stadsbesturen. In hun 'radicale kwaliteit' waren zij bijvoorbeeld burgemeester van Dordrecht. Van deze basiscolleges kregen zij hun last en slechts met hun collega's in die colleges dienden zij ruggespraak te houden. De situatie van de maar liefst zestig Friese Statenleden van de plattelandskwartieren was van een geheel andere orde. Zij werden jaarlijks gekozen door en waren afhankelijk van een breed en amorf electoraat van vaak honderden boeren en grondbezitters en -gebruikers, kleine edelen en eigenerfden, verdeeld over vele dorpen. En dan te bedenken dat daarbij niet eens precies omschreven was wie stemrecht had en wie niet. Kortom: de *bottom up*-structuur en de daarmee verbonden problemen ten aanzien van de besluitvorming gold in Friesland in extreme mate.

Deze versnippering of zelfs atomisering van de macht had grote consequenties, want zoveel hoofden zoveel zinnen. Eigenbelang, dat wil zeggen het eigen belang van grietenijen, dorpen en individuen, voerde de boventoon. Dat werd nog versterkt door de omstandigheid dat in Friesland, althans in het begin van de zeventiende eeuw, in principe vrij eenvoudige boeren, wier horizon niet verder reikte dan het eigen dorp of hooguit de eigen grietenij, het tot volmacht ten Landdage konden schoppen en samen op de Landdag letterlijk en figuurlijk de stemming in hun plattelandskwartier konden bepalen. In belastingzaken bijvoorbeeld, zal het deze vaak half- of zelfs ongeletterde regenten<sup>58</sup> niet gegeven zijn om onderscheid te maken tussen eigenbelang en algemeen Fries, laat staan Nederlands belang. Hetzelfde gold voor de vertegenwoordigers van de Friese steden. Over het algemeen bestonden de magistraten en gezworen gemeenten of vroedschappen in de Friese steden, die meestal vrij klein waren, uit eenvoudige handwerkslieden, marktkooplui en schippers. Vaak was het moeilijk om voor de stadsbesturen personen te re-

<sup>57</sup> De term is ontleend aan Gabriëls, *De heren als dienaren*, 14.

<sup>58</sup> Vgl. voor de situatie in Groningen: Van Deursen, 'Cultuur', 390; Formsma, 'Jonkers en boeren', 117; Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 108-110. Er is geen enkele reden om te veronderstellen dat de geletterdheid van de Friese regenten groter zou zijn.

kruteren die qua godsdienst, welstand en dergelijke gekwalificeerd waren.<sup>59</sup> Nog in de achttiende eeuw had de schoolmeester Foeke Sjoerds een uitgesproken mening over de Friese burgerij: Zij 'zyn zo stom als een visch, als 'er van Staats-, regts- of landszaken gesproken wort; lezen nooit of zelden eenig boek, en verstaan het nog weniger. Zy konnen pas zo veel lezen, schryven en rekenen, als tot hunne winkelneering, koopmanschap of ambacht verëischt wort, en zulks veeltyds nog gebrekelyk genoeg. ... En evenwel uit zodanige lieden worden (meest by gebrek van bekwaamer mannen) de Vroedschappen en uit dezen weder de Magistraatspersonen, gekoren'.<sup>60</sup>

De 'Hollandse' heren van de Raad van State, die naar Friesland kwamen om te vertellen hoe het moest en die zelf van deftige burgerlijke of adellijke komaf waren, hadden in Friesland dus te maken met betrekkelijk eenvoudige boeren, burgers en buitenlui. In sociaal opzicht zal er immers een verschil zijn geweest tussen burgemeesters van de aanmerkelijk grotere Hollandse stemhebbende steden en die van Friesland,<sup>61</sup> en dat geldt mutatis mutandis eveneens voor enerzijds de Hollandse en Oost-Nederlandse edelen en anderzijds de vele eigenerfde boeren en kleine edelen, die de meerderheid op de Friese Landdag uitmaakten. Om het wat plastischer uit te drukken: in een gewest als Holland zou het ondenkbaar zijn dat een halfanalfabete boer, reeds bij een eerste handdruk onmiskenbaar te herkennen aan het melkerseelt op zijn handen, of een eenvoudige ambachtsman, die als kuiper, meubelmaker of praktiserend boterkoopman aan de kost kwam, toegang had tot de Staten van dat gewest, hoe eenvoudig de levensstijl van de Hollandse regenten in het begin van de zeventiende eeuw ook wordt voorgesteld.<sup>62</sup>

<sup>59</sup> Spanninga, 'Patronage'.

<sup>60</sup> Foeke Sjoerds, *Algemene Beschryvinge* II, 528-529.

<sup>61</sup> Amsterdam, Leiden, Haarlem of Hoorn telden achtereenvolgens circa 116.000, 54.000, 42.000 en 15.000 inwoners; Bolsward, IJlst of zelfs Leeuwarden staken daar met 2000, 900 en 14.000 inwoners schamel bij af.

<sup>62</sup> Men denke aan de voorstelling van zaken van William Temple; Roorda, *Ambassadeur*, 98, 114. Het beeld van de eenvoudige Friese regent was een belangrijk *topos*. Ubbo Emmius stelde de Friese boeren voor als Friese Cincinnati; Waterbolk, *Twee eeuwen*, 74. De adellijke grietman, die zelf zijn koeien molk en een Saksische ambtenaar liet weten zijn grietenij vanaf zijn 'tuolle' (melkstoeltje) te regeren, zal, zo hij ooit bestaan heeft, een verdwijnend fenomeen zijn geweest; Halbertsma, 'Rinse Posthumus', 265. Vgl. voor het gebruik van 'tuollen' (die mogelijk vóór 1600 niet werden gebruikt) Spahr van der Hoek en Postma, *Geschiedenis van de Friese landbouw* I, 163. In het verhaal van de 'fölestrüper', dat speelt in de grietenij Smallerland in het begin van de zeventiende eeuw, wordt gesuggereerd dat de grietmannen in het zuidoosten van Friesland destijds niet meer dan eenvoudige boeren waren. Op een dag, zo verhaalt Hobbe Baerdts van Sminia in zijn *Nieuwe Naamlijst* uit 1837 (141-142), was een boer in het veld bezig een veulen te villen. Hij werd in zijn werk gestoord door een passant die hem de weg vroeg naar Smalle Ee, waar het grietenijsrecht zou worden gehouden. De boer antwoordde, dat ook hij in Smalle Ee moest zijn en dat hij, zodra het veulen was gevild, de vreemdeling de weg zou wijzen. Het aanbod werd aangenomen, en samen liepen ze naar Smalle Ee. Groot was de verbazing van de reiziger toen de eenvoudige boer de grietman in hoogsteigen persoon bleek te zijn; vgl. Zwart, 'Grietman Joucke Jochums'. Zie over Tjalling Oenes Bangma, een boer die in 1607 grietman van Idaarderadeel werd: Kok en Hellinga, *Diarium Furmerii*, 101 en 211 noot 446 (zie ook hoofdstuk 5 noot 41).

# De Vrijheid herwonnen

## Van eenhoofdig naar meerhoofdig gezag

In 1498 was met de komst van hertog Albrecht van Saksen de roemruchte Friese Vrijheid ten onder gegaan. Albrechts zoon Georg droeg zijn aanspraken in 1515 over aan Karel V van Habsburg, die pas in 1524 onder voorwaarden als landsheer werd erkend. Karel V en later Filips II lieten zich in Friesland vertegenwoordigen door stadhouder en Hof. Het Hof fungeerde als rechterlijk college in hoogste instantie en droeg samen met de stadhouder zorg voor het bestuur. Een belangrijk instrument in handen van deze gezagsdragers was het recht om lokale machthebbers te benoemen: de grietmannen op het platteland en – uit een aangeboden voordracht – de magistraten in de steden. Vooral de benoeming van grietmannen (die aan het hoofd stonden van de grietenijgerechten en in de grietenijen het landsheerlijk gezag vertegenwoordigden) was een doorn in het oog van de Friezen. Niet alleen omdat zij deze liever zoals voorheen zelf kozen, maar ook omdat er – evenals in het Hof – nogal wat niet-Friezen werden aangesteld.

Tegenover de landsheer en zijn vertegenwoordigers stonden de Staten, de op de Landdag vergaderde afgevaardigden van de grietenijen (geestelijken, edelen en eigenerfden uit Oostergo, Westergo en Zevenwouden) en de steden. Zij kwamen slechts incidenteel bijeen, hadden geen enkele bestuursmacht en konden alleen bijeengeroepen worden door stadhouder en Hof, die ook bepaalden welke onderwerpen er aan de orde zouden komen. Dit wil nog niet zeggen dat de Staten verstoken waren van elke invloed. Het naar centralisatie strevende Habsburgse gezag was destijds onder voorwaarden geaccepteerd. Nadien hadden de Staten door de geldnood van het centraal gezag nog concessies weten te verkrijgen. Om de genomen besluiten uit te voeren en de eens verkregen rechten en privileges tegenover de regering te kunnen verdedigen wanneer de Staten niet bijeen waren, hadden zij een permanente commissie in het leven geroepen, de ‘Gedeputeerden tot de Doleantiën’.<sup>1</sup> Kortom, Staten en Gedeputeerde Staten waren van oorsprong geen organen van

<sup>1</sup> Zie voor bestuur en Staten tijdens de landsheerlijke tijd: Theissen, *Centraal gezag*; Woltjer, *Friesland in Hervormingstijd*, 14-56; Algra, *Ein*, 143-149; Hellinga, ‘Hessel Aysma’, 129-130; Baks, ‘Saksische heerschappij’; en voor Gedeputeerde Staten: Slothouwer, ‘Wording’.



bestuur maar van verweer<sup>2</sup> tegen de naar centralisatie strevende regering van Karel V en Filips II. Uiteindelijk zou dit verweer uitmonden in openlijk verzet en de deelname van Friesland aan de Opstand tegen het gezag van Filips II.

Nadat in 1572 de 'eerste' Opstand in Friesland was bedwongen – alleen in Holland en Zeeland konden de opstandelingen zich handhaven – was 's konings stadhouder Caspar de Robles met zijn Waalse soldaten heer en meester in de noordelijke gewesten en regeerden stadhouder en Hof namens de landsheer er als vanouds. Dit veranderde in het kritieke jaar 1576, toen onbetaalde troepen in de zuidelijke gewesten aan het muiten sloegen.<sup>3</sup> De onrust sloeg over naar Groningen, waar De Robles door zijn muitende troepen gevangen werd genomen. De in Friesland gelegerde garnizoenen volgden dit voorbeeld en namen hun commandanten in hechtenis. In het nu ontstane bestuursvacuüm kwam in 1576 de Pacificatie van Gent tot stand: in de Staten-Generaal brachten de gematigden de partijen van links (de radicale calvinisten in Holland en Zeeland) en van rechts (de koningsgezinden) bij elkaar. Zij besloten de plunderende soldaten te verdrijven, de godsdienstige tegenstellingen voorlopig te laten rusten, te protesteren tegen de centralisatiepolitiek van Filips II en herstel te eisen van de rechten van steden en gewesten.

De opvolger van De Robles, Rennenberg, benoemd op voordracht van Willem van Oranje, was een exponent van deze gematigden. Hij trachtte zijn gewesten (hij was stadhouder van vier noordelijke gewesten) binnen het kader van de Pacificatie voor het katholieke geloof te behouden. Nadat Friesland zich in 1577 had aangesloten bij de Pacificatie, namen de Staten – met Gedeputeerde Staten als hun voorhoede – de oude politiek weer op om de landsheerlijke macht in te perken. Zij verzochten nu de grietmansbenoemingen voortaan te laten plaatsvinden door de stadhouder, en bij diens afwezigheid door het Hof, uit een door de ingezetenen op te maken drietal. Aarzelend gaf Rennenberg toe aan dit verzoek. Toen Gedeputeerde Staten enkele maanden later echter vroegen om de grietmannen alleen te benoemen op hun advies, weigerde de stadhouder, al gaf hij toe aan de eis dat 'foute' grietmannen zouden worden afgezet.<sup>4</sup> Dat laatste was geen gemakkelijke opgave, want in de voorgaande jaren waren tal van aanhangers van Alva's politiek tot raadsheer en grietman benoemd. Daarom wilden de Staten de invloed van het Hof terugdringen door de taak ervan te beperken tot de rechtspraak.<sup>5</sup> Zodra de kans zich voordeed, werd in 1579 in de steden de wet verzet, het Hof geschorst en werden de meeste grietmannen afgezet en vervangen.

<sup>2</sup> Gosses en Japikse, *Handboek*, v.

<sup>3</sup> Voor de volgende alinea's over de periode 1576-1580 baseer ik mij op Woltjer, 'In de leerschool', 270-275; Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 239-311; Woltjer, 'Friesland en de Unie van Utrecht' en Hellinga, 'It register', 125-128.

<sup>4</sup> Guibal, *Democratie*, 10, 35-36.

<sup>5</sup> Ook in de andere opstandige gewesten, met gedeeltelijke uitzondering van Gelderland, verloren de provinciale hoven hun politieke functies; o.m. Israel, *De Republiek I*, 313.



Een en ander wekte verzet bij meer behoudende groeperingen. Globaal waren er namelijk twee stromingen actief in de Friese politiek. De linkerzijde, die de meerderheid vormde in het college van Gedeputeerde Staten, bestond uit teruggekeerde ballingen en hun geestverwanten. Zij stonden pal voor de Friese privileges, hadden een afkeer van de vanuit Brussel centraal geregeerde staat en worden in de literatuur op z'n negentiende-eeuws doorgaans als 'nationalisten' aangeduid. De harde kern bestond uit calvinisten, die vaak 'nationalistisch' (particularistisch) gezind waren. Daartegenover stonden de centrumgroepen, veelal bestaande uit gematigde katholieken, die een hekel hadden aan het protestantse fanatisme en dus tegen het daarmee vaak gepaard gaande particularisme waren.

De strijd spitste zich toe op de vraag of Friesland tot de Unie van Utrecht moest toetreden, een strijdbond onder leiding van het protestantse Holland. Tegenstanders, onder wie protestanten, zagen in de Unie waarschijnlijk een bedreiging voor de Friese zelfstandigheid. Friesland had zich jarenlang verzet tegen belastingen die door de Brusselse regering waren opgelegd. Daarom was men huiverig voor het aangaan van financiële verplichtingen, die deelname aan de Unie met zich zou brengen. Iemand als Karel Roorda, een militante calvinist en 'nationalist', was daarentegen overtuigd van de noodzaak het calvinistische Holland tot bondgenoot te hebben, want 'hadden wy Hollandt nyet te hulp, na menschen ordel waren wy verloren'.<sup>6</sup> Bovendien zouden de Friezen in de Unie weer Vrije Friezen kunnen zijn, gezien de waarborgen die er in het verdrag gegeven werden voor de onafhankelijkheid van de bondgenoten. Door gebeurtenissen buiten Friesland kregen de 'nationalisten' de overhand; op een gegeven moment had men slechts de keuze tussen óf kiezen voor de Unie van Utrecht óf voor verzoening met de koning. In 1579 sloot Friesland zich schoorvoetend bij de Unie aan, niet in de laatste plaats door toedoen van Karel Roorda.<sup>7</sup> Toen het eenmaal zover was, realiseerde stadhouder Rennenberg zich dat voor hem als katholiek in deze constellatie geen rol was weggelegd en verzoende hij zich met de koning.<sup>8</sup> Daarop besloten de Friese Gedeputeerden direct en gericht actie te ondernemen. In februari 1580 lieten zij de blokhuisen van Leeuwarden, Harlingen en Stavoren veroveren en ontmantelen of afbreken.

Met deze staatsgreep kwamen de calvinistische en particularistische voorstanders van de Unie van Utrecht aan de macht en was de rol van de gematigden definitief uitgespeeld. Op de daarop volgende Landdag in maart werd het beleid van de Gedeputeerden – die nu het leidende bestuursorgaan werden – door de Staten, die de bevoegdheid daartoe nu op zich namen, gesanctioneerd en werd besloten de kerk in calvinistische zin te hervormen, de katholieke eredienst te verbieden en het

6 CHB IV, 45 (Roorda aan Gedeputeerde Staten, 24 juni 1579).

7 Zie over de moeizame toetreding van Friesland tot de Unie en de rol van Roorda o.m.: Woltjer, 'Friesland en de Unie van Utrecht'; Kramer, *Karel Roorda*, 17-25; Kramer, 'Doecke van Martena', 133-142; de bijdrage van Hellinga aan G. Jensma e.a., 'Vijf eeuwen J.J. Kalma', 96-98 en over de 'nationalisten': Hellinga, 'Fryske frijheid'.

8 Zie hierover o.m.: Soen, 'De verzoening'.

kloosterbezit in beheer over te nemen. Willem van Oranje werd, met een commissie (lastgeving) van de Staten-Generaal, benoemd tot opvolger van Rennenberg.<sup>9</sup> Hij stelde een plaatsvervanger aan, Bernard de Merode, die het weldra aan de stok kreeg met de Staten. Door het 'verraad' van Rennenberg was de positie van de Staten zozeer versterkt dat zij Gedeputeerde Staten nu zonder meer instrueerden om de grietmannen te benoemen, uiteraard uit een door de 'ingezetenen' opgemaakte nominatie. Merode wilde deze aangemattigde macht van de Staten niet erkennen, maar zij weigerden in te binden. Ook de maatregelen die Willem van Oranje zelf nam, haalden niets uit. Eigenmachtig bepaalden de Staten in 1582 dat de grietmannen voortaan door de stadhouder gekozen zouden worden niet op advies van, maar samen mét Gedeputeerde Staten, of bij verblijf van de stadhouder buiten de provincie, door de Gedeputeerden alleen. Door dit belangrijke besluit werd de macht van de stadhouder aanmerkelijk ingeperkt, aangezien hij in de collegevergadering van Gedeputeerde Staten bij grietmansbenoemingen voortaan slechts één stem uitbracht en dus gemakkelijk door de Gedeputeerden overstemd kon worden.<sup>10</sup> Een en ander wekte grote ergernis bij de raadsheren in het Hof, die van mening waren dat buiten hun advies geen grietmannen – die immers de 'lagere' rechtspraak ten plattelande in handen hadden – benoemd mochten worden.<sup>11</sup> De Staten waren echter machtiger gebleken dan de stadhouder. Tot het eind van de Republiek is deze regeling in stand gebleven.<sup>12</sup>

Het Statenregiem was echter niet van de ene op de andere dag gevestigd. De vijand stond nog aan de grenzen; vanuit Groningen en Steenwijk lagen grote delen van het Friese platteland open voor Spaanse rooftochten. Pas nadat in 1592 Steenwijk en Coevorden en in 1594 de stad Groningen door Maurits en Willem Lodewijk waren veroverd, verplaatste de oorlog zich buiten de Friese palen. Terwijl de nieuwe machthebbers voor de zware taak stonden de defensie te organiseren en te financieren, lagen zij met elkaar overhoop over wie wat voor het gezag had.

Voor de nieuwe machthebbers was de oude Friese Vrijheid van vóór 1498 onvoltooid verleden tijd. De herinnering aan de tijd van vrijheid van vorstengezag was namelijk allesbehalve verdwenen en de leus 'fry ende freesk' – vrijheid van persoonlijke dienstbaarheid in het niet-gefeodaliseerde Friesland<sup>13</sup> – had gedurende de landsheerlijke tijd steeds zeggingskracht behouden. Zodra de Opstand in 1580 met de verovering en ontmanteling van de blokhuizen – symbolen bij uitstek van het

9 Guibal, *Democratie*, 23.

10 Nadat in 1584 was bepaald dat de steden naast de zes Gedeputeerden van de plattelandskwartieren drie Gedeputeerden mochten aanstellen, werd nog datzelfde jaar in de instructie voor het college vastgelegd dat de Gedeputeerden van de Steden geen stem in het kapittel kregen bij de grietmansbenoemingen. De stadhouder bracht daarna één stem uit tegen de Gedeputeerden zes; Guibal, *Democratie*, 38.

11 Guibal, *Democratie*, 37-38.

12 Strikt formeel gezien werden de grietmannen benoemd door de Staten op voordracht van Gedeputeerde Staten uit een door de ingezetenen van de grietenij gekozen drietal; Van Buijtenen, *Idaarderadeel*, 59-67.

13 Zie hierover o.m.: Vries, 'De Aldfryske pearformule' en Algra, *Zeventien keuren*, 129-182.

landsheerlijk gezag – een feit was, werd een gedenkpenning geslagen met de trotse tekst *Principium recuperatae libertatis Frisiae*, ‘Het begin van de herstelde Friese vrijheid’.<sup>14</sup> En nadat de band met Filips II als landsheer definitief was verbroken, was men ook daadwerkelijk van mening, dat ‘de hooghe regeringhe van den Lande alsnu behoort te wesen in sulcke gestalte, als die was ... voor de aencomste ende receptie van den Hertoghe van Sassen’. Desalniettemin kon een delegatie uit de Friese Staten in 1584 ook op termijn geen direct antwoord geven op de vraag waaruit die vroegere bestuursvorm dan wel precies had bestaan.<sup>15</sup> Tegelijkertijd werd in deze jaren echter ook steeds duidelijker, dat de Staten de nieuwe soevereinen aan het worden waren, zeker nadat in 1581 de band met koning Filips II als heer van Friesland formeel werd verbroken. Toen de volmachten van de Steden zich in 1583 op een vroegere maatregel van Filips II beriepen, reageerden enkele volmachten van het platteland met de heftige woorden ‘Wat spreeckt gij van Conink? Hiër sit den Conink!’, en, terwijl zij zich trots op de borst sloegen, ‘Wij zijn de Conink’.<sup>16</sup> Nu het hoogste gezag *de facto* en spoedig *de jure* bij de Staten van Friesland kwam te berusten,<sup>17</sup> moest er een oplossing gevonden worden voor het probleem hoe het va-

14 Vries, ‘Staatsvorming’, 26; Spanninga, ‘Om de vrije magistraatsbestelling’, 136; vgl. Winsemius, *Chronique*, 847.

15 In het geding, dat in 1584 te Delft speelde voor door betrokken partijen gedelegeerde rechters onder leiding van Willem van Oranje over de zetelverdeling in het college van Gedeputeerde Staten tussen de vertegenwoordigers van de Friese steden en die van het platteland (zie p. 91), waren beide partijen van mening dat het bestuur van Friesland hersteld moest worden in de vorm die het vóór 1498 had gehad. In een interlocutoire sententie werd bepaald dat eerst aangegeven diende te worden waaruit die vroegere bestuursvorm had bestaan: ‘Also partijen ten Weder-Zijden contenderen, dat de hooghe regeringhe vanden Lande alsnu behoort te wesen in sulcke gestalte, als die was voor den Iare duysent vier hondert acht-en-tneghentich, ende over sulcx voor de aencomste ende receptie vanden Hertoghe van Sassen, ’twelcke inden Processe niet volcomelijck ghededucert, ende veel min bewesen is. Sullen daerom partijen ten weder-zijden naerder onderrichtinghe ende bewijs doen, hoe ende bij wien voor de voorsz. aencomste, ende receptie des Hertogen van Sassen, de hooge Regeringe vanden Lande van Vrieslandt is geweest. Ende hoe ofte in wat forme, de Staten vanden Lande alsdoen op gHEMEENE Lantsdagen vergaderende, hebben ghestemt, ende wat ghewichte ofte cracht de stemmen van yeder Lidtmaat, opte vergaderinghe erschijnende, hebben ghehad. Item sullen naerder en clarder onderrichtinghe ende verificatie doen, wie ten tijden vanden voorgenoemden Hertoge van Sassen, Keyser Carel, ende Coninck Philips, respectivelyck de Staten vanden voorsz. Lande hebben gherepresenteert, hoe ende in wat forme, dat de selve Staten vergadert ende ghestemt hebben. ’T Welck gehoort hebbende die voorsz. Volmachten versochten tijdt om ’t selve heurlieder Meesters ten eersten Lantsdach te adverteren, ende aldaer onderlinge tijdt te ramen, om de voorsz. Poincten te solveren, daer van sy de by-gevoeghde Rechters sullen adverteren’; Winsemius, *Chronique*, 740. Volgens Vries wisten ze het niet (Vries, ‘Staatsvorming’, 26), maar dat wordt niet met zoveel woorden gezegd (vgl. Slothouwer, ‘De wording’, 230-231); wellicht waren er andere (strategische) redenen om er – voor zover bekend – niet op terug te komen. Ook in 1601 was men van mening dat de ‘Staeten van den Lande nu zijn in hun olde vrijheijt, waer inne zij voor het aenneemen van een Landsheer gheweest zijn, ende daeromme selfs in handen hebben, de staet van Regeeringhe testellen in de beste forme die men solde moegen bedencken, tot hanthawinghe der vrijheijt, privilegien ende goede policie’, *CHB* IV, 1115. Dat men drie, vier generaties na 1498 inderdaad niet meer wist wat de ‘gestalte’ van het bestuur daarvoor was geweest, blijkt bv. uit het feit dat bij de ‘herinvoering’ van het stemrecht na ca. 1580 niet werd teruggegrepen op het ingewikkelde systeem van de rechtsomgang zoals dat in de late middeleeuwen had gefunctioneerd; blijkbaar was dit geheel uit de collectieve herinnering verdwenen. Zie voor een heldere uiteenzetting van de rechtsomgang Noomen, *Stinzen*, 124-145.

16 Uit verschillende bronnen geciteerd door Algra, *Ein*, 144 en Hellinga, ‘Hessel Aysma’, 132.

17 Zie over de soevereiniteit van de Staten p. 92.



Afb. 2 Gedenkpenning ter gelegenheid van het neerhalen van de blokhuzen van Leeuwarden, Harlingen en Stavoren op 1, 5 en 18 februari 1580.

ge maar geïdealiseerde én positief ervaren verleden kon worden verzoend met de in het staatsvormingsproces sinds 1498 ontstane instituties en machtsverhoudingen.

Het jongste verleden kon immers, alle goedbedoelde nostalgie naar het verleden ten spijt, niet met een pennestreek worden uitgewist. Aan het bestaan van het Hof kon niet worden getornd. Het was op z'n minst onmisbaar voor de rechtspraak in hoogste instantie en tevens – zeker in de ogen van de raadsheren in het Hof zelf – voor het bestuur. Ook om de stadhouder kon men moeilijk heen, al was het alleen maar vanwege diens rol en die van zijn familie in de Opstand, hoewel het ambt door sommigen – zoals we nog zullen zien – als een noodzakelijk kwaad werd beschouwd. Toch vond deels een terugkeer naar de 'Friese Vrijheid' plaats, in die zin dat de vrije Friese landsgemeenten van weleer – tot op zekere hoogte vergelijkbaar met de autonome communale corporaties in Zwitserland – opnieuw een rol van belang gingen spelen.<sup>18</sup> Vóór de landsheerlijke tijd werden op het Friese platteland de rechters door het volk, de meenten, zelf gekozen. In de onderhandelingen die hadden geleid tot het akkoord van 1524 met de landsheer, hadden de Staten er tevergeefs op aangedrongen dat de grietman benoemd zou worden uit een door de 'ingezetenen' op te maken drietal en dat de Staten de raadsheren in het Hof zouden mogen aanwijzen. Beide desiderata, die sindsdien waren gekoesterd, werden nu vervuld.

Bovendien werd het communalistische, 'democratische' element van de bestuursorganisatie nog aanzienlijk versterkt doordat de Staten – die sinds de Op-

<sup>18</sup> Vgl. Vries, 'Staatsvorming', 42.

stand jaarlijks bijeenkwamen – de hoogste gezagsdragers waren geworden. De meeste volmachten ten Landdage of Statenleden werden nu immers min of meer als vanouds (en nu jaarlijks) gekozen door de duizenden ‘ingezetenen’ op het platteland, die door hun grondbezit of -gebruik stemgerechtigd waren (in 1640 zouden uiteindelijk circa 10.000 stemdragende boerderijen en huizen geregistreerd worden). Slechts een minderheid onder de volmachten (zoals we nog zullen zien één van de vier kwartieren) werd op meer geijkte wijze afgevaardigd door de elf steden, ongeveer op dezelfde wijze als in Holland, waar de steden echter een veel prominenter plaats innamen. Dit systeem van jaarlijkse verkiezingen met een zo talrijk plattelandselektorat was in het vroegmoderne Europa een uitzonderlijk verschijnsel. Uitzonderlijk of niet, de combinatie van traditionele en moderne elementen, die onbedoeld de komende twee eeuwen de kern van de Friese staatsinrichting zouden gaan vormen, leverde vooral in de eerste decennia na de Opstand tal van problemen op, toen een machtsbalans moest worden gevonden tussen de ‘oude’ gezagsdragers (Hof en stadhouder) en de ‘nieuwe’ (Staten en Gedeputeerde Staten).

Als teken van de herwonnen Friese Vrijheid waren de Friezen niet weinig trots op hun in ere herstelde communalistische, of, zo men wil, ‘democratische’ of ‘populaire’ staatsbestel. In 1617 schreef de Bolswarder conrector Frederik Stellingwerff dat Friesland als vrije republiek geen heer erkende, en dat derhalve ‘in geene van alle de Nederlanden den Staet van regieringe soo populaer, ende daer omme soo vry van alle opperhoofdicheyt is, als in Friesland’.<sup>19</sup> Later zou Hugo de Groot opmerken dat ‘Vrieslandt altydt meer gehelt heeft nae de democratie dan Hollant’ en dat ‘die staet meer populair is’ dan andere gewesten.<sup>20</sup> Bevrijd van alle ‘opperhoofdicheyt’ waren de vrijheidslievende Friezen – die tijdens de Habsburgse heerschappij al wars waren geweest van samenwerking met andere gewesten en niet deel wilden nemen aan de toenmalige Staten-Generaal in Brussel<sup>21</sup> – maar moeilijk te bewegen het gezag te aanvaarden van ‘Den Haag’, ook omdat ze wisten dat de Hollanders daar in de Staten-Generaal de lakens uitdeelden.

Deze ‘populaire’, door duizenden stemgerechtigden gekozen en veelhoofdige regering, had echter nog een nadeel, namelijk een gebrek aan stabiliteit. Voor deze schaduwzijde van het Friese staatsbestel van na de Opstand had een buitenstaander als Francesco Michiel, ambassadeur van Venetië in de Republiek – ongetwijfeld door zijn contacten met Hollandse regenten – een scherper oog dan Stellingwerff en vele andere Friezen. In het voor Friesland zo roerige jaar 1638 schreef hij aan zijn superieuren dat geen enkel gewest in de Republiek zo achter was met zijn bij-

19 Stellingwerff, *Politycq Discours*, 36. Stellingwerff schreef zijn vertoog, zoals uit de volledige titel blijkt, om aan te tonen dat Friesland de voorrang genoot boven de provincie Utrecht, waarover destijds in de Staten-Generaal werd getwist.

20 *BHG* IV, 57 (Grotius aan Johan Wtenbogaert, 19 mei 1629) en VI, 422 (Grotius aan zijn zwager Nicolaas van Reigersberch, 20 dec. 1635); zie p. 257.

21 Theissen, *Centraal gezag*, 258-263; Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 14-56.

drage aan de Generaliteit als Friesland, ‘daar deze provincie onderhevig is aan verstoringen van de orde, omdat zij de meest democratische is van allen’.<sup>22</sup> Vanuit zijn gezichtspunt had hij gelijk: voor zeventiende-eeuwers stond democratie gelijk aan ochlocratie, anarchie en chaos. De Friese stadhouder Willem Lodewijk vreesde, zoals we nog zullen zien, eveneens voor een ‘Switsersch regiment’, dat wil zeggen voor confusie en wanorde.

Zo bekeken leek een terugkeer naar de Friese Vrijheid tevens een terugkeer naar de chaotische, gezagsloze situatie zoals die vóór 1498 zou hebben bestaan. En onzekere politieke toestanden in Friesland waren in veler ogen gevaarlijk omdat het de eenheid in het gewest bedreigde. Een daaruit voortkomende tweedracht zou het voortbestaan van de jonge Republiek in gevaar kunnen brengen. Er waren dus tegenstrijdige visies op de nieuwe bestuurlijke constellatie in Friesland, visies die na de Opstand nog lang een rol zouden blijven spelen in Friesland zelf en in de verhouding met zijn bondgenoten. De lang gekoesterde herinnering aan de legendarische Friese Vrijheid vormde aldus een belemmering bij de staatsvorming op het niveau van de Republiek. Pas na de crisis van 1635-1638 zou Friesland meer in de pas gaan lopen met de andere gewesten, en vormde het Friese particularisme geen acute bedreiging meer voor de eenheid in de Republiek.

De concrete omstandigheden of kwesties die de Friese politiek eind zestiende, begin zeventiende eeuw bepaalden of verdeeld hielden en die de chronische onrust veroorzaakten, waren directe gevolgen van de Opstand. De voornaamste betreffen (1) het actieve en passieve stemrecht ten plattelande bij de verkiezing van volmachten ten Landdage en grietmannen, (2) de toelating van grietmannen tot de Landdag, (3) de vergadercultuur en de ambtenbegeving op de Landdag, (4) de machtsstrijd tussen het Hof en de stadhouder enerzijds en de Staten en Gedeputeerde Staten anderzijds over de bestuursmacht en (5) de tegenstelling tussen steden en platteland over de politieke zeggenschap en de verdeling van de lasten. In het vervolg van dit hoofdstuk zullen deze onderling vaak nauw verbonden onderwerpen achtereenvolgens aan de orde komen. Ten slotte geven we een korte beschrijving van de bestuurscrisis in het jaar 1600, waarbij een aantal problemen werden opgelost maar ook de toon werd gezet voor een aantal problemen die de Friese politiek nog decennialang zouden blijven teisteren.

<sup>22</sup> ‘Verslag’, 71-72. ‘Hare quote betaalt Holland met alle stiptheid, hetgeen de anderen niet doen: bepaaldelijk Friesland is achterlijk, daar deze Provincie onderhevig is aan verstoringen van de orde, omdat zij de meest democratische is van allen [noot (ed.): Dit oordeel is verre van juist]. Deze Provincie vordert de rekeningen, beschuldigt het beleid der Regeering, en sinds twee jaren, gelijk mij verzekerd is, betaalt zij niets, hoe dikwijls ook door de opzettelijk benoemde Gedeputeerden der Staten Generaal aangemaand. Ook Zeeland doet niet volkomen haren plicht, zoodat er ongelooflijke bitterheden zijn, daar de Hollanders zich beklagen, dat zij nagenoeg alleen al de lasten dragen, en de andere Provincien luide klagen, dat de Hollanders naar verhouding hunner quote gezag in het bewind begeren.’ Vgl. *Relazioni Veneziane*, 265-266 (... mancante in particolare la Frisia, più soggetta alle alterazioni, perchè è più popolare di tutte ...).



## De toegang tot de Landdag

Juist vanwege het ‘democratische’ karakter van het Friese staatsbestel is het belangrijk na te gaan op welke wijze de Landdag, zoals de vergadering van de Staten van Friesland werd genoemd, tot stand kwam en wie er in het Landschapshuis in Leeuwarden op het kussen konden komen. Globaal verliep de procedure bij de afvaardiging van volmachten naar deze volksvertegenwoordiging als volgt. Gedeputeerde Staten stuurden elk jaar een beschrijvingsbrief aan de grietmannen van de dertig grietenijen en aan de magistraten van de elf steden. Deze lieten daarop in hun stad of grietenij verkiezingen plaatsvinden. In de steden kozen zowel de magistraat als de gezworen gemeente bij meerderheid van stemmen een volmacht ten Landdage. In de grietenijen vonden in de dorpen verkiezingen plaats, waarna in een bijeenkomst van dorpsvolmachten de verkiezingsuitslag werd vastgesteld. De gekozen volmachten kregen in hun grietenij of stad een procuratie (geloofsbrief) uitgereikt, die in Leeuwarden werd gecontroleerd door Gedeputeerde Staten. Ten slotte moesten zij in de vergadering van het Mindergetal<sup>23</sup> een eed afleggen, waarna zij zitting konden nemen in één van de vier Kamers van de Landdag.

Deze procedure zal hier voor de eerste decennia na de Opstand stap voor stap worden beschreven. De aandacht gaat daarbij vrijwel uitsluitend uit naar de gang van zaken op het platteland. Niet alleen omdat de plattelandskwartieren de meerderheid op de Landdag uitmaakten, maar ook omdat de verkiezingen op het platteland veel gecompliceerder en amper gereguleerd waren, gemakkelijker gemanipuleerd konden worden en dus vaker aanleiding gaven tot onenigheid. Bovendien was het electoraat er veel omvangrijker en ongetwijfeld ook heterogener dan in de steden.<sup>24</sup> De belangrijkste vraag die we hier proberen te beantwoorden, is wie er op het platteland nu eigenlijk het stemrecht uitoefenden.

Verkiezingen ten plattelande vonden plaats naar ouder gewoonte, waren vrijwel niet van hogerhand gereguleerd en gebruiken dienaangaande kunnen dus van grietenij tot grietenij of zelfs van dorp tot dorp verschild hebben. Van vóór 1580 zijn slechts de ‘punten ende artuculen’ bekend, waaraan de grietmannen zich moesten houden bij het ‘ordonneren’ van de volmachten van hun grietenijen voor de Landdag die in 1578 in Harlingen zou worden gehouden.<sup>25</sup> De grietman moest de verkiezing in alle dorpen van zijn grietenij aankondigen, zodat de meiers (pachtboeren) behoorlijk tijd hadden hun ‘grondtheeren’ te verwittigen. In de dorpen moest de gehele gemeente samenkomen. Degene die zich daaraan onttrok, kon

<sup>23</sup> Het Mindergetal, ingesteld aan het einde van de zestiende eeuw, was een commissie van acht leden, uit elk kwartier twee, die de adviezen van de kwartieren met elkaar in overeenstemming bracht.

<sup>24</sup> De samenstelling van de stadsbesturen en het stadspatriciaat in Friesland in de late zestiende en zeventiende eeuw is een vrijwel braakliggend onderzoeksterrein. Zie voor de achttiende eeuw Faber, ‘Bij gebrek aan bekwame mannen’.

<sup>25</sup> CHB III, 1183-1184.

worden beboet met een gouden reaal. Niemand mocht zich vermeten slechts enkele personen bijeen te roepen, maar de gehele gemeente moest vergaderen. Met 'gemeene voijs' moesten dan bekwame personen aangewezen worden. Deze dorpsvolmachten dienden vervolgens op de gebruikelijke plaats bijeen te komen en daar de volmachten van de grietenij ordonneren. Dat moesten 'persoonen van qualiteit' zijn, dat wil zeggen edelluiden en eigenerfden. 'Officieren' (ambtsdragers) of lieden die geen 'gront ende erven' in de grietenij hadden, konden voor het volmachtschap niet in aanmerking komen.

Sinds het begin van de Opstand moest de Landdag worden uitgeschreven door Gedeputeerde Staten. Deze lieten daartoe, op wisselende tijdstippen en met variabele frequentie, een beschrijvingsbrief uitgaan naar de dertig grietmannen en de magistraten van de elf steden.<sup>26</sup> De Staten dienden bijeen te komen, zo werd stevast in de aanhef van deze circulaire vermeld, om op verzoek van de Staten-Generaal besluiten te nemen betreffende de consenten<sup>27</sup> ter bekostiging van de oorlog voor het komende jaar. De grietmannen werden daarom gelast twee 'goede en bequame' volmachten te laten kiezen, een uit de adel en een uit de eigenerfden van de grietenij.<sup>28</sup> Dit moest plaatsvinden 'nae behoerlijcke ende wettelijcke convocatie', al werd niet nader bepaald wat dat precies inhield. Tot de stemming door de dorpsvolmachten – die zoals we nog zullen zien op grietenijniveau als 'kiesmannen' fungeerden – mochten geen personen worden toegelaten die met de Opstand waren uitgeweken en nadien waren teruggekeerd, tenzij zij professie deden van de ware gereformeerde religie.<sup>29</sup> Dat gold ook voor degenen, die geen schotschietende huizen en ploeggangen – volwaardige boerderijen, waarvoor vanouds 'schot' oftewel

<sup>26</sup> Volgens de instructie van 1582 waren Gedeputeerde Staten verplicht, wanneer 'daer geen hoechwichthighe ende swaere saecken mochten voervallen', eind maart of begin april van elk jaar een gemene Landdag bijeen te roepen, 'schoen die Gouverneur ofte sijnen Lieutenant absent mochte zijn'; *CHB* IV, 304. In de instructies van 1601 en 1618 is alleen het tijdstip veranderd in resp. eind febr. of begin maart en nov. of begin dec.; *CHB* IV, 1108 en V, 239. In de resolutieboeken van de Staten werd van 1580 tot en met 1601 46 maal een uitschrijvingsbrief voor de Landdag genoteerd, één tot vier maal per jaar. Meestal kwam men bijeen in maart en april (zeven- en achtmaal) en okt. (zesmaal), in de overige maanden één- (jan. en febr.) tot driemaal. In 1580 werd de Landdag nog uitgeschreven door het Hof, daarna door de stadhouder (tweemaal, in 1581 en 1584), stadhouder en Gedeputeerde Staten (27-maal) en Gedeputeerde Staten (16-maal); *RSF*. Na 1600 werd de Landdag altijd uitgeschreven door Gedeputeerde Staten alleen.

<sup>27</sup> Zie voor de consenten p. 124.

<sup>28</sup> Zie p. 49 vv.

<sup>29</sup> Op 21 april 1592 stelde het Mindergetal voor een 'generale formulier van een eedt' te ontwerpen die 'alle wtgeweekene van wegen desen oorloge' dienden af te leggen 'wanneer hun vergunt wordet weder binnen desen lantschappen te woonen'. De Landdag besloot daarop de eed, zoals die reeds door onder anderen Adriaan van Cronenburg was afgelegd, hiertoe aan te nemen, met dien verstande dat daarin ook de bepaling werd opgenomen dat 'alle die wtgewekene, innegecomen sijnde' zich niet met 'Lants ende Regierings saecken' mochten bemoeien, behalve wanneer bleek dat zij professie deden van de gereformeerde religie, dit ter beoordeling van Gedeputeerde Staten; *CHB* IV, 788. Sindsdien werd deze bepaling door de Gedeputeerden opgenomen in de oproepbrieven voor de Landdagen, voor de eerste keer op 19 maart 1593; *CHB* IV, 814-815. Voordien waren de enige eisen die in de oproepbrieven werden gesteld dat de kandidaten voor het volmachtschap goede patriotten moesten zijn, vijanden van de Spanjaarden en hun aanhangers, met de bereidheid de koning van Spanje af te zweren; vgl. de oproepbrief voor de Landdag van 1592; *CHB* IV, 796-797.



belasting werd betaald – bezaten.<sup>30</sup> De te kiezen volmachten (ook die uit de Steden) dienden goede patriotten te zijn, vijanden van de Spanjaarden en hun ‘aenhangeren’ en moesten bereid zijn met een plechtige eed de koning van Spanje af te zweren.<sup>31</sup> Zij moesten ‘liefhebbers’ zijn van de ware gereformeerde religie,<sup>32</sup> genegen tot een dracht, niet ‘lasterlijck’ of ‘ergerlijck’ maar ‘eerlijck ende vroom van leven’ en dienden met de meeste stemmen van de ingezetenen gekozen te worden. Grietmannen en secretarissen mochten geen procuraties (geloofsbrieven) opmaken voor personen die niet aan deze eisen voldeden, anders konden ze als ‘goedtgunners ende toegedanen van de vijant’ strafrechtelijk vervolgd worden. De twee gekozen volmachten moesten de dag voor de opening van de Landdag in hun herberg in Leeuwarden aanwezig zijn en de dag daarop om negen uur ’s ochtends op het Landschapshuis verschijnen, alwaar hun de ‘saecten deeser Landtschappe’ voorgedragen zouden worden. Zij dienden onverwijld te beraadslagen en te resolveren ‘bij gemene ofte meeste stemmen’, alles met ‘volcoomen last, sonder enige ruggespraecke ofte restrictien’. De stemmen van absente of niet voldoende gemachtigde volmachten zouden als bijvallend worden gerekend. Vertrekken mochten de volmachten pas nadat het punt van de consenten was afgehandeld.<sup>33</sup>

In de beschrijvingsbrief werden aanvankelijk alleen eisen gesteld aan de uitoefening van het passieve en niet aan het actieve kiesrecht. Dat is opmerkelijk, want het officiële overheidsstandpunt was dat rooms-katholieken, ‘papisten’, staatsgevaarlijk waren, een bedreiging vormden voor de enige ware religie en ‘bij verscheiden wegen zich daartegens opmaken’.<sup>34</sup> De calvinisten vormden nog een minderheid,<sup>35</sup> die met de staatsgreep van 1580 weliswaar min of meer aan de macht was gekomen, maar haar wil niet van de ene op de andere dag aan de bevolking had kunnen opleggen. In 1580 was slechts de uitoefening van de katholieke eredienst verboden, maar verdere terugdringing van ‘paapse’ invloeden kon alleen van hoog naar laag en stap voor stap plaatsvinden. Tot de Landdag en daarmee tot veel belangrijke regentenambten konden alleen degenen worden gekozen die, althans op papier, als ‘liefhebbers’ de gereformeerde religie waren toegedaan. Zij waren echter wel degelijk afhankelijk van een electoraat en daarmee van een achterban die voor een groot deel, op dorpsniveau vaak in meerderheid, uit hele of halve rooms-katholieken bestond.

30 Zie voor de begrippen ‘schotschietend’ en ‘ploeggang’ Algra, *Ein*, 134-142.

31 Een dergelijke eed werd, althans in de eerste jaren na de Opstand, inderdaad van (nieuwe) volmachten afgenomen. Voorbeelden daarvan in *CHB* IV, 799 (1592, 14 volmachten), 957 (1597, 10 volmachten) en 1016 (1598, 12 volmachten).

32 Zie noot 29.

33 Geciteerd uit de beschrijvingsbrief voor de Landdag in dec. 1605; TR, GBF inv.nr. 2529, waarin ook beschrijvingsbrieven uit 1611, 1617 en 1629. Beschrijvingsbrieven uit 1592, 1593, 1595, 1599, 1602 en 1604 in *CHB* IV, 796, 814, 885, 1058, 1241 en 1286. Bij tussentijdse oftewel ‘extraordinaris’ Landdagen, die steeds vaker voorkwamen, vonden geen nieuwe verkiezingen plaats en verzochten Gedeputeerde Staten om de eerder gekozen volmachten nogmaals af te vaardigen, bv. in 1596; *CHB* IV, 936.

34 Zie noot 41.

35 Bergsma, *Gideonsbende*, passim.

Deze dissenters konden nog lange tijd hun stemmen laten gelden, niet alleen in de verkiezingen van plaatselijke functionarissen zoals dorpsrechters, kerkvoogden, schoolmeesters en nota bene predikanten, maar ook in die van volmachten ten Landdage en grietmannen.<sup>36</sup> Het gevolg daarvan was dat rooms-katholieken, ongetwijfeld onder leiding van de talrijke, soms zeer vermogende, edelen van hun gezindte, iemand als volmacht ten Landdage of grietman kozen of lieten kiezen die voor zijn verkiezing van hen afhankelijk was en die hun doelen kon dienen. Daarbij valt te denken aan het plegen van obstructie bij de behandeling van anti-roomse maatregelen op de Landdag, het mitigeren daarvan of het niet of niet al te stringent laten uitvoeren van eenmaal genomen resoluties door Gedeputeerde Staten of de grietmannen.<sup>37</sup>

Duidelijk is dat het gereformeerde gehalte van veel volmachten ten Landdage vrij gering was. Meer dan eens deden de Friese synode- en classisvergaderingen hierover hun beklag bij de Staten van Friesland of hun Gedeputeerden. Men wist dat zich onder degenen die zich 'liefhebbers' noemden, 'papistgesinde, mennoniten, libertijnen en atheïsten' verscholen.<sup>38</sup> Het liefst zagen de dominees en ouderlingen daarom dat aan alle ambtsdragers, ook aan volmachten ten Landdage, de eis werd gesteld dat zij belijdend lidmaat van de gereformeerde kerk of op z'n minst in die kerk gedoopt zouden zijn, maar een dergelijke resolutie werd nooit aangenomen.<sup>39</sup> Ook hun verzoeken om strengere maatregelen of het beter handhaven van de plakaten tegen het 'omlopen' van priesters of 'paepsche superstitiën', vonden bij de overheid vaak geen of slechts ten dele gehoor.

De grootste tegenstanders van het regime waren degenen die in 1580 waren uitgeweken en na verloop van tijd naar huis en haard waren teruggekeerd, fanatieke katholieken én koningsgezinden. Zij werden in 1592 als eersten aangepakt, niet door hun het recht van stemmen te ontfangen, maar door hun te verbieden als dorpsvolmachten op te treden, wat, zoals we hebben gezien, sindsdien in de oproepbrieven werd vermeld. In 1609 werd 'tot conservatie van den tegenwoordigen staet van Regieringe' door de Staten dit recht aan alle katholieken ontnomen. Dorpsvolmachten moesten 'opentlijke verklaringe' doen dat zij de gereformeerde religie hielden voor de enige ware, onder ede beloven deze te zullen helpen handhaven en zich te zullen reguleren naar de Unie van Utrecht. Dat bleek toen nog een

<sup>36</sup> In 1621 noteerde stadhouder Ernst Casimir dat "Tyardt' (Tjerk) van Herema als grietman van Menaldumadeel in 1613 was 'gecooren dör eene ongewone manier, dör papisten ende die geen recht van stemmen hebben', TR, SHA inv.nr. 69-26.

<sup>37</sup> Voorbeelden bij Cuperus, *Kerkelijk leven* II, 126-169. Grietman Egbert van Baerdts werd in 1660 er van beschuldigd dat hij 'van het pausdom genoot en dat zijne huysvrouw daarvan zijden rocken droeg', *ibidem*, 137.

<sup>38</sup> Kalma, *Classisboek Franeker*, 161-162; Kalma, *Friese synodeverslagen 1621-1650*, 339. Zie over de 'liefhebbers': Kalma, 'Liefhebbers' en Breuker, 'Nogmaals over de positie' en 'Over de Nadere Reformatie'.

<sup>39</sup> O.m. Reitsma en Van Veen, *Acta*, 169, 192, 194, 200, 201 en 283; Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 56 en 179. Bergsma is ten onrechte van mening dat leden van de Staten van Friesland en de stedelijke bestuurscolleges lidmaat dienden te zijn; *Gideonsbende*, 360.

brug te ver. Een jaar later werd bij de controle van de geloofsbriefen voor de Landdag door Gedeputeerde Staten namelijk geconstateerd dat vrijwel geen enkele grietman zich aan de resolutie had gehouden, waarop de Staten besloten deze op te schorten.<sup>40</sup>

In 1616 werd een nieuwe poging ondernomen de politieke invloed van de rooms-katholieken terug te dringen, die verder ging dan de resolutie van 1609.<sup>41</sup> De Staten stelden vast dat de papisten, vijanden van de gereformeerde religie en de 'jegenwoordigen staet van regieringe', zich ondanks eerder genomen maatregelen toch daartegen opmaakten. Was in 1609 nog bepaald dat dorpsvolmachten op grietenij-niveau niet katholiek mochten zijn, nu werden katholieken ook uitgesloten van de bijeenkomsten in de dorpen waar predikanten en volmachten ten Landdage werden gekozen. Daar mochten slechts personen worden toegelaten die de gereformeerde religie en de tegenwoordige staat van regering voor 'oprecht ende wettelijk' hielden en bereid waren dit onder ede te bevestigen. Overtreders dienden vervolgd te worden als 'perturbateurs van het Gemenebeste'. De resolutie werd niet getekend door volmachten van Westergo, dat van de plattelandskwartieren, wellicht niet geheel toevallig, naar verhouding de meeste katholieken telde.<sup>42</sup> Voortaan werd in elke beschrijvingsbrief aan de resolutie gerefereerd en werd deze in kopie meegestuurd. Er zijn echter tal van aanwijzingen dat ook deze maatregel grotendeels een dode letter bleef.<sup>43</sup> Katholieken bleven een stem houden in aangelegenheden die het dorps- of grietenijniveau niet te boven gingen, zoals bij verkiezingen van bijzitters, dorpsrechters, kerkvoogden, ontvangers en schoolmeesters, en mochten deze bedieningen tot groot ongenoegen van classis- en synodevergaderingen ook zelf uit-

<sup>40</sup> CHB V, 160, 171.

<sup>41</sup> CHB V, 219-220. De aanleiding voor de resolutie was het sterke gerucht van een katholiek complot om de kerk van Harlingen op te blazen, waardoor de angst van de gereformeerden voor de katholieke vijand sterk toenam en zelfs hysterische trekken ging vertonen. Bij een inval in een ondergrondse bergplaats werd op 16 jan. 1616 geen voorraad buskruit gevonden, maar wel een verzameling documenten, die met behulp van de Leeuwarder predikant Johannes Bogerman door Gedeputeerde Staten werd uitgegeven onder de titel *Der Jesuyten negotiatie ofte coophandel in de Vereenichde Nederlanden, tot ghemeenene beste in druck uytghegeven door last van de E.M. Gedeputeerde Staten van Vrieslandt* (Leeuwarden 1616). Met de uitgave moest worden aangetoond dat het toenemend aantal Jezuïeten in het gewest een grote bedreiging vormde voor zowel de gereformeerde religie als de staat. De paters zouden trachten protestantse regenten voor hun zaak te winnen en hen toestaan in het geheim katholiek te zijn, ter kerke te gaan bij gereformeerde predikanten en zelfs in te stemmen met anti-papistische plakaten, waardoor een 'vijfde colonne' gevormd zou worden; Oldenhof, *In en om de schuilkerkjes*, 38 en 157-166.

<sup>42</sup> In 1618 werden zware geldboetes op overtreding van deze bepaling gelegd: vijftig gouden Friese ridders (700 carolusgulden, aanmerkelijk meer dan bv. de meeste predikanten op het platteland jaarlijks verdienden) voor de eerste, honderd voor de tweede keer en vervolgens 'arbitralijck naer gelegentheijd van saecken'. De boete was bestemd voor de armen en voor de officier ter plaatse (op het platteland de grietman), elk voor de helft; opnieuw werd de resolutie niet ondertekend door Westergo; CHB V, 247-249.

<sup>43</sup> Spiertz, 'Ontwikkelingsgang', 272-273. In 1652 werd het plakkaat van 1616 herhaald, nadat de Staten hadden geconstateerd, dat de resoluties van 1609 (sic) en 1616 'tot groten ondiensse van den Lande niet nae behoren worden onderhouden ende achtervolgt'; CHB V, 543-544. Nog in 1660 werd door de Friese synode aan de 'hooge machten des lants' verzocht menisten en papisten het stemrecht te ontfeggen; Kalma, *Friese synodeverslagen 1651-1675*, 156.

oefenen, tot in 1647 de Staten ook hieraan, althans op papier, paal en perk stelden. Zittende roomse bijzitters en dorpsrechters mochten echter hun ambt levenslang blijven vervullen en kerkvoogden mochten hun ambtstermijn uitzitten.<sup>44</sup>

Na ontvangst van de beschrijvingsbrief lieten de grietmannen in de dorpen van hun grietenij via de dorpsrechters de 'ingezetenen' oftewel de 'gemeente' of 'mene meente' bijeenkomen voor de verkiezing. De 'ingezetenen' of 'gemeente': dat waren de dorpelingen die schotschietende huizen of ploeggangen in eigendom of gebruik hadden, volwaardige boerderijen of sates, die vanouds als zodanig bekend stonden en een 'stem in staat' hadden.<sup>45</sup> Zij kozen de pastoor en later de dominee, de kerkvoogden, de dorpsrechter, de koster, de schoolmeester,<sup>46</sup> na de Opstand de kandidaten voor het grietmansambt (waarover later) en ook de volmachten die de grietenij op de Landdag moesten vertegenwoordigen. Een verkiezing werd naar oud gebruik aangekondigd door 'clockklippinge' en 'huijscondinge' en vond plaats in de dorpskerk. Daar werden bij meerderheid van stemmen twee kandidaten voor het volmachtschap gekozen: een edelman en een eigenerfde.

De vraag of nu de eigenaren of de gebruikers het stemrecht hadden, heeft historici nogal beziggehouden.<sup>47</sup> Volgens de rechtshistoricus Algra hadden de meiers in de landsheerlijke tijd zowel het actieve als passieve kiesrecht, al hadden zij op de Landdag weinig invloed, omdat daar de edelen de lakens uitdeelden. Nadien mochten alleen edelen en eigenerfden op de Landdag verschijnen en verloren de meiers ook hun actieve kiesrecht. Algra haalt daarbij het bovengenoemde 'nieuwe reglement' uit 1578 aan en een in het procuratieboek van Hennaarderadeel genoteerd protest uit 1579 tegen verkiezing van volmachten die geen edelman of eigenerfde waren, maar door de 'ganse gemeente' waren gekozen. Zijn conclusie is dat sinds 1578-1579 slechts eigenerfden en edelen als volmachten ten Landdage mochten verschijnen (met uitzondering van de kloostermeyers en Bildtpachters), de meiers in landszaken ook het actief kiesrecht niet meer hadden en zij slechts als lasthebbers van hun landheren mochten stemmen.<sup>48</sup> Het lijkt er echter sterk op dat de eigena-

<sup>44</sup> CHB V, 501. In 1649 was de classis Bolsward van mening dat het plakkaat nog geen effect sorteerde, maar de synode wilde het bezwaar – wellicht vanwege de aanwezigheid van de commissarissen-politiek – niet in bespreking geven, waarna men steun zocht bij de classis Franeker; Kalma, *Classisboek Franeker*, 187. Voortdurend bleef de kerk de overheid vragen om naleving van de plakaten tegen katholieken en menisten, mede met betrekking tot het stemrecht. In 1656 verzocht de synode zelfs (tevergeefs) aan de Staten hiertoe in elke stad en grietenij twee soldaten te legeren, geen gewone, maar 'conschientieuse'; Kalma, *Friese synodeverslagen 1651-1675*, 94 (Kalma: 'Behalve van 's Heren welbehagen hing het welzijn van de kerk af van het welbehagen der heren').

<sup>45</sup> Algra, *Ein*, 134-142.

<sup>46</sup> Van Apeldoorn, *Kerkelijke goederen* I, 333.

<sup>47</sup> Theissen, *Centraal gezag*, 335-337; Van Apeldoorn, *Kerkelijke goederen*; Guibal, *Democratie*; Postma, *It Fryske doarp*; Cuipers, *Gemeene dorps-gronden*, (vgl. evenwel Algra, *Ein*, bijlage II); Postma, 'Oer de doarpsfolmachten'; Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 44-45; Algra, *Ein*; Knibbe, *Lokkich Fryslân*.

<sup>48</sup> Algra, *Ein*, 148 (zonder nadere annotatie betreffende het protest van 1579; het betreft het resolutieboek van Hennaarderadeel 1543-1588, TR, VFG inv.nr. 337a, in 1996 overgedragen aan het gemeentearchief van Littenseradeel, aldaar Archief Hennaarderadeel, inv.nr. 1).

ren wellicht de jure in hun recht stonden – al was de wettelijke basis daarvoor maar smal –, maar dat de pachtboeren meestal de facto en naar ouder gewoonte het stemrecht uitoefenden.

Er zijn een aantal redenen te noemen waarom het voor de hand ligt dat de meiers ook na 1580 het stemrecht uitoefenden. Het was immers de pachtboer die doorgaans als ‘possessor’ het huis en de verdere opstallen in eigendom had en die voor de plaats de (floeren)belasting betaalde en daarmee ‘schotschietend’ was. Tot ver in de zeventiende eeuw had de pachtboer mede daardoor een sterke positie ten opzichte van de eigenaar. De inwoners van het dorp, de ingezetenen in letterlijke zin, werd de verkiezing door ‘huijscondinge’ persoonlijk aangezegd en zij werden door het luiden van de kerkklok herinnerd aan het tijdstip van de verkiezing. De grondeigenaars-verpachters die niet ter plaatse woonden, en dat was vaak het geval, konden hiermee niet worden bereikt. Dit kan wellicht worden beschouwd als een reminiscentie uit de landsheerlijke tijd, toen de meiers nog het actieve kiesrecht uitoefenden. Maar een gebruik of recht, waaraan men vanouds als deelgenoot van de dorpsgemeenschap of ‘meente’ was gewend, kon uiteraard moeilijk met een eenvoudige pennestreek worden afgeschaft.

Van hogerhand werden immers wel meer maatregelen genomen die niet werden nageleefd. We zullen daarvan in het vervolg nog heel wat voorbeelden tegenkomen. Van de duizenden eenvoudige huurboeren en de ‘gemeenten’ in honderden dorpen kon ook niet worden verwacht dat zij precies op de hoogte waren van wat ooit op de Landdag was besloten. Bovendien was in het Germaanse, oud-Friese recht, waaraan de boeren waren gewend, het onderscheid tussen eigendom en gebruik minder strikt dan in het ‘nieuwe’, sinds de komst van het centraal gezag van bovenaf opgelegde officieel geldende, romeinse recht. Het gewoonterecht op het gebied van grondeigendom en -gebruik bleef tot lang in de zeventiende eeuw van invloed.<sup>49</sup> Overigens was er een specifieke groep pachtboeren voor wie deze problematiek niet gold, en dat waren de kloostermeiers.<sup>50</sup> Deze specifieke groep pachtte van de Staten van Friesland het grondbezit van de voormalige kloosters, deden qua welstand en sociale status vaak niet onder voor zelfs de rijkste eigenerfde boeren en genoten zowel het actieve als passieve stemrecht.<sup>51</sup> Hoewel het officieel niet was toegestaan,<sup>52</sup> hadden bijvoorbeeld in 1605 ten minste twee kloostermeiers zitting op de Landdag, en in 1607 vier.<sup>53</sup>

49 Spahr van der Hoek en Postma, *Geschiedenis* I, 333–341; Knibbe, *Lokkich Fryslân*, 54–55.

50 De Bildtpachters, die eveneens een uitzondering vormden, laten we hier buiten beschouwing.

51 Zie voor een uitvoerige beschrijving van de kloostermeiers p. 276. In 1606–1607 waren er meer dan 400 meiers die grote tot zeer grote boerderijen (die meer dan 100 cg per jaar opbrachten) van de Staten pachtten; Nieuwland en Mol, ‘Rekken’.

52 *CHB* IV, 759–760 (22 mei 1590); zie noot 218.

53 In 1604 Pieter Claesz. (Scharnegoutum) en Inte Heeres (Berlikum), in 1606 Frerick Pietersz. (Holwerd), Symon Douwes (Hallum) en Joucke Jochums, grietman van Smallingerland (sic) (Smalle Ee); Engels, *Volmachten*, 12 en Nieuwland en Mol, ‘Rekken’, nrs. 1116, 884, 270, 163 en 710.

Aan de andere kant is het niet verwonderlijk dat veel eigenaren die hun land verpachtten, na 1580 het stemrecht voor zich gingen opeisen bij verkiezingen die het dorpsbelang te boven gingen, zelfs al moesten zij daarvoor inbreuk maken op de gewoonten van de ‘meente’.<sup>54</sup> Vóór de Opstand had, zoals we hebben gezien, elke edele en eigenerfde het recht in eigen persoon op de Landdag te verschijnen, maar nadien kon voor elke grietenij slechts één edelman en één eigenerfde worden afgevaardigd. Wie volmacht wilde worden, moest dus worden gekozen. En sinds de hoogste macht was komen te liggen bij de Statenvergadering, werden daar de eervolle en lucratieve ambten verdeeld, en uit die ruif wilden de belangrijkste edelen en eigenerfden maar al te graag mee-eten. Bij het streven zelf het stemrecht uit te oefenen, hadden zij de romeinsrechtelijke regels aan hun kant. En toch was de invloed die zij zich daarmee konden of zouden kunnen verwerven, betrekkelijk. In geen enkele grietenij en in vrijwel geen enkel dorp had één eigenaar zoveel stemdragende plaatsen in bezit – we komen daarop in het vervolg terug –, dat hij daarmee de uitslag van de verkiezing kon bepalen. In 1640, toen de stemmen voor het eerst geregistreerd werden, telde Friesland 202 eigenaren die ten minste vijf stemhebbende plaatsen hadden. Samen waren zij goed voor 2287,34 stemmen, 24% van het totaal. De landerijen van deze verpachters waren vooral te vinden op de rijke kleigronden van noordelijk Oostergo en Westergo, terwijl in zuidelijk Westergo en Zevenwouden veel meer eigenaren-gebruikers<sup>55</sup> voorkwamen (zie tabel 3).

Het grootgrondbezit was echter sterk versnipperd, het gevolg van een combinatie van endogamie en erfdeling in voorgaande generaties. In een grietenij als Ferwerderadeel, waar het meeste grootgrondbezit voorkwam, waren de betreffende stemmen verdeeld over maar liefst zestig eigenaren, waarvan de meesten niet in de grietenij woonden en er met slechts enkele stemmen vertegenwoordigd waren. De meeste stemmen in Friesland had Fockje van Sminia, weduwe Van Hillema. Haar 45 stemmen lagen verspreid over 21 dorpen en 11 grietenijen. Nummer twee op de ranglijst, Doedt van Holdinga weduwe Schwartzenberg, had 40 stemmen, die te vinden waren in 23 dorpen en 13 grietenijen. Beide dames hadden in Ferwerderadeel, waar zij geen verblijf hielden, twee stemmen in twee verschillende dorpen. Het werven van stemmen van eigenaars, die overal en nergens woonden, zou dus zeker niet eenvoudiger zijn dan het bewerken van pachtboeren in de dorpen waar gestemd diende te worden.

Het werven van stemmen onder de dorpsbewoners (pachtboeren en eigenaren-gebruikers) had echter ook zijn bezwaren. Een stem kon worden gekocht voor geld

<sup>54</sup> Dat gold dan voor de verkiezingen voor volmachten ten Landdage, grietmannen en eventueel predikanten en bv. niet voor die van kosters en schoolmeesters en de verdeling van het gebruik van meenscharren; Algra, *Ein*, 149.

<sup>55</sup> Ik vermijd in dit verband het begrip eigenerfden, omdat tijdens de Republiek niet alleen eigenaren-gebruikers oftewel eigenerfde *boeren* als zodanig golden, maar alle niet-adellijke eigenaren van een stemdragende plaats.

**Tabel 3** Percentage stemmen van corpora en grotere eigenaren in 1640 en eigenaren-gebruikers in 1640 en 1698

|                             | <i>aantal stemmen*</i>      | <i>% corpora in 1640</i> | <i>percentage eigenaren met vijf stemmen of meer in 1640</i> |               |               | <i>% eig.-gebr. in 1640</i> | <i>% eig.-gebr. in 1698</i> |
|-----------------------------|-----------------------------|--------------------------|--------------------------------------------------------------|---------------|---------------|-----------------------------|-----------------------------|
|                             |                             |                          | <i>adel</i>                                                  | <i>overig</i> | <i>totaal</i> |                             |                             |
| Leeuwarderadeel             | 249 <sup>**</sup>           | 17,9                     | 32,2                                                         | 16,7          | 48,9          | 5                           | 4                           |
| Ferwerderadeel              | 300,5                       | 11,8                     | 40,6                                                         | 11,0          | 51,6          | 5                           | 5                           |
| Westdongeradeel             | 215,5 <sup>**</sup>         | 10,8                     | 29,7                                                         | 14,2          | 43,9          | 18                          | 11                          |
| Oostdongeradeel             | 321                         | 7,8                      | 32,8                                                         | 12,8          | 45,5          | 11                          | 3                           |
| Kollumerland                | 469                         | 5,2                      | 9,9                                                          | 16,6          | 26,5          | 41                          | 18                          |
| Achtkarspelen               | 300                         | 8,7                      | 3,3                                                          | 15,0          | 18,3          | 38                          | 16                          |
| Dantumadeel                 | 279                         | 7,2                      | 26,2                                                         | 8,9           | 35,1          | 19                          | 9                           |
| Tietjerksteradeel           | 421,5                       | 13,5                     | 8,7                                                          | 11,9          | 20,6          | 23                          | 8                           |
| Smallingerland              | 224                         | 11,9                     | 1,3                                                          | 11,6          | 12,9          | 44                          | 9                           |
| Idaarderadeel               | 215                         | 20,8                     | 12,5                                                         | 14,0          | 26,5          | 13                          | 3                           |
| Rauwerderhem                | 137                         | 15,4                     | 38,7                                                         | 10,9          | 49,6          | 8                           | 4                           |
| Oostergo                    | 3131,5 <sup>**</sup>        | 11,1                     | 19,8                                                         | 13            | 33            | 22,2                        | 8,8                         |
| Menaldumadeel               | 347                         | 16,3                     | 30,8                                                         | 11,0          | 41,8          | 15                          | 8                           |
| Franekeradeel               | 222                         | 24,4                     | 22,8                                                         | 12,9          | 35,7          | 7                           | 2                           |
| Barradeel                   | 223                         | 16,1                     | 31,8                                                         | 6,3           | 38,0          | 13                          | 3                           |
| Baarderadeel                | 315                         | 19,4                     | 37,5                                                         | 10,8          | 48,4          | 7                           | 5                           |
| Hennaarderadeel             | 255                         | 26,2                     | 19,5                                                         | 8,4           | 27,9          | 15                          | 3                           |
| Wonseradeel                 | 658                         | 11,7                     | 11,2                                                         | 6,5           | 17,7          | 33                          | 7                           |
| Wymbritseradeel             | 577,25                      | 11,8                     | 9,6                                                          | 8,5           | 18,1          | 25                          | 10                          |
| Hemelumer O. <sup>***</sup> | 416                         | 2,3                      | 5,9                                                          | 3,4           | 9,3           | 57                          | 26                          |
| Westergo                    | 3013,25                     | 14,4                     | 18                                                           | 8             | 26            | 25,1                        | 9,1                         |
| Utingeradeel                | 231                         | 12,8                     | 11,1                                                         | 23,4          | 34,5          | 14                          | 6                           |
| Engwirden                   | 101                         | 8,9                      | 2,0                                                          | 14,4          | 16,3          | 38                          | 9                           |
| Doniawerstal                | 408                         | 3,7                      | 10,1                                                         | 2,9           | 13,1          | 23                          | 16                          |
| Haskerland                  | 230                         | 5,7                      | 9,0                                                          | 18,5          | 27,5          | 18                          | 13                          |
| Schoterland                 | 338                         | 8,1                      | 6,1                                                          | 2,1           | 8,2           | 34                          | 20                          |
| Lemsterland                 | 239                         | 0,2                      | 0,6                                                          | 9,0           | 9,6           | 41                          | 19                          |
| Opsterland                  | 346,5                       | 6,7                      | 1,8                                                          | 7,0           | 8,8           | 47                          | 23                          |
| Gaasterland                 | 327                         | 0,5                      | 0,9                                                          | 13,9          | 14,8          | 39                          | 18                          |
| Ooststellingwerf            | 317                         | 6,7                      | 3,3                                                          | 8,7           | 12,0          | 53                          | 13                          |
| Weststellingwerf            | 797                         | 8,3                      | 0,6                                                          | 3,4           | 4,0           | 47                          | 14                          |
| Zevenwouden                 | 3334,5                      | 6,2                      | 4                                                            | 8             | 12            | 37,8                        | 15,6                        |
| <b>Totaal</b>               | <b>9479,25<sup>**</sup></b> | <b>10,4</b>              | <b>13</b>                                                    | <b>9</b>      | <b>23</b>     | <b>28,6</b>                 | <b>11,2</b>                 |

\* Uitgezonderd Het Bildt. \*\* In 1698 tellen Leeuwarderadeel en Westdongeradeel resp. 398,5 en 276,5, Oostergo 3342 en geheel Friesland 9689,75 stemmen. \*\*\* Uitgezonderd Molkwerum (211 stemmen).

Bronnen: Faber, *Drie eeuwen* II, 493 (eigenaren-gebruikers, met berekening van de totalen) en *Stem-cobieren* resp. TR, SHA, inv.nrs. 457-463 (de overige kolommen).



of soms voor een koe,<sup>56</sup> maar het meest gebruikelijk en berucht was het geldverslindende collectief trakteren door de tegen elkaar opbiedende kandidaten van de kiezers in de dorpskerken op bier, wijn en eten, ‘zonder eynde of maete van suypen ende vreeten’.<sup>57</sup> Met deze methode werden uiteraard vooral de dorpsbewoners bewerkt, de pachters en eigenerfde boeren en hun aanhang, en niet de vaak absenteïstische eigenaren, die geen deel uitmaakten van de dorpsgemeenschap en niet zullen hebben deelgenomen aan het volksvermaak. Maar de uitkomst was vaak onzeker en deze methode bracht dus grote financiële risico's met zich mee. Na 1640, toen duidelijk was dat het stemrecht uitsluitend bij de eigenaren berustte, verdween deze praktijk dan ook,<sup>58</sup> al bleef het ‘stembier’ voor de dorpelingen als folkloristisch ritueel in gebruik.<sup>59</sup>

Meer duidelijkheid in de problematiek ten aanzien van het stemrecht van huurders en eigenaren, verschaft een belangrijke bundel stukken in het Friese stadhoudelijke archief. Deze hebben betrekking op de verkiezing van de grietman van Wonseradeel in 1623 en de nasleep daarvan het jaar daarop.<sup>60</sup> Begin november van dat jaar was grietman Sybrant van Osinga overleden. Over zijn opvolging ontstond een felle strijd, want Wonseradeel was met maar liefst 29 welvarende dorpen<sup>61</sup> en 658 stemmende plaatsen niet alleen de grootste, maar ook de ‘profitelickste in 't Landt’.<sup>62</sup> De belangrijkste gegadigden voor de vacature waren hopman Schelte van

<sup>56</sup> LSA, A7b nr. 103, p. 36.

<sup>57</sup> Guibal, *Democratie*, 89-90.

<sup>58</sup> Het trakteren op wijn of bier, ‘banquetten ofte maeltijden’ om stemmen te verwerven werd in de ‘pointen reformatoir’ van 1627 verboden (zie p. 166). Van deze hervormingen kwam niets terecht. In 1672 werden zij ‘voor het merendeel’ opnieuw geëntameerd, behalve – ‘vreemd genoeg’ volgens Guibal – die betreffende het overvloedig trakteren in de dorpen; *Democratie*, 118. Dit was uiteraard omdat dit gebruik toen niet meer de functie vervulde als in de jaren vóór 1640. Desalniettemin geeft Huber in zijn *Spiegel* uit 1672 nog kritiek op de drink- en eetfestijnen (zie p. 173). Volgens Guibal (*ibidem*, 90) is dit een bewijs dat deze toen, in 1672, nog voorkwamen. Het een sluit het ander m.i. niet uit, omdat het functionele gebruik na 1640 slechts geleidelijk zal zijn verdwenen. In veel grietenijen in het zuidoosten en zuiden van Friesland waren de meeste boeren vanouds eigenaar-gebruiker. Pas in de late 17de en 18de eeuw vond hier een monopolisering van het stemrecht plaats (zie p. 378 vv.) en bleef het trakteren dus nog lang functioneel.

<sup>59</sup> Guibal, *Democratie*, 90. Tot de onkosten van het ‘stemmen en maken van een grietman’ in 1678 in Westdongeradeel (de 19-jarige Ernst van Aylva volgde zijn vader op) behoorden bedragen voor brood, wijn, brandewijn, bier, een gemest kalf en een speenvarken (die werden genuttigd in een herberg door de dorpsvolmachten en de bijzitters, in totaal zo'n 50 personen), voor schipvracht van de twee commissarissen van Gedeputeerde Staten en hun verblijf ten huize van de oud-grietman en een vergoeding voor de dorpsrechters. Voor ‘stembier en toeback’ in de dorpen werden relatief kleine bedragen uitgegeven, minder dan aan de wijn die door de heren commissarissen in de schuit werd gedronken. Het trakteren bij een verkiezing had hier toen al geen functie meer voor het verwerven van het grietmansambt, want volgens de grietman was het ‘een constante stijl, ende een old observantie’ dat dergelijke onkosten werden betaald door de ‘ingezetenen’, die dit echter weigerden; GA, AWN, inv.nr. 42.

<sup>60</sup> TR, SHA, inv.nr. 456. Hierin brieven aan (de secretaris van) de stadhouder en afschriften van processtukken (vnl. getuigenverklaringen van jan. en febr. 1624) die ‘ter ordonnantie van den Hove’ gewaarmerkt zijn door de griffier of een andere functionaris van het Hof.

<sup>61</sup> Officieel waren het 27 dorpen en 2 kloosters (Oegeklooster en Oldeklooster), maar de stemmen van de kloosters telden mee als dorpen.

<sup>62</sup> TR, SHA, inv.nr. 456; Renicus Atsma aan stadhouder Ernst Casimir, Leeuwarden 11 nov. 1623. Ook in 1788 werd Wonseradeel ‘gehouden voor de vermogendste en voordeelgste der geheele Provincie’; *Tegenwoordige*



Aysma, schoonzoon van de overledene, Tjaard van Aylva 'de Jonge', Johan van Herema en raadsheer Frans van Jongema. Er waren sinds 1580 in Wonseradeel al drie Osinga's als grietman aan het bewind geweest, maar ook de Aylva's, Herema's en Jongema's bewoonden al generaties als dorpsedelen hun fraaie states en hadden er als grietmannen hun antecedenten. Wellicht speelde ook een rol dat Aysma een relatieve buitenstaander was, die als eigenerfde van buiten de grietenij was ingetrouwd in een adellijke familie die vanouds een machtspositie had in Wonseradeel. Er stond dus veel op het spel, profijt en eer, maar ook geld, want er werd gekuipt om het leven en de kosten daarvan – het trakteren in de dorpen<sup>63</sup> en het kopen van stemmen – konden voor de kandidaten of de 'kuipers' in de duizenden guldens lopen en zouden alleen voor de winnaar rendement opleveren.<sup>64</sup> Het kuipen werd echter door velen als verwerpelijk beschouwd, bijvoorbeeld door Renicus Atsma, die aan de stadhouder schreef dat in deze verkiezingsstrijd 'seer onmanierlicken wordt gehandelt ende alderhande scandelicke cuiperijen gebruyckt'.<sup>65</sup>

Het kuipen in Wonseradeel was voor de gegadigden een noodzakelijk kwaad, en dat behoeft enige toelichting. De grietenij was welvarend, maar dat gold niet voor alle dorpen in even sterke mate. Het noorden en noordoosten bestond uit 'uitmuntenende bouw- en weidlanden', met de meeste akkerbouw in de 'lytse bouhoeke' (Kimsward, Witmarsum, Arum en Pingjum). Het lager gelegen westelijk en zuidwestelijk deel bestond uit minder vruchtbare 'weid- en hooilanden'.<sup>66</sup> Wonseradeel telde veel eigenaren-gebruikers (in 1640 33% van de stemmen), meer dan alle andere grietenijen in Westergo. Deze eigenaren-gebruikers waren vooral in het zuidwestelijk deel te vinden, met de dorpen Gaast en Ferwoude als uitschieters. Er kwam in 1640 ook relatief weinig grootgrondbezit voor. Volgens het stemkohier van 1640 waren slechts 116,5 van de 658 stemmen (17,7%) in eigendom van de 51 personen die over de gehele provincie genomen vijf stemmen of meer bezaten. Van deze 116,5 stemmen was bijna tweederde deel bezit van edelen. De grootste eigenaar in Wonseradeel in 1640 was grietman Tjaard van Aylva met 10,5 stemmen, ge-

*Staat* III, 156. Geen enkele grietenij droeg zoveel bij aan de floerenbelasting (bijna 10% van het totaal); Van Swinderen, *Oorsprong*, 127. Wat betreft aantal stemmen was Weststellingwerf met 797 de grootste grietenij.

<sup>63</sup> In Gysbert Japix' *Friesche Tjerne, æf Een Friesche Brullofts-Praet, Fen Huwz-Man Tjerne-Maet* (Bruiloftskout van landman Tjerne bij het huwelijksfeest van zijn landheer) uit 1640 komt een verwijzing voor naar de kuiperij om het grietmansambt in Wonseradeel in 1623: 'Dy Dekers yens! allijk is 't Brulloftjen az 't kuwppjen, Er'n da uwz Gritman stoar, ho ging it op in suwppjen, In op in Yten Snjeons?' ('Verdraaid, het bruiloften is één van aard met kuipen! Lest toen de grietman stierf, hoe ging het op een zuipen en op een schransen soms!') [soms= zaterdags, H.S.], vert. D.A. Tamminga); Breuker e.a., *Gysbert Japix*, 38-39; Breuker, *It wurk* II, 306, 309-310. Tjerne had als huurboer volgens Breuker geen stemrecht; *ibidem*, 309.

<sup>64</sup> Wanneer hij niet in zijn opzet slaagt, zo schrijft Schelte van Aysma op 9 nov. 1623 aan Dirck Dibbets, secretaris van de stadhouder, dan zal hij 'aparentelijck een groote aantal van duisenden ... moeten verliesen' en 'ontsie ick mij groote vergeefse oncosten [doorgehaald: van cuperije, H.S.] aen te wenden ende van argh tot argher te loopen'; TR, SHA inv.nr. 456.

<sup>65</sup> TR, SHA, inv.nr. 456; Renicus Atsma aan stadhouder Ernst Casimir, Leeuwarden 11 nov. 1623. Zie over Atsma p. 143 en over zijn mening over het kuipen p. 163-164.

<sup>66</sup> *Tegenwoordige Staat* III, 156.

volgd door Pieter van Herema uit Tjerkwerd (9), Regnerus Bruynsma uit Bolsward (7,5), Hessel Huyghis uit Hichtum (7,5), Taco van Camminga uit Arum (6,67) en de ‘papist’ Alef van Aggema uit Witmarsum (6,5). Hun bezit in Wonseradeel, behalve dat van Bruynsma, lag steeds voor ongeveer tweederde deel in hun woonplaatsen. Het onroerend goed van de 51 grootgrondbezitters was vooral te vinden in de dorpen ten noorden van Bolsward (Witmarsum, Arum, Burgwerd en Hichtum) en in Tjerkwerd, direct ten zuiden van die stad. De overige stemmen in de grietenij, dus ongeveer de helft van het totaal, waren in handen van een divers gezelschap van meestal absenteïstische burgers en boeren. In geen enkel dorp, ook niet in de kleinere (er waren zes dorpen met minder dan tien stemmen), had één eigenaar de meerderheid van stemmen.<sup>67</sup> Wie in aanmerking wou komen voor het grietmanschap van Wonseradeel, moest dus hoe dan ook aankloppen bij honderden eigenaren-gebruikers en bij een eveneens groot aantal meiers van kleinere eigenaren of deze eigenaren zelf.

De strijd om het grietmansambt van Wonseradeel liep zo hoog op, dat de vraag wie er gewonnen had – uiteindelijk zou Aylva het pleit winnen – door raadsheer Jongema voor het Hof van Friesland werd gebracht.<sup>68</sup> Opvallend is, dat in dit proces het stemrecht van de eigenaren, noch dat van de meiers werd betwist. Ook de religieuze gezindheid van de kiezers (Wonseradeel stond bekend om zijn vele rooms-katholieke inwoners<sup>69</sup>) speelde geen enkele rol; dissenters konden ongehinderd stemrecht uitoefenen.<sup>70</sup> Het ging steeds uitsluitend om de vraag of de ‘ingezetenen’ wel op een vooraf aangekondigde bijeenkomst in de kerk hoofd voor hoofd hadden gestemd en of de stemmen wel waren uitgebracht op grond van eigendom of gebruik (dat werd in het midden gelaten) van een schotschietend huis. Desalniettemin geven deze stukken wel een indruk wie in Wonseradeel het electoraat vormden, zowel bij de verkiezing van een grietmansnominatie als bij die van volmachten ten Landdage.

Op de dag dat de ingezetenen van Hichtum in de kerk bijeen waren om de kerkrekening op te nemen, aldus een van de verklaringen in het dossier, kwamen Tjaard van Aylva en Idzard van Burmania om de ‘Gemeijnte ofte ingesetene’ uit te nodigen een halve ton bier te komen drinken. In de dorpskerk ondertekenden ver-

67 In Hichtum (13 stemmen) had Huyghis met 4,5 meer dan een kwart van de stemmen en in Surich (11 stemmen) Jacob Tjebbes Popta eveneens met 4 stemmen.

68 Zie noot 60.

69 O.m. Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 125.

70 Een citaat uit een fragmentarisch bewaard gebleven remonstrantie voor stadhouder en Gedeputeerde Staten (begin en eind ontbreken): ‘Hier beneffens is noch te considereeren dat in het jaer 1623 omme den heren Osinga P.M. te keeren hebben de Remonstrant ende Jr. Jan van Heerma mede competitteur cum socijs versocht aen U Gen. ende E.M. dat de Papisten solden mogen stemmen, hebben oock diesvolgens de Papisten mede niet allene Volmachten in hare respectieve dorpen gecosen, dan oock selfs Volmachten vande dorpen geweest, ende nae hare believen gecommiteerden gesteldt voor het merendeel papisten’. Atsma schrijft op 6 jan. 1624 aan de stadhouder dat Aylva in alle dorpen op de nominatie was gebracht, behalve in één dorp, ‘dat wt bittere papisten bestaet’. Zie voor beide stukken noot 60.

volgens negentien ingezetenen in aanwezigheid van een notaris een ‘contract van verbintenisse’. Daarbij beloofden zij als ‘ingesetene ende *gebruijckers* van schotschietene plaetsen in den dorpe Kimswart’ en ‘als mannen met eeren’ om Herema, Aylva en Aysma te kiezen. Van de negentien zijn in het stemkohier van 1640 zes als gebruiker en twee als eigenaar te traceren.<sup>71</sup> Deze pachtboeren waren dus vrij om hun stem te geven aan wie zij wilden.

Twintig inwoners van Wons, ‘gemeene Gemeente ende ingesetenen’, verklaarden op diens verzoek Tjaard van Aylva in de derde stem<sup>72</sup> te zullen brengen in de verkiezing van de nominatie van het grietmansambt. Zeven van hen zijn terug te vinden in het stemkohier van 1640, allen als gebruiker. Zeven andere ‘ingesetene ende schotschietende gemeentsluijden’ van Wons waren ook gestrikt door Aylva en beloofden hem hun stem. Twee waren volgens het kohier gebruiker en één was gebruiker en tevens eigenaar. De gebruikers stond het dus vrij zonder vooroverleg met de eigenaren het stemrecht uit te oefenen. En dan zijn er nog twee verklaringen van Wonserders dat dorpsgenoten, een echtpaar, zich eveneens hadden laten ‘gebruijcken’ door Aylva, maar ‘geen schotschietende personen sijn in Wons’ oftewel ‘geen schotschietende huijsen zijn *bewonende*’ en ook in het verleden niet hadden gestemd.<sup>73</sup>

Toen de grietmansverkiezing van Wonseradeel ophanden was, had raadsheer Gellius van Hillema zijn meiers in die grietenij (waarschijnlijk waren het er zes<sup>74</sup>) via de secretaris van Bolsward opdracht gegeven om Frans van Jongema en Tjaard van Aylva te nomineren. Daaraan was door alle meiers voldaan, behalve door Baucke Sijercxs Rommerta en zijn vrouw Trijn Rijenxdochter te Pingjum, die ‘ter contrarie’ hadden gehandeld.<sup>75</sup> Er waren eigenaars in Wonseradeel (er is één geval

71 De verklaring werd op verzoek van Frans van Jongema afgelegd door de predikant en vier andere Kimswerders; van deze vier staat een als eigenaar en staan twee als gebruiker te boek in het kohier van 1640. Verder is er een verklaring van acht andere ingezetenen van Hichtum dat zij op Jongema hebben gestemd; drie van hen zijn als gebruiker terug te vinden in het stemkohier van 1640.

72 Elke stemgerechtigde noemde drie namen. Wie in de meerderheid van dorpen het vaakst als derde genoemd werd (‘in de derde stem gebracht’) genoot de voorkeur en werd in de regel door Gedeputeerde Staten en stadhouder gekozen. Er zijn overigens aanwijzingen dat vóór 1640 (in sommige grietenijen) een andere procedure gevolgd werd.

73 De ene verklaring was van vier ‘ingesetene ende schotschietende van Wons’ waarvan in 1640 twee gebruikers (Jacob Wybes was meier van jr. Adolph van Aggema te Witmarsum) en één eigenaar-gebruiker. De andere was van een zestigjarige inwoner van Wons.

74 In 1640 hadden twee kinderen van Gellius van Hillema (overleden in 1626), Houkje, weduwe Bouricius en Arent, vier stemhebbende plaatsen in Wonseradeel in eigendom, te Burgwerd, Dedgum, Arum en Pingjum. Fockje van Sminia, weduwe van zoon Frederick, had twee plaatsen in eigendom, in Pingjum en Lollum.

75 Aldus de verklaring van Arent van Loon, notaris te Leeuwarden. Mogelijk heeft daarbij een rol gespeeld dat de Rommert(h)a’s vooraanstaande eigenerfden in Pingjum waren, geparenteerd aan meerdere adellijke families, zie o.m. Nieuwland, ‘Kertiersteat’, 71 (nr. 5038). Overigens verwijst Algra naar een stuk in deze omslag – dat door ons niet kon worden gevonden – waarbij een stem van Rintie Claessen door Frans van Jongema ongeldig wordt geacht omdat Rintie ‘tegen wille ende buyten belastinge van zijn landtheeren ... zijn stemme [heeft] gegeven’. Algra concludeert hieruit ‘dat de meier slechts alieno iure gerechtigd is aan de stemming voor de grietman deel te nemen’ en dat meiers dus slechts als lasthebbers van de eigenaars mochten stemmen; Algra, *Ein*, 149. Uit het feit dat de meier *niet* aan deze wens gehoor gaf kan o.i. evengoed worden afgeleid dat hij de facto

bekend) die uit de kuiperij om het grietmansambt kennelijk tot de ervaring waren gekomen dat het stemrecht te waardevol was om aan de meier over te laten, maar ook dat het moeilijk was om de meier in stemrechtzaken naar hun pijpen te laten dansen. In huurcontracten van vóór 1640 werden, voor zover we kunnen nagaan, nooit bepalingen opgenomen omtrent het stemrecht.<sup>76</sup> In het dorp Pingjum werd echter in februari 1624 voor drie jaar een huis met landerijen verhuurd aan de zittende huurders, onder de bepaling dat de verhuurders gedurende de pachtperiode ‘de stemminge van dese plaets aen hen behouden, sonder dat den huurder tot hun preiuditie enige stemmen sal moghen geven’. Wanneer het vanzelf had gesproken dat het stemrecht uitsluitend voorbehouden was aan de eigenaars, was deze expliciete en uitzonderlijke bepaling in het huurcontract overbodig geweest.<sup>77</sup>

Dat de eigenaar bepaalde op wie er gestemd werd en niet de meier, was ook in 1638 nog geen vanzelfsprekende zaak. In dat jaar liet de edelman Pieter van Walta zijn meiers in zowel Oostergo als Westergo weten dat zij zich in het ‘nomineren ende stemmen’ van volmachten moesten ‘reguleren ende refermeren’ aan zijn neef Tjaard van Walta, ‘sonder tegens sijn wille haer te laten gebruijcken, maer in alles te doen nae sijn wille ende welgevallen’. Wanneer zij dit niet deden, zouden zij ‘verfallen in mijn ongunste’.<sup>78</sup> Gezien de sterke positie van pachters ten opzichte van hun landheren is het de vraag of deze boterzachte sanctie voldoende was om de meiers te laten gehoorzamen. Duidelijk is dat een eigenaar als Walta voor de uitoefening van het stemrecht in feite afhankelijk was van de welwillendheid van zijn meiers en dat zij onder druk moesten worden gezet om hun stem af te staan.

Een meier kon het met behulp van zijn landheer zelfs tot volmacht ten Landdage schoppen. Zo kwam Ernst Casimir tijdens de vergadering van Gedeputeerde Staten over de toelating van volmachten tot de Landdag (de ‘visitatie van de procuraties’)

gewend was om te stemmen zoals hem goeddacht, en dat ook nu deed. Voor Jongema stond veel op het spel en in deze spannende verkiezingsstrijd zal hij alles uit de kast hebben gehaald om zijn doel te kunnen bereiken, ook het recht dat hij wellicht de jure kon opeisen.

<sup>76</sup> In een veertiental door ons geraadpleegde huurcontracten van het einde van de zestiende eeuw tot 1638 komt geen enkele keer een bepaling betreffende het stemrecht voor; TR, SCH, inv.nrs. 645, 934, 1096, 2945; SMI, inv.nrs. 382, 821, 1151, 1776; LIA, inv.nr. 665; AYL, inv.nrs. 7, 10; EVC, inv.nrs. 1614, 2246, 2986.

<sup>77</sup> TR, SHA, inv.nr. 456 (6 febr. 1624). Eigenaren van deze ‘huisinge met vier ende tuintich pondematen soe saed maed als flenlant’ waren de echtelieden Focke Jensma en Tiets Rienxdochter. Wellicht heeft een rol gespeeld dat de eigenaars eveneens te Pingjum woonden (en dus deel uitmaakten van de dorpsgemeenschap) en de plaats voor slechts betrekkelijk korte tijd verhuurden. De eigenaars konden het stemrecht wellicht gemakkelijk opeisen omdat zij het (schotschietende) huis in eigendom hadden (meestal was dat eigendom van de meier) en de plaats voor slechts betrekkelijk korte tijd verhuurden zonder recht van melioratie (vergoeding aan de huurder van eventuele verbeteringen aan het huis).

<sup>78</sup> TR, EVC inv.nr. 2669. Tjaard van Walta gaf op zijn beurt aan Pieters meiers last ‘haer in alle manieren int stuck van stemmen tot volmachten op de aenstaende landtsdach conform te maecken met de heren Glins op Dronrijp, ende sijn directie ende ordre daerinne in alle manieren te volgen’. Tjaard van Walta had in 1640 slechts twee stemmen (in Leeuwarderadeel en Baarderadeel). Pieter was aanzienlijk meer gegoed, met 23 stemmen in zes grietenijen, waaronder 4½ in Glins’ grietenij Menaldumadeel. Glins volgde hier dus niet de gebruikelijke strategie om de meiers voor zijn kandidatuur te mobiliseren, maar kupte reeds op de ‘nieuwe’ wijze om de stemmen bij de eigenaren.

van 1621 ter ore dat Remmert Reitzes, eigenerfde volmacht voor Dantumadeel, 'dependeert van Dauwe Alua, also hi eene sate landes van Dauwe Alua in huire heeft'.<sup>79</sup>

Voor het dorp Dronrijp in Menaldumadeel zijn de stemceduls (processen-verbaal van de stemming) over de jaren 1624, 1630, 1637, 1638 en 1639 bewaard gebleven.<sup>80</sup> Duidelijk is dat in dit grote dorp van (in 1640) 56 stemmen waar weinig eigenaren-gebruikers voorkwamen, in vrijwel alle gevallen de meiers de stem uitbrachten. Wanneer dit een enkele keer niet het geval was, werd dat aangegeven, bijvoorbeeld 'Geert Gerbens p[ro] Jr. Douwe Ockinga' of voor de 'eijgen plaets' (1630). Kenmerkend voor de nog steeds onduidelijke rolverdeling tussen eigenaars en pachters was dat soms een eigenaar voor zijn pachter stemde.<sup>81</sup>

Bij de volmachtenverkiezing in maart 1638 in Beetgum hield Georg Frederik thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, een officier die aldaar op Martenastate woonde en grote waarde hechtte aan het stemrecht,<sup>82</sup> zijn meiers goed in het gareel. Volgens het 'stemsedell van die gemeente ende schotschietende personen' in Beetgum (dat in het kohier van 1640 20 stemmen telde) stemde Schwartzenberg niet alleen 'voor zijn bewoonde plaets', maar ook 'noch voor Jochem Johannes sate', voor 'Jan Sijdses sate' en op dezelfde wijze voor nog vijf andere meiers, zodat hij in totaal acht stemmen uitbracht. Het betrof hier sates die hij en zijn moeder in eigendom hadden.<sup>83</sup> Er stemden nog vier anderen in Beetgum, op dezelfde kandidaten als Schwartzenberg.

Voor de grietenij Utingeradeel beschikken we voor de grietmansverkiezing van 1619 over de stemceduls van de verkiezingen door de 'gemeente', de 'gemene gemeente luijden' of de 'gemene dorps ingesetenen' in de zes dorpen. Hoewel in geen enkele grietenij in Zevenwouden het aantal eigenaren-gebruikers zo laag was als in deze grietenij (in 1640 14%, zie tabel 3), werd duidelijk alleen gestemd door de gebruikers, van wie velen nog terug te vinden zijn in het stemkohier van 1640.<sup>84</sup>

79 TR, SHA inv.nr. 69-26; vgl. p. 116. Douwe van Aylva was grietman van Westdongeradeel; zijn achterneef Tjaert van Aylva van Dantumadeel, de grietenij van Remmert. In 1640 hadden de 'kinderen en erfgenamen' van Douwe van Aylva, overleden in 1638, elf stemmen in bezit, waarvan drie in Dantumadeel. Remmert werd in 1621 inderdaad volmacht ten Landdage voor Dantumadeel.

80 TR, EVC, inv.nr. 2655. Helaas dateert het stemkohier van Menaldumadeel niet uit 1640, maar uit 1655, waardoor moeilijker een vergelijking valt te maken.

81 In 1637, toen veel minder kiezers kwamen opdagen dan in voorgaande jaren, zag de stemlijst er als volgt uit: 'Jr. Laes van Glins stemdt Jr. Douwe van Ockinga ende Johaen Wybrens', 'Jr. Douwe van Ockinga stemdt ...', 'Jr. Douwe van Ockinga voor Isbrandt Wouters sijn meijer stemdt ...', 'Jr. Sixtus v. Groustins stemdt ...', 'Jr. Sixtus v. Groustins voor Johan Hantses sijn meijer stemdt ...', 'Sijbren Claesz stemdt ...', 'Jan Claesz stemdt ...', 'Tziets Wijtses p[ro] Jr. Douwe van Ockinga haer lantheere stemdt ...', 'Johaen Wijbrens stemdt ...', 'Hein Jouckes stemdt ...', 'Hector Gerlaci stemdt ...', 'Hessel Gerrijts stemdt ...', 'Siurdt Mintses stemdt ... deur Mintse sijn soone'. Ook in 1639: 'Jr. Laes v. Glins voor Sibren Claesz. stemdt op ...', 'Jell Jeckes voor d'heer Coenders stemdt op ...'.

82 Vgl. Spanninga, 'De regeringsform', 121.

83 Volgens het stemkohier had Schwartzenberg drie stemmen in Beetgum en zijn moeder Doedt van Holdinga, weduwe van Georg Wolfgang thoe Schwartzenberg zes.

84 TR, SHA, inv.nr. 456; vgl. Spanninga, 'Kapitaal en fortuin', 21.

Een aanwijzing, dat de verkiezingen vóór 1640 gedomineerd werden door de gebruikers, geven ook de procuraties die de dorpsvolmachten verstrekten aan de twee volmachten ten Landdage voor de grietenij. De dorpsvolmachten hadden in de kerken in hun dorpen deelgenomen aan de stemming en waren door hun medestemmers aangewezen om de uitslag van hun dorp over te brengen naar de hoofdplaats van de grietenij, waar de ‘generale stemminge’ voor de twee grietenijvolmachten plaats zou vinden. In de procuratie van de grietenij – hieronder komen we er uitgebreider op terug – noemden zij zich ‘gecommitteerde van de respective dorpen’, maar soms ook ‘gecommitteerde van de respective dorpen ... schotschietende huijsen ende ploeghgangen *becledende*’ of ‘gemene ingesetenen ... *gebruijkende* schotschietende huijsen’ (Westdongeradeel en Smallingerland in 1627). Om na te gaan hoeveel pachtboeren er onder deze dorpsvolmachten waren, zijn we voor de dorpsvolmachten, genoemd in de procuraties van het jaar 1637 – die redelijk compleet bewaard gebleven zijn –, nagegaan in welke hoedanigheid zij voorkomen in de stemkohieren van 1640. Aangenomen mag worden dat tussen 1637 en 1640 in grondgebruik en -eigendom zo weinig mutaties hebben plaatsgevonden, dat een significant beeld kan worden verkregen. Het resultaat van dit onderzoek is samengevat in tabel 4.

**Tabel 4** Dorpsvolmachten in 1637, genoemd in de stemkohieren van 1640

|               | <i>vol-<br/>machten</i> | <i>volmachten op het stemkohier van 1640</i> |                        |                       |                    | <i>onbe-<br/>kend</i> |
|---------------|-------------------------|----------------------------------------------|------------------------|-----------------------|--------------------|-----------------------|
|               |                         | %<br><i>eigenaar</i>                         | %<br><i>eig.-gebr.</i> | %<br><i>gebruiker</i> | %<br><i>totaal</i> |                       |
| Oostergo      | 104                     | 5,6                                          | 26,8                   | 67,6                  | 100                | 33                    |
| Westergo      | 69                      | 12,2                                         | 36,7                   | 51,0                  | 100                | 20                    |
| Zevenwouden   | 100                     | 28,1                                         | 45,3                   | 26,6                  | 100                | 36                    |
| <b>Totaal</b> | <b>273</b>              | <b>15,2</b>                                  | <b>35,9</b>            | <b>48,9</b>           | <b>100</b>         | <b>89</b>             |

Voor Oostergo ontbreken de procuraties van Westdongeradeel, Dantumadeel en Idaerderadeel, voor Westergo van Hemelum Oldeferd en voor Zevenwouden van Gaasterland en Haskerland.

Bron: TR, ASF, inv.nr. 2552; *Stem-cohieren*.

Van elk van de drie plattelandskwartieren kon ongeveer tweederde deel van de dorpsvolmachten in de stemkohieren teruggevonden worden. Van deze dorpsvolmachten was maar liefst de helft pachtboer, in Oostergo tweederde deel, in Westergo de helft en in Zevenwouden ruim een kwart. Voor de eigenaren-gebruikers zijn de verschillen minder groot. Ze kwamen eveneens het meest voor onder de dorpsvolmachten van Zevenwouden en het minst onder die in Oostergo. De eigenaren, die zelf geen boer waren, vormden in alle drie kwartieren een minderheid, met de kleinste minderheid in Oostergo en de grootste in Zevenwouden. Vergelijken we deze gegevens met die in tabel 3 hiervoor, dan blijkt dat de pachtboeren in Ooster-

go veel vaker dorpsvolmacht waren dan in Westergo, aangezien in beide kwartieren ongeveer driekwart van de stemdragende plaatsen verpacht waren. In Zevenwouden daarentegen waren de meeste eigenaren-gebruikers en het minste grootgrondbezit, maar in verhouding traden daar de zelfstandige boeren minder als dorpsvolmachten op dan in Oostergo en Westergo en hadden de eigenaren in dit opzicht relatief een grotere vinger in de pap.

Een andere aanwijzing dat de boeren inderdaad het stemrecht uitoefenden, leveren de stemkohieren van 1640 op. In dat jaar kwam het stemrecht definitief aan de grondeigenaars, maar voor degenen die het kohier moesten opstellen, was dat wel even wennen. Zo had de grietman van Baarderadeel, toen hij in 1640 het stemkohier van zijn grietenij moest laten opmaken, nog niet helemaal begrepen wat nu precies de bedoeling was. In zijn ijver – en tot genoegen van latere onderzoekers<sup>85</sup> – liet hij de religieuze gezindheid noteren. Niet van de eigenaren, wat gezien de nieuwe regelgeving het meest relevant zou zijn,<sup>86</sup> maar van de gebruikers, ongetwijfeld omdat hij eraan gewend was dat zij het stemrecht hadden. Ook de dorpsrechter van Zwaagwesteinde in Dantumadeel was niet goed op de hoogte en beperkte zich om dezelfde reden tot een opsomming van de gebruikers in zijn dorp zonder de eigenaren te noemen.

Ten slotte kan worden aangenomen dat wanneer ook vóór 1640 de grondeigenaren zowel de jure als de facto het stemrecht in handen hadden gehad, de monopolisering van het stemrecht al veel eerder begonnen zou zijn.<sup>87</sup> Pas na 1640 begonnen grietmannen en hun naaste familieleden namelijk met de systematische aankoop van stemhebbende boerderijen en hornlegers (de boerenerven, waaraan sinds 1640 het stemrecht was gekoppeld) in de kleinste dorpen, om aldus met de minste kosten de meerderheid van stemmen in de meerderheid van dorpen binnen hun grietenij te verwerven. Ook vóór 1640 was er in de grietenijen al sprake van een sterke concurrentieslag om grietmansambten en de volmachtschappen, maar toen werden, zoals we gezien hebben, vooral andere middelen aangewend om het doel te bereiken.

Nadat in de dorpen verkiezingen hadden plaatsgevonden – we pakken hier de draad van ons verhaal weer op – werden de stemceduls (de uitslagen van de stemmingen in de dorpen) door de dorpsvolmachten, die daartoe als ‘kiesmannen’ door hun dorp waren aangewezen, overgebracht naar de hoofdplaats van de grietenij.<sup>88</sup>

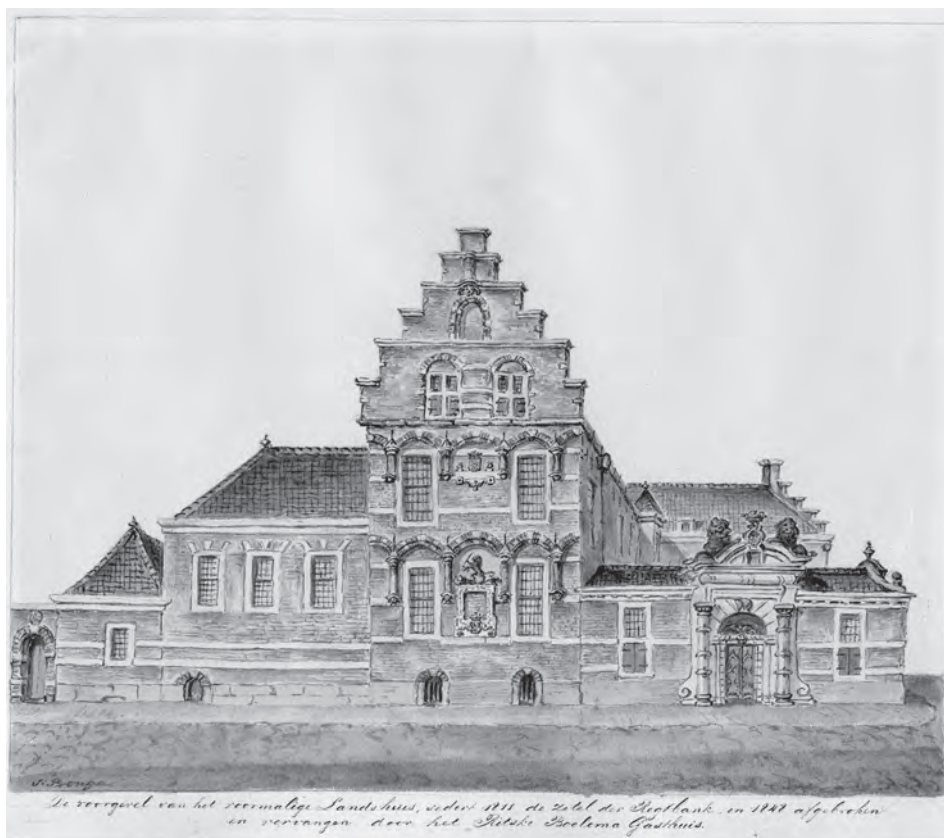
85 Oldenhof, ‘In een grensgebied’ en de in noot 151 genoemde literatuur.

86 Katholieke eigenaren hadden geen stemrecht en konden hun niet-katholieke meiers niet voor zich laten stemmen; katholieke meiers mochten voor niet-katholieke eigenaars geen stem uitbrengen; *CHB* V, 452 (art. VII).

87 Zie over de oligarchisering na 1640: p. 378 vv.

88 Het is daarbij overigens de vraag of de dorpsvolmachten optraden als ‘kiesmannen’, die alleen maar de uitslag van de stemming in hun dorpen overbrachten (dat was na omstreeks 1630 uitsluitend het geval) of dat zij gekozen werden met een carte blanche om op de ‘generale vergadering’ zelf kandidaten te kiezen, waarbij dus sprake was van een getrapte verkiezing. Zie hiervoor Guibal, *Democratie*, 78 noot 3; Postma, *It Fryske doarp*, 28–30; Postma, ‘Oer de doarpsfolmachten’, 16–17 en Algra, *Ein*, 150. In 1627 verklaren zowel een aantal ‘ingezetenen’ als enkele dorpsvolmachten van Kollumerland ‘noit van Hr. Ridske van Eisinga enige giften ofte gaven genoten t’hebben ...





Afb. 3 Het in 1849 afgebroken Landschapshuis, waar de Friese Landdag bijeenkwam, naast de Kanselarij aan de Tweebaksmarkt te Leeuwarden. De poort bleef bewaard (zie afb. 4). In de gevel de gedenksteen voor de vrede van Munster, nu in de Grote Kerk te Leeuwarden.

Daar werd vergaderd in de recht- of weerkamer (waar het grietenijgerecht werd gehouden), de kerk of een herberg. De uitslag in de meerderheid van dorpen bepaalde de verkiezing. Daarbij speelde de grootte van het dorp geen rol, hoewel de dorpen qua aantal stemmen nogal uiteen konden lopen.<sup>89</sup> Vervolgens verstrekten de dorpsvolmachten aan de twee gekozen grietenijvolmachten, een edelman en eigenerfde, een procuratie of geloofsbrief voor de Landdag.

voor d'stemminge vant Grietmansampt', TR, SHA, inv.nr. 456.

<sup>89</sup> Friesland telde 344 'stemhebbende' dorpen. De grootste grietenij was Wonseradeel met 29 dorpen (of eigenlijk 27 dorpen en twee kloosters of kloosterbuurten), de kleinste, Engwirden, telde vier dorpen. Gemiddeld telde een dorp ongeveer 30 stemmen, maar er waren 35 dorpen met minder dan tien stemmen – de vijf kleinste dorpen hadden er elk slechts vijf – en twintig met zestig stemmen of meer. De verschillen tussen de dorpen qua aantal stemmen waren aanzienlijk; in Wonseradeel bv. waren er zes dorpen met minder dan tien stemmen en vijf dorpen met meer dan veertig stemmen (zie tabel 2).



Vóór 1640 hadden de procuraties geen vaste, voorgeschreven vorm, maar volgden zij wel een bepaald stramien. Voor de Landdag van 1637 beschikken we over de procuraties van 26 van de 30 grietenijen (en die van de elf steden).<sup>90</sup> In deze procuraties verklaarden de ‘gemene’ of ‘gecommitteerde’ volmachten van de dorpen van de grietenij, die optraden ‘uijt de naem ende van wegen de ingesetenen aldaer’, die in de kerk, een herberg of de weerkamer in de hoofdplaats van de grietenij vergaderd waren, dat zij deze en gene ‘bij meeste stemmen geautoriseert, genomineert ende gecommitteert’, ‘geconstitueert ende volmachtich gemaect’ of ‘wettelijken geeligeert, gestemt ende gecoren’ hadden tot volmachten ten Landdage. Daartoe hadden zij doorgaans de stemceduls van de verkiezingen in de dorpen (gehouden van 8 tot 17 april) meegebracht, die eveneens in Leeuwarden aan Gedeputeerde Staten moesten worden vertoond.

Meestal werd in de procuratie gesteld dat de twee grietenijvolmachten op de Landdag moesten resolveren ‘als bij gemeene ofte meeste stemmen bevonden sal worden’. En altijd kregen zij de bevoegdheid om zonder opdracht of instructie hun stemmen op de Landdag uit te brengen. De dorpsvolmachten van Leeuwarderadeel bijvoorbeeld gaven ‘onse gecommitteerde tot sulcx alles volcomen last, ende nemen aen alle ’t gene bij d’voorschreven onse gecommitteerde in voorschreven saecken gedaen, gehandelt ende beslooten sal werden, voor goet, ende van waerden te holden, ende d’voorschreven onse gecommitteerde daer aff te indemneren onder verbandt onser goederen’. Die van Wymbritseradeel beloofden ‘van weerden, goet ende vast te approberen ende nae te gaen alles wes bij haer luijden daerinne te samen ofte elcx besonder gedaen ende gelaeten sal worden, sonder enigen ruchsprake ofte restrictie’. Vaak werd expliciet vermeld dat bij absentie van een van beide volmachten de ander ‘in solidum’ oftewel voor het geheel mocht stemmen en dat zij de bevoegdheid hadden zich te laten substitueren. Bijna altijd werd een passage als deze ten overvloede gevolgd door de – vaak verhaspelde – formule dat een en ander was ‘cum potestate substituendi et clausulis relevationis ratihibitionis en indemnitates in ampliori forma’ (Doniawerstal) of ‘metten clausulen van substitutie ratihabitie<sup>91</sup> et indemnitis soo dat nae stijle van recht in communi en ampliori forma toebehoort’ (Engwirden).

Voorzien van een procuratie vertrokken de volmachten op de dag die in de beschrijvingsbrief was genoemd naar Leeuwarden en namen daar hun intrek in een herberg. De dag daarop gaven zij acte de présence op het Landschapshuis. Daar werden hun geloofsbrieven gecontroleerd door Gedeputeerde Staten en legden zij in handen van de voorzitter van het Mindergetal de eed als volmacht af. Die eed

<sup>90</sup> TR, GBF inv.nr. 2552; de procuraties van Westdongeradeel, Dantumadeel, Idaarderadeel en Gaasterland ontbreken. Die van Opsterland is gedateerd 8 april, de overige 12 tot 15 (16 was een zondag) en 17 april. De verkiezingen werden dus nog niet op één bepaalde dag gehouden. De procuraties in TR, GBF inv.nr. 2551 (over de jaren 1617-1619, 1621, 1622, 1625, 1627 1628 en 1631) wijken inhoudelijk niet af van die uit 1637.

<sup>91</sup> Ratihabitie: bevestiging achteraf.

Afb. 4 Toegangspoort tot het Landschapshuis, in 1620 vervaardigd door de Leeuwarder bouwmeester Jacob Dionysius. Na de afbraak van het Landschapshuis is de poort overgebracht naar Cornjum.



hield in dat zij de ‘tegenwoordige oorloge tegens den Coninck van Hispangien’ voor ‘oprecht, Christelijck ende Goddelijck’ hielden. Ze zworen de koning en zijn handlangers naar hun beste vermogen te zullen helpen weerstaan, ter bescherming van de ‘waere christelijke Gereformeerde religie’, de vrijheid van de ‘Geunieerde Provincien’ in het algemeen en die van ‘ons Vaderlandt’ in het bijzonder. Ten slotte beloofden zij de eer van God, de Unie van Utrecht en de privileges van zowel de gezamenlijke provincies als die van Friesland tegen ‘een iegelijcken te handthouden ende beschermen’.<sup>92</sup>

<sup>92</sup> Eed voor de heren volmachten, 4 maart 1628; TR, GBF inv.nr. 2610, f. 1. Dit ‘Eedtboek’, aangelegd in 1627, geeft niet de indruk dat de eed – die mogelijk slechts één maal hoefde te worden afgelegd – altijd van alle volmachten werd geveerd: in 1628 werd het formulier door slechts elf volmachten getekend, in 1629 door zes, in

## Grietmannen op de Landdag

Tot de 'privilegien, loffelijke gewoonten en goede costumen' van Friesland die al in de landsheerlijke tijd golden, behoorde ook de bepaling dat niemand twee ambten mocht bedienen.<sup>93</sup> Na de Opstand, in 1584, werd dit verbod door de Staten van Friesland herhaald.<sup>94</sup> Men was van mening dat door het niet handhaven van deze maatregel de herwonnen vrijheid verloren kon gaan en dreigde te ontaarden in een oligarchie. Ook de Friese rechtsgeleerde Ulricus Huber (1636-1694) was van mening dat in een democratisch staatsbestel ambten tijdelijk dienen te zijn en niemand tegelijk meerdere ambten mag bekleden.<sup>95</sup> Nu was er één categorie van ambtsdragers voor wie deze bepaling niet leek te gelden, en dat waren de grietmannen. Vaak bekleedden zij voor hun grietenij het ambt van volmacht ten Landdage. Daar, op de Landdag, deelden zij in toenemende mate de lakens en vooral de profijtelijke ambten uit, bij voorkeur aan elkaar. Reeds bij het begin van de Opstand wisten enige grietmannen zich toegang tot dit gremium te verschaffen en daarna werden het er steeds meer. Waren er in 1581 nog maar vijf grietmannen op de Landdag, in 1582 waren er zeven, in 1584 tien, in 1592 tien en in 1606 was hun aantal al opgelopen tot achttien. Daarna nam het nog meer toe: eenentwintig in 1615, twintig in 1623, en maar liefst zesentwintig van de dertig in 1632.<sup>96</sup> Duidelijk is dat het in het begin van de zeventiende eeuw steeds vanzelfsprekender werd dat de grietman zijn grietenij op de Landdag vertegenwoordigde en dat hij die positie steeds gemakkelijker wist te verwerven. Naarmate de grietmannen op de Landdag een steeds belangrijker rol gingen spelen, nam ook hun invloed in het college van Gedeputeerde Staten toe. In de eerste jaren na het begin van de Opstand traden zij nog zelden op als Gedeputeerde (het belangrijkste ambt dat op de Landdag vergeven werd), maar omstreeks 1600 was het niet ongevoel dat de helft van de Gedeputeerden van de plattelandskwartieren uit grietmannen bestond.<sup>97</sup>

In de tijd van de Saksers en de Habsburgers waren de grietmannen, die in hun grietenijen het overheidsgezag vertegenwoordigden, afhankelijk geweest van de stadhouder en het Hof, die hen uit naam van de landsheer naar believen konden

1630 door twee, in 1635 en 1636 door negen en in 1637 door drie. Zie ook noot 31.

<sup>93</sup> Dit was een bepaling in het akkoord van Karel V met de Friezen; Theissen, *Centraal gezag*, 106; CHB II, 147. Het door de landsheer niet naleven van het verbod op ambtencumulatie was één van de voornaamste punten in de strijd van de Friese Staten met het centraal gezag; Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 14-42. Toen in 1580 aan de orde kwam op welke voorwaarden Anjou als landsheer zou (kunnen) worden aangenomen, werden onder meer de bepalingen uit 1524 overgenomen, inclusief het verbod betreffende het bedienen van twee ambten; CHB IV, 185-186 (art. XX).

<sup>94</sup> CHB IV, 463-467 (art. XV); zie tevens noot 110.

<sup>95</sup> Veen, *Recht en nut*, 315.

<sup>96</sup> Naamlijsten van volmachten ten Landdage (die voor de eerste jaren na de Opstand niet volledig zijn) en grietmannen: Engels, *Volmachten*; internetsite geraadpleegd 10 mei 2011.

<sup>97</sup> Bij de telling van het aantal grietmannen onder de volmachten ten Landdage en onder de Gedeputeerden zijn de oud-grietmannen, die hun ambt in veel gevallen hadden overgedragen aan een zoon, niet meegeteld.

aanstellen en ontslaan.<sup>98</sup> Na de Opstand onderging hun positie zoals we gezien hebben een drastische wijziging: voortaan werden zij, uit een door de ‘ingezetenen’ gekozen voordracht van drie personen, benoemd door de zes leden van Gedeputeerde Staten uit de plattelandskwartieren en de stadhouder die in dezen de zevende stem uitbracht. Over een bepaalde ambtstermijn werd niet gesproken, zodat de grietmannen voor het leven werden aangesteld en in hun grietenijen een vrijwel on-aantastbare positie verwierven. Niet alleen de grietmannen waren belangrijker geworden, ook de Landdag had met de Opstand sterk aan gewicht gewonnen, vooral omdat daar nu de belangrijke en lucratieve ambten vergeven werden, met nota bene het ambt van Gedeputeerde als hoofdprijs. Geen wonder dat grietmannen door-gaans alles in het werk stelden om elk jaar voor hun grietenij gekozen te worden tot volmacht ten Landdage, waarvoor zij in eerste instantie afhankelijk waren van dezelfde ‘ingezetenen’ die hen ook als grietman op het kussen hadden geholpen. Daarbij hadden zij te kampen met een sterke onderlinge concurrentie. Eind zes-tiende, begin zeventiende eeuw was namelijk in de grietenijen van Westergo en noordelijk Oostergo vaak niet één familie dominant, maar waren er tal van dorps-edelen, die qua welstand niet veel voor elkaar onderdeden en in beginsel allen in aanmerking konden komen – mits zij niet rooms-katholiek waren – voor zowel het grietmansambt als het volmachtschap. Het bekleden van deze eervolle combinatie van functies was dus niet alleen een kwestie van profijt, maar ook een middel om zich te onderscheiden van en te verheffen boven andere voorname ‘ingezetenen’. Daarbij speelde niet alleen de persoonlijke reputatie van de zittende grietman een rol, maar ook de eer van zijn familie, want die bracht met zich dat deze positie aan de volgende generatie diende te worden overgedragen.<sup>99</sup>

Veel tijdgenoten, vooral zij die zowel de nieuw verworven vrijheid als de overheersende positie van de gereformeerde religie hoog in het vaandel hadden staan, hadden drommels goed in de gaten dat de aanwezigheid van grietmannen op de Landdag grote gevaren met zich meebracht voor de vrijheid en hebben er herhaaldelijk tegen geprotesteerd. Een goede indruk van deze protesten geven twee memories, die beide omstreeks 1600 door anonieme auteurs werden opgesteld. De eerste verhandeling, waarvan niet duidelijk is door wie en bij wie het is ingediend en die allesbehalve uitblinkt in helderheid en compositie, zal geschreven zijn tussen 1598 en 1601.<sup>100</sup> Volgens de auteur is het belangrijkste fundament van de ‘loflijkke

98 Zie over de positie van de grietmannen onder de hertogen van Saksen en Karel V: Theissen, *Centraal gezag*, 62-65, 181-194. Hoewel het wel voor de hand lijkt te liggen dat in de landsheerlijke tijd geen grietmannen op de Landdagen verschenen en er in elk geval geen prominente rol speelden, blijkt dat in de praktijk wel het geval te zijn; sommigen behartigden de belangen van de landsheer, anderen verzetten zich tegen het centraal gezag; Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 47-50 en Van Buijtenen, *Idaarderadeel*, 56-57.

99 Die overdracht gebeurde niet zelden reeds tijdens het leven van de zittende grietman, omdat hij dan zijn invloed nog bij leven kon aanwenden en zelf zorg kon dragen voor de zo eervolle continuïteit binnen de familie.

100 Guibal, *Democratie*, 89. TR, EVC inv.nr. 5591-84 (in de bundel ‘Algemeene & authentique stukken ... van 1518 tot 1706’, volgens de inventaris nr. 5590; niet nader gespecificeerd in bijlage 1 of 2). Een vrijwel identieke

vrijheidt', een vrije, onbedorven Statenvergadering. Vrij, dat wil zeggen dat de ingezetenen 'met openbaere klocklippenge nae olde loflijcke gebruijck' en 'volkomene convocatie' vergaderen om 'met volkomene vrijen wille' edelen en eigenerfden te kiezen, die op de Landdag het algemeen belang dienen, zonder vrees of schroom voor iemand en zonder eigenbaat te zoeken of door passie verblind te zijn. Ter handhaving van deze vrijheid dient 'onderkruijpinge van ambitieuze geesten' geweerd te worden en het kiezen van volmachten, zowel in de dorpen als in de grietenijen, te geschieden zonder 'sinistre practijken, om den eenen ut, den anderen in te dringen'. Maar helaas, de praktijk is anders, en dat is te wijten aan de omstandigheid dat grietmannen worden toegelaten als volmachten ten Landdage. In de landsheerlijke tijd gebeurde dit nog niet, omdat 'sij in gracie van den prins wesende, apparentlijk niet en solden begeeren te sprecken tegens den selwen hoogheijt ende profijt (de Staten waren immers geen organen van het landsheerlijk bestuur – stadhouder, Hof en ambtenaren als de grietmannen – maar van verweer tegen het landsheerlijk gezag). Pas in de tijd van de 'Spaense regering' zijn zij voor het eerst op de Landdag verschenen.<sup>101</sup> Stadhouder De Robles (1573-1576) zou de grietmannen (die in hun hoedanigheid van landsheerlijke ambtenaren als betrouwbare pionnen gebruikt konden worden) hebben 'ingedrongen' teneinde de 'vrijheidt van die staeten te verminderen'.<sup>102</sup> Dat zij na de Opstand konden blijven zitten, was aan een bijzondere omstandigheid te wijten. Doordat de vijand vanuit Steenwijk en Groningen het platteland tiranniseerde en brandschatte, waren de edelen en eigenerfden niet in staat op de Landdagen te komen, maar de grietmannen, die met de hunden in de vaste steden verblijf hielden, wel.

Sindsdien (na de verovering van Steenwijk en Groningen in 1592 en 1594) zijn de grietmannen gebleven en nu worden zij 'in soo stercken getal toegelaten', dat zij het 'principale Corpus van die vergaderinge van die Staten formeren ende dat die resolutien tenemaal an haere beliewen hangen'. In de landsheerlijke tijd konden zij hun autoriteit niet misbruiken, want zij waren aan 'straffe en iustitie' onderworpen, maar nu hoeven zij niemand boven zich te vrezen en zijn Gedeputeerde Staten, het Hof en de rekenmeesters van hen afhankelijk, 'als hebbende op de landsdaegen die macht van kiezen ende afsetten'. Hun aanwezigheid op de Landdagen is nu ook veel schadelijker en gevaarlijker, omdat zij hun eigen belang laten prevaleren boven

versie in TR, SHA, inv.nr. 367 en een kladversie in TR, SHA, inv.nr. 366.

101 Zie evenwel Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 49-50.

102 In de doleanties, die in juli 1576 door Gedeputeerde Staten aan stadhouder De Robles werden voorgelegd, werd reeds verzocht te verbieden dat grietmannen of hun substituten, grietijsecretarissen 'ende andere officiers' als volmachten van grietenijen of dorpen ten Landdage compareerden. In de apostille werden zij met een kluitje in het riet gestuurd. In hun repliek herhaalden de Gedeputeerden hun verzoek, maar voegden daaraan toe dat zij wel konden accepteren dat genoemde ambtenaren 'voor hun prive' op de Landdag verschenen, zoals naar ouder gewoonte alleen aan prelaten, edelen en eigenerfden was toegestaan, mits zij 'geerft in den lande' waren. De stadhouder dupliceerde daarop dat hij niet wist, hoe grietmannen kon worden verboden om door de ingezetenen naar de Landdagen te worden afgevaardigd, *CHB* III, 1060 en 1064; vgl Guibal, *Democratie*, 104 noot 5.

het algemeen belang. Dat is des te zorgelijker omdat op de Landdagen voornamelijk besluiten moeten worden genomen betreffende de ‘groote contributien tot bescherminge des vaderlands’, die dan ook ‘meest door haer ofte haere creatueren handen passeeren’, met alle kwalijke gevolgen van dien. Zij misbruiken hun autoriteit tot eigenbaat, kiezen in eervolle en profijtelijke ambten alleen degenen die tot hun ‘rotten’ behoren, zorgen voor ellenlange landdagen en jagen daarbij de ingezetenen op hoge kosten, spreken meer van hun ‘negotiatien’ dan over het algemeen belang en stellen zich boven justitie door de rechtsmacht van de raadsheren van het Hof middels een instructie te besnoeien.<sup>103</sup> Kortom, de ‘aensienlijkste ende treffelijkxste personen’ worden buitengesloten, ambitie en eigenbaat voeren de boven-toon, en niet de bevordering van het algemeen belang.

De sleutel tot de macht van de grietmannen is de jaarlijkse verkiezing voor de volmachten in de dorpen en grietenijen. Doordat zij over deze verkiezingen ‘presideren’ en de ‘geheele directien daer af hebben’ (aan de grietmannen was immers de beschrijvingsbrief voor de Landdag gericht en zij moesten de stemgerechtigden in de dorpen bijeen laten komen) kunnen zij deze gemakkelijk manipuleren en in feite zichzelf jaar in jaar uit tot volmacht laten kiezen. Zo laten zij de vanouds gebruikelijke klokklipping en ‘volkomene convocatie der ingesetenen’ (dat wil zeggen de ‘huiskondinge’, de aanzegging van de verkiezingsbijeenkomst aan alle stemgerechtigden) achterwege en worden door hun ‘lopers’ alleen degenen uitgenodigd ‘die van haer of geïnstrueert sijn ofte van slechtigheijdt stilswiegen, of door vrese niet spreekken dorwen’. Zo worden bijvoorbeeld ‘monickemeijers’ of secretarissen gekozen, of andere ‘slechte’ personen, ‘ganschelijck aen den Grietman hangende’, met voorbijgaan van gekwalificeerde edelen en eigenerfden. Voor al deze misstanden, die steeds verder ‘inkanckeren’, is slechts één remedie, namelijk terugkeer naar het oude gebruik geen grietmannen tot de Landdagen toe te laten.

Het tweede document, een in 1598 aan de Staten van Friesland gerichte remonstrantie, ademt dezelfde geest.<sup>104</sup> De auteurs, enkele anonieme edelen en eigenerfden, die naar eigen zeggen gesteund werden door enige andere gekwalificeerde personen (ook hun namen zijn helaas niet bekend), tonen zich zeer bezorgd over de ‘grote disordre, twist en onenigheid’ in het land, het financiële wanbeheer en oligarchische misstanden als samenspanningen, samenstemmingen en continuatie in ambten. Een en ander wordt in hun ogen veroorzaakt doordat ‘nu menige jaren’ op de Landdag grietmannen en andere ambtenaren, zoals ontvangers en rekenmeesters, als volmachten optreden. Daardoor worden de vrijheden van de wettige Staten des Lands aangetast, dat wil zeggen: van de edelen, de eigenerfden en de steden, en dat kan in deze gevaarlijke tijden de ondergang van het land tot gevolg hebben. En hoe kan de koning van Spanje schending van onze privileges verweten worden, ter-

103 Kennelijk wordt hiermee verwezen naar de instructie voor het Hof van 1597, zie hoofdstuk 3 noot 58.

104 CHB IV, 1017-1018 (naar een geauthentiseerd afschrift, destijds aanwezig in TR, TJA, maar thans, afgaande op de inventarisbeschrijvingen, niet meer aanwezig in dat archief).



wijl we zelf daaraan schuldig zijn? Er zijn meerdere redenen aan te wijzen waarom toelating van grietmannen tot de Landdag strijdig is met ‘recht, redenen ende billicheijt’, want ‘alle politicque regieringe bestaet in justitia et concordia’, en daarvan is nu geen sprake. Ten eerste worden zij aangesteld tot rechters in hun eigen zaken en kunnen zij op de Landdag stemmen in hun eigen voordeel. De taak van de Landdag om misbruiken te bestrijden wordt onmogelijk gemaakt wanneer ambtsdragers die deze misbruiken begaan, zelf als volmachten op de Landdag verschijnen. En wanneer iemand een geschil heeft met zijn grietman en de zaak voor Gedeputeerde Staten gebracht wordt, kunnen deze niet ‘libere ende vrijmoedichlijck’ oordelen, omdat zij van de grietmannen afhankelijk zijn en in hun ambten gehandhaafd willen blijven. Sterker nog, er zijn grietmannen die zich met grote onbeschaamdheid in het college van Gedeputeerde Staten indringen, zoals grietman Ernst van Aylva de afgelopen zomer nog deed. De wortel van alle kwaad is gelegen in de ‘kwade maniere van kiesinge’ van volmachten in de dorpen, doordat bijzitters, dorpsrechters en de secretaris, naar believen van de grietman, zichzelf, zonder de gebruikelijke klokklipping of huiskondinge, tot dorpsvolmachten opwerpen. Sommige grietmannen gaan bij de bijeenkomst van dorpsvolmachten, ‘alst arme huijsluijden ende huyluyden, ofte somtijts heur eijgen landsaten sijn’ (sic), zelf voor de kerkdeur staan, waar zij hen onbeschaamd dwingen te stemmen en te ondertekenen naar hun ‘appetijt’. Ook deze auteurs komen tot de conclusie dat genoemde misstanden alleen bestreden kunnen worden wanneer er een andere ‘maniere van kiesinge’ komt en wanneer grietmannen en andere ambtenaren van de Landdag worden buitengesloten.

Er is niet alleen met woorden geprobeerd de Landdag van grietmannen te zuiveren en hun macht te verminderen. In 1595 had grietman Feddrich van Offenhuysen van Franekeradeel kennelijk de wens te kennen gegeven zijn ambt over te dragen aan zijn zwager Hobbe van Waltinga, edelman op Sickemastate te Herbaijum. Waltinga was een man van betekenis in de grietenij, want hij was al vele malen volmacht voor de grietenij op de Landdag geweest, ook in de voorafgaande jaren.<sup>105</sup> Hij had weliswaar een niet onaanzienlijk grondbezit in de grietenij, maar in geen enkel dorp had hij door eigendom van stemdragende boerderijen de meerderheid van stemmen. Dat had hoogstwaarschijnlijk niemand, want ruim veertig jaar later was dat nog steeds niet het geval. Uit het stemkohier van 1640 valt namelijk op te maken dat van de 202 personen die in dat jaar over de gehele provincie ten minste vijf stemmen – of eigenlijk stemhebbende plaatsen – in eigendom hadden, maar liefst 41 ook goedgevoerd waren in Franekeradeel. In deze grietenij bezaten zij met elkaar 79 stemmen oftewel 35,7% van de in totaal 222 stemmen, met een gemiddelde van iets minder dan twee stemmen per eigenaar.<sup>106</sup> Slechts vier van deze eigenaren hadden er vijf

105 In 1582, 1584, 1591, 1593 en 1594 en wellicht ook in de tussenliggende jaren. In 1593 liet hij zich nog substitueren door zijn zwager Offenhuysen, maar in 1594 was hij in eigen persoon volmacht; Engels, *Volmachten*.

106 In totaal hadden zij 1057 stemdragende plaatsen in eigendom. Van deze eigenaren was 61% van adel en van

stemmen of meer, onder wie Hobbes enige zoon Andries van Waltinga.<sup>107</sup> In geen van de elf dorpen had iemand een meerderheid. Slechts in de kleine dorpen Zweins en Herbaijum hadden zij meer dan een kwart van de stemmen.<sup>108</sup> Behalve de 35,7% van de stemmen van personen die tot de Friese plattelandselite kunnen worden gerekend, was in Franekeradeel 7% van de stemmen in eigendom van kleine edelen (die over de gehele provincie gerekend minder dan vijf stemmen bezaten), eigenaren-gebruikers (7%) en corpora, zoals pastorie- en overige kerkelanden (bijna 20%). De restcategorie, circa 30%, was in bezit van vele overige kleine eigenaren, voornamelijk burgers, die niet in de grietenij woonachtig waren. Het waren stemverhoudingen die in de eerste decennia van de zeventiende eeuw in de grietenijen van Westergo en noordelijk Oostergo niet ongebruikelijk waren.<sup>109</sup> Gegadigden voor het grietmansambt of voor het volmachtschap ten Landdage zouden de grotere eigenaren van stemdragende plaatsen kunnen benaderen, maar gezien zowel het geringe aantal stemmen dat zij individueel in de grietenij hadden als hun grote aantal (de overgrote meerderheid zal bovendien niet in de grietenij geresideerd hebben), was dat niet alleen onpraktisch, maar ook zette het geen zoden aan de dijk. Het meest voor de hand liggend was dan dat behalve de eigenaren-gebruikers vooral de pachtboeren van de absenteïstische grondbezitters om de stemmen werden gevraagd.

In Franekeradeel kon in 1595 de overdracht van het grietmansambt van Offenhuisen op zijn zwager Waltinga dus geen uitgemaakte zaak zijn. Om te voorkomen dat de nieuwe grietman in de toekomst een al te grote macht zou kunnen uitoefenen – mogelijk ingegeven door de wijze waarop Offenhuisen zijn ambt had uitgeoefend – werd de gelegenheid aangegrepen om de nieuwe grietman in een keurslijf te dwingen. In augustus 1595 stelden zeven dorpsvolmachten van Franekeradeel – de meerderheid, want de grietenij telde elf dorpen – op grond van een reeds in 1584 genomen Landdagbesluit een aantal voorwaarden op papier, waaraan de nieuwe grietman moest voldoen.<sup>110</sup> Daarmee vertolkten zij ongetwijfeld de wens van de

degenen die twee stemmen of meer in de grietenij hadden 76%. Kijken we naar de adellijke eigenaars die in totaal *minder* dan vijf plaatsen bezaten, dan was er vrijwel niemand met meer dan één stem in Franekeradeel.

<sup>107</sup> De eigenerfde Saeckle thoe Kingma (9 van in totaal 10 stemmen), Doedt van Holdinga weduwe Schwartzenberg (7,5 van de 40), Perck van Roorda weduwe Eminga (5,45 van de 18,2) en Andries van Waltinga (5 van de 10,5).

<sup>108</sup> In Herbaijum Andries van Waltinga met vijf van de vijftien stemmen en in Zweins Saeckle thoe Kingma met vier van de tien stemmen.

<sup>109</sup> Zie hiervoor p. 67.

<sup>110</sup> 'Articulen alwaeroppe den te stellene Grietman gekooren word, ende waernae hij hem sall moeten reguleeren'; TR, SHA inv.nr. 69; AGF, inv.nr. 46. De volmachten van Franekeradeel baseerden hun maatregel op een resolutie van de Staten uit 1584, waarbij was bepaald dat alle ambtenaren, zowel hoge als lage, met inbegrip van de raadsheren in het Hof van Friesland, na een termijn van drie jaar moesten afgaan; *CHB* IV, 464 (VII); *RSF*, nr. 149-7. Tegelijk werd bepaald dat alle ambtenaren, zoals Gedeputeerden, raadsheren in het Hof, rentmeesters, ontvangers, grietmannen, secretarissen en bijzitters geen twee officiën tegelijk mochten bedienen; *RSF*, nr. 465 (XV). De resolutie bleef echter een dode letter, hetgeen zowel naar de inhoud (het was vrij onzinnig ook de ambtstermijn van raadsheren te beperken) als naar de gelegenheid (de resolutie werd genomen door de Landdag



kiezers in hun dorpen, door wie zij waren aangewezen. De nieuwe grietman, zo werd gesteld, mocht het ambt maar drie jaar bekleden en moest het na afloop van die termijn in de handen van de dorpsvolmachten resigneren. Wilde hij zijn ambt behouden, dan moest hij worden herkozen. Hij mocht niet als volmacht van de grietenij op de Landdagen compareren. Wanneer hij toch met de meeste stemmen daartoe werd gekozen, zou degene die op de grietman na de meeste stemmen had, volmacht worden, zelfs al had deze kandidaat maar een of twee stemmen. Verder werd aan het inkomen van de grietman een grens gesteld. Zo mocht hij maximaal tweehonderd gulden per jaar uit de kleine consenten<sup>111</sup> ontvangen en uit het neder-gerecht niet meer dan de bijzitters. Ten slotte werd het vergeven van het lucratieve ontvangerschap van de grietenij – dat door veel grietmannen zelf werd bekleed – gesteld ‘in macht van d’ingesetenen ende hun volmachten’. Toen later die maand de grietmansverkiezing plaatsvond, werden de drie personen die op de nominatie kwamen, onder wie Waltinga, verplicht de bovengenoemde artikelen te ondertekenen. Waltinga, die inderdaad zou worden gekozen en benoemd, beloofde de bepalingen te zullen nakomen, maar hij maakte een voorbehoud ten aanzien van zijn volmachtschap ten Landdage. In die hoedanigheid wenste hij zich te gedragen ‘als andere Grietsluijden sall werden opgelecht’. Aangezien de andere grietmannen op de Landdag zich niets lieten opleggen, werd hem geen strobreed in de weg gelegd en vertegenwoordigde hij in 1597 en 1598 de grietenij op de Statenvergadering.<sup>112</sup> Of Waltinga, die tot zijn overlijden in 1614 als grietman in functie bleef, tussentijds ooit in dit ambt werd herkozen, is onduidelijk maar niet waarschijnlijk.

Dat de opvatting over de positie van de grietmannen niet alleen gedragen werd door de meerderheid van dorpsvolmachten en hun achterban in Franekeradeel, blijkt uit de hevige factiestrijd die in 1598 uitbrak in Westergo, het kwartier waar deze grietenij deel van uitmaakte.<sup>113</sup> Op de Landdag was door een krappe meerderheid van volmachten van dit kwartier grietman Ernst van Aylva gekozen tot Gedeputeerde. De verkiezing werd betwist door volmachten van Franekeradeel, Wymbritseradeel, Menaldumadeel en Hennaarderadeel, onder aanvoering van grietman Syds van Botnia. De Botnia-factie beweerde dat Aylva niet als Gedeputeerde gekozen mocht worden, niet alleen omdat hij grietman was van Oostdongeradeel, een

te Franeker met de bedoeling de Hoffactie te dwarsbomen, zie p. 80 en 99) niet hoeft te verbazen; Wagenaar, *Het leven*, 47; Hellinga, *Leven en werk*, 36. Overigens waren al in 1581 de ambtstermijnen van grietmannen, grietenij-secretarissen, bijzitters en dorpsrechters door de volmachten van Oostergo en Westergo beperkt tot drie jaar; *RSF*, nr. 19 (24 febr. 1581). In het in 1524 gesloten akkoord met Karel V was reeds bedongen ‘dat nyemant twee officien en zall moeghen bedienen’; *CHB* II, 147.

<sup>111</sup> De kleine consenten (de 56e penning van verkochte onroerende goederen van minder dan 400 goudgulden) vormden tijdens de Republiek de belangrijkste inkomstenbron van de grietman; zie Guibal, *Democratie*, 41 en Drielsma, *Grondbezit*, 39–86.

<sup>112</sup> In elk geval was Waltinga volmacht in de jaren 1594, 1597, 1598, 1603, 1606 en 1613 en wellicht ook in de tussenliggende jaren. In 1591 was zijn zwager en voorganger Feddrik Offenhuisen nog volmacht en in 1593 fungeerde Offenhuisen als substituut van Waltinga; Engels, *Volmachten*.

<sup>113</sup> *RSF*, nrs. 505–525; *CHB* IV, 986–1004.

grietenij in Oostergo, maar ook omdat hij volgens de regels als grietman geen zitting op de Landdag mocht hebben en ook geen Gedeputeerde mocht zijn. Twee edelen en een vooraanstaand eigenerfde, Wopke van Scheltema, Homerus (Homer) van Harinxma en Doecke Aysma, die geen grietman waren en ook geen volmacht, deden daar nog een schep bovenop door bij Gedeputeerde Staten met klem de uitschrijving van een nieuwe Landdag zonder grietmannen of andere ambtenaren te bepleiten.<sup>114</sup> De Aylva-factie, waarvan drie grietmannen deel uitmaakten,<sup>115</sup> bracht daar tegen in dat hun opponenten Syds van Botnia, Wybe Grovestins, Hobbe van Waltinga en Bocke van Burmania<sup>116</sup> hypocriet waren en ‘alle wereldt deur hun doen tot een spot’. Als grietmannen zijn deze vier heren namelijk tevens volmachten ten Landdage, terwijl zij juist beweren dat dat niet is toegestaan. Daarmee verklaren zij zichzelf in feite inhabel en dus moeten hun stemmen ongeldig worden verklaard. Hun protest strekt tot omverwerping van de ‘gehele tegenwoordige staet van Regeeringe’, die, zoals in alle ‘wel geregelde Republicquen’, bestaat in ‘de pluraliteit van stemmen’.<sup>117</sup>

De strijd om de toelating van grietmannen tot de Landdag was begonnen in april 1598, maar raakte in juni van dat jaar sterk verweven met de twist naar aanleiding van de financiële malversaties van ontvanger-generaal Dyxtra, waarop we nog terugkomen.<sup>118</sup> Hier volstaat de constatering dat het protest van de Botnia-factie uiteindelijk niets uithaalde en de grietmannen de Landdag en de vergadering van de Gedeputeerden ongehinderd konden blijven opluisteren met hun aanwezigheid. Dat de kwestie de gemoederen echter onverflauwd bezighield, bleek in het uiterst rumoerige jaar 1600. Friesland werd toen verscheurd – ook deze gebeurtenissen zullen nog nader beschreven worden<sup>119</sup> – door een ongekend heftige factiestrijd, waarbij de Gedeputeerden van Oostergo en Westergo (de kwartieren waar de grietmannen de meeste invloed hadden) in Franeker vergaderden, en die van de twee andere kwartieren in Leeuwarden. De beide kampen leken onverzoenbaar en een bezending van de Staten-Generaal naar Friesland maakte de kwestie alleen nog maar ingewikkelder. Voor de Leeuwarder factie en stadhouder Willem Lodewijk was het volstrekt duidelijk dat de macht van de grietmannen op de Landdag – die in Oostergo en Westergo het grootst was – een belangrijke, zo niet de belangrijkste, oorzaak vormde van de scheuring.

Op 16 augustus 1600 richtte een aantal Friezen, op dat moment geen van allen volmacht of grietman, zich in een rekest tot stadhouder Willem Lodewijk.<sup>120</sup> De er-

114 *RSF*, nr. 513; *CHB IV*, 993-994.

115 Ulbe van Aylva van Baarderadeel (een jongere broer van Ernst van Aylva), Sybrant van Osinga van Wonseradeel en Douwe van Epema van Hemelumer Oldeferd.

116 Grietmannen achtereenvolgens van Wymbritseradeel, Menaldumadeel, Franekeradeel en Hennaarderadeel.

117 *RSF*, nr. 516; *CHB IV*, 995.

118 Zie p. 107 vv.

119 Zie p. 108 vv.

120 SHA, inv.nr. 366. Het stuk is getekend door 35 personen, onder wie Georg Wolfgang thoe Schwartzenberg

varing had hun geleerd, zo schreven zij, dat de grietmannen sinds jaar en dag de aan hun ambt verbonden autoriteit misbruiken door zichzelf of hun factotums op de Landdag af te vaardigen, waar zij de meeste invloed hebben. De misbruiken die daaruit voortkomen, schaden de algemene welvaart, belemmeren de loop van het recht en tasten de Friese privileges en vrijheden aan. Het is algemeen bekend dat de Landdagen 'tot lange onbehoorlijke tijt worden gesleept', dat resoluties steeds worden uitgesteld, dat de volmachten niet tegelijkertijd bijeenkomen en 'de meeste tijd in ledigheid ende heen ende weder trekken slijten'. De ingezetenen worden daardoor (vanwege de presentiegelden) op hoge kosten gejaagd. Naar verluidt doen de grietmannen dit 'riemsteken' met opzet, teneinde hun privé-belangen ('particuliere negociatien') te kunnen behartigen. De huidige Landdag (van het jaar 1600) heeft door de lange zittingsduur en het voortdurend vertrekken van de volmachten wel 60.000 gulden of meer gekost en de behandeling van de kwestie-Dystra op eerdere Landdagen wel 40 tot 50.000 gulden. Aldus kosten de 'partijenschappen' meer dan waarvoor het gewest op de staat van oorlog wordt aangeslagen en moeten om dit te kunnen opbrengen de belastingen verdubbeld worden. Hiertoe is slechts één remedie: de stadhouder moet voor één keer, zonder een precedent te scheppen, de Landdag uitschrijven en als eis stellen dat er nieuwe en bekwame volmachten gekozen worden die geen ambten bedienen (dus met uitsluiting van de grietmannen) en niet 'met de ene of d'ander partij besmet' zijn. Deze Landdag moet vervolgens maatregelen beramen om voortaan grietmannen en andere 'officieren' van de Landdag te kunnen weren. Bovendien moet het Hof de civiele en criminele rechtspraak zonder belemmering kunnen uitoefenen, ook ten aanzien van mogelijke ambtsmisdriven van volmachten en grietmannen, en bij geschillen tussen 'leden van dese Lande' (bijvoorbeeld de Gedeputeerden).

Willem Lodewijk heeft dit rekest ter harte genomen en een uitschrijvingsbrief geconcipieerd, waarbij de grietmannen van de Landdag werden uitgesloten. Dat kunnen we althans opmaken uit een brief, die hij schreef aan Frans van Eysinga, raadsheer in het Hof.<sup>121</sup> Eysinga had hem eerder desgevraagd schriftelijk van advies gediend betreffende dit concept. De stadhouder was met dit advies ingenomen, maar had bij nader inzien toch enkele twijfels en een alternatief plan bedacht, waarover hij nog nader advies wilde hebben. Zijn overwegingen maken niet alleen duidelijk waarom het zo moeilijk was de invloed van de grietmannen in te perken, maar zijn ook typerend voor de omzichtige, weloverwogen, anticiperende en zelfs machiavellistische wijze van denken en optreden van de stadhouder.

Volgens Willem Lodewijk zouden de grietmannen op drie manieren van de Landdag geweerd kunnen worden. In de eerste plaats kon de brief aan alle griet-

en Hohenlansberg, Sicke van Dekema, Wijbrandt van Aylva, Tadingh van Adelen, Homerus van Harinxma thoe Slooten, Julius van Meckema, Doecke Aysma, Sjuck van Wijnia, Julius van Botnia, Duco van Martena, Laes van Jongema, Tjalling van Eysinga, Julius van Eysinga, Andries van Hiddema en Werp van Tjessens.

121 SHA inv.nr. 366, Willem Lodewijk aan Frans van Eysinga, 4 sept. 1600 (minuut).

mannen verstuurd worden. Maar dan behielden zij de ‘directie van de zaak’ en konden zij alsnog hun ‘humoren’ laten prevaleren. Een nauwgezette examinatie van de procuraties was daartoe geen remedie, want ongetwijfeld konden zij stromannen vinden, die in Leeuwarden noch in Franeker als volmacht de vergaderingen hadden bijgewoond. En om nu van de dorpsvolmachten een eed te vergen dat zij met de grietmannen en volmachten op de Landdag en de ‘auteurs’ van de scheuring geen contact hebben gehad, was ‘alتهart’ en praktisch onuitvoerbaar. Ten tweede was het ook geen optie om alleen de grietmannen aan te schrijven die niet gecomplotteerd hebben, omdat sommigen niet hadden deelgenomen maar wel partijdig waren geweest. In de derde plaats was het ook bezwaarlijk alle grietmannen te passeren en naar elke grietenij (onpartijdige) ‘commissarien’ te zenden om de stemmen op te nemen, want dat is zeer ongebruikelijk (en van nieuwigheden hield men niet), moeilijk en omslachtig.

De ‘extraordinari weg’, die de stadhouder in gedachten had om ondanks bovengenoemde bezwaren toch ‘goede volmachten te bevertigen, ende quade uit te sluiten’, was in feite een keuze voor de derde optie. De vijf Leeuwarder Gedeputeerden (de anderen resideerden in Franeker) zouden dan elk in twee grietenijen in Zevenwouden de stemmen kunnen opnemen en de vijf gecommiteerden van de Staten-Generaal<sup>122</sup> in de grietenijen van Oostergo en Westergo. Enkele dagen tevoren zou dan in alle dorpen een gedrukt plakkaat – waarvan een niet bewaard gebleven concept was bijgevoegd – aan de kerkdeuren aangeplakt moeten worden om de maatregel bekend te maken. Eventuele ophef over de nieuwigheid van een en ander moest worden genegeerd. Wanneer enige grietenijen onwillig waren, ‘twelk geboeren kan’, diende met de ‘willigen’ die aan de verkiezing deelnamen met meerderheid van stemmen een besluit genomen te worden. Tegen de weerspannigen zou dan ‘authoriteit’ gebruikt moeten worden. In het ‘allerargste’ geval, wanneer de ‘gecomplotteerde’ in verzet zouden komen, de plakkatē lieten afscheuren en de verkiezingsbijeenkomsten in de dorpen verstoorden, zouden de andere grietmannen in Oostergo en Westergo dit niet toestaan. Zelfs de vrienden en heimelijke aanstokers van de Franeker factie zouden de genoemde heren hun gang laten gaan, want daartoe hoeven zij alleen maar ‘stil te swijgen’, en doen zij dus niets waardoor zij het ongenoegen van hun ‘parthij’ op de hals kunnen halen.<sup>123</sup>

Welk antwoord Willem Lodewijk van Eysinga heeft gekregen weten we niet,

<sup>122</sup> Albert Foeck, Leonard de Vooght, Jacob Boelensz., Adriaan Junius en Pancratius van Castricum.

<sup>123</sup> ‘Der arbeit ende moeijte moest men sich getrosten, die calomnien over die nieuwichheit verachten, ende indien enighe grietenijen onwillig bleven (t’welk geboeren kan) metten willigen ende verschijnenden meesten stemmen resolveren, ende tegens d’andere autoriteit gebruiken. Want praesupponerende het allerargste, dat die gecomplotteerde sich ten uijtersten tegensetten, d’ampleckingen afschoeren, ende die vergaderingen in den dorpen beletten, sullen nochtans veel andere grietluiden in Ostergoe ende Westergoe, sulx nit doen, ja selfs enige vrienden ende heimelike fauteurs van de parthij, sullen die commissarien geworden, ende dit werc geschieden laten, daerto sie nit behoeven, dan stilteswijgen sonder dat men hun anvergt, iet ten achterdeel van d’andere te handelen’.

maar wel dat hij zijn aanvankelijke voornemen om met enige dwang de grietmannen de toegang tot de Landdag te blokkeren, heeft laten varen, waarschijnlijk omdat hij de onuitvoerbaarheid ervan heeft ingezien. Op 10 oktober 1600 schreef de stadhouder samen met de gecommiteerden van de Staten-Generaal een Landdag uit (een uitzonderlijke situatie), waarbij een poging werd gedaan om het doel alsnog te bereiken. In de beschrijvingsbrief, nota bene gericht aan de grietmannen, wordt gesteld dat ‘veel van de notabelste’ ingezetenen van het gewest klagen dat het compareren van ‘officieren’ strijdig is met de ‘oude vrijheijt des Landts’. Daarom worden de grietmannen (en indirect de stemgerechtigden) ‘ernstelijk vermaent hier op te letten’ en in het verkiezen van volmachten ‘dienaengaende sulcke discretie te gebruijcken, als de meeste dienst ende ruste van den Landtschappe is vereijschende’.<sup>124</sup>

De oproep was vrij krachteloos en vrijblijvend en heeft dan ook geen effect gehad, want voor veel grietmannen zal het hemd nader dan de rok zijn geweest. Desalniettemin heeft het de Franeker partij hier en daar toch in een lastig parket gebracht. In Barradeel was grietman Johan van Hottinga, een van de leiders van de Franeker factie, zo bevreesd dat hij nu niet zou worden herkozen voor zijn grietenij, dat hij zijn toevlucht nam tot allerhande machinaties. Van deze praktijken waren enkele andere edelen in deze grietenij niet gediend. Zij richtten zich in meerdere klaagschriften tot de stadhouder en de gecommiteerden van de Staten-Generaal, met het verzoek hen te ‘mainteneren in hun vrijheijt ende privilegien’.<sup>125</sup> In sommige dorpskerken, zo werd geklaagd, was de beschrijvingsbrief niet voorgelezen en was het verzoek geen grietmannen te kiezen dus niet bekend, in andere was de verkiezing niet voorafgegaan door ‘buirenkondinge ende klokckleppinge’ en kwamen soms slechts vier of vijf personen ‘privata autoritate’ bijeen. In de kerk van Minnertsga was volgens het ooggetuigenverslag van Hessel van Hermana en de Franeker hoogleraar Sibrandus Lubbertus grietman Hottinga in eigen persoon verschenen. Dat was tegen alle gebruik, maar nog ongebruikelijker was dat hij enkele soldaten had meegenomen. Omdat de ingezetenen wilden weten wat precies van hen werd verlangd (blijkbaar was er toch iets van de inhoud bekend geworden), vroegen ze hem de beschrijvingsbrief voor te lezen. Hottinga weigerde en riep dat niemand het moest wagen een protestbrief te ondertekenen. Een van zijn assistenten greep naar zijn geweer en leek op de aanwezigen af te zullen komen, waardoor ‘sulck een vrese ende opruer’ onder de aanwezigen ontstond, dat de vergadering verliep en er geen volmachten konden worden gekozen.

<sup>124</sup> TR, GBF inv.nr. 7 f. 60 (res. SF 10 okt. 1600); vgl. Guibal, *Democratie*, 105 noot 1.

<sup>125</sup> TR, SHA, inv.nr. 366; Julius van Botnia aan Everard van Reynd, 16 okt. 1600; Julius en Douwe van Botnia, mede namens Doeke van Botnia aan stadhouder en de gecommiteerden van de Staten-Generaal, z.d.; Hessel van Hermana en D. Sibrandus Lubbertus (eigenaar van Tjessinga state in Minnertsga) aan dez., z.d.; verklaring van Sybrant van Osinga, 18 okt. 1600. Zie over het nogal eergevoelige en heetgebakerde optreden van Johan van Hottinga als Staat-Generaal: *CHB* IV, 846.

Voor de vergadering van dorpsvolmachten in de kerk van Sexbierum waren door Hottinga de ‘olde volmachten in sijnen olden stijl’ (dus de volmachten van het voorafgaande jaar) opgetrommeld, om behalve Hottinga zelf een tweede, eigenerfde volmacht ten Landdage aan te wijzen. Van de negen dorpen waren Minnertsga, Firdgum en Wijnaldum echter niet vertegenwoordigd. Een zestal aanwezige edelen had tevergeefs tegen deze gang van zaken geprotesteerd.<sup>126</sup> Om de ‘saecken nae sijn appetijt te beleijden’ werd Douwe van Botnia door Hottinga ‘die deur voer ‘t hoeft’ dichtgegooid, waardoor de gebruikelijke vrije vergadering van volmachten werd belet en Botnia uiteraard in zijn eer gekrenkt raakte. Bovendien kwam als eigenerfde volmacht wederom (sinds 1592) Jaen Cornelis uit de bus, die betreffende de ‘gemeene saecke ende reformeerde religie’ voor verdacht werd gehouden, omdat hij in het verleden schatting had betaald aan de vijand en er van beschuldigd werd ‘heimeelijke correspondentie deur vrienden ter wedsijden gedaan te hebben’.<sup>127</sup> En dat terwijl Hottinga ambtshalve als een ‘vroem grietman’ en ‘beminder van die reformeerde religie’ (en dat waren formeel alle grietmannen) dergelijke personen als volmacht diende te weren.<sup>128</sup>

De conclusie kan worden getrokken dat niet alleen onder veel regenten en zelfs enkele dissidente grietmannen – al vallen bij een factiestrijd als deze middel en doel oftewel beginsel en belang moeilijk te onderscheiden – veel ongenoegen en grote bezorgdheid leefde over de exorbitante machtsontwikkeling van de grietmannen. Hoewel moeilijk aantoonbaar, zal de ontevredenheid over de grote heren ongetwijfeld ook geleefd hebben onder het gros van de gewone pachtboeren, die voor de belangen van hun dorpsgemeenschappen opkwamen. Maar vooral de talrijke edelen en eigenerfden die in grietenijen als Franekeradeel en Barradeel de maatschappelijke bovenlaag vormden, konden het waarschijnlijk maar moeilijk verkroppen dat sommige lieden uit hun eigen kring, die zij min of meer als hun gelijken beschouwden, steeds meer boven het maaiveld gingen uitsteken. Dat was niet alleen een kwestie van profijt en reputatie, maar ook van eer. Het ongenoegen over de aanwezigheid van grietmannen op de Landdag bleef echter sluimeren en zou de komende decennia meer dan eens opnieuw de kop opsteken.

<sup>126</sup> Johan en Hessel van Hermana, Douwe van Botnia, Tjalling van Camstra, Andreas van Hiddema en Sybrant van Osinga.

<sup>127</sup> Een ander klaagschrift bracht het cryptischer: hij zou ‘oepentlijck gehouden ende beweesen kan worden te weesen een persoene die in falscheijt plichtich is, ofte tuijgen tot falsche tuijgenisse heeft willen induceren, als wel bewesen kan worden, ende deur oepentlijcke protestatie daeraff naem ende faem is’.

<sup>128</sup> Of Hottinga – die in mei 1600 grietman was geworden en in de jaren daarvoor geregeld, maar niet altijd, volmacht ten Landdage was geweest – herkozen werd, weten we niet. In elk geval bleef hij niet gehandhaafd als Gedeputeerde, een ambt dat hij pas sinds april 1600 bekleedde. In Barradeel was de macht van Hottinga evenwel niet gebroken, want in elk geval in 1604, 1606 en 1607 was hij voor zijn grietenij volmacht en na zijn overlijden in 1610 werd hij als grietman opgevolgd door zijn zoon Douwe.

## De Staten van Friesland

Na de Opstand noemden de Staten zich de ‘Sovereinen van den Lande’, doch strikt genomen berustte de soevereiniteit bij de stemgerechtigden in de plattelandskwartieren en de magistraten en de vroedschappen in de Steden, die deze steeds voor een jaar opdroegen aan de Staten, met slechts een voorbehoud betreffende de fundamentele wetten. De Staten representeren dus de soevereinen. Ook in de andere provincies waren de Staten (standen), die de afgevaardigden naar de Statenvergadering stuurden, de eigenlijke soevereinen; zij waren dan ook overal – behalve in Friesland – aan lastgeving en ruggespraak gebonden. In de praktijk maakte het geen verschil, omdat geen enkele vergadering een hoger staatsgezag had dan de Statenvergadering. Dat geldt zeker in Friesland, waar de volmachten formeel immers niet aan last en ruggespraak gebonden waren.

Een en ander strookte met de leer van de volkssoevereiniteit, uitgewerkt door onder meer de Friese jurist Aggaeus van Albada, dat het volk niet omwille van de vorst, maar de vorst omwille van het volk geschapen was. De Staten hadden als vertegenwoordigers van de gemeenschap, zoals alle goede magistraten, de taak om het gemene best te bevorderen, de vorst te controleren en de privileges, de vrijheden, te bewaken. Dit was de kern van de Opstand tegen de als tiran aangemerkte Filips II: wanneer een vorst het gezag dat hem door het volk was toegekend misbruikte, mocht het volk hem dat recht uiteindelijk weer ontnemen.<sup>129</sup> Dat niet de Staten, maar het ‘volk’ (in Friesland de genoemde stemgerechtigden, magistraten en vroedschappen) het oppergezag hadden, stemt overeen met Vrancks beroemde *Corte vertoninghe van het recht byden Ridderschap, Eedelen ende steden van Hollandt ende Wesfrieslant* uit 1587, waarin werd gesteld dat na de Opstand de autoriteit van de Staten voortkwam uit hun ‘principalen’, in Holland de Ridderschap en vooral de Steden. Bij hen berustte de uiteindelijke soevereiniteit. De gewestelijke Staten namen de landsregering op zich en de Staten-Generaal werden het intergouvernementele ‘centrum voor confrontatie en overleg, voor conflict en samenwerking tussen de gewesten’.<sup>130</sup> Christianus Schotanus zegt het in eenvoudiger bewoordingen: ‘Doemen de wapenen voor de vryheyd tegen de boose heerschappy van Spaenjen aennam ende nae de Vryheyd tastte, quam d’opperheydt aent volck. ’T volck bestaet in syne Staten: dewelcke, alst so noodigh is end jaerlijcks ten Lands-dage groepen worden’. De volmachten ten Landdage waren ‘de gecorene der Staten, uyt yder Grietenie ende Stadt’.<sup>131</sup>

Met de Opstand werd niet alleen een eenhoofdig gezag vervangen door een veelhoofdig, maar tevens een dualistische staatsinrichting (stadhouder en Hof versus

<sup>129</sup> Van Gelderen, *Op zoek*, 71.

<sup>130</sup> Van Gelderen, *Op zoek*, 78-79.

<sup>131</sup> Schotanus, *Beschryvinge*, 129b en 130b.





Afb. 5 Allegorische voorstelling bij het gedicht 'Den Nieuwen Cuyper' van J.J. Starter uit 1626, over het ambtsbejag van zijn tijd. Een kuiper spreekt met een edelman, een pastor, een doctor, een politicus en een krijgsman. Links gaan lieden die door middel van kuipen een ambt hebben verworven de trap op naar een regeringsgebouw.

Staten) door een monistische<sup>132</sup> (de Staten werden zowel 'regering' als soevereine 'volksvertegenwoordiging'). Juist deze combinatie van ingrijpende veranderingen had verstrekken gevolgen. Met eigen én vorstelijk gezag bekleed, hadden de Staten absoluter macht dan menige, zo niet iedere vorst. Tot dan toe hadden stadhouder en Hof als vertegenwoordigers van de landsheer de ambtenaren benoemd, maar nu was deze benoemingsmacht gekomen aan de Staten, een vergadering van een groot aantal volmachten, die allen een stem in het kapittel hadden. Met andere woorden: de volmachten vormden niet alleen samen de sollicitatiecommissie, maar konden elk voor zich ook sollicitant zijn. En aangezien er altijd meer gegadigden dan ambten waren, gaf deze omstandigheid aanleiding tot ingewikkelde factievorming en 'kuiperijen'. Daarbij moest een gegadigde voor een ambt – bijvoorbeeld het felbegeerde ambt van Gedeputeerde Staat – de stemmen van 'vrienden' verzamelen, zoals een kuiper duigen samenbrengt om een vat te kunnen maken.<sup>133</sup> De

<sup>132</sup> Fockema Andreae, 'Staats- en rechtsleven', 67; Woltjer, 'In de leerschool', 281.

<sup>133</sup> Zie o.m. Fruin, 'De correspondentien', 187 en Spanninga, 'Patronage'.

kuiper, die de meeste stemmen of 'vrienden' wist te verkrijgen, en dus de sterkste factie wist te vormen, stak zijn mededingers de loef af. Door deze factiestrijd werden de Landdagen vaak maandenlang gerekt, werden besluiten betreffende kwesties die de *res publica* raakten vaak op de lange baan geschoven, of werden deze geheel in de factiepolitieke sfeer getrokken. Dan prevaleerde het eigenbelang dus boven het algemeen belang.<sup>134</sup> Exemplarisch is de gang van zaken op de Landdag van het jaar 1600, toen, zoals we nog zullen zien, de volmachten in het landsbelang eigenlijk ingrijpende beslissingen dienden te nemen. Everhard van Reydt, raad van Willem Lodewijk, schreef hierover:

D'Officien werden echter uytgedeylt, met ghebedelde, gekofte ende geruyde stemmen, het was tijtkortinge om aantesien wat consten, practiquen, subtile streken ende dwarsdrijvinghen hier onder liepen, bynamen wanneer die stemmen staken, ende dat het somtijts op yemand van de slechste en onnoselste aenquam die welcke met synen byval ende eenige stem in groot wichtighe saken herwaerts of derwaerts de uytalach konde maken. Alsdan werdt duysenderley bedacht, om den selven te winnen, ende men hielp hem mede tot een ampt, daer van hy selfs, om zijn kleyn aansien ende credijt noyt gedroomt had, al was hy noch soo onbequaem, jae al soude men eenen veel bequaemeren afsetten, om een ledighe plaets te maken, wanneer daer gheene voor hem was.<sup>135</sup>

Niet alleen op de Landdag zelf was een stoelendans gaande, ook om de toegang tot deze politieke arena werd gevochten. Vanouds, vóór de Opstand, konden op de Landdag alle grondeigenaren verschijnen: geestelijken (die nadien van het toneel verdwenen), edelen en boeren. In de praktijk kwamen echter alleen degenen opdagen die het zich konden veroorloven voor langere tijd van huis te zijn; anderen lieten zich grietenij- of dorpsgewijs vertegenwoordigen. En aangezien de steden, zoals we nog zullen zien, toen weinig behoefte hadden zich te laten gelden en Zevenwouden arm was en vrijwel geen edelen en prelaten telde, waren het de ede-

<sup>134</sup> Het najagen van eigenbelang werd vaak als een ontaarding van de Friese Vrijheid beschouwd. Volgens Christianus Schotanus (1658) was het een 'gemeene plaghe ende quaedt van vrye gemeenschappen, ghelijck dese is' en waren dus ook de Friezen 'tot schande end oneer van de nacie' besmet met staatzucht, 'de hevighste passie', die een voorbode van ondergang kon zijn. 'Dese provincie tusschen 't Flie end de Lauwers, heeft de name ende schande van eersucht end staets-rasernye, boven andere. De naem van Cupery, waer mede die van ende by alle vroomme verfoeide konst end wyse van doen, genoemt wordt, is in dit Landschap gheboren'. Het kwaad wordt vaak in toom gehouden door goede wetten en doordat nu de ene en dan de andere factie de overhand heeft, maar zij is 'gelijck het water van de onstuymige zee, dat sich door geene paelen end dijcken laet beheerschen'; Schotanus, *Geschiedenissen*, 'Toe-eygeninge' (aan Staten, Gedeputeerde Staten en stadhouder van Friesland), ongepagineerd. De Groninger hoogleraar Nicolaus Mulerius, die jarenlang medicijnen had gepraktiseerd in Harlingen, van 1608 tot 1614 rector was geweest in Leeuwarden en dus goed op de hoogte kon zijn van de politieke toestanden in Friesland, formuleerde het in 1616 wat lichtvoetiger: 'Yeder Monnick begeert des Abts Stoel en Staff; ofte, ten minsten, de Sleutelen van de Kelder. Wat begeert een rijk Borger, ofte Eygen erfde Boer? Een Kussen, daer des Stadts ofte 's Landts Wapen op staet. Wat begeert hy dan meer? Wanneer hy een Jaer of twee daer op geseten heeft, soo soude hy geerne het kussen aen sijn Broeck genaeyt hebben, om daer altoos op te sitten: Dat is de Corle van de Sake daer men om twistet, ende Landen en Steden in roere stelt'; geciteerd in de epilooq ('Tot den goedt-gunstigen Leser') van Starter, *Politycke kuyper*.

<sup>135</sup> Van Reydt, *Historie*, 616.

len uit Oostergo en Westergo die op de Landdag de dienst uitmaakten.<sup>136</sup> Voor zover we weten heeft de ‘toegang’ tot de Landdag in de landsheerlijke tijd dan ook nooit moeilijkheden opgeleverd. Maar nu de status en bevoegdheden van de Landdag aanmerkelijk waren vergroot én er lucratieve en prestigieuze ambten te verdelen waren, kwam het Statenlidmaatschap ook veel meer in trek.<sup>137</sup> Nu wreekte het zich dat de toegang tot de macht op gewoonterecht was gebaseerd en niet nauwkeurig was gereglementeerd. In 1578 werd – blijkbaar vanwege een wel erg grote toeloop van personen die vanouds het recht hadden op de Landdag te verschijnen – bepaald dat elke grietenij slechts een edelman en een eigenerfde kon afvaardigen,<sup>138</sup> waarmee het beginsel van indeling per stand zijn kracht behield.

Hiermee was het probleem slechts ten dele opgelost, want deze vertegenwoordigers moesten in de grietenijen eerst wel worden gekozen. Om de stemmen van de boeren te kunnen verkrijgen, richtten de kandidaten in de dorpsherbergen feestmalen en drinkgelagen aan, waardoor deze kuiperijen aardig in de papieren konden lopen en het voor de winnaar des te belangrijker was om, eenmaal tot de Landdag toegelaten, een aardig ambt in de wacht te slepen. Die toelating was dan ook vaak een heikel punt. Door de vele lokale kuiperijen en doordat stemrecht en stemprocedures niet duidelijk gereglementeerd en uniform geregeld waren, kwam het niet zelden voor dat uit één grietenij meerdere procuraties werden vertoond. Dan moest op de Landdag eerst worden beslist welke procuratie rechtsgeldig was, wat dan weer nieuwe kuiperijen met zich meebracht, vergelijkbaar met die om de ambten. Dit nam vaak zoveel tijd in beslag, ook nog in de eerste decennia van de zeventiende eeuw, dat men wekenlang niet aan de eigenlijke agendapunten toekwam. Er waren echter meer omstandigheden die er toe bijdroegen dat de Friese Statenvergaderingen leken op die van haar spreekwoordelijke Poolse tegenhanger.

Op de Landdag vergaderden de volmachten uit de adel en de eigenerfden oudergewoonte niet standsgewijs of plenair, maar afzonderlijk (‘staatsgewijs’) als de vertegenwoordigers van de drie Goën<sup>139</sup> (de ‘Staten’ van Oostergo en die van Westergo en de Zevenwouden) en na 1579, toen ook de gezamenlijke Steden afzonderlijk mochten beraadslagen en een stem op de Landdag kregen,<sup>140</sup> van de vier kwartieren. Elk kwartier beschikte over één stem, en voor een Landdagbesluit was een meerderheid van drie kwartieren vereist en bij bepaalde kwesties eenparigheid.<sup>141</sup> Vanaf het begin van de Opstand schrokken de kwartieren er echter niet voor terug om zich geregeld te gedragen als zelfstandige politieke eenheden, door buiten de Landdag

136 Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 49; Hellinga, ‘Register’, 127.

137 Vgl. Hellinga, ‘Hessel Aysma’, 129.

138 Hellinga, ‘Hessel Aysma’, 130; Guibal, *Democratie*, 11; Kramer, ‘Doecke van Martena’, 135.

139 De Landdag was eigenlijk een standenvergadering, maar omdat vooral over belastingzaken (in verband met de bedes) en waterschapszaken werd beraadslaagd, overheerste reeds in de landsheerlijke tijd de territoriale indeling; Theissen, *Centraal gezag*, 346; Hellinga, ‘Hessel Aysma’, 129.

140 Zie hierna p. 103.

141 Guibal, *Democratie*, 16-17.

om bijeenkomsten te beleggen en – als hun veelvuldige onderlinge twisten dat toelieten – afzonderlijke besluiten te nemen en in hun kwartier door te voeren. Door bijvoorbeeld de onenigheid over de verdeling van de lasten stonden de Steden vaak vierkant tegenover Oostergo en Westergo, met stakende stemmen en dus besluite-loosheid tot gevolg. Aldus waren de centrifugale krachten vaak sterker dan de centripetale.<sup>142</sup> Het college van Gedeputeerde Staten kon daarbij niet fungeren als het noodzakelijke centripetale tegenwicht, aangezien de Gedeputeerden zelf als volmacht ten Landdag waren gekozen, door factiestrijd op het kussen waren geraakt en zich ten bate van hun ‘vrienden’ ook daarna nog met de kuiperijen op de Landdag bleven bemoeien. De vorming in de periode 1580-1596<sup>143</sup> van het Mindergetal (een commissie van acht leden, uit elk kwartier twee, die de kwartieren op één lijn moest brengen) bracht enige verbetering, maar tot het einde van de Republiek heeft de Landdag met het probleem van de vier stemhebbende kwartieren geworsteld.

En dan was er nog het probleem van de relatieve deprivatie van de adel die de Opstand met zich had meegebracht, of in elk geval de beeldvorming met enig optisch bedrog die de edelen hadden over hun verlies aan politieke invloed. In de landsheerlijke tijd werd de Landdag, zoals gezegd, gedomineerd door de heerschappen of de edelen.<sup>144</sup> De Steden waren weliswaar op de Landdag vertegenwoordigd, maar zij maakten deel uit van het desbetreffende Go, waar zij door het platteland en dus door de adel overstemd werden. Bovendien speelde het arme en dunbevolkte Zevenwouden, waar vrijwel geen adel voorkwam, destijds amper een rol op de Landdag. Na de Opstand was met de politieke emancipatie van de Steden de relatieve zeggenschap van niet-adellijke volmachten toegenomen. Dit gold ook voor het kwartier van Zevenwouden, dat nu een grotere rol ging spelen. De grietmannen van dit kwartier, die vrijwel nooit van adel waren, werden nu als ‘edelman’ van hun grietenij op de Landdag afgevaardigd. Daarentegen was met de Opstand de rol van de geestelijkheid uitgespeeld, waardoor in Oostergo en Westergo, waar vrijwel alle rijke kloosters en parochies te vinden waren, de invloed van de adel zal zijn toegenomen. Dit vormde echter amper een compensatie voor het genoemde machtsverlies.<sup>145</sup> Protesten van edelen tegen onder meer de machtsverhoudingen binnen het college van Gedeputeerde Staten kunnen als een uiting van frustratie over hun collectieve machtsverlies worden gezien.

Al vroeg werden voorstellen gedaan de Landdagen minder chaotisch te laten verlopen. In 1584 werd, duidelijk vanuit fel-calvinistische hoek, betoogd dat het te beklagen was dat de Landdagen zo ‘onordentlyck’ verliepen, met ‘schaede ende scheuringe van guede vruntschap ende eenicheyt’. De bijeenkomsten verliepen vaak, zodat tot groot nadeel van het algemeen belang geen ‘vruchtbaerlycke’ reso-

<sup>142</sup> Hellinga, ‘Register’, 127.

<sup>143</sup> Guibal, *Democratie*, 17.

<sup>144</sup> Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 46.

<sup>145</sup> Hellinga, ‘Register’, 127-128 en ‘Hessel Aysma’, 130.

luties genomen konden worden. Dit werd veroorzaakt, zo werd gesteld, door de ‘maniere van procederen’ en door de ‘ongeregeltheit van sommyge personen, tot den Landtdaegen affgeveerdiget, off sich selven indringende, sonder beroepinghe ende behoirlycke qualificatie, jae wesende mede van periculoese humeuren’. Het eerste probleem kon worden opgelost door in elk kwartier een president aan te wijzen; een voorstel dat enige tijd later zou leiden tot de instelling van het Mindergetal. Het tweede probleem was moeilijker op te lossen, omdat het personen betrof die niet gericht waren op het ‘rechte parck daer men altyt nae behoert te micken ende schieten, als de verbreydinge des heyligen woordt Godts, ende welvaert des gemeenen Vaderlants’. Deze lieden hadden alleen maar oog voor hun eigen profijt en dat van hun ‘vrienden’, hun gedrag bracht ‘niet dan ydel haet ende vyantschap’ voort, nog afgezien van de (niet zo calvinistische) volmachten die op de Landdag binnendrongen en tegen de ‘gemeene saecke qualick gesinnet’ waren. Andere voorstellen betroffen een verbod op ambtencumulatie en de beperking van ambtstermijnen. Nog datzelfde jaar nam de Landdag inderdaad het besluit – dat niet getekend werd door de Steden – om het tegelijk bekleden van twee ambten te verbieden en ambtstermijnen zonder herverkiezing tot drie jaar te beperken.<sup>146</sup> Zeker op termijn werd er niet de hand aan gehouden, want later werd opnieuw over ambtencumulatie en ambtstermijnen geklaagd.

### Machtsstrijd tussen Hof en Staten

Onder de Habsburgers had het Hof als vorstelijke regerings- en justitieraad, naast de civiele en strafrechtspraak, de taak om de stadhouder als adviescollege terzijde te staan op bestuurlijk terrein. In de praktijk was de stadhouder – die ook andere noordelijke gewesten als werkterrein had – echter vaak afwezig.<sup>147</sup> Dan werden diens bevoegdheden uitgeoefend door het Hof van Friesland, onder leiding van zijn machtige president. Reeds eind 1576, na de gevangenneming van De Robles en de komst van stadhouder Rennenberg, was de positie van ’s Konings raadsheren echter sterk in het geding. Niet duidelijk was welke zijde zij zouden kiezen en bovendien werden tegelijkertijd hun bestuurlijke bevoegdheden door Staten en Gedeputeerde Staten aangetast. Deze laatste werden, zoals we gezien hebben, steeds

<sup>146</sup> CHB IV, 453-454 (31 maart 1584) en 463-467 (27 april 1584); vgl. Guibal, *Democratie*, 101-103. Van Reyndervolgt zijn hierboven geciteerde beschrijving van de gang van zaken op de Landdag van 1600: ‘Ick schrijve dit niet tot oneer van den Vriesen, want die vroomen [rechtschapenen, braven, en dat waren in de ogen van Van Reynd ongetwijfeld de calvinisten, H.S.] in grooten getal klaechden ende suchten hier over, ende sloegen allerley middelen voor, om soo verderffelicke misbruycken te beteren, brachten oock te weghe, dat beslooten werdt, dat niemant zoude voortdaen twee Ambten bedienen. Die Gedeputeerde, Reken-meesters ende Admiraliteyts Raden soudon alle twee Jaer ende die Gedeputeerden in de Generale Staten ende Raeden van State alle drie Jaer verandert worden, niemant zou int kiezen op hem selfs, ofte op zijne verwanten mogen stemmen’; Van Reynd, *Historie*, 616.

<sup>147</sup> Hellinga, ‘Hessel Aysma’, 127.

machtiger en konden hun nieuwe status alleen vestigen ten koste van het Hof. In oktober 1577 kregen Gedeputeerde Staten de zorg voor waterstaatszaken opgedragen. In maart 1578 werden de raadsheren uitgeschakeld en 'provisieel' vervangen.<sup>148</sup> Gedeputeerde Staten maakten direct van de gelegenheid gebruik en stelden pogingen in het werk om het recht van grietmansverkiezing aan het Hof te onttrekken.<sup>149</sup> Door de calvinistische staatsgreep in 1580 verzwakte de bestuurlijke positie van het Hof nog verder. In februari 1581 verklaarde de Landdag dat het Hof ondergeschikt was aan de Staten, en in april van dat jaar besliste Willem van Oranje dat het Hof zich voortaan diende te beperken tot de rechtspraak.<sup>150</sup>

Het nieuwe, 'gezuiverde' Hof was echter niet van zins zijn bestuurlijke macht zonder slag of stoot op te geven. In het bijzonder de steile calvinist Hessel Aysma zou alles op alles zetten om die macht te behouden. Aysma had een rol gespeeld in de staatsgreep van 1580 en werd als eerste Fries in het machtige ambt van president in het Hof benoemd. Hij kreeg het direct aan de stok met luitenant-stadhouder Merode, die hem machtswellust en vriendjespolitiek verweet. Inderdaad noemde hij zich 'president van Friesland', woonde de vergaderingen van Gedeputeerde Staten bij en wist tal van bloedverwanten in belangrijke ambten benoemd te krijgen, waardoor hij een uitgebreide clientèle wist te vormen. Dat het Hof gekortwiekt werd en ondergeschikt gemaakt aan de Staten was hem een doorn in het oog. Hem was er alles aan gelegen om de bevoegdheden, zijn bevoegdheden, terug te winnen. Aldus ontstond een gevaarlijke verdeeldheid onder de pas aangetreden calvinistische machthebbers. De Hoffactie vond steun bij de kerk, bij een aantal volmachten in Oostergo die tot Aysma's clientèle behoorden en bij edelen die ontevreden waren over het Statenregiem. En bij de Steden, die onder aanvoering van Leeuwarden in hun streven naar een groter aandeel in politiek en bestuur – we komen er op terug – het meeste heil verwachtten van het Hof. Aan het hoofd van de Statenfactie stond Karel Roorda, evenals Aysma fel-calvinistisch, die de meerderheid van het door het platteland gedomineerde college van Gedeputeerde Staten aan zijn zijde wist.

In de jaren die volgden kwamen de partijen steeds scherper tegenover elkaar te staan. In 1583 werd de bejaarde Merode weggepest en werd Willem Lodewijk van Nassau tot nieuwe luitenant-stadhouder benoemd; na de moord op Oranje in juli 1584 werd hij stadhouder. Omdat een land zonder vorst nog steeds ondenkbaar leek en buitenlandse steun niet kon worden gemist, boden de Staten-Generaal de soevereiniteit aan koningin Elizabeth van Engeland aan. Zij weigerde, maar stuurde de graaf van Leicester, die door de Staten-Generaal werd aangesteld als landvoogd. Tijdens zijn bewind (1585-1587) maakten de opstandige gewesten een diepgaande crisis door, die ook Friesland niet onberoerd liet. Leicester, een radicaal calvinist, had niet de gematigdheid van Oranje en vond een factie van Hollandse regenten

148 Vries, 'Totten regiment', 63-67, 82; Hempenius-Van Dijk, 'Tot 's lands dienst', 115-119.

149 Guibal, *Democratie*, 35-36.

150 Hempenius-Van Dijk, 'Tot 's lands dienst', 109-110.



onder leiding van Oldenbarnevelt tegenover zich. Felleren calvinisten daarentegen waren aanvankelijk sterk op zijn hand.<sup>151</sup> In de omstandigheid dat Friesland in feite weer door een landvoogd geregeerd werd zagen Aysma en zijn medestanders hun kans het Hof weer zijn vroegere positie van bestuurscollege terug te geven. Daarbij vonden zij uiteraard Gedeputeerde Staten op hun weg, die in Friesland in toenemende mate het centrum van verzet tegen het autoritaire en eigenmachtige bewind van Leicester vormden, een rol die zij ook voorheen tegenover de landsheer en landvoogd hadden vervuld.

Er was dus niet alleen sprake van een machtsstrijd. Het conflict kreeg ook een ideologische lading door het debat over de vraag hoe Friesland geregeerd moest worden: door een vorst of als een vrije republiek. Die discussie had alles te maken met de eerder genoemde tegenstrijdige visies op het herstel van de Friese Vrijheid.<sup>152</sup> De vraag kwam al aan de orde na het vertrek van luitenant-stadhouder Merode. De Staten wilden het ambt vacant laten, maar dat was tegen de zin van Oranje. Wel mochten de Staten drie personen voordragen, maar Oranje wilde zich beslist laten vertegenwoordigen in Friesland.<sup>153</sup> De Staten kwamen met een voordracht met onder meer de 23-jarige graaf Willem Lodewijk van Nassau, zoon van Oranjes broer Jan van Nassau, die inmiddels zijn sporen als legeraanvoerder had verdiend. Gedeputeerde Staten en Karel Roorda – die een ‘vrije Zwitserse regering’, dus een zuiver communalisme, wilden invoeren – beledigden Oranje door niet voor Oranjes neef, maar voor een buitenstaander en een relatief lichtgewicht de voorkeur uit te spreken, namelijk voor baron Von Hohensachsen,<sup>154</sup> een Zwitsers (sic) officier in dienst van Jan van Nassau, die door de Friese edelen wellicht meer als huns gelijke kon worden beschouwd en dus een zwakke stadhouder zou zijn.

Zodra Willem Lodewijk in 1584 Willem van Oranje had opgevolgd, voorzien van een commissie van de Staten-Generaal,<sup>155</sup> trachtten Gedeputeerden hem uit de greep van Aysma en de zijnen te houden door hun zetel én de bijeenkomsten van de Landdag van Leeuwarden naar Franeker te verplaatsen, dit uiteraard onder Aysma's protest. De nieuwe stadhouder, die zijn intrek in Franeker nam, was kortstondig van mening dat, nu de Staten het bewind aan Leicester hadden opgedragen, de regering niet langer berustte bij Gedeputeerde Staten, maar bij stadhouder en Hof. Willem Lodewijk leerde in de Friese situatie echter al gauw de kunst om zowel de kool als de geit te sparen en tussen beide partijen te laveren; een vaardigheid die hij

151 Algemeen over de Leicesterse periode: Fruin, ‘Motley's geschiedenis’, Oosterhoff, *Leicester* en Israel, *De Republiek I*, 247-257.

152 Het debat werd ook in de andere opstandige gewesten gevoerd, Van Gelderen, *Political Thought*, 199-207.

153 CHB IV, 382-385.

154 Hellinga, ‘Hessel Aysma’, 134. Zie over Johann Philipp Freiherr van Hohensachsen of Hohensax (1550-1596): Van der Aa, *Biographisch woordenboek VIII* (Haarlem 1867) 973-974; Brugmans, *Correspondentie Leicester I*, 302; II, 137, 221; Roelink, *Honderdtal brieven*, 179-180. Zijn gemummificeerde stoffelijk overschot valt te bezichtigen in de kerktoeren van Sennwald, Zwitserland.

155 Guibal, *Democratie*, 23.



de komende decennia nog verder zou ontwikkelen. Hij koos al spoedig voorzichtig de kant van de Staten, die het bewind van Leicester in meerderheid (onder leiding van Karel Roorda) slechts onder voorbehoud hadden aanvaard.<sup>156</sup> Sedertdien verloor de Hofpartij op de Landdag aan aanhang. Aysma en de zijnen trachtten de zaken nog naar hun hand te zetten door afzonderlijke besluiten te nemen, een eigen college van Gedeputeerde Staten op te zetten, de heerschappij aan Leicester op te dragen en de soevereiniteit nogmaals aan Elizabeth aan te bieden, maar alles tevergeefs. Leeuwarden en Franeker kregen in 1586 van de Staten-Generaal de vrije magistraatsbestelling, uiteraard tot groot ongenoegen van Willem Lodewijk, want daardoor werd ook zijn gezag aangetast.<sup>157</sup> Naarmate de aanhang van Leicester ook in de andere gewesten afbrokkelde, daalde in Friesland de ster van Aysma, die immers al zijn kaarten op de Engelse landvoogd had gezet. Uiteindelijk werd de in het nauw gedreven Aysma wegens zijn al te nauwe verbondenheid met Leicester afgezet en onder huisarrest geplaatst. Het ambt van president van het Hof werd in oktober 1587 afgeschaft. In december van dat jaar verdween Leicester zelf voorgoed van het toneel. Daarmee hadden de 'centralisten' in Friesland het pleit verloren en bleef de bestuurlijke macht vast in handen van de Staten en hun gedelegeerden. In 1588 kreeg het Hof van de Staten een instructie, waarin werd bepaald dat de raadsheeren zich tot de uitoefening van de rechtspraak dienden te beperken. Slechts de magistraatsbestelling in negen van de elf steden bleef, als een niet onbelangrijk relict uit de landsheerlijke tijd, vooralsnog aan stadhouder en Hof.

Dat de magistraatsbestelling niet aan het Hof, maar uitdrukkelijk aan de stadhouder en het Hof bleef opgedragen, lag voor de hand. Reeds toen Bernard de Merode luitenant-stadhouder werd van Willem van Oranje was Merode met de Staten overeengekomen dat hij 'in allen zaecken van Justitie sich zal dragen als het Hoofft, ende een besunder Lidtmaet van den provinciale Raedt oft den Hove aldaer, ende met den Raden ende Leeden van dien de voorsz. Justitie helpen hanthaven ende avanceren'.<sup>158</sup> Deze functie had de stadhouder reeds tijdens het landsheerlijk bewind vervuld, en sindsdien was dat zo gebleven. In 1620 kreeg de opvolger van Willem Lodewijk, zijn broer Ernst Casimir, in zijn commissie van de Staten van Friesland de opdracht 'de regieringe der Landschappe met onse Gedeputeerde voorsz. ende de administratie van de Justitie metten Provinciaelen Raed te bewaren ende belyden'.<sup>159</sup> De instructie van het Hof (en die van Gedeputeerde Staten) gold voor zover van toepassing ook voor de stadhouder. De stadhouder was dus aan het hoofd van het bestuur en van de rechtspleging in de provincie geplaatst en had het recht zitting te nemen in het college van Gedeputeerde Staten en in het Hof van

<sup>156</sup> Oosterhoff, *Leicester*, 64.

<sup>157</sup> Spanninga, 'Om de vrije magistraatsbestelling', 131. Wellicht waren de steden van de Hofpartij vervreemd door de pogingen van Leicester om de generale middelen in te voeren.

<sup>158</sup> *CHB* IV, 238.

<sup>159</sup> *CHB* V, 260.



Afb. 6 Portret van graaf Willem Lodewijk van Nassau-Dillenburg, door Pieter Feddes van Harlingen. Gravure uit 1614.

Friesland. In de zittingszaal van het Hof op de Kanselarij stond derhalve prominent temidden van de zitplaatsen van de raadsheren de troon van de stadhouder, oorspronkelijk de zetel van 's konings plaatsvervanger in Friesland. Dit was min of meer symbolisch, want deze zetel was altijd leeg, behalve bij het zogenaamd klein revies, wanneer de stadhouder in beginsel aanwezig moest zijn.<sup>160</sup> Vonnissen van het Hof werden uitgesproken uit 'name en van weegen de Heerlykheyt der Landschappen van Frieslandt', doch andere bekendmakingen van het Hof werden gepubliceerd uit naam van de stadhouder.<sup>161</sup> De stadhouder was 'een Doorluchtig Persoon, die de luister van de Oppermacht en de plaetse der Staten voor ende nevens de andere Overheden vertoont ende waerneemt'.<sup>162</sup> Het opdragen van de magistraatsbestelling aan de stadhouder en het Hof zou een twistappel worden, die de verhouding tussen Hof en Staten nog lang zou blijven verstoren.

### Steden en platteland in conflict

Ondanks de economische symbiose tussen stad en platteland, hebben zich tussen beide sinds de opkomst van de steden in de middeleeuwen ook spanningen voorgedaan. Steden streefden een monopolie op handel en nijverheid na door geprivilegieerde markten binnen hun poorten te houden en handel en ambachten op het omringende platteland zoveel mogelijk tegen te gaan. In Friesland was dat in de late middeleeuwen niet veel anders.<sup>163</sup> Ook tijdens de landsheerlijke periode vormde de rivaliteit tussen de steden en de landen Oostergo, Westergo en Zevenwouden een belangrijke politieke factor. Op het platteland hadden de edelen, die één front vormden tegen de landsheer, onbetwist de leiding. De steden voelden zich meer bedreigd door deze edelen dan door de landsheer en hadden alle reden om steun bij hem te zoeken. En deze gaf hun die steun ook. Zo was mede door ingrijpen van het centraal gezag een eind gemaakt aan de macht en invloed van de hoofdelingen in de steden.<sup>164</sup> Voor de steden was er ook minder aanleiding tot onenigheid met de landsheer. De steden waren zelfstandiger dan de landen omdat ze dubbeltallen voor de magistraatsbestelling mochten opmaken. Bovendien werden de ingewilligde bedden omgeslagen over de floreen, en deze belasting drukte vooral op de inwoners van het platteland. Toch kregen de steden niet alles in Brussel gedaan. Handel en nijverheid op het platteland werden niet verboden, ondanks meerdere pogingen daartoe.

En dan was er nog de on vervulde wens van de steden om op de Landdagen niet

160 Hempenius-van Dijk, 'Tot 's lands dienst', 111-112.

161 Sickenga, *Het Hof*, 11-12.

162 Huber, *Heedensdaegse rechts-geleertheit*, 578 (IV-12-4).

163 Zie o.m. Spahr, *Samenleven*, 75-79; Schroor, 'Leeuwarden', 87; Nijboer, 'Openen en sluiten'.

164 Spanninga, 'Hoofdelingen en burgers', 16-25.

langer onder de drie landen gerekend te worden – waardoor zij in elk van de goën een minderheid vormden en door de edelen overstemd werden – maar een vierde lid op de Landdag te vormen en eigen vertegenwoordigers in Gedeputeerde Staten te krijgen. Die edelen zagen nogal neer op de vaak minder ontwikkelde en minder vermogende burgerij van handelaren en ambachtslieden, en wilden niet dat de steden een zelfstandige positie en daarmee meer zeggenschap op de Landdag kregen.<sup>165</sup> En dat terwijl in de zestiende eeuw het aandeel van de steden in Friesland toenam van een kwart tot een derde van de totale bevolking.<sup>166</sup>

Sinds 1576 kwamen de oude geschillen tussen landen en steden heftiger dan ooit naar voren, en dat was niet in de laatste plaats doordat met de Opstand de Staten en Gedeputeerde Staten aanmerkelijk aan gewicht wonnen. In september 1578 boekten de steden een overwinning: in ruil voor hun financiële medewerking bij het nijpende geldgebrek werd hun ‘bij provisie’ toegestaan twee Gedeputeerden aan te wijzen, die tot de volgende Landdag samen met de andere Gedeputeerden de kwesties zouden behartigen die zowel de steden als de landen aangingen.<sup>167</sup> In maart 1579 behaalden ze nog een succes, toen stadhouder Rennenberg bepaalde dat de steden tijdens de zittende Landdag als vierde lid moesten worden toegelaten, omdat dit niet meer dan billijk was gezien hun financiële bijdrage. Dit onder protest van de landen, die zich wilden blijven houden aan ‘d’olde privilegien ende usantien, altyts geobedieerd; te weten, dat in de landen van Vryeslandt nyet meer als drie Staten zyn, Geestelyck, Edele ende Eygenerffde, ende dat die Steden hen behoeren te vuegen een yder onder syn Goe daer zy sijn gelegen’.<sup>168</sup> Hiermee was de kous echter niet af. Na enige strijd – de details en de politieke context laten we hier voor wat ze zijn – bepaalde Willem van Oranje als stadhouder samen met vier andere arbiters op 11 februari 1584 dat de steden geen twee, maar drie Gedeputeerden mochten aanwijzen,<sup>169</sup> een regeling die tot aan het einde van de Republiek zou blijven gelden. Het resultaat was dat tijdens de Republiek in geen enkel gewest de zeggenschap van de steden op de gewestelijke politiek zo gering was als in Friesland, dat na Holland toch één van de meest verstedelijkte gewesten was. In het college van Gedeputeerde Staten bleef het platteland over tweederde van de stemmen beschikken, en op de Landdag was de zeggenschap van het platteland met drie van de vier stemmen nog groter.<sup>170</sup> Overigens werd in de instructie voor het college, die in maart van dat jaar werd vastgesteld, bepaald dat de drie Gedeputeerden van de Steden geen stem in het kapittel hadden bij grietmansbenoemingen.<sup>171</sup>

165 Theissen, *Centraal gezag*, 302-329, 340-348; Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 49-54.

166 Zie p. 36.

167 CHB III, 1210; Guibal, *Democratie*, 20; Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 279; Woltjer, ‘In de leerschool’, 278.

168 CHB IV, 5-6.

169 Winsemius, *Chronique*, 739; Guibal, *Democratie*, 20; Woltjer, ‘In de leerschool’, 278.

170 Vgl. De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 585-587.

171 Guibal, *Democratie*, 38.



Belangrijk voor de verhouding tussen steden en het platteland in de komende decennia waren de afspraken die in augustus 1579 werden gemaakt over de bijdrage van de steden in de oorlogslasten. Er moest door Friesland op zeer korte termijn beslist een groot bedrag worden opgebracht. Op 10 augustus 1579 verklaarden de op de Landdag vergaderde volmachten van de Steden, zich in het algemeen belang neer te zullen leggen bij een arbitrale uitspraak van stadhouder Rennenberg en enkele raadsheren van het Hof, op voorwaarde dat de steden voortaan voor de 'vierde Staet sullen geacht ende gereputeert worden'.<sup>172</sup> De uitspraak werd gedaan op 15 augustus, en behelsde dat de steden uit 'hun corporen, binnen hun poorten ende vyercanten' een negende deel van de Friese contributie moesten opbrengen, de zogenoemde 'corpor-' of 'corpergelden'.<sup>173</sup> Deze verdeling van de lasten zou tot 1638 de grondslag blijven voor het aandeel van de steden in de bijdrage van Friesland in de oorlogskas van de Republiek. Als compensatie kregen de steden 'geduyrende den tyt van de jegenwoordige troublen' de 'vyerde Staet ende Stemme in de gemeene Lantszaecken'.<sup>174</sup>

Overigens maakten de Steden in een remonstrantie aan stadhouder en Hof direct al duidelijk waarom alle lasten eigenlijk over de florenen moesten worden omgeslagen, en dat zij met het toestaan van de 'negende penning' meer betaalden dan waartoe zij in feite verplicht waren. In Friesland, zo werd betoogd, zijn weliswaar veel steden, maar de meeste zijn klein, waaronder wel vijf die 'niet meer, iae min als Dorpen te achten zyn'. En dat, terwijl op het platteland veel dorpen of buurten zijn die 'wel soe groot ende beeter zyn', zoals Kollum, Balk, Joure, Berlikum, Oldeboorn, Ferwerd, Hallum en Stiens. Joure en Kollum hebben elk 'meer neeringe ende welfaeren', blijkend uit de opbrengst van de waag, dan vier of vijf van de kleinste steden. Ettelijke koopmanshuizen in Kollum zijn vaak zelfs duurder dan die in Leeuwarden. Sterker nog: de Friese steden zijn juist zo klein doordat op het platteland boterwagen en 'andere neeringen ende ambachten' worden toegestaan. Bovendien zijn er ten plattelande talloze kostelijke huizen van edelen, die soms meer waard zijn dan vijf of zes fraaie burgerhuizen in de steden; alsmede grote klooster-

<sup>172</sup> CHB IV, 61-62.

<sup>173</sup> Vanouds beweerden de steden geen imposten te hoeven afdragen, omdat zij, in tegenstelling tot het platteland, belangrijke vestingwerken en dergelijke hadden te onderhouden. De bijdrage werd beperkt tot het 'corpus' van de stad, omdat veel steden, met name Leeuwarden en Franeker, een plattelandsgebied onder hun jurisdictie hadden, de zogenoemde klokslag, waar net als op het overige platteland floreenbelasting geheven werd. Het corporgeld zouden de steden mogen dragen uit belastingen naar eigen goeddunken binnen de poorten te heffen.

<sup>174</sup> CHB IV, 68-69 (zie ook 61, 65, 70, 74, 75, 80, 83, 90 en 117); Winsemius, *Chronique*, 642-643. Tevens werd bepaald dat Het Bildt een 25-ste deel moest opbrengen, onder protest van de steden, die vonden dat deze grietenij 'meer dan den derden part beter te zyn dan alle de steeden van Fryeslandt'; *ibidem* IV, 117. Twee dagen later maakten de raadsheren bekend welk aandeel door elke stad zou moeten worden gedragen. De steden namen hiermee geen genoegen en maakten een andere verdeling op, waarbij rekening werd gehouden met het feit dat enkele steden meer van de oorlog te lijden hadden gehad dan andere. Leeuwarden en Sneek moesten meer bijdragen (32,5% en 14,3% in plaats van 29% en 11%), en de andere steden minder; *ibidem* IV, 69-70, Winsemius, *Chronique*, 847b; CHB IV, 68-70.

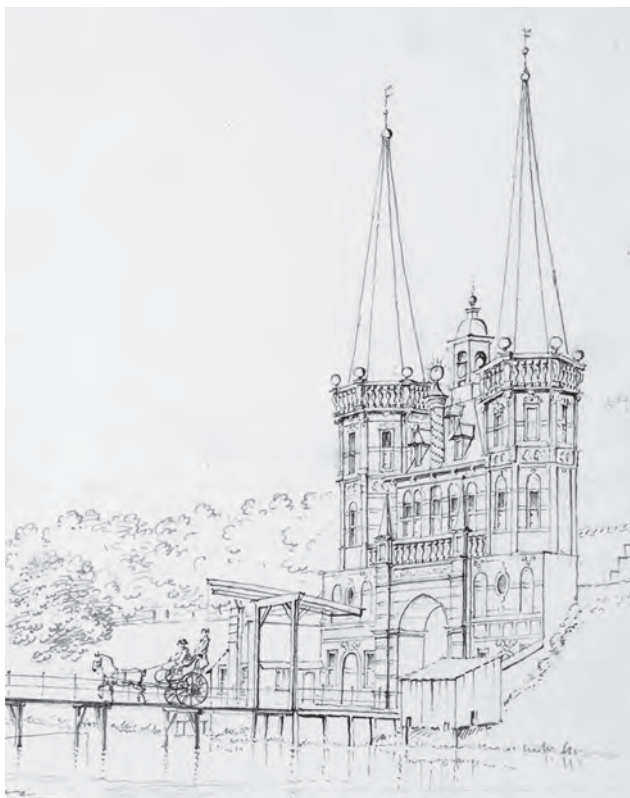
complexen, die ‘beter’ zijn dan twee of drie van de kleinste steden tezamen, waarvoor evenmin ‘contributien’ gevraagd worden. Kortom: het is onredelijk dat de inwoners van de Steden vanwege hun huizen meer moeten bijdragen dan de plattelanders, temeer omdat de stedelingen voor hun landerijen ook de floreenrente moeten betalen. Daar komt nog bij dat burgers moeten wachtlopen en het onderhoud van poorten, wallen, grachten, straten, bruggen en dergelijke moeten betalen, zowel ‘in tyden van trubbele als vrede’. Dat is ook in het belang van de plattelandsbewoners, want in tijden van nood kunnen deze met hun bezittingen in de versterkte steden vluchten, waar zij dan evenveel bescherming genieten als de eigen burgers. Het waren argumenten die de daarop volgende decennia vaak naar voren zouden worden gebracht.<sup>175</sup> Desalniettemin beloofden de steden hun uiterste best te doen om de corpergelden op te brengen, mits zij zelf zouden mogen bepalen op welke wijze het geld geïnd zou worden, zoals zij ook de landen daarin vrij lieten.<sup>176</sup>

Toch waren de steden er niet geheel gerust op dat zij wat de lasten betreft nu met rust zouden worden gelaten, want de landen bleven van mening dat pas van een eerlijke verdeling sprake zou zijn wanneer de steden een vierde deel zouden bijdragen. Daarom richtten zij zich kort daarop in een remonstratie tot de Staten-Generaal, met het verzoek om er voor te zorgen dat zij op z’n minst niet met nog meer lasten van het platteland zouden worden opgezadeld, omdat het anders ondraaglijk zou worden. Gesteld werd dat de steden en dorpen in Friesland ‘by olde tyden’ altijd vrij waren geweest van de betaling van oorlogslasten, en dat deze tot dusver alleen gedragen werden door de landen. Desondanks was de steden voor de duur van de oorlog toch maar liefst een negende deel van deze lasten opgedrongen. De steden hadden dit met het oog op de nood der tijden aangenomen, maar tegen heug en meug, en hadden daartoe in hun steden imposities ingevoerd, zoals die ook in andere gewesten bestaan (bedoeld worden de gemene middelen), die nu alleen op de stadsbewoners drukken. Dit waren echter ‘particuliere’ middelen van de steden, die zij niet verplicht waren in de ‘gemeene Landts buydel’ te storten ter verlichting van de lasten van de gehele provincie. De landen zouden, buiten de ‘corporen’ van de steden, deze middelen ook zelf, ‘reciproce’, moeten invoeren, en in alle steden ‘collecteurs’ moeten aanstellen om de imposten te kunnen heffen op waren die de stad uitgevoerd worden. Pas dan zou een eerlijke lastenverdeling mogelijk zijn. Maar daar was helaas weinig kans op, zo moesten de steden constateren, want op het platteland willen de Goën, grietenijen, dorpen en zelfs burens elkaar geen lasten opleggen of zelf lasten dragen die een ander niet draagt.<sup>177</sup> Daarmee sloegen zij de spijker op z’n kop, want voor iedere lokale gemeenschap (de steden inclusief) en zelfs iedere Fries, ging het eigen belang voor het algemeen belang. De kwestie van de lastenverdeling tussen de steden en het platteland zou de komende decennia een

175 Zie bv. Algra, *Ein*, 155 noot 139.

176 CHB IV, 65-67.

177 CHB IV, 117-118.



Afb. 7 De Franekerpoort te Harlingen, gebouwd in 1608. Tekening, vermoedelijk vervaardigd door Cornelis Pronk circa 1740. Omstreeks 1600 werden in de welvarende Friese steden uit burger-trots tal van openbare gebouwen opgetrokken, zoals de bekende stadhuizen van Franeker en Bolsward. Pronkerige stadspoorten als deze dienden om het verschil met het platteland te benadrukken.

scherpe angel blijken te zijn die zich niet zo gemakkelijk liet verwijderen. In de jaren 1598-1600 dreigde de onenigheid door een aaneenschakeling van kwesties te escaleren.

Op de Landdag in het voorjaar van 1595 werd tweeënhalve maand lang ‘meer tijds versleten met practijcken, hoe elck syne parthy stercken mochte, als met vordering van gemeene beste’ en werd voorts geruzied over de imposten (accijnzen) op wijn, bier, zout, zeep en edik.<sup>178</sup> En op de Landdag daarop, die in december 1595 begon en die drie maanden zou duren, moest worden gesproken over extra financiële bijdragen aan de Generaliteit in verband met de oorlogssituatie. Besluiten werden echter niet genomen, volgens Van Reyd vanwege ‘sekere partyschap, die tegens den Stadthouder, om zijne autoriteyt te verminderen, soo langhs so meer groeyde, ende om dat de platte Landen ende Steden, inde manier van de penningen te vinden, twistigh waren’.<sup>179</sup>

178 Van Reyd, *Historie*, 396-397; vgl. *RSF*, nrs. 429-433.

179 Van Reyd, *Historie*, 418-419. Door bemiddeling van Willem Lodewijk en enkele Gedeputeerden werd evenwel door de Staten besloten dat enkele imposten, die op de vorige Landdag reeds waren ingewilligd,



In 1598 brak in Westergo een diepgaand verschil van mening uit over de verkiezing van de Gedeputeerden voor dit kwartier. Er werd onder meer getwist over de vraag of een grietman (i.c. Ernst van Aylva van nota bene Oostdongeradeel) gedeputeerde of überhaupt volmacht ten landdage mocht zijn.<sup>180</sup> Intussen bleek – en dat maakte de situatie nog complexer – dat ontvanger-generaal Taco van Dyxtra niet aan zijn financiële verplichtingen kon voldoen (zijn kas wees een tekort aan van 130.000 gulden), waardoor in het leger in toenemende mate gevaarlijk geldgebrek ontstond. Op de Landdag bleef men het oneens over hoe Dyxtra moest worden aangepakt. Sommige volmachten eisten dat Dyxtra rekenschap zou afleggen, wat volgens Van Reyd door anderen, verwanten en borgen van de ontvanger, werd tegengewerkt, waardoor ‘de spraeck ging, dat sy met des Landts penninghen privae-ten Coophandel dreven, erf ende goedt aenkoften, ende met heymelijc verbont die rekeninge sochten te verwijlen, so niet heel te verdonckeren’.<sup>181</sup> Uit onvrede met de verdeeldheid en besluiteloosheid van de Landdag liet de magistraat van Leeuwarden Dyxtra eigenmachtig in hechtenis nemen, tot groot ongenoegen van de Gedeputeerden.

Uiteindelijk stemde de Landdag met de gevangenneming van Dyxtra in, en kreeg hij tien dagen de tijd om met zijn rekening te komen, anders zou hij aan het Hof worden overgedragen. Frederik van Vervou, hofmeester van stadhouder Willem Lodewijk, schreef daarop aan zijn meester dat de ‘ligue’, die Dyxtra min of meer in bescherming nam, nu zeer zwak werd. Tot die ligue behoorden Ernst van Aylva en zijn companen en mr. Eco Isbrandi, secretaris van de Staten en Gedeputeerde Staten. De oppositie eiste het ontslag van laatstgenoemde en liet in het geheim al na- gaan welke landerijen hij tijdens zijn ambtsperiode had aangekocht. ‘Godt den He- re sij gedancket dat alle dese Liguers van Roorda sijne geselschap sijn, die welcke nu bij alle menschen bekend worden, wat scopus sij hebben, ende vele vallen aff die be-

gedurende drie jaar zouden worden verpacht, onder bepaling dat deze zouden komen te vervallen zodra de vijand uit Twente was verdreven; *RSF*, nr. 446; *CHB IV*, 891-892.

<sup>180</sup> Zie p. 87.

<sup>181</sup> Van Reyd, *Historie*, 492b. ‘Die gheemeene vermoedingh was, dat hy met des Lants gelt eygen baet gesocht, koop-handel gedreven, ende om vrienden ende aenhangh te maecken, aen eenige voorname luyden uyt geleent hadde, want hy en hadde het met pracht ende quade huyshoudinge niet verquist. Ende misreeceninge ofte dooling konde in soo grooten som gheen plaets hebben’; *ibidem*, 493a. Vgl. artikel 29 van de ‘Articulen bij maniere van Doleantie’ van febr. 1601: over Dyxtra werd vaak geklaagd ‘over zyn maniere van doen, ten aensiene van particuliere personen, die welcke van hem doer ordonnantien, gelt solden ontfangen, dat hy verscheyden personen lang op de tocht heeft ghehouden, eer hy aen gelt conde gheraecken, eensdeel vermits hy weynich yn huys was, ende doer copen, rossen, tuysschen [ruilhandel, bedriegen], reysen ende quispelen, de bedieninghe van zyn ampt niet wel waer naem, ende meede dickmael veynsde gheen gelt by de buydel te weesen, dan die parthyen die ordonnantie hadden, wees tot een ofte eenighe Coopluyden, die t gelt wel solden verschieten, mits daer aff wat ghenietende, t welck gheniet altemet tot een groote summa styghende, niet sonder pregnante reeden gheacht worden, een ghemaect handel te weesen, om die personen, die de ordonnantie hadden, ende het gelt noodich waeren, wat aff te dysen, tot profyt van den Ontfanger, ende zyn meede Hulper den gheaddresserde Coopman, die welcke t gelt eerst van den Ontfanger haelde, ofte van s Lants penningen onder hem hadde, ende alzoo Lants penningen doer simulatie als zyn eyghen penningen verschoot, ghenietende die selve Coopman ende Ontfanger t samen t gheene affgedyst worde’; *CHB IV*, 1120.

ter verstant bekomen'. De genomen resoluties 'mishagen die Liguers soe seer, dat mr. Eecko seght dat een rechte tirannie opgericht wert, ende dat men sulckes niet en behoort te lijden. Dewijle sij nu bemercken dat alles hun tegen loopt, geven sij voor dat dit een beginsel is om die inlandische malecontenten een voet te geven haer meester te maecken, in den eersten int Collegio en soe voorts van 't gehele Landt, niet tegenstaende dese volmachten altosamen goede ende olde patriotten sijn'.<sup>182</sup> Dyxtra werd overgedragen aan het Hof, maar hij kon ook na herhaalde 'torture' niet duidelijk maken waar het geld gebleven was, waarna hij op het schavot 'gestuypt' (gegeseld) en voor de rest van zijn leven uit Friesland verbannen werd; zijn bezittingen en die van zijn borgen werden geconfisqueerd.<sup>183</sup> Vervolgens ontstond tussen de Kwartieren in maart 1599 grote onenigheid over de opvolging van Dyxtra als ontvanger-generaal. De Steden kozen Upco van Burmania, Oostergo en Zevenwouden opteerden voor Obbe Assesz Ayssema, terwijl Westergo als het meest contribuerende kwartier – het betaalde driezevende deel<sup>184</sup> – er de voorkeur aan gaf een ontvanger-generaal voor alleen het eigen kwartier te benoemen.<sup>185</sup> Pas in maart 1601 zou in de persoon van Hessel van Bootsma een nieuwe ontvanger-generaal voor de gehele provincie worden benoemd.<sup>186</sup>

### De scheuring van 1600

Het jaar daarop kwam de onderlinge verdeeldheid tot een nieuw, gevaarlijk dieptepunt.<sup>187</sup> In de winter van 1599-1600 was de geldnood van de Generaliteit in verband met de militaire situatie nijpender dan ooit. Vanuit enkele gewesten, waaronder Friesland, was de afdracht van contributie zo goed als stil komen te liggen. Friesland lag bovendien jaren achter met zijn contributies, maar zolang Willem Lodewijk alle pogingen in het werk stelde om de interne verdeeldheid op te lossen, hiel-

<sup>182</sup> TR, SHA inv.nr. 167 (Fr. van Vervou aan Willem Lodewijk, 19, 21 en 22 juli 1598).

<sup>183</sup> CHB IV, 991 vv.; HCL, SIL nr. 298; Vervou, *Enige gedenckvveerdige geschiedenissen*, 80-81; Van Reyd, *Historie*, 492-493; Wagenaar, *Het leven*, 250-251. Ook bij de kwestie-Dyxtra kwam als vanzelf opnieuw de vraag aan de orde of grietmannen en andere ambtenaren wel als volmacht op de Landdag mochten compareren. Een drietal volmachten van Oostergo (Wopke van Scheltema, Homerus van Harinxma en Doecke Aysma) protesteerde mede namens andere volmachten van hun kwartier tegen het feit dat de commissie die de rekening van Dyxtra moest nazien in meerderheid bestond uit 'Grietsluyden ende Officieren, die welcke na het olde wettelyck en loffelycke gebruyck van dezen Lantschap, geen Volmachten op Lantsdagen en moegen wesen'; CHB IV, 993. Enkele bezorgde edelen en eigenerfden deden daar in nov. 1598 in een memorie aan de Staten nog een schep bovenop, zie p. 83.

<sup>184</sup> Van Reyd, *Historie*, 613a.

<sup>185</sup> RSF, nrs. 548, 549, 565-1 en 570. Op 5 april werd Hessel van Bootsma voorgedragen als ontvanger-generaal van Oostergo (nr. 577, vgl. nr. 619); op 1/4 juli werd Hero van Hottinga in dit ambt aangesteld voor Westergo (nr. 591).

<sup>186</sup> RSF, nr. 619.

<sup>187</sup> De gebeurtenissen in het jaar 1600 verdienen nader onderzoek. Veel materiaal is te vinden in het vuistdikke dossier in SHA, inv.nr. 366. Zie ook het *Journal van Anthonis Duyck* II, 589-590, 679-680, 708-709, 711, 716-717, 726-731, 743, 753, 763 en 775-777 en Van der Woude, *Sibrandus Lubbertus*, 480-483.

den de Staten-Generaal zich op afstand, al werd vanuit Den Haag voor de zoveelste keer wel aangedrongen op de invoering van de gemene middelen om de financiële problemen te boven te komen.<sup>188</sup> Drie leden van de Staten-Generaal reisden in maart 1598 daartoe naar Friesland af, maar kregen nul op het rekest: Friesland weigerde over te gaan tot heffing van de gemene middelen, zoals in Holland, Zeeland en Stad en Lande, al werd wel de toezegging gedaan dat de quote uiteraard opgebracht zou worden.<sup>189</sup>

Volgens Van Reyd, die als hoveling van Willem Lodewijk een nogal kritische kijk had op het Friese politieke bedrijf, hadden de Friezen geen enkele reden tot klagen:

Vrieslandt had de minste ontschuldiging int Contribueren, als vele Jaren gheen overtocht noch inlegeringh van vriendt noch vyandt, maer 't volle ghenot van den Acker-bou ende Veetocht ghehadt hebbende, niet-te-min sochten eenighe voorname credijt ende gunst by de gemeente te winnen, met de aengename propoosten van weynig te gheven. Ende maecten die saeck so swaer, datter een Lantdach gehouden wert vier Maenden langh, sonder te kunnen vergelijcken. Sy riepen, dat met groote schattinghen qualijck ghehuysset wierde, men hadde int leste Legher onnutte kosten gedaen, ende veel gelts kunnen sparen. Wilden daerom van de schulden en t'achterheyden des verledenen Jaers niet hooren, vele min van de schulden der Admiraliteyt. Het waere onmogelijc uyt de schamele Ghemeynte meer gelts te parssen, die schattingen verslonden een geheele helft van hare opkomsten. Die Hollanders saten in weelde, ende gaven van haren overvloet, half Brabandt ende Vlaanderen waere tot hun ghevlucht, ende hielpen die Contributien draegen. Daer en boven wistense lange reeckeningen in te stelle (daer men geenens schijn nochte bewijs van sage) ende hare quota daer mede te verlichten. Maer Vrieslandt moestet al met baer gelt uytrichten. Die van Hollant antwoorden, al thoonden sy een goetd mannelick gelaet, om den Vyant niet te verblijden, nochtans viel die schattinge haren Ingesetenen so suyr ende swaer, als yemandt anders... Al haer geestelijcke goederen ende Dominien haddense verkoft ende in den Krijgh versmolten... Daar en boven eenige Millioenen schulden gemaect, daar van sy die Renten betaelden. In plaatse dat Vrieslandt op d'onroerlijcke goederen alleen haere quota konde vinden, die geestelicke goederen ende Dominien gheheel behoude, ende met allen gene schulden ghemaect hadde....<sup>190</sup>

De Friezen konden klagen wat ze wilden, de quote moest opgebracht worden, en daartoe moesten de zwaar ontoereikende overheidsinkomsten vergroot worden. Over de verdeling van deze lasten waren de plattelandskwartieren en de Steden het echter sinds jaar en dag hartgrondig met elkaar oneens. Zoals we eerder gezien hebben was men in 1579 'bij provisie' overeengekomen dat de Steden een negende deel van de contributies zouden dragen (het 'corporgelt').<sup>191</sup> Van jaar tot jaar was deze situatie naar eigen zeggen door de Steden getolereerd, steeds 'in faueur van de ghe-meene sake'. In 1596, toen voor Friesland vrediger tijden waren aangebroken en 'de

188 Den Tex, *Oldenbarnevelt* II, 350.

189 *RSF*, nr. 494.

190 Van Reyd, *Historie*, 601a-601b.

191 Zie p. 104.

Landen wederom bewoont ende gefrequeenteert werden, ende de neeringe uyt de Steden ten platten Lande gevaren was', achtten de volmachten van de Steden de tijd gekomen dat het platteland weer meer in de belastingen ging bijdragen en zij daarin werden verlicht. Door bemiddeling van Willem Lodewijk werd daarop door alle vier kwartieren van de Landdag aangenomen, dat de op de vorige Landdag ingewilligde imposten op wijnen, brandewijnen en bieren voor drie jaar zouden worden verpacht. Ze zouden echter komen te vervallen wanneer de vijand voor die tijd tot over de Rijn zou zijn gedreven.<sup>192</sup> Toen het jaar daarop, in 1597, Overijssel en Gelderland geheel bevrijd waren, werd de belofte tot grote ergernis van de Steden niet nagekomen.

In maart 1600 werd de knuppel in het hoenderhok gegooid. Toen besloten de plattelandskwartieren uit naam van de Staten – er dienden bepaalde generaliteitslasten opgebracht te worden – om enkele bestaande imposten opnieuw te verpachten (namelijk op zes 'speciën': wijn, bier, azijn, brandewijn, zout en zeep) en een impost op turf te leggen. De Steden verzetten zich hier fel tegen, omdat zij er niet mee hadden ingestemd en de lastenverzwaring tot 'ganschelyck ruine' van de steden zou strekken, want in de steden werd bijvoorbeeld veel meer turf verbruikt dan op het platteland. Zij verklaarden de verpachting te zullen beletten, niet voor de gevolgen te kunnen instaan en 'voor GOD ende alle de werelt ontschuldich te willen zijn'.<sup>193</sup> Oostergo, Westergo en Zevenwouden reageerden hierop door onder meer te stellen dat ook de florenen zwaarder werden belast en dat de belangrijke impost op het zout veel drukkender was voor de plattelanders. Het protest van de Steden achtten zij 'strydende tegens alle redelyckheit ende billyckheit', waaruit de 'hoochste confusien (die GOD genedichlyck wil verhoeden) staen te verwachten'.<sup>194</sup>

Vanaf dat moment ging het van kwaad tot erger. Zevenwouden en de Steden protesteerden tegen het voornemen van Westergo om alsnog een eigen, 'particuliere' ontvanger-generaal aan te stellen. Door deze nieuwigheid zou een scheuring van het 'corpus onses Vaderlants' ontstaan, want deze ontvanger zou alleen ondergeschikt zijn aan de Gedeputeerden van zijn kwartier, en niet aan het gehele College.<sup>195</sup> Diezelfde dag besloten de plattelandskwartieren om hun Gedeputeerden, wanneer de Steden de verpachting van de 'generale middelen' bleven weigeren, elders te laten vergaderen,<sup>196</sup> ongetwijfeld vanwege de mogelijke dreiging die er van de Leeuwarder bevolking uitging en de aanwezigheid van het Hof aldaar. Ook lieten de Gedeputeerden de biljetten waarmee de verpachtingen werden aangekondigd op de gebruikelijke plaatsen ophangen, maar in Leeuwarden en in andere ste-

192 *RSF*, nr. 446; *CHB* IV, 891-892; Winsemius, *Chronique*, 848a.

193 *RSF*, nr. 561 (21 maart); Winsemius, *Chronique*, 848a-849a; *CHB* IV, 1069-1070.

194 *RSF*, nr. 571 (4 april); Winsemius, *Chronique*, 849a-850a; *CHB* IV, 1075-1076.

195 *RSF*, nr. 570 (4 april); *CHB* IV, 1076-1077.

196 *RSF*, nr. 573.

den werden ze weer verwijderd.<sup>197</sup> In Franeker gebeurde dat niet. Volgens Van Reyd was de magistraat van deze stad – als vaker in concurrentiestrijd met Leeuwarden – in het geheim beloofd dat de ‘regering’ er zou worden gevestigd (waarvoor het de hoofdstad van Friesland zou worden) en dat de burgerij kwijtschelding van achterstallige belastingen en verdere lastenverlichting te wachten stond.

Franeker viel dus de andere steden af en beloofde de Gedeputeerden van Oostergo en Westergo de sleutels van de stad, de magistraatsbestelling en het recht om er garnizoenen te leggen. Daarop vertrokken de vier Gedeputeerden van Oostergo en Westergo in alle stilte samen met secretaris Eco Isbrandi, die het landszegel bij zich had, naar Franeker. Zo werden twee vliegen in één klap geslagen: het kwartier van de Steden raakte verdeeld – ook Harlingen werd met soortgelijke beloften gepaaid – en genoemde Gedeputeerden verkregen een vaste, verdedigbare stad, van waaruit ‘sy met kracht spreecken, ontsicht [ontzag] maken ende des Hofs autoriteyt verachten mochten’.<sup>198</sup> Tot ontvanger-generaal van Westergo werd Hero van Hottinga benoemd.<sup>199</sup> Oostergo, het op één na rijkste kwartier, wilde dit voorbeeld wel volgen.<sup>200</sup> Intussen werd overal rondgebazuind dat de vaste steden wilden heersen over de open dorpen, en edelen en eigenerfden onderdrukken.

De volmachten van Westergo beweerden dat hun kwartier, dat het meeste in de lasten bijdroeg, ook het meeste gezag toekwam. Dit konden de volmachten van Zevenwouden, het armste kwartier, dat tot dusver Oostergo en Westergo had gesteund, niet verdragen. Zij waren van mening dat de stem van elk kwartier op de Landdag even zwaar moest gelden, ‘al was den buydel onghelijck’. Zevenwouden schaarde zich dan ook aan de zijde van de Steden.<sup>201</sup> Aldus was een scheuring ontstaan: de Gedeputeerden van Oostergo en Westergo vergaderden in Franeker en die van Zevenwouden en de Steden in Leeuwarden.

Bij dit conflict speelde meer dan alleen een hooglopend meningsverschil over de lastenverdeling. In de ogen van de stadhoudersgezinde Van Reyd stond de Franeker factie gelijk aan de factie die destijds Roorda tegen Willem Lodewijk had gesteund, daarna op de hand van Dyxtra was geweest, en bij alle gelegenheden geprobeerd had de bestuursvorm te veranderen en alle ‘autoriteyt ende profijt’ aan zich te trekken. Zolang de regering in Leeuwarden bleef, zat zij volgens Van Reyd in angst en beven, want de burgerij was daar te sterk. Het Hof – dat Dyxtra had aangeklaagd en veroordeeld – was er bij de hand en kon de aanhangers van de Franeker

197 Van Reyd, *Historie*, 612b.

198 Van Reyd, *Historie*, 612b-613a.

199 *RSF*, nr. 591 (1/4 juli).

200 Reeds eerder had Oostergo Hessel van Bootsma tot ontvanger-generaal gekozen op borgstelling van 20.000 gulden, maar met de kanttekening dat dit bedrag verhoogd zou worden tot 50.000 gulden wanneer deze voordracht werd overgenomen door de andere kwartieren; *RSF*, nr. 577 (5 april).

201 Er werd nog wel gepoogd om Zevenwouden in het kamp van Oostergo en Westergo te houden; *RSF*, nr. 585.

factie hetzelfde lot als Dyxtra laten ondergaan.<sup>202</sup> Vanuit hetzelfde perspectief liet Frederik van Vervou er evenmin twijfel over bestaan wat de werkelijke achtergronden waren. ‘Dan, somen de saecken naerder insien wil, wert het bevonden, dattet deur grote ambitie geschiet is, favoriserende mede de saecken van Carel Roorda, die over langen tijt daeromme gearbeidet heeft met sijne consorten, dat se den Stadthouder mochten quijt werden, ende ’t Hoff Provinciael vernietigen, willende alsoo ene nieuwe manier van regierunge oprechten, ende, so men meint, een Potes-taet onder hun eygen volck opwerpen ...’.<sup>203</sup> Van Vervou wist ook dat dit het werk was van de grietmannen, ‘die nu alles in handen hebben’, omdat zij met hun grietenijsecretarissen van jaar tot jaar op de Landdag komen. En aangezien de volmachten op de Landdag alle hoge functionarissen als de Gedeputeerden, de Rekenmeesters, de ontvanger-generaal en de raadsheren in het Hof benoemen én de grietmannen gewoonlijk de belastinginning in hun grietenijen in handen hebben, is er niemand ‘koon’ genoeg om hen te corrigeren wanneer de belastingen niet worden opgebracht.<sup>204</sup>

Om uit de impasse te komen, verzochten de volmachten van Zevenwouden en de Steden de stadhouder een nieuwe Landdag uit te schrijven. Willem Lodewijk weifelde volgens Van Reyd, omdat hij, wanneer hij eigenmachtig een Landdag zou uitschrijven,<sup>205</sup> beschuldigd zou kunnen worden van machtsmisbruik en aantasting van de rechten van de Staten, en wanneer hij dat niet deed van ‘kleynmoedicheidt’. Hij koos voor het eerste, en schreef een Landdag uit, in Leeuwarden.<sup>206</sup> De Franeker Gedeputeerden lieten eveneens uitschrijvingsbrieven voor een Landdag uitgaan, te houden in Franeker, en dreigden met hoge straffen wanneer aan het verzoek van de stadhouder om in Leeuwarden bijeen te komen, zou worden voldaan.<sup>207</sup> Zevenwouden en de Steden beschuldigden zij ervan dat deze tegen hun eed de stadhouder teveel macht toestonden. Willem Lodewijk werd zelfs vergeleken met Leicester, die op vergelijkbare wijze de macht aan zich had willen trekken.<sup>208</sup>

Op de Landdag in Leeuwarden verschenen alleen volmachten uit Zevenwouden

202 ‘... even dieselve, die Roorda tegen Gr. Willem gestijft, daer na Dixtra voorgestanden, ende by alle occasien gesocht hadden, die form van Regieringhe te veranderen, ende alle autoriteyt ende profijt aen hun te trecken, daerom sy wanhoopten, soo langhe die regieringhe binnen Leeuwarden bleef, die Burgherij was aldaer te sterck, ende die Justici vant Hof by der hant, die Dixtra teghens haren danck hadde aengetast, ende gecondemniert, ende diergelijcken tegens haere ongheregelde handelingen oock doen konde ...’. Van Reyd, *Historie*, 612b.

203 Zie over potestaten in de Friese geschiedenis *Encyclopedie van Friesland*, 533.

204 Van Vervou, *Enige gedenckweerdige geschiedenissen*, 98-99.

205 Sinds de Opstand werden Landdagen doorgaans door stadhouder en Gedeputeerde Staten gezamenlijk uitgeschreven, behalve de Landdagen in 1595, 1596, 1598 en 1599 (vanwege de afwezigheid Willem Lodewijk?); *RSF*, passim.

206 Volgens Van Reyd in Leeuwarden en niet in Franeker, ‘omdat te Franiker vier Ghedeputeerde, maer te Leeuwarden vijf, ende also die meeste stemmen waren, ende dat schoon by ghelijcke stemmen, die nieuwicheydt wijcken moest, by namen een sulcke nieuwicheydt, by conspiratie van weynich volmachten, sonder last van de ghemeynte bearbeydt’; Van Reyd, *Historie*, 613b.

207 TR, GBF inv.nr. 2294 (res. GS 30 juli 1600).

208 Van Reyd, *Historie*, 613b; TR, GBF inv.nr. 2294 (res. GS vóór 14 juni 1600).

en de Steden, in Franeker volmachten uit Oostergo en Westergo. Willem Lodewijk deed eerst het voorstel om het Hof een arbitrale uitspraak te laten doen, waar de Leeuwarder volmachten mee instemden, maar dat door de Franeker partij honend werd afgewezen. Daarop stelde hij voor om vertegenwoordigers van beide partijen halverwege Leeuwarden en Franeker, in Berlikum, bijeen te laten komen om te trachten tot een vergelijk te komen. Deze vergadering vond inderdaad plaats, maar bleef vruchteloos.<sup>209</sup> Willem Lodewijk, die moest vertrekken omdat zijn aanwezigheid in Groningen dringend vereist was, deed vervolgens – in de overtuiging dat de onenigheid voor een groot deel te herleiden was tot een strijd om de profijtelijke ambten – een meesterlijke zet. Hij wist Zevenwouden en de Steden over te halen om, in plaats van de personen die zij op het oog hadden als ontvangers-generaal, de kandidaat voor dit ambt van Oostergo te steunen. Daardoor raakte de Franeker partij ten aanzien van de voorgenomen ‘scheydinge des buydels’ verdeeld en werden belangrijke volmachten van Oostergo, verwanten van de nieuwe ontvanger Hessel van Bootsma (grietman van Idaarderadeel), voor de Leeuwarder partij gewonnen.

Intussen werden Johan van Hottinga, Haye van Roussel en Eco Isbrandi, de leiders van de Franeker partij, door het Hof gesommeerd naar Leeuwarden te komen om verantwoording voor hun daden af te leggen. Deze gaven daaraan geen gehoor. Op hun beurt werden de raadsheren van het Hof in Franeker gedagvaard omdat zij zich onwettig met regeringsaangelegenheden zouden bemoeien. Enkele raadsheren en deurwaarders van het Hof werden zelfs gearresteerd en bespot. Door de Franekers werd overwogen een eigen Hof in te stellen met een eigen procureur-generaal. Het Hof bleef echter onverstoortbaar de Franekers bevelen hun ambten neer te leggen, en de grietenijontvangers niet langer te dwingen de belastinggelden, waarmee soldaten werden geworven, aan hen af te dragen.

Willem Lodewijk, door het Hof gevraagd om de justitie te handhaven, liet daarop twee vendels soldaten uit Groningen overkomen, die de Franeker soldaten terugjoegen, reeds geïnd belastinggeld naar Leeuwarden brachten en schepen en koopwaar uit Franeker aanhielden. De tegenpartij bleef echter koppig volhouden. Zij kocht een grote voorraad aan kruit en kogels in en in het geheim werd onderhandeld over het werven van 600 soldaten. Er dreigde nu niets minder dan een burgeroorlog.

De Franekers steunden op de Staten-Generaal, die zij volgens Van Reyd een ‘soeten mondt maeckten’ met de belofte de gemene middelen in te zullen voeren.<sup>210</sup>

<sup>209</sup> De gecommiteerden uit Franeker kregen de opdracht in Berlikum vast te houden aan het besluit van de meerderheid van de Landdag van 21 maart 1600 (waarbij was besloten om de zes speciën en de imposten op turf en ingebrouwen bieren te verpachten), voor te stellen om eventuele tekorten te dekken door de belasting op bepaalde lakens te verdubbelen, zo nodig voor te stellen dat de vergaderingen van Gedeputeerde Staten om de drie jaar in een andere plaats werden gehouden en nogmaals de beweegredenen van de verplaatsing van het college van Gedeputeerde Staten naar Franeker uit te leggen; *RSF*, nr. 590 (1 juli 1600).

<sup>210</sup> Van Reyd, *Historie*, 614b; vgl. Den Tex, *Oldenbarnevelt* II, 380-381; *RSG* 16 aug. tot 13 nov. 1600 (nrs. 290-



Willem Lodewijk waarschuwde de Staten-Generaal voor de gevolgen die een eventuele steun aan de ongehoorzame regenten zou kunnen hebben. Vanuit Den Haag werd een bezending naar Friesland gestuurd, maar die kreeg er amper gehoor. De Friezen, opnieuw volgens Van Reyd, vermoedden namelijk dat de Hollanders, die onder de gezanten (met Oldenbarnevelt op de achtergrond) de boventoon voerden, uit de ruzie garen trachtten te spinnen door beide partijen tegen elkaar uit te spelen, van hun gezag afhankelijk te maken en aldus de gemene middelen in Friesland ingevoerd te krijgen. Aan de ene kant stelden de Hollandse heren dat nog niet was gebleken of de Franeker partij wettig of onwettig gehandeld had en aan de andere kant dat Zevenwouden, de Steden en het Hof niet moesten proberen om de kwestie met pleiten uit de wereld te helpen, omdat dat ten koste zou gaan van de autoriteit van de Staten van Friesland en het Hof daardoor het oppergezag over het gewest aan zich kon trekken. De Leeuwarder partij bracht daar tegenin dat het de taak van het Hof was om een oordeel te vellen over regenten die de wet overtraden. Het Hof zou in haar ogen nooit de soevereiniteit aan zich kunnen trekken, want de behandeling van zaken als ‘t ghemeyne gelt, uytdeylinge van ampten, eeren, recompensen, vergiffenissen ende dergelijcken, daer men vrienden ende aenhanc maken kan’ zal altijd bij de Staten of hun Gedeputeerden blijven berusten. Het Hof daarentegen moet zonder meer uitgaan van de bestaande wetten als richtsnoer, ‘sonder eenighe gunst ofte gratie te mogen bewysen’. De raadsheren krijgen daarvoor altijd ‘verwijt ende ondanck by die verliesende, ende nimmer oft selden danc by de winnende party’. Aldus is het Hof het ‘fondament van onse gemeene mans regieringe’. De Leeuwarder partij verklaarde dan ook niet méér vrijheid te wensen, dan dat de justitie ‘ten hoogsten florere, ende dat sich groot ende kleyn daer onder buyghe’.<sup>211</sup>

De Friezen lieten zich echter niets gelegen liggen aan de Hollandse heren en hun adviezen. Uit eigen gelederen werden acht ‘pacificatores’ – geen van allen grietman – gekozen. In januari 1601 kwam deze commissie met een voorstel tot algemene amnestie, dat vervolgens door de Staten werd aangenomen,<sup>212</sup> want de stadhouder had nu volgens Van Reyd ‘Roordas parthij ghenoech onder sijne macht’. In de ogen van Van Reyd was een en ander vooral een verdienste van Willem Lodewijk, die bovenal ‘rust ende verseeckerings van de gemeyne regieringh’ wilde. De verliezers werden dus ‘matelick ghetracteert’, het gezag van justitie bleef onaangetast en de betrokkenen werden niet ‘aen eer ofte goet gekrenckt’. Beide partijen werd ‘noch volkomen genoegen, noch so groote oorsaec van ongenoegen gegeven, dat sy daerom nieuwen twist begeerden aen te vanghen’.<sup>213</sup> Desalniettemin begon men op

307), 5 april tot 26 aug. 1601 (nrs. 261-277), 17-12-1601 (nr. 286); Haak en Veenendaal (ed.), *Johan van Oldenbarnevelt I*, 586-590.

<sup>211</sup> Van Reyd, *Historie*, 615a-615b.

<sup>212</sup> Winsemius, *Chronique*, 858b-861a; *CHB IV*, 1095-1097. Leden van de commissie waren Upke van Burmania en Hessel van Eminga uit Oostergo, Taco van Camminga en Rinnert Fransen Rollema uit Westergo, Popke Buma en Fedde Rouckes uit Zevenwouden en Jacobus Bouricius en Theodoretus Tiara uit de Steden.

<sup>213</sup> Van Reyd, *Historie*, 615b. In 1601 werd Eco Isbrandi evenwel als secretaris van Staten en Gedeputeerde

de Landdag ogenblikkelijk opnieuw te krakelen over de belastingen, die volgens de Generaliteit ook in Friesland ingevoerd moesten worden, en hoe die over steden en landen verdeeld moesten worden. De Landdag die in oktober 1600 was uitgeschreven – er werd zelfs een halfslachtige poging gedaan om de ingezetenen in de grietijen te bewegen geen ambtenaren naar de Landdag af te vaardigen<sup>214</sup> –, duurde dan ook tot maart van het jaar daarop. Er vond volgens Van Reyd echter vooral een strijd plaats om de te verdelen ambten.<sup>215</sup>

De geschiedschrijver Pierius Winsemius liet zich over deze episode echter aanmerkelijk positiever uit. Hij beschrijft dat de verzoening met ‘grootte blijtschap’ werd begroet en dat op de daarop volgende Landdag met zoveel ‘matigheyt ende eerbaerheydt’ was vergaderd, dat men geen spoor van onenigheid had kunnen bemerken.<sup>216</sup> Daarbij doelde hij vooral op de artikelen ter bestrijding van misstanden, die ‘by maniere van doleancye’ bij het Mindergetal waren ingediend.<sup>217</sup>

De Staten beschikten op 28 februari 1601 gunstig op de meeste van deze klachten, behalve op de meest cruciale. Zo visten de ‘dolianciers’ wat betreft de heikele kwestie van het weren van ambtsdragers – dus ook grietmannen – van de Landdag

Staten ontslagen, ondanks protesten van de volmachten van Oostergo en Westergo. Laatstgenoemd kwartier wilde geen nieuwe secretaris kiezen en Isbrandi handhaven, omdat dit ‘niet alleine streckende is teegens de wdruckelycke meninge, waer oppe die laeste reconciliatie tusschen die Leeden is gefundeert geweest, maer oeck een saecke is, tenderende tot meerder verbitteringe ende nyeuwicheyt smaekkende, als steeds verstaen geweest t selvige ampt gheene stemminge te weesen onderworpen, want sulcx wesende, solde soedanige jaerlixte veranderinge ofte stemminge van een Landts Secretaris, niet alleine (vermits men d selvigen alle Landes secreeten moet vertrouwen) wesende spotlick, maer den Lantschappe mede ten hoochsten schaedelicken’. Isbrandi wees er nog op dat wanneer hij op deze wijze ontslagen zou worden, dit zou ‘coomen te strecken tot zynes Remonstrants ende zyner Nacomelingen eewyger schande ende oneere’. Desalniettemin moest hij als secretaris plaats maken voor Auco of Ausonius Aysma; *CHB* IV, 1104-1105, 1122-1123. Ook Johan van Hottinga, een van de aanvoorders van de Franeker partij en sinds jaar en dag gedeputeerde van Friesland ter Staten-Generaal (en in die hoedanigheid door Den Tex gekenschetst als een ‘ongebolsterd heer’), werd niet in zijn Haagse ambt gecontinueerd; zie Den Tex, *Oldenbarnevelt* II, 246-248 en 381. Overigens kan het feit dat de sententies van het Hof ten aanzien van de leiders van de Franeker partij niet geëxecuteerd werden ook worden uitgelegd als ‘een klap voor Willem Lodewijks prestige, die zijn verhouding met Oldenbarnevelt niet verbeterd zal hebben’; *ibidem*, 381.

<sup>214</sup> Guibal, *Democratie*, 105 noot 1; zie ook p. 90.

<sup>215</sup> Zie het citaat op p. 94.

<sup>216</sup> Winsemius, *Chronique*, 860b.

<sup>217</sup> *CHB* IV, 1112-1122. Het betreft twee lijsten, van 14 (betreffende het Hof) en 32 artikelen; ook bij Winsemius, *Chronique*, 861-868 (van de eerste lijst alleen de artikelen 1, 2, 5, 6 en 10). Een summier overzicht bij Guibal, *Democratie*, 106-107. Onduidelijk is wie deze doleanties (via het Mindergetal) indienden. In april 1598 had het Hof aan de Staten een herziening van de statuten van Friesland (de Saksische Ordonnantie van 1504, aangevuld met latere ordonnances) verzocht. In dec. 1600 kwam het Hof opnieuw met voorstellen in deze richting, waarbij onder meer werd bepleit dat ‘vuyth Landen ende Steeden, eenige van de voorneempste, treffelicxste ende gequalificeerste werden geauthoriseert tot Dolianciers volgende voorgaande vryheyt, omme alle abuysen, soo by ons als andere insluypende, ten naesten Lantsdage te remonstreren’; *CHB* IV, 1093 (op 14 mei 1602 werd de ‘Landsordonnantie’ (*Statuten, Ordonnantien en Costumen van Friesland*) door de Staten goedgekeurd en op 4 nov. 1602 gepubliceerd; deze bleven tot 1723 van kracht, zie Guibal, *Democratie*, 30-31). En dan zijn er nog ‘Andere poincten ende Artijckelen’, ingediend door het Mindergetal bij de Staten, die vooral bezuinigingen en een effectiever financiële administratie beoogden, en waarop de Staten eveneens op 28 febr. 1601 resoluties namen; Winsemius, *Chronique*, 868-871. Aangezien op 18 febr. 1601 ook de ‘Ordonnantie op de Civile en Crimineele Justicie’ was aangenomen, werd deze Landdag niet geheel gekenmerkt door besluiteloosheid.

achter het net. Ambtsdragers moesten in hun ogen als dienaren van de Staten door die Staten gecontroleerd kunnen worden, en zodoende moest over hun functioneren op de Landdag vrijelijk geklaagd en moesten eventueel maatregelen genomen kunnen worden. Dit kon bezwaarlijk plaatsvinden zolang ambtsdragers zelf volmacht, én tegelijkertijd (kiezers van) rechters én partij waren. Met het wel of niet weren van ambtsdragers van de Landdag stond of viel dus het behoud van de vrijheid. De Staten dachten hier echter anders over en verwezen het voorstel naar de prullenbak. Ook op een ander punt, namelijk dat van de kloostermeiers, bleven de Staten 'by het olde gebruyck', waarmee zij – zoals we nog zullen zien – een historische kans lieten voorbijgaan.<sup>218</sup> Deze talrijke pachters van het grondbezit dat de Staten van Friesland in 1580 van de toen opgeheven Friese kloosters in beheer hadden genomen, zouden in het voorstel van de 'dolianciers' eveneens geen stem mogen hebben, in de grietenijen, noch op de Statenvergadering. Met het verdwijnen van de geestelijkheid als stand was namelijk de 'stemme der Gheestelicken vervallen ... op Eedelen ende Eygenërffden'. Kloostermeiers die geen edelman of eigenerfde waren, zouden dus geen stemrecht mogen hebben. De Staten lieten echter alles bij het oude.<sup>219</sup> Ook het voorstel om volmachten geen inspraak te geven in kwesties die henzelf of bloedverwanten tot in de derde graad betroffen, vond geen genade in de ogen van de heren volmachten ten Landdage. Dit gold eveneens voor het idee om arbiters te benoemen wanneer de stemmen op de Landdag staakten en de vier Leden 'tegen elckxander styff staen' (en dus de Landdag verliep doordat de volmachten naar huis vertrokken, waardoor het probleem op de lange baan werd geschoven).

Toch werden er ook belangrijke artikelen door de Staten wél gefatteeerd. Bepaald werd dat de stemmingen in de grietenijen moesten worden uitgeschreven door stadhouder en Gedeputeerde Staten en in de dorpen aangekondigd door 'huyskundinghe ende klockklippinghe'. De dorpsvolmachten moesten, wanneer zij samenkamen om de volmachten ten Landdage van hun grietenij te kiezen,<sup>220</sup> alleen letten op hun 'wysheyt ende bequaemheyt', en niet 'willens ende weetens d bequaemste voorby ... gaen, ende doer gunst die min bequaem is, te kiezen'. Van het

<sup>218</sup> Reeds in 1590 hadden de Staten een resolutie genomen, waarbij bepaald werd dat kloostermeiers niet op de Landdag mochten compareren en stemmen, behalve wanneer zij in hun grietenij grondbezit hadden en als eigenerfden konden worden beschouwd. In dat geval moesten zij, wanneer zaken aan de orde kwamen die hen als kloostermeier betroffen, de vergadering verlaten; *CHB* IV, 759-760 (22 mei 1590); *RSF*, nr. 345-10 (15 april 1590).

<sup>219</sup> Artikel 6: 'Ende zoe mede door het opholden van de Gheestelicke staet hier te Lande, die stemme der Gheestelicken vervallen is op Eedelen ende Eygenërffden, ende daeromme hun Meyers meede wuyt de naeme van Eedelen ende Eygenërffde Meyers der Provincie ofte der Staeten zyn, dat daeromme die zelve Meyers der Gheestelicke landen, die van selff gheen Eedele ofte Eygenërffden zyn, ten aenziene van de Gheestelicke ofte Beneficiale goeden gheen stemme sullen hebben in d vergaderinghe der Staeten, zoo wel in de Grietenien als op Lantsdagen, vermits hunluyder stemmen, op d Eedele ende Eygenërffden vervallen zyn'.

<sup>220</sup> Het voorstel om de dorpsvolmachten te verplichten een schriftelijke procuratie uit hun dorpen mee te brengen werd door de Staten afgewezen.

stemrecht werden uitgesloten ‘Leraers, Schoelmeesters, Knechten, Kooters (keuterboeren) ofte andere Personen’ die geen schotschietende huizen hadden.<sup>221</sup> Volmachten mochten, voordat de Landdag gesloten was, niet zonder schriftelijke last (stemverklaring) naar huis vertrekken, en de besluiten van elke Kamer moesten in een resolutieboek worden vastgelegd. Ook tegen de gewoonte van de Gedeputeerden, om in de vergadering van dit college naar goeddunken te verschijnen en te vertrekken – waardoor degenen die wél aanwezig waren vaak niets te doen hadden of besluiten namen die geen rechtsgeldigheid bezaten –, werd opgetreden: Gedeputeerde Staten dienden op vaste tijdstippen bijeen te komen en na de beraadslagingen tegelijkertijd te vertrekken. De Friese gecommiteerden ter vergadering van de Staten-Generaal en de Raad van State mochten hun ambt niet langer dan drie jaar bekleden. Gedeputeerden, Rekenmeesters en Raden ter Admiraliteit slechts twee jaar, aangezien ‘langdurighe continuatie’ van deze functionarissen – die dus vaak voorkwam – ‘in Democratia periculoes’ was. Het gemenebest was er daarentegen bij gediend was dat velen ‘gheoeffent worden in zaecken van Regieringe’. Niemand mocht voortaan meer dan één ambt bedienen, want dat was ‘zeer schadelick in een welghestelde Republicque’, omdat daardoor ‘veel personen in zaecken van Policie niet gheoeffent worden’.<sup>222</sup> Ook het toezicht op de financiën werd – met het schrikbeeld van Dyxtra in gedachten – verbeterd: de rekenmeesters moesten hun rekeningen vóór het begin van de Landdag afsluiten en rentmeesters en ontvangers-generaal moesten bij de aanvang van de Landdag hun jaarrekeningen indienen, die dan door een commissie van volmachten dienden te worden nagezien. Verder werd een aantal maatregelen genomen om het justitieel apparaat beter te laten functioneren. De tijd moest leren of deze hervormingen stand zouden kunnen houden.

<sup>221</sup> Vgl. Algra, *Ein*, 138.

<sup>222</sup> Dit gold voor de Friese gecommiteerden ter vergadering van de Staten-Generaal en de Raad van State, alsmede Gedeputeerde Staten, raadsheren, procureurs-generaal, grietmannen, burgemeesters, rekenmeesters, rentmeesters, ontvangers-generaal, Raden ter Admiraliteit, secretarissen, dijkgraven, konvooimeesters, controleurs-generaal van de konvooien, monstercommissarissen, monsterschrijvers en ontvangers-generaal van de konvooien, met dien verstande dat het alleen grietmansambt verenigbaar was met dat van dijkgraaf.



DEEL II

ESCALATIE





# Politieke onbestendigheid

## Strijd om de quote

Na de tumultueus verlopen jaren 1598-1600 bleef het twee decennia relatief rustig in de Friese politiek. Het 'Roordisme' lijkt na 1600 geen rol meer te spelen, in elk geval tot aan de dood van Willem Lodewijk in 1620. Weliswaar gingen de Landdagen als gewoonlijk met veel gekuip gepaard, maar het gekrakeel om de ambten liep vooralsnog niet uit op een verlamdend conflict.<sup>1</sup> De structurele problemen waarmee de Friese politiek te kampen had, waren echter nog lang niet van de baan. Zolang de kwestie van de verdeling van lasten over de kwartieren onopgelost bleef, schoot Friesland tekort in zijn financiële verplichtingen aan de Generaliteit. Deze kwestie bleef een tijdbom onder de Friese politiek. Herhaaldelijk werd door de Raad van State de invoering van de generale middelen als remedie voorgesteld, maar steeds tevergeefs.<sup>2</sup>

Op de Landdag van 1607 brak over de financiën opnieuw een diepgaand meningsverschil uit tussen Zevenwouden, de Steden en zes grietenijen in Oostergo aan de ene kant en Westergo en vijf grietenijen in Oostergo aan de andere kant.<sup>3</sup> Oostergo en Westergo constateerden dat vooral zij de consenten moesten opbrengen, omdat deze over de floreenrente werden omgeslagen en zij het merendeel (86%) van de floreen voor hun rekening namen.<sup>4</sup> In hun ogen droegen de Steden en Zevenwouden dus te weinig bij. De stemmen tussen de vier kwartieren staakten,

1 Furmerius beschrijft in zijn dagboek de Landdag van febr. 1606: 'Verder zijn tijdens de hele Landdag de vanouds bekende trucs in praktijk gebracht, die men kuiperijen noemt, waardoor men banden aanknoopt om de leden van de factie van zijn voorkeur bijeen te houden. Over het algemeen welzijn heeft men nauwelijks nagedacht, terwijl iedereen zichzelf en de zijnen begunstigt en het een kleinigheid vindt dat de vermogens van de boeren en het arme volk nutteloos en roekeloos verspild worden. De volmachten waren het al lang met elkaar eens geworden over de belastingen en bijdragen, maar over de manier van inzamelen en de verdeelsleutel was men het oneens. Onder dat voorwendsel heeft men bijna de gehele maand verdaan met het verdelen van de ambten'. Een week later is de Landdag gesloten en zijn de volmachten 'onverrichter zake naar huis vertrokken, nadat zij de ambten onder elkaar verdeeld hadden. Hoewel men het namelijk eens geworden was over de belastingen, is de strijd over de manier van inzamelen niettemin onbeslist gebleven, hoewel zij daarover enige weken geredetwist hadden'; Kok en Hellinga (ed.), *Diarium Furmerii*, 61-63.

2 Winsemius, *Chronique*, 882a (punt 12).

3 Winsemius, *Chronique*, 885a. Zie ook Kok en Hellinga (ed.), *Diarium Furmerii*, 77, 85, 87, 93, 101 en betreffende de Landdag van 1610 en 1611 en de bemiddelende rol van Willem Lodewijk 131, 139 en 141.

4 Zie p. 38.

waarop Westergo en Oostergo een delegatie naar Den Haag stuurden om de tegenpartij aan te klagen en zich te verontschuldigen voor het feit dat Friesland niet aan zijn financiële verplichtingen voldeed. Alles liep uit op een verzoek aan de Staten-Generaal om in te grijpen. Dezen stuurden een delegatie van twee heren naar Leeuwarden, 'die de sake in vrundtlijckheyt gheaccordeert hebben',<sup>5</sup> wat wil zeggen dat de kwestie opnieuw op de lange baan geschoven werd. Het probleem zou de Friese politiek nog bijna vier decennia blijven teisteren.

Dat de interne verdeeldheid in Friesland in de jaren na 1600 enigszins binnen de perken bleef, was eerder de verdienste van stadhouder Willem Lodewijk, die vooral informeel veel gewicht in de schaal wist te leggen, dan van de Staten-Generaal. Als geen ander wist hij dat in Friesland voortdurend verscheurende conflicten op de loer lagen. Daarom was hij steeds op zijn hoede, niet alleen om zich als stadhouder te kunnen handhaven, maar ook omdat eendracht in zijn ogen noodzakelijk was in de strijd tegen Spanje, die werd gevoerd voor de vrijheid en het behoud van de ware gereformeerde religie.<sup>6</sup> Reeds in de eerste jaren van zijn stadhouderschap was hij gepokt en gemazeld geraakt in de strijd met eerst Hessel Aysma en later Karel Roorda. Ook de tweespalt van 1600 was hij te boven gekomen. Zo had hij geleerd geduld te oefenen, de kool en de geit te sparen en zo nodig zijn tegenstanders tegen elkaar uit te spelen.<sup>7</sup> Zijn pragmatisch en tactisch vernuft bewees hij zeker toen in de periode 1610-1616 tijdens de bestandstwisten grote onenigheid in Leeuwarden ontstond over de magistraatsbestelling. Een bezending vanwege de toen nog door Oldenbarnevelt beheerste Staten-Generaal trachtte te bemiddelen, of liever in troebel water te vissen, in het overwegend contra-remonstrantse Friesland. Door tactisch optreden van Willem Lodewijk mislukte deze opzet, werd de hoofdstad uiteindelijk weer in het gareel gebracht en groeide de kwestie niet uit tot een gevaarlijk conflict op gewestelijke schaal.<sup>8</sup>

De betrekkelijke rust aan het thuisfront hield niet in dat de betrekkingen met de bondgenoten altijd even harmonieus waren. Dat was een terrein waar Willem Lodewijk minder greep op lijkt te hebben gehad. Veelzeggend is in dit verband een incident dat volgens Furmerius in januari 1608 in aanwezigheid van Maurits in de vergadering van de Staten-Generaal plaatsvond, nadat in het kader van vredesbesprekingen de Spaanse delegatie een vredesvoorstel had gedaan.

Toen de prins van Oranje, Maurits, dat verzoek in de vergadering herhaalde en aanraadde de vrede te aanvaarden, is hij op onbeschaamde wijze in de rede gevallen door Tinco Oenema uit Schoterland, afgevaardigde van de Friezen en lid van de Staten-Generaal, die stellig beweerde dat men liever de oorlog moest voortzetten dan de vrede aannemen, omdat in oorlogstijd de provincies meer bloeiden dan zij ooit in vreedstijd gebloeid hadden. Toen

<sup>5</sup> Winsemius, *Chronique*, 886b.

<sup>6</sup> Bergsma, *Gideonsbende*, 78.

<sup>7</sup> Postma, 'Statthalter', 28 vv.; Bergsma, 'Willem Lodewijk', 195-196; Emmius, *Willem Lodewijk*, 188-195.

<sup>8</sup> Spanninga en Mensonides, 'De saeck van Leeuwarden', m.n. 123.

Maurits daartegenin ging met de vraag of er niet genoeg bloed vergoten was en niet genoeg mensen van hun rijkdom beroofd waren, antwoordde zijn opponent dat de provincies nog voldoende middelen hadden om de oorlog vol te houden. ‘Zijn jullie Friezen’, zegt Maurits, ‘dan zo rijk? Hoe komt het dan dat jullie bij het betalen van de bijdragen achteraan komen en ondersteuning van andere provincies nodig hebben? Jij, Friesland, raadt dus als eerste de oorlog aan, hoewel je zelfs niet met de geringste verspilling van je vermogen wilt of kunt helpen?’ Tegelijk wordt hij boos, geeft de man een klap in zijn gezicht en zou hem met zijn zwaard doorstoken hebben als hij niet tegengehouden was door de omstanders.<sup>9</sup>

De onenigheid spitste zich toe op de hoogte van de Friese bijdrage aan de generaliteitskas, die vooral bestemd was voor de oorlogvoering. Reeds tijdens het landsheerlijk bewind betaalde Friesland zoals eerder vermeld een vijfde deel van de bedragen die Holland aan het centraal bestuur afdroeg. Na de Opstand bleef die verhouding gehandhaafd. Zolang de vijand de bevolking in Gelderland en Overijssel schattingen kon opleggen, droegen die gewesten wisselend bij. Reeds kort voordat in 1609 het Bestand zou worden gesloten, achtte men de tijd gekomen om voor elk gewest, dus ook voor Gelderland en Overijssel, een vaste quote te bepalen.<sup>10</sup> De Raad van State bepleitte daarbij de invoering van de gemene middelen in alle gewesten, om op die basis de defensielasten te kunnen dragen, wat door Holland en vooral Zeeland al veel langer werd bepleit.<sup>11</sup> Zodra het Bestand was aangebroken, gingen de Friezen in de Staten-Generaal benadrukken dat zij in vergelijking met andere gewesten veel te zwaar werden aangeslagen. Enkele leden van de Raad van State reisden in januari 1610 naar Leeuwarden om op de Friese Landdag te bewerkstelligen dat er toch gunstige besluiten werden genomen ten aanzien van de Friese consenten.<sup>12</sup>

Friesland moest zich voegen, maar kon daartoe in feite niet gedwongen worden, omdat het een soeverein gewest was. Voor een succesvolle voortzetting van de oorlog, die werd gevoerd om de vrijheden en privileges van de afzonderlijke gewesten te verdedigen en te handhaven, was echter eendrachtige samenwerking nodig. Maar middel en doel stonden op gespannen voet: kreeg het doel teveel nadruk, dan zouden de gewesten hun eigen belang laten prevaleren; wanneer daarentegen het middel vooropstond, kon de autonomie van de gewesten in het gedrang komen. Daarom moest steeds naar een compromis worden gezocht en door overleg een middenweg worden gevonden. Gewesten die dwars lagen moesten door middel van ‘persuasie’ er toe worden gebracht zich te schikken.<sup>13</sup> Nadeel was dat de besluitvorming dan traag verliep en zelfs kon vastlopen wanneer het gewest dat zich diende te accommoderen intern verdeeld was.

Een belangrijke rol in het op één lijn brengen van de gewesten speelde de Raad

9 Kok en Hellinga (ed.), *Diarium Furmerii*, 107 (vertaling D.W. Kok).

10 Zie over de quotenkwestie: Israel, *De Republiek* I, 314-316 en Den Tex, *Oldenbarnevelt* II, 239-240 en III, 183-190.

11 Zwitzer, ‘Quotenstelsel’, 12-14 en *Militie*, 62-81.

12 Friesland moest de quote van 1609 betalen, de quote van 1610 aanvaarden, alsmede zijn aandeel in de nog onbetaalde lasten en aflossing van de schulden, *RSg* 8, 14 en 16 jan. 1610 (nrs. 27, 55 en 68).

13 Van Deursen, ‘Republiek’, 18, zie het citaat op p. 34.

van State. Dit eerbiedwaardige college kon geen eigen beleid bepalen en had alleen bevoegdheden die gedelegeerd waren door de Staten-Generaal. Zijn twee voornaamste taken waren het voorbereiden van de besluiten van de Staten-Generaal door desgevraagd advies uit te brengen en het op verzoek van de Staten-Generaal uitvoeren van deze besluiten. Zo stelde de Raad van State zowel de generale petitie (het verzoek van de Staten-Generaal aan de gewesten om te consenteren in een aantal met name genoemde lasten) en de staat van oorlog (een specificatie van de uitgaven die bestreden moesten worden uit de quoten) op. De Raad bestond naast de stadhouders, die ambtshalve zitting hadden, uit twaalf door de gewesten afgevaardigde leden. Holland had drie zetels, Gelderland, Zeeland en Friesland elk twee en de overige gewesten één. De leden waren in principe minder gebonden aan hun gewest dan de gedeputeerden ter Staten-Generaal: ze waren formeel niet aan last en ruggespraak gehouden maar moesten aan de Staten-Generaal de eed afleggen slechts de belangen van de Generaliteit te zullen behartigen. Bovendien werd er hoofdelijk gestemd en beslissingen werden – in tegenstelling tot de gang van zaken in de Staten-Generaal – bij meerderheid van aanwezige stemmen genomen.<sup>14</sup>

In 1610 slaagden de leden van de Raad van State die naar Friesland waren gezonden, er niet in dit gewest tot medewerking te bewegen. De Friezen wilden de staat van oorlog slechts accepteren op voorwaarde dat de andere gewesten dat ook zouden doen. Aan de aflossing van de schulden – die mede voor Friesland waren aangegaan – en de daarover verschuldigde rente wensten zij niet mee te betalen, omdat enkele andere provincies hun quoten niet behoorlijk hadden afgedragen. Uiteraard wilden de Friezen zelf uitmaken uit welke inkomsten hun quote werd bekostigd. De Friese afgevaardigde in de Staten-Generaal ging nog een stap verder door te verklaren dat wanneer enkele andere gewesten niet méér gingen betalen, het onzeker was of Friesland evenveel zou blijven bijdragen.<sup>15</sup> In oktober werd de daad bij het woord gevoegd en werd de betaling van negen compagnieën die op de repartitie van Friesland stonden, botweg gestaakt. Het betrof hier troepen die niet gelegerd waren in de voor het gewest zo belangrijke vestingsteden als bijvoorbeeld Coevorden en Steenwijk, maar in Nijmegen, Tiel, Utrecht, Deventer en Zwolle. Door het schrappen van deze betaling bespaarde Friesland jaarlijks ongeveer 20% van zijn bijdrage in de algemene lasten van de Republiek.<sup>16</sup> Voor de steden waar deze compagnieën gelegerd waren, was dit een ramp: aan de soldaten, die van hun inkomen beroofd waren, moesten zij voorschotten verstrekken in de hoop dat Friesland ooit nog eens over de brug zou komen.<sup>17</sup>

Brieven aan Gedeputeerde Staten van Friesland met het verzoek de betaling te hervatten, haalden niets uit. In augustus 1611 herhaalde Friesland bij de bepaling

14 Van Deursen, 'Raad van State onder de Republiek', 'Staatsinstellingen' en 'Staat van Oorlog'.

15 RSG 20 april en 28 juli 1610 (nrs. 502 en 1044).

16 Van Deursen, 'De plaats van het gewest Friesland', 229.

17 Ibidem, 229; RSG 3 juli 1610, 15 okt. en 7 dec. 1610 (nrs. 908, 1350 en 1548).

van de nieuwe consenten zijn standpunt. Opnieuw gebruikte het gewest de betaling van de soldaten als chantagemiddel om verlaging van de quote te verkrijgen. De Raad van State stelde in zijn advies aan de Staten-Generaal, dat Friesland ten onrechte klaagde over andere gewesten, omdat het zelf in gebreke bleef. Bovendien was er destijds bij het vaststellen van de Friese quote al rekening mee gehouden dat het Friese platteland nogal van de oorlog te lijden had gehad. Bij invoering van de gemene middelen in Friesland zou wel worden aangetoond dat de Friese quote niet te hoog was. In augustus 1611 besloten de Staten-Generaal dan ook opnieuw enkele leden van de Raad van State naar Friesland te sturen, met het verzoek aan Willem Lodewijk om hen bij te staan. Gedeputeerde Staten van dat gewest werd daarom verzocht een buitengewone Landdag uit te schrijven.<sup>18</sup> Na aanvankelijke weigering vanwege het volgens de Friezen veel te ongebruikelijke tijdstip, kwamen de Staten toch bijeen. Maar de stemmen staakten: Oostergo en Westergo bleven halsstarrig weigeren de negen compagnieën weer aan te nemen, terwijl Zevenwouden en de Steden zich inschikkelijk toonden, al bleven ook zij van mening dat andere gewesten een hogere quote moesten accepteren.<sup>19</sup> Hugo de Groot, die met de delegatie in Leeuwarden was, sprak in dit verband van 'de harde Vryesen'.<sup>20</sup> De troepen bleven dus onbetaald. Daar kwam nog bij dat de Staten-Generaal en de Raad van State de invoering van de gemene middelen op wijn, brandewijn, bier, gemaal, geslacht, hoornvee en bezaaide landen voor de Friezen als de beste remedie beschouwden om de geldnood op te heffen. Vooral Zeeland, dat de gemene middelen naar voorbeeld van Holland al had ingevoerd, zij het met lagere tarieven, en dat zelf ook verlaging van de quote wenste (de noodzaak daartoe zou kunnen blijken uit de opbrengst van de gemene middelen), drong hier sterk op aan. En dat terwijl de Friezen als altijd absoluut niets van deze belastingen wilden weten.<sup>21</sup> Zo werd het een slepende kwestie.

18 RSG 29 dec. 1610 (nr. 1616), 4 en 7 jan., 4 febr., 2, 10 en 11 aug. 1611 (nrs. 11, 40, 169, 869, 905 en 909); hun instructie kregen zij op 20 aug. 1611 (nr. 960).

19 RSG 19 en 27 aug., 3 sept., 6 okt., 12 nov., 9, 10, 12 en 15 dec. 1611 (nrs. 954, 974, 1000, 1117, 1211, 1288, 1293, 1300 en 1306); 5 jan. 1612 (nr. 17).

20 De Groot maakte deel uit van een commissie, bestaande uit hemzelf, drie leden van de Raad van State vanwege de Staten-Generaal en drie raadsheren in het Hof van Friesland, om problemen in Oost-Friesland tussen de graaf en de Stenden op te lossen (zie Fockema Andreae, 'Hugo de Groot'). De heren van de Staten-Generaal dienden zich in Leeuwarden eerst te bemoeien met Friese aangelegenheden. Op 27 aug. 1611 schreef De Groot aan zijn vrouw: 'Op Donderdagh zijn wy van Enkhuysen dwersch over de Zuyderzee gevaren ende tot Staveren aengecomen end op Vrijdagh, 't welck was gisteren, zijn wy van daer op Sneeck gevaren door de meeren ende eyntelijck gecomen alhyer tot Leeuwaarden. Wy hadden verhoopt onse reys te vorderen, maer de besogne, dye de andere heeren met dye van Vrieslant hebben te doen, sal ons ophouden noch morgen ende overmorgen sulcx dat wy reekeninge maecken op Dynxdagh nae Groeningen ende soe voorts nae Delffzylj ende Emden te vertrecken ... Het verdryet my, dat wy soo langsae aen 't werck comen, 't welck my zeer te onpasse comt. Wy hebben doorgaens in Vrieslant quaedt tractement gehadt, doch 't selve is op huyden gerecompenseert met een goede maeltijt van Graeff Willem, dye ons hadde genoot ... Ick meen den Manendagh alleen te reysen nae Franicker, om d'Universiteyt te bezyen, terwijl d'andere heren met de harde Vryesen besigh sijn'; *BHG* I, 182-183.

21 RSG 5 en 10 jan. 1612 (nrs. 17 en 51); Den Tex, *Oldenbarnevelt* III, 183.

In deze situatie wist de Raad van State niets beters te bedenken dan een nog zwaardere bezending naar Leeuwarden te laten plaatsvinden. De Staten-Generaal namen dit advies over en droegen de Raad op enkele van zijn meest deskundige leden naar Leeuwarden te laten vertrekken, en daar ook op de invoering van de gemene middelen aan te dringen. In maart 1612 keerde de delegatie van de Raad met lege handen uit Friesland terug. Aan de Staten-Generaal werd gerapporteerd dat Oostergo en Westergo in hun oude standpunt volhardden, en dat Zevenwouden en de Steden de negen compagnieën slechts twee maanden soldij wilden geven.<sup>22</sup>

Na het echec van de derde bezending zag de Raad van State nog maar twee mogelijkheden: de troepen afdanken – wat andere gewesten op verkeerde gedachten zou kunnen brengen – of ze simpelweg een marsorder geven om naar Friesland op te trekken. Dat laatste zou betekenen dat de Friezen te maken zouden krijgen met ruwe beroepssoldaten die gewapenderhand hun soldij kwamen afdwingen of anders van het platteland zouden gaan leven, en dat kon geen prettig vooruitzicht zijn.<sup>23</sup> Daarom was de Raad voor een laatste waarschuwing: de compagnieën moesten direct voor drie maanden soldij krijgen. Intussen konden de gewesten die volgens Friesland te weinig betaalden, uitgenodigd worden om in conferentie met de andere gewesten de kwestie van de quoten te bespreken. Al bij voorbaat werd de soldijbetaling door de Friese afgevaardigden afgewezen en eisten zij dat de conferentie direct zou worden belegd. Maar de Staten-Generaal stemden met het advies in en schreven aan de provincie Friesland dat zij in het sturen van de soldaten het scherpste maar ook meest rechtvaardige middel zagen. Gedeputeerde Staten antwoordden dat zij hoopten dat tegen hun gewest geen harde maatregelen zouden worden genomen, en in elk geval gewacht zou worden wat de conferentie over de quotentabel zou opleveren. IJskoud verzochten de Friezen de Staten-Generaal om de zorg voor de negen compagnieën op zich te nemen wanneer zij niet tot afdanking over zouden willen gaan. In Den Haag arriveerden bovendien vier buitengewone gedeputeerden uit Friesland, die slechts afgevaardigd waren om aan de onderhandelingen over de quoten deel te nemen.<sup>24</sup>

De Friezen kregen hun zin, de onderhandelingen gingen van start en de kwestie van de compagnieën raakte op het tweede plan. Een periode van hevig touwtrekken tussen de gewesten volgde. Friesland en Zeeland waren de grootste antagonisten: beide wilden verlaging van hun quote. Maar Zeeland, dat in koppigheid niet voor Friesland onderdeed, hield vast aan de invoering van de gemene middelen als grondslag voor de quote, belastingen die voor Friesland juist onaanvaardbaar bleven. De Friezen voerden bovendien aan dat hun provincie te lijden had onder overstromingen, misoogsten, veesterfte en ander ongerief. In oktober 1612 leken alle provincies zich eindelijk te kunnen vinden in de door Maurits, Willem Lodewijk en

22 RSG 30 jan. 1612 (nr. 142); instructie: 4 febr. 1612 (nr. 164), 12 maart 1612 (nr. 294 en noot 2).

23 Van Deursen, 'De plaats van het gewest Friesland', 230.

24 RSG 22 en 25 maart, 16 en 28 april 1612 (nrs. 330, 339, 340, 341, 428, 429 en 472).

de Raad van State opgestelde quotentabel, waarbij Friesland, zo werd in maart 1613 bepaald, op elke 100.000 gulden 11.428-11-5 betaalde, dat wil zeggen een vijfde van dat van Holland en het dubbele van Utrecht en Stad en Lande. Alleen de Friese gedeputeerden maakten een voorbehoud: zij hadden geen last om ermee in te stemmen, maar gingen ervan uit dat hun principalen geen bezwaar zouden maken.<sup>25</sup> Twee weken later was er echter nog steeds geen bericht uit Leeuwarden, en dat stond er ook niet aan te komen, omdat de Friese Landdag al was afgelopen en er geen nieuwe was uitgeschreven. Besloten werd een ijlbode te sturen en bij nader inzien, vanwege het gewicht van de zaak, twee heren uit de Raad van State. De Staten bleven echter weigeren. De ernstige brief die de Staten-Generaal daarop verzonden en nóg een deputatie van de Raad van State verhielpen daar niets aan. De Friese Statenvergadering bleef steeds verdeeld, zo rapporteerden de Raden van State. Zevenwouden en de Steden waren bereid de regeling te aanvaarden, maar Oostergo en Westergo bleven vasthouden aan de oude quote van 11%. Op drie achtereenvolgende Landdagen hadden de stemmen over deze kwestie nu gestaakt, en alle middelen van overreding waren uitgeput. Als aan deze twee Friese kwartieren, die de besluitvorming binnen de gehele Republiek lamlegden, zou worden toegegeven, stond alles weer op losse schroeven. Ook andere gewesten zouden in dat geval hun quote willen verlagen, en dan moesten er daadwerkelijk troepen worden afgedankt, waardoor het land in ernstig gevaar kon komen, zelfs in deze tijd van bestand.

Voor Maurits en de Raad van State was daarom de maat nu vol. Zij adviseerden de Staten-Generaal het uiterste middel van de executie toe te passen. Ondanks het protest van de Friese gedeputeerde, die de zaak trachtte te bagatelliseren – het ging inderdaad maar om een klein verschil, maar wel met grote consequenties voor de Republiek als geheel – besloten de Staten-Generaal aan Oostergo en Westergo te schrijven, dat zij zich binnen een maand moesten conformeren, anders waren de buitengewone kosten van de executie voor hun rekening. Dat de Staten-Generaal zich tot delen van het gewest richtten, buiten de Staten om, is opmerkelijk en geeft aan, hoe hoog de situatie werd opgenomen. Na veel aarzeling en doodzwijgen van andere punten van de petitie accepteerden Oostergo en Westergo uiteindelijk in oktober 1613 de quote van 11.428-11-5.<sup>26</sup> Hoewel dit voor slechts twee jaar was aangenomen, zou het tot 1792 de grondslag blijven voor de verdeling van de lasten tussen de gewesten.

Bij de onderhandelingen over de quote had Friesland steeds een voorbehoud gemaakt voor wat betreft de betaling van de door dit gewest afgedankte troepen. Intussen klonken de klachten uit de betreffende garnizoenssteden steeds luider. In september 1612 kregen de Staten-Generaal voortdurend berichten binnen dat de

<sup>25</sup> RSG 14 mei en 10 okt. 1612 (nrs. 527 en 1243), 13, 26 en 28 maart 1613 (nrs. 209, 253, 254).

<sup>26</sup> RSG 11 en 30 april, 1 mei, 4 juni, 15, 19 en 31 juli, 3 en 5 aug, 10, 15, 18 en 30 okt., 1 nov. 1613 (nrs. 314, 341, 342, 343, 436, 538, 546, 566, 575, 576, 577, 754, 767, 780, 814 en 819); CHB V, 190-193; vgl. De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 126.



manschappen wanhopig waren en het ‘doir pur gebreck, honger ende commer’ niet langer konden uithouden, ‘biddende om Godts wille dat men haren honger met broot soude willen stelpen’. Zonder de compagnieën opnieuw aan te nemen bleek Friesland daarop bereid een half jaar soldij uit te betalen. Door de soms vrij langdurige afwezigheid van de Friese gedeputeerden in Den Haag – ze gaven er als gebruikelijk de voorkeur aan de Landdag bij te wonen – en de bekende vertragingstactiek van de Friezen, duurde het echter nog ruim een jaar voordat dit besluit geëffectueerd werd. Ook de uitbetaling zelf ging met tal van problemen en dus tijdverlies gepaard.<sup>27</sup>

### Stadhouder Ernst Casimir

De volgende episode begint in 1620, met het overlijden van stadhouder Willem Lodewijk. Deze had in maart 1620 al tien maanden in Den Haag bij prins Maurits verblijf gehouden, toen dringende zaken hem weer naar Friesland riepen. Er was namelijk berekend dat de Friese schuld bij de Generaliteit 127.816 gulden bedroeg.<sup>28</sup> Met de hervatting van de oorlog in zicht was dit geld hard nodig, en dus was de aanwezigheid van de stadhouder op de Friese Landdag vereist. Om diens missie kracht bij te zetten vertrokken ook twee leden van de Staten-Generaal naar Leeuwarden. Maar op 13 mei werd Willem Lodewijk getroffen door een beroerte en op 31 mei overleed hij. De delegatie van de Staten-Generaal miste de medewerking van de stadhouder en keerde onverrichter zake terug.<sup>29</sup>

Voor de Workumer predikant Adam Westerman – en ongetwijfeld vele oprechte calvinisten met hem – betekende de dood van Willem Lodewijk een groot verlies. In zijn lijkpredikatie klaagde Westerman over de verdorvenheid der tijden: ‘O goede God, hoe is alle dinck in de tijt van 40 jaren verandert?’ Toen Willem Lodewijk ‘ons van Godt ghegheven werde’ was de ijver om God in Geest en Waarheid te dienen nog groot, het geloof oprecht en onbevlekt en de gelovigen één van hart en ziel. In die gelukkige tijd wist men nog niet van de ‘schadelijcke ende onbehoorlijcke Cupernije (kuiperij)’, zoals die vandaag de dag genoemd wordt, en die ‘God betert nu onder eenighe in de Politije omgaet ende de kercke Gods schijnt mede besmet te hebben’.<sup>30</sup>

Op zijn sterfbed had Willem Lodewijk zijn broer Ernst Casimir bij de Friese re-

27 RSG 27 sept., 3 okt. 1612 (nrs. 1059 noot 1 en 1089); 30 okt. en 13 dec. 1613, (nrs. 814, 932), 14 en 29 jan., 10 maart, 26 sept. 1614 (nrs. 36, 70, 209, 830), 19 febr., 16 maart, 11 en 14 aug. 1615 (nrs. 134, 205, 626, 637). Uiteindelijk schijnen de betreffende compagnieën weer op de repartitie van Friesland gekomen te zijn; vgl. RSG 10 sept. 1615 (nr. 726).

28 RSG 30 maart 1620 (nr. 2867).

29 Arend, *Algemeene geschiedenis* III-3, 496-497.

30 Westerman, *Threni Nassoviani*.

genten als opvolger aanbevolen.<sup>31</sup> De 47-jarige Ernst Casimir, graaf van Nassau-Dietz, was een voor de hand liggende kandidaat. Maar in de Staten werd ook geijverd voor de aanstelling van een andere stadhouder dan een Nassau of Oranje – ook Maurits en diens broer Frederik Hendrik hadden zich aangediend – en sommigen wilden het ambt zelfs onvervuld laten, als reactie op wat vele Friezen beschouwden als ‘de excessieve onderworpenheid van Willem Lodewijk aan Maurits, de Generaliteit en Den Haag’.<sup>32</sup> Een situatie vergelijkbaar met die in 1584, toen de Roordisten ook een volstrekte – en dus zwakke – buitenstaander als stadhouder hadden willen hebben. Maurits, en op termijn ook Frederik Hendrik, zouden enerzijds als stadhouders van alle gewesten teveel macht krijgen, zo vreesde men in Friesland, en anderzijds was men bang dat Friesland niet de militaire aandacht zou krijgen door een stadhouderschap ‘op afstand’. Voor Ernst Casimir sprak dat zijn macht binnen de perken gehouden zou kunnen worden en dat hij een erkend contra-remonstrant was, wat van Frederik Hendrik niet kon worden gezegd.<sup>33</sup> Maurits overwoog om in te grijpen en zelf stadhouder te worden, maar uiteindelijk kozen de Staten in juli 1620 toch – volgens Aitzema ‘meest deur gunst ende toe-doen der Steden’ – voor Ernst Casimir. Groningen en Drenthe daarentegen benoemden Maurits.<sup>34</sup>

Nadat Willem Lodewijk op 13 juli met veel ‘Statie ende Pompe’ in de Grote of Jacobijner Kerk van Leeuwarden was bijgezet, werd Ernst Casimir op 3 augustus 1620 officieel als ‘Gouverneur’ door de Staten van Friesland aangenomen. Hij werd door een gezelschap van acht volmachten, uit elk kwartier twee, van het stadhoudelijk hof gehaald en op het Landschapshuis gebracht. Daar, in de Kamer van Oostergo, waar alle volmachten verzameld waren, legde hij de eed als stadhouder af en kreeg hij zijn instructie overhandigd, die daarna door Albert Aysma, secretaris van de Staten, werd voorgelezen. Vervolgens hield Pieter van Eysinga, grietman van Rauwerderhem, een oratie waarin de officiële redenen werden uiteengezet waarom Ernst Casimir tot stadhouder was uitverkoren. De verdiensten van wijlen Willem Lodewijk werden niet alleen zo hoog geschat dat men ze in ‘gheduyrige ghedachtenisse’ wilde houden, ze hadden de Staten ook doen besluiten om het vacante stadhouderschap ‘te continueren aen ’t Huys van Nassauw’. Dit in het volste vertrouwen dat de nieuwe stadhouder zowel het ‘nut ende ’t ghemeene welvaeren’ als de privileges en de vrijheden van Friesland in stand zou weten te houden en de

31 Wagenaar, *Leven*, 395-396.

32 Israel, *De Republiek* I, 334, 518 (citaat); Arend, *Algemeene geschiedenis* III-3, 499.

33 O.m. Israel, *De Republiek* I, 543.

34 Israel, *De Republiek*, 518 (die dit ontleent aan de brieven van de Engelse ambassadeur Carleton); SSO I, 2b. Vervou, *Enige aenteekeningen*, 248: ‘In Vrieslandt is men doende met het kiezen van enen nieuwen Stadthouder, gisteren wert my geseit dat die vande Sevenwolden ende Steeden Graeff Ernst Casimir daertoe verkoren hebben, maar d’andere twye leeden, als Oostergoo ende Westergoo disputeren noch over dese saecke’. Voor de argumenten van Stad en Lande en Drenthe om voor Maurits te kiezen: SSO I, 7 en Vervou, *Enige aenteekeningen*, 260, 268.



Afb. 8 Allegorie op de inhuldiging van Ernst Casimir van Nassau als stadhouder van Friesland. Prent door Pieter Feddes van Harlingen, 1621.

vijand zou helpen te weerstaan ter bevordering van 's lands rust en veiligheid.<sup>35</sup>

Ernst Casimir, in 1573 geboren op de Dillenburg, studeerde in Siegen, Herborn en Bazel en werd in 1590 met zijn jongere broer Lodewijk Gunther voor zijn verdere opleiding naar Leeuwarden gestuurd, om onder de hoede van zijn dertien jaar oudere broer Willem Lodewijk zich verder te bekwamen, vooral in de krijgskunst, en aldus een 'wohlgeschickter und gelehrter Herr' te worden. In 1592 was hij in het gevolg van Willem Lodewijk aanwezig bij het beleg van Coevorden en in 1594 bij dat van Groningen. Het jaar daarop vertrok hij naar Den Haag en begon onder de hoede van Maurits zijn eigenlijke militaire carrière. In 1602 werd hij ritmeester in het Staatse leger, in 1607 veldmaarschalk en luitenant-stadhouder van Maurits in Gelderland en Utrecht. In dat jaar trouwde hij met de vijftienjarige Sophia Hedwig,

<sup>35</sup> Winsemius, *Chronique*, 909a-910b.

dochter van de hertog van Brunswijk-Wolfenbützel, uit het oogpunt van *ebenbürtigheid* een meer dan uitstekende partij. Zij kregen twee kinderen die volwassen werden: Hendrik Casimir (1612-1640) en Willem Frederik (1613-1664), die beiden hun vader als stadhouder zouden opvolgen. In het leger was Ernst Casimir in zijn element en hij speelde naast Maurits en later Frederik Hendrik een vooraanstaande rol bij alle belangrijke militaire gebeurtenissen van zijn tijd.<sup>36</sup>

Door zijn verblijf in Friesland in zijn jonge jaren was hij hier niet volslagen onbekend. En uit het dagboek van Bernardus Furmerius over de jaren 1603-1615 weten we dat Ernst Casimir, soms vergezeld door Sophia Hedwig, zo nu en dan Willem Lodewijk in Leeuwarden met een bezoek vereerde.<sup>37</sup> Toch moet hij zich er in 1620 na zijn aanstelling tot stadhouder als een kat in een vreemd pakhuis gevoeld hebben. Toen hij begin 1621 samen met Gedeputeerde Staten vergaderde over de toelating van volmachten tot de Landdag, was hij nog amper op de hoogte van de politieke gebruiken en verhoudingen en waren veel namen die genoemd werden voor hem onbekend. Dat blijkt uit de eigenhandige aantekeningen, die hij bij deze gelegenheid maakte.<sup>38</sup> Daarbij verhaspelde hij soms niet altijd even gemakkelijke Friese benamingen of gaf daarvan een fonetische weergave. Zo werd de grietenij Engwirden 'Anwadden', Burmania 'Pourmannia' of 'Pommania' en (Homme) Idzaerda 'Errarda'. Verder noteerde hij bijzonderheden die voor de anderen aan tafel gesneden koek moeten zijn geweest, bijvoorbeeld dat stemrecht verbonden was aan 'schote schidende huijsen, ende plug gangen'. Waar Ernst Casimir pas echt in was geïnteresseerd, was het religieuze en daarmee politieke gehalte van de kandidaten. Voor hem waren de calvinisten de echte patriotten, en dan moesten anderen vanzelfsprekend zoveel mogelijk van de Landdag geweerd worden, in de eerste plaats de 'papisten'. Van de zestig personen, die in 1621 in de grietenijen waren gekozen als volmacht, gaf hij met een plusteken aan wie 'bekente patriotten der religie ende het gemeene beste toe gedaen' waren. Van de 51 genoemde volmachten van de drie Goën kregen 32 deze waardering en van de 20 van de Steden 14. Wie geen positieve beoordeling kreeg, was bijvoorbeeld dr. Sabinus Wisma, eigenerfde volmacht voor 'Tzyetzeradeel' (Tietjerksteradeel). Tot zijn verontrusting vernam hij dat Wisma's vader een 'openbaer papist' was, en dat hij een broer had, die soldaat bij de vijand

<sup>36</sup> Kleijn, *Stadhouders*, 60; Wagenaar, 'Twee bladzijden'; *47ste verslag van het Friesch Genootschap over het jaar 1904/1905*, 6-10; *NNBW I*, 833-834; Waterbolk, 'Met Willem Lodewijk aan tafel', 301-302; Van Ditzhuyzen, *Oranje-Nassau*, 90; Bergsma, 'Willem Lodewijk', 218.

<sup>37</sup> Bij de aankomst van Ernst Casimir en Sophia Hedwig op 27 april 1611 (het gezelschap zou tot 5 mei in Leeuwarden verblijf houden) werden zij met alle eer ontvangen: ruiters reden hen tegemoet, alle kanonnen werden afgevuurd en de schutterij stond aangetreden. Ook van 10 tot 28 aug. 1615 verbleef het echtpaar in Leeuwarden. Ernst Casimir bracht in 1607 en 1612 kortere tijd in de Friese hoofdstad door; Kok en Hellenga (ed.), *Diarium Furmerii*, 81, 141-143, 147 en 167. Overigens waren ook Maurits en Frederik Hendrik te gast in Leeuwarden, samen van 29 juni tot 2 juli 1612 en Frederik Hendrik van 19 tot 27 april 1612 (bij die gelegenheid kreeg hij van de Staten een vijf jaar vetgemest rund ter waarde van 495 gulden ten geschenke) en van 28 juli tot 1 aug. 1615; *ibidem*, 147, 149 en 167.

<sup>38</sup> TR, SHA inv.nr. 69-26 (ongedateerd; datering aan de hand van de genoemde volmachten en grietmannen).

geweest was. Wisma zelf was geen lidmaat en had ‘erst cortz angefangen ter kercken te gaen’. De ‘promotores’ van deze opportunist zouden (Gellius) Hillema en (Johannes) Saeckma zijn, beiden raadsheer in het Hof van Friesland, van wie ook volmachten in Achtkarspelen en Smallingerland, zo vernam hij, ‘dependeren’. Duidelijk is dat Ernst Casimir zelf, aan het begin van zijn stadhouderschap, amper over een clientèle onder de Friese Statenleden kon beschikken.

Al had Ernst Casimir een stem in het college van Gedeputeerde Staten, veel meer te vertellen had hij niet. Nu toch een lid van de jongere tak van de familie Nassau stadhouder en kapitein-generaal was geworden, hadden de Staten van Friesland namelijk de gelegenheid te baat genomen hem een instructie op te leggen die hem opvallend weinig bevoegdheden liet; iets wat bij Maurits of Frederik Hendrik – die in Holland niet op deze wijze aan handen en voeten gebonden waren of zouden worden<sup>39</sup> – waarschijnlijk niet zou zijn gelukt. Willem Lodewijk had, destijds tot ergernis van Karel Roorda en de zijnen, geen commissie van de Staten van Friesland gehad, maar van de Staten-Generaal.<sup>40</sup> Hij had ook nooit een instructie gekregen, wat hem, zoals we gezien hebben, enige bewegingsvrijheid had gegeven om in te grijpen wanneer hij dat noodzakelijk achtte. Ernst Casimir daarentegen werd nauwgezet geïnstrueerd om Staten en Gedeputeerde Staten van Friesland te ‘eeren ende respecteren naer behoren, ende sich in geenerleye manieren mogen aanmatigen eenich gesach over de souverainiteyt ofte hoocheyt van desen Landschappe’.<sup>41</sup> Het hoogste gezag bleef dus berusten bij de Staten en hun plaatsvervangers, de Gedeputeerde Staten. De stadhouder hoefde geen enkele hoop te koesteren dat hij ooit de schoenen van de afgezworen landsheer zou kunnen aantrekken, zoals bij Willem van Oranje er ooit sprake van was geweest dat deze de soevereiniteit in ‘zijn’ gewesten opgedragen zou krijgen. Integendeel, de Friese stadhouder werd verplicht om samen met Gedeputeerde Staten alle privileges en vrijheden van de provincie te beschermen tegen alles en iedereen die daarop inbreuk zou willen maken. Het werd hem zelfs verboden onroerend goed in de provincie aan te kopen, want grondeigendom en dus stemmen zou hem indirect een machtspositie binnen de Staten kunnen bezorgen.<sup>42</sup> Het inkomen en de kredietwaardigheid van een stadhouder en graaf van Nassau was immers vele malen groter dan dat van welke Friese edelman dan ook. Blijkbaar wilde men elke mogelijkheid uitsluiten waarop deze functiona-

39 Zij hadden geen instructie, maar slechts een commissie; Fruin, *Geschiedenis*, 221-222.

40 Na 1620 werd het gebruikelijk dat de gewestelijke Staten geheel zelfstandig hun stadhouders kozen; Israel, *De Republiek I*, 333.

41 CHB V, 259-262 (commissie en instructie).

42 In 1598 wilden de volmachten van de Steden en die van de meeste grietenijen stadhouder Willem Lodewijk als blijk van waardering voor bewezen diensten maar liefst 1700 morgen (1564 ha) aan ‘nieuwen aenwas buyten ’t Bildt’ schenken (het in 1600 bedijkte Nieuwe Bildt). De andere volmachten wisten dit te beletten, ‘stroeyende dattet ghevaerlijck was voor de vrijheydt, stucken vant Landt te verschencken, want de Stadtholder eenen vasten voet daerin krijghende, soude nae den gheheelen rest trachten’; Van Reyd, *Historie*, 492; Wagenaar, *Het leven*, 249.

ris zijn macht zou kunnen vergroten. Voorts moest hij beloven de gereformeerde religie, zoals vastgelegd op de Nationale Synode te Dordrecht, te handhaven en helpen verdedigen, overigens ‘alleen aengaende de Leere, sonder de Kercken-ordeninge daer onder te verstaen’.<sup>43</sup>

Ook in militair opzicht werden zijn bevoegdheden ingeperkt. De aanstelling van alle officieren van de ter repartitie van Friesland staande troepen moest hij vergeven in overleg met Gedeputeerde Staten, waarbij hij slechts één stem had – en de Gedeputeerden negen – en wanneer hij buiten de provincie verbleef moest hij dit overlaten aan Gedeputeerde Staten alleen, uitgezonderd de benoeming van de hogere officieren, die de Staten aan zich behielden. Verder mocht hij geen garnizoenen verleggen of commandanten benoemen buiten medeweten van de Gedeputeerden.<sup>44</sup> Met deze bepalingen wilde men hem uiteraard de mogelijkheid ontnemen gewapenderhand in Friesland op te treden. De nieuwe stadhouder was dus zowel politiek als militair in een keurslijf gevangen. Hij werd duidelijk gezien als een dienaar, een ambtenaar van de Staten van Friesland. En aangezien Ernst Casimir ook de politieke ervaring en het gezag in binnenlandse aangelegenheden van zijn broer en voorganger miste, was hij minder toegerust om komende moeilijkheden het hoofd te kunnen bieden.

### Twist om de magistraatsbestelling

Die moeilijkheden lieten niet lang op zich wachten. Nadat in 1621 de oorlog was hervat, verkeerde de Republiek in feite in staat van beleg, een situatie die tot omstreeks 1628 zou voortduren. De vijand bedreigde de Republiek aan alle kanten. Om de verdedigingsgordel in stand te kunnen houden, zagen de Staten-Generaal zich genooddaakt de vestingwerken langs de buitengrenzen te versterken en het leger te vergroten van 30.000 tot 48.000 man. De torenhoge defensielasten die hiervan het gevolg waren, vielen moeilijk op te brengen. Dat was te wijten aan de onwil van de gewesten om te betalen en de politieke instabiliteit, overigens ook in Holland, waar na de Bestandstwisten veel nieuwe en onervaren regenten door Maurits waren benoemd. Daar kwam nog bij dat juist in deze jaren sprake was van een economische malaise, waardoor de belastingopbrengsten tegenvielen. Door geldnood gedwongen voerden de Staten van Holland nieuwe belastingen in en werden in dit gewest de bestaande accijnzen tot het uiterste verhoogd. Desondanks bleef er een chronisch tekort aan geld voor het leger. Toen Maurits in april 1625 overleed, zag

<sup>43</sup> Bergsma, *Gideonsbende*, 191 vv.

<sup>44</sup> Dit laatste staat niet in de instructie voor de stadhouder, maar in de instructie van Gedeputeerde Staten (*CHB* V, 236 art. 33), die voor zover van toepassing ook voor de stadhouder gold. Het patentrecht van de troepen die ter repartitie van Friesland stonden, zo maken we hieruit op, werd dus uitgeoefend door stadhouder en Gedeputeerden gezamenlijk.



de toestand – om enigszins op de zaken vooruit te lopen – er somberder uit dan op enig moment sinds 1590. Breda, één van de belangrijke toegangs- en vestingsteden van de Republiek, ging in juni 1625 verloren.<sup>45</sup> De Friezen hadden hun aandeel in de oorlog toen overigens al gehad. In september 1622 hadden Spaanse troepen een inval gedaan in Friesland, dat op dat moment vrijwel van soldaten ‘geblotet’ was. De Spanjaarden drongen (kennelijk vanuit Twente) door tot bij Heerenveen, waar zij ternauwernood teruggeslagen konden worden.<sup>46</sup> Sinds dertig jaar had een dergelijke gevaarlijke inval niet meer plaatsgevonden. Dit gevaarlijke incident drukte de Friezen met de neus op het feit dat hun defensie heel kwetsbaar was en dat het een goede zaak was om de ‘eigen’ compagnieën dichtbij huis te houden.

Op 10 augustus 1621 presenteerden de gedeputeerden van Friesland in de vergadering van de Staten-Generaal de consenten van hun provincie voor dat jaar. Friesland droeg deze alleen als de andere gewesten dat ook deden. De verhoging in de staat van oorlog werd aanvaard, maar zoals gebruikelijk – Friesland was wat dat betreft de kampioen onder de zeven bondgenoten – met veel mitsen en maren. De Friese duiten moesten worden besteed aan de eigen vestingen in het noorden. Men was verder bereid de sinds 1614 ontstane ‘defecten’ in de consenten in overleg met de andere gewesten weg te werken, op voorwaarde dat die gewesten sedertdien hun compagnieën op volle sterkte hadden gehad en gehouden (wat waarschijnlijk niet het geval was). Een vergelijkbaar voorbehoud gold voor de schulden: een commissie uit de gewesten moest voor elk gewest een lijst maken, pas dan wilde Friesland zijn achterstallen in termijnen voldoen. Toezeggingen die zonder risico konden worden gedaan, omdat men wist dat de zeven provincies wat dit betreft toch heel moeilijk tot overeenstemming konden komen. Als vanouds hamerden de Friezen er op dat ze zelf mochten bepalen hoe het geld voor de Generaliteit het best bijeen kon worden gebracht. Ondertussen weigerde Friesland bepaalde compagnieën te betalen, die op zijn repartitie stonden.<sup>47</sup>

De nogal karige toezeggingen van Friesland baarden de Staten-Generaal grote zorgen. Toen de Friese gedeputeerde Oosterzee op 8 november 1621 n.s. verlof verzocht om naar huis te gaan, wreven zijn Haagse confraters hem in dat hij de Friese Landdag toch vooral de nood waarin het land verkeerde onder ogen moest brengen. Bij Gedeputeerde Staten moest hij erop aandringen dat de consenten voor de defensie en het geld voor *alle* compagnieën ter repartitie van dat gewest prompt zouden worden betaald zonder over kleinigheden te vallen.<sup>48</sup> Bezorgdheid was er niet alleen ten aanzien van de inwilliging van de consenten van Friesland, maar te-

45 Israel, *De Republiek I*, 531-552 (m.n. 532-539).

46 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 96; *PNH I*, 22 en 24 sept. 1622 (nrs. 2235 en 2253).

47 *RSG* 10 aug. 1621 (nr. 1545).

48 Toen enkele dagen later Ernst Casimir eveneens naar Friesland vertrok, werden twee gedeputeerden ter Staten-Generaal afgevaardigd om afscheid van hem te nemen en de betaling van de consenten van 1622 en die van eerdere jaren aan te bevelen; *RSG* 14-12-1621 (nr. 2293).



vens van die van enkele andere gewesten. Daarom werden op 17 februari 1622 n.s. bezendingen naar Gelderland, Zeeland, Friesland, Overijssel en Groningen aangekondigd. Ruim een week later vertrok Lycklama, de andere Friese gedeputeerde in Den Haag, naar Leeuwarden; de daarop volgende drie maanden zouden de Staten-Generaal het door de interne Friese strubbelingen zonder Friese gedeputeerden moeten stellen. Naar Leeuwarden en Groningen – waar Stad en Ommelanden het weer niet eens konden worden – vertrokken de regenten Reynier Adriaensz. Pauw uit de Staten-Generaal en Clement van Baersdorp uit de Raad van State.<sup>49</sup>

Blijkbaar maakte de aanwezigheid van de Hollandse heren wel enig verschil, want op 24 mei 1622 besloot de meerderheid van de Friese Landdag eindelijk enkele fiscale maatregelen te treffen. De bestaande belastingen, zo werd in de betreffende resolutie gesteld, brachten bij lange na niet genoeg op om de consenten van het lopende en volgende jaar te kunnen dragen, om maar niet te spreken van de afbetaling van de nog uitstaande schulden. Uitstel van betaling was niet langer mogelijk ‘sonder de gemene saecke in confusie te brengen’. Daarom moest elke ingezetene die meer dan 5000 carolusgulden aan goederen bezat een bepaald bedrag ‘voorschieten’ (de tweehonderdste penning) tegen een vergoeding van 6% per jaar. Voorts moest voor elke haardstede, smidsoven, eest, distilleer- en bakkersoven, kalk-, steen-, pan- en potoven twee carolusgulden worden betaald. Ten slotte dienden alle onroerende goederen geregistreerd te worden, om deze te kunnen belasten ‘als de nood sal vereyschen’. De resolutie was ondertekend door 49 volmachten uit de plattelandskwartieren, veel meer dan bij Statenresoluties gebruikelijk was.<sup>50</sup> De Steden lagen echter dwars, ongetwijfeld omdat zij vonden dat zij hiermee zwaarder werden belast dan het platteland. Het kwartier van de Steden werd dan ook verzocht zich te conformeren aan het meerderheidsbesluit, óf het geschil ter beslissing voor te leggen aan Gedeputeerde Staten en het Hof (colleges waarin de Landen eveneens de meerderheid hadden). Bij weigering verklaarden de plattelandskwartieren de nieuwe belastingen toch te zullen invoeren.<sup>51</sup>

De burgers dreigden te moeten zwichten voor de overmacht van het platteland. De angst daarvoor was niet ongegrond, want de Steden hadden onlangs op de Landdag ook in een andere kwestie het loodje moeten leggen. Op de synode van Dordrecht (1618-1619) waren namelijk zowel een aantal tegen de Remonstranten gerichte leerregels, als een nieuwe kerkorde vastgesteld. De leerregels werden door de Staten van Friesland unaniem en zonder veel discussie aanvaard. Dat gold niet voor de kerkorde, die in 1619 en 1620 wel door de Steden, maar niet door de drie

49 RSG 17 en 25 febr., 7, 9 en 24 maart, 7 en 20 mei, 11 juni 1622 (nrs. 2647, 2690, 2764, 2774, 2909, 3227, 3313, 3490).

50 CHB V, 273-275. Reeds eerder, op 27 maart 1621, was door de Staten bepaald – ook de Steden hadden deze resolutie ondertekend – dat alle inwoners opgave moesten doen van hun roerende en onroerende goederen, zonder dat werd bepaald welke goederen werden belast en onder welke tarieven; CHB V, 266-267.

51 TR, GBF inv.nr. 230 f. 76 en 80; *Register der resolutien*, 766.

plattelandskwartieren werd aangenomen.<sup>52</sup> Dat de Dordtse kerkorde door de Landen resoluut werd afgewezen, had alles te maken met het feit dat daarin het benoemingsrecht van predikanten (mede) aan de lidmaten (in casu de kerkeraden) kwam. Dat was voor de Landen onbespreekbaar. Reeds in de middeleeuwen hadden de grondeigenaren op het platteland immers het patronaats- of collatierecht gehad, het recht om de priesters van de lokale kerken aan te wijzen. In 1539 was na veel strijd met de landsheer, Karel V, overeengekomen dat dit recht toekwam aan de eigenaren van de ‘schotschietende huizen of ploeggangen’, oftewel de grondbelastingplichtige ‘ingezetenen’, die overigens niet in ‘hun’ dorp woonachtig hoefden te zijn. Hieraan werd door de plattelandselite angstvallig vastgehouden. De omwenteling van 1580, toen de pastoors werden vervangen door predikanten, veranderde daaraan niets. Integendeel, sindsdien kozen degenen die stemrecht hadden in de predikantsverkiezingen tevens de volmachten ten Landdage voor het platteland, waardoor aan het *ius patronatus* niet meer viel te tornen.

In de steden waren geen grondbezitters om het patronaatsrecht uit te kunnen oefenen. Daar werden vóór de Hervorming de pastoors meestal gekozen door de gemeente, soms met medewerking van de magistraat. Na 1580 veranderde hieraan niet veel, hoewel de invloed van de magistraat in sommige steden lijkt te zijn toegenomen.<sup>53</sup> Deze situatie kwam veel meer overeen met de ecclesiologische opvattingen van de calvinisten. In hun ogen kwam het recht om kerkelijke ambtsdragers te kiezen immers alleen de lidmaten toe, grondeigenaar of niet, en daaraan kwam de Dordtse kerkorde tegemoet. Op z’n minst wilden zij ‘papisten’ buiten de deur houden, maar door het stemrecht van de ‘ingezetenen’ dreigde het gevaar dat rooms-katholieken via de achterdeur alsnog toegang konden verkrijgen. Het gereformeerde minderheidsstandpunt werd op de Landdag echter geblokkeerd door de drie plattelandskwartieren. Hun overheersende positie blijkt uit het feit dat in augustus 1620 in de eerder genoemde instructie voor Ernst Casimir werd bepaald dat hij als stadhouder de gereformeerde religie, zoals vastgelegd op de Nationale Synode te Dordrecht, moest handhaven en helpen verdedigen, maar ‘alleen aengaende de Leere, sonder de Kercken-ordeninge daer onder te verstaen’.<sup>54</sup> Ook daarna konden de Steden hoog of laag springen, de drie plattelandskwartieren bleven voet bij stuk houden en trokken uiteindelijk aan het langste eind. In april 1622 werd door Oos-

<sup>52</sup> De plattelandskwartieren keurden wel goed hetgeen op de synode besloten was ten aanzien van de ‘Leere der Chrystelyke Gereformeerde Religie’, maar wezen de kerkorde af (3 juli 1619). De Steden conformeerden zich met de Landen wat betreft de leer, maar hielden de beslissing over de kerkorde aan (7 juli 1619). Op 30 mei 1620 werd de kerkorde door de Steden bij meerderheid van stemmen aangenomen; *CHB* V, 253-254 en 258.

<sup>53</sup> Van Apeldoorn, *Kerkelijke goederen* I, 85; Bergsma, *Gideonsbende*, 194-195. Op dit punt is nader onderzoek geboden.

<sup>54</sup> *CHB* V, 261. De resolutie was namens elk kwartier – ook dat van de Steden – ondertekend door twee volmachten. Wellicht waren de Steden akkoord gegaan met deze bepaling in de hoop dat zij Ernst Casimir aan hun zijde zouden krijgen. Ook Willem Lodewijk was immers voorstander geweest van beroepen van predikanten door de lidmaten van de gemeenten; Bergsma, *Gideonsbende*, 193.

tergo, Westergo en Zevenwouden besloten de ‘ingezetenen’ in hun collatierechten te handhaven en in juli van dat jaar werd door dezelfde kwartieren bepaald dat besluiten van de Friese synode pas rechtsgeldig waren, nadat ze door de Staten waren goedgekeurd. Wie zich nog durfde uitspreken voor de Dordtse kerkorde, zou als ‘perturbateur van de gemeene ruste’ vervolgd worden. De gereformeerde kerk was definitief de ‘kerk van de staat’ geworden.<sup>55</sup>

Op de Landdag die in augustus 1622 over de kwestie van de belastingplannen van de Landen bijeengeroepen werd, barstte de bom. De Steden waren bang dat de Staten-Generaal de helpende hand aan de ‘gewillige’ plattelandskwartieren zouden bieden, en dan zouden de Steden onherroepelijk het onderspit moeten delven. Dat de zaken nu op de spits werden gedreven, had echter ook een dieperliggende oorzaak. Al veel langer en in toenemende mate waren de burgers het beu aan het lijntje van de plattelandskwartieren te moeten lopen. Want al leek het dat de volmachten van de Steden in hun Kamer op het Landschapshuis onafhankelijk besluiten konden nemen – bijvoorbeeld tegen de belastingplannen van de Landen en in de kwestie van de Dordtse kerkorde – in werkelijkheid was dat, zeker in de beleving van veel burgers, die trots waren op hun collectieve vrijheden, niet het geval. De situatie was namelijk als volgt. De magistraatsbestelling in de Steden was al in de landsheerlijke tijd een prerogatief van het Hof en de stadhouder, die formeel zitting had in het Hof.<sup>56</sup> Jaarlijks werd in elke stad – behalve in Leeuwarden en Franeker, die in 1586 de vrije magistraatsbestelling hadden verworven – een voordracht opgemaakt van twee kandidaten, waaruit de twaalf raadsheren van het Hof en de stadhouder, die de dertiende stem uitbracht, dan de nieuwe magistraatspersoon kozen. Hierdoor werden de magistraten van negen van de elf steden voornamelijk bemand door lieden die van het Hof afhankelijk waren. Dit had tot gevolg dat ook onder de volmachten ten Landdage voor de Steden veel protégés van het Hof te vinden waren, want de helft van deze volmachten werd gekozen door de magistraten van de elf steden, één uit elke stad (de andere helft werd gekozen door de gezworen gemeenten, zodat in de Kamer van de Steden 22 volmachten zitting hadden). Sommige volmachten uit de magistraten moesten dus de belangen van hun steden verdedigen zonder het Hof tegen de haren in te strijken. Dat was geen sinecure, omdat het Hof zeker niet op voorhand van de partij van de Steden was. Maar liefst negen van de twaalf raadsheren van het Hof waren immers door de plattelandskwartieren gekozen en meestal ook uit adels- of eigenerfdenkringen afkomstig.

Om onder het juk van het Hof en dus van het platteland uit te komen, begonnen

<sup>55</sup> CHB V, 270-271 (16 april 1622) en 275-276 (10 juli 1622); vgl. Grotius, *Verantwoordingh*, 14. In 1645 werd het benoemingsrecht van de predikanten door de schotschietende ingezetenen definitief door de Staten van Friesland (inclusief de volmachten van de Steden) gereguleerd; CHB V, 489-492. Vgl. o.m. Reitsma, *Honderd jaren*, 430 vv.; Enno van Gelder, *Getemperde vrijheid*, 11-12, 21-22; Algra, *Ein*, 146-147 en Bergsma, *Gideonsbende*, 191-195.

<sup>56</sup> Zie p. 100.

enige 'eergierige ende amptsuchtige luyden'<sup>57</sup> de volmachten van de Steden op te ruien tegen het Hof. Het gevolg was dat in augustus 1622 op de Landdag door de Steden werd besloten, dat de magistraatsbestelling voortaan zou geschieden niet als vanouds door de stadhouder en het Hof, maar door de stadhouder, de drie Gedeputeerden van de Steden en de drie raadsheren die vanwege de Steden zitting hadden in het Hof. De Steden meenden hiertoe formeel het recht te hebben.<sup>58</sup> Hierbij speelde oud zeer een rol. De grietmannen (in zekere zin te vergelijken met de magistraten in de steden<sup>59</sup>) werden benoemd door de stadhouder samen met de Gedeputeerde Staten van de plattelandskwartieren, dus met uitsluiting van de Gedeputeerden van de Steden, die zich niet mochten bemoeien met zaken die alleen het platteland aangingen.<sup>60</sup> Wanneer de steden zich niet zouden mogen bemoeien met de grietmansverkiezingen, waarom zouden de Landen dan wel de hand mogen hebben in de aanstelling van de magistraten in de steden?<sup>61</sup>

Op de Kanselarij veroorzaakte het besluit van de Steden grote consternatie. Hoewel de raadsheren volgens hun instructie de Staten moesten respecteren en gehoorzamen 'als haer Meesters en Overheeren' en bij een twist tussen de vier Leden van de Staten geen partij mochten kiezen,<sup>62</sup> waren zij niet bereid deze aantasting van hun bevoegdheden en machtspositie voetstoots te accepteren. In het conflict tussen Steden en Landen hadden zij zich in eigen ogen steeds neutraal opgesteld, maar door deze haastige verandering werd de schijn gewekt dat zij partijdig zouden zijn. Behalve eergevoelig toonden de raadsheren zich ook bezorgd: juist in deze 'periculouse coniuncture van tyden' zouden door deze 'nieuwicheit' nóg grotere problemen kunnen ontstaan. Daarom beklagde het Hof zich op 24 augustus 1622 bij de

57 De woorden zijn van Van den Sande, maar die was als raadsheer van Zevenwouden niet onbevooroordeeld; Van den Sande, *Nederlantsche Historie*, 98.

58 In de instructie voor het Hof, opgesteld in 1597, werd namelijk gesteld dat de raadsheren zich niet mochten bemoeien met 'eenigerhande zaacken, de Regeeringe aengaende, dan alleene wel neerstelycken ende getrouwelycken bedienen de Justitie Criminele en Civile ... behalven nochtans, dat zy in de Steeden, uitgezondert Leeuwarden ende Franecker, uutte overgesondene nominatie der Steeden, benefens den Heeren Stadholder de Magistraeten zullen mogen kiezen, na voorgaende by hen te nemene informatie, ter tyt by de Steeden hier inne anders zal worden gedisponeert' (*CHB IV*, 965; *SSO I*, 212-214.). Het was de laatste zinsnede, die nu door de Steden werd aangegrepen om genoemde verandering in de magistraatsbestelling door te voeren.

59 Zowel de grietmannen (met hun bijzitters) als de magistraten vormden in grietenijen en steden – behalve bij kapitale delicten – de rechtbanken in eerste aanleg; op hun vonnissen was hoger beroep mogelijk bij het Hof van Friesland.

60 Volgens de instructie van Gedeputeerde Staten van 1618, *CHB V*, 237.

61 In febr. 1584, toen werd bepaald dat de Steden drie Gedeputeerden kregen, werd hierover al geklaagd; Winsemius, *Chronique*, 740b. Zie de anonieme 'Redenen ende oorzaken waerdoor de Volmachten van de Steden, mitsgaders de magistraten ende gesworen gemeenten van dezelve, zijn genootsaect te limiteren ende veranderen d'voet van hun Steden raedtsbestellinge, mitsgaders van de maniere hoe, ende op wat wijze dezelve zijn gearresteert', de 'Redenen ende consideratie, waerop d'resolutie van d'raadsbestellinge der Steden in Vrieslant in dato den 9 augusti 1622 is gefundeert' en de 'Redenen ende fundamenten, waarmede claarlyk bethoont wort, dat d'resolutie bij d'volmachten van d'plattelanden particulierlyk genomen den 29 augusti 1622, op d'resolutie van d'raadsbestellinge der Steden den 9 desselven maants ende jaars gearresteert, ongefundeert ende tegens alle rechte ende redenen strijdich is', KHA, AEC inv.nr. 304. Zie tevens het in noot 87 genoemde 'Cort bericht'.

62 '... directelyck off indirectelyck, int heymelyck ofte openbaer'; *CHB IV*, 965 (instructie van het Hof, 1597).

Staten en de stadhouder over dit ‘seer secretelyk’ door de Steden genomen besluit.<sup>63</sup> Sinds de afzwering van de koning van Spanje had het Hof uit naam van de soevereine Staten van Friesland de magistraten in de steden besteld, een recht dat door één van de vier leden van de Staten niet zomaar ongedaan kon worden gemaakt. De magistraatsbestelling behoorde tot de *regalia* van de Staten, en kon slechts door de Staten als geheel worden gewijzigd. Het gevaar bestond, zo werd door het Hof aan de Staten voorgehouden, dat men als stadsbestuurders ‘sal uitkippen weinich personen’, wat zal leiden tot een ‘Olygarchia ofte Heerschappie van weinigen’. Door ambitie gedreven zouden deze personen hun macht kunnen misbruiken om ‘wijdere nieuwicheden’ door te voeren, ‘tot nadeel ende oppressie, soe van de Steden selffs, als andere Leden des Lands’. Zelfs zou het kunnen voorkomen dat electeurs – Gedeputeerden namen in hun radicale kwaliteit namelijk deel aan het opmaken van de voordracht in hun stad – zichzelf zouden gaan kiezen.<sup>64</sup>

Hoewel dit verzoek door het Hof *en corps* was gedaan, hielden de raadsheren van de Steden er hun eigen mening op na. Rombartus Ulenburgh, Gellius Hillama en Gellius Jongest al hadden in hun eerdere functies als volmacht of Gedeputeerde voor de Steden, als burgemeester, pensionaris of secretaris van Leeuwarden in de strijd tegen de plattelandskwartieren reeds hun sporen verdiend.<sup>65</sup> Binnenskamers lieten zij dan ook duidelijk blijken dat de wijziging van de magistraatsbestelling hun sympathie had door zoveel mogelijk obstructie te plegen. Bij de besprekingen over de kwestie tussen de raadsheren onderling en die tussen het Hof en de Staten, weigerden zij aanwezig te zijn.

De Staten gaven gehoor aan de klachten van het Hof en vaardigden op 29 augustus een ordonnantie uit, die echter niet door de Steden werd ondertekend. Daarbij bevestigden zij het Hof en de stadhouder in hun recht tot de magistraatsbestelling, met opdracht om ter handhaving van de ‘publicque autoriteit’ te procederen tegen ‘d’Autheurs van dese nieuwicheden’.<sup>66</sup> Hiermee was de kous niet af, aangezien de Steden zich niet bij deze beslissing wensten neer te leggen. De resolutie was zonder hun instemming genomen, en ook bij de daarop volgende besprekingen tussen het Mindergetal, Gedeputeerde Staten en het Hof, weigerden de regenten die voor de Steden in deze colleges zitting hadden, aanwezig te zijn. In hun ogen was het een kwestie die alleen de Steden aanging. De raadsheren van het platteland wilden de resolutie van Oostergo, Westergo en Zevenwouden navolgen, maar die van de Steden alleen indien het besluit door de volle Statenvergadering zou worden genomen. Ook wilden de Steden de stadhouder, die buiten de provincie te velde was, eerst schriftelijk om advies vragen of wachten op zijn thuiskomst. Blijkbaar zagen zij hem als een (mogelijke) beschermheer en bondgenoot; was Ernst Casimir twee jaar

63 TR, GBF inv.nr. 230 f. 98; KHA, AEC inv.nr. 304.

64 SSO I, 211-212, V, 44-50; CHB V, 276 (noot).

65 Sickenga, *Het Hof*, 163-164, 178; Baks e.a., ‘Biografieën’, 263-264, 276-277.

66 TR, GBF inv.nr. 230 f. 101; CHB V, 276-277; KHA, AEC inv.nr. 304.

eerder niet vooral door toedoen van de Steden stadhouder geworden? Half december verscheen Zijne Genade op de Kanselarij, en moest hij zijn wijsheid en tactisch vernuft laten blijken op een ander strijdtoneel dan waaraan hij gewend was. Uit het uitvoerige protocol dat van deze besprekingen bewaard is gebleven, blijkt dat hij in dit lastige parket heeft geprobeerd beide partijen te vriend te houden én te vermijden dat zijn persoon op enigerlei wijze bij de goegemeente in de steden in een kwaad daglicht zou komen te staan.<sup>67</sup>

Inmiddels was in Den Haag een deputatie van zes buitengewone gedeputeerden vanwege de landkwartieren aangekomen om over het kwartier van de Steden te klagen en zichzelf van alle schuld vrij te pleiten.<sup>68</sup> De Steden stuurden hun eigen gedeputeerden, en zo verbleven twee groepen vertegenwoordigers van Friesland in Den Haag die absoluut niet tot overeenstemming konden komen en voortdurend hun achterban raadpleegden, waardoor dag na dag verstreek. Meerdere pogingen van de Staten-Generaal om te bemiddelen leden schipbreuk. In arren moede besloten de Staten-Generaal met toestemming van Gedeputeerde Staten van Friesland 200.000 gulden te laten lenen, maar ontvanger-generaal Doubleth verklaarde geen krediet te kunnen krijgen. De oplossing van de Friese geldnood zagen de Staten-Generaal in een belasting op onroerend goed en 'de middelen van coopmanschap, rederie en schepen bestaende', of anders een heffing van de vijfhonderdste penning. Op langere termijn was uiteraard de invoering van de middelen van consumptie vereist. Deze voorstellen werden zowel door de plattelandskwartieren als door de Steden resoluut van de hand gewezen. De Friezen gingen naar huis, er werd door de Staten-Generaal nog een bezending naar Leeuwarden gestuurd, maar deze bemiddeling maakte vooralsnog geen enkele kans.<sup>69</sup> Ook andere gewesten bleven in gebreke. Zo heerste in de Staten van Holland eveneens onenigheid over de wijze waarop het geld moest worden opgebracht.<sup>70</sup> De houding van de Friezen was daar debet aan: in juli 1622 verzochten de Staten-Generaal aan de gewesten, en speciaal aan Holland, om direct ten laste van hun quote een flink bedrag op te brengen. Door alle leden van de Staten van Holland werd dit toegestaan, behalve door de vertegenwoordigers van Amsterdam, die verklaarden hun consent op te schorten totdat Friesland over de brug was gekomen.<sup>71</sup>

Op 20 oktober 1622 n.s. verschenen de leden van de Raad van State in de Staten-

67 SSO V, 47b-48a. Van 11 nov. tot 16 dec. 1622 had het Hof in deze zaak informatie ingewonnen, waarbij alle magistraten van de negen steden in 33 zittingen waren verhoord. Blijkbaar is met deze informatie uiteindelijk niets gedaan; het uitvoerige protocol in KHA, AEC inv.nr. 304.

68 Uit Oostergo Johannes Saeckma (raadsheer in het Hof) en Rienck van Burmania (grietman van Ferwerderadeel), uit Westergo Orck van Doyem (raadsheer in het Hof) en Albert Aysma en uit Zevenwouden Tinco van Oenema (grietman van Schoterland) en Homme Idzaerda (grietman van Weststellingwerf), SSO I, 211a.

69 RSG 11 aug. tot 11 nov. 1622 (nrs. 3915, 3983, 4008, 4023, 4036, 4051, 4223, 4230, 4275 en 4298); vgl. Arend, *Algemeene geschiedenis* III-3, 708-710 en *PNH* I, 27 sept. 1622 (nr. 2269).

70 *PNH* I, 20 dec. 1622 (nr. 2474).

71 *PNH*, 30 juli en 13 sept. 1622 (nrs. 2068 en 2143); vgl. Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 260.

Generaal om de propositie tot de consenten voor 1623 voor te lezen en in te dienen; het was een weeklacht die impliciet vooral aan de Friezen gericht was. De Republiek verkeert in een zeer benarde situatie, zo stelden zij. Daarom is het verbijsterend dat 'eenige Provintien oock Steden ende Leden van dien, soo weynich haer eygen conservatie behartigen, dat sy in desen algemeyne noot haer noch amuseren met dispuuten ende cavillatien omme gelyckheydt van het draghen der noodiger lasten te ontgaen'. Daarmee geven zij aan de welwillende bondgenoten een 'quaet exempel', zodat ook deze niet meer bereid zijn prompt de nodige geldmiddelen te consenteren en af te dragen. Zo brengen ze zichzelf en hun bondgenoten in groot gevaar. Men moet niet hardnekkig vast blijven houden aan 'eenighe oude taxen of quotisatien', die in het verleden zijn beraamd voor 'gehele Quartieren, Steden en communiteyten', maar meer gelijkheid betrachten, zodat zowel 'groot ende kleyn, Rijck ende Arm' in de lasten bijdraagt. Daarom dienen de gemene middelen te worden ingevoerd, zoals dat in enkele gewesten sinds jaar en dag het geval is, 'dewelcke haer daer by altyt seer wel hebben ghevonden, ende de lasten des te tydelijcker konnen draghen; dat een yder Inwoonder, soo van de Steden als van de platte Landen ... elckx na sijne qualiteyt ende teeringhe is ghevende', zelfs vreemdelingen en garnizoenssoldaten.<sup>72</sup> De komende jaren zou de Raad van State in zijn proposities steeds op dezelfde trommel blijven slaan, maar men bleef uiterst traag in het consenteren en afdragen van de consenten en de gemene middelen werden in de betreffende gewesten niet ingevoerd. Wat men tekort kwam, werd geleend, en dat zou 'entlijck een ondraechlijck pack' worden.<sup>73</sup> In november 1622 was de Friese achterstand opgelopen tot 600.000 gulden. Uit de Friese compagnieën liepen door de slechte betaling al manschappen over naar de vijand.<sup>74</sup>

Zoals gezegd probeerden de Steden de magistraatsbestelling in Friesland buiten de invloedssfeer van het platteland te houden, maar tevergeefs, want volgens Aitzema had de stadhouder 'soo veel autoriteyt ende credyt niet, als de neghen Raedts-Heeren'. Deze negen raadsheren van de plattelandskwartieren brachten, opnieuw volgens Aitzema, 'lichtelijk' teweege dat de Staten op 28 januari 1623 besloten de raadsbestelling op de oude voet voort te zetten, omdat de nieuwe manier strijdig was zowel met 's Lands Hoocheyt ende old gebruyck' als met de Statenresolutie van 29 augustus 1622.<sup>75</sup> Men had deze en gene magistraat 'deur vreesse ende hoop van continuatie of discontinuatie wankelmoedich ghemaect', zodat amper verzet werd geboden en de resolutie ook door de volmachten van de Steden werd ondertekend.<sup>76</sup> Overigens had Aitzema uit betrouwbare bron vernomen dat wanneer de

72 RSG 20 okt. 1622 (nr.4355); geciteerd naar SSO I, 163-166.

73 SSO I, 166a.

74 RSG 1 nov. 1622 (nr. 4411); PNH I, 20 dec. 1622 (nr. 2474).

75 TR, GBF inv.nr. 230 f. 116; SSO I, 212. De steden hadden op verzoek van stadhouder en Hof de nominatie voor de raadsbestelling op Nieuwjaarsdag 1623 moeten opmaken, maar hadden dit enkele weken uitgesteld.

76 CHB V, 282; SSO I, 212.



drie raadsheren van de Steden nu verder verzet zouden hebben geboden, zij zeker door de Staten zouden zijn afgezet, 'want d'Heer Stadhouder was nieu aengekomen, en had weynig te segge'.<sup>77</sup> Om hun besluit te effectueren besloten de Staten op 18 februari 1623 dat de raadsheren bij de negen steden langs moesten gaan, vergezeld van soldaten. Omdat de stadhouder had geweigerd het besluit van 28 januari 1623 te ondertekenen, werden de raadsheren geauthoriseerd dit alleen te doen, 'zonder daarin de naam van Zijne Genade te gebruiken'.<sup>78</sup>

De stadhouder kon inderdaad weinig meer doen, zo schreef hij aan de Staten-Generaal, dan zich 'neutrael ende onpartijlich' opstellen, tot ergernis van beide partijen.<sup>79</sup> De Steden kon Ernst Casimir niet steunen en hij wilde dat waarschijnlijk ook niet. Zijn positie in het gewest zou immers niet sterker zijn geworden wanneer de Steden hun zin hadden gekregen. Als rechtgeaard krijgsman zal hij een veel scherper oog gehad hebben voor de militaire belangen die hier indirect op het spel stonden. Door het gekrakeel op de Friese Landdag kwam namelijk de toch al veel te trage geldtoevoer uit het op één na rijkste gewest geheel tot stilstand, en bij de heersende schaarste aan middelen voor de oorlogvoering kon dat in benarde tijden als deze funeste gevolgen hebben voor de Republiek. Ernst Casimir zal dan ook niet de neiging hebben gehad om zonder meer partij te kiezen voor de *underdog* in het conflict, niet alleen omdat de Steden de minderheid vormden, maar ook omdat zij het belangrijkste obstakel vormden bij de invoering van de gemene middelen. Bovendien had Ernst Casimir, samen met zijn 'Hollandse' collega Maurits, ambtshalve zitting in de Raad van State, het belangrijkste uitvoerende orgaan van de Republiek. Als veldmaarschalk stond hij in dienst van en onder eed bij de Staten-Generaal. Zoals we nog zullen zien kreeg hij, zoals vroeger zijn broer Willem Lodewijk, dan ook vaak de opdracht of het verzoek van de Staten-Generaal om de belangen van de Unie in Friesland te behartigen.

Behartiging van deze belangen stond evenwel niet gelijk aan steun voor de plattelandskwartieren in hun geschil met de Steden. Aan de Hollandse raadspensionaris Anthonie Duyck schreef Ernst Casimir dat hij veel ondank bij de Landen heeft geoogst, omdat hij hen niet blindelings volgt en de steden ongehoord veroordeelt. De steden moeten 'blijven buijten de subiectie van de Landen', omdat in de Landen 'eenige weijnige personen zedert ettelicke jaren herwertz de regieringe geheel aen sich getrocken' hebben, en zowel in kerkelijk als politiek opzicht een 'dangereusen cours' beginnen te volgen. Daarin zullen zij nog 'ongedwongener' doorgaan, wan-

77 SSO V, 49.

78 Afschrift in KHA, AEC inv.nr. 304. De resolutie werd niet geregistreerd als Statenresolutie, TR, GBF inv. nrs. 29 en 230.

79 Hij zag verder niet wat 'bij moderatie ende sachte wegen vorders in de zake sal zijn te doen'. Aangezien 'de tegenwoordige magistraets personen zeer zullen doleren, zo zij in de electie comen vergeten te worden' omdat zij de 'gerechtigeden van hare steden hebben voorgestaen', is hij 'niet weinich becommert' en zal hij 'zeer geerne volgen den goeden raedt van U Hoog Mogenden'; Ernst Casimir aan de Staten-Generaal, Leeuwarden 1/11 febr. 1623, KHA, AEC inv.nr. 304 (minuut).

neer zij in de Steden 'luijden van hare humeuren' op het kussen kunnen brengen. Wijlen zijn broer Willem Lodewijk was daarvoor steeds op zijn hoede geweest, omdat hij zich er van bewust was, dat zulke lieden probeerden 'eene besondere regieringe na haren sin te formeren, met uijtsluijtinge van de wettelicke autoriteit van de Generaliteit, die zij al van langerhandt begonnen suspect ende veracht te maken'.<sup>80</sup>

Enerzijds kon de stadhouder het beleid van de Staten-Generaal dus moeilijk weerstreven, anderzijds had hij ook geen reden daartoe omdat zijn belangen als veldmaarschalk grotendeels met die van de Generaliteit samenvielen. Wilde hij de belangen van de Generaliteit dienen, dan zat hij vervolgens klem tussen de met elkaar overhoop liggende plattelandskwartieren en de steden. Als stadhouder werd hij aldus in een onmogelijke spagaat gedwongen tussen de handhaving van zijn politieke autoriteit in 'zijn' gewest en zijn militaire belangen die vooral op het niveau van de Generaliteit lagen. Van hun kant hadden zowel de Steden als de Landen minder redenen op zijn steun te rekenen, dan hem te wantrouwen als loopjongen van de Staten-Generaal.

In welke moeilijke positie Ernst Casimir verkeerde, kan ook worden opgemaakt uit de brieven die hij van juli tot september 1622 wisselde met Rienck of Renicus Atsma, Gedeputeerde voor de Steden.<sup>81</sup> Atsma was als medestander van Willem Lodewijk bij de wetsverzetting van 1617 in Leeuwarden op het kussen gekomen als burgemeester. In 1619 was hij één van de rechters van Oldenbarnevelt geweest, wegens Friesland samen met raadsheer Johan van den Sande. Hij was dus zowel streng calvinistisch als een voorstander van een vrijere magistraatsbestelling, en vanuit die achtergrond rekende hij op voorhand op de steun van Ernst Casimir. Op 22 juli 1622 rapporteerde hij dat de Steden op de Landdag een gunstig besluit hadden genomen ten aanzien van hun quote. De Landen daarentegen, zo klaagde hij, lieten niet op de dienst van het land, vinden disputeren belangrijker en willen de Steden veel te zware lasten opdringen. En dan te bedenken, zo klaagde hij, dat de steden in de andere gewesten 'het merendeel in de regeringe' uitmaken, terwijl zij in Friesland vrijwel niets te vertellen hebben. Juist nu Frederik Hendrik en Ernst Casimir niet in Den Haag aanwezig zijn, hebben de plattelandskwartieren een deputatie derwaarts gestuurd om hun zaak bij de Staten-Generaal te bepleiten, zonder dat de Steden van hun last op de hoogte gebracht zijn.<sup>82</sup> Volgens Atsma was de opzet het 'onder brengen' van de Steden en het verkleinen van de autoriteit van de stadhouder, die in dat kwartier immers het 'meeste credyt ende respect heeft'. Ten slotte

80 Ernst Casimir aan Anthonie Duyck, Leeuwarden 1/11 febr. 1623, KHA, AEC inv.nr. 304 (minuut). Duyck moest deze brief in de vergadering van de Staten-Generaal inbrengen en aan Frederik Hendrik laten lezen, maar er geen verdere verspreiding aan geven, omdat men 'bij de tegenwoordige groote alteratie van humeuren hier lichtelicken tot mijnen nadeel mochte commen te misbruicken'.

81 Renicus Atsma aan Ernst Casimir, Leeuwarden 22 juli, 1, 13, 18, 23 en 29 aug. en 26 okt. 1622; Renicus Atsma e.a. aan Ernst Casimir, Den Haag 17/27 sept. en 28 sept./8 okt. 1622; Ernst Casimir aan Renicus Atsma, 's-Gravenweert (bij Lobith) 20/30 aug. en 3/13 sept. 1622 (minuten), KHA, AEC inv.nr. 304.

82 Zie noot 68; Saekma was volgens Atsma de 'eerste van deese legatie'.



Afb. 9 Portret van Ernst Casimir van Nassau ten voeten uit door Wybrand de Geest, omstreeks 1630.

kon Atsma het niet laten de ‘scandelicke’ resolutie tegen de kerkorde van Dordrecht te berde te brengen, die twee weken eerder door de Landen was genomen. Terwijl de Steden met de kerkorde akkoord waren gegaan, hadden de Landen de euvele moed gehad te bevelen dat een ieder die zich er voor uitsprak, gestraft moest worden als een verstoorder van de openbare orde. Dit was ‘voerwaer een werck dat so vuyl is dat ick niet weet, dat diergelicken oyt by eenyge oock d’aldervuylste arminiaenen in Hollandt ofte elders opt pampier is gebracht geweest’. Wanneer ook de Steden deze weg zouden inslaan, ‘soo wildet met onse kercke erbarmelick staen’.

Op 1 augustus 1622 wist Atsma te berichten dat men in de Kamer van de Steden

aan het beraadslagen was over een andere manier van magistraatsbestelling, waardoor de stadhouder veel meer gezag zou krijgen dan hij ooit gehad had. Bijna twee weken later schreef hij dat de Steden inderdaad hadden besloten de magistraatsbestelling aan het Hof te onttrekken en op te dragen aan de stadhouder, de Gedeputeerden van de Steden en de raadsheren die vanwege de Steden zitting hadden in het Hof. Atsma kon zich niet indenken dat tegen de argumenten van de Steden ook maar iets kon worden ingebracht. Ernst Casimir werd ootmoedig gesmeekt toch vooral geen bezwaar te maken tegen de resolutie, want de welvaart van de Steden en het stadhouderlijk gezag stonden op het spel. Om de zaak met des te meer autoriteit bij de Staten-Generaal te kunnen bepleiten werd Ernst Casimir verzocht ook de Prins van Oranje in te schakelen. Hoe dan ook leek Atsma te rekenen op een gunstig besluit van de stadhouder, want in een postscriptum verzocht hij hem de Gedeputeerden en de raadsheren van de Steden zo gauw mogelijk van zijn besluit op de hoogte te brengen, zodat deze de noodzakelijke maatregelen konden treffen.

Het antwoord van de stadhouder moet voor Atsma een koud stortbad zijn geweest. Op 20 augustus 1622 schreef Ernst Casimir uit het leger bij 's-Gravenweert (bij Lobith) dat hij de Steden helaas niet de steun kon geven die zij van hem verwachtten. Wanneer hij hun kant koos, zou hij 'in suspitie' vervallen bij de Landen, en dat zou hem de mogelijkheid ontnemen de zaak van de Steden bij de Staten-Generaal te bepleiten. Het pleit moest immers hoe dan ook worden beslecht door de Staten-Generaal, en die hadden reeds besloten na de Landen ook de Steden te horen. Hij was dan ook reeds in gesprek met Gedeputeerden ter Staten-Generaal van andere gewesten om de zaak van de Steden te bevorderen.<sup>83</sup>

Atsma reageerde per kerende post. Hij stak zijn teleurstelling niet onder stoelen en banken en bepleitte nogmaals, uit 'innerlijke bekommernisse des herten ja droefnisse mijns gemoeds', dat de stadhouder alsnog zou instemmen met de nieuwe voet van magistraatsbestelling. In parafrase komt zijn smeekbede op het volgende neer.

Het is Gods werk, dat de zaak zover is gebracht buiten U om en in Uw afwezigheid. De gelegenheid moet nu worden aangegrepen, want zo'n kans komt er misschien nooit weer. U kunt in deze kwestie helemaal niet neutraliseren, want U weet en zal er ook nog wel achter komen, wat U van de meerderheid van de Landen te verwachten hebt. U ziet immers hoe het in kerkelijke zaken gaat, van welke personen men zich bedient en welke resoluties de een na de ander genomen worden. Wanneer we niet doorzetten, delven de Steden het

83 KHA, AEC inv.nr. 304. In de brief, die Ernst Casimir op 4/14 okt. uit Roosendaal aan de volmachten van de gezamenlijke steden schreef, wond hij er helemaal geen doekjes meer om: 'Wy werden geloofflic berichtet, hoe dat, als den vyant in september lestleden den inval in de provintie van Vrieslant meijnde te doen, sommige oproerige papisten, vijanden vant landt sich heen ende weder in den Steden met veele vermetene ende voor den staet vant lant onverdraechlicke proposten zouden hebben laten horen, ende oock noch zedert onder den handt door allerhande quaetwillige gesintheden van menschen daerheen brachten en arbeiden om die magistraten in verachtinge te brengen ... Wij hebben de heeren van den Hove provincial versocht hare vermaninge hierover bij de onse te willen voegen'; KHA, AEC inv.nr. 304.

onderspit en dan zal uw gezag teloor gaan. De Landen zullen de trouwste patriotten, Uw beste vrienden en dienaren, uit de regering stoten en alles naar hun hand zetten. U kunt er zeker van zijn, dat zodra in de Steden bekend wordt dat U maar het geringste bezwaar maakt, de kwaadwilligen zoveel moed zullen scheppen en de flauwhartigen zo moedeloos zullen worden, dat velen spijt zullen krijgen zich er ooit mee te hebben ingelaten. In het geschil tussen Landen en Steden denk ik niet dat U zonder verlies van reputatie kunt bemiddelen, want U bent al verdacht bij de Landen, en wat U ook doet, U zult ondank oogsten bij één en mogelijk bij beide partijen. U kunt door duidelijk partij te kiezen veel meer betekenen en minder achterdocht opwekken. Ik en alle oprechte patriotten in de Steden smeken U ootmoediglijk om al Uw reserves te laten varen en het aanbod van de Steden aan te nemen. Daarvan hangt namelijk niet alleen de welvaart van de Steden af, maar ook uw gezag en zelfs de welstand van Gods kerk en de Religie in deze provincie. Ik zou nog meer te berde kunnen brengen, maar durf deze niet aan mijn pen toe te vertrouwen. U gelieve deze en eerdere brieven na lezing te vernietigen.<sup>84</sup>

Enkele dagen later schrijft Atsma dat het antwoord van de stadhouder inderdaad verslagenheid bij de Steden heeft veroorzaakt. Desalniettemin zullen zij heftig protesteren tegen de resolutie, die de Landen tegen de nieuwe magistraatsbestelling aan het opstellen zijn. De kwestie gaat immers alleen de Steden aan. Wellicht zal men tevens overgaan tot het 'oproijen' van de gemeenten, het gewone volk in de steden. Atsma rekent niet alleen op de onverzettelijkheid van zijn achterban, maar ook onverminderd op de steun van de stadhouder, 'gelijk ik volkomenlijk vertrouwe', omdat zowel de 'gemene zaak' als diens autoriteit en reputatie er van afhangt. 'U Genade instructie kan U Genade in deze zaak niet beletten de Steden te steunen', zo gaat hij monter voort, want deze is verleend door de Landen en Steden, en maakt van de magistraatsbestelling geen melding. Deze instructie refereert aan die van het Hof, voor zover die betrekking heeft op de taken van de stadhouder, maar de ma-

84 'T is Godts werck, dat d'saecke daer toe is gebracht buijten U Gen. ende in der selver absentie, daar nae men so lange gewacht heeft ende daer toe d'Steeden nu so groote orsaecke is gegeven. D'occasie verloren zijnde sal verlicht nimmer sich wederom coomen te presentereen, U Gen. can in dyt stuck gans niet neutraliseeren, U Gen. weet ende sal voortaan leeren, wat hij van 't merendeel in de Landen te verwachten heeft, U Gen. siet hoe dat men in kerckelicke saecken gaet, wat personen men aldaer gebruickt, wat resolutien men d'eene voor d'ander nae wtbrengt, so deese saecke niet voort gaet so sijn d'Steeden meede onder gebracht, ende volgens UG autoriteit sal zijn verlooren, men sal de getrouste patrioten, U Gen. beste vrunden ende dienaeren wt d'Regieringe werpen, ende also alles nae sijn appetijt stellen. U Gen. mach voorsecker geloven so dyt geruchte onder d'Steeden compt dat U Gen. d'minste swarich. maecken, d'quaetwillige sullen hier door so versterckt ende flauhartige verflaut ende verslaegen worden datmen wunschen sal de saecke noijt begonnen te hebben, iae men sal verfoijen die hier toe raedt ofte daedt gegeven sullen hebben. Wat 't different tuschen Landen ende Steeden belangt, ick meene niet, dat U Gen. hem met reputatie in deese saecke sal cunnen laeten gebruicken, want d'Landen U Gen. reeds suspecteeren, ende U Gen. salt noijt so maecken, ofte d'selve sal ondanc van d'eene ofte mogelicken van beijde partijen coomen te behaelen, U Gen. can door andere meer dienst doen ende buijten bedencken blijven. Ick bidde U Gen. oetmoedelicken gelijk met mij bidden wt gronde haers herten alle oprechte patrioten inde Steeden, dat U Gen. postponerende alle reedenen van beswaerenisse, gelieve dooch deese presentatie vande Steeden gedaen, aen te neemen, want niet alleene daer van dependeert, 't welvaeren vande Steeden, maer U Gen. autoriteit iae d'welstandt vande kercke Godes ende Religie in deese Provincie. Ick solde veel reedenen cunnen gebruicken, dan derff d'selve de penne niet vertrouwen. U Gen. gelieve deese ende mijn voorgaende geleezen sijnde te vernietigen'; Atsma aan Ernst Casimir, Leeuwarden 23 aug. 1622, zie noot 81.

gistraatsbestelling is slechts 'bij provisie en tot revocatie' aan het Hof gegeven.

Atsma hield de moed er dus in, maar de volgende brief van Ernst Casimir, nog steeds te velde, maakte dat er niet gemakkelijker op. Met 'ijver en hitte', zo constateerde de stadhouder, beginnen het Hof en de Landen zich te kanten tegen het voornemen van de Steden, ondanks zijn eerdere verklaring (die hij ook aan het Hof en de plattelandskwartieren had laten toekomen) dat hij de Steden niet die steun kon geven die zij van hem verwachtten. Desondanks was er geen enkele reden aan zijn 'goede genegenthey' voor de Steden te twifelen. Die hoopte hij 'ter rechter tyt genoeg [te] zullen doen blijcken, daert can ende mach voordeel doen'. Atsma en de andere 'goede vertrouwde' in de negen steden mochten zich hiervan verzekerd weten. Op dat moment stonden ze echter met lege handen.

Ernst Casimir kreeg niet alleen ongevraagde adviezen van de zijde van de Steden, maar legde zijn oor tevens te luisteren bij de tegenpartij.<sup>85</sup> Hij vroeg advies aan Johan van den Sande, sinds 1604 raadsheer in het Hof voor Zevenwouden. Hoewel Van den Sande evenals Atsma een onverdacht calvinist was – kennelijk liep de scheidslijn dus niet langs religieuze voorkeuren<sup>86</sup> – kwam deze tot een geheel ande-

85 Ernst Casimir won tevens informatie in bij Ubbo Emmius, o.m. over de magistraatskeuze van Sneek uit 1456; Nicolaus Mulerius aan Ernst Casimir, Groningen 27 dec. 1622 en aan Dirck Dibbets, 3 jan. 1623, KHA, AEC inv. nr. 304.

86 Dat wil niet zeggen dat op stedelijk niveau religieuze voorkeuren geen rol speelden, zoals in de jaren 1610-1616 in Leeuwarden. Daar hadden toen de strenge calvinisten het pleit gewonnen dankzij interventie van stadhouder Willem Lodewijk, zie Spanninga en Mensonides, 'De saeck van Leeuwarden'. Ook in een stad als Bolsward streefden Ernst Casimir en (in elk geval sommige van) de raadsheren in het Hof er naar contramonstranten in zowel gezworen gemeente als magistratuur te krijgen. In jan. 1622 schreef de Bolswarder oud-burgemeester Focko Reijnsen (burgemeester van 1609-1613) aan Ernst Casimir dat in 1614 burgemeester Tijmen Fransz. (Eysma, opnieuw burgemeester in 1622) tegen de tijd van de magistraatsverkiezing aan hem verzocht had 'om gheen personen in de nominatie ofte overschrijvinge te brengen, die lieffhebbers ofte rechte gereformeerde waren'. Gevraagd naar de reden daarvan, had Tijmen gezegd dat de 'voornaemste wilden niet dat die Geneeffse Geusen in Regieringe zouden comen, als trachtende wijlen Sijne Genade (hoochlofflicker gedachtenis) door haer te regeren'. Dat 'heeft geduirt drie jaren daerna (ende duijrt noch) als de suppliant opt Raethuijs sate, dat door sodane maniere van doen, die van de ware Religie (die men verachtelic Geneeffse Geusen noemden) vuijt de Raedt ende gesworen gemeente gekeert zijn'. Het jaar daarvoor, toen Focko uit de magistratuur en gezworen gemeente raakte, had raadsheer Saeckma uit naam van Willem Lodewijk en de andere heren van het Hof 'aengedient' om betere en meer gekwalificeerde personen in de overschrijving te brengen dan tot dusverre gedaan was. Burgemeester Tjaard Lieuwes had Focko een lijstje laten zien van tien bekwame personen, maar de volgende dag 'veranderende ende spottende, seijden 't is Sijn Genade ende die Geneeffse Geusen om die Regieringe te doen, maer nu regieren wij met d'gemeene man. Dese zijn geweest Rombert Thomae, Tijmen Frans, Tijaert Lijeuwes ende Heerke Heerkes'. De drie eerstgenoemden waren in 1622 burgemeester; KHA, AEC inv.nr. 304 (Focko Reijnsen aan Ernst Casimir, 5 jan. 1622). Vgl. de ongedateerde lijst (waarschijnlijk uit jan. 1622) met gegevens betreffende de afgaande en nieuw aantredende gezworenen die de Bolswarder predikanten Joannis Biltius en Sixtus Hommius aan Ernst Casimir lieten toekomen; KHA, AEC inv.nr. 304. Ook in Harlingen zouden volgens de 'Redenen ende oorzaken' (zie noot 61) de voorstanders van de nieuwe magistraatsbestelling voornamelijk bestaan uit 'personen van quade naem ende geruchte, openbare spotters ofte vyanden van de Religie, Arminianen, Libertijnen ende andere quade gesinde'. Volgens de 'Redenen ende consideratien' (zie noot 61) hadden de volmachten van de Steden gehandeld 'met rugsprake ende speciale last' van hun magistraten en gezworen gemeenten, maar zonder overleg te plegen met de 'brede gemeente', omdat die 'niet geedicht' was en mede bestond uit 'papisten, minnisten, arminianen, libertinen ende andere quade gesinde van d'tegenwoordighe staat'.



re conclusie dan Atsma. Op 30 augustus 1622 schreef Van den Sande de stadhouder dat het besluit van de Steden ‘periculoes’ was, zoals alle veranderingen in de regering, maar bovenal onwettig.<sup>87</sup> In zijn ogen is de soevereiniteit van het gewest in het geding, want een ingrijpende verandering als deze kan alleen door de gezamenlijke Statenvergadering gesanctioneerd worden. Bovendien is hier sprake van aantasting van het gezag van het Hof. Dat gezag is niet alleen onontbeerlijk voor het handhaven van de civiele en criminele rechtspraak, maar ook voor het in toom houden van factiestrijd. Door haar autoriteit kan het Hof immers ‘ten tide van factien alles beter en in gewichte houden, ten einde sodanige factien aen d’eene ofte andere zijde tot ondienste des landts niet te seer uitslaen, gelijk sulcx bij erfaeringe van vorige tiden bespeurt is’. Ook kan volgens Van den Sande de nieuwe magistraatsbestelling niet zonder grote problemen en commotie ingevoerd worden. Het besluit daartoe is in meerdere steden namelijk genomen door onderkruipen en mede daarom heerst onder de magistraten en gezworen gemeenten en in toenemende mate onder de brede gemeenten een sterke geest van verzet. Deze oppositie wordt nog aanmerkelijk ‘gestijft ende geanimeert’ door de omstandigheid dat zowel de drie ‘meest contribuerende’ kwartieren als het Hof en Gedeputeerde Staten zich faliekant tegen deze nieuwigheden hebben gekant. Wanneer de voorstanders van deze nieuwigheden alsnog doorzetten, zullen grote partijschappen en beroerten ontstaan; in Har-

87 Van den Sande aan Ernst Casimir, Leeuwarden 30 aug. 1622; KHA, AEC inv.nr. 304. In het ‘Cort bericht, in wat manieren die niuwe voet van raedtsbestellinge bij eenige volmachten der Steden beraempt is, daer van breder bij d’informatie zal geblickt’ (in de marge: ‘Sijne Gen. toegestelt worden den 6/16 dec. 1622 door den raadsheer Van den Sande’) had hij drie oorzaken aangegeven, waardoor de volmachten van de Steden de nieuwe raadsbestelling hadden aangenomen: omdat enkele volmachten van de plattelandskwartieren (onder wie grietman Douwe van Epema van Hemelum Oldeferd) hadden gezegd dat zij de ‘voornaemsten drivers van den Steden wilden gedencken, haer die vlogels ofte nagelen korten ende diergelicke’, omdat twee raadsheren namens Oostergo en Westergo waren afgevaardigd naar Den Haag (zie noot 68) en omdat de Gedeputeerden van de Steden geen stem hadden in de grietmansverkiezing. Vervolgens gaf Van den Sande een overzicht van de gang van zaken in de negen steden, nadat de op de Landdag aanwezige volmachten van de negen steden naar huis waren gegaan om hun ‘respective principalen te rapporteren ende speciale procuratie daer toe te becomen’. In Dokkum had de volmacht uit de magistraat niets verteld aan zijn collega van de gezworen gemeente. De ‘sestienen’ wisten dus van niets, hoewel het gebruikelijk was, dat zij in belangrijke kwesties geraadpleegd werden. Zij hadden, toen ze ervan vernamen, hun beklag gedaan bij het Hof. In Harlingen was er een nipte meerderheid voor de nieuwe magistraatsbestelling, maar onder de twee schippersgilden en veel voorname burgers was verzet. In Sneek was de nieuwe voet unaniem door magistraat en gezworen gemeente aangenomen, maar enkele gezworenen klaagden achteraf dat er geen tijd voor beraad was geweest. Verleid door ‘valsche persuasien’ dat de andere steden eendrachtig vóór waren, hadden de magistraten van IJlst unaniem ingestemd, maar waren daarop teruggekomen en hadden zich schriftelijk weer aan het Hof onderworpen. In Sloten was de magistraat eveneens akkoord gegaan, maar daar was nagelaten om twee burgers uit ieder kwartier van de stad – er was geen gezworen gemeente – te raadplegen, waardoor het besluit niet rechtsgeldig was. In Stavoren was het door de magistraat ‘plat afgeslagen’ en ook niet voorgelegd aan de gezworen gemeente. De Hindeloper magistraten waren ‘absent ende ter zee buiten landts’ geweest, waardoor men zich daar nog aan de oude voet hield. In Workum had zowel de magistraat als de gezworen gemeente bij meerderheid de nieuwe voet verworpen. In Bolsward zou de nieuwe voet bij magistraat en gezworen gemeente eenparig zijn aangenomen, al hadden burgemeester Tijmen of Timon Fransz. Eysma, enkele gezworenen en andere burgers zich daartegen naderhand gekeerd. Volgens Van den Sande bleven vier van de negen steden dus bij de oude voet en was in twee steden het besluit de nieuwe voet aan te nemen ongeldig; KHA, AEC inv.nr. 304 en KHA, AHC inv.nr. 121.



lingen, Bolsward, Dokkum en Stavoren beginnen ze al de kop op te steken. Deze zullen moeilijk te stillen zijn omdat de zittende magistraten geen steun zullen krijgen van de beide genoemde colleges.

Op de vraag van Ernst Casimir wat hij in deze moeilijke situatie nu het beste kon doen, had Van den Sande dan ook een pasklaar antwoord. De Staten hebben, zo schreef hij, naar 'het naturel van alle vrije Republiken', zeer geijverd voor hun vrijheid. Zij zullen dan ook nooit toestaan dat buiten hen om nieuwigheden worden ingevoerd waarin de stadhouder de hand heeft. Dat zal worden opgevat als een vergroting van de autoriteit van de stadhouder en een vermindering van eigen gezag en vrijheid. Wanneer de stadhouder nu op het punt van de magistraatsbestelling, dat de soevereiniteit van het land raakt, in zee gaat met 'particuliere personen', kan hij op de vingers van één hand natellen welk effect dat zal hebben op de Staten, of in elk geval op de drie belangrijkste kwartieren en op de twee genoemde colleges. Zonder hun toestemming kan hij zonder verlies van eer en reputatie niets uitrichten. Daarom moet hij bij voorkeur optreden als een 'onpartidig middelaer' en er naar streven alle nieuwigheden af te schaffen en de Steden met het Hof te verzoenen. Alleen dan zal hij door de 'voornaamsten des lands' geprezen en geëerd worden. Achteraf zullen ook de burgers van de Steden de stadhouder gelijk moeten geven, omdat zal blijken dat de nieuwe magistraatsbestelling geen stand kan houden vanwege de 'verscheidenheit van humoeren' onder de voorstanders. Zij zijn 'op malcanderen met ialousien gequelt' en bedenken steeds wat nieuws om aan die zucht tegemoet te komen, waardoor de Steden van het ene naar het andere ongemak hobbelen.<sup>88</sup>

Nadat de Steden het pleit tot verandering van de magistraatsbestelling verloren hadden, leken in Friesland de gemoederen enigszins tot bedaren te zijn gekomen. Maar de volmachten van de Steden konden nu nog moeilijker dan voorheen met de plattelandsvolmachten door één deur, en een oplossing in de kwestie van de lastenverdeling was verder weg dan ooit. De Staten-Generaal moesten de jaren daarop dan ook vrijwel machteloos toekijken hoe de verbittering in Friesland toenam, de geldstroom uit dit rijke gewest steeds meer opdroogde en de Friese achterstanden almaar groter werden. Keer op keer zonden zij brieven met ernstige vermaningen aan het adres van de Staten van Friesland, die vaak niet of uiterst traag werden beantwoord en steeds gepaard gingen met toezeggingen die later toch niet werden nagekomen. Ernst Casimir werd meer dan eens verzocht Friesland op zijn plichten te wijzen, maar hoezeer hij mondeling of schriftelijk ook aan de Staten-Generaal ver-

<sup>88</sup> Ernst Casimir antwoordde pas op 3 okt. 1622. Hij bedankte Van den Sande hartelijk voor de 'goeden ende welgemeynden raet ende voorslach, dien wy voor zo veel mogelic gerne zullen volgen'. Van den Sande diende er op te letten 'vuijt wat kokers veele pijlen tegenwoordelic commen, zijnde ons niet weinich suspect, dat aen zijde der Landen sich hiermede niet meestendeels, maer genoech alleenlich bemoeijen, luijden op derwelcker religie ende affectie tottet gemene beste, beide wij ende U.E. hierbevoor hebben gehadt een groot achterdencken'. Ernst Casimir hoopte spoedig 'weder in de provincie te commen om alles te helpen in goeden state brengen'; KHA, AEC inv.nr. 304 (Ernst Casimir aan Johan van den Sande, Roosendaal 3/13 okt. 1622).

klaarde zijn uiterste best te zullen doen in het belang van de Republiek als geheel, zijn bemoeienis legde weinig gewicht in de schaal. De raadpensionaris van de Staten van Holland liet de Staten-Generaal weten bang te zijn dat de situatie in Friesland zou escaleren, waardoor de bijdrage van dit gewest in de defensie helemaal weg zou vallen.<sup>89</sup>

Begin 1623 arriveerden de Haagse heren Goch en Broeckhoven in de Friese hoofdstad. Zij waren echter niet in staat de verbitterde partijen te verzoenen, laat staan de Friezen te bewegen aan hun financiële verplichtingen te voldoen.<sup>90</sup> De minderheid op de Landdag werd opgewekt om zich aan de meerderheid te conformeren of het geschil volgens de Unie van Utrecht te 'submitteren' (onderwerpen) aan de Staten-Generaal.<sup>91</sup> Oostergo en Westergo voelden wel voor een dergelijke submittie, maar de twee andere kwartieren verzetten zich. Een voorstel om ten minste een nieuwe belasting op onroerende goederen in te voeren maakte dan ook geen kans. Om toch iets van het benodigde geld op het kleed te krijgen werd geprobeerd de Staten van Holland voor 300.000 gulden krediet te laten verlenen aan Friesland, doch tevergeefs. Friesland moest in het eigen gewest maar een lening uitschrijven, zo werd de Friese Staten bericht.

In mei 1623 verschenen Maurits en de overige leden van de Raad van State in de vergadering van Hunne Hoogmogenden (Friesland was niet vertegenwoordigd), met de alarmerende mededeling dat de achterstanden zo hoog waren opgelopen dat er nu echt betaald moest worden, wilde het land niet in 'uuyterste ruïne' vervallen. Kwam er geen betaling, dan zou tot executie moeten worden overgegaan. Opnieuw vertrok in juni 1623 een deputatie uit de Staten-Generaal en de Raad van State naar Leeuwarden. Zij kwam met het bericht dat Friesland enkele tonnen zou overmaken. Ook was een commissie ingesteld om een heffing van een dubbele vijfhonderdste penning op de onroerende goederen te beramen.<sup>92</sup> Pas in januari 1624 diende Friesland het consent voor 1622 in, maar met de laatst opgestelde staat van oorlog ging het niet akkoord; er moest volgens de Friezen herziening plaatsvinden, zodat het ene gewest niet meer betaalde dan het andere. Inmiddels was de Friese achterstand over de jaren 1615-1623 opgelopen tot bijna 1.200.000 gulden.<sup>93</sup> De Staten-Generaal, geadviseerd door Maurits, toonden zich voorstander van ingrijpen op basis van de submitties van Oostergo en Westergo. Op de Friese Landdag,

89 RSG 5 en 17 nov., 8, 20 en 24 dec. 1622 (nrs. 4437, 4521, 4629, 4693 en 4734); 7, 9, 12 en 16 jan. 1623 (nrs. 57, 59, 80 en 103).

90 Afschriften van brieven van Goch en Broeckhoven aan de Staten-Generaal, 1/11 en 27 jan./6 febr. 1623 en van de Staten-Generaal aan hun gedeputeerden 3/13 febr. in KHA, AEC inv.nr. 304.

91 In de Unie van Utrecht komt evenwel geen enkele bepaling voor betreffende beslechting van geschillen binnen de gewesten door de Staten-Generaal, wel betreffende onenigheden tussen gewesten door de stadhouders; Groenveld en Leeuwenberg, 'Die originale unie'.

92 CHB V, 266, 273, 278, 280 en 286.

93 Ter vergelijking: die van Holland bedroeg 3.400.000 gulden, in verhouding tot de quoten van beide gewesten aanmerkelijk minder.

die in mei 1624 bijeenkwam, was eenheid echter ver te zoeken. Westergo, het kwartier dat het meest in de floreenbelasting bijdroeg, ging zich nu opwerpen als de kampioen van de generaliteitsbelangen door de geschillen betreffende de consenten ter beslissing op te dragen aan de Staten-Generaal. Daartoe moesten, zo schreven de volmachten van dit kwartier in juli 1624 naar Den Haag, de vier leden van de Staten van Friesland gedeputeerden naar Den Haag sturen. Als één of meer kwartieren dit weigerden, moesten, zelfs al was maar één lid bereid tot submittie, de Staten-Generaal de zaak definitief afhandelen. Dit voorstel werd overgenomen en de Staten van Friesland werden opgeroepen om gedeputeerden naar Den Haag af te vaardigen. Intussen waren op 31 oktober 1624 alle consenten voor dat jaar bij de Staten-Generaal ingediend, behalve die van Friesland. Begin januari 1625 kwamen de Staten van Friesland eindelijk met hun consent voor het jaar 1624. Dat zat zo vol voorbehoud en in de praktijk onwerkbaar voorwaarden, dat het consent in werkelijkheid neerkwam op een weigering om te betalen.<sup>94</sup>

Op 16 januari 1625 arriveerden in Den Haag Douwe van Hottinga en Harent Hendriksz. Fogel, volmachten van Westergo. Ze verontschuldigten zich voor hun late komst, hoewel de andere kwartieren van de Friese Landdag nog niets van zich hadden laten horen. Westergo wenste dat de Staten-Generaal de impasse zouden doorbreken door eigenmachtig in de kwestie op te treden. Ze hadden ook een voorstel meegenomen op welke wijze dat zou moeten gebeuren. De floreenbelasting moest (uiteraard) niet worden verhoogd en de gemene middelen moesten worden ingevoerd zonder dat de steden een derde van de opbrengst genoten. De Staten-Generaal namen op 13 maart 1625 dit advies over. Hun resolutie behelsde een lange lijst van nieuwe accijnzen op onder meer wijnen, brandewijnen, bieren, azijn, gemaal, rogge, beestiaal (slachtvee), hoornbeesten, bezaaide landen, zout en zeep. Die resolutie werd aan de Friese Staten toegezonden met een begeleidende brief, waarin ten overvloede werd uitgelegd dat de Staten-Generaal na 'veele besendingen, menichte van vermaningen ende verscheijdene andere inductionen' nu eindelijk besloten hadden de gemene middelen voor Frieslands eigen bestwil in te voeren, in de hoop dat de Friezen geen verdere zwaarigheden zouden maken en in de overtuiging dat het de 'seeckerste, bequaemste ende drachelijckste' manier was om de geschillen te beëindigen.<sup>95</sup>

Alle nadere aandrang ten spijt werd dit generaliteitsbesluit door Oostergo, Zeevrouwen en de Steden steeds in de wind geslagen, ondanks de concessies die volgens Westergo waren gedaan om ruimte voor onderhandelingen te scheppen; de

94 RSG 17 en 30 jan., 1, 2, 14, 16, 21 en 28 febr., 4, 11, 25, 30 en 31 maart, 6, 4, 10 en 14 april, 1, 9, 15 en 19 mei, 1, 2, 13, 23 en 28 juni, 6, 8 en 12 juli, 12 sept. 1623 (nrs. 108, 200, 218, 224, 295, 320, 343, 389, 424, 480, 565, 592, 602, 646, 674, 712, 846, 902, 964, 1001, 1078, 1094, 1170, 1265, 1306, 1378, 1398, 1419, 1835); 6, 8 en 30 jan., 3, 4, 7, 10 en 20 mei, 24 en 27 juni (nrs. 2506, 2514, 2617, 3203, 3204, 3217, 3246, 3315, 3505, 3528); 8 en 23 juli, 24 sept. 1624 (nrs. 74, 186, 591), 6 aug., 19, 29 en 31 okt., 1 nov. 1624 (nrs. 281, 750, 805, 820, 836), 26 nov. 1624 en 4 jan. 1625 (nrs. 980 en 1228).

95 HCL, SIL nrs. 328a en 328b.

twist 'flakkerde nu bijna tot de daken uit'.<sup>96</sup> Een bijkomend probleem was dat de Landdagen vaak zo lang duurden dat ze verliepen en veel volmachten bij de volgende Landdag pas na verloop van tijd kwamen opdagen, waardoor het nog moeilijker werd beslissingen te nemen. In de beschrijvingsbrief van Gedeputeerde Staten voor de Landdag, die op 11 april 1625 zou beginnen, werd gewaarschuwd dat de stemmen van absente of onvoldoende gemachtigde volmachten voor bijvallend zouden worden gerekend.<sup>97</sup> Voor de volgende Landdag, die op 27 juni van dat jaar zou beginnen, moesten Gedeputeerde Staten er op toezien dat de volmachten 's avonds tevoren in de herberg, en de volgende dag voor noon, in eigen persoon op het Landschapshuis verschenen. Overtreders moesten worden beboet met zes carolusgulden voor elke dag dat ze verstek lieten gaan. Beide besluiten bleven echter een dode letter.<sup>98</sup>

In september 1625 waren Hottinga en Fogel opnieuw in Den Haag om namens Westergo aan te dringen op maatregelen tegen de Steden, die naar hun zeggen de lichtste lasten droegen en alles wilden overheersen. Tot hun ergernis hadden de andere leden van de Landdag besloten om een heffing van 400.000 gulden op de floreen te leggen.<sup>99</sup> Maar alle middelen tot 'persuasie' die de Staten-Generaal ter beschikking stonden, waren nu uitgeput. De achterstand van Friesland in de betalingen aan de Generaliteit namen door het geruzie hand over hand toe, de consenten werden niet opgebracht en brieven van de Staten-Generaal werden niet beantwoord. Daarom besloten dezen met advies van de Raad van State op 28 oktober 1625 n.s. hun resolutie van 13 maart 1625 door te voeren. De gemene middelen moesten uiterlijk op 16 november 1625 worden ingevoerd, anders zou het uiterste middel van executie worden toegepast. In het secrete resolutieboek werd aangetekend dat dit zou gebeuren door middel van 'arrest van personen en goederen' en verder zoals na overleg met Frederik Hendrik nodig zou blijken. Deze was zijn in april 1625 overleden broer Maurits – die in het laatste jaar van zijn leven al zo ziek was geweest dat er weinig daadkracht van hem was uitgegaan<sup>100</sup> – opgevolgd als stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Overijssel en Gelderland<sup>101</sup> én was

<sup>96</sup> Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 159.

<sup>97</sup> HCL, SIL 328c.

<sup>98</sup> CHB V, 296. In de beschrijvingsbrief van Gedeputeerde Staten voor de Landdag werd vanouds bepaald dat de volmachten deze binnen zes weken moesten beëindigen, met als sanctie dat over de dagen dat er langer werd vergaderd geen vacatiegeld zou worden betaald. Maar door de 'menichvuldige grote swaricheeden op den Landsdach voorvallende' duurde deze vaak veel langer, en dan werd op grond van deze bepaling door de ingezetenen van de grietenijen op 'de Reeckendagen van 's deels kosten ende andersins' (de deels- of grietenijkosten werden betaald uit een omslag van enkele stuivers over de floreen) de volmachten volledige betaling van de vacatiegelden geweigerd. Daarom werd op 22 okt. 1624 door de Staten bepaald dat de zinsnede betreffende de termijn van zes weken uit de beschrijvingsbrief moest worden geschrapt, *Ibidem*, 290; vgl. Guibal, *Democratie*, 14, 21.

<sup>99</sup> RSG 16 en 31 jan., 20 febr., 11, 13 en 28 maart, 23 en 27 april, 9 en 31 juli, 31 aug., 3, 22 en 23 sept., 18 en 25 okt. 1625 (nrs. 1287, 1396, 1529, 1651, 1661, 1778, 1974, 2007, 2582, 2763, 3008, 3030a, 3178, 3183, 3359, 3366, 3438).

<sup>100</sup> Van Deursen, *Maurits*, 282-288; Groenveld, 'De man', 33.

<sup>101</sup> Stad en Lande en Drenthe, waar Maurits na de dood van Willem Lodewijk stadhouder was geworden, ko-

door de Staten-Generaal benoemd tot kapitein-generaal van de Unie. De Friese stadhouder Ernst Casimir, als kapitein-generaal van zijn gewest ondergeschikt aan de kapitein-generaal van de Unie en als veldmaarschalk aan de Staten-Generaal, werd gevraagd bij de uitvoering van deze beslissing behulpzaam te zijn, wat door hem op 8 november 1625 schriftelijk werd toegezegd.<sup>102</sup>

Het zou echter nog heel wat voeten in de aarde hebben voordat tot implementatie van het besluit kon worden overgegaan. Westergo ging ermee akkoord, maar de andere kwartieren nog steeds niet, de vastberaden toon die in Den Haag werd aangeslagen ten spijt. Omdat Friesland als soeverein gewest niet gedwongen kon worden, werd in arren moede door de Staten-Generaal aan zowel de Staten als de afzonderlijke steden toch nog een schriftelijke aanmaning gestuurd.<sup>103</sup> Toen ook hier geen reactie op kwam, bleef de Staten-Generaal niets anders over dan tot een bezending te besluiten. Na lang uitstel vertrokken drie leden van de Raad van State naar Leeuwarden. De overredingskracht van de heren Randwijck, Broeckhoven en Van Lingen schoot echter te kort: de drie kwartieren bleven halsstarrig weigeren de gemene middelen in te voeren en vervolgens te verpachten op de manier zoals door de Generaliteit werd voorgesteld. Nadat de heren in Den Haag rapport hadden uitgebracht van hun vergeefse reis, schreven de Staten-Generaal voor de zoveelste keer een ernstige brief aan de Staten van Friesland: zij moesten de verpachting nu direct zelf ter hand nemen, of zich vóór 11 april 1626 eensgezind onderwerpen aan de uitspraak van Hunne Hoogmogenden. Zo niet, dan zou het geld bij executie worden ingevorderd. Vlak voor het verstrijken van het ultimatum schreef Ernst Casimir nog dat het wellicht verstandig zou zijn om enigszins tegemoet te komen aan de bezwaren van de Steden tegen de 'corpergelden'. Hij kreeg als antwoord dat verder uitstel onmogelijk was.

Hoe dringend de kwestie ook was, de Staten van Friesland lieten de brieven van de Staten-Generaal simpelweg onbeantwoord. In de Staten-Generaal verschenen al geruime tijd geen vertegenwoordigers van Friesland meer. Zoals in het verleden al vaker was gebeurd, leek het wel of Friesland geen deel meer uitmaakte van de Unie. Noodgedwongen besloten de Staten-Generaal daarom tot een nieuwe bezending naar Friesland, maar nu met de machtiging om zo nodig de verpachting bij executie te laten plaatsvinden met behulp van stadhouder Ernst Casimir. De heren van de bezending zouden patenten (bevelschriften) meekrijgen om de kapiteins van de compagnieën ruiters die in de buurt gelegerd waren bevel te kunnen geven gewapenderhand in te grijpen. Bovendien kregen de Admiraliteiten van Amsterdam, het Noorderkwartier en Dokkum de opdracht een viertal oorlogsschepen uit te rusten om zo nodig personen aan te houden en schepen en goederen van de weerspannige kwartieren in beslag te nemen. De gemoederen waren nu zo verhit dat gemakkelijk

zen Ernst Casimir nu als opvolger van Maurits.

102 RSG 28 okt., 8, 18 en 20 nov. 1625 (nrs. 3459a, 3459b, 3546, 3839, 3859).

103 RSG 29 dec. 1625 (nr. 3909).

een burgeroorlog zou kunnen uitbreken. De Workumer regent Frederick van Inthiema, die op 20 april 1626 plotseling in Den Haag als gedeputeerde van Friesland ter Staten-Generaal opdook, verkondigde namelijk dat de steden een onderling verbond hadden gesloten om zich met hand en tand tegen de executie te verzetten; even later werd vernomen dat Zevenwouden zich hierbij had aangesloten. Inderdaad hadden de Steden op 5 april van dat jaar verklaard dat de plattelandskwartieren, ‘op den name van Westergoo’, de invoering van de gemene middelen op slinkse en bedrieglijke wijze hadden bevorderd, en dat zij door de stadsbesturen van hun steden gelast waren om dit met alle mogelijke middelen te voorkomen. Zij waren er namelijk van overtuigd dat de steden door de invoering van de gemene middelen ‘van trafique ende commercie souden werden ontbloot, de huijsen gheruineert, ende eindelijk tot nesten en steenhopen geredigeert’, en dat terwijl alleen de steden in staat waren om de vijand te weerstaan. Daarom verzochten zij dat uit het besluit in elk geval de corporgelden ‘ende dardendeelen’ weggelaten zou worden, ‘waerdoor het eene Lidt deser Provincie boven het ander niet en werde beswaert’.<sup>104</sup>

De Staten-Generaal bleven desondanks vastbesloten om Friesland in het gareel te brengen, zo niet goedschiks, dan maar kwaadschiks. Zodoende keerden Randwijck, Broeckhoven en Van Lingen terug naar Leeuwarden, voorzien van verder strekkende bevoegdheden dan bij hun eerdere reis. Bovendien kregen ze op de valreep – mede op voorspraak van de Friese stadhouder – nog de speelruimte om de Steden, die verreweg het grootste obstakel vormden, gunstig te stemmen door de lasten voor een deel op te leggen aan de huizen op het platteland, die geen schot betaalden of nering deden. Er was dus goede hoop dat de bezending ditmaal zou lukken. Maar al op 14 april 1626 verklaarden de Steden dat zij op de oude manier met de belastingverpachtingen zouden doorgaan.<sup>105</sup> Nadat de bezending was gearriveerd, liep de onenigheid zo hoog op dat de volmachten van Oostergo, Westergo en Zevenwouden, ‘representerende bij pluraliteyt van stemmen de Heeren Staten van Vrieslandt’, naar Stiens vertrokken. Daar besloten zij om de verpachting van de gemene middelen, zoals gedecreteerd door de Staten-Generaal, in de *gehele* provincie in te laten voeren door het eveneens in Stiens aanwezige college van Gedeputeerde Staten. Er werd echter een voorwaarde aan verbonden: indien de heren van de Generaliteit toch een uitzondering gingen maken voor het kwartier van de Steden, zouden ‘de middelen dus lange alhier in gebruik geweest zijnde’ op de gebruikelijke wijze verpacht worden. Een prima middel om de zaak onder druk te zetten, want in dat geval zouden de genoemde heren nog verder van huis zijn. Van het plan om bepaalde huizen op het platteland te belasten wilde men niets weten.<sup>106</sup> Deson-

104 HCL, SIL nr. 328d.

105 HCL, SIL nr. 328d.

106 HCL, SIL nr. 328e. Verder werd geconsenteerd in een omslag over de floeren van 14 stuivers ordinariis en zes stuivers extraordinariis, ‘des dat d’afkomsten van de verpachtingen int geheel, sonder aftochten van het dardendeel, zal comen tot profite vande gemeene contributies’. ‘Alles nochtans onder protestatie van de

danks trachtten de heren van de Staten-Generaal de Steden over de streep te trekken door hun op 30 april 1626 de toezegging te doen dat, wanneer zij de gemene middelen zouden accepteren, 'de corporgelden, dus lang door de Steden gedragen zijnde, gelijkelyk zullen worden verdeeld over de huizen binnen de Steden ende opte platte Landen neringe doende ofte geen schot schietende, ende voorts zulks zullen werden verlacht, dat 't gene de steden van wegen de corporgelden sullen comen te dragen niet zal excederen eene redelyke ende dragelyke verpondinge'.<sup>107</sup> De volmachten van de Steden namen hiermee genoegen en vertrokken naar huis om hun achterban te raadplegen, met de belofte om over twee dagen terug te keren.<sup>108</sup> Er was dan ook goede hoop dat het onnodig zou zijn de verpachting tegen de wil van één van de vier Leden van de Staten van Friesland door te drukken. De onverwachte gebeurtenissen die kort daarop plaatsvonden, gooiden echter roet in het eten.<sup>109</sup>

### Het oproer van 1626

In het verzet van de Steden speelde Leeuwarden een voorname rol. Het was de grootste stad – bijna een derde van alle Friese stedelingen woonde er – en het nam als de hoofd- en hofstad een speciale positie in. Binnen zijn stadswallen waren immers de hoogste Friese bestuursinstellingen gevestigd: de Staten vergaderden in het Landschapshuis,<sup>110</sup> Gedeputeerde Staten in het 'Collegie' en het Hof van Friesland in de Kanselarij. Bovendien had de stadhouder er zijn residentie. De Leeuwarders waren dus in principe in staat het gewestelijk bestuur in gijzeling te nemen en hebben dat bij meerdere gelegenheden ook daadwerkelijk gedaan.<sup>111</sup> Ook nu was Leeuwarden de brandhaard van het stedelijke verzet – het was niet zonder reden dat de plattelandsvolmachten op 26 april 1626 te Stiens bijeenkwamen – en de arena waar het conflict zich afspeelde. Voordat ten aanzien van de invoering van de gemene middelen de daad bij het woord kon worden gevoegd, kwam eind april de Leeuwarder bevolking in beweging. Op de Peperstraatspijp werd Douwe van Aylva, grietman van Westdongeradeel in Oostergo, door het volk herkend en zodanig bedreigd, dat hij in allerijl het eerste het beste burgerhuis in moest vluchten, dat ver-

souvereiniteyt ende d'olde voet van de contributie van den jaer 1579 te sullen blijven in haer geheel'. Zie over de 'corporgelden' p. 104.

107 HCL, SIL nr. 329a.

108 HCL, SIL nr. 329f.

109 Zie over deze episode in het algemeen Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 159-162.

110 Tekenend was dat boven de toegangspoort tot de binnenplaats van het Landschapshuis het wapen van Friesland prijkte, maar aan de achterkant het wapen van Leeuwarden, al was het om de volmachten er aan te herinneren dat zij bij het verlaten van hun vergaderplaats het territorium van de stad Leeuwarden betraden; Abma, *Ljouwerteradiel*, 396.

111 Vgl. Spanninga, 'Om de vrije magistraatsbestelling', 139, 142. Ook in 1672 zouden de Staten in feite door de Leeuwarders in gijzeling worden gehouden: *Tegenwoordige Staat* II, 50-54; *De beroerten* I, 181-189.



volgens door de ‘moeytemakers’ werd bestormd, waarbij de vensterruiten sneuvelen. Onder het ‘gering gepeupel’ was het gerucht verspreid dat hij kleinerend over de burgerij zou hebben gesproken, dat hij de gemene middelen met geweld wilde invoeren en dat hij zou hebben gezegd ‘datmen aen de Vriesche liberteyt niet meer de teughel soo los moest gheven’. Wanneer hij niet door twee vendels van de schutterij was ontzet, zou hij door de Leeuwarders dan ook zeker gemaltraiteerd of zelfs doodgeslagen zijn.<sup>112</sup> Ook de vensters van het logement waar de heren van de Staten-Generaal verbleven, werden met stenen ingegooid.<sup>113</sup>

Door het volksoproer waren de volmachten ten Landdage zo bang geworden dat ze hals over kop naar huis waren vertrokken en ook de vergadering van Gedeputeerde Staten was geschorst. Randwijck, Broeckhoven en Van Lingen waren niet minder van hun stuk gebracht. Omdat ze zich ook in persoon bedreigd voelden,<sup>114</sup> besloten ze onmiddellijk naar Den Haag terug te keren. Voor hun vertrek eisten ze van de stadhouder dat de oproerlingen bestraft zouden worden. Op het rapport van hun gedeputeerden eisten ook de Staten-Generaal van de Friese stadhouder en de Leeuwarder magistraat een strenge bestraffing van de ‘tumultuanten’ en – uiteraard – een spoedige verpachting van de gemene middelen en wel per 1 oktober aanstaande, anders zou executie worden toegepast.

De stadhouder wilde de Staten-Generaal graag ter wille zijn, maar was bang dat de gewone burgers van Leeuwarden de gevangengenomen oproerkraaiers zouden bevrijden. Daarom dirigeerde hij na ruggespraak met enkele vooraanstaande edelen en grietmannen uit Oostergo en Westergo<sup>115</sup> vijf compagnieën voetsoldaten en honderd ruiters uit Groningen en een compagnie uit Franeker naar Leeuwarden, wat hij voor het Hof én voor de Leeuwarder magistraat angstvallig geheim hield. Het plan was, om op de vroege ochtend van maandag 15 mei een aanslag te plegen. Dan moesten de uit Groningen opgetrommelde soldaten voor de Vrouwenpoort verschijnen. Die ochtend zou de stadhouder zich opmaken om met zijn garde en een in de stad gelegerde compagnie Zwitsers, zoals gebruikelijk, buiten de stadspoort te gaan ‘oeffenen’,<sup>116</sup> en bij die gelegenheid zouden zij zich meester van de Vrouwenpoort maken. Maar de dag daarvoor begonnen in de stad geruchten de ronde te doen, dat de stadhouder meer soldaten binnen de stad zou willen brengen. Tegen de avond werd de trom geroerd en ontstonden steeds meer oploopies. Uit-

112 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 121b; HCL, SIL nr. 329c; SSO I, 591b. Bildtboer Dirck Jansz. noteerde in zijn *Memorijen*: ‘Den 21 april isser bennen Leewerden eenen oploop gewest onder die borgers; hadden den grijetman ... Douwe Aelvie in een hus beset; souden hem doot gesmeten hebben, haddens hem hadt; hadden wel 27 ofte 28 glasen in ’t hus, daer hij was, soe schoen met balstenen tosmeten, dattet niet een rudt heel was; det quam hijd woude met geweldt die hollanse meddelen hijer in ’t lant voere; hij niet allen, mar feel volmachten van de Lansdach’; Bergsma, ‘Dirck Jansz.’, 63-64.

113 Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 93.

114 HCL, SIL nr. 329f.

115 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 122a.

116 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 122a.

eindelijk kwamen alle tien vendels van de schutterij in het geweer en werden de stadspoorten door burgerwachten bezet. Een van de eigen hoplieden werd volgens Bildtboer Dirck Jansz. in de opwinding 'durt been' geschoten, waardoor hij kort daarna overleed.<sup>117</sup>

De stadhouder, die inzag dat zijn opzet was mislukt, ontbood daarop de raadsheeren van het Hof en enkele leden van de magistraat. Besloten werd boodschappers in de richting van de oprukkende troepen te sturen met het bevel om rechtsomkeert te maken.<sup>118</sup> Toen de volgende dag de mislukte aanslag ruchtbaar werd en bovendien enige troepen, die het bevel tot terugtrekking blijkbaar niet hadden gekregen, toch in het zicht van de stad kwamen, waren gewelddadigheden niet te vermijden. De gehele burgerij begaf zich in de wapenen, voor het raadhuis en het stadhouderlijk hof verzamelde zich een menigte, de ruiten werden ingegooid en niemand kon er meer in of uit. Men dreigde de magistraat, die op de hoogte geweest zou zijn van de aanslag, te veranderen. Deze werd gedwongen om bij de stadhouder op ontwapening van het garnizoen aan te dringen, hetgeen deze noodgedwongen toeliet. Het 'populace', zo schreef Ernst Casimir op 18 mei aan de Staten-Generaal, had geen enkel respect meer voor de overheid, poogde het huis van een van de burgemeesters te plunderen en loste schoten op het stadhuis en het Landschapshuis. Van de woningen van vooraanstaande plattelandsregenten als Georg Wolfgang thoe Schwartzenberg, lid van Gedeputeerde Staten, en Rienck van Burmania, grietman van Ferwerderadeel, gewezen gedeputeerde ter Staten-Generaal en lid van de Raad van State, werden de ramen ingegooid en de bewoners belegerd.<sup>119</sup> 'Onder dit spel lieten haer merckelijck sien die Papisten ende andere van quade humeuren, ende naer veranderinge hakende', schreef de aartscalvinist Van den Sande. Het 'gemeene rapalije' vormde ook samenscholingen van mannen en opgeschoten jongens, tot vijf- of zeshonderd man, die schreeuwden dat ze de 'Comptoiren' van de rijken wilden aantasten. Maar toen ze bij de Wirdumer- en Vrouwenpoort met geweld buiten de stad gelaten wilden worden om de states van de edelen in de buurt te gaan plunderen, werden ze door de 'goede Borgerije' tegengehouden en uiteen gedreven.<sup>120</sup>

Op het gerucht van de opstand in Leeuwarden kwam het in andere Friese steden

117 Bergsma, 'Dirck Jansz.', 64.

118 Hopman Jacques van Oenema die met zijn compagnie uit Franeker was gekomen, kreeg ook bevel van Ernst Casimir om direct terug te keren. Het Franeker stadsbestuur kreeg hier echter lucht van: hij werd bij de stadspoort tegengehouden en moest met zijn soldaten buiten de stadsjurisdictie blijven. Daarop schreef het stadsbestuur van Franeker aan dat van Leeuwarden met genoegen vernomen te hebben dat de aanslag mislukt was 'ende t'onsen ende t'uwen ten beste beslaghen', met het verzoek om de volmachten van de Steden zo gauw mogelijk bijeen te laten komen om de stedelijke privileges te handhaven; HCL, SIL nr. 329d en 329e.

119 SSO I, 538b; Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 161.

120 Van den Sande, *Nederlandtsche historie*, 122a-122b. 'Eenige Jongers ende Jongelingen van het achter-omsgheene peupel by honderden sterck, versien wesende met steenen, stocken, ende dierghelijcke soorte van wapenen, ende nu by malkanderen versamelt zijnde, hebben door de gantsche Stadt seer verbaest ende woest gheloopten, onderleyden oock uyt de Stadt te trecken, om de Huysen van de Edelluyden die nae by de Stadt woonden uyt te plonderen, doch sy werden van goede ende ghewapende Burgers binnen de muren ghehouden'; Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 93-94.

eveneens tot oproeren. Op 15 mei werd in Bolsward de stadsstins van oud-Gedeputeerde Johan van Herema bestormd en grondig geplunderd door een menigte bestaande uit 'Sacke-dragers, Ambachts-gesellen, Schippers, Turf-dragers, lichte Weerden ende diergelijcke soorten van Menschen'. Door kordaat optreden van de burgerij werd erger voorkomen.<sup>121</sup> Vervolgens trok de meute de stadspoort uit naar het nabij gelegen Hichtum. De eigenaar van de voornaamste state van het dorp, Taecke van Aysma, had uit voorzorg de poort laten sluiten, maar toen deze werd bestormd, liet hij het volk toe op het voorplein. Hij werd gedwongen een ton bier uit zijn kelder te halen, en terwijl de oproerkraaiers zich aan de inhoud te goed deden, joegen zij de statebewoners met veel 'fortsen ende gewalten' de stuipen op het lijf.<sup>122</sup> Nadat ze zich moed hadden ingedronken, trokken de oproerlingen naar Wommels. Daar bestormden zij met geweld de state van de vooraanstaande grietman Douwe van Hottinga.<sup>123</sup> Deuren en vensters werden aan stukken geslagen, kisten en kasten opengebroken en alles van waarde werd geroofd.<sup>124</sup> Ook in Sneek was het een en al onrust. In die stad werd het huis van Jan Martens Gravius, ontvanger van Wymbritseradeel (en vader van Gedeputeerde Martinus Gravius van Westergo), geplunderd.<sup>125</sup> Naderhand zouden de grootste belhamels – merkwaardig genoeg allen Bolswarders – door het Hof van Friesland worden veroordeeld. Drie werden op het schavot 'met den sweerde' onthoofd, hun afgehouden hoofden op staken 'ten spectacle gestelt' en hun lichamen onder de galg begraven. Een werd veroordeeld tot de galg. Twee anderen werden op het schavot 'strengelijck gege-selt', gebrandmerkt en ten eeuwigen dage uit Friesland verbannen.<sup>126</sup> Dit 'quaet van

121 Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 94.

122 Taecke of Taco van Aysma – zoon van Hessel Aysma, zie p. 98 – overleed twee weken later, op 30 mei 1626 (grafzerk in de kerk van Hichtum).

123 Hij woonde als grietman van Barradeel in die grietenij op Eelsmastate in Sexbierum, maar was tevens eigenaar van Hottingastate in Wommels (Hennaarderadeel), dat via het huwelijk van één van zijn dochters later aan de familie Grovestins kwam.

124 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 122b en *Vijff boecken*, Vijfde boek, 94.

125 Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 94.

126 *Rippert Jelles* uit Bolsward had meegedaan aan de plundering van het huis van Herema, had een 'pack cleederen' geroofd en naar zijn huis gebracht, had staande op een pijp met het schreeuwen van 'val an val an' een grote oploop van 'jongens' veroorzaakt, die door de burgerij uiteen was gejaagd. Toen op 4 juni de onrust binnen de stad nog aanhield had hij allerlei mensen bedreigd en verdere onrust veroorzaakt. Hij werd ter dood veroordeeld (criminele sententie van 17 maart 1627). *Beernd Beerndtsz.* alias 'Beernke Bijs' uit Bolsward had eveneens deelgenomen aan de plundering van Herema's huis. Bij hem thuis waren in het bedstro meerdere geroofde voorwerpen aangetroffen. Hij was gevangen gezet maar had 'door dwanck van eenige oproerige gesellen' kunnen ontsnappen, waarna hij doorging met zijn kwaadwillig gedrag. Toen hij opnieuw in de boeien werd geslagen had hij zijn vingers gekruist en gezworen dat hij, wanneer hij opnieuw vrij zou komen, er voor zou zorgen dat in de stad 'handen om gewrongen souden worden'. Hij werd ter dood veroordeeld (17 maart 1627). Rippert en Beernd waren door de Bolswarder magistraat aan het Hof overgeleverd. *Gosse Gerloffs* 'mollenaar' uit Bolsward was ook betrokken geweest bij de plundering van Herema's huis en had geroofd zilverwerk, dat hij had afgepakt van een jongen, tevergeefs te koop aangeboden bij goudsmid Jacob Pouwels te Balk en vervolgens zilverwerk in Amsterdam laten verkopen voor 44 cg. en 10 st. (24 st. en een oort per lood). In zijn huis waren in het bedstro nog meer zilveren voorwerpen aangetroffen. Hij werd ge-geseld, gebrandmerkt en verbannen (3 febr. 1627). *Albert Rinnerts* snijder uit Bolsward was met een musket gewapend aanwezig geweest ten huize van

muytinatie', aldus Van den Sande, ging op het platteland, waar de boeren van de grietmannen rekening en verantwoording eisten van de ontvangen belastinggelden, als een lopend vuur rond. De 'gemene man sprack ende dede wat hem in den sin quam', want men had wel door dat de regenten bang waren, en dat werkte de 'moetwillicheydt' in de hand. Daardoor liepen de stadhouder en alle grietmannen, edelen en andere 'personen van qualiteyt' groot gevaar.<sup>127</sup>

Inderdaad waren de regenten bang. De Gedeputeerden, die anders vrijwel dagelijks bijeenkwamen, durfden niet te vergaderen en zelfs niet in Leeuwarden te komen; zeker één van hen, Schwartzenberg, had het gevaar immers bijna aan den lijve ondervonden. De raadsheren van het Hof van Friesland, die volgens Van den Sande, zelf raadsheer, nog wel enig gezag hadden en bij de burgerij van Leeuwarden in redelijk aanzien stonden, toonden meer daadkracht. Met politieke zaken mochten zij zich beslist niet inlaten, maar nu anarchie dreigde namen zij in overleg met magistraat, gezworen gemeente en de officieren van de schutterij van Leeuwarden het initiatief om Gedeputeerde Staten bijeen te roepen in Bergum, op veilige afstand van de gevaarlijke stad. Op 23 mei werd daar het College door vier raadsheren, onder wie Van den Sande, en zes vertegenwoordigers van de Leeuwarder overheid na veel gepraat overgehaald om nog die dag naar de hoofdstad terug te keren.<sup>128</sup> Ondertussen werden graaf Ernst Casimir en zijn hofhouding zwaar bewaakt.<sup>129</sup>

De dag daarop verscheen de stadhouder op het Landschapshuis op het matje bij de volmachten van de Steden. Op de vraag op wiens gezag hij vreemde troepen naar Leeuwarden had laten komen (hij had in feite tegen zijn instructie gehandeld<sup>130</sup>), antwoordde hij, dat te hebben gedaan in opdracht van de heren van de Staten-Generaal, om degenen die deze heren geaffronteerd en Douwe van Aylva mishandeld hadden uit te leveren aan de justitie, maar ook om 'voor te komen die Resolutie, die men vreesde dat die Landen mochten nemen, nopende die veranderinge van den Sitplaets der regeringe' (blijkbaar was men van zins om permanent in Stiens of elders

Aysma te Hichtum, was meegegaan naar Wommels, maar onderweg 'vermits sijn dronck' in slaap gevallen. Hij werd geselsd en verbannen (21 juli 1627). *Philip Philipsz.* snijder uit Bolsward had meegedaan aan de moedwilligheden in Bolsward, Hichtum en Wommels en had onder meer een 'fluweelen vrouwen rock' geroofd. In Enkhuizen had hij getracht 'alderleij costelijcke lijnwaet' te verkopen, was gevlucht, maar daarna in Deventer tegen de lamp gelopen doordat hij tegen soldaten had gezegd dat hij bij de Friese onlusten aanvoerder was geweest van ettelijke honderden oproerlingen. Hij werd ter dood veroordeeld (6 okt. 1627). Ten slotte *Jelle Sjoerds* uit Bolsward, eerder veroordeeld tot een tuchthuisstraf. Hij was ontsnapt, had andere misdaden gepleegd en was door het Hof voor vijf jaar uit de provincie verbannen, keerde eerder terug, en was een van de plunderaars van Hottinga's huis in Wommels. Bij hem thuis werden geroofde goederen aangetroffen. Hij werd veroordeeld tot de galg (12 juli 1628); TR, AHF inv.nr. 7496, vgl. Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 123a en Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 94-95.

<sup>127</sup> Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 122b.

<sup>128</sup> Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 123a.

<sup>129</sup> Volgens Dirck Jansz. werd de stadhouder 'sterck bevackt om sien hushodden'; men had namelijk 'grote surge voor sommijge, die hem ende die den aeddel tegengestaen hadden'; Bergsma, 'Dirck Jansz.', 64.

<sup>130</sup> Volgens zijn instructie moest de stadhouder zich, voor zover van toepassing, houden aan de instructie van Gedeputeerde Staten, waarin stond dat hij buiten toestemming van Gedeputeerde Staten geen garnizoenen mocht verleggen; vgl. p. 133.

op het platteland bijeen te komen). Hij verklaarde dat hij in het geheel niet van plan was geweest de generale middelen in de Steden met geweld in te voeren of de Steden onder de heerschappij van de Landen te brengen; hij was ‘altijd een vriendt van de Steden gheweest’ en zou dat ook blijven. Daarmee namen de volmachten genoegen. De stadhoudelijke garde en de in de stad gelegerde compagnie Zwitsers – ze zouden toch te velde trekken – kregen hun wapens terug. De rust keerde weer en de stadhouder vertrok op Pinksteravond 27 mei ‘vrij ende vranck’ met zijn soldaten naar Den Haag, uitgeleide gedaan door de in de wapenen gebrachte schutterij.<sup>131</sup>

Op de alarmerende berichten van de Friese stadhouder uit Leeuwarden besloten de Staten-Generaal, in overleg met de Raad van State en Frederik Hendrik, om direct gecommitteerden naar Steenwijk of een andere plaats net buiten de Friese grens te sturen, ondanks ‘dit winterlijcke weder ende quade wegen overlandt’. De vijf gecommitteerden – onder wie Van Randwijk, die net uit Leeuwarden was teruggekeerd – moesten Ernst Casimir en de Friese Gedeputeerde Staten daar uitnodigen om maatregelen te beramen, maar kregen tevens de opdracht om uit nabijgelegen garnizoensplaatsen enige compagnieën te lichten. Deze soldaten moesten zowel de rust en orde in Friesland herstellen als zorg dragen voor de veiligheid van de gecommitteerden. Blijkens de brief die zij voor de Staten van Friesland met zich meebrachten werd de toestand in Friesland namelijk als schandelijk beschouwd: het gewest was overgeleverd aan de ‘oproerighe gemeente’, die dacht dat nu alles geoorloofd was. De heren van de Staten-Generaal waren duidelijk in hun eer aangetast door hun smadelijke vlucht uit Leeuwarden, en dit affront moest teniet worden gedaan, zo nodig met de inzet van troepen. Hun woede, die af te lezen valt aan de vele ongewone onderstrepingen in de tekst, werd nog versterkt door het feit dat zelfs de Friese regenten van de Landdag, nota bene ‘representerende de Staten van ’t Landt’, om dezelfde reden de wijk hadden moeten nemen. Dit was namelijk ‘in geen andere Landen off Steden van dese hoochberoemde regeringe’ ooit gebeurd.<sup>132</sup>

Toen de deputatie al vertrokken was, vernamen de Staten-Generaal dat Gedeputeerde Staten in Leeuwarden weer aan het beraadslagen waren geslagen en de rust scheen te zijn hersteld. Er werd de gecommitteerden een bode nagestuurd met de boodschap dat er toch maar geen soldaten richting Leeuwarden moesten marcheren en dat instructies van de Friese stadhouder moesten worden afgewacht. Maar toen was Ernst Casimir al in Den Haag gearriveerd. Deze maande tot ‘moderatie ende temporisatie’. Op zijn aanraden werden de gedeputeerden dus teruggeroepen.<sup>133</sup>

Aldus bleken de ongeregelheden vooral voor het kwartier van de Steden een

131 Bergsma, ‘Dirck Jansz.’, 64.

132 Aldus de missive, die zij meebrachten voor de Staten van Friesland in: HCL, SIL nr. 329f. De Staten-Generaal namen de gelegenheid te baat om tevens hun ergernis uit te spreken over het feit dat de officieren van de troepen ter repartitie van Friesland en de Friese monstercommissarissen nog steeds niet onder eed stonden bij de Staten-Generaal, maar onder die van de Staten van Friesland. Dit beperkte namelijk de mogelijkheid om troepen in te zetten ter bedwinging van de oproerigheid in Friesland.

133 SSO I, 538b-539a; Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 162.

*blessing in disguise* te zijn. De Steden schreven naar Den Haag dat de nieuwe belastingen voor hen ondraaglijk waren,<sup>134</sup> en in juli wezen de vier kwartieren eensgezind een nieuwe bezending af: op de aanstaande Landdag zouden de geschillen wel worden beslecht. Bemiddeling door de Staten-Generaal werd dus niet meer op prijs gesteld. In oktober toonden Gedeputeerde Staten hun goede wil door zich in een ongewoon vriendelijke brief aan de Staten-Generaal te verontschuldigen voor het trage inbrengen van de consenten en door toe te zeggen dat er uit Friesland spoedig bepaalde bedragen voor de Generaliteit beschikbaar zouden komen.<sup>135</sup> Onder deze omstandigheid schrokken de heren van de Generaliteit ervoor terug om Friesland met geweld tot de orde te roepen.

Voor de stad Leeuwarden had het oproer overigens nog een vervolg. Onder de gewone burgerij heerste namelijk grote ontevredenheid over het feit dat van de inkomsten en uitgaven van de overheid geen of amper verantwoording werd afgelegd, waardoor de opvatting post vatte dat er veel aan de strijkstok bleef hangen. Dit wantrouwen zal met de verpachting van de nieuwe belastingen in het vooruitzicht, die vooral op het gewone volk zouden komen te drukken, eerder toe- dan afgenomen zijn. In deze situatie achtten Gedeputeerde Staten het op 16 juni 1626 noodzakelijk dat alle ontvangers van de grietenijen en de steden 'prompte ende perfecte' verantwoording van hun administratie zouden gaan afleggen, tot 'weringe van alle quade abuysen, ende tot contentement van onse ingesetenen, die sich door de tumulten hier te Lande geresen seer oproerich ende moetwillich tegens haere overicheyt aenstellen'. In Leeuwarden moest dit plaatsvinden in tegenwoordigheid van de gezworen gemeente, waarbij aan deze kascommissie op stadskosten desgewenst enkele leden van Gedeputeerde Staten of raadsheren uit het Hof konden worden toegevoegd.

Dit was kolen op het vuur van de ontevreden Leeuwarders. Een 44-tal burgers richtte zich tot het Hof met het verzoek om de stedelijke rekening niet door magistraat, gezworen gemeente en hoplieden te laten controleren, maar door raadsheren uit het Hof, dit om de argwaan weg te nemen die sinds 1616 had geheerst. Het rekest werd in druk openbaar gemaakt.<sup>136</sup> De magistraat reageerde furieus. Hieruit kon namelijk alleen maar 'twist en twedracht' onder de gewone burgerij ontstaan, en zelfs een 'openbare oorloch'. Meer dan de helft van de protesterende burgers zou immers bestaan uit 'arminianen, papisten ende aenhangers van menisten'.<sup>137</sup> Er zou verder sprake zijn van 'onbehoorlijcke comploterije', waarbij burgers in herbergen op wijn en bier werden getrakteerd. Om deze burgers over te halen hun

<sup>134</sup> SSO I, 539a.

<sup>135</sup> Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 162, 186.

<sup>136</sup> *Copia van den Requeste*.

<sup>137</sup> De aanstichters zouden 'd'olde doleanciers' uit 1609 zijn, die geen ander oogmerk hadden dan 'hun particuliere eergierigheyt ende begeerlijckheyt'; zie voor de gebeurtenissen in 1609 en 1616: Spanninga en Mensonides, 'De saeck van Leeuwarden'.

handtekening te zetten, zou het gerucht zijn rondgestrooid dat de magistraat op de hoogte was geweest van het plan van de stadhouder om soldaten de stad binnen te voeren. Daarom liet de magistraat justitiële informatie over de onruststokers inwinnen. Zo zou één van hen gezegd hebben ‘dat men d’magistraet d’beck moeste veghen’, en een ander: ‘morgen jaghen wij vant Raethuijs al watter in is’. Het Hof, dat geen precedent wenste, verklaarde echter op 1 juli het verzoek van de burgerij voor ongegrond, en daarmee liep de zaak met een sisser af.<sup>138</sup>

### De hervormingspoging van 1627

Dat het invoeren van de nieuwe belastingen zo moeizaam verliep, was niet alleen te wijten aan de Steden. Terecht stelt Aitzema dat de problemen in Friesland mede werden veroorzaakt door de omstandigheid dat de ‘Regeeringh aldaer seer populair’ (in de zin van ‘volks’) was.<sup>139</sup> Daarom was er voortdurend sprake van kuiperijen. Op lokaal niveau, in grietenijen en steden, en op gewestelijk niveau binnen de kwartieren van de Landdag vond kongsivorming plaats tussen steeds van samenstelling wisselende facties om een meerderheid te vormen, teneinde de minderheid van ambten, volmachtschappen en dergelijke uit te sluiten. Daarbij traden de grietmannen, ‘die het meeste ghesagh aen sich hadden ghetogen’, als factieleiders op. Degenen die buiten de boot vielen, klaagden over de ‘Oligarchie van de Griets-lieden: dat die oorsaecke waren van dat de saken qualijck ginghen’. Ook het gewone volk was daarom gebeten op de grietmannen. Dit had zich gemanifesteerd in de aanval op grietman Douwe van Aylva eind april 1626 in Leeuwarden. Zijn vader Ernst van Aylva, grietman van Oostdongeradeel, ‘een oudt ende wijs Edelman’ en op het moment dat het oproer plaatsvond Gedeputeerde Staat,<sup>140</sup> was onder zijn collega’s de voornaamste. Douwe, grietman van Westdongeradeel, had eveneens ‘veel directie’, maar ‘niet soo veel temperament of matigheyt’ als zijn vader en zou zoals gezegd ten nadele van de Steden en de vrijheid gesproken hebben. De waarheid was echter, aldus Aitzema, dat in Friesland ‘een yeder begheerigh was om een ampt te hebben, niet konnende lijden dat onder weynigh deselve wierden gheaccumuleert’. Douwe van Aylva, die altijd genoeg had genomen met zijn eigen grietenij, kon hiervan niet worden beschuldigd, maar was toch gehaat, ‘zijnde wat colerijck ende uytshootigh in woorden’. Zowel de vader – die in 1618 en 1619 commissaris-politiek bij de Dordtse synode was geweest<sup>141</sup> – als de zoon, gingen wel ter kerke, maar namen niet deel aan het Avondmaal. Dit was de gereformeerde predikanten niet naar de zin, hoewel de Aylva’s de zaak van de Opstand van harte

<sup>138</sup> HCL, SIL nrs. 330a t/m 330m.

<sup>139</sup> SSO I, 584b.

<sup>140</sup> Van 1589 tot zijn overlijden in 1627 bekleedde hij dit ambt achttien jaar lang.

<sup>141</sup> Winsemius, *Chronique*, 901.



hadden ondersteund (pas in 1638, op zijn sterfbed, werd Douwe aangenomen als lidmaat<sup>142</sup>).

Aitzema, allesbehalve een calvinist, knoopt hier een interessante beschouwing aan vast over de rol van de dominees. Hij bekeek het van een geheel andere kant dan de gereformeerde Van den Sande, die de 'Papisten' een belangrijke rol toebedeelde in het ontstaan van het oproer. In Aitzema's ogen hadden juist de gereformeerde dominees, die meer affiniteit hadden met het volk dan met de regenten, grote invloed op de 'ghemoederen van de ghemeente'.<sup>143</sup> In de eerste plaats waren zij de enigen die tijdens de dienst het Woord verkondigden en voorgingen in gebed, en hun woorden, *ex tempore* uitgesproken, werden door de goegemeente op de voet gevolgd. Ten tweede was het sociale verschil tussen de toehoorders, vaak 'gheringe lieden', en de predikanten, die 'seer selden van groote oft rijke gheslachten' afkomstig waren, maar klein. Daarom was er 'meest grooter liefde en ghenegentheyt tusschen de predicanten en de gemeente, als tusschen de predicanten en magistraten'. Daar kwam nog bij, volgens Aitzema, dat vooral in veelhoofdige regeringen bij de onderdanen oftewel de gemeente van nature sprake is van 'jalousie ende een bedekte haet' tegen de overheid, en de overheid de onderdanen wantrouwt. In zo'n constellatie 'siet men gemeenlijck dat haer de predicanten voegen by de gemeente: eensdeels als zijnde van haer soorte; anderdeels, als ongeduldig dat d'ov'richeden hebben na haer genomen alle geestelijke goederen: ende dat een predicant bykans moet bedelen om eerlijck te leven, insonderheyt nae't ghetal der kinderen daer mede hy ghezegent werdt'.<sup>144</sup>

Aitzema had gelijk: Friesland werd in deze jaren inderdaad geteisterd door hevige kuiperijen. Voorbeelden ervan zijn er te over. In 1623 was er een geruchtmaken-de kuiperij over de opvolging van de overleden grietman van Wonseradeel tussen Schelte van Aysma, schoonzoon van de overleden grietman, en Tjaard van Aylva 'de Jonge'. Laatstgenoemde won het pleit, maar niet dan nadat hevig en langdurig was gestreden om de stemmen in de dorpen en de gunsten van Gedeputeerden en de stadhouder.<sup>145</sup> En begin 1626 was er tussen de volmachten van de Steden een hevige touwtrekkerij om de ambten die op de Landdag werden vergeven. Er werden over en weer grote bedragen geboden, er vielen zelfs op straat harde woorden en in de herbergen waar de volmachten logeerden, werd heel wat afgekonkeld. Menigeen zocht steun bij de stadhouder, maar die had niet het gezag om de combattanten tot de orde te roepen, formeel niet en informeel al evenmin. Renicus Atsma, Gedeputeerde Staat voor de Steden, die zelf in de kuiperij om Wonseradeel was betrokken, schreef aan de stadhouder dat in 'onse verdorwene tijden ... alle sonden ende scan-

<sup>142</sup> SSO I, 591b.

<sup>143</sup> Bergsma, *Tussen gideonsbende*, 300, noot 31, noemt deze bewering van Aitzema onterecht, zonder hiervoor argumenten aan te voeren, vgl. *ibidem*, o.m. 420, Kalma, 'It rampjier' en De Bruin, *Geheimhouding*, 228-229.

<sup>144</sup> SSO I, 591b-592a.

<sup>145</sup> TR, SHA, inv.nr. 456; zie p. 69.

den inde hoogste graet schijnen te klimmen'. Hij wist geen middel te bedenken om dit 'scandeloose werck tenemaal te weeren'; 'd'Heere onsen Godt is te bidden, dat hij eenmaal daer inne genaedelick wil versien'.<sup>146</sup> Atsma was zeker niet een roepende in de woestijn. Alom, ook bijvoorbeeld op synode- en classisvergaderingen,<sup>147</sup> werd sinds jaar en dag geprotesteerd tegen de godgeklagde kuiperijen.

In de oproerigheid speelden dus twee factoren een rol. Er dreigden nieuwe accijnzen te worden ingevoerd, die vooral ten laste zouden komen van het gewone volk, dat geconcentreerd was in de steden, waar het dan ook het onrustigst was. Vooral de hoge heren van de plattelandskwartieren, de grietmannen, die op de Landdag de boventoon voerden en niet ten onrechte voor de invoering verantwoordelijk werden gehouden, waren hierbij de kop van jut, maar ook de magistraat van een stad als Leeuwarden lag onder vuur vanwege de belastinginning en vermeend machtsmisbruik. In Leeuwarden trachtte de onderliggende factie, die in 1616 het onderspit had gedolven, uit de omstandigheden garen te spinnen. Bovendien heerste grote ontevredenheid over het streven naar eigenbaat van diezelfde hoge heren met hun clientèles en onderlinge kuiperijen om de te vergeven ambten en andere profijtelijkheden.

Deze ontevredenheid werd door onderliggende facties op de Landdag aangegrepen om hervorming van het staatsbestel te eisen. De grietmannen, met de schrik nog in de benen van de ongeregelde heden waarbij zij het mikpunt waren geweest, moesten, om 'eenige satisfactie te geven aan de gemeente',<sup>148</sup> 'willens ofte onwillens' toestaan dat er een commissie werd gevormd om de klachten in ontvangst te nemen en vervolgens bij de Landdag een voorstel voor hervormingen in te dienen. Onder de commissieleden, twee volmachten uit elk kwartier, was geen enkele grietman of naaste bloed- of aanverwant van de machtige adellijke grietmannen van Westergo en Oostergo. In hoeverre er hierbij sprake was van een vertegenwoordiging van de onderliggende factie op de Landdag, die nu haar zin kon doordrijven, of dat de grietmannen het minder opportuun achtten dat zij de klachten over henzelf in ontvangst namen en dat zij nu liever vanuit de luwte opereerden, valt niet uit te maken. In elk geval bestond de commissie uit *homines novi* en tweederangs edelen – onder wie een edelman die menist zou zijn en later rooms-katholiek werd<sup>149</sup> – die als

<sup>146</sup> TR, SHA, inv.nr. 456.

<sup>147</sup> Zie noot 151 en hoofdstuk 6 noot 74.

<sup>148</sup> SSO I, 585a.

<sup>149</sup> Het betrof Bave van Roorda (die als enige onder de Friese edelen menist zou zijn en op latere leeftijd rooms-katholiek werd; opmerkelijk is dat hij als enige in de commissie tegen de strengere toepassing van de bestaande plakaten tegen de Jezuïeten stemde), Hessel van Sminia, Julius Dominicus van Hottinga, Albert van Aysma, Martinus Fockens, Bernardus Oosterzee, Dirck Tyssens en Willem van Vierssen. Zie over Roorda: Van der Heijden, *Verhaal*, 97-104, 273-278. Sminia was de tweede man in Utingeradeel, Hottinga was in 1638 gedeputeerde ter Staten-Generaal (*Stamboek* II, 151). Aysma was Gedeputeerde Staat voor Westergo (Menaldumadeel) 1616-1621. Schelte van Aysma, de verliezer van de kuiperij in Wonseradeel, was zijn achterneef én zwager. Fockens was grietman van Opsterland 1614-1623, werd op 4 aug. 1627 Gedeputeerde Staat, wat hij tot 1634 zou blijven. Dirck Thijssen was Gedeputeerde Staat voor de Steden (Sneek) van 1608-1611, 1615-1617 en 1619-1622.

*backbenchers* geen deel uitmaakten van de familienetwerken van de adellijke grietmannen. In hun instructie werd bepaald dat zij van 16 tot 21 januari 1627 zitting moesten houden op het Landschapshuis teneinde de 'doleancen' in ontvangst te nemen die door de ingezetenen waren ingediend bij de grietmannen en de magistraten.<sup>150</sup> Andere klaagschriften mocht de commissie niet in behandeling nemen.<sup>151</sup> De commissie moest ter goeder trouw uitmaken of het gefundeerde klachten betrof, en daarover op 29 januari rapporteren aan de Staten. De commissieleden zouden hun besognes tot op dat moment geheim moeten houden.<sup>152</sup> Ondanks de barrière die de grietmannen en magistraten voor de dolerende boeren en burgers gevormd zullen hebben – zo trachtte de Leeuwarder magistraat klachten van haar burgers die in haar ogen al te vergaand waren tegen te houden<sup>153</sup> – kwam de commissie uiteindelijk toch met een serie nogal radicale voorstellen.<sup>154</sup>

Vrijwel al deze voorstellen werden op 17 april 1627 door de Staten met slechts enkele correcties goedgekeurd en hier en daar zelfs nog wat aangescherpt. De 'doleancen', de door de commissie voorgestelde reformaties én de resoluties die de Staten daarop hadden genomen, werden daarna op de gebruikelijke wijze en plaatsen gepubliceerd.<sup>155</sup> Een drukker, blijkens het titelblad zekere Gerrit Aukes, stadstimmerman te Harlingen, zag er overigens wel brood in en zorgde voor een publicatie

150 De klachten hoefden overigens niet bij de 'eigen' grietman of magistraat te worden ingediend.

151 Dirck Jansz. schrijft dat op Het Bildt en in andere grietenijen 'die gemeente bij malcander geleydt' werd, waarbij een ieder die iets had 'bij te brengen wat tot het Lansdienst was' dat kon indienen. Hij noemt ook de punten die door de volmachten van Het Bildt waren ingediend (maar door de commissie niet werden gehonoreerd); het 'hadde beter gelaten west' naar zijn mening; Bergsma, 'Dirck Jansz.', 73-74, vgl. Sannes, *Geschiedenis* I, 184-185. De classis Bolsward-Workum diende een zestiental doleanties in bij grietman Aylva van Wonseradeel en de magistraat van Bolsward. Zo moest de resolutie, dat grietmannen niet tot de Landdag mochten worden toegelaten, vernieuwd en strikt onderhouden worden; mochten ook burgemeesters niet op de Landdag verschijnen; volmachten mochten geen ambten vervullen, ook niet wanneer zij daartoe gekozen werden; niemand mocht meer dan één ambt bekleden; de 'godlose cuperije ende liguen' – waardoor het land in de 'uijterste ruine' gestort dreigde te worden – dienden te worden geweerd; de plakaten tegen het 'lopen der Jesuiten' moesten beter onderhouden worden; alle ambten moesten opgedragen worden aan de 'beste patrioten' oftewel 'bekende, gereformeerde, ende niet aen paepsgeinde'; alle zittende roomse bijzitters, kerkvoogden, ontvangers en dergelijke moesten uit hun ambt worden ontzet; het stemrecht bij predikantsverkiezingen diende 'na Godes woort ende den nationalen synode' uitsluitend te liggen bij 'ledematen ende liefhebbers der ware gereformeerde religie'; Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 294-295 (8 jan. 1627).

152 CHB V, 299-300.

153 De punten ingediend door magistraat, gezworen gemeente en bevelhebbers van Leeuwarden in HCL, SIL nr. 331a; die door de burgers van Leeuwarden in nr. 332a. Het protest daartegen door de magistraat in nr. 331e. Na de vaststelling van de reformatoire artikelen in april 1627 trachtten de burgers, vertegenwoordigd door dr. Joannes Velsius, secretaris van Leeuwarderadeel (die ook het rekest van 23 juni 1626 had ondertekend), alsnog hun gelijk te krijgen door een adres aan de Staten; men wilde de magistraat verplichten het reglement op de raadsbestelling van 1615 na te komen, nrs. 331h en 332e; het protest daartegen van de magistraat in nrs. 331i en 332c; afwijzing van het adres van de burgers door de Staten in nr. 332d.

154 In de meeste procuraties verleend aan de volmachten voor de Landdag van 1627 was tevens bepaald welke mening zij naar voren moesten brengen ten aanzien van de 'voorslag rakende de veranderinge van regering', bijvoorbeeld 'omme het gebesogneerde van de acht gecommiteerde opt stuck van de reformatie opt poinct van de Regieringe, benefens alle additionele articulen van poinct tot poinct nae te comen, ende helpen bevorderen'; TR, GBF, inv.nr. 2551.

155 CHB V, 312-313.

in handzamer vorm.<sup>156</sup> Er waren in totaal 35 ‘pointen reformatoir’, die in spiegelbeeld gelezen kunnen worden als een catalogus van in zwang zijnde en algemeen erkende misbruiken.<sup>157</sup> We noemen hier de belangrijkste. In de eerste plaats werd getracht het eigenlijke kuipen – het verwerven van zoveel mogelijk ‘vrienden’ en dus stemmen om een ambt te verwerven<sup>158</sup> – tegen te gaan. Het op deze manier najagen van ambten nam ‘daghelijcx’ toe, ‘tot verachttinge van de Staet van Regieringhe ende tot een onlijdelijck schandale voor alle Christenen’. Daarom werd sollicitanten naar welk ambt dan ook voortaan verboden op enigerlei wijze, direct of indirect, te trakteren op wijn of bier, ‘bancquetten ofte maeltijden’. Stemmen die op deze wijze waren verkregen waren ongeldig, en zowel de gever als ontvanger van geld of andere giften werd onbevoegd verklaard om enig ambt te bekleden. Dat gold ook voor degenen die verbintenissen (onderlinge afspraken, ook wel ‘contracten van correspondentie’ of ‘ligues’ genoemd) aangingen om ambten te vergeven of te verkrijgen. Ook bestaande verbintenissen werden ongeldig verklaard.<sup>159</sup>

Verder werden veel maatregelen genomen tegen ambtsmisbruik. Niemand mocht meer dan één ambt bekleden, ook grietmannen moesten zich tevreden stellen met hun ambt. In een afzonderlijk artikel werd nog bepaald dat grietmannen en magistraten niet meer tegelijkertijd het lucratieve ambt van belastingontvanger in hun grietenij of stad mochten bekleden. Aangezien de ‘Landschaps-Regieringe principelijck bestaet, om Godes Heylige Gemeente ende Politie te hant-havenen, teghens het geweld der Spaengiaerden’, mochten tot besognes betreffende kerk en politiek alleen ‘liefhebbers’ van de Gereformeerde religie en ‘bekende patriotten des Landts’ worden toegelaten. Bovendien moest voor alle politieke, kerkelijke en militaire ambten de leeftijdsgrens van 23 jaar in acht worden genomen. Zittende

156 *Doleancen*, in facsimile bij Kalma, *Men meldt ons*, 41-71.

157 CHB V, 301-312; SSO I, 584a-591b; een samenvatting bij Guibal, *Democratie*, 108-110. De ‘doleancen’ en de door de commissie voorgestelde reformaties ook in ‘Doleantien’ (zie de literatuurlijst), 423-441. De resoluties die de Staten daarop namen in enigszins afwijkende bewoordingen en inhoud in *ibidem*, 442-446, onder de titel van ‘Naerder besluyt ende respective reformatien derzelver doleance, bij den acht Gecommitteerden voormaels beraempt, nu genomen bij den Heeren Volmachten op den tegenwoordigen Lantsdach, op rapport ende bij goetvindinge van hun principalen (sic)’. Bovendien nog in *ibidem*, 447-448, ongedateerd: ‘Pointen additioneel van reformatie bij den Heeren van ’t minder getal op rapport ingestelt’. De strekking van het eerste punt (van de zeven) is als ‘reformatie’ niet geheel duidelijk: ‘Dat voortaan een vader, een soon ende een swager, ofte eens dochters man, respectivelijck te samen, ofte elck in ’t besonder comparerende op den Lantsdach, ofte sessie hebbende in eenige Collegie deses lants, sal ofte sullen vermogen met hun samptlijck ofte elcx besondere stemme, elcx anderen tot eenich ampt ofte dienst, op den Lantsdach ofte in eenige Collegie vervallende, hoedanich ’tselve soude mogen wesen, te promoveeren’. Opmerkelijk is het zesde punt: ‘Dat alle complete, t’samen rottinge ende conventiculen vande ingesetenen ten platte lande ende steden deser Provincien, buyten kennisse ende consent van hun respective Overheden, expresse verboden worden, bij poene dat de personen, contrarie deses hen comploterende ofte conventiculen houdende, sullen worden gehouden voor seditieus ende als alsodanigen gestraft worden, nae keyserlijcke rechten’.

158 Spanninga, ‘Patronage’, 13; zie ook p. 93-94.

159 Het betrof verbintenissen tussen volmachten op de Landdag, tussen Gedeputeerden en tussen particulieren in verband met het stemrecht bij de verkiezing van volmachten, grietmannen of andere ambten. De commissie had zowel schriftelijke als mondelinge contracten willen verbieden, maar de Staten besloten, waarschijnlijk in verband met de bewijsbaarheid, dat het verbod alleen zou gelden voor schriftelijke verbintenissen.

minderjarige ambtsdragers die reeds achttien waren, mochten gehandhaafd blijven, maar jongeren (uitgezonderd eventueel de stadhouder) werden geacht onbekwaam te zijn en moesten hun ambt opgeven. Ook vreemdelingen – personen die minder dan twintig jaar met hun gezin in de provincie gewoond hadden – werden ongeschikt geacht om ‘ampten van staet’ te bekleden, omdat ‘ingeborene Landtsaten’ het meest geneigd zouden zijn om de ‘welstant’ en ‘conservatie van den Staet’ te behartigen. Om de ‘veelvoudighe absentien’ van bepaalde ambtsdragers tegen te gaan, moesten dezen gaan wonen in de plaats waar hun college was gevestigd. Bovendien mochten zij, ook wanneer het College buiten Friesland gevestigd was, niet meer dan acht weken per jaar absent zijn. Colleges mochten alleen ambten vergeven of andere besluiten nemen bij aanwezigheid van tenminste de meerderheid van de leden, en een college mocht geen ambten opdragen aan leden van dat college, omdat ‘de daghelijcxse ervarentheyt ghenoeghsaem uytwijst wat op-spraken ende lasteringen ghecauseert worden door het distribueren der ampten door de Collegien van een Collegie’.<sup>160</sup> Ook volmachten op de Landdag mochten geen ambten opdragen aan of aannemen van andere volmachten.

Gedeputeerde Staten, rekenmeesters en monstercommissarissen, alsmede de Friese gedeputeerden ter Staten-Generaal, in de Raad van State, de Admiraliteiten en de Generaliteitsrekenkamer moesten drie jaar op het kussen blijven zitten, en ‘tot weg neminghe der cuyperien’ werd hun ambtstermijn beperkt tot maximaal vier jaar. Verder werd hun verboden om binnen twee jaar één van de genoemde ambten opnieuw te bekleden. Ambten mochten voortaan ook niet meer worden gekocht of verkocht of voor ‘geniet’ op een ander persoon worden overgedragen; overtreders zouden voor ‘infame personen’ gehouden worden. Bij een grietmansvacature moesten Gedeputeerde Staten binnen twee weken een verkiezing uitschrijven en ook binnen twee weken het ambt ‘vergheven’, dat wil zeggen de nieuwe grietman benoemen uit de door de ingezetenen gekozen nominatie.<sup>161</sup> Ook deze maatregel diende om ‘beter af te snyden den oorsake van cuyperien’, uiteraard omdat het kuipen zich pas goed kon ontplooien wanneer er ruim de tijd voor genomen kon worden.

Ten slotte werd het toezicht op de financiën verscherpt, waarbij voor het probleem van de afdracht van belastinggelden een even lucide als naïef aandoende maatregel werd bedacht: volmachten die niet konden aantonen dat hun grietenij of stad de belastingen ten volle had afgedragen, mochten niet tot de Landdag worden toegelaten. Om er zeker van te zijn dat alle ‘pointen van reformatie’ zouden wor-

<sup>160</sup> De Staten bepaalden dat een uitzondering moest worden gemaakt voor de Friese gedeputeerden in de Generaliteitscolleges, omdat deze bepaling dan niet gold voor de vertegenwoordigers van andere gewesten, en de Friezen tot nadeel van hun provincie dus geen of minder generaliteitsambten in de wacht zouden kunnen slepen.

<sup>161</sup> De commissie had het noodzakelijk geacht dat vacante secretarisambten binnen drie weken vervuld werden (op het platteland werd de grietenijsecretaris benoemd door de grietman uit een door de ingezetenen gekozen drietal). De Staten namen dit voorstel niet alleen over, maar maakten het tevens van toepassing op de verkiezing van grietmannen.

den nagekomen, werd overigens bepaald dat in de procuratie, die de volmachten uit hun grietenij of stad meebrachten om tot de Landdag te kunnen worden toegelaten, de clausule moest worden opgenomen dat de volmachten zich aan deze punten dienden te houden.<sup>162</sup>

Er is in 1627 serieus gepoogd de hervormingen te implementeren,<sup>163</sup> waarbij het college van Gedeputeerde Staten een belangrijk obstakel schijnt te hebben gevormd. Stadhouder, Gedeputeerde Staten, de raadsheren in het Hof en alle andere ambtsdragers werd op 15 juni 1627 door de Staten geordonneerd om de twee maanden tevoren goedgekeurde 'reformatoire poincten' in te voeren, na te komen en overtreders te vervolgen, 'want wy verstaen sulcx tot deses Lands welvaren te behoren'.<sup>164</sup> Vijf dagen later werd, om 'confusie inde Staet van regieringe' te voorkomen en 'ordre te stellen tusschen des voorsz. Landschaps Collegien', uitdrukkelijk door de Staten gesteld dat bij gemeenschappelijke bijeenkomsten tijdens de Landdag zij, de Staten, de voorrang hadden boven Gedeputeerde Staten, 'het sy int gaen ofte in sitten'.<sup>165</sup> Op 4 augustus besloten de Staten dat de instructies van zowel Gedeputeerde Staten als het Hof herzien dienden te worden door een commissie uit elk der kwartieren, het college en het Hof, om deze in overeenstemming te brengen met de reformatoire artikelen. In dezelfde resolutie werd Gedeputeerde Staten bevolen om onverwijld de grietmannen en magistraten aan te schrijven die tevens ontvanger waren. Deze moesten, zoals bij de hervormingen was bepaald, hun ontvangerschappen neerleggen en in hun grietenij of stad nieuwe ontvangers laten kiezen. In Oostergo verwekte dit onenigheid: de volmachten van zes van de elf grietenijen in dit kwartier beweerden dat zij geen toestemming tot deze resolutie hadden gegeven of de volmachten die de resolutie voor Oostergo hadden getekend daartoe opdracht hadden gegeven. Laatstgenoemden ontkenden dit en wezen er op dat de protesterende volmachten op grond van hun procuraties juist wel met de resolutie hadden moeten instemmen.<sup>166</sup>

Bijna een jaar later, op 21 juli 1628, zagen de Staten, 'om te verhoeden den disordre in den Staat van Regeeringe', zich genoodzaakt Gedeputeerde Staten tot de or-

162 Zie noot 154.

163 In juni 1627 verweerde Ritske van Eysinga zich in een remonstrantie, gericht aan Gedeputeerde Staten, tegen de beschuldiging van zijn 'mede competiores' in de grietmansverkiezing van Kollumerland dat hij 'sijn becomen stemminge tot de nominatie vercregen soude hebben, door enige abusen strijdende tegens d'poincten van reformatie'. Hij ontkende 'dat hij noch door giften, noch door gaven, ofte enige andere tractementen, tot d'gemelde stemminge van de samptlijke ingesetenen is gecomen', maar dat zij hem trachtten 'te becladden met het gene daer sij ... selfs mede besmet sijn'. Eén van de bewijsstukken is een verklaring van de 'gemeente van Collumerswaag', ondertekend door dertien personen, dat dr. Haeije Rinia 'ons duer een bode heeft laten verwittighen ten huise van Foocke Jurriens harbarghier om een tonne bier van dr. Rinia weggen te consumeren aengaende die derde stemenghe van Collumerswaeg vers. tot Rinia vers. persoon te dirigeren ende te brengen'; TR, SHA, inv.nr. 456. Gedeputeerde Staten en de stadhouder gaven de voorkeur aan Eysinga's rivaal Haijo van Rinia; Baerdts van Sminia, *Nieuwe naamlijst*, 99.

164 CHB V, 313.

165 CHB V, 315.

166 CHB V, 316-317, 4 en 9 aug., 7 dec. 1627.

de te roepen. Dit college bestond het om tegen Statenresoluties in te gaan, deze naast zich neer te leggen of naar eigen goeddunken te veranderen. Voortaan, zo werd verordonneerd, moesten Gedeputeerde Staten de op de Landdag staatsgewijze genomen besluiten prompt uitvoeren en nakomen.<sup>167</sup> En dat terwijl reeds in de bestaande instructie, aangenomen in 1618, uitdrukkelijk – en nogal voor de hand liggend – was vastgelegd dat Gedeputeerde Staten alle Statenresoluties ‘getrouwe-lyck’ moesten aanvaarden en uitvoeren zonder daaraan iets te veranderen.<sup>168</sup>

Ten aanzien van het hete hangijzer van de toelating van grietmannen tot de Landdag bestaat enige onduidelijkheid.<sup>169</sup> Grietmannen, magistraten en andere ambtsdragers mochten niet tot enig ‘Landtschaps Collegie’ worden toegelaten, maar waarschijnlijk is de Landdag niet als een college beschouwd en werden grietmannen op grond van dit artikel niet geweerd.<sup>170</sup> Dat gold ook voor de bepaling dat behalve leden van deze colleges ‘generalijcken alle persooen van den Landtschappe tractement genietende’ geen volmacht mochten worden, want grietmannen ontvingen geen salaris van de Landdag. Desalniettemin werd de macht van de grietmannen toch aanmerkelijk gekortwiekt, aangezien zij als volmachten ten Landdage geen ambten opgedragen mochten krijgen waarover de Landdag de beschikkingsmacht had.<sup>171</sup> Van het verbod voor grietmannen om bijvoorbeeld zitting te nemen in het college van Gedeputeerde Staten – zes van de negen zetels waren bestemd voor vertegenwoordigers van de plattelandskwartieren – kan het resultaat worden vastgesteld. Van 1627 tot 1630 was geen enkele grietman lid van deze vergadering, maar in 1631 werden twee zetels zonder enig probleem weer ingenomen door grietmannen. In de daarop volgende jaren schoven zoveel collega’s aan dat dit college als vanouds weer volstrekt gedomineerd werd door grietmannen en oud-grietmannen die hun grietenij hadden overgedaan aan een zoon.

Ook het verbod op het sluiten van correspondenties werd volstrekt genegeerd. Dat blijkt uit een overzicht van ‘correspondenten’, opgesteld omstreeks 1632, waarschijnlijk door of ten behoeve van de toen pasbenoemde stadhouder Hendrik Casimir, die bij zijn aantreden uiteraard enig zicht wilde hebben op de nogal wisselvallige machtsverhoudingen.<sup>172</sup> Duidelijk komt naar voren dat op de Landdag vooral de

<sup>167</sup> CHB V, 318, niet getekend door de Steden.

<sup>168</sup> CHB V, 236, art. III.

<sup>169</sup> Algra, ‘Bestuurshervormingen’, 106 en 113 noot 17.

<sup>170</sup> In 1626 waren er 19 grietmannen volmacht op de Landdag, in 1627 eveneens 19 en in 1628 18; Engels, *Volmachten*; internetsite geraadpleegd op 10 mei 2011. Zie voor het aantal grietmannen op de Landdag ook p. 80. Vanaf 1632, als er complete lijsten van volmachten ten Landdage zijn, blijken de grietmannen (weer) volop mee te draaien op de Landdag; TR, GBF inv.nr 2552 vv. Een grietman als Douwe van Aylva van Westdongeradeel schijnt enige tijd gedwongen te zijn geen andere ambten te vervullen; Scheltema, *Staatkundig Nederland* I, 40.

<sup>171</sup> Dit gold niet voor het grietmansambt zelf; grietmannen werden benoemd door Gedeputeerde Staten van de plattelandskwartieren en de stadhouder.

<sup>172</sup> TR, SHA inv.nr. 30, vermoedelijk in het handschrift van Hendrik Casimir. De lijst is ongedateerd, maar aan de hand van de zittingsjaren van de genoemde grietmannen, Gedeputeerden en raadsheren valt op te maken dat het opgesteld moet zijn in de periode 1631-1633.



grietmannen de dienst uitmaakten en aan de kongsvorming deelnamen, en dan vooral de (vaak onderling verwante) edelen onder hen. In Oostergo waren er twee facties, de Aylva-factie, met aan het hoofd Douwe van Aylva, grietman van Westdongeradeel, en de Eysinga-factie, aangevoerd door de neven Pieter (grietman van Rauwerderhem) en Frans van Eysinga (grietman van Tietjerksteradeel). Beide facties hadden in hun Kamer, althans onder de grietmannen, een ongeveer even grote aanhang.<sup>173</sup> In Westergo (negen grietenijen) was Hobbe van Aylva, grietman van Baarderadeel en een volle neef van bovengenoemde Douwe van Aylva, ‘Caput ligae’ van de bovenliggende factie; hij werd gesteund door vier en ‘biswilen’ door nog twee andere grietmannen.<sup>174</sup> De kern van de ligue in Zevenwouden bestond uit vier grietmannen, in samenwerking met vier collega’s in het kwartier.<sup>175</sup> Van de volmachten van de Steden werd gemeld, dat hun samenwerking afhankelijk was van de ‘correspondentie der Raden Provintiael’. Ook in het negenhoofdige College van Gedeputeerde Staten was sprake van factievorming. De eerder genoemde Hobbe van Aylva uit Westergo correspondeerde er met drie ambtgenoten, uit Oostergo, Westergo en Zevenwouden. De drie Gedeputeerden uit de Steden correspondeerden onderling, maar stonden ook vaak aan de zijde van Hobbe van Aylva en de zijnen. Twee Gedeputeerden stonden buiten elke correspondentie.<sup>176</sup> Het Hof ten slotte was in twee

173 De Aylva-factie bestond behalve uit Douwe van Aylva uit Tjerck of Tarquinius van Boelens (grietman van Achtkarspelen) en Arent van Haersma (grietman van Smallingerland). Rienck van Burmania (grietman van Ferwerderadeel) en Abraham van Roorda (grietman van Idaerderadeel) correspondeerden meestal met Douwe van Aylva, maar soms ook met ‘die van Eysinga’. De kern van laatstgenoemde factie bestond uit Pieter van Eysinga (†1645 oud 80 jaar), grietman van Rauwerderhem, en diens neef Frans van Eysinga, grietman van Tietjerksteradeel (een zoon van raadsheer Aede van Eysinga, een volle neef van Pieter, en getrouwd met Hylck van Eysinga, dochter van Pieters broer Tjalling). Hajo ‘Rijncke’ (Rinia), grietman van Kollumerland, kwam zelden op Landdagen, maar Frans’ broer Ritske van Eysinga (die in 1639 grietman van deze grietenij zou worden) en (Jacob Jelderts) Rosema waren meestal volmacht voor deze grietenij, en zij hielden het met de Eysinga’s. ‘Sijjurt’ (Suffridus) Saeckma, die niet correspondeerde met Rinia, ‘compt weijnich in consideratie’, maar ‘soo nodich’ konden Douwe van Aylva en de zijnen ‘hem gebruijken’. Ernst Harinxma van Donia (grietman van Leeuwarderadeel) en Johan Onuphrius thoe Schwarzenberg en Hohenlansberg (grietman van Oostdongeradeel) daarentegen correspondeerden ‘biswijlen’ met de Eysinga’s. Overigens is het tekenend voor de invloed van Pieter van Eysinga dat drie van zijn zonen ook grietman werden, Aede (†1636) in 1634 van Leeuwarderadeel, Hessel Roorda in 1635 eveneens van Leeuwarderadeel en Tjalling in 1640 als opvolger van zijn vader van Rauwerderhem.

174 De Aylva-factie bestond verder uit Tjaard van Aylva, grietman van Wonseradeel (volle neef van Hobbes vader), Douwe van Sixma, grietman van Franekeradeel (zwager van Hobbe van Aylva), Sjoerd van Aylva, grietman van Hemelumer Oldeferd (verre neef van Hobbe van Aylva, hun betovergrootvaders waren broers) en Hobbes zoon Epo van Aylva, grietman van Het Bildt. Min of meer buiten de ligue vielen Tjerk (‘Tiaerdt’) van Herema, grietman van Menaldumadeel en Sjuck van Burmania, grietman van Wymbritseradeel, die ‘biswilen’ Hobbe van Aylva steunden. Buiten de correspondentie stonden Douwe van Hottinga, grietman van Barradeel, en Duco van Jongema, grietman van Hennaarderadeel.

175 De broers Tiberius en Aemilius van Oenema, grietmannen van Utingeradeel en Schoterland, Lambertus Sicma, grietman van Gaasterland, en Syds van Osinga, grietman van Doniawerstal. Zij werkten samen met Saco Fockens, grietman van Opsterland, Anne van Wyckel, grietman van Engwirden (zwager van Saco Fockens) en Rinco (‘Rijcke’) van Lycklama, grietman van Weststellingwerf, maar dit drietal stond ook in nauwe correspondentie met elkaar. Hobbe van Baerd, grietman van Haskerland, correspondeerde ook met de Oenemas c.s. Buiten de correspondentie stonden Christiaan Johannes Oosterzee, grietman van Lemsterland en Esaias Lycklama, grietman van Ooststellingwerf, nota bene de vader van Rinco van Lycklama.

176 Een hechte correspondentie was er tussen Hobbe van Aylva, Martinus Gravius, Tarquinius van Boelens

facties verdeeld: Johannes van den Sande met vijf andere raadsheren<sup>177</sup> en Johannes Saeckma met vier collega's<sup>178</sup>; één raadsheer stond 'buijten alle correspondentie'.<sup>179</sup>

De praktijk bleek dus zo weerbarstig dat de politieke elite zich reeds na enkele jaren of zelfs direct al geen snars aantrok van de hervormingen. 'Een hoop nieuwe Liedten quamen in de Regeringh, die geen ervarentheyt en hadden', schrijft Aitze-ma, 'soo dat niet langh daer naer de Regeeringh weder quam aen de Griets-lieden als d'aensienlijkste'. Het ging dus in Friesland 'gelijck over al: datter selden nieuwe komen die d'oude verbeteren'.<sup>180</sup> Reeds in juli 1630 verklaarden de Staten van Friesland dan ook dat de reformatoire artikelen van 1627 zo vaak waren geschon-den dat zij geen rechtsgeldigheid meer hadden.<sup>181</sup>

Een hervorming als die van 1627, die ambitieus en radicaal was maar tegelijker-tijd conservatief, in die zin dat de bestaande institutionele verhoudingen onge-moeid werden gelaten, was eigenlijk wel gedoemd te mislukken. Dit bleek opnieuw het geval bijna een halve eeuw later, in het 'rampjaar' 1672, toen de mislukte her-vormingen van 1627 in vrijwel ongewijzigde vorm ten tweede male door hervor-mingsgezinden naar voren werden gebracht (al werd toen getracht de grietmannen wél met zoveel woorden van de Landdag te weren). Bij deze gelegenheid schreef de beroemde rechtsgeleerde Ulricus Huber (1636-1694) als anonymus een pamflet, *Spiegel der Doleantie en Reformatie*, waarin hij de haalbaarheid van de hervor-mingsvoorstellen aan een kritisch onderzoek onderwierp. Zijn betoog is voor de si-tuatie in 1627 in menig opzicht dus even belangwekkend als voor die in 1672.<sup>182</sup>

De beste hervorming is volgens Huber 'die, welke naest komt aen de eerste in-stellinghe der Republijcque, soo die van den beginne goetd is geweest'.<sup>183</sup> Een op-recht patriot moet er dan ook slechts naar streven om ingeslopen misbruiken weg te nemen, anders is wanorde het gevolg, waardoor 'de Vryheyt des landts lichtelijck een kraeck kan krijgen'. De hervormingen van 1627 voldeden in zijn ogen niet aan dit criterium, want sindsdien waren de 'desordres' blijven voortbestaan, om overi-

(grietman van Achtkarspelen) en Tiberius van Oenema (grietman van Utingeradeel). De drie Gedeputeerden van de Steden correspondeerden onderling 'ende oock in veelen met Hobbe van Aylva'. Frans (Harinxma) van Donia en Marten Fockens, oud-grietman van van Opsterland, stonden buiten elke correspondentie.

<sup>177</sup> Johannes van den Sande (Zevenwouden), Gellius Jongestel (Steden), Joachim Andreae (Westergo), Joannes Nijs (Steden), Matthias van Vierssen (Zevenwouden) en Homme van Harinxma (Oostergo).

<sup>178</sup> Johannes Saeckma (Oostergo), Frans van Jongema (Westergo), Everhardus Boner (Oostergo), Hector Bouricius (Steden) en Cornelius Kinnema (Zevenwouden), waarbij van Jongema, Boner en Bouricius gemeld werd dat ze erg nauw samenwerkten.

<sup>179</sup> Orck Doyem (Westergo).

<sup>180</sup> SSO I, 592a.

<sup>181</sup> TR, GBF, inv.nr. 37 f. 61 (res. SF 23 juli 1630).

<sup>182</sup> Huber, *Spiegel*, slordig opnieuw uitgegeven door De Vries, 'De "Spiegel"', 120-136. Het is De Vries blijkbaar ontgaan, dat er in 1672 twee edities verschenen (in 1748 verscheen een derde druk), de oorspronkelijke druk van 19 pagina's en een versie (een roofdruk?) 'Gedrukt na het origineel' van 24 pagina's; De Vries gebruikte de laatste editie. Vgl. Veen, *Recht en nut*, 212-213.

<sup>183</sup> Huber gaf zijn opstel dan ook het motto mee (althans in de 'roofdruk', zie de vorige noot) van Spreuken 24: 21 en 22: 'Myn Zoone vreest den HEERE, ende den Koning, en vermengt u niet met hen die na verandering staan; want haar verderf zal haastelyk ontstaan, ende wie weet haarder beider ondergangh'.

gens uiteindelijk te leiden tot ‘de *violente* proceduren’ van de Raad van State, ‘met den aenkleef van dien, ende de *non* executie van ’t geheele werck der reformatie’ (van 1627).<sup>184</sup> Op grond van dit criterium keurde hij ook uitsluiting van de grietmannen van de Landdag af, want al sinds het begin van de Republiek waren zij tot deze vergadering toegelaten, zonder dat dit ooit verboden was, ook niet door de hervormingen van 1627, al had Huber vaak het tegendeel horen beweren. Hoewel in zijn ogen de al te grote macht en ‘ongebondene autoriteyt’ van de grietmannen moest worden ingeperkt, mocht een bepaalde groep het recht dat elke ingezetene toekwam niet worden onthouden vanwege de fouten van enkelingen. Daar kwam nog bij dat een nieuwigheid als deze het land in rep en roer zou brengen, omdat algemeen bekend was dat de grietmannen machtig genoeg waren om sterke tegenstand te bieden, niet alleen met geweld tegen geweld, maar ook door middel van ordinaire kuiperij.

Wat dit betreft, zo stelde Huber, was er een fundamenteel verschil met de situatie in Holland, waar de steden de dienst uitmaakten. Daar konden de regenten zichzelf gemakkelijker handhaven, omdat de vroedschappen voor het leven zitting hadden en de verkiezing van de magistraten werd bepaald door de stadhouder. De samenstelling van de Friese Landdag daarentegen werd elk jaar opnieuw bepaald door ‘de uytkomst van een oneyndelijck getal van stemmen’ oftewel door de ‘ongestadige Gemeynthe’. De grietmannen konden hiervan niet worden buitengesloten zonder de ‘fundamenten des Landts om verre te haelen’, want de ‘macht van stemmen’ op het platteland ‘blijft by machtige van goederen, ende kan haer, sonder onderganch des Staets, niet worden benomen’.<sup>185</sup> Wanneer dit toch zou gebeuren, waren de grietmannen door hun grondbezit en ‘vrienden’ gemakkelijk in staat om hun ‘favoriten’ te laten kiezen. Deze marionetten zouden de meerderheid vormen op de Landdag en de maatregel terugdraaien. De stemgerechtigden in de grietenijen, die de ‘Gemeynthe’ vormden, hadden ‘genegentheyt noch gelegentheyt’ om zich daartegen jaar in jaar uit te verzetten.<sup>186</sup> Dit gold ook voor het verbod op het bekleden van ambten door volmachten ten Landdage en het verbod dat ‘persoonen in Landts Collegien sittende of eenig tractament genietende’ geen volmacht op de Landdag mochten zijn. Regenten moesten de staat dus ‘om niet’ dienen, ‘dat is, alleen om de moeyte’. In andere republieken, zowel in heden als verleden, was echter nooit eerder vertoond dat leden van de ‘hoogste regeeringe’ geen ambten mochten bedienen. Huber was echter pessimistisch: de volmachten, ‘soo zy menschen zijn’, zullen niet ‘afleggen de natuyrlieke bedurven affecten voor haere kinderen ende vrienden’, en het kuipen op de Landdag zal voortduren. Regenten, die een ambt begeerden, konden het zo aanleggen dat er van hen afhankelijke lieden gekozen werden, om alsnog hun doel te bereiken. Wanneer op deze wijze ‘de Heeren self haere slaeven op het

<sup>184</sup> Huber, *Spiegel*, 9-10.

<sup>185</sup> Huber, *Spiegel*, 11 en 17.

<sup>186</sup> Huber, *Spiegel*, 6-7.

Landtshuys' hebben, zal de 'luyster van 't Souverein Collegie des Landts' onherroepelijk teloor gaan.<sup>187</sup>

Ook ten aanzien van het verbod tot het aangaan van verbintenissen had Huber een duidelijke mening. Het streven om zoveel mogelijk stemmen te verwerven was op zichzelf niet verboden, 'noch kan in geen Landt verboden worden, daer het recht van stemmen by veelen is'. Tijdens de Romeinse republiek, toen deze 'op het suyperste ende onbedurvenste' was, hield de 'Vryheyt van de Gemeynthe' in, dat 'amtsoeckers' in wit habijt op de markt, het stemveld en de straten de mensen aan de kleren moesten trekken en smeken om hun stemmen. Hoe meer iets soortgelijks in Friesland gebeurde, des te beter zou 'de ordre van 't Landt ende vryheyt des Volcks' tot zijn recht komen. Maar het moest zonder meer verboden worden, vond Huber, dat men in publieke herbergen drinkgelagen aanrichtte of dat stemmen verkocht werden. 'Al 't particulier schencken van bier ofte wijn, is onmogelijck te verbieden, maer geheele Dorpen te saemen te trecken sonder eynde of maete van suypen ende vreeten is wat anders', en zou ook gemakkelijk geweerd kunnen worden, omdat de kuipers wel graag verlost zouden zijn van 'van die onmaetige onkosten, die in weynigh daegen tot wel duysenden konnen loopen'.<sup>188</sup> Zowel afspraken tussen een meerderheid van regenten om een minderheid van de ambten uit te sluiten, de zogenaamde *ligues*, als tourbeurten en almanakken (die in 1627 nog niet voorkwamen), waarbij de ambten of de beschikking over ambten over alle regenten in een college of op de Landdag rouleerden, werden sterk door Huber afgekeurd. Het waren 'ongeoorloofde oligarchijque konsten, die de gemeene Regeeringe in handen ende lust van weynigh brengen, als of het haer Vaderlijck erf en patrimonie was, die dan onvermijdelijk trots, schraepigh en ondraeghlijck moeten worden'. Verbintenissen als deze vormden een fundament voor 'corruptie ende selfsoeckinge, seer tegenstrijdig aen een vrye Regeeringe', en verstikten het oorspronkelijke recht van de ingezetenen.<sup>189</sup>

187 Huber, *Spiegel*, 10.

188 Huber, *Spiegel*, 13.

189 Huber, *Spiegel*, 14. De beste remedie, zo betoogde Huber, vormde een streng toezicht van het Hof op alle ongeoorloofde kuiperijen; *ibidem*, 18-19.

## Politieke verlamming

### De Generaliteit op de proef gesteld

Degenen die, zowel in Friesland als daarbuiten, gehoopt hadden dat de Friezen door de hervormingen in financieel opzicht schoon schip zouden kunnen maken en dat daardoor de relatie met de Generaliteit genormaliseerd zou worden, kwamen dus bedrogen uit. De hervormingen hielden geen stand en de onenigheid en besluiteloosheid, de bestuurlijke en financiële wanorde bleven zoals zij in de jaren vóór 1626 waren geweest. Dat gold *mutatis mutandis* voor de positie van Friesland ten opzichte van de Staten-Generaal. De gordiaanse knoop was nog steeds niet doorgesneden, kón niet zomaar worden doorgesneden, want wie had genoeg gezag om dat te kunnen doen? Dus bleven gezanten van de Staten-Generaal zich zonder resultaat de zolen van de schoenen lopen.

In Den Haag had men alle reden om zich niet alleen te ergeren aan, maar ook te verbazen over de Friezen. In april 1628 verschenen twee Friese raadsheren (sic) in de vergadering van de Staten-Generaal om er met klem op aan te dringen dat de Friese grensverdediging door de Generaliteit zou worden versterkt vanwege de serieuze oorlogsdreiging vanuit Oost-Friesland en Westfalen.<sup>1</sup> Kort daarna moest de Friese afgevaardigde in de Staten-Generaal naar Leeuwarden afreizen om de Friese Staten tot betaling van de achterstallige generaliteitslasten aan te manen.<sup>2</sup> De Staten van Friesland gaven een even omslachtig als laconiek antwoord: ze konden beslist niet geloven dat ze zoveel moesten betalen, en waren tot betaling ook geenszins bereid of in staat.<sup>3</sup> Enkele maanden later, bij aanhoudende dreiging van een vijandelijke inval, verklaarden de Friezen toch wel iets te willen afdragen.<sup>4</sup> Het was bij lange na niet voldoende. De nadere aandrang die in 1629 werd uitgeoefend had geen effect.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> SSO I, 776b. Ook in okt. 1626 was hierop al aangedrongen; Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 186. Zie voor de militaire en politieke achtergronden van de oorlogsdreiging: Israel, *De Republiek* I, 561-572.

<sup>2</sup> Ook Stad en Lande kregen een reprimande, maar hun achterstand in dezen was ongeveer half zo groot als die van Friesland.

<sup>3</sup> SSO I, 776b, 778b; vgl. Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 456.

<sup>4</sup> SSO I, 782b-783a.

<sup>5</sup> SSO I, 849a.



Afb. 10 Prins Frederik Hendrik en graaf Ernst Casimir bij het beleg van Den Bosch, in 1629 geschilderd door Pauwels van Hillegaert. In het midden de prins die met de commandostaf wijst naar de stad op de achtergrond, rechts de graaf op een schimmel.

Het geld uit Friesland was hard nodig voor de oorlogsplannen van Frederik Hendrik en de Staten-Generaal. Frederik Hendrik wou gebruik maken van de zwakte van de vijand door, voor het eerst sinds 1604, in het offensief te gaan en de Spaanse ring van vestingen om de Republiek te doorbreken. Daarvoor moest een groot leger op de been worden gebracht en dat vergde enorme sommen geld. In Holland waren niet alle steden bereid deze te verschaffen, maar Frederik Hendrik wist door flink druk uit te oefenen toch een meerderheid in de Staten van Holland achter zich te krijgen. In mei 1629 sloegen hij en Ernst Casimir het beleg voor Den Bosch. Om de stadhouders weg te lokken, stak de vijand in juli de IJssel over om een inval via de Veluwe te ondernemen. Amersfoort gaf zich direct over en Hilversum werd platgebrand. De vijandelijke opmars werd tot staan gebracht door de verrassende verovering van Wezel, waardoor de aanvoerrote van de Spanjaarden werd afgesneden en zij zich achter de IJssel moesten terugtrekken. In september 1629 volgde de overgave van Den Bosch, waarmee de Spaanse omsingeling was

doorbroken.<sup>6</sup> Door zijn positie aan de IJssel bleef de vijand echter een bedreiging vormen, niet in de laatste plaats voor de noordelijke provincies.

Eind 1629 kwamen bestandsonderhandelingen op gang. De gewesten waren verdeeld. Friesland verklaarde zich (met Groningen en Zeeland) faliekant tegen stopzetting van de oorlog. Gezien de inmiddels bekende onwil van de Friezen om volop mee te betalen aan diezelfde oorlog lijkt dit een nogal opmerkelijk standpunt. ‘Sijnde te verwonderen’, schrijft Aitzema, ‘dat Vrieslandt haer soo moedigh toonde tegen de vrede, daerse de traechste was in haer financiën ende contributien tot den oorloch’.<sup>7</sup> Maar in eigen ogen was die bijdrage aan de oorlogslasten helemaal niet zo gering: Friesland werd door zijn bondgenoten veel te hoog aangeslagen en het betaalde zich blauw. Daar kwam nog bij dat Friesland een van de meest contra-remonstrantse gewesten was. In hun afschuw van het katholicisme – voortzetting van de oorlog was het beste middel om de Antichrist buiten de deur te kunnen houden – vertoonden de Staten van Friesland een ongekende eensgezindheid.<sup>8</sup> Het grootste probleem bij de onderhandelingen vormde overigens het tot op het bot verdeelde Holland, waar een patstelling ontstond tussen de ‘contra-remonstrantse’ steden, die tegen een bestand waren, en de ‘arminiaanse’. Door de besluiteloosheid van Holland en de hoge eisen die door beide partijen werden gesteld, verliepen de onderhandelingen en kon het Staatse leger in 1631 weer ten strijde trekken. Een jaar later, nadat Venlo, Roermond en Maastricht voor de Republiek waren veroverd, werden de onderhandelingen heropend (met opnieuw Friesland, Groningen en Zeeland als dwarsliggers), om in 1633 opnieuw te worden afgebroken.<sup>9</sup>

Tegen deze achtergrond sleepten de onderhandelingen tussen de Staten-Generaal en de Staten van Friesland zich voort. Want de belegering van Den Bosch, noch de inval van de vijand op de Veluwe en diens sterke positie aan de IJssel, leidden er toe dat de Friezen de koorden van de beurs losser maakten of serieuze pogingen in het werk stelden die beurs wat beter gevuld te krijgen. In 1630 stuurden de Staten-Generaal twee van hun leden, Hendrik van Essen uit Gelderland en Ewout van der Dussen uit Holland, samen met tesorier-generaal Van Goch, naar Friesland om de achterstallige legerlasten en betalingen aan de Admiraliteit in te vorderen. Intussen dreigden de Staten van Holland het geld dat zij voor de oorlog te land hadden bestemd, te besteden aan die ter zee, wat in militair opzicht onvoordelig zou kunnen uitpakken voor Friesland.

Het rapport dat Van Essen en Van der Dussen op 6 mei 1630 n.s. aan hun ambt-

6 Zie hierover o.m. Israel, *De Republiek* I, 561 vv. en De Cauwer, *Tranen van bloed*.

7 SSO I, 1220a–1220b.

8 Daarbij was er slechts een enkele dissident. Volgens Aitzema was in Friesland ‘seker lidt van de Regeeringh’ in de problemen geraakt door de uitspraak ‘dat wy geen actie hadden teghen de Koninck van Spangien, maer hy tegen ons. Dat Spangien vrede begeerende, desen staet niet met goede consciencie konde in oorlog blijven’, en dat was vloeken in de kerk; SSO I, 903a.

9 Israel, *De Republiek* I, 561–578; Groenveld, *Evidente factiën*, 29–30; SSO VII (*Verhael van de Nederlandsche vrede-handeling*), 74b.



genoten in Den Haag uitbrachten, geeft een ontluisterend beeld van de struisvogel-politiek, het gebrek aan besluitvaardigheid en het disrespect van de Friese regenten voor de vertegenwoordigers van de Generaliteit. Dit beeld is exemplarisch voor de vele bezendingen die eerder hadden plaatsgevonden en die nog zouden plaatsvinden, en daarom geven we hier een parafrase van het rapport.<sup>10</sup>

We arriveerden zondag 10 maart in Leeuwarden, waar de Landdag bijeen zou zijn. De meeste volmachten waren echter absent, maar zij zouden, zo werd ons verteld, op 13 maart weer bijeenkomen. Op 11 maart waren we te gast bij stadhouder Ernst van Nassau, die ons ruimhartig zijn diensten aanbood. De secretaris van de Staten werd ontboden om zo spoedig mogelijk audiëntie bij de Staten te verkrijgen. Op 13 maart vernamen we dat de volmachten in redelijk getal bijeen waren, en 's middags werden we in de gelegenheid gesteld op het Landschapshuis te vertellen waarvoor we gekomen waren. Op 14 maart legden we 'particuliere visiten' af. De dag daarop vergaderden we met de heren van het Mindergetal en overhandigden we hun een memorie betreffende de oorlogslasten te land en ter zee, met verzoek – de week liep ten einde – om de volmachten niet te laten vertrekken voordat op deze punten besluiten waren genomen. Op 16 maart, 's ochtends om tien uur, bleken de volmachten, ondanks het gedane verzoek, al te zijn vertrokken. Die dag en de vier dagen daarna stond ons niets anders te doen dan te lobbyen bij de volmachten die in de stad waren gebleven.

Op 21 maart werd audiëntie in de Kammers gevraagd. Maar het liep opnieuw tegen het einde van de week, en uit vrees dat de volmachten weer zonder besluiten te nemen zouden vertrekken, verzochten we de volmachten nogmaals om toch vooral bijeen te blijven, wat ons werd toegezegd. Op 22, 23 en 24 maart werden de volmachten daarop afzonderlijk aangesproken, maar op 25 maart bleek dat de meeste volmachten van Zevenwouden alweer waren vertrokken, waarop de volmachten in de andere Kammers bezwaar maakten om ook nog te vergaderen. Nadat we enkele dagen tevergeefs op hun terugkomst hadden gewacht, klaagden we op 29 maart daarover in het Mindergetal, met verzoek om de aanwezige volmachten besluiten te laten nemen, of, wanneer ze daar bezwaar tegen hadden, bijeen te blijven en de absenten voor maandag 1 april op te roepen. Dat laatste werd toegezegd. Op 2 april waren de volmachten 's avonds echter nog steeds niet teruggekeerd.

Op 4 april beraadslaagden we met de stadhouder. In onderling overleg werd besloten dat hij 's ochtends naar het Mindergetal zou gaan om de volmachten het belang van de bezending onder ogen te brengen en dat wij 's middags audiëntie in de Kammers zouden verzoeken. De stadhouder deed in het Mindergetal wat hij kon, maar ons werd door enkele volmachten, die in dezelfde herberg als wij logeerden, aangeraden om de Landdag nog even met rust te laten, aangezien deze nog druk bezig was met het rapport van het Mindergetal. Op woensdag 5 april werd 's ochtends secretaris Theodorus Marssum ontboden om hem audiëntie op het Landschapshuis te verzoeken. Dat kon die ochtend niet meer volgens Marssum, want de meeste volmachten gingen ter kerke, maar 's middags zou er weer worden vergaderd, en hij beloofde met de hand op z'n hart dat we dan welkom zouden zijn. Om twee uur werd de secretaris aan zijn belofte herinnerd, die hij herhaalde. Toen om vijf uur nog niets was vernomen, stuurden we onze bode naar de secretaris, die terugkwam met de boodschap dat de volmachten nog met het rapport van het Mindergetal bezig waren, maar dat de secretaris alles in het werk zou stellen om ons nog die avond toe-

10 De instructie van Van Essen en Van der Dussen (1 maart 1630 n.s.) en hun rapport aan de Staten-Generaal (6 mei 1630 n.s.) gepubliceerd in 'Rapport'.

gang tot de Kamers te verschaffen. Om acht uur kwam de klerk van Marssum vertellen dat het helaas niet was gelukt.

De volgende dag, 's ochtends om zeven uur, werd de secretaris opnieuw door ons ontboden om ons beklag te kunnen doen over het lange wachten en om het verzoek te doen nog die ochtend eindelijk toegang te krijgen tot de Staten. Hij excuseerde zich dat daarvoor nog geen gelegenheid was geweest vanwege het belang van de beraadslagingen, maar hij beloofde dat wij binnen een half uur in de Kamers zouden kunnen worden ontvangen. Nadat er bijna een uur tevergeefs door ons was gewacht, besloten we onaangekondigd naar het Landschapshuis te gaan; in verband met Paasavond waren we namelijk bang dat de volmachten zonder besluiten te nemen naar huis zouden gaan. We lieten de secretaris uit de vergadering roepen en herinnerden hem aan de afgesproken audiëntie. Daarop werden we door de secretaris in de vergadering van het Mindergetal gebracht, waar we ons wederom beklaagden over de gang van zaken en de aanwezigen opnieuw de ernst van de situatie onder ogen brachten. De heren van het Mindergetal antwoordden daarop dat zij onze verzoeken steeds trouw aan de Kamers hadden doorgegeven, en verontschuldigten zich voor de traagheid, die werd veroorzaakt door het grote aantal volmachten en de vele zaken die hen bezighielden. We waren echter liever direct toegelaten tot de Kamers, en brachten dan ook naar voren, of we onze boodschap niet beter daar konden uiteenzetten. Daarop werd ons eindelijk toegestaan de volmachten in de verschillende Kamers te spreken. Maar de aanwezige volmachten trachtten zich te excuseren, hetzij met een beroep op hun onvermogen, hetzij met het verwijt dat de generaliteitsgelden slecht werden beheerd. Elke Kamer legde de schuld van het uitstel bij de andere Kamers. Na veel aandringen werd beloofd dat alles in het werk zou worden gesteld om de Staten-Generaal genoegdoening te geven.

Reeds een uur nadat we het Landschapshuis hadden verlaten, en Zijne Genade ons met een bezoek vereerde, vernamen we van hem en van enkele volmachten dat de Landdag had besloten om voor negen dagen met reces te gaan, tot 15 april, en dat we dus nog enig geduld moesten hebben. Maar, zo werd als pleister op de wonde verteld, de Staten waren het bijna eens geworden over de middelen (een heffing op de florenen, de vijfhonderdste penning en het schoorsteengeld), en daaruit zouden in elk geval de gewone verplichtingen van Friesland aan de generaliteit betaald kunnen worden. Aangezien we van de Staten-Generaal instructie hadden ook in Stad en Lande bepaalde generaliteitszaken te regelen, kon de Landdag enig respijt worden gegeven, en op 9 april vertrokken we 's ochtends vroeg naar Groningen. Op 15 april waren we terug in Leeuwarden. Maar op 16 en 17 april waren de Staten van Friesland nog steeds niet voltallig genoeg om besluiten te kunnen nemen.

Op 18 april werden we in de vergadering van het Mindergetal ontvangen, waar we naar voren brachten dat het land in uiterste nood was, en dat er dus door de Staten van Friesland hoognodig besluiten moesten worden genomen om deze te lenigen. De heren van het Mindergetal gaven in algemene termen aan dat zij dit aan de Kamers zouden rapporteren. Op 19 april hebben we meerdere vergeefse pogingen ondernomen om enkele volmachten hierop persoonlijk aan te spreken. Op woensdag 20 april gingen de volmachten uiteen, zonder dat er een besluit was genomen. Dat kwam vooral door de volmachten van de Steden, die het eerst met de andere kwartieren eens waren geweest over het bezwaren van de floreen, maar in tweede instantie, om hun achterban in de steden tevreden te houden, niet konden instemmen met de invoering van de vijfhonderdste penning en het schoorsteengeld. Verteld werd dat de Landdag aanstaande maandag of dinsdag weer zou beginnen, en daarom besloten we zolang nog af te wachten, om te zien wat we met enige overredingskracht nog zouden kunnen bereiken.

Op dinsdag waren echter nog niet genoeg volmachten gearriveerd om te kunnen vergaderen, en de dagen daarna ook niet. Buitenstaanders vertelden ons dat de volmachten ons

wellicht met opzet zolang lieten wachten, zodat wij uiteindelijk gedwongen zouden zijn om onverrichter zake en zonder afscheid te nemen te vertrekken.<sup>11</sup> Omdat dat in strijd zou zijn met het landsbelang zijn we op maandag 25 april toch bij de Kamers langsgegaan (waar dus slechts enkele volmachten waren), om ons te beklagen over de gevaarlijke besluiteloosheid en het gebrek aan respect voor Hunne Hoogmogenden. Binnen twee of uiterlijk drie dagen, zo hielden we de volmachten voor, moesten er besluiten worden genomen over de kwesties die nu al zo vaak naar voren waren gebracht, anders zouden we vertrekken. Wanneer de Landdag niet in staat was als geheel of staatsgewijs een besluit te nemen (enkele volmachten hadden op persoonlijke titel al laten doorschemeren dat dit waarschijnlijk het geval zou zijn), dan moest elke Kamer maar afzonderlijk resolveren, zodat we niet met lege handen naar Den Haag terug hoefden te keren. Oostergo, Westergo en de Steden verontschuldigten zich voor de gang van zaken, maar beloofden hun best te zullen doen. In de Kamer van Zevenwouden werd niet vergaderd, maar de volmachten van dit kwartier deden de volgende dag dezelfde toezegging.

Op woensdag 27 april kregen we bericht dat de zaak beklonken was en dat de secretaris de resolutie aan het resumeren was. Wij wilden eerst nog met de volmachten spreken, maar zij waren allen reeds vertrokken; alleen de vier volmachten die de ondertekening hadden opgedragen gekregen, waren nog aanwezig. 's Avonds kwam secretaris Marssum met de resolutie. Na lezing bleek dat er zoveel voorbehouden in werden gemaakt, dat de resolutie in feite niets voorstelde. Bovendien werd in de resolutie in het geheel niet gesproken over de belangrijke kwestie van de achterstallige betalingen aan de Admiraliteit, waar door ons nog zo op was aangedrongen. Marssum zei dat hij deze passage was vergeten, en deze als nog zou toevoegen.

Dit is alles wat wij in zeven weken in Friesland hebben kunnen bereiken. De belangrijkste oorzaak van de mislukking van onze bezending is gelegen in de angst van de volmachten voor onrust onder het volk, zoals die enkele jaren geleden is ontstaan toen een poging werd gedaan om de middelen van consumptie in te voeren. Zo de zaken nu staan, moet geveesd worden dat de Generaliteit uit de provincie Friesland geen geld ter wereld zal hebben te verwachten.

Men was bereid om sommige schulden te betalen, zo was door de Friese Staten verklaard, maar onder zulke stringente voorwaarden (onder meer moest eerst de Friese quote verlaagd worden), dat de afgezanten in feite van een koude kermis thuis kwamen. Hunne Hoogmogenden namen met deze resolutie dan ook geen genoegen. Frederik Hendrik werd verzocht met enkele gedeputeerden uit de zes andere gewesten te overleggen wat nu het beste kon worden gedaan.<sup>12</sup> Eind juli 1630 vertrok opnieuw een vertegenwoordiger van de Staten-Generaal naar Leeuwarden, die ook met lege handen terugkeerde. Het geduld van de bondgenoten werd nog meer op de proef gesteld toen Friesland in september acht compagnieën die op zijn repartitie stonden, eigenmachtig ontsloeg, wat de Friezen 'seer quaelijck' werd genomen.<sup>13</sup> In het voorjaar van 1631 waren drie Hollandse regenten<sup>14</sup> vanwege de Sta-

11 'Ende alsoo wij van buyten aff eeniger maten bericht worden, dat zij ons wel zouden mogen laten liggen, sonder eenich antwoord te geven, opdat wij alsoo sonder affscheyt zouden vertrecken ...'; 'Rapport', 474.

12 SSO I, 1007b-1008a; Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 456-458.

13 SSO I, 1054b-1055b; zie CHB V, 327-328.

14 Simon van Beaumont uit Dordrecht, Gerard Schaeap uit Amsterdam en Adriaen Besumer uit Rotterdam.

ten-Generaal in Leeuwarden, onder meer om geld ten behoeve van de oorlog ter zee in te vorderen. Van de achterstallige betalingen van de gewesten aan de leveranciers van de Admiraliteiten, in totaal 1.185.000 gulden, moest namelijk bijna driekwart van de Friezen komen. De Staten van Friesland lieten zich echter niet bepraten en lieten hun gasten – opnieuw ‘nae langen train ende weygeringe van audiëntie’ – weten dat zij er niet over piekerden om hun vermeende schulden te voldoen: de Friese quote was nu zo ondraaglijk hoog geworden, dat de ‘comptoiren’ uitgeput waren, ‘oock selfs de middelen van haere goede ingesetenen’. Zodoende excuseerden de Friese Staten zich doodgemoedereerd van betaling, althans zolang hun quote niet op een billijke wijze was verminderd.<sup>15</sup> Dat de Friese Staten aanmerkelijk minder inkomsten hadden dan uitgaven, blijkt overigens wel uit de enorme bedragen die in deze jaren in opdracht van de Landdag door de verschillende ontvangers werden geleend, met een recordbedrag in 1631, doorgaans tegen een rentepercentage van 7 of 12,5% tot 14% op lijfrente (zie tabel 5).

**Tabel 5** Schulden, aangegaan door de Staten van Friesland, 1627–1639

| <i>jaar</i>   | <i>bedrag</i>    |
|---------------|------------------|
| 1627          | 150.000          |
| 1628          | 150.000          |
| 1629          | 595.436          |
| 1630          | 551.420          |
| 1631          | 1.114.000        |
| 1632          | 783.311          |
| 1633          | 729.814          |
| 1634          | 634.042          |
| 1635          | 620.000          |
| 1636          | 320.000          |
| 1637          | 0                |
| 1638          | 0                |
| 1639          | 0                |
| <b>Totaal</b> | <b>5.648.023</b> |

*Bron:* Resoluties van de Staten van Friesland

In de herfst van 1631 werd een nieuwe poging ondernomen en staken twee andere leden van de Staten-Generaal de Zuiderzee over.<sup>16</sup> In Leeuwarden kregen ze echter meer klachten dan verontschuldigen te horen. Veel schulden zouden nooit zijn aangegaan en over het algemeen kon men zich niet indenken ‘van waer so groote

15 SSO I, 1095a; vgl. Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 560–562; *PNH* V, 16 en 18 juli 1631 (nrs. 153 en 156).

16 Clemens Baersdorp, oud-burgemeester van Leiden, en Johan van Weede, oud-burgemeester van Utrecht.

achterheyt ende schulden quaemen'. Friesland was eenvoudigweg niet in staat om zoveel geld op te brengen, zelfs al zou daartoe gebruikt worden 'het Vleys ende Bloet van hun Inghesetenen, die men daeghelijcks met groot leet weesen tot aen den Hemel hoorde klaghen ende protesteeren over de ondraeghlijcke exactien ende lasten, ende over de ondraeghlijckheyt van haer Lants quote'.<sup>17</sup> De heren stond dus niets anders te doen dan onverrichter zake terug te keren.

Voor de bondgenoten in de Staten-Generaal leek het alsof Friesland zich aan de oorlogslasten van de Republiek wilde onttrekken. De maat was nu echt vol. In december 1631 kregen Frederik Hendrik, de Raad van State en enkele leden van de Staten-Generaal de opdracht te adviseren over de wijze waarop het weerspannige gewest aangepakt diende te worden. Brieven en bezendingen, zo had de ervaring van de afgelopen jaren geleerd, hadden geen enkel effect, maar de commissie schrok terug voor het uiterste middel, de toepassing van executie. De situatie in Friesland was door de interne verdeeldheid immers zeer gecompliceerd. Daarom koos men voor een tussenweg: er zou een nieuwe bezending moeten plaatsvinden, maar dan vergezeld van een legermacht, niet alleen om duidelijk te maken dat executie toegepast zou kunnen worden, maar ook om de afgezanten zo nodig tegen oproerige Friezen te kunnen beschermen. De smadelijke vlucht van de afgezanten in 1626 stond immers nog in het geheugen gegrift en voorkomen moest worden dat wederom de 'authoriteit van het Land in kleinachtinge' werd gebracht.

Dit advies werd door de Staten-Generaal overgenomen, zij het onder luid en herhaald protest, zowel mondeling als schriftelijk, van de Friese gedeputeerde ter Staten-Generaal, Matthijs Franckena. In zijn ogen zou dit ingrijpen door de Staten-Generaal een aantasting zijn van de 'Hoogheyt, Vryheyt, Privilegien en Gerechtigheyt' van Friesland, en hij beriep zich op de Unie van Utrecht.<sup>18</sup> Franckena zei niet te kunnen instaan voor de gevolgen, bestaande uit 'onheylen ende swarigheden' die hieruit niet alleen voor Friesland maar ook voor de Republiek als geheel ongetwijfeld zouden voortvloeien. In het bijzonder ergerde hij zich aan het feit dat voor de bezending een geheime instructie werd opgesteld, die voor hem en de andere Friese gedeputeerden in Den Haag angstvallig werd achtergehouden. De bezending, zo was Franckena van mening, moest dus worden afgelast of op z'n minst drie weken uitgesteld, zodat hij in allerijl naar Leeuwarden kon afreizen om de Friese Staten 'in alle oprechtigheyt en getrouwigheyt' onder ogen te brengen dat het nu ernst was. Zijn collega's uit de andere gewesten wisten dat soortgelijke mooie woorden de afgelopen decennia wel vaker in de vergaderzaal van Hunne Hoogmogenden hadden geklonken en legden het protest zonder meer naast zich

17 SSO I, 1168b. Dat de quota van Gelderland en Overijssel onlangs in verband met de oorlogssituatie waren verlaagd, wat mede door Friesland werd gedragen, had kwaad bloed gezet. De schulden die wél werden erkend, werden doodleuk weggestreep tegen het veel grotere bedrag dat was besteed aan de vorming van een leger bij Meppel ter verdediging van de Friese grenzen.

18 Op het 1e, 11e en 16e artikel.

neer.<sup>19</sup> Franckena ondernam nog een laatste poging om de bezending zonder troepen te laten vertrekken door bekend te maken dat de Staten van Friesland opdracht hadden gegeven 200.000 gulden te lenen voor de Generaliteit, maar het aanbod was te laat en het bedrag te laag.<sup>20</sup>

### Ingrijpen met harde hand

Aldus vertrok eind januari 1632 een zware deputatie van drie gedeputeerden uit de Staten-Generaal en twee uit de Raad van State<sup>21</sup> naar het hoge noorden, onder begeleiding van een troepenmacht van maar liefst 22 compagnieën met in totaal 2000 manschappen, teneinde – in de woorden van een Hollandse vertegenwoordiger in de Staten-Generaal – de ‘Vriesen met soldaten te temmen’.<sup>22</sup> De commandanten van de troepen die in of nabij de noordelijke gewesten waren gelegerd, de gewesten waar Ernst Casimir stadhouder was, kregen bevel om onder geen beding uit te rukken op patenten die van Friese zijde uitgingen. Ongetwijfeld was men in Den Haag beducht voor de mogelijkheid dat deze soldaten ingezet zouden kunnen worden tegen die van de Staten-Generaal, en dan zou het leed niet te overzien zijn. Het was overigens nog maar de vraag of de commandanten dit bevel zouden opvolgen, want officieren van troepen die ter repartitie van Friesland stonden, hadden een eed van trouw afgelegd aan de Staten van Friesland, en niet – zoals bij alle overige officieren van het Staatse leger het geval was – aan de Staten-Generaal.<sup>23</sup> Dit was al veel langer een doorn in het oog van de Staten-Generaal, en de gedeputeerden moesten ook deze kwestie eindelijk uit de wereld helpen. Ernst Casimir kreeg te horen dat hij beter op afstand kon blijven door naar Groningen te vertrekken. Het bevel aan de ‘Friese’ troepen om niet uit te rukken, waar hij bepaald niet mee was ingenomen,<sup>24</sup> zou hem als kapitein-generaal van dit gewest immers in een lastig parket kunnen brengen. Bovendien wilde men wat zijn persoon betreft wellicht een herhaling van de gebeurtenissen van 1626 voorkomen, of vermijden dat hij met deze militaire actie geassocieerd zou worden en zich daarmee de woede van de Friezen op de hals zou halen.

De stadhouder legde dit verzoek naast zich neer; hij vond dat zijn ambt hem verplichtte om in Friesland te blijven, maar verklaarde alles te willen doen om de gedeputeerden bij te staan. Deze trokken vanwege het ‘misweer’ met hun krijgsvolk

19 SSO I, 1168b-1169b; Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 562-564.

20 SSO I, 1220b; *PNH* V, 4 en 12 dec. 1631, 14 jan. 1632 (nrs. 774, 807 en 872).

21 Voor de Staten-Generaal Van Randwijck uit Gelderland, 't Hart uit Gouda en Olphert Barentsz. uit Hoorn en voor de Raad van State Schotte uit Middelburg en Van Oostrum uit Utrecht.

22 *PNH* V, 5 juli 1632 (nr. 1297).

23 Vgl. Grotius, *Verantwoordingh*, 123.

24 In maart verzocht hij dan ook om intrekking van dit bevel, aangezien de noodzaak ertoe in zijn ogen niet langer aanwezig was; SSO I, 1220b.

over land naar Heerenveen, waar zij zich inscheepten. Enkele Leeuwarder stadsbestuurders reisden de gedeputeerden tegemoet om te voorkomen dat er bij de burgerij soldaten ingekwartierd zouden worden, want dat zou de stad niet kunnen opbrengen; de stadhoudelijke garde en een compagnie Zwitsers lagen er al in garnizoen. De gedeputeerden lieten zich niet ompraten, en om Leeuwarden te kunnen bereiken, lieten zij vastberaden de bevroren vaarwegen door boeren 'opbitten'. Na aankomst in de Friese hoofdstad werden er zes compagnieën gelegerd. De overige compagnieën werden door de andere Friese besloten steden ingenomen. Overigens hadden Ernst Casimir en Gedeputeerde Staten op 29 januari 1632 – net vóórdat de gedeputeerden arriveerden – een algemene amnestie afgekondigd voor degenen die in de voorafgaande jaren in Leeuwarden enigerlei 'excessen' hadden gepleegd, blijkbaar in een poging om de bezending wat dit betreft het gras voor de voeten weg te maaien.<sup>25</sup>

In deze kwestie was overigens ook een religieuze invalshoek mogelijk. Op 19 januari schreef Johannes Bogerman aan stadhouder Ernst Casimir – die door hem werd beschouwd als een onvermoeibaar medestander in de contra-remonstrantse, streng-calvinistische zaak – dat hij had vernomen dat de Staten-Generaal Friesland 'souden gesinnet zijn t'executeren', wat 'vele goede patrioten' met zorg vervulde. Hij vertrouwde er echter op, dat de stadhouder een en ander zo zou weten te sturen, dat 'den staet van de religie ende Godes kercke ende dien volgens d'authoriteyt van U.G. geen en afbreuck daerby gevoert wort ende de stem van die schoone provincie soude inde Generaliteyt voor de religie verloren zijn'. Om Friesland als rechtzinnig bolwerk te kunnen handhaven, zo ried hij de stadhouder aan, zou het goed zijn om de 'factieuse Arminiaensche verachters ende overtreders der placaten van hare Hooch M. eerst t'executeren'.<sup>26</sup>

Met 'vreemde' troepen in het land stond de soevereiniteit en de eer van het gewest op het spel, daarover waren de Friezen het wel eens. Daarom stuurden ze enkele dagen na aankomst van de gedeputeerden, begin februari, twee raadsheren en de secretaris van Leeuwarden (Orck Doyem, Hector Bouricius en Joachimus Lamberti) naar Den Haag om de Staten-Generaal te overtuigen van de noodzaak om de bezending terug te roepen.<sup>27</sup> In elk geval dienden de troepen te vertrekken, want de heren waren immers veilig in Leeuwarden aangekomen en de soldaten konden te velde, met de ophanden zijnde veldtocht, veel nuttiger worden ingezet. Koelhartig kregen de Friezen te horen dat ze zich maar moesten vervoegen bij de heren van de Generaliteit die nu in Friesland waren, want deze waren volledig gemachtigd om de kwestie te behandelen. De Friezen namen hiermee geen genoegen en eisten inzage in de instructie die deze gedeputeerden was meegegeven.<sup>28</sup> Ze kregen nul op het rekest,

<sup>25</sup> CHB V, 333.

<sup>26</sup> KHA, AEC inv.nr. 306; Bergsma, *Tussen Gideonsbende*, 559 (bijlage 12).

<sup>27</sup> Hiertoe was eind dec. al besloten; TR, GBF inv.nr. 38 f. 67 (res. SF 24 dec. 1631).

<sup>28</sup> Volgens Aitzema (SSO I, 1220b) werd deze instructie intussen uitgebreid met de opdracht om het aannemen



hoewel de verzekering werd gegeven dat de Friese soevereiniteit gerespecteerd zou worden; in Leeuwarden zou ondertussen wel opening van zaken zijn gegeven.

Op het Landschapshuis waren de gedeputeerden van de Generaliteit inmiddels uitvoerig in conclaaf gegaan met de volmachten van de Landdag. Om te beginnen hadden zij een uitvoerig memorandum voorgelezen, waarin vooral de schandelijke gebeurtenissen die in 1626 hadden plaatsgevonden in herinnering werden geroepen. Destijds was op de Friese Landdag dankzij een bezending van de Staten-Generaal eindelijk overeenstemming bereikt ten aanzien van de invoering van de gemene middelen, en het wachten was slechts op de spoedige terugkomst van de volmachten van de Steden, die naar huis waren gegaan om formele toestemming van hun achterban te verkrijgen.<sup>29</sup> Door het oproer dat daarna was uitgebroken, hadden de gedeputeerden én de Friese regenten moeten vluchten en was er niets van terecht gekomen. Zoiets was in de Republiek nooit eerder vertoond, en zeker niet (door de afgekondigde algemene amnestie) onbestraft gebleven. Daar kwam de eerder genoemde kwestie van de eed van de 'Friese' officieren nog bij. De moeilijke en kostbare bezending met soldaten was met 'dit winterlijk weder ende quade wegen over landt' dus niet voor niets ondernomen.

Ondanks het feit dat Friesland nu met troepen en al flink de pin op de neus was gezet, werd geen overeenstemming bereikt, niet tussen de Staten en de gedeputeerden en al helemaal niet tussen de kwartieren onderling.<sup>30</sup> Daarop namen de gedeputeerden van de Staten-Generaal, die nu eindelijk wel eens resultaat wilden zien, op 7 maart 1632 eenzijdig het besluit om de belastingen zoals die reeds in 1625 waren vastgesteld in te voeren en te verpachten (betreffende wijnen, brandewijnen, bieren, azijn, rogge, beestiaal, hoornbeesten, bezaaide landen, zout, zeep, waag, gouden, zilveren en zijden lakens, wollen lakens, paardenpacht, turf en grove waren).<sup>31</sup> Omdat de achterstand van Friesland sinds 1626 enorm was toegenomen, werden bepaalde belastingen flink verhoogd en enkele nieuwe ingevoerd. Om tegemoet te komen aan de bezwaren van het platteland, werd bepaald dat er geen bui-

en de betaling van drie compagnieën door Friesland te regelen, alsmede de toestemming van de Friese Staten te verkrijgen voor de benoeming van officieren van 'vreemde natien' van compagnieën die ter repartitie van Friesland stonden en andere officieren van troepen te velde.

<sup>29</sup> SSO I, 1221a.

<sup>30</sup> Zie de uitvoerige 'Gravamina van de Steden in Friesland tegens de Platte landen aldaar', in febr. 1632 ingediend bij de Staten-Generaal; TR, GBF inv.nr. 949.

<sup>31</sup> SSO I, 1222a-1223a; CHB V, 333-335. De 'middelen van consumption ende andere, so de selve tegens May toekomende Anno sestienhondert twee en dertich sullen worden geheven ende verpacht in de Provincie van Vrieslandt' en 'gearresteert by ons ondergeschreven Gecommitteerden van de Ho. Mo. Heeren Staten Generael, in vervolgen van de uytspraecke van haere ghemelte Ho. Mo. van dato den acht en twintighsten Octobris 1625, uytgesondert eenighe weynighe veranderinghe van de voorsz middelen, tot meerder bevredinghe tusschen de Leden gedaen, op huyden den achsten Marty 1632': SSO I, 1223a-1225b; CHB V, 336-340. Aitzema (SSO I, 1223a) gaf hierbij als commentaar: 'De Middelen van consumtie soo alsse waren by de opgemelde Heeren gheset, vinde goet hier by te stellen. Want op die voet sijne noch endtlijk in 't Jaer seven en dertich in trayn ghebracht, hoewel het werck dit Jaer weder verliep soo haest als de Compagnien of Krijghsvolck weder te Velde was getrocken'.

tengewone omslagen over de floreen meer zouden worden gelegd en dat deze belasting voor elke floreen gefixeerd werd op zes maal per jaar 21 stuivers.<sup>32</sup> Voor de floreen die onder de ‘corpora’ van de steden vielen, zou voortaan een tarief van 12 stuivers voor elke twee maanden gelden.<sup>33</sup> Deze verhouding van 21:12 zou ook bij een eventuele verandering van het tarief van de floreenbelasting gehandhaafd blijven. Om de Steden nog verder tegemoet te komen, werd vastgelegd dat voor de huizen op het platteland, waarvoor vanouds geen floreenbelasting werd betaald (‘ter neringe staende’ en niet ‘schotschietend’), voortaan ook floreenbelasting moest worden betaald.

Op 28 maart 1632 werd op de Landdag door vrijwel alle volmachten van de drie plattelandskwartieren resolutie genomen op de uitspraak van de gedeputeerden. De belastingen en de bijbehorende tarieven werden, hoewel ze in veel opzichten nog steeds bezwaarlijk werden geacht, ‘by provisie’ aangenomen, opdat de ‘schaedelycke disputen’ eindelijk konden worden beëindigd, maar onverminderd het recht om zelf andere middelen te beramen. Er werd echter het belangrijke voorbehoud gemaakt dat de genoemde middelen alleen aangenomen zouden zijn wanneer alle kwartieren tot overeenstemming konden komen, dus met inbegrip van het kwartier van de Steden, anders zouden ook de bereidwillige kwartieren niet tot invoering overgaan. In dat geval wilden zij onder geen beding verantwoordelijk worden gehouden voor ‘alle schaeden ende onheylen’ die daarvan het gevolg zouden kunnen zijn.<sup>34</sup> Dat de volmachten van de Steden weigerden de resolutie te ondertekenen was een veeg teken, want daardoor zou de hele zaak weer op losse schroeven komen te staan.

Teruggekeerd in Den Haag brachten de gedeputeerden op 5 april 1632 – de 22 compagnieën hadden Friesland al een maand eerder verlaten – mondeling rapport uit in de vergadering van de Staten-Generaal, waarbij ook Frederik Hendrik aanwezig was. Hunne Hoogmogenden spraken hun teleurstelling uit over het feit, dat de bezending niet zo succesvol was geweest. Enkele dagen later, toen de Prins opnieuw in eigen persoon aanwezig was, werd besloten dat de verpachting van de gemeene middelen in Friesland door zou gaan volgens de uitspraak die daarover door de gedeputeerden van de Generaliteit was gedaan, en dat opnieuw enige heren vanwege de Staten-Generaal zich naar Leeuwarden zouden begeven om bij de verpachting aanwezig te zijn. Op dat moment waren er namens de Steden een aantal vertegenwoordigers in Den Haag om bezwaar tegen die verpachting te maken. Zij werden ernstig gemaand om verder verzet te staken, onder belofte dat hun grieven

32 Vgl. Faber, *Drie eeuwen* II, 459.

33 ‘... welke verlichtinge van Floreen toe ghestaen wort ten aensien van hare Ho. Mo. verklaringe voor desen op der Steden corpergelden gedaen, met brengende dat de selve souden werden geaccordeert tot een redelijke Verpondinge, daer tegens de Steden moeten verlaten het geen haer E. tot subsidie van de Corporgelden en Fortificatien dus langhe uyt des Lants middelen en Domeynen hebben genoten’; *SSO* I, 1222b art. 5.

34 *CHB* V, 341-343.

daarna aan de orde zouden komen. Dezelfde heren, die eerder in Friesland waren geweest, gingen daarop als commissarissen ter verpachting naar Friesland, voorzien van een waslijst aan vorderingen, die de Generaliteit op Friesland had, en met de opdracht om een tijdstip te bepalen waarop een delegatie uit de vier kwartieren naar Den Haag zou komen om de geschillen bij te leggen.<sup>35</sup>

Intussen werden andere belangrijke besluiten wél door alle kwartieren genomen. In maart 1632, voordat hij te velde trok, had stadhouder Ernst Casimir aan de Staten van Friesland de *survivance*, het recht van opvolging in zijn ambten, verzocht voor zijn twintigjarige zoon Hendrik Casimir, die toen diende als kolonel in het Staatse leger. Vanwege de verdiensten van het Huis Nassau werd het verzoek op 27 maart 1632 ingewilligd, waarbij de Staten evenwel de ‘absolute vryheyt, macht en autoriteyt’ behielden om de nieuwe stadhouder te zijner tijd van een passende instructie te voorzien.<sup>36</sup> Hierbij werd het voorbeeld gevolgd van Frederik Hendrik, aan wie kort daarvoor in ‘zijn’ gewesten de *survivance* was verleend – in 1631 in Overijssel, Utrecht, Holland en Zeeland, in 1632 in Gelderland – voor zijn in 1626 geboren zoon Willem II.<sup>37</sup> De verlening van de *survivance* voor Hendrik Casimir – die al snel door veel regenten schijnt te zijn betreurd<sup>38</sup> – hield niet een versteviging van de positie van de Friese stadhouder in. Hij had al weinig te vertellen, zo zal er op het Landschapshuis geredeneerd zijn, dat kon nu mooi zo blijven, en bovendien kon op deze wijze de machtige Frederik Hendrik – die zeker de ambitie had om stadhouder van alle gewesten te worden – op afstand worden gehouden.

Ernst Casimir had blijkbaar een vooruitziende blik, want nog datzelfde jaar, op 2 juni 1632, werd hij bij Roermond, tijdens de veldtocht van Frederik Hendrik langs de Maas, dodelijk in het hoofd getroffen door een vijandelijke kogel, volgens Van den Sande ‘tot groote droeffenisse van alle goede Patriotten ende mercklijcke verachteringhe van de gemeene sake’.<sup>39</sup> Op grond van de verleende *survivance* werd de jonge Hendrik Casimir de nieuwe stadhouder. De instructie die hij op 14 december 1632 van de Staten van Friesland kreeg, was nog stringenter dan die zijn vader had gehad, vooral om te voorkomen dat het stadhouderschap erfelijk zou worden.<sup>40</sup> Een dag eerder hadden de Staten namelijk besloten hem in zijn instructie te verbieden om op enigerlei wijze de *survivance* te verzoeken, of enig ander punt dat de Staten ‘hen alleen gereserveert ofte denselven Heeren Stadholders by hunne instructie ende

35 Arend, *Algemeene geschiedenis* III-3, 565-566.

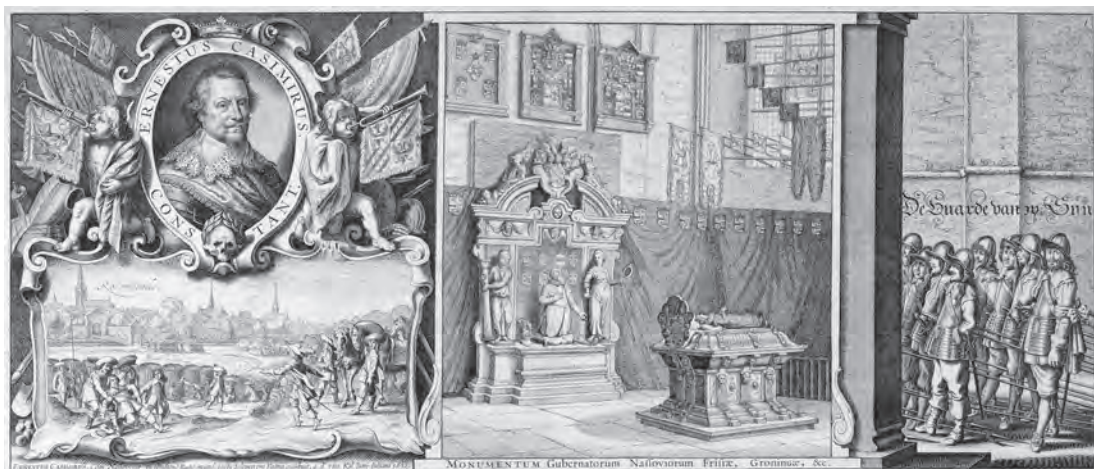
36 CHB V, 341.

37 Kernkamp, *Willem II*, 14. De opvolging in het kapitein- en admiraal-generaalschap werd pas in 1637 door de Staten-Generaal verleend; vgl. Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 336-338 en 349-350 en Groenveld, ‘Frederik Hendrik’, 24.

38 Zie noot 40.

39 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 163b.

40 Volgens de afgevaardigde van Friesland ter Staten-Generaal, Franckena, had de dood van Ernst Casimir voorkomen dat de *survivance* weer was ingetrokken: ‘seggende, so graaf Ernst niet en waere gebleven, de *survivance* groot perikel soude hebben gelopen, hetwelck het blyven ewechgenomen heeft’; Worp, *Briefwisseling* I, 361 (7 sept. 1632).



Afb. 11 De eerste van een serie prenten van de lijkstatie van Ernst Casimir van Nassau, bijgezet in de Grote Kerk van Leeuwarden op 3 januari 1633. Links zijn portret en daaronder een voorstelling van zijn sneuvelen op 2 juni 1632 bij de belegering van Roermond, in het midden zijn graftombe en rechts zijn lijfgarde.

commissie niet geaccordeert hebben'. Verder werden in vergelijking met de instructie van zijn vader met name de bepalingen ten aanzien van de aanstelling van officieren uitvoeriger verwoord en aangescherpt. In vacatures die in de garnizoenen ontstonden, mocht alleen worden voorzien door Gedeputeerde Staten en stadhouder 'collegialiter ende by pluraliteit van stemmen' (waarbij de stadhouder één stem had en de Gedeputeerden negen). Te velde mocht de stadhouder als vanouds de officieren aanstellen, behalve kolonels, overste luitenants en majoors, die door de Staten moesten worden aangesteld. Bij officersbenoemingen was de stadhouder verplicht om de 'ingeborenen den uitheemschen by concurrentie te præfereren'. De commissies (aanstellingsbrieven) van alle officieren moesten op naam van de Staten gesteld worden. Verder werden de bepalingen, die ook voor zijn vader hadden gegolden, herhaald. Zo diende hij Staten en Gedeputeerde Staten te eren en te respecteren en mocht hij zich geen gezag aanmatigen waardoor de soevereiniteit en hoogheid van het gewest aangetast zou kunnen worden. Hij mocht geen onroerende goederen in de provincie in eigendom hebben, hij mocht zonder toestemming geen garnizoenen verplaatsen en hij moest zich houden aan de instructies van Gedeputeerde Staten en het Hof van Friesland, voor zover die op hem van toepassing waren.<sup>41</sup>

Zodra het bericht van de dood van Ernst Casimir Leeuwarden had bereikt, werden grietman Edsard van Burmania en raadsheer Johannes van den Sande naar Gro-

41 CHB V, 354-356; SSO I, 1227a-1228b; vgl. Guibal, *Democratie*, 24.

ningen gestuurd om te bewerkstelligen dat Hendrik Casimir ook in Stad en Lande tot stadhouder zou worden aangesteld, omdat 'het om veel redenen nut was voor beyde Provintien, ghecombineert te blijven onder een Gouverneur'. Officieus speelde daarbij volgens Aitzema 'de consideratie van Vryheyt' een niet geringe rol, want de beide noordelijke gewesten behoorden 'suspect te zijn de al te groote macht ende gesach van Prins [Frederik] Hendrick, die alreede hadde de andere vijf Provintien, die oock alrede daer van hadden ghegheven de Survivance aen den Soon, noch een Kindt zijnde, schijnende also datmen een Erf-recht wilde daer van maecken. Sijnde beeter dat de Authoriteyt wat verdeelt wierde'. De regenten van Stad en Lande stemden uiteindelijk in met het verzoek van hun Friese collega's en benoemden Hendrik Casimir tot hun stadhouder, zij het met tegenzin, want de naburen hadden enige onenigheid. Die betrof onder meer de Friese militaire bezetting van Delfzijl, wat door de Groningers als een onaanvaardbare beteugeling van hún vrijheid werd beschouwd.<sup>42</sup> Ook in Drenthe volgde Hendrik Casimir zijn vader op als stadhouder.<sup>43</sup>

Onenigheid was er ook met Frederik Hendrik. De Staten-Generaal – of eigenlijk Frederik Hendrik zelf, die in deze jaren groot gezag had onder Hunne Hoogmogenden – wilden de officieren van bepaalde compagnieën die ter repartitie van Friesland stonden te velde door Frederik Hendrik laten benoemen. De Friese Staten weigerden resoluut: op 10 maart 1632 werd besloten dat men als vanouds deze officieren zélf bleef benoemen.<sup>44</sup> Volgens Aitzema beschouwden de Friezen het voorstel uit Den Haag als een 'sonderlinge flatterie', waardoor sommige particulieren 'poochden aen een ander te gheven, wat haer niet competeerde; capterende also voor haer ende de haere des Princen gunst ende beneficien, die wel loflijk waren voor haer particulier, maer schaedelijck voor het publijck'. Toen er in het leger voor Maastricht verschillende 'Friese' compagnieën vacant raakten, werden deze toch door de Prins vergeven. Van de Friese stadhouder viel geen protest te verwachten, want 'Graef Hendrick was jonck, noch niet in het Stadthouderschap geintroduceert, ende wilde sich niet opponeren'.<sup>45</sup> De verhouding met Frederik Hendrik en de Staten-Generaal zal er niet beter op zijn geworden toen de Staten van Friesland op 15 juni 1632 opnieuw geen gehoor gaven aan het herhaalde verzoek uit Den Haag de officieren van de troepen die ter repartitie van Friesland stonden ook

42 SSO I, 1226a; zie Worp, *Briefwisseling* I, 361-362. Ook als stadhouder van Stad en Lande kreeg Hendrik Casimir een strikte instructie (5 okt. 1632), met vergelijkbare bepalingen ten aanzien van militaire ambten, het aankopen van onroerend goed, het verzoeken om survivance en verandering van instructie; SSO I, 1228b-1229b.

43 Heringa, 'Zelfstandig geweest', 388-389.

44 CHB V, 340.

45 SSO I, 1227b. Eén van de genoemde vacatures was ontstaan door het overlijden van een oom van Aitzema, kapitein van een compagnie. De Friese gedeputeerde Franckena 'van wegen Haer Ho. Mog. in 't Leger gecommiteert, versocht selfs den Prins, om soo wel het Capiteynschap, deur mijn Ooms doot vacant, als de andere Chargen, te vergeven: wordende op sijn versoeck de Lieutenant Capiteyn, de Vendrich Luytenant, ende een ander Vaendrich, alle volgens propositie ende na den appetijt vanden Heer Frankena'.

– zoals bij officieren van andere gewesten wel gebruikelijk was – een eed van trouw te laten afleggen aan de Staten-Generaal. Het verzoek werd beschouwd als een ‘nieuwigheid’ en een inbreuk op de Friese ‘vry- ende gerechtigheden’.<sup>46</sup>

De bemoeienis van de Staten-Generaal met de Friese overheidsfinanciën werd ongetwijfeld eveneens als een grove inbreuk op de gewestelijke vrijheden beschouwd. Zoals we gezien hebben, waren de door de Generaliteit vastgestelde belastingen op 28 maart 1632 onder voorbehoud door drie kwartieren van de Landdag aangenomen. Het was echter de vraag of de resolutie (die immers niet door de Steden ondertekend was) inderdaad ten uitvoer zou worden gebracht en vervolgens of de belastingen ook in de jaren daarna zouden worden verpacht. Aitzema was daar nogal pessimistisch over; volgens hem verliep ‘dit werck ... soo haest als de Compagnien of Krijghsvolck weder te Velde was getrocken’.<sup>47</sup> Desalniettemin werden al spoedig door de Friese Staten besluiten genomen om gevolg te geven aan de resolutie van 28 maart, al zal de aanwezigheid van commissarissen uit Den Haag daarbij een rol hebben gespeeld. Reeds op 29 maart werd een – eveneens niet door de Steden ondertekende – resolutie genomen betreffende het hoorngeld en de impost op bezaaide landen en op 22 april werd een plakkaat tot invoering van het klein zegel uitgevaardigd.<sup>48</sup> Op 1 juni volgde het besluit, onder protest van de volmachten van de plattelandskwartieren, om voor de maanden mei en juni een omslag van 20 stuivers op het platteland en 12 stuivers over het corpergeld in de Steden te heffen.<sup>49</sup> Op 14 juni werd besloten om de eed voor de pachters van ’s lands middelen op te stellen en af te nemen alsmede de eed voor Gedeputeerde Staten, de grietmannen en de magistraten.<sup>50</sup> Op 24 augustus werd bovendien een instructie opgesteld voor de rechters die in belastingfraudezaken zouden worden benoemd.<sup>51</sup> Ten slotte viel op 14 september 1632 het besluit, onder protest van de volmachten van Leeuwarden, Bolsward, Franeker en Sneek, om met ingang van 1 oktober voor het gehele gewest de accijnzen te verdubbelen.<sup>52</sup>

Hoewel allesbehalve sprake was van eenstemmigheid op de Friese Landdag, die in belangrijke belastingzaken eigenlijk wel was vereist, waren de afgevaardigden van de Staten-Generaal in Friesland op grond van deze maatregelen hoopvol gestemd. Een van hen schreef in juli 1632 aan de Staten van Holland dat de voorgestelde middelen al verpacht waren en dat het ‘werck beghint gepreessen te worden’,

<sup>46</sup> CHB V, 345-346.

<sup>47</sup> SSO I, 1223a; Volgens Arend, *Algemeene geschiedenis* III-3, 565, vertrokken de troepen tegen het midden van maart (nieuwe stijl).

<sup>48</sup> CHB V, 343-345.

<sup>49</sup> TR, GBF inv.nr. 39 f. 5 (res. SF 1 juni 1632).

<sup>50</sup> TR, GBF inv.nr. 39 f. 12 (res. SF 14 juni 1632). Op 18 mei was besloten om te wachten met het afnemen van de eed van de belastingpachters totdat de ordonnances op de imposten waren gepubliceerd.

<sup>51</sup> TR, GBF inv.nr. 39 f. 34 (res. SF 24 aug. 1632); CHB V, 346-348 (ook door twee volmachten van de Steden getekend). Blijkbaar is deze rechtspraak nooit in de praktijk gebracht; in 1637 heeft de Raad van State herhaaldelijk doch steeds vergeefs getracht een dergelijke ‘verpachtingskamer’ tot stand te brengen, zie p. 301, 323, 339 en 354.

<sup>52</sup> TR, GBF inv.nr. 39 f. 50 (res. SF 14 sept. 1632).



zelfs door degenen die er eerst niets van moesten hebben. Hij drong er op aan dat er een dag zou worden beraamd waarop vertegenwoordigers van de ‘questieuse partijen’ in Friesland naar Den Haag werden geroepen, om hun geschillen door de Staten-Generaal te laten beslechten. Omdat de Staten van Holland veel aan deze kwestie gelegen was, werd inderdaad besloten een Hollands lid van de Raad van State naar Friesland te zenden.<sup>53</sup>

De genomen belastingmaatregelen hadden echter hoegenaamd geen positieve invloed op de bereidwilligheid van de Friezen om aan de financiële eisen van de Generaliteit tegemoet te komen. Op 14 juni besloten de Staten van Friesland het verzoek van de Staten-Generaal om aflossing van oude schulden af te wijzen; men was van mening dat er, zeker in vergelijking met andere gewesten, al genoeg was betaald.<sup>54</sup> Wel werd op 22 juni een commissie van extraordinaris rekenmeesters ingesteld om eventueel nog verschuldigde generaliteitslasten te onderzoeken en in augustus werd een soortgelijke commissie van volmachten benoemd, maar van enige werkzaamheid van deze commissies werd geen enkele blijk gegeven.<sup>55</sup> Intussen bleef men vanuit Den Haag betaling eisen. Zo werd zelfs de begrafenis van Ernst Casimir op 3 januari 1633 – zeven maanden nadat hij het leven gelaten had – door de vertegenwoordigers van de Staten-Generaal die bij deze plechtigheid aanwezig waren, aangegrepen om aan te dringen op betaling van de leveranciers van de Admiraliteiten. Van de Staten kregen ze echter nul op het rekest en uit de ‘humeuren’ van de Friese regenten werd geconcludeerd dat er ook niet meer te verwachten was dan ‘dilatoiren ende goede woorden’.<sup>56</sup>

Intussen nam onder de volmachten op de Landdag de ontevredenheid toe, zowel over de verzwaarde belastingdruk als over de wanordelijke administratie van de gewestelijke financiën. Op 29 november 1632 werd ontvanger-generaal Johan van Bootsma door de Staten gesommeerd eindelijk de rekeningen over de jaren 1629, 1630 en 1631 bij de Rekenkamer in te dienen en werd besloten de rekeningen van de ontvangers voortaan elk half jaar te laten indienen en te controleren.<sup>57</sup>

In het voorjaar van 1633 werden de ‘landschapsmiddelen’ opnieuw verpacht, en werden verschillende maatregelen genomen om deze geordender te laten verlopen en te voorkomen dat pachters, die van de vorige termijn nog bedragen schuldig wa-

<sup>53</sup> *PNH* V, 21 juli 1632 (nr. 1411).

<sup>54</sup> TR, GBF inv.nr. 39 f. 11 (res. SF 14 juni 1632).

<sup>55</sup> TR, GBF inv.nr. 39 f. 19 (res. SF 22 juni 1632). Benoemd werden de raadsheren Johannes Saeckma, Orck van Doyem, Hector Bouricius en Horatius Domans, oud-burgemeester van Franeker. Op 25 aug. 1632 werd opnieuw een commissie benoemd om de problemen met de Generaliteit betreffende de betalingen op te lossen, bestaande uit de volmachten Georg thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg en Frans van Donia uit Oostergo, Hobbe van Aylva en Orck van Doyem uit Westergo, Tiberius van Oenema en Esaias van Lycklama uit Zevenwouden en dr. Gellius Jongestal en Joannes Nijs uit de Steden; TR, GBF inv.nr. 39 f. 41 (res. SF 25 aug. 1632).

<sup>56</sup> *PNH* VI, 25 jan. 1633 (nr. 71). De Staten besloten onder meer de verlangde betaling in de schulden van de Admiraliteit over de jaren 1622-1627 opnieuw te excuseren; TR, GBF inv.nr. 40 f. 77 (res. SF 16 jan. 1633).

<sup>57</sup> *CHB* V, 352-353.



ren, opnieuw konden inschrijven.<sup>58</sup> Ook werd besloten de imposten op bezaaide landen, hoorngeld en paarden niet meer te verpachten, omdat dit nogal wat problemen met zich meegebracht had, maar te collecteren (rechtstreeks door ambtenaren te innen).<sup>59</sup> Om gehoor te geven aan de aanhoudende klachten van zowel inwoners als pachters werd door de Landdag op 25 mei een commissie benoemd, die vóór Pinkster moest rapporteren.<sup>60</sup> Op grond van het rapport werd op 24 augustus besloten aan de pachters van een aantal belastingen, die blijkbaar niet solvabel waren, uitstel van betaling te verlenen.<sup>61</sup> Toen ook ontvanger-generaal Bootsma naar aanleiding hiervan uitstel van betaling van pachtgelden verzocht, kreeg hij echter nul op het rekest.<sup>62</sup>

De Staten van Friesland waren zich er volgens Aitzema wel degelijk van bewust dat de 'oneenigheydt nopende het draghen van haer lasten veel quaet aen haer selfs dede', nu en in de toekomst. Daarom werd op 2 augustus 1633 een commissie door de Landdag ingesteld. Vijf raadsheren (Johannes Saeckma, Johan van den Sande, Orck van Doyem, Gellius Jongestal en Joannes Nijs), ontvanger van de klooster-goederen Albert van Aysma en een door hen voor te dragen lid (dat werd gedeputeerde Hobbe van Aylva, grietman van Baarderadeel), namen de niet geringe taak op zich om een oplossing te zoeken voor de aloude onenigheid tussen Oostergo, Westergo, Zevenwouden en de Steden met betrekking tot de belastingheffing. Expliciet werd gesteld dat aan de uitspraak van de commissie geen rechten zouden kunnen worden ontleend, evenmin als dat het geval was bij de uitspraak van de Staten-Generaal van 7 maart 1632; de Landdag behield het laatste woord.<sup>63</sup> Op 13 september 1633 kwam de commissie met haar rapport.<sup>64</sup> Onder meer deed zij de aanbeveling, in navolging van herhaalde adviezen van de Staten-Generaal, om ingaande mei 1634 de gemene middelen in te voeren 'in gelycker wegen als de lysten ende ordonnantien van de stadt Groningen ende Ommelanden melden ende uitbrengen'.<sup>65</sup> In plaats van de floreenbelasting zou op het platteland de verponding, zoals die in

58 O.m. TR, GBF inv.nr. 39 f. 82 en 40 f. 23 (res. SF 22 febr. en 1 april 1633).

59 TR, GBF inv.nr. 40 f. 27 (res. SF 11 april 1633). De collecte diende te geschieden overeenkomstig het op 29 maart 1632 vastgestelde reglement, zie noot 48.

60 TR, GBF inv.nr. 40 f. 39 (res. SF 25 mei 1633). Op 6 juli werd besloten om de commissie nog veertien dagen langer tijd te gunnen. De commissie bestond uit Abraham Roorda, Gabbe Wijgers Botma, Sjuick van Burmania, Anchises Andla, Amelius van Oenema, Hessel van Sminia, Jan van Beyma, Jan van Marssum en twee Gedeputeerden, *ibidem*, f. 43.

61 TR, GBF inv.nr. 40 f. 65 (res. SF 24 aug. 1633).

62 TR, GBF inv.nr. 40 f. 74 (res. SF 17 sept. 1633).

63 TR, GBF inv.nr. 40 f. 60 (res. SF 2 en 10 aug. 1633). Dat de benoeming van de commissie niet van een leien dakje ging, blijkt uit het feit dat enkele bladzijden eerder (f. 56) een soortgelijke resolutie is doorgestrept.

64 CHB V, 358-359 (13 sept. 1633); SSO II, 10b-11a (14 sept. 1633); Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 177b; TR, SHA inv.nr. 93.

65 Reeds in 1601 waren de generale middelen algemeen ingevoerd en verpacht in deze provincie, maar niet van harte, omdat de 'omliggende provinciën d'selve noch niet angenoemen hebben, alsoe dat daerdeur alle neringhe gants van hijr gediverteert ende de ingesetenen van Stadt ende Lande tot het march toe uitgesogen worden'; Van der Ent en Enthoven, *Gewestelijke financiën*, 26.

dat gewest gold, moeten worden geheven, en dan tweemaal zoveel moeten opbrengen als daar. De heffing van floreen in de 'corporen' van de Steden zou gestaakt moeten worden en – zodra de verponding was ingevoerd – ook op het platteland. Korenmolens die de laatste veertig jaar buiten toestemming van Gedeputeerde Staten op het platteland waren gebouwd, moesten worden afgebroken (in verband met de belasting op het gemaal), met een redelijke vergoeding voor de eigenaren. Nieuwe molens zouden niet meer zonder toestemming van de Gedeputeerden mogen worden gebouwd en er zou nauwkeuriger toezicht moeten worden gehouden op bakkers en moutmakers.

Volgens Aitzema had deze uitspraak 'ooch al geen gevolg noch effect'.<sup>66</sup> Van den Sande weet te melden dat er op de Landdag veel besprekingen aan werden gewijd, en dat het uiteindelijk door Westergo en alle Steden werd aangenomen, maar dat Oostergo en Zevenwouden (met name de laaggelegen grietenijen, waarschijnlijk in verband met de heffing van hoorngeld) het niet konden goedkeuren.<sup>67</sup> De stemmen staakten dus en van het advies kwam niets terecht. Voor 19 oktober 1633 staat in het resolutieboek van de Staten echter wel het opmerkelijke besluit geregistreerd, dat de vier kwartieren tot overeenstemming zijn gekomen over de verpachting voor een half jaar van het gemaal, de impost op binnenlands dik bier en de dubbele imposten op hoornbeesten, bezaaide landen en paarden.<sup>68</sup> In werkelijkheid was die eensgezindheid slechts oppervlakkig en hooguit van tijdelijke aard. Het invorderen van de accijnzen bracht in de praktijk nogal wat moeilijkheden met zich mee, die terug te voeren zijn op zowel de verschillen tussen stad en platteland als de onwilligheid van vele inwoners om te betalen.<sup>69</sup>

Toen eind maart, begin april 1634 de nieuwe verpachtingen moesten worden vastgesteld, liep het weer vast op de belangentegenstellingen tussen de kwartieren. Op 28 maart werd besloten om, ter betaling van de Friese generaliteitslasten, imposten te heffen op grond van de uitspraak van de commissie uit de Staten-Generaal van 7 maart 1632 en de daarop genomen Statenresolutie van 8 maart, en 21 stuivers om te slaan over de florenen en 12 stuivers over de corpergelden. Dit besluit werd alleen getekend door volmachten van Oostergo en Zevenwouden. Diezelfde

<sup>66</sup> SSO II, 10b.

<sup>67</sup> Van den Sande, *Nederlandtsche historie*, 178b.

<sup>68</sup> TR, GBF inv.nr. 40 f. 81 (res. SF 19 okt. 1633). Daarbij zou worden uitgegaan van de 'taux' die op 24 aug. was vastgesteld op advies van de commissie die op 25 mei 1633 was ingesteld. Blijkbaar werden er dubbele imposten geheven omdat deze op het platteland en in een vijftal steden in mei 1633 niet waren verpacht.

<sup>69</sup> Op 12 dec. 1633 kregen Gedeputeerde Staten op verzoek van Willem van Vierssen, ontvanger-generaal van de domeinen, opdracht van de Staten de pachters te assisteren tegen de stadsbesturen, omdat de inning van dubbele accijnzen op wijn, bier, laken en dergelijke grote problemen gaf in Leeuwarden, Bolsward, Franeker en Sneek; TR, GBF inv.nr. 40 f. 88. De steden weigerden verder de wissels op de betalingen van de in de steden geheven corpergelden uit te betalen aan de compagnieschrijvers, die deze hadden gekregen om de soldij te kunnen betalen; TR, GBF inv.nr. 40 f. 96 (res. SF 17 jan. 1634). Op 18 jan. 1634 kregen Gedeputeerde Staten de opdracht om een plakkaat te laten drukken met nadere bepalingen omtrent het beestiaal en de belasting op bezaaide landen, vanwege de problemen die de belastingpachters bij de inning van deze belastingen (vastgesteld bij de resolutie van 19 okt. 1633) ondervonden; TR, GBF inv.nr. 40 f. 97.

dag namen Westergo en de Steden een op enkele punten afwijkend besluit, waar de volmachten van vijf grietenijen van Oostergo zich bij aansloten (Leeuwarderadeel, Ferwerderadeel, Westdongeradeel, Oostdongeradeel en Rauwerderhem), met verzoek aan de Landdag om één van beide resoluties aan te nemen. Enkele dagen later, op 2 april, dachten Westergo en de Steden op hun manier de knoop door te hakken door te besluiten dat Gedeputeerde Staten op het Landschapshuis de middelen van consumptie dienden te verpachten volgens de uitspraak van de Staten-Generaal en de daarop gevolgde Statenresolutie van maart 1632, 21 stuivers over de florenen om te slaan, het corpergeld voorlopig ongemoeid te laten en voor schotschietende huizen zowel florenen als haardstedengeld te laten betalen. De volmachten van de vijf genoemde grietenijen van Oostergo sloten zich hierbij aan.<sup>70</sup>

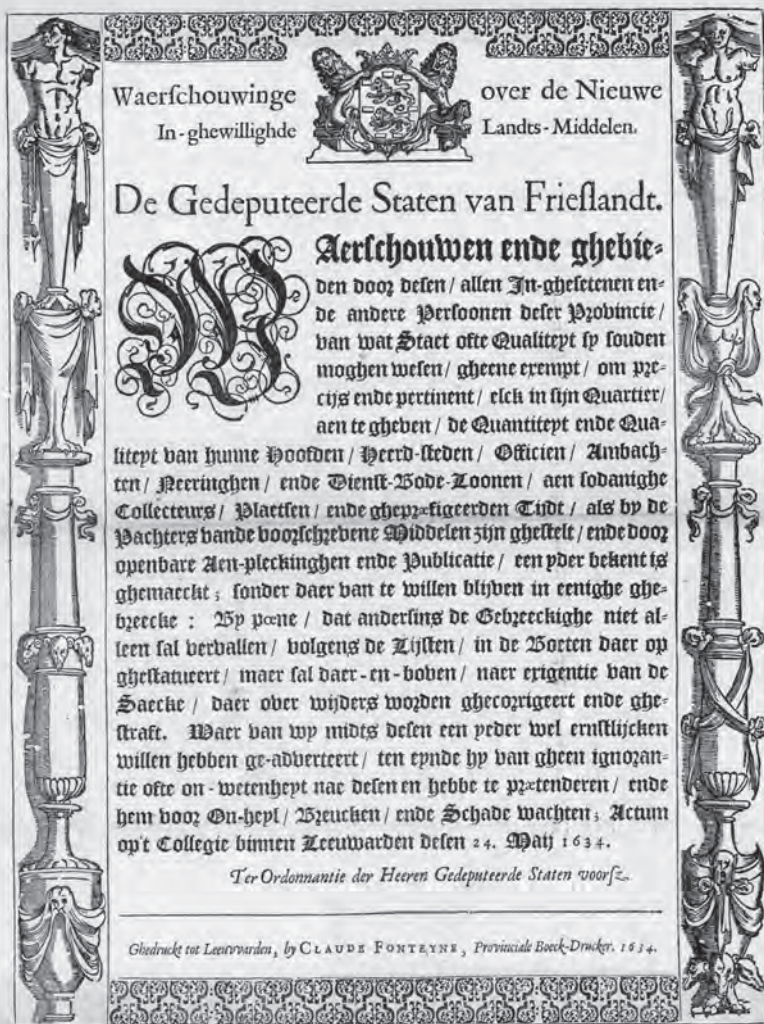
Dat de dreigende impasse tussen de kwartieren toch werd doorbroken, zal aan twee factoren hebben gelegen. Ten eerste werd voor de hoorngelden op 16 april een onderscheid gemaakt tussen de 'hoge' en 'lage kwartieren', oftewel de rijke kleigronden in het noordwestelijk deel van de provincie en de veel schralere zand- en veengronden in het zuidoostelijk deel (zuidelijk Oostergo en Zevenwouden),<sup>71</sup> waardoor tegemoet werd gekomen aan de bezwaren van de grietenijen in de lage kwartieren, waar nu een lager tarief gold. De grens tussen beide kwartieren werd nauwkeurig beschreven en zou voor deze belasting tot aan het eind van de Republiek gelden.<sup>72</sup> In de tweede plaats werd er door de Staten-Generaal sterk op aangedrongen dat Friesland de toegezegde en achterstallige generaliteitslasten zou afdragen. Reis op reis hadden afgevaardigden van de generaliteit al naar Friesland ondernomen. Brieven van generaliteitsvertegenwoordigers in Leeuwarden waren geheim gehouden om gewillige gewesten niet op verkeerde gedachten te brengen. Nu door onderlinge verdeeldheid alweer niet kon worden besloten om volgens de Generaliteit eenmaal aangenomen 'gemene middelen' in te voeren, togen de heren Albert Sonck uit Holland en Goossen Schaffer uit Groningen vanwege de Staten-Generaal naar Leeuwarden om de Friezen op de rechte weg te helpen. Anders, zo luidde de onheilspellende boodschap, dreigde er oproer onder de soldaten en was de ondergang van het land aanstaande.<sup>73</sup> Op 4 april besloten de Staten van Friesland de gevraagde bedragen niet te betalen of betaling uit te stellen, deels uit onmacht, oftewel geldgebrek, en deels uit onwil, omdat men van mening was dat de Staten-Generaal wel andere bronnen van inkomsten ten dienste stonden. Desalniettemin werden op 22 april de bepalingen voor de verpachting van de belastingen per 1 mei door de Landdag vastgesteld – Zevenwouden tekende niet en Oostergo onder voorbehoud – en werden Gedeputeerde Staten gelast de verpachting te laten plaatsvinden. De 'nieuwe middelen van Hooft ende Schoorsteen gelden, van Impositien

<sup>70</sup> Vgl. HCL, SIL nrs. 339d, e en f, (dd. 11 april 1634).

<sup>71</sup> CHB V, 363.

<sup>72</sup> Vgl. *Tegenwoordige Staat IV*, 389-400 en Faber, *Drie eeuwen II*, 642-643.

<sup>73</sup> Arend, *Algemeene geschiedenis III-4*, 755-756.



Afb. 12 De Waerschouwinge over de Nieuwe In-ghewillighde Landts-Middelen (1634).

op d'Officieren, handtwercken ende neeringen' werden vervolgens 'tot grote sommen' verpacht. Gedeputeerde Staten gaven landschapsdrukker Claude Fonteyne opdracht een *Waerschouwinge over de Nieuwe In-ghewillighde Landts-Middelen* te drukken, gedateerd 24 mei 1634 (zie afbeelding 12). Alle belastingplichtigen werden aangemaand aangifte te doen. Wie nalatig was, zou niet alleen de gebruikelijke boete krijgen, maar ook een zwaardere straf te wachten staan.

### Het oproer van 1634

De dreigende taal van deze 'Waerschouwinge' kon de steeds groter wordende kloof tussen geregeerden en bestuurders, tussen volk en elite, niet dichten. Onder het gewone volk heerste grote ontevredenheid en zelfs angst voor de nieuwe, zware accijnzen, want, zo schreef Van den Sande, deze 'druckten den gemeenen Man, die tot noch toe weynigh of geen lasten gedragen hadde'.<sup>74</sup> En degenen die verantwoordelijk waren voor de invoering en het innen van deze belastingen – volmachten ten Landdage, belastingpachters en hun collecteurs – waren als de dood voor een mogelijke uitbarsting van volkswoede, waarbij zij het uiteraard zouden moeten ontgelden.

Typerend voor de gespannen situatie is de brief, die de Bolswarder schrijnwerker Jacob Gysberts op 24 mei 1634 schreef aan de belastingpachters Wijbe Siurds c.s. te Leeuwarden. Sinds jaar en dag was Jacob namelijk collecteur in Bolsward, kennelijk voor de geadresseerden. Als ambitieus ambachtsman was hij doorgedrongen tot de gelederen van het stadsbestuur en eerder dat jaar was hij voor het eerst (en voor het laatst) ook volmacht ten Landdage geworden, voor de Bolswarder gezwoeren gemeente.<sup>75</sup> Deze positie van collecteur én volmacht zou hem zuur opbreken. Onder het 'grau' deed namelijk het gerucht de ronde dat hij wel 600 of zelfs 1600 gulden gekregen had voor zijn stem op de Landdag om de nieuwe middelen in te willigen. Ook van andere volmachten, zoals Regnerus Bruynsma uit Wommels, secretaris en volmacht voor Hennaarderadeel (die 3000 gulden ontvangen zou hebben) werden dergelijke 'graue leugens' verteld, waardoor men 't gemene volck ons op de hals drijft'. In het holst van de voorafgaande nacht had het 'geboeft' reeds de euvele moed gehad stenen tegen zijn voordeur te smijten en aan de ring van de deur 'schandelijcke dingen' te bevestigen. Alom, 'op straten en steijgen', zo had Jacob vernomen, werd verteld dat men, zodra de nieuwe middelen waren ingevoerd, van plan was zijn huis te ruïneren en hem zelfs dood te slaan. Dit was, zo verzuchtte hij, het profijt dat hij van zijn volmachtschap had. En wie zou hem beklagen, want hij werd toch alle dagen gewaarschuwd door zelfs de 'treftigste lueden' van de stad?

<sup>74</sup> Van den Sande, *Nederlandtsche historie*, 178b-179a.

<sup>75</sup> Samen met Tijmen Fransz. Eysma; TR, SHA inv.nr. 355.



Uit angst voor de komende ‘samenrotting’ van het gepeupel liet hij daarom weten van het collecteren af te zien en terug te keren naar zijn ambacht. Zijn grootste ‘droefheijt’ werd nog veroorzaakt door het feit dat zijn zoon (Gysbert Jacobs of Japicx, geboren in 1603 en op dat moment schoolmeester in Witmarsum), die nog maar een ‘jonckman’ was, er op werd aangezien en het niet zou kunnen verdragen wanneer hij met het innen van belastingen doorging.<sup>76</sup>

De brief van de Bolswarder collecteur werd doorgespeeld aan de stadhouder, die daarop bij het stadsbestuur van Bolsward navraag deed. Weliswaar was ’s nachts aan Jacob Gysberts’ deur een schrobber met een in riemen gesneden stuk lever gehangen, zo liet de magistraat op 27 mei weten, maar van onrust onder het volk was verder niets te merken. In goed overleg met de gezworen gemeente en de burgerhopluiden van de schutterij dacht men de orde wel te kunnen handhaven.

Een week later waren de vroede vaders van Harlingen minder optimistisch gestemd. Zij hielden wel degelijk rekening met oproerigheid in hun stad, zeker wanneer het ‘gemene seevarent volck’ weer aan wal kwam. Daarom vroegen zij aan de stadhouder om de compagnie, die normaliter in de stad in garnizoen lag en onlangs was vertrokken, er te laten terugkeren. Ook de stadhouder zelf, die op dat moment in Groningen verbleef, was er niet gerust op. Diezelfde dag schreef hij aan Gedeputeerde Staten dat hij had vernomen dat de publicatie betreffende de gemene middelen, de hierboven genoemde ‘Waerschouwinge’ van 24 mei, nog niet was gepubliceerd en dat dit nu zo snel mogelijk moest gebeuren. Enkele dagen later, op 6 juni, lieten de Gedeputeerden weten dat het plakkaat inmiddels was gedrukt en alom in de provincie werd aangeplakt; een exemplaar was bijgesloten (zie afbeelding 12).

Inmiddels had de stadhouder uit voorzorg, zowel aan de Staten-Generaal, als aan Frederik Hendrik gevraagd de vijf compagnieën, die de provincie dat voorjaar hadden verlaten om te velde te trekken, terug te sturen teneinde de orde in de provincie te helpen bewaren. Geantwoord werd dat deze troepen niet gemist konden worden aangezien de vijand zijn soldaten reeds liet marcheren. De Staten-Generaal voegden daaraan toe dat zij hadden vernomen dat de gemoederen in Friesland al tot bedaren waren gekomen waardoor de noodzaak minder groot was geworden.<sup>77</sup>

De situatie liet zich toch ernstiger aanzien dan aanvankelijk werd aangenomen. Gedeputeerde Staten schreven Hendrik Casimir dat het steeds onrustiger werd in de provincie en dat zijn komst dus dringend gewenst was. Op zondag 8 juni antwoordde de stadhouder dat hij in Groningen die dag eerst het ‘nachtmal des Heeren’ wilde bijwonen, maar de volgende dag naar Leeuwarden zou vertrekken. Nog voor zijn vertrek vroeg hij Gedeputeerde Staten van Stad en Lande toestemming 75 musketiers en 45 piekeniers met hun officieren uit de vestinggarnizoenen in deze-

<sup>76</sup> TR, SHA inv.nr. 444; de brief geciteerd bij Breuker, *It wurk* II-1, 200-201.

<sup>77</sup> Frederik Hendrik aan Hendrik Casimir, 30 mei/9 juni 1634; KHA, AHC inv. nr. 11. Frederik Hendrik stelde wel twee compagnieën te voet en een te paard uit Emden en Lieroord ter beschikking; Frederik Hendrik aan Hendrik Casimir, 12/22 en 15/25 juni 1634; KHA, AHC inv. nr. 11.

provincie te lichten om het Leeuwarder garnizoen mee te versterken. Het in Friesland aanwezige krijgsvolk zou namelijk niet bij machte zijn 'overall het ontsteeckene vuur te weeren ende de gemeente in toom te houden'. Die inschatting was juist, want terwijl Hendrik Casimir in Groningen aan het Heilig Avondmaal zat, begonnen relschoppers in steden als Leeuwarden, Dokkum, Harlingen en Sneek en in enkele grote dorpen als Kollum en Sexbierum zich te roeren. Daarbij waren belastingpachters, belastingcollecteurs en volmachten ten Landdage, die verantwoordelijk werden gehouden voor de invoering van de nieuwe belastingen, vaak de kop van jut. Hier en daar werden zij door het volk 'qualijck getracteert' door ingooien van ruiten en het plunderen van hun huizen.

Het gevaarlijkste oproer begon op 10 juni in Kollum, één van de grootste dorpen van Friesland, met samenscholingen in de herbergen. Daarbij ontpopte zekere Offke Haijes zich als gangmaker en 'capitain'. 's Avonds kwam het tot een uitbarsting en werden de huizen van de Kollumer belastingpachters en -collecteurs Saecke Siercks, Syoerdt Wybes en Lieuwe Douwes door een menigte geplunderd. Zingend en scheldend trok de meute vervolgens naar Buitenpost, waar het huis van Suffridus Riemersma, grietenijsecretaris van Achtkarspelen, het moest ontgelden. De volgende dag sloten zich nog meer mensen bij het oproer aan. In de herbergen, waar flink werd gedronken, werd geroepen dat ook het huis van Ritske van Eysinga, volmacht ten Landdage voor Kollumerland, aangetast moest worden. Eysinga kreeg hier lucht van en wist de snode plannen vooralsnog te verhinderen door enkele tonnen bier naar de herberg van Jacob Jans, het hoofdkwartier van de oproerlingen, te laten brengen. Met de trommel, die aan de dorpsomroeper was ontfutseld, werden nog meer mensen op de been gebracht om zich tegen de nieuwe belastingen te verzetten en voor de 'Vryheyte des Lants' te vechten. Met vliegend vaandel, ontvreemd uit het rechthuis van de grietenij, en slaande trom paradeerde de meute achter Offke Haijes aan over de hoofdstraat, van het Oost- naar het Westeinde en terug. Na verloop van tijd werd onder zijn aanvoering opgetrokken naar het huis van ontvanger Jacob Rosema. Deze had ook op bier getrakteerd, in de herberg van Lyeuwe Hessels, maar dat weerhield het 'populasse' niet de vensters van diens huis in te gooien en het huisraad te vernielen en te roven. Rosema was niet thuis, en tegen de dienstboden werd gezegd dat ze de ontvanger 'in riemen snijden' zouden wanneer ze hem te pakken kregen. De dag daarop, 12 juni, werd doorgebracht met zuipen en feestvieren in de herbergen (het bier van Eysinga en Rosema was nog niet op), waardoor men 's nachts genoeg moed had opgevat om opnieuw naar Buitenpost te marcheren en daar de state van oud-grietman en gedeputeerde Tarquinius van Boelens te plunderen. Op 13 juni werd opnieuw een aanslag op het huis en de persoon van Eysinga beraamd, 's middags, om ook Eysinga zelf in handen te kunnen krijgen.

Toen de tijding kwam dat er vanuit Leeuwarden soldaten in aantocht waren, werden in allerijl barricaden opgeworpen en een 'wagenburg' gemaakt. Na enkele



uren werd het verzet van de met hooivorken, stokken en soortgelijk primitief wapentuig bewapende Kollumers gebroken. Enkele oproerkraaiers werden door de soldaten naar Leeuwarden afgevoerd en door het Hof streng gestraft. Offke Haeijes en zijn handlangers Jan Harckes en Drieus Aebes waren gevlucht, maar werden later alsnog gearresteerd. Op 17 december 1636 werd Offke door het Hof ter dood veroordeeld. Jan en Drieus werden op het schavot 'strengelijck gegeselt' en uit de provincie verbannen, Jan voor vijf jaar en Drieus ten eeuwigden dage.<sup>78</sup>

Ook in Franeker werden pachters flink lastig gevallen, hier door studenten, die hun belastingvrijstelling hadden verloren.<sup>79</sup> In Harlingen moest burgemeester Fedde Feddes Bonnema het ontgelden – zijn huis werd geplunderd – omdat hij door als volmacht op de Landdag in te stemmen met de invoering van de nieuwe belastingen, rekenmeester in de Generaliteitsrekenkamer zou zijn geworden.<sup>80</sup> Ook een belastingpachter en -collecteur als Johannes Oedses te Arum kreeg het zwaar te verduren. Door 'vereringen met bier', zo schreef hij op 14 juni aan Gedeputeerde Staten, had hij tot dusver plundering van zijn huis weten te voorkomen, maar de volgende dag zou er jaarmarkt zijn. Dan zou het volk hem ongetwijfeld 'opt lijff vallen ende spolieren'. Om dit te voorkomen, verzocht hij enkele soldaten naar Arum te laten komen, die hij graag met eten en drinken wilde onderhouden.<sup>81</sup> Er waren echter geen manschappen genoeg om hier en elders, waar onrust dreigde, de orde te kunnen handhaven.

Niet voor alle regenten hield de oproerigheid louter kommer en kwel in. Wanneer de gelegenheid zich voordeed en het in hun kraam of liever factie te pas kwam, werd de ontevredenheid onder het volk aangegrepen om in troebel water vissen. Dan werd het volk gemobiliseerd en de volkswoede gestimuleerd om een politieke tegenstander uit te schakelen of de tegenstrevende factie buiten spel te plaatsen.<sup>82</sup> Dat was bijvoorbeeld het geval in Sexbierum, waar in de nacht van 7 op 8 juni het huis van Jacob van Adelen, substituut-volmacht van Barradeel,<sup>83</sup> werd belegerd en

78 Het verloop van het Kollumer oproer is gereconstrueerd aan de hand van de vonnissen van het Hof van Friesland van de Kollumers Mintze Gielts (vrijspraak, 19 juli 1634), Innenburgh Caspars (voor een jaar uit de provincie verbannen, 8 sept. 1634), Agnieta Caspars (voor twee jaar verbannen, 9 sept. 1634), Gerrijt Aebes (vrijspraak, 11 sept. 1634), Haeije Offes, zoon van Offke Haeijes (vrijspraak, 13 sept. 1634), Willem Jans (vrijspraak, 25 april 1635), Offke Haeijes (op het schavot 'met den swaerde' onthoofd, 'gunnende 't lichaam de begraefenis', 17 dec 1636), Jan Harckes (op het schavot 'strengelijck gegeseld' en voor vijf jaar uit de provincie verbannen, 17 dec 1636) en Drieus Aebes (op het schavot 'strengelijck gegeseld' en ten eeuwigden dage uit de provincie verbannen, 20 dec 1636); TR, AHF inv.nr. 7496 (de vonnissen van 1634) en inv.nr. 7497 (de vonnissen van 1635 en 1636), vgl. Vleer, 'Kollum' en Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 179a.

79 ASF inv.nr. 2934 (Telting, *Register*, nr. 825); SSO II, 159b.

80 SSO II, 159b.

81 TR, SHA, inv.nr. 444.

82 Zie over het mobiliseren van het volk door de elite in het kader van factiestrijd: Dekker, *Holland in beroering*, 74-76.

83 Jacob van Adelen komt dan ook niet voor op de bewaard gebleven lijsten van volmachten ten Landdage. Volmachten voor 1634 voor Barradeel waren Julius van Eysinga en Hesselus Wringer, secretaris van die grietenij; TR, SHA inv.nr. 355, Engels, *Volmachten*.

geplunderd. Het oproer was geregisseerd door de grietman van Barradeel, Douwe van Hottinga, wiens eigen state zoals we eerder gezien hebben in 1626 door rebel-lerende Bolswarders was geplunderd. Door Adelen aan te wijzen als medeverantwoordelijke voor het opleggen van ondraaglijke lasten (al zullen er ook wel enkele vaatjes bier aan te pas zijn gekomen) wist hij het volk tegen Adelen op te stoken. Op deze wijze dacht Hottinga, die op dat moment geen volmacht ten Landdage was, ongetwijfeld niet alleen een rekening te vereffenen met zijn rivaal in de grietenij, maar er ook op de Landdag – we komen er nog op terug – mogelijk garen bij te spinnen. De state van Adelen werd ‘door eenige honderden mannen en wijven met de grootste furie’ aangevallen, en het had nog slechter kunnen aflopen wanneer niet enkele vooraanstaande boeren zich bij de grietman hadden gevoegd, en hem ‘met gevouwen handen’ hadden gesmeekt het volk tot bedaren te brengen. Hottinga kon dit als handhaver van het overheidsgezag uiteraard niet weigeren en liet met tegenzin zijn gezag gelden. Als aanstoker van het volksgeweld werd hij door Adelen aangeklaagd en door het Hof uiteindelijk veroordeeld tot betaling van een schadevergoeding.<sup>84</sup> De voornaamste oproerling, Jacob Feddes uit Tjummarum, die met een ‘roer’ gewapend was geweest, kwam er minder genadig vanaf. Hij werd naderhand door het Hof ter dood veroordeeld en onthoofd. Een medeplichtige, Tijaerd Willems uit Pietersbierum, werd op het schavot gelegeseld en voor altijd uit Friesland verbannen.<sup>85</sup>

84 ‘Tafel van het geslacht van Cronenburg’, in: Kok, *Vaderlandsch woordenboek* X (Amsterdam 1788), tegenover 570; Ferwerda en Kok, *Wapen-boek*, s. Cronenburg, gen. 7; AHF inv.nr. 16505 (pron. 15 juli 1636, diff. 46). Bij een andere gelegenheid had grietman Hottinga Adelen zo gewelddadig aangevallen en met een dikke stok geslagen, dat hij hem bijna van het leven had beroofd (*ibidem*, diff. 11, 36 en 37).

85 Uit de betreffende vonnissen van het Hof van Friesland blijkt dat in de nacht van 7 op 8 juni de substituut-procureur-generaal met enkele ‘ruiters’ in Sexbierum was geweest ‘tot maintien van de pachters der nieuwe gemene middelen’, die op de vorige Landdag waren ingewilligd. Geconstateerd was dat er na het luiden van de kerkklokken van Sexbierum en Tzummarum groot tumult was ontstaan. Zodra de ruiters uit het zicht waren verdwenen was een grote groep opgetrokken naar het huis van Jacob van Adelen (1592-1643). Eén van de oproerlingen was Jacob Feddes uit Tzummarum, die met een roer (geweer) gewapend was. De poort van de state werd met een ‘plancke’ ingerammeid en Jacob Feddes was een van de eersten die het ‘hiem’ (erf) van de state betraden. Adelen was met zijn broers en zusters gevlucht op het ‘groothuijs’, ‘hoochuijs’ of de ‘Stins’. De deur van dit pand werd eerst met een ‘ponther’ bewerkt (een lange paal die in de lengte over een roer hooi of koren wordt gelegd en aan de voor- en achterkant met touwen wordt aangehaald; *GWNT* XII, II 3272 en 3300), en vervolgens met een bijl. Om erger te voorkomen openden de doodsbanne bewoners de deur. Jacob Feddes richtte zijn roer op Jacobs jongere broer Seerp, maar het geweer werd door een van de omstanders onder de woorden ‘dat is de man niet’ afgewend. Vervolgens gaf grietman Douwe van Hottinga (sic) hem het bevel geen verder geweld te gebruiken. ‘Om dat ghij het sijt mijn heer sal ick het laten’, antwoordde Jacob Feddes, ‘anders souw ick hem deurbrijen’. Ondertussen werd het huis ‘bestormdt, geraserd, de glazen ende fensteren ingesmeten, mitsgaders de mobilen ende huijsraden geplunderd ende geruineerd’. Jacob Feddes werd op 21 febr. 1635 door het Hof veroordeeld om op het schavot met het zwaard onthoofd te worden; het vonnis werd nog dezelfde dag voltrokken. Tijaerd Willems uit Pietersbierum, die bij de plundering ook aanwezig was geweest, werd op het schavot ‘strengelijck gegeesselt’ en ten eeuwigen dage uit de provincie verbannen (28 febr. 1635). Dirck Claessen, ‘glaesmaecker’ uit Tzummarum, werd van het ten laste gelegde vrijgesproken (10 april 1635); TR, AHF inv.nr. 7497, Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 95.

### De Friese soevereiniteit op de proef gesteld

De moeilijkheid bij de ongeregeldheden was dat veel in Friesland gelegerde troepen te velde waren getrokken. Weliswaar leverden de soldaten van de ongeveer zes compagnieën die in Leeuwarden ingekwartierd waren veel gevangenen over aan justitie, waardoor de opstandelingen 'soodanighen vreesse aenghejaecht wierde, dat eenige te Lande uytvluchtenden ende andere in stilte quamen'.<sup>86</sup> Maar om de nieuwe belastingen werkelijk in te kunnen voeren, waren veel te weinig soldaten achter de hand. Dat besef drong nu ook door tot de autoriteiten in Den Haag.<sup>87</sup> Daarom besloten Hunne Hoogmogenden en Zijne Excellentie twaalf compagnieën infanterie en een compagnie cavalerie naar Friesland te laten afmarcheren, veel meer dan waarom aanvankelijk door de Friese stadhouder was gevraagd. Om er zeker van te zijn dat deze niet onaanzienlijke legermacht, die in oorlogstijd aan het strijdtoneel werd onttrokken, niet voor niets werd ingezet, werd besloten vier Gedeputeerden ter Staten-Generaal mee te laten gaan: Simon van Beaumont uit Dordrecht, Hendrick Nobel uit Rotterdam, Simon van Beaumont, pensionaris van Middelburg en Johan van Weede uit Utrecht.

Bij deze oplopende spanningen speelde ook een andere kwestie een rol, waardoor de verhouding tussen Friesland en zijn bondgenoten én tussen Hendrik Casimir en Frederik Hendrik nog verder werd vertroebeld. Zoals we hebben gezien, was er al langer ergernis over de benoeming en eedsaflegging van officieren die ter repartitie van Friesland stonden en de militaire benoemingsrechten van Hendrik Casimir, maar nu was er een concreet geval. Hendrik Casimir had in 1633 namelijk de euvele moed gehad in zijn hoedanigheid als kapitein-generaal van Drenthe een nieuwe commandant van de belangrijke vestingstad Coevorden te benoemen, terwijl Frederik Hendrik als kapitein-generaal van de Unie van mening was dat dit juist tot zijn competentie behoorde.<sup>88</sup> Op de achtergrond speelde waarschijnlijk enige rancune van Frederik Hendrik een rol: in 1632 was niet hij, maar zijn achterneef stadhouder van Groningen en Drenthe geworden. Zeker in laatstgenoemd gewest werkte hij hem dan ook nogal tegen.<sup>89</sup> Hendrik Casimir werd in de kwestie-Coevorden gesteund door de Staten van Friesland en die van Stad en Lande, terwijl Frederik Hendrik de Staten-Generaal achter zich had.<sup>90</sup>

<sup>86</sup> Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 179a.

<sup>87</sup> Volgens Van den Sande werd door de geruchten de ernst van de onlusten buiten de provincie overschat; *Nederlandsche historie*, 179a.

<sup>88</sup> Aitzema weet te melden dat het initiatief voor deze actie afkomstig was uit Overijssel, 'alwaer de Heer Sweder van Haersolte de meeste directie hadde; en te Hove wel stont: hy socht den Prins en desselfs gesach allenthalven te vermeerderen: ende daer door ontvingh hy wederom veel benefitie van den Prins: en dat is d'ordinaris Negotie te Hove'; *SSO II*, 9b-10b en 163a.

<sup>89</sup> Heringa, 'Zelfstandig geweest', 391 noot 136.

<sup>90</sup> De vergelijkbare kwestie-Hasselt zal nog niet vergeten zijn, zie hiervoor Koopmans, 'Friesland en Holland', 144-146.

De bijna vijftigjarige prins Frederik Hendrik was een gelauwerd krijgshoofd van Europees formaat, met een voor een stadhouder zeer sterke machtspositie, die behalve stadhouder van het machtige Holland en vier andere gewesten ook kapitein-generaal van de Unie was. De 21-jarige graaf Hendrik Casimir daarentegen, die in dynastiek opzicht al de mindere was van zijn Oranjeneef, was slechts stadhouder van Friesland en Groningen en van het Landschap Drenthe, dat niet als volwaardig gewest mocht meetellen. Het ging hard tegen hard. Hendrik Casimir hield vast aan zijn benoeming van Anthony Polman als commandeur van Coevorden en Frederik Hendrik aan die van zijn kandidaat Johan van Renesse.<sup>91</sup>

De compagnieën die nu naar Friesland werden gestuurd, stonden niet ter repartitie van Friesland, en waren dus geen gehoorzaamheid verschuldigd aan Hendrik Casimir en de Staten van Friesland, maar aan Frederik Hendrik en de Staten-Generaal. Dat juist deze troepen werden ingezet, was ongetwijfeld met opzet, aangezien twee niet-Friese compagnieën uit Arnhem van Frederik Hendrik patent gekregen hadden naar het noorden te marcheren, terwijl de 'eigene Friese gardes' van Hendrik Casimir en twee Friese 'kolonels compagnien', die eveneens in Arnhem gelegerd waren, maar niet onder eed stonden van de Staten-Generaal, aldaar in garnizoenen moesten blijven.<sup>92</sup> Dat de Prins nu, geheel buiten zijn Friese collega om, zijn macht liet gelden door een grote troepenmacht die niet ter repartitie van Friesland stond deze provincie binnen te laten trekken, moet voor Hendrik Casimir als kapitein-generaal van dat gewest een enorme slag in het gezicht zijn geweest. Kortom, Hendrik Casimir verkeerde in een netelige positie. In zijn eigen provincie Friesland moest hij het hoofd bieden aan volksoproeren en factiestrijd, was hij aan handen en voeten gebonden aan een stringente instructie en werd hij als gezagsdrager gewantwoord, terwijl hij door Frederik Hendrik en de Staten-Generaal werd behandeld als *quantité négligeable* – hoe kon hij nu zijn taak als handhaver van rust en orde, als *custos concordiae*, in zijn gewesten waarmaken? Moest hij het vertrouwen winnen van de Staten van Friesland – wat gegeven de omstandigheden het meest voor de hand lag – of juist dat van Frederik Hendrik?

Er waren nog andere redenen waarom de komst van de grote troepenmacht samen met de heren van de Staten-Generaal in Friesland met veel argwaan tegemoet werd gezien en er grote angst bestond dat de provincie tegen wil en dank iets zou worden opgedrongen.<sup>93</sup> De heren van de Staten-Generaal hadden in overleg met Frederik Hendrik namelijk een instructie meegekregen, die angstvallig geheim werd gehouden, ook, of juist, voor de Friese vertegenwoordigers in Den Haag. Dit werkte het wantrouwen van de Friese stadhouder en Gedeputeerde Staten uiteraard danig in de hand. Bovendien was niet om de bezending gevraagd en beschouw-

91 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 181b-182b; vgl. SSO II, 160b-163a en Heringa, 'Zelfstandig gewest', 388 noot 117.

92 Zie hoofdstuk 3 noot 132 en p. 182.

93 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 180a.

de men het ongevraagd inbrengen van ‘vreemde’ troepen als een regelrechte inbreuk op de Unie van Utrecht. Daar kwam nog bij dat de soldaten, die vanuit het zuiden over land kwamen, orders hadden gekregen rechtstreeks naar Leeuwarden op te rukken. Maar juist in de Friese hoofdstad waren genoeg troepen gelegerd, terwijl in andere steden en dorpen grote behoefte was aan soldaten ter handhaving van de orde en om de invoering van de nieuwe belastingen zeker te stellen. Daarbij baarde het de Friezen grote zorgen, dat de legermacht dwars door Zevenwouden naar Leeuwarden zou trekken en daar ook ingekwartierd zou moeten worden. Dat zou aan de bewoners van die streek, die zich tot dusver ‘alletijt goedwillich ende in rust gehouden hadden’, ongetwijfeld veel schade berokkenen en dus tot ‘klachten ende murmeratie’ en wellicht eveneens oproerigheid aanleiding kunnen geven.

De overeenkomsten met de deputatie van de Staten-Generaal die tweeënhalf jaar eerder, begin 1632, met troepen naar Friesland was gekomen, zijn opvallend. Ook toen was de instructie aan de Friese gedeputeerden ter Staten-Generaal geheim gehouden, was deze bezending door de Friezen als een aantasting van de Unie van Utrecht en hun soevereiniteit beschouwd, waren compagnieën gestuurd die niet ter repartitie van Friesland stonden – waardoor de Friese stadhouder Ernst Casimir zich met ‘zijn’ troepen afzijdig diende te houden – en was over land via Heerenveen naar Leeuwarden opgetrokken. Daarna waren de meeste compagnieën in andere steden ingekwartierd.<sup>94</sup> De Staten-Generaal hadden destijds een gulden middenweg willen bewandelen tussen een ‘gewone’ bezending en het uiterste middel, het toepassen van executie. Alleen de dreiging met executie, door middel van een grote gewapende macht, die toen overigens nog groter was, had de Friezen over de streep moeten trekken. De nieuwe belastingen, door de Staten-Generaal vervolgens eenzijdig afgekondigd, waren uiteindelijk niet geheven, waardoor de bezending van 1632 een grote mislukking was geworden.<sup>95</sup> Dat de Friezen nu achterdochtig waren was geen wonder. Wilden de Staten-Generaal en Frederik Hendrik het debacle van 1632 goedmaken en alsnog executie toepassen? Wilden zij door alle meegebrachte militairen nu wel in Leeuwarden te concentreren de Friese Staten met geweld hun wil opleggen? Of de Friezen zich opnieuw zo zouden laten koecioneren als in 1632 was vooral afhankelijk van het optreden van de stadhouder, de jonge en onervaren Hendrik Casimir. Wat zou hij als man van eer, loyaal officier en getrouwd stadhouder en kapitein-generaal uiteindelijk zwaarder laten wegen: de belangen van de Unie als geheel of de gewestelijke belangen van Friesland?

Zodra Hendrik Casimir van Frederik Hendrik bericht had gekregen dat de militairen in Kampen waren aangekomen, stuurde hij Ferrara, een van zijn officieren, naar Kampen met bevel aan de commandant van de troepen deze naar Makkum te

<sup>94</sup> Zie p. 182.

<sup>95</sup> Later, in 1637, zou herhaaldelijk worden gevraagd waarom de belastingmaatregel van 1632 was mislukt en wie daarvoor verantwoordelijk waren, zie bv. p. 288.

verschepen, en daar aangekomen, nadere instructies af te wachten.<sup>96</sup> Op 20 juni kreeg de stadhouder een brief van de commandant waarin deze liet weten dat hij in Kampen eerst de komst van de gecommiteerden van de Staten-Generaal moest afwachten. Een dag later kwam Ferrara terug in Leeuwarden met het bericht dat het krijgsvolk in Kampen in opdracht van de gecommiteerden, die inmiddels waren aangekomen, te scheep was gegaan om in Kuinre, direct aan de Friese grens, aan land gezet te worden. Daarna zou de mars op Leeuwarden, dwars door Zevenwouden, worden ondernomen. Het bevel van Hendrik Casimir was dus volstrekt genegeerd. Gealarmeerd door dit bericht besloten Gedeputeerde Staten vier leden uit hun midden samen met hun secretaris de gecommiteerden tegemoet te laten reizen. 's Avonds om acht uur, toen de Gedeputeerden al waren vertrokken, bedacht Hendrik Casimir<sup>97</sup> dat de Gedeputeerden er wellicht niet in zouden slagen het voortmarcheren van de soldaten te stoppen, en besloot hij zijn persoonlijk gewicht in de schaal te leggen door ook zelf te gaan - zijn gezag, eer en reputatie stonden immers op het spel. Hij liet ogenblikkelijk zijn paard zadelen en vertrok samen met overste-luitenant Jacob van Oenema en diens ordinaris-suite. Om twee uur 's nachts arriveerden zij in Heerenveen en troffen daar de Friese Gedeputeerden aan. Er was haast geboden en daarom werd afgesproken dat de Gedeputeerden de troepen direct tegemoet zouden reizen om het marcheren te laten stoppen en dan de komst van de stadhouder af te wachten.

Op 22 juni, 's ochtends om zeven uur, besteeg ook de stadhouder zijn paard en vertrok richting Kuinre. Onderweg vernam hij dat de eerste soldaten al bij Olde-markt, dus vlakbij de Friese grens, gesignaleerd waren. Hendrik Casimir verwisselde direct van paard en ging in 'sterck galop' op weg teneinde de gecommiteerden in Kuinre, nog net buiten de Friese grenzen, te kunnen spreken. Dicht bij Kuinre, 'aen den dijk aen de eerste huijsen', kwamen zij elkaar tegen. Gecommiteerden en stadhouder stegen van hun paard, en nadat de 'gewoonlicke complimenten' uitge-

96 Van de ontmoeting van de Friese stadhouder en enkele Gedeputeerden met de gecommiteerden van de Staten-Generaal in Kuinre beschikken we over een uitvoerig verslag, klaarblijkelijk van de hand van Hendrik Casimir zelf, met veel doorhalingen en wijzigingen, en een tweede versie, blijkens het handschrift van 's stadhouders secretaris Sohn(ius), met kanttekeningen van de stadhouder. Hetzelfde verslag, in verkorte vorm, in een brief van J.W. Sohn aan 'Mijnheer, heer van den Raade ordinaris in den hove van Friesland en tegenwoordig gecommiteerd naar Groningen' (Van den Sande?), Leeuwarden 23 juni 1634; TR, SHA inv.nr. 444. De beschrijving van Van den Sande in diens *Nederlandsche historie* (179b-180a) stemt wat betreft de inhoud hiermee overeen, zodat waarschijnlijk is dat Van den Sande of van dit verslag kennis heeft genomen, of het verhaal uit de mond van Hendrik Casimir of een van diens naaste medewerkers heeft opgetekend. Overigens maakt Sohn(ius) in zijn brief nog melding dat hij uit Den Haag heeft vernomen dat Frederik Hendrik voor de door hem gemaakte legerkosten van het verleden jaar van de Staten-Generaal 40.000 gulden heeft gekregen en Hendrik Casimir niets, terwijl de stadhouders van de noordelijke provincies tot dusver steeds een derde deel kregen van de vereringen die aan de 'Hollandse' stadhouders ten deel vielen. (Pas in 1637 kreeg Hendrik Casimir zijn geld; Van Ditzhuyzen, *Oranje-Nassau*, 121.)

97 Hij had toen blijkbaar de brief van 1 juli (21 juni o.s.) ontvangen van de gecommiteerden, waarbij deze lieten weten in Kampen aangekomen te zijn en de volgende dag inderdaad met de compagnieën naar Kuinre te zullen optrekken, 'om van daer voorts op te trecken nae Leeuwerden toe'; TR, SHA, inv.nr. 444.



Afb. 13 Portret van Hendrik Casimir van Nassau.

wisseld waren, arriveerden ook de Friese Gedeputeerden. Daar, staande op de dijk bij Kuinre, gaven de gecommiteerden eindelijk mondeling een globale opening van hun last. De compagnieën die de Friese grens naderden, kwamen in opdracht van Hunne Hoogmogenden en Zijne Excellentie en op verzoek van Zijne Genade en van Gedeputeerde Staten van Friesland. De troepen moesten worden ingezet 'tot rust ende welvaren' van de provincie. De gecommiteerden hadden de opdracht gekregen om de compagnieën 'recht toe van den Cuinder nae Lewarden te brengen' en daar pas te laten blijken wat hun bedoeling was. Vervolgens nam Hendrik Casimir het woord. Hij betoogde met veel verve dat zoveel soldaten niet over land naar Leeuwarden konden marcheren zonder grote schade aan te richten, dat in Leeuwarden genoeg krijgsvolk gelegerd was, en dat het strijdig was met de Unie, om zonder bevel van Staten en stadhouder zo'n grote krijgsmacht de provincie binnen te voeren. Opnieuw verzocht hij met klem de soldaten over zee naar Makkum te transporteren, om van daaruit op zijn patenten<sup>98</sup> over de provincie verdeeld te wor-

98 Blijkbaar rekende Hendrik Casimir hierbij op de instemming van Gedeputeerde Staten of had hij van dit



den, anders kon hij niet voor de gevolgen instaan. De gecommiteerden antwoordden even minzaam als beslist: ze konden helaas niet van hun instructie afwijken, en bij herhaling verzekerden ze dat dit nu eenmaal het besluit van de Staten-Generaal was. De reis hadden ze ongaarne ondernomen en zoveel oppositie hadden ze niet verwacht. De stadhouder repliceerde dat aan de goede bedoelingen niet werd getwijfeld en dat hij er alle begrip voor had dat de Staten-Generaal hiertoe *ratione officii* verplicht waren, maar op deze wijze zouden goede bedoelingen een averechtse uitwerking hebben en zou zelfs het zo dierbare bondgenootschap tussen de gewesten in gevaar kunnen komen.

Beide partijen trokken zich meerdere keren terug voor onderling overleg, maar de standpunten werden steeds herhaald, zonder dat men een stap verder kwam. Zelfs wanneer de militairen naar Makkum werden verscheept, zo verklaarden de gecommiteerden, dan nog stonden ze erop dat de krijgsmacht als geheel zou optrekken naar Leeuwarden; pas dan waren ze bereid met de stadhouder en de Friese Gedeputeerden in onderhandeling te gaan. Maar dan werden de gewestelijke privileges aangetast, riposteerde Hendrik Casimir, en was het alsof iemand eerst werd geslagen en dan pas een gesprek werd aangegaan. In Leeuwarden was volgens hem geen behoefte aan soldaten en de stadhouder en de Friese Gedeputeerden wisten als geen ander waar ze elders in de provincie veel effectiever ingezet zouden kunnen worden. Een chirurgijn ging toch ook niet in het gezonde in plaats van in het zieke vlees snijden? Voor de zoveelste keer werd afzonderlijk beraadslaagd. De stadhouder overlegde met de Gedeputeerden wat hun te doen stond wanneer de gecommiteerden halsstarrig bleven weigeren hun marsroute richting Leeuwarden te verleggen. Geopperd werd om overste Roussel bevel te geven met de zes compagnieën vanuit Leeuwarden de indringers tegemoet te laten trekken en de opmars te stuiten door de bruggen te vernielen, maar dat plan werd al gauw als te vermetel van de hand gewezen (en had wellicht tot een burgeroorlog kunnen leiden).<sup>99</sup> Besloten werd om de heren voor hun dienst te bedanken – dus de toegang tot Friesland te weigeren – en met hun troepen terug te laten gaan (in de hoop dat ze dat dan ook zouden doen).

De gecommiteerden gaven, toen het gesprek werd hervat, ‘finaliter’ te kennen dat zij niet van hun opdracht konden en wilden afwijken, omdat hun eed aan de Generaliteit dat niet toestond. Vanwege het protest van Zijne Genade stond hun niet anders te doen dan met de troepen terug te keren naar Kampen, schriftelijk te rapporteren aan de Staten-Generaal van de onverwachte verwickelingen aan de Friese grens en vervolgens nadere instructies af te wachten. Gevat en blijkbaar ook enigszins geërgerd antwoordde Hendrik Casimir dat hij en de Friese Gedeputeerden evenzeer aan een ambtseed gebonden waren en dus niet minder dan de gecom-

college reeds toestemming gekregen, zie hoofdstuk 3 noot 44.

99 De betreffende passage is in het verslag (zie noot 96) dan ook doorgehaald.

mitteerden hun ‘eed, last ende conscientie’ te betrachten hadden. Het speet hem, het was niet anders, men moest nu in de provincie zelf maar naar een oplossing zoeken. Nadat hij deze woorden gesproken had en de heren voor hun moeite had bedankt, maakte hij aanstalten om zijn paard te bestijgen. ‘Gaet U Genade dan so nae Vriesland toe?’, vroeg Beaumont van Dordrecht. Ja, sprak Hendrik Casimir, inderdaad. Toen sloeg de gecommiteerden de angst om het hart en vroegen zij alsnog enige bedenktijd. Even later kwam Beaumont met hangende pootjes terug, ‘seer gualtereerd sijnde’, en verklaarde ‘met een bevende mond ende stemme’ dat zij bij nader inzien toch bereid waren van hun instructie af te wijken. Hij wilde zelfs de instructiebrief tonen, maar de stadhouder zei hem op zijn woord te geloven. De gecommiteerden wilden, zo werd het gebracht, de bondgenoot in nood niet in de steek laten en daarom waren ze bereid toe te staan dat de soldaten nog die avond werden ingescheept om naar Makkum vervoerd te worden, waar ze verder onder commando van Hendrik Casimir als stadhouder en kapitein-generaal zouden komen te staan. De gecommiteerden zouden terugkeren naar Kampen om daar af te wachten wat hun confraters in Den Haag hen verder te doen gaven.<sup>100</sup>

De knoop was doorgesneden en de Friezen hadden tot op zekere hoogte het pleit gewonnen. Weliswaar werden nu troepen het gewest binnengelaten, meer dan waarom was gevraagd, maar de soldaten stonden nu onder bevel van Hendrik Casimir en Gedeputeerde Staten van Friesland en niet onder dat van Frederik Hendrik en de Staten-Generaal. Bovendien werden niet alle compagnieën in Leeuwarden gelegerd, maar verspreid over de provincie, en werden zij dus meer ingezet om mogelijke verdere oproerigheden te bedwingen dan om de Landdag in Leeuwarden onder druk te zetten.

*Sans rancune* werden de gecommiteerden door Hendrik Casimir uitgenodigd de maaltijd met hem en zijn gezelschap te nuttigen, kennelijk in een nabij gelegen herberg. De uitnodiging werd aangenomen, en iedereen zat al aan tafel toen Beaumont van Dordrecht – die door de voor hem nogal oneervolle gang van zaken danig in zijn wick zal zijn geschoten – binnenkwam. Alle plaatsen waren bezet, behalve de stoel aan het hoofd van de tafel, met Zijne Genade ter rechterzijde.<sup>101</sup> Deze nodigde de laatkomer vriendelijk uit om aan het hoofd te komen zitten. Beaumont weigerde, want, zo sprak hij ‘spotswijs’, ‘U Genaden moeten niet vergeten dat hij Capi-

100 Die dag vond nog een andere opmerkelijke gebeurtenis plaats: in Sint Annaparochie op Het Bildt werd de bruiloft gevierd van Rembrandt van Rijn en de Leeuwarder burgemeestersdochter Saskia van Uylenburgh. Misschien heeft de bruidegom het oproer in Friesland van nabij meegemaakt, maar hij moet er op z’n minst van hebben gehoord, want de onlusten waren toen nog maar amper gestild en zullen nog steeds het gesprek van de dag geweest zijn. Het is niet onmogelijk dat de Friese gebeurtenissen, die de eenheid van de Republiek bedreigden, hem in 1641 mede geïnspireerd hebben tot het maken van het schilderij dat later *De eendracht van het land* werd genoemd, maar eerder het gebrek aan eendracht verbeeldde. Zie o.m. Broos, ‘Saskia Uylenburgh’ en Cornelissen, ‘Rembrandt’. Het verband tussen (onder meer) de gebeurtenissen in Friesland – zonder een verwijzing naar het huwelijk van de schilder – werd eerder gelegd door Van Hamel, ‘De eendracht van het land’, 72.

101 Beaumont was als eerste Hollander (zie p. 200) president van deze commissie. Formeel kon hij hierdoor als hoogste zitten, met aan zijn voornaamste zijde Hendrik Casimir.

tein Generael is'. 'Dat heeft nu hier geen plaets', reageerde Hendrik Casimir ad rem, waarmee hij de lachers op zijn hand gehad zal hebben. Beaumont had niet terug van deze dubbelzinnige opmerking en kon niet anders dan beschaamd plaatsnemen aan het hoofd van de tafel. Na de maaltijd ging elk zijns weegs. De gecommiteerden vertrokken naar Kampen en de stadhouder en de Friese Gedeputeerden keerden terug naar Heerenveen en organiseerden naar eigen inzicht de 'uijtteilinge des krijgsvolcks' over de provincie. Overste luitenant Jacob van Oenema kreeg van de stadhouder opdracht een compagnie in Makkum te legeren, drie compagnieën 'binnen deur' naar Bolsward en Sneek te verschepen en de acht overige 'buiten om' naar Roptazijl,<sup>102</sup> van waaruit zij naar Leeuwarden, Harlingen, Dokkum, Het Bildt en Franeker moesten marcheren.<sup>103</sup>

De Friese dichter Petrus Baardt zou de confrontatie op de dijk bij Kuinder later bejubelen als een van de heldendaden van Hendrik Casimir, de 'Frieschen Alexander':

Hier sach men wat een Prins en t'aensien van een Heer,  
In sijnen Staet vermocht en seker noch wat meer;  
Hoe cloeck het Haechje was, so condenmen 't niet brouwen  
Om jegens uwen dank haer Troupes aen te houwen  
Op onse Bodems last; Henricus was te cloeck  
En weygart heusselijck het Haechje sijn versoeck.<sup>104</sup>

Heldendaad of niet, er was veel te danken aan het kloeke en diplomatieke optreden van de Friese stadhouder, want de gebeurtenis markeert een belangrijk moment in de geschiedenis van Friesland en van de Republiek. Wanneer een grote troepenmacht op gezag van de Staten-Generaal en voorzien van marsorders van de machtige 'Hollandse' stadhouder opnieuw Fries grondgebied had kunnen betreden en in zijn geheel in de Friese hoofdstad zou zijn gelegerd, tegen wil en dank van de Staten van Friesland en hun stadhouder, hadden de vertegenwoordigers van de Generaliteit – mits met meer doortastendheid dan in 1632 – Friesland wellicht onder curatele kunnen plaatsen. Dan zou ten aanzien van het handhaven van de gewestelijke soevereiniteit een belangrijk precedent geschapen zijn. Maar in Kuinder was paal en perk gesteld aan de bevoegdheden van de Staten-Generaal en aan de niet geringe macht van Frederik Hendrik. Voortaan moest opnieuw de gebruikelijke en veel subtielere werkwijze van pappen en nathouden worden gevolgd. De ijzeren vuist kon weliswaar worden gebruikt, maar moest steeds in een fluwelen handschoen ge-

<sup>102</sup> Blijkbaar achtte de stadhouder Harlingen als aanlandingsplaats ongeschikt en liet hij de stad om strategische redenen van de landzijde benaderen.

<sup>103</sup> De twaalf compagnieën waren afkomstig uit Zwolle, Deventer, Zwartsluis, Arnhem (2), Doesburg, Burick, Emmerik, Wezel, Nijmegen, Groll en Steenwijk. Eén compagnie bleef in Makkum, in Leeuwarden werden drie en in Sneek en Harlingen elk twee compagnieën ingekwartierd. De compagnie ruitery ging met toestemming van de stadhouder terug in garnizoen.

<sup>104</sup> Baardt, *Voornaemster Helden-Daden*; vgl. Hallema, 'Een dichterlijke levensbeschrijving'.

stoken zijn. Bovendien zal de Staten-Generaal en Frederik Hendrik duidelijk zijn geworden dat een interventie alleen kans van slagen had wanneer zij de Friese stadhouder geheel en al op hun hand hadden.

Na de landing in Makkum verliep de verdeling van de manschappen over de provincie niet overal zonder slag of stoot. Op 23 juni kwam overste-luitenant Jacob van Oenema in Makkum aan om de troepen op te wachten en de bevelen van Hendrik Casimir uit te voeren. Hij werd er verwelkomd door 'Jan Rap en sijn maet', zo liet hij de stadhouder weten, en ook in Bolsward, waar 't volck seer kittel en meenichfuldich' was, zou de openbare orde niet zonder soldaten gehandhaafd kunnen worden. Op 25 juni hield de magistraat van Franeker de stadspoorten angstvallig gesloten voor de compagnie die voor deze stad bestemd was. Hendrik Casimir beschouwde deze weigering als een grove schending van zijn 'persoon ende autoriteit' en dreigde de magistraat met harde maatregelen. Pas toen hij het dreigement uitte dat de stad anders de Academie en de daarmee verbonden privileges zou verliezen – waartoe hij overigens geen bevoegdheid had – bonden de Franekers in en werden de soldaten toegelaten.<sup>105</sup>

Intussen kregen de gecommitteerden van de Staten-Generaal in Kampen te horen dat zij zich alsnog naar de Friese hoofdstad dienden te begeven. Door het echec bij Kuinder was de bezending echter min of meer tandeloos geworden en hadden de Friezen eigenlijk niet meer te vrezen dan scherpe woorden. Eind juni maakten de heren hun opwachting op het Landschapshuis, waar een van hen – waarschijnlijk Beaumont als voorzitter – een uitvoerig exposé voorlas. In diplomatieke taal werd gesteld dat de Staten-Generaal en de Prins met genoeg vernomen hadden dat de Staten van Friesland eindelijk besloten hadden zowel de 'oude' als enkele nieuwe middelen te gaan heffen, om zo de oorlogslasten te kunnen dragen. Helaas was hun nu ter ore gekomen dat 'eenighe ongeruste en quaetwillige menschen' dit trachtten te dwarsbomen. De gecommitteerden waren door de Staten-Generaal gestuurd om de Friese regenten in deze moeilijke tijd met raad en daad terzijde te staan. De ontevredenheid onder de bevolking moest worden weggenomen zonder te tornen aan de invoering van de nieuwe middelen en zonder de autoriteit van de Staten van Friesland te krenken. Door de 'onderlinge dispuuten', waardoor het gewest sinds jaar en dag werd geteisterd, was Friesland 'zeer defectueux' geworden in het afdragen van de consenten en andere generaliteitslasten. Er moest nu spoedig een 'notabele somme in greden gelde' opgebracht worden, en van de resterende schulden aan de generaliteit dienden termijnen te worden vastgesteld waarop deze alsnog zouden worden betaald. Verder werd de Friese volmachten voorgehouden

105 ASF 3042 (Telting, *Register*, nr. 826). Aan de magistraat van Harlingen – en ongetwijfeld tevens aan de andere steden die een of meer compagnieën moesten innemen – werd eveneens een brief geschreven die aan duidelijkheid niets te wensen overliet: '... verzekert zijnde dat in cas van oppositie wij niet naelaten zullen UE daertoe behoerlick te constringeren ende ten selven einde alsulcke middelen te gebruecken als de gelegenheit vereischen ende UE niet aengenaem zall wesen'; TR, SHA inv.nr. 444.

dat het ‘ergerlijk’ voor de andere provincies en ‘ondienstig’ voor het Land was, dat de Friese monstercommissarissen en alle officieren van de troepen ter repartitie van Friesland nog steeds geen eed aan de Staten-Generaal aflegden, zoals bij officieren van de andere gewesten wel gebruikelijk was.

En dan was er nog het punt wie de officieren mocht benoemen van compagnieën van ‘vreemde natien’, en de compagnieën die niet op de vaste repartitie van Friesland stonden, maar wel door dit gewest werden betaald. De stadhouders Frederik Hendrik en Hendrik Casimir lagen hierover al geruime tijd overhoop, en de gecommiteerden wilden dat Friesland zich ook in dit opzicht aan het gebruik van de andere gewesten zou aanpassen en dus de benoemingen aan Frederik Hendrik overlaten. Gelaakt werd ook het feit dat Friesland van tijd tot tijd buiten de Generaliteit om compagnieën afdankte; wanneer andere provincies dit voorbeeld zouden volgen, kon het land in gevaar komen. Uiteraard kwam ook de kwestie van de benoeming van de commandant van Coevorden aan de orde: Friesland en zijn stadhouder dienden de wens van Frederik Hendrik te respecteren.<sup>106</sup> Duidelijk is dat Friesland in het gareel moest worden gebracht en zich dus moest voegen naar de wil van de Staten-Generaal en van Frederik Hendrik.

De gecommiteerden werden minzaam aangehoord, maar enige positieve actie op hun pleidooi werd door de Landdag niet ondernomen. Waar men enige tijd later, op 18 juli 1634, wel toe besloot, was een commissie naar Den Haag te sturen om de zaak van Hendrik Casimir in de kwestie-Coevorden te bepleiten. Deze taak werd opgedragen aan (nota bene) vier raadsheren, uit elk kwartier één, en twee vertrouwelingen van de Friese stadhouder.<sup>107</sup> De kwestie liep niet goed af voor de Friese stadhouder; Frederik Hendrik gaf geen duimbreed toe en Hendrik Casimir, ‘als de swackste’, moest toegeven.<sup>108</sup> Waar ook toe werd besloten, was de instelling van een commissie van vier buitengewone rekenmeesters – drie raadsheren (Johannes Saeckma, Orck Doyem en Hector Bouricius) en de Franeker burgemeester Horatius Domans – die alle rekeningen, resten en dergelijke sinds 1627 (toen ontvanger-generaal Johan van Bootsma was aangetreden) moest onderzoeken en zo nodig afhoren en sluiten.<sup>109</sup>

Minder eendrachtig – in Friesland ‘is men dit jaer niet seer eens gheweest’ meldt Aitzema laconiek – was de Friese Landdag toen er enkele vrij gematigde en voor de

<sup>106</sup> SSO II, 159b-160b.

<sup>107</sup> Homme van Harinxma, Orck Doyem, Johan van den Sande en Gellius Jongestall namens de Staten en Andreae en Schonenborg namens de stadhouder; TR, GBF inv.nr. 41 f. 64 (res. SF 18 juli 1634). De toespraak die Joachim van Andreae hield in de vergadering van de Staten-Generaal in SSO II, 160b-163a.

<sup>108</sup> SSO II, 163a: ‘Alle dese reden [door Andreae te berde gebracht, H.S.] waren wel goet; maer de Prins van Orangien wierdt van soodanige, die van hem daghelijcks weldaden ontfinghen ende noch verwachtede waren, opgeraden; om niet na te geven; dies Graef Hendrick, als de swackste moest na geven; ende Polman was blijde, dat hy sijn Compagnie weder kreeg, namaels oock met het commandement van Groeningen versien wordende’; vgl. Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 182a-182b.

<sup>109</sup> TR, GBF inv.nr. 41 f. 63 (res. SF 8 juli 1634). Op 14 mei 1635 werd door de Staten besloten om de leden van deze commissie een vergoeding te geven van elk 1000 gulden; TR, GBF inv.nr. 42 f. 47.



Afb. 14 De Staten van Oostergo, Westergo, Zevenwouden en de Steden, Gedeputeerde Staten en de raadsheren van het Hof van Friesland in de lijkstatie van Ernst Casimir van Nassau, 1633.

hand liggende maatregelen werden voorgesteld tegen bepaalde misstanden in het openbaar bestuur. Op 21 maart 1634 hadden de Staten een commissie ingesteld om de voortdurende problemen op te lossen tussen Hof, Gedeputeerde Staten en Rekenkamer.<sup>110</sup> Op 17 juli 1634 werd haar rapport op de Landdag besproken. Het bestond uit een twaalfstal nogal uiteenlopende punten, die merkwaardig genoeg weinig met de onderlinge verhouding van genoemde colleges te maken hadden. Vrijwel al deze voorstellen werden door de Landdag – niet bepaald eenstemmig, maar daar komen we op terug – overgenomen. Het betrof onder andere de volgende maatregelen.

Ten eerste moest de mogelijkheid worden geschapen om besluiten van Staten en Gedeputeerde Staten voor enige tijd geheim te kunnen houden. De Staten gingen ermee akkoord, onder bepaling evenwel dat de vrijheid van de volmachten om aan hun 'principalen' (dat wil zeggen hun achterban of de kiezers in steden en grietenijen) te kunnen rapporteren er niet door zou worden aangetast (waardoor Statenresoluties alsnog zo goed als openbaar zouden zijn). Aan ambtsmisbruik door klerken van Gedeputeerde Staten moest paal en perk worden gesteld. Rekenplichtige ambtenaren moest ten strengste worden verboden overheidsgelden onder zich te houden en 'in officio' 'Lantschaps Gronden ende Veenen' aan te kopen. Volmachten,

<sup>110</sup> TR, GBF inv.nr. 41 f. 31 (res. SF 21 maart 1634). Voor Oostergo namen zitting Rienck van Burmania, grietman van Ferwerderadeel en Abraham Roorda, grietman van Idaarderadeel, voor Westergo Duco van Jongema, grietman van Hennaarderadeel en Eelco Glinstra, voor Zevenwouden Christiaan van Oosterzee, grietman van Lemsterland en Suffridus Lycklama, secretaris van Ooststellingwerf en voor de Steden Johannes Clingbijn, burgemeester van Franeker en Johannes Gerckes, burgemeester van Dokkum.





die tijdens de Landdag in een Statencommissie zaten, mochten geen daggelden ontvangen en wanneer zij buiten de zittingsduur van de Landdag om vergaderden slechts een vergoeding van drie carolusgulden per dag. Omdat 'dagelijks bespeurt' werd dat bij het 'vergeven, verhandelen ende transporteren' van schrijverschappen van compagnieën en andere lucratieve ambten 'veel ongheregeltheden ghepleeght' werden, moest de begeving van deze ambten niet langer aan Gedeputeerde Staten – die deze bevoegdheid enkele jaren daarvoor van de compagniekapiteins hadden overgenomen – worden overgelaten, maar weer ter beschikking komen van de Staten, die deze ambten voortaan dienden te vergeven tegen een tarief van duizend daalders. De Staten gingen ermee akkoord, maar bepaalden dat personen die hun schrijverschappen binnen twee jaar weer van de hand deden, dat gratis konden doen. Ambtsdragers, die enigerlei beheer over overheidsgeld hadden, mochten geen schrijverschappen bedienen (alsmede de secretaris van de Rekenkamer en de klerken van Gedeputeerde Staten, voegden de Staten eraan toe). Aangezien ook erg werd geklaagd over het trage bijeenkomen en het vaak plotselinge vertrek van de volmachten, waardoor de Landdagen zeer lang duurden en resoluties moeizaam tot stand kwamen, diende er een reglement voor de Landdag te worden opgesteld. Ook de visitatie (controle) van de procuraties van de volmachten moest beter worden geregeld. Wanneer Gedeputeerde Staten een procuratie afwezen, moesten de gedupeerden in hoger beroep kunnen gaan bij een commissie uit de Staten. Daartoe moesten acht volmachten geloot worden, uit elk kwartier twee, die nog een negende volmacht kozen. Zolang deze commissie nog geen uitspraak had gedaan over een strijdige procuratie, mochten in de betreffende Kamer geen ambten worden vergeven of andere besluiten worden genomen. Monstercommissarissen – van de officieren van de Friese repartitie wordt niet gerept – moesten hun commissie van de Raad van State ontvangen en een eed aan dat generaliteitscollege afleggen. Ten-





slotte moest er voor worden gezorgd dat de reglementen strikt werden nageleefd en moesten overtreders als ‘Destructeurs ende Vernielers van Landtschaps-Wetten, ende Perturbateurs van den Staet van den Lande’ door het Hof worden vervolgd en bestraft.

De resolutie, die op het rapport werd genomen, werd voor Oostergo ondertekend door Frans van Eysinga, grietman van Tietjerksteradeel en Suffridus Saackma, grietman van Dantumadeel, voor Zevenwouden door Rinco van Lycklama, grietman van Weststellingwerf en Saco Fockens, grietman van Opsterland en voor de Steden door Gerbrant van Hottinga en Rommert Scholtes. Voor Westergo tekende geen enkele volmacht, en een aantal volmachten van Oostergo kwam enkele weken later, op 8 augustus 1634, op de resolutie terug. In hun ogen was het besluit slechts genomen uit ‘particuliere insichten’, uit eerzucht, en dus niet in het algemeen belang, en deels zouden de maatregelen zelfs in strijd zijn met ‘s lands privileges en de vrijheden van de ingezetenen. Bovendien zou het besluit in de Kamer van Oostergo door een minderheid zijn genomen, ‘sinistre ende by gepractiseerde Stemmen’, terwijl eigenlijk eenstemmigheid was vereist. Daarom droegen zij hun Gedeputeerden op om niet te gedogen dat deze ‘nieuwigheden’ zouden worden ingevoerd. De andere volmachten bestreden deze zienswijze, en verklaarden dat het besluit alleen was genomen ‘om het gemeen beste dienst te doen, ende haer lief Vaderlandt, voor soo veel in hun vermogen was te helpen respireren, ofte adem halen, van veel ingesloopenen misbruycken’.<sup>111</sup>

<sup>111</sup> SSO II, 156a-158b; vgl. CHB V, 364-367. Op 16 aug. 1634 protesteerden enkele volmachten van Westergo (Sjuck van Burmania, Sjoerd Rispens en Pieter van Harinxma) tegen de inwilliging van nieuwe belastingen omdat de reglementen nog niet door de vier Kamers waren aangenomen; TR, GBF inv.nr. 41 f. 82 (res. SF 16 aug. 1634). Het protest van de professoren van de Franeker universiteit tegen het intrekken in april van het belangrijke academische privilege van belastingvrijstelling (zie p. 198) werd gehonoreerd: voortaan hoefden de academieburgers



Met slechts twee probleemloos voorstemmende kwartieren bleven de maatregelen een dode letter, maar zowel de beraamde maatregelen zelf als de protesten daartegen geven wel een indruk van de aard van de problemen (die we in het vervolg nog vaak genoeg zullen tegenkomen): de toegang tot de Landdag verliep wanordelijk en nam veel tijd in beslag, de Landdag was een duiventil, waar de volmachten niet zonder last en ruggespraak stemden en afhankelijk waren van hun achterban, die gedurig moest worden geconsulteerd (waardoor volmachten vaak afwezig waren), de strijd om de ambten was er allesoverheersend, de behartiging van geldzaken en ambtenbegeving was meer een kwestie van particulier gewin dan van landsbelang, het eigenbelang voerde de boventoon, en het Hof, dat zich niet met politieke aangelegenheden mocht inlaten, was niet bij machte corrigerend op te treden.

Intussen bleef het onrustig in de provincie. Op 29 november 1634 stelden de Staten vast dat er onlangs mensen waren geweest, 'oproerig en den Lande quaedgunstig', die paskwillen en andere 'fameuse gedigten' verspreidden, waarin regenten en regering zwart en verdacht werden gemaakt en het volk werd opgeroepen tot ongehoorzaamheid en oproerigheid, 'tot groote bedroeftheit van alle goede Patriotten en vermaekelykheid der Spaensgesinden ende vyanden van den Staet'. Wie de auteurs of verspreiders van dergelijke libellen kon aanwijzen, werd een beloning van 200 rijksdaalders in het vooruitzicht gesteld.<sup>112</sup> Eén van deze 'fameuse gedigten' zal het 'Nieuw Liet, van de nieuwe Friese onverdraag'lijke middelen', geweest zijn, in 22 coupletten en te zingen op de opgewekte wijs van 'Te mej als alle de vogelen singen'. Het kreupeldicht is hier en daar cryptisch, maar de volgende strofen (1, 8, 14 en 22) zijn niet mis te verstaan:

als vanouds geen imposten te betalen op wijn en bier, het beestiaal, het gemaal en dergelijke; TR, GBF inv.nr. 41 f. 87 (res. SF 18 okt. 1634).

<sup>112</sup> TR, GBF inv.nr. 41 f. 100 (res. SF 29 nov. 1634); CHB V, 367-368.



Luijstert toe en hoort na mij  
 van de Friesse tijrannij  
 die nu is opgecomen  
 daer niemant van sal wesen vrij  
 singt nu dit liet sonder schromen

Wat dunckt u van ons jonge graef  
 die maect den burger tot een slaef  
 dat is al sijn begeren  
 hij hout hem aen den ridderschap  
 en speelt ons uit de veeren

Vergeet ook mijn heer Boelens niet  
 die ook met negen oogen siet  
 om bij sijn part te komen  
 hij brengt hem selven in 't verdriet  
 dus hem 't goet wort ontnomen.

Och Friesen eertijts Triumphant  
 legt vrij u wapens aen een kant  
 en wilt 'er niet om vechten  
 hier is soo veel krijgsvolk in 't landt  
 gij kunt dog niets uitrechten.<sup>113</sup>

113 TR, HPB, 970hs.; vgl. Breuker, *It wurk* II-1, 203. Verder worden genoemd Feye Tjercks (Heydoma), Rienck van Burmania ('die oude guit, die suijspt ons burgers achter uit'), ontvanger Bootsma en 'doctor Andele'. Wie 'een spek struijs kaalegat', 'rood neusse Douwe', 'Hobbekees', 'Oud Oenema', 'de Duijnse koe', 'wreede Mars' en 'Ascalon' zijn, is moeilijk te achterhalen.

Zolang de volmachten op de Landdag over de nieuwe belastingen geen duidelijke besluiten namen, bleef de ontevredenheid en daarmee de onrust onder het gewone volk voortduren. Van 'hun' volmachten kregen de boeren en burgers vaak te horen dat het zo'n vaart niet zou lopen, maar tegelijkertijd zullen zij drommels goed begrepen hebben waar het krijgsvolk voor gekomen was. Voor de volmachten was de oproerigheid enerzijds een bedreiging in de persoonlijke sfeer, maar vormde zij anderzijds een excuus om niet toe te hoeven geven aan de eisen van de Generaliteit. De bezending die de Staten-Generaal in juni naar Friesland hadden afgevaardigd was faliekant mislukt en had dus geen verandering in deze situatie kunnen brengen. Desondanks bleef men proberen de Friezen op andere gedachten te brengen. Op 14 november 1634 – de in juni in Friesland gelegerde troepen waren inmiddels weer vertrokken – arriveerde opnieuw een deputatie van de Staten-Generaal in Leeuwarden om prompte betaling te eisen van de grote geldbedragen waarvoor Friesland nog in het krijt stond bij de generaliteit. François Herberts en Albert Bruyningh, ervaren Hollandse regenten, alsmede de Franeker burgemeester Willem Staeckmans – Herberts en Staeckmans waren gecommitteerden ter Staten-Generaal, Bruyningh was lid van de Raad van State – stonden echter voor een onmogelijke opgave. Drie dagen na hun aankomst lazen zij hun propositie voor in de vergadering van de Staten van Friesland. Hun redevoering werd beantwoord door de secretaris van de Staten, die klaagde dat er wel erg veel van de provincie werd gevraagd, gezien het feit dat de provincie 'onvermogen' was en zeker niet de 'nalatigste' van alle provincies zou zijn. Desalniettemin beloofde hij dat de Staten over de voorgestelde punten zouden beraadslagen en zo snel mogelijk met een beslissing zouden komen.

Wekenlang werden de afgevaardigden van de Generaliteit aan het lijntje gehouden. Keer op keer verschenen zij in de vergaderingen van Mindergetal en Staten en hielden zij gesprekken met individuele volmachten, meestal bijgestaan door stadhouder Hendrik Casimir, wiens 'seer grooten ijver' voor de Generaliteitsbelangen overigens hogelijk werd geprezen. Op 27 november kwamen de Staten eindelijk met een resolutie, waaruit bleek dat men bepaalde posten in principe wel zou willen betalen, maar andere beslist niet. Als motivatie werd gegeven dat deze ook niet door andere gewesten werden betaald, dat het geld ook elders gevonden kon worden, of dat Friesland altijd al bezwaar had gehad tegen deze uitgaven. Teleurgesteld drongen de afgevaardigden er op aan dat de volmachten bijeen zouden blijven om hun besluit in heroverweging te nemen; op z'n minst moest er zekerheid komen omtrent de soldij voor de troepen die ter repartitie van Friesland stonden.

Vervolgens vertrokken de afgevaardigden op zondag 10 december naar Groningen om ook daar de Generiteitsbelangen te behartigen. Alleen Staeckmans keerde op 19 december via het Wad en Dokkum terug naar Leeuwarden om te zien of hij daar samen met stadhouder Hendrik Casimir nog iets kon uitrichten. Dat bleek bitter weinig te zijn. De volmachten waren naar huis gegaan zonder middelen te be-

ramen waaruit de meest noodzakelijke posten betaald zouden kunnen worden. Klagen bij het Mindergetal had geen effect, waarop hij Gedeputeerde Staten zover wist te krijgen dat zij de volmachten opnieuw lieten beschrijven. Vanwege de strenge vorst waren velen echter niet in staat of van zins naar Leeuwarden te komen. Desondanks wist Staeckmans de toezegging van de Staten te verkrijgen, hoewel met de 'uijterste beswaernisse', dat er 'anderhalve tonne goldts' zou worden betaald, een fractie van het bedrag waarom was gevraagd. Met 'groot gevaer en fatigue' reisde hij terug naar Den Haag, en bracht daar rapport uit in de vergadering van de Staten-Generaal. Inderdaad ontvingen de Staten-Generaal kort daarna een afschrift van de resolutie van 24 december, waarbij de Staten van Friesland besloten, 'om hunne ijver tot de gemene saeke te bethonen' en bij gebrek aan 'gerede penningen', de som van 149.041 guldens, vijftien stuivers en zeven penningen te 'negotiëren', dus te lenen op de kapitaalmarkt, tegen een rente van 7%. Ontvanger-generaal Johan van Bootsma, rentmeester van de domeinen Willem van Vierssen en ontvanger van de kloostergoederen Albert Aysma kregen hiertoe de opdracht, elk voor een derde deel. Het venijn school echter in de voorwaarde dat het bedrag pas door de Friese vertegenwoordigers ter Staten-Generaal in Den Haag mocht worden uitgeteld, wanneer ook de andere gewesten daartoe waren overgegaan.<sup>114</sup>

Bij zijn vertrek uit Leeuwarden hadden enkele Friese regenten Staeckmans blijmoedig verzekerd dat het toegezegde geld vast en zeker betaald zou worden en dat de zaken in Friesland 'in optimis terminis' verkeerden. Het tweede was nog meer bezijden de waarheid dan het eerste, want in Friesland werd de financiële chaos alleen maar groter. De vier hierboven genoemde buitengewone rekenmeesters (Saeckma, Doyem, Bouricius en Domans) constateerden dat ontvanger-generaal Bootsma veel te traag rekening en verantwoording aflegde, waarop de Staten hem op 18 december 1634 gelastten om binnen zes weken zijn achterstallige rekeningen, lopend tot 1 november, bij de Rekenkamer in te dienen.<sup>115</sup> Om alvast enigszins op de gebeurtenissen vooruit te lopen: Bootsma zou per slot van rekening beschuldigd worden van verduistering van enorme bedragen aan belastinggelden, een beschuldiging die door de onderliggende factie aangegrepen zou worden om op het kussen te komen, met alle gevolgen van dien. Sommigen zullen met vrees en beven, anderen met vastberadenheid het begin van de eerstvolgende Landdag hebben afgewacht.

114 Het 'Verbael' van deze bezending in TR, SHA inv.nr. 445; SSO II, 163a-163b; TR, GBF inv.nr. 41 f. 96 en f. 106 (res. SF 27 nov. en 24 dec. 1634).

115 TR, GBF inv.nr. 41 f. 103 (res. SF 18 dec. 1634).



# 5

## Revolutie

### De almanak van Zevenwouden

Zelden is op een Friese Landdag zoveel commotie geweest als op die van februari en maart 1635. Dat kwam niet alleen door de strijd om de ambten, die er heviger woedde dan ooit tevoren, maar ook door de katalyserende werking van de kwestie-Bootsma. Voor de grietmannen van Zevenwouden, die sinds jaar en dag een zetel in hun Kamer bezet hielden, was een en ander blijkbaar zo verontrustend, dat zij enkele overeenkomsten sloten om hun zetels ook voor de toekomst veilig te stellen. Deze overeenkomsten zijn zó belangrijk voor een goed begrip van de gebeurtenissen die in 1635 en daarna plaatsvonden, dat we, voordat de verdere gebeurtenissen aan de orde komen, er enige aandacht aan moeten besteden.

Temidden van het strijdgewoel op de Landdag vond aan het stadhoudelijk hof een opmerkelijke en verrassende gebeurtenis plaats, verrassend waarschijnlijk ook voor de tijdgenoten die er niet direct bij betrokken waren, want kort daarvoor was ook in de Kamer van Zevenwouden nog gekuipt dat het een lieve lust was. Onder het oog van de stadhouder sloten de grietmannen van Zevenwouden op 24 maart namelijk een akkoord, waarbij alle kuipen om de ambten in hun kwartier voorgoed – de overeenkomst zou tot het einde van de Republiek in 1795 worden nageleefd – tot het verleden zou gaan behoren (zie bijlage 1-A).<sup>1</sup> Door dit akkoord werden de

<sup>1</sup> TR, EVC-suppl. inv.nr. 9; TR, EVC inv.nr. 5107 (met de overeenkomst betreffende het transport van grietmansambten van 24 mei 1635); TR, SMI inv.nr. 2747; SHA inv.nr. 357 (oude nrs. 69- 32c en 367- 6). Gedrukt: *Almanach* (zie de literatuurlijst), *CHB* V, 368-369 en bij Slothouwer, 'Oligarchische misbruiken' (bijlage 1). De deelnemers bleven echter nog vrij lang onzeker over de houdbaarheid van het almanak. Daarom sloten zeven grietmannen op 15 maart 1641 voor de zekerheid een nader verbond, ondanks het verbod. Op dat moment zou door andere volmachten namelijk gesproken worden 'van eenige veranderinge in de regeringe te maken' en wellicht waren zij van plan het 'solemneel contract' of 'Woud Almanach' van het jaar 1635 te verbreken. De ondertekenaars beloofden desalniettemin 'vast ende onverbrekelyk bij malkanderen te sullen blijven in een verbont ende ligue, niet tegenstaende 't selve contract mochte bij andere onder onse Sewen-Wouden verbroken ende overtreden, ofte soo oock andersins 't selve contract door hoogher autoriteyt gebroken ende nul verclaert werdende'. In dat geval zouden de ambten onder de ondertekenaars verdeeld worden – dus met uitsluiting van de andere volmachten en grietmannen –, eventueel door loting. Degene die Gedeputeerde zou worden, was gehouden de 'bontgenoten ofte hare naeste vrunden te promoveren ofte helpen promoveren', ook wanneer het de vacante grietenijen betrof van degenen die niet tot het verbond behoorden. Ondertekenaars waren de grietmannen Hobbe van Baerdt (Haskerland), Saco Fockens (Opsterland; ook de secretaris van deze grietenij, Saco Teijens, tekende), Joannes Crack (Engwirden), Dirck van Baerdt (Weststellingwerf), Hans van Lycklama (Gaasterland),

grietmannen als volmacht niet alleen verzekerd van een gewichtig ambt, maar door een andere minstens even belangrijke overeenkomst, die diezelfde dag werd gesloten, ook min of meer van hun jaarlijkse verkiezing tot volmacht en daarmee de toegang tot de Landdag. De onbestendigheid van de volmachtverkiezingen, vooral in de twee andere plattelandskwartieren, zal de grietmannen van Zevenwouden ongetwijfeld ertoe hebben gebracht om hun onderlinge onenigheid terzijde te stellen en de handen ineen te slaan, want een grietman die niet werd gekozen, gold als uiterst beklagenswaardig.

Het akkoord dat door de grietmannen van Zevenwouden werd gesloten, was geen *ligue*, waarbij zoals gebruikelijk een meerderheid van volmachten een minderheid van de ambten uitsloot, maar een contract tussen *alle* grietmannen tot wederzijds voordeel. Na bemiddeling door de stadhouder en ‘andere vredelievende luiden’<sup>2</sup> werd afgesproken dat de tien verschillende ambten, die op het kwartier vielen, voor een termijn van drie jaar bekleed zouden worden en volgens een rooster of almanak periodiek over de tien grietenijen oftewel grietmannen zouden rouleren.<sup>3</sup> Voortaan mochten de volmachten en Gedeputeerden van Zevenwouden geen ‘Ligue ofte andere verbintenissen’ meer sluiten en bestaande afspraken werden nietig verklaard. Ter ‘meerder bevestinge’ werd de stadhouder verzocht om het contract mede te ondertekenen. Het was het ei van Columbus voor het probleem van de chronische verdeeldheid onder de regenten, een effectief ‘instrumentum pacis’, dat in de Republiek al tamelijk gebruikelijk was en vooral nog zou worden.<sup>4</sup> In plaats van elkaar te bestrijden en te trachten boven te drijven, door dusdanig met ‘vrienden’ in het kwartier te ‘corresponderen’ in de hoop dat er een meerderheid kon worden gevormd om de beschikkingmacht over de te verdelen ambten in han-

Regnerus van Andringa (Utingeradeel) en Frederick van Roorda (Lemsterland). Syds van Osinga (Doniawerstal), Amelius van Oenema (Schoterland) en Suffridus Lycklama a Nyeholt (Ooststellingwerf) zouden dus buiten de boot vallen. In 1652 werd het akkoord tevens getekend door de opvolgers (twee zonen en een broer) van de grietmannen van Haskerland, Opsterland en Ooststellingwerf. Op 27 febr. van dat jaar werd het akkoord van 1641 opnieuw uitgeschreven en ondertekend door de grietmannen van de hierboven genoemde zeven grietenijen: Hobbe van Baerd, Saco Fockens, Joannes Crack, Hanso van Lycklama, Martinus Fockens, Augustinus Lycklama a Nyeholt en Egbert van Baerd; alle genoemde stukken in TR, EVC inv.nr. 5107. Het almanak van 1655 hield echter stand. Op 12 maart 1652 werd het opnieuw opgesteld en ondertekend door stadhouder Willem Frederik; ondertekening door de tien grietmannen vond echter pas plaats in 1654. Op 18 jan. 1654 werden tevens de afspraken betreffende de volmachtverkiezingen en grietmansbenoemingen (bijlage 1-B en 1-C) geprolongeed; *Almanach*.

<sup>2</sup> SSO II, 187b.

<sup>3</sup> Het betrof de lucratieve ambulatoire ambten, die jaarlijks ter beschikking van de Landdag kwamen. Elk jaar werden er bijvoorbeeld Gedeputeerde Staten gekozen, waarbij het ambt gedurende vele jaren door één persoon kon worden bekleed. Het meest begeerde ambt was dat van Gedeputeerde Staat, maar ook monstercommissarissen, rekenmeester en de vertegenwoordiging van Friesland in generaliteitscolleges, als Staten-Generaal, Raad van State en Admiraliteiten behoorden tot de ambulatoire ambten. Perpetuele ambten daarentegen werden door de Landdag of Gedeputeerde Staten in principe voor het leven vergeven aan personen die vervolgens geen volmacht (meer) konden zijn, zoals het ambt van secretaris van de Staten.

<sup>4</sup> De Jong, *Een deftig bestaan*, 56-60; Price, *Holland*, 25-26. Veel contracten van correspondentie van regenten in de Republiek bij De Witte van Citters, *Contracten*.



den te krijgen, werden de gelederen gesloten, waardoor elke grietman een evenredig aandeel in de beschikbare ambten kreeg. Gevolg was dat vanaf dit moment in Zevenwouden de grietmannen volstrekt heer en meester waren en de overige volmachten er voor spek en bonen bijzaten. In de Kamers van Oostergo en Westergo daarentegen zou het politieke bedrijf gedurende de gehele zeventiende eeuw van tijd tot tijd nog geteisterd worden door kuiperijen, die met de vorming van steeds wisselende coalities of *ligues* tussen de volmachten gepaard gingen; Oostergo kreeg pas in 1697 en Westergo in 1713 een vergelijkbare almanak die stand hield.<sup>5</sup> Dat de grietmannen van Zevenwouden er anno 1635 in slaagden om de handen ineen te slaan, terwijl hun ambtsbroeders in de twee andere plattelandskwartieren nog steeds met elkaar overhoop lagen, hoeft geen verbazing te wekken, want de almanak kwam niet zomaar uit de lucht vallen. Daarvoor zijn zowel politieke als sociale achtergronden aan te wijzen.

De politieke achtergronden hebben betrekking op verschillende eerdere pogingen de ambtenbegeving in Zevenwouden ordelijker en vreedzamer te laten verlopen. Reeds in de jaren 1619 en 1620 waren er tussen de grietmannen van Zevenwouden afspraken gemaakt waardoor – althans in beginsel – een evenrediger verdeling van de beschikbare ambten kon plaatsvinden. De laatste jaren, zo werd gesteld, waren de volmachten het nogal oneens geweest over het vergeven van de ambten, ‘dan elck die sijne heeft socht boven te houden’, maar voortaan wilde men ‘in alle vruntschap met melcander’ leven. Ambten zouden voor drie jaar worden bekleed en geen grietenij zou langer dan drie jaar zonder ambt zijn. Omdat er te weinig ambten beschikbaar waren, werden mens-erger-je-niet-achtige regels opgesteld om te bepalen, soms na loting, welke grietenij aan de beurt zou zijn wanneer een ambt vacant raakte. Wanneer een van de grietmannen onverhoopt van de Landdag zou worden gekuipt en een andere volmacht ‘tegen sijn wille ende danck hem opgedrongen’ werd, zouden de andere grietmannen op de Landdag de absente grietman ‘holden off hy prysent waere ende hem laeten genieten tgene hem uth dese onse accordatie soude mogen competieren’. Niettemin behielden de grietmannen de vrijheid om de ambten bij meerderheid van stemmen te vergeven, ‘soe naede bequaemheyt der personen als die hoochwichlicheyt der Ampten’, zodat bovenstaande regeling eigenlijk direct al op losse schroeven kon komen te staan.<sup>6</sup>

<sup>5</sup> Guibal, *Democratie*, 95-96; zie over de kuiperijen in Oostergo en Westergo in de tweede helft van de zeventiende eeuw Grever, ‘The States of Friesland’.

<sup>6</sup> Op 17 sept. 1619 was deze overeenkomst aangegaan door de zeven grietmannen die toen in functie waren (drie grietenijen waren op dat moment vacant, Utingeradeel, Doniawerstal en Weststellingwerf; zie Sminia, *Nieuwe naamlijst*, 331, 349 en 402-403). Op 7 april 1620 was het akkoord vernieuwd en ondertekend door alle tien grietmannen. TR, SMI inv.nr. 351; Guibal, *Democratie*, 216-220 (bijlage 2 en 4). Dat dit akkoord direct al opengebroken kon worden, bleek op 30 nov. 1619, toen een onderhandse regeling werd getroffen door Tinco van Oenema, grietman van Schoterland, en zijn zoon Tiberius, ‘Rekenmeester deser Lantschappe’, die op de nominatie stond voor het grietmansambt van Utingeradeel (en de dag daarop in dat ambt zou worden benoemd). Wanneer Tiberius grietman van Utingeradeel zou worden door de steun van de beide Gedeputeerden voor

Reeds ruim enkele maanden na het laatste akkoord, op 1 juli 1620, sloten zeven grietmannen zich dan ook al nader aaneen tot een 'vrintlijcke accordantie'. Daarbij beloofden zij – binnen het kader van het akkoord van 1620 – onderling te zullen overleggen aan wie de ambten vergeven zouden worden, 'alles nade bequaemheyt van de persoonen ende de hoechwichlicheyt van de ampten soo ende in voegen wij 't selve verstaen ende bevinden sullen tot dienst vant tlant orbaerlixt te zijn', en vervolgens 'als mannen met eeren' eendrachtig te zullen stemmen. Drie grietmannen namen geen deel aan deze afspraak en stonden wat de ambten betreft dus aan de zijlijn, waardoor eigenlijk sprake was van een *ligue*.<sup>7</sup>

Omdat de volmachten op de Landdagen toch nog bleven twisten over de ambten, werd op 17 maart 1625 door tien volmachten, onder wie vijf grietmannen, één oud-grietman en vier andere volmachten, een nieuw contract gesloten, waarbij in de Kamer van Zevenwouden dus nog steeds volmachten buitenspel stonden. Beloofd werd dat men bij de ambtenbegeving eensgezind zou blijven en dat de ambten 'met goede vruntschap ende enicheijt aen elck nae gelegentheyt van personen ende ampten sullen vergeven werden' voor een termijn van drie jaar. Overtreders van deze afspraak zouden voor eerloos en meinedig (vanwege de eed die volmachten moesten afleggen) worden gehouden. Bij onenigheid zou door de 'vreedsamige' naar bevind van zaken en personen worden besloten. Wanneer een grietman kwam te overlijden, waren de anderen, vooral degenen die voor Zevenwouden in het College van Gedeputeerde Staten zaten, verplicht er 'met alle iiver ende neersticheijt' voor te zorgen dat de overledene werd opgevolgd door degene die door hem was aangewezen.<sup>8</sup>

Toen de termijn van het contract van 1625 in 1635 afliep, was er allesbehalve sprake van eendracht onder de volmachten van Zevenwouden. Op de Landdag die in februari begon waren zij in de eerste plaats nogal verdeeld geweest ten aanzien van het besluit om de beslissing over de strijdige procuraties over te laten aan het Hof.<sup>9</sup> Toen vervolgens de ambten vergeven moesten worden, werd de onenigheid alleen nog maar groter. In Zevenwouden waren volgens Van den Sande namelijk vijf tegen vijf grietmannen het lang oneens geweest over de ambten, en omdat de stemmen staakten 'konde d'eene partye over d'ander geen voordeel gewinnen'. Omdat het kwartier tien grietenijen telde, kon dat gemakkelijk gebeuren, eerder dan in Oostergo (met elf grietenijen) of in Westergo (met negen grietenijen). Inder-

Zevenwouden, Pieke Wyckel en Hippolitus Roeloffs Crack, grietman van Engwirden, alsmede Obbe Obbes, grietman van Gaasterland, beloofden de Oenema's 'tot allen tijden' met deze heren op de Landdagen 'te stemmen ende in goede correspondentie te gaen', met belofte om bepaalde ambten volgens het akkoord van 17 sept. op hen te confereren; *ibidem*, 217-218 (bijlage III; TR, VSG inv.nr. D75).

7 Guibal, *Democratie*, 220-221 (bijlage V; TR, VSG inv.nr. D75). De grietmannen die niet deelnamen waren Syds van Osinga van Doniawerstal, Martinus Fockens van Opsterland en Homme Idzaerda van Weststellingwerf.

8 Guibal, *Democratie*, 221-222 (bijlage VI; TR, VSG inv.nr. D 75). Mijn interpretatie van de akkoorden van de grietmannen en volmachten van Zevenwouden wijkt op enkele essentiële punten af van Guibal, *Ibidem*, 92-94.

9 Zie noot 36.

daad valt uit de Statenresoluties op te maken dat de volmachten van Zevenwouden over de benoeming van een kolonel en de nieuwe rentmeester van de domeinen in twee kampen van elk vijf grietmannen verdeeld waren.<sup>10</sup> Deze kuiperij speelde zich af in de eerste helft van maart, waarna men zoals gezegd reeds op 24 maart onverwacht uit de impasse kwam door eensgezind een almanak of toerbeurtensysteem in te stellen. Kuiperijen om de ambten in de Kamer van Zevenwouden behoorden daarmee tot het verleden. Wellicht had de omstandigheid dat er nu blijkbaar voor het eerst voor elk van de tien grietmannen een ambt ter beschikking gesteld kon worden, enige positieve invloed, want zolang er te weinig ambten voorhanden waren, kon alleen maar twist ontstaan. Welke rol de stadhouder bij dit alles heeft gespeeld is onduidelijk; heeft Hendrik Casimir bij het roken van de vredespijp alleen het rookgerei aangereikt of heeft hij zijn politieke gewicht en prestige in de schaal gelegd en als een ware *custos concordiae* aandrang uitgeoefend? In elk geval waren, ook nadien, de grootste tegenstanders van de stadhouders niet in Zevenwouden, maar in Oostergo en Westergo te vinden.

Het akkoord tussen de grietmannen van Zevenwouden had ongetwijfeld niet kunnen worden gesloten, en zeker op den duur geen stand kunnen houden, wanneer tussen hen op dezelfde dag niet tevens een andere, minstens even belangrijke afspraak was gemaakt. Daarbij beloofden zij zich ‘op eere ende gelove’ niet te zullen bemoeien met de verkiezing van volmachten in elkaars grietenijen, ‘door cuiperie of anders’, direct of indirect, en ook om op geen enkele wijze te zullen proberen iemand van de andere ondertekenaars of hun ‘adiuncten’ uit het volmachtschap te weren. Wanneer iemand ondanks deze afspraak toch in de grietenij van een ander volmacht zou worden, werd toegezegd dat het op die grietenij (dus volgens de almanak) vallende ambt aangeboden zou worden aan de betreffende grietman. Een maand later, op 24 mei, werd daaraan nog de wederzijdse belofte toegevoegd, dat wanneer iemand van de ondertekenaars zijn grietenij op een ander zou willen transporteren, de andere grietmannen, alsmede de Gedeputeerden van het kwartier

10 Op 7 maart werd de door Gedeputeerde Staten en stadhouder gedane nominatie van Jacques van Oenema als kolonel (als opvolger van kolonel Eminga), Homme van Hettinga als luitenant en Poppo van Burmania als majoor goedgekeurd door Hessel van Sminia (Utingeradeel), Syds van Osinga (Doniawerstal), Lambertus van Sicma (Gaasterland), Amelius van Oenema (Schoterland), Agge van Lycklama (Ooststellingwerf); TR, GBF inv. nr. 42 f. 16v. Daarop volgde op 8 maart een protest van A. van Wyckel en Joannes van Crack (Engwirden), Ciprianus Oosterzee (Lemsterland), Hobbe van Baerdt (Haskerland), Rinco van Lycklama (Weststellingwerf), Nicolaus Gerardi (Opsterland), Hanso van Lycklama (Gaasterland), die van mening waren dat Eminga door de Staten als kolonel was benoemd en dat de benoeming van Oenema dus ook door de Staten als geheel moest plaatsvinden; TR, GBF inv. nr. 42 f. 17. Op 14 maart werd goedkeuring gehecht door Wyckel en Crack (Engwirden), Oosterzee (Lemsterland), Baerdt (Haskerland), Lycklama (Weststellingwerf), Gerardi (Weststellingwerf), Lycklama (Gaasterland) aan de benoeming van Assuerus van Vierssen tot rentmeester der domeinen als opvolger van zijn vader Willem van Vierssen; TR, GBF inv. nr. 42 f. 19v. Hiertegen protesteerden nog dezelfde dag de grietenijen Utingeradeel, Doniawerstal, Gaasterland, Schoterland en Ooststellingwerf, getekend door Hessel van Sminia en Amelius van Oenema, waarop een contraprotest volgde van Haskerland, Opsterland, Weststellingwerf, Lemsterland en Gaasterland, getekend door Hans van Lycklama, Saco Fockens en Nicolaus Gerardi; TR, GBF inv. nr. 42 f. 21v.

– in de regel altijd twee grietmannen – ‘alle vlijt ende devoir sullen aanwenden’ om dat transport te bewerkstelligen.<sup>11</sup>

Dat de grietmannen van Zevenwouden er anno 1635 in slaagden de gelederen te sluiten, terwijl hun ambtsbroeders in Oostergo en Westergo nog steeds met elkaar overhoop lagen en een meerderheid van volmachten in wisselende coalities de minderheid van de ambten uitsloot, houdt ook verband met de sociale verschillen tussen de plattelandskwartieren. Zevenwouden was vanouds armer en dunner bevolkt dan Oostergo en Westergo met hun vruchtbare kleigebieden. Adel was er dunner gezaaid, ook onder de grietmannen. In Oostergo waren zeven van de elf grietmannen van adel,<sup>12</sup> in Westergo alle negen, terwijl in Zevenwouden zeven grietmannen uit niet-adellijke families afkomstig waren. De adellijke grietmannen van Oostergo en Westergo waren vaak onderling verwant, maar dat gold ook voor de niet-adellijke grietmannen van Zevenwouden, die deel uitmaakten van een eigen endogame subgroep. Belangrijker nog is het verschil in eigendomsverhoudingen tussen de kwartieren. De 202 grondeigenaren die in 1640 ten minste vijf stemmen hadden, hadden gezamenlijk 23,3% van alle stemmen in de provincie in handen (2280 van de 9779 stemmen). In Zevenwouden was dat aanmerkelijk lager, 12,3%, tegen 33,8% in Oostergo en 24,4% in Westergo (zie tabel 6). In Zevenwouden kwam niet alleen minder grootgrondbezit, maar ook minder pacht voor: 37,8% van de stemmen was eigendom van eigenerfde boeren (eigenaren-gebruikers), terwijl dit in Oostergo (22,2%) en Westergo (25,1%) veel lager was (zie tabel 3). De minderheid van de stemmeneigenaren in Zevenwouden was van adel, in Oostergo en Westergo de meerderheid. Overigens waren de verschillen op grietienijniveau nog pregnanter dan die tussen de kwartieren. In Oostergo en Westergo waren grietienijen, vooral in het zuiden van beide kwartieren, die qua eigendomsverhoudingen meer leken op die in Zevenwouden, terwijl voor een enkele grietienij in Zevenwouden het tegenovergestelde gold (zie tabel 6). Onderaan het klassement van Zevenwouden spande Weststellingwerf de kroon, met slechts 4% van de stemmen in bezit van ‘grootgrondbezitters’. Ten slotte was de sociale cohesie tussen de eigenaren in de door de endogame adel gedomineerde kwartieren Oostergo en Westergo groter dan die tussen welke andere combinatie van kwartieren ook (zie tabel 7).

Een en ander had tot gevolg dat de machtsbasis van een grietman in Zevenwouden vaak een ander karakter had dan die van zijn collega's in Oostergo of Westergo. Laatstgenoemden hadden in hun grietienijen over het algemeen meer te maken met directe mededinging van *peers*; de grietman was *primus inter pares*, maar er zaten al-

11 Zie noot 1 (TR, EVC inv.nr. 5107). Beide akkoorden werden later nog getekend door degenen die nadien grietman waren geworden, in 1652 als laatste door Egbert van Baerd, die in 1650 grietman van Haskerland was geworden als opvolger van zijn vader Hobbe. In jan. 1654 werden de drie overeenkomsten van 1635 opnieuw uitgeschreven en ondertekend door degenen die toen grietman waren; vgl. *CHB* V, 369. Volgens Guibal werden beide laatste akkoorden voor het eerst in 1654 gesloten; *Democratie*, 94.

12 Waarbij Abraham (van) Roorda niet tot de adel is gerekend; als Gedeputeerde hadden hij en later zijn neef Carel van Roorda altijd zitting als eigenerfde naast een edelman voor dat kwartier.

**Tabel 6** Aantal eigenaren van vijf stemmen of meer per kwartier, met de verhoudingsgewijs hoogst en laagst scorende grietenij, 1640

| <i>kwartier</i>    | <i>aantal<br/>stemmen</i> | <i>aantal<br/>eigenaren</i> | <i>adellijke<br/>eigenaren</i> | <i>%</i>    | <i>totaal<br/>stemmen</i> | <i>%</i>    |
|--------------------|---------------------------|-----------------------------|--------------------------------|-------------|---------------------------|-------------|
| <b>Oostergo</b>    | 1060                      | 161                         | 96                             | 59,6        | 3131,25                   | 33,8        |
| Ferwerderadeel     | 151                       | 60                          |                                |             | 300,5                     | 50,2        |
| Smallingerland     | 30                        | 10                          |                                |             | 224                       | 13,4        |
| <b>Westergo</b>    | 810                       | 141                         | 94                             | 66,7        | 3313,25                   | 24,4        |
| Baarderadeel       | 151                       | 60                          |                                |             | 315                       | 48,0        |
| Hemelumer Oldeferd | 36                        | 11                          |                                |             | 627                       | 5,7         |
| <b>Zevenwouden</b> | 410                       | 70                          | 29                             | 41,4        | 3334,5                    | 12,3        |
| Utingeradeel       | 80                        | 28                          |                                |             | 231                       | 34,5        |
| Weststellingwerf   | 32                        | 11                          |                                |             | 797                       | 4,0         |
| <b>Totaal</b>      | <b>2280</b>               | <b>202*</b>                 | <b>116*</b>                    | <b>57,4</b> | <b>9779</b>               | <b>23,3</b> |

\* Veel eigenaren hadden stemmen in meer dan één kwartier, zie tabel 7.

**Tabel 7** Verdeling over de kwartieren van de stemmen van personen die tenminste vijf stemmen bezitten, 1640

| <i>kwartier(en)</i>               | <i>aantal eigenaren</i> | <i>%</i>     |
|-----------------------------------|-------------------------|--------------|
| Oostergo                          | 32                      | 15,8         |
| Westergo                          | 15                      | 7,4          |
| Zevenwouden                       | 16                      | 7,9          |
| Oostergo en Westergo              | 85                      | 42,1         |
| Oostergo en Zevenwouden           | 13                      | 6,4          |
| Westergo en Zevenwouden           | 10                      | 5,0          |
| Oostergo, Westergo en Zevenwouden | 31                      | 15,4         |
| <b>Totaal</b>                     | <b>202</b>              | <b>100,0</b> |

tijd anderen op het vinkentouw om grietman of volmacht ten Landdage te worden. ‘Vrienden’ in de grietenij moesten in ruil voor hun steun worden gecompenseerd, met ambten of anderszins. Kuiperijen tussen vaak eergevoelige edelen op grietenijen en Landdagniveau waren het gevolg. De grietmannen van Zevenwouden daarentegen hadden in hun grietenijen minder te maken met directe concurrenten – behalve wanneer zij zelf een betrekkelijk eenvoudige boer waren, wat schijnt te zijn voorgekomen<sup>13</sup> –, maar moesten wel een veel breder electoraat van boeren en kleinere grondbezitters bedienen en tevreden houden om gekozen of herkozen te kunnen

<sup>13</sup> Vgl. hoofdstuk 1 noot 62.

worden. De achterban van deze grietmannen behoefde in mindere mate beloond te worden met gewichtige en lucratieve ambten of andere digniteiten, maar kon veel-  
 eer gepaaid worden door op stemdagen maaltijden en drinkgelagen aan te richten.<sup>14</sup>  
 (Die waren ook in Oostergo en Westergo niet ongebruikelijk, maar daar was tussen  
 de aanbieders van deze festijnen meer concurrentie dan in Zevenwouden.) De  
 grietmannen van Zevenwouden hadden dus door de bank genomen een steviger en  
 stabielere machtsbasis dan hun ambtsbroeders in Oostergo en Westergo.

De grootste bedreiging voor de grietmannenelite van Zevenwouden was onder-  
 linge naijver, want de grietmannen en hun naaste familieleden hadden in de eerste  
 helft van de zeventiende eeuw hun stemmen in vaak meer dan één grietenij. Maar  
 door de akkoorden die in 1635 werden gesloten, werd die concurrentie uitgescha-  
 keld, kwamen de grietmannen veel steviger in het zadel te zitten en konden zij zich  
 in familieverband geheel wijden aan de opbouw en versteviging van de eigen  
 machtsbasis, hetzij door boeren en andere stemgerechtigden aan zich te binden,  
 hetzij – wat veel meer zekerheid verschafte – door zelf stemgerechtigde landerijen  
 in de eigen grietenij aan te kopen. De opbouw van een eigen stemmenareaal – zeker  
 na 1640 liefst een meerderheid van stemmen in de meerderheid van (de kleinste)  
 dorpen van de grietenij – was in de meeste grietenijen van Zevenwouden ook veel  
 beter mogelijk dan in grietenijen elders, onder meer door het ontbreken van groot-  
 grondbezit en de veel lagere grondprijzen. Aldus kon de monopolisering van het  
 stemrecht in Zevenwouden veel eerder beginnen dan in Oostergo en Westergo.<sup>15</sup>

De pacificatie onder de grietmannen van Zevenwouden versterkte hun vanouds  
 al bestaande neiging om zich op de Landdag afzijdig te houden en zelfs geregeld  
 verstek te laten gaan. Dat laatste was zeker geval in het jaar 1635, toen er, zoals we  
 nog zullen zien, op de Landdag belangrijke kwesties aan de orde waren. Op 4 de-  
 cember 1635 werden de volmachten van Zevenwouden, die zich ‘sedert een geruij-  
 men tijd hebben geabsenteert ende onthouden van de Landtsvergaedringe’, aange-  
 schreven om nu eindelijk eens acte de présence te geven.<sup>16</sup> In Zevenwouden droeg  
 dus niet de verdeeldheid, zoals in de andere Kamers van de Landdag, maar juist de  
 eensgezindheid bij aan de middelpuntvliedende krachten waaraan de Friese poli-  
 tiek in deze jaren onderhevig was.

### De revolutie van 1635

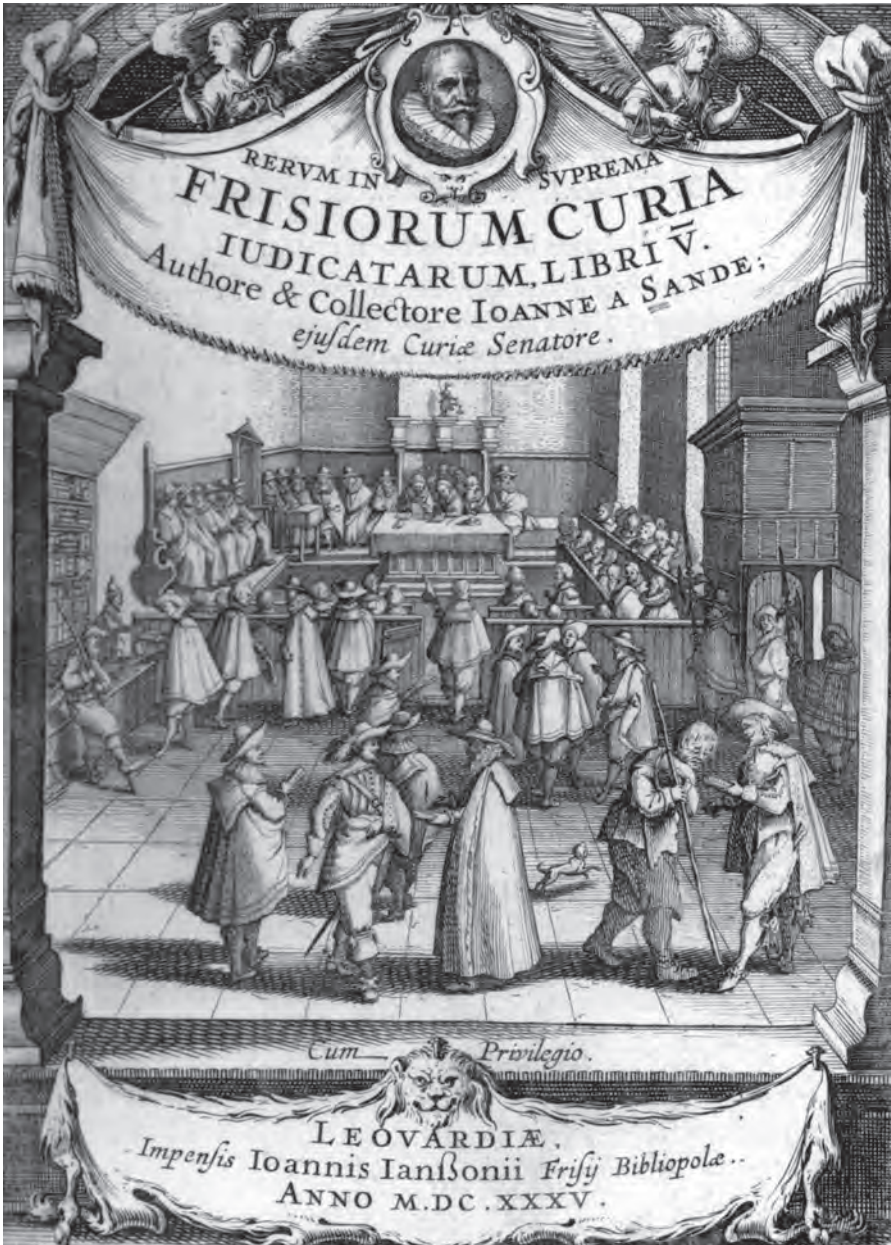
Voor een beschrijving van de tumultueuze gebeurtenissen die in het jaar 1635 op  
 het Friese Landschapshuis en daarbuiten plaatsvonden, zijn we vooral aangewezen  
 op Lieuwe van Aitzema's *Saken van Staet en Oorlogh* en op de *Nederlandsche his-*

<sup>14</sup> Vgl. Spanninga, ‘Kapitaal en fortuin’, 19–26.

<sup>15</sup> Zie p. 378 vv.

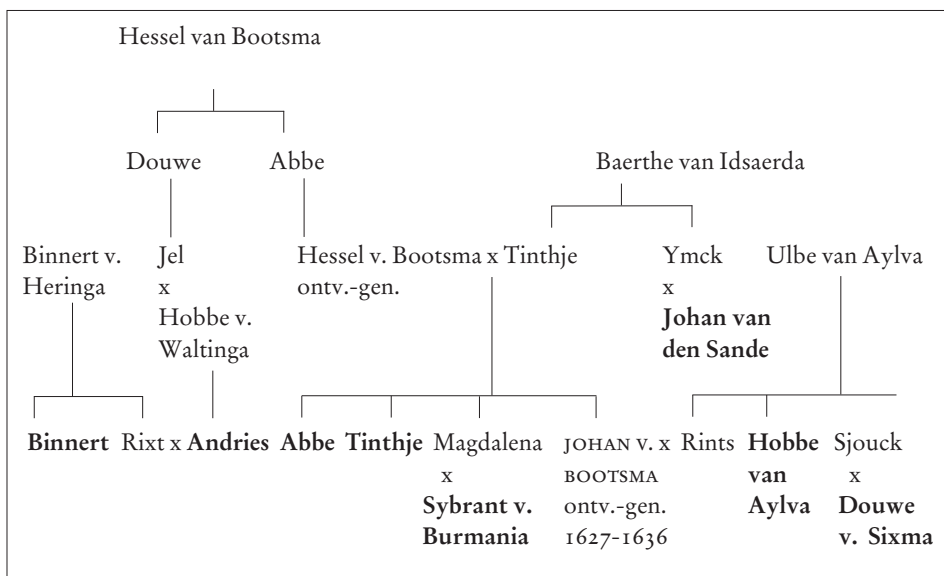
<sup>16</sup> Zie noot 109.





Afb. 15 Titelpagina van Johan van den Sande's *Decisiones Frisicae* of *Vijff boecken der gewysder saecken voor den Hove van Vriesland* (Leeuwarden 1638), met een afbeelding van de zittingszaal van het Hof in de Kanselarij te Leeuwarden. Achter de balie zitten rechts van de schouw de twaalf raadsheren. De lege stoel in hun midden was bestemd voor de stadhouder. Bovenin een portretje van de auteur.





Familienetwerk van Johan van Bootsma. In vet gedrukt: borgen van Bootsma als ontvanger-generaal: raadsheer Johannes van den Sande, Hobbe van Aylva (grietman van Baarderadeel en Gedeputeerde 1631-1635), Sybrant van Burmania (houtvester van Friesland), Douwe van Sixma (grietman van Franekeradeel), hopman Binnert van Heringa, Abbe van Bootsma, Tinthje of Tinco van Bootsma en Andries van Waltinga.

torie van Johan van den Sande. De resoluties van de Staten en andere officiële archivalia bieden namelijk te weinig houvast om een adequate beschrijving van deze episode te kunnen geven. Het werk van beide geschiedschrijvers moet echter met enige prudentie gebruikt worden. In de inleiding hebben we reeds geconstateerd dat hun standpunten nogal uiteenlopen.<sup>17</sup> Er waren nog meer omstandigheden waardoor zij op geheel verschillende wijze hun pen voerden.

Van den Sande, die sinds 1604 raadsheer in het Hof van Friesland was, genoot op juridisch en politiek terrein ongetwijfeld groot gezag. Hij pleitte ontvanger-generaal Bootsma – beschuldigd van verduistering van belastinggelden – steeds vrij van alle schuld, was een verklaard tegenstander van de veranderingen en van de factie die nu op het kussen zou komen, en met amper ingehouden woede en verontwaardiging schrijft hij over de gevaren die het land door de veranderingen bedreigden. Zijn partijdigheid had, en dat zal bij tijdgenoten niet onbekend geweest zijn, echter ook een minder verheven achtergrond. Van den Sande was een aangetrouwde oom van Johan van Bootsma – zijn vrouw Ymck van Idsaerda was een zuster van Bootsma's moeder – en als zodanig maakte hij deel uit van het netwerk van verwanten

<sup>17</sup> Zie p. 25 vv.

van de ontvanger-generaal. Uit dat netwerk waren ook de borgen van Bootsma afkomstig, die in 1627 bij zijn aantreden als ontvanger-generaal hadden verklaard garant te staan voor diens administratie. Ook Van den Sande was borg; naar verluidt stond hij persoonlijk in voor een bedrag van maar liefst 70.000 gulden (terwijl Bootsma in eigen persoon voor 50.000 borg stond). Hij had er dan ook groot belang bij dat Bootsma niet verder zou worden vervolgd, want wanneer deze veroordeeld zou worden – het lot van ontvanger-generaal Dyxtra en de zijnen was ongetwijfeld nog niet vergeten<sup>18</sup> – gaapte voor Van den Sande ongetwijfeld de financiële afgrond.

De andere borgen, onder wie Bootsma's beide zwagers Hobbe van Aylva en Douwe van Sixma (zie bijgaand schema), zaten in hetzelfde schuitje als Van den Sande.<sup>19</sup> Aylva, grietman van Baarderadeel en sedert 1631 Gedeputeerde, zijn we eerder tegengekomen als de 'caput' (het hoofd) van de heersende factie in Westergo, met Sixma, grietman van Franekeradeel, als één van zijn secondanten.<sup>20</sup> Aylva, Sixma, Van den Sande en anderen behoorden ongetwijfeld tot de 'groten', die Bootsma – volgens Meinardus van Aitzema in zijn brieven aan zijn zoon Lieuwe<sup>21</sup> – uit welbegrepen eigenbelang de hand boven het hoofd hielden. Van den Sande was, samen met enkele andere verwanten van Bootsma, dus met handen en voeten gebonden aan de zaak van Bootsma. Dit verklaart voor een groot deel het standpunt dat door hem in zijn *Historie* werd ingenomen. Dat er over Van den Sande en de zijnen de nodige roddels de ronde deden was niet verwonderlijk. Zo beweerde Hessel Wringer, grietenijssecretaris van Barradeel,<sup>22</sup> op 12 augustus 1634 in een Harlinger herberg, in het openbaar dus, dat een groep vrienden van Bootsma onder leiding van Van den Sande had besloten om 10.000 gulden uit te loven aan degene die ten gunste van Bootsma wou getuigen. Deze zware beschuldiging van omkoping werd voor het Hof gebracht, dat concludeerde dat Wringer onvoldoende bewijs voor zijn bewering kon leveren. Hij werd wegens laster in een strafproces aangeklaagd en op 14 februari 1637 veroordeeld tot ontzetting uit zijn ambt.<sup>23</sup>

Overigens is het niet onaannemelijk dat Bootsma, net als zijn voorganger Dyxtra,<sup>24</sup> als ontvanger-generaal met belastinggelden geldhandel dreef oftewel als 'bankier' onderhandse leningen verstrekke aan particulieren, waardoor een nog grotere kring van aanzienlijken er groot belang bij had dat hij niet vervolgd zou

18 Zie p. 108.

19 Op 25 aug. 1636 moesten Bootsma's met naam en toenaam genoemde borgen op bevel van de Staten van Friesland obligaties uitschrijven ter dekking van diens schuld (wanneer deze obligaties geïnd zouden worden, waren de borgen overgeleverd aan hun schuldeisers); TR, GBF inv.nr. 43 f. 60 (res. SF 25 aug. 1636). Van den Sande stond voor 70.000 gulden borg volgens Lieuwe van Aitzema's vader Meinardus; Das, 'Een Friesche familie', 106.

20 Zie p. 170.

21 Das, 'Een Friesche familie', 106-110.

22 Zie SFA II, 242 (aant. 11).

23 Lokin e.a., *Het Rooms-Friese recht*, 181-182.

24 Zie hoofdstuk 2 noot 181.

worden. Op 26 februari 1635 schreef Meinardus Aitzema aan zijn zoon Lieuwe: 'De ontfanger generael wordt seer suggilleert [beschimpt]. Indien daer iets is, dat moet onder d'groten schuilen, die bi him accomodeert worden met verschot van penningen. Men zegt dat hij door het negotieren van penningen wel 20.000 gulden jaerlics soude hebben'.<sup>25</sup>

Ook bij Lieuwe van Aitzema speelden familieomstandigheden een grote rol. Eerder constateerden we dat hij in het algemeen een veel voorzichtiger en afstandelijker oordeel velt dan Van den Sande.<sup>26</sup> Van wat zich in 1635 in zijn vaderland afspeelde, wilde hij zich liefst al helemaal distantiëren, omdat hij, zoals hij zelf schreef, 'wel weet dattet alle menschen zijn, ende my geen partye maecke'.<sup>27</sup> Om zijn relaas desondanks niet te hoeven onderbreken paste hij een even simpele als doeltreffende kunstgreep toe: hij nam een lang citaat over uit het werk van Van den Sande. Daarvoor gebruikte hij niet diens gedrukte *Historie*, maar het oorspronkelijke manuscript waarover hij de beschikking had, omdat de betreffende passage in de *Historie* vanwege de gevoelige materie door de drukker-uitgever – Aitzema behield ook hier zijn cynische toon – 'wat gecastreert' was.<sup>28</sup> Dat Aitzema weigerde rechtstreeks zijn eigen oordeel te geven, had alles te maken met de rol die zijn naaste familieleden in dat jaar speelden. Zijn vader Meinardus – die hem vanuit Dokkum op de hoogte hield van de actuele stand van zaken – en zijn broer Marcus behoorden, zoals we nog zullen zien, namelijk tot de grote tegenstrevers van Bootsma (en Van den Sande) en tot de factie die in 1635 eerst boven kwam drijven en vervolgens nogal oneervol het veld weer moest ruimen. Hoewel Aitzema door zijn positie in Den Haag een wat ruimer blikveld had dan zijn naaste bloedverwanten en in staat was de Friese aangelegenheden te relativiseren en in andere verhoudingen te zien,<sup>29</sup> wilde hij wanneer het erop aankwam zijn familieleden dus niet compromitteren, ook jaren nadien niet,<sup>30</sup> en daarmee de eer van de familie redden.<sup>31</sup>

Volgens Aitzema waren er op dit moment twee facties in Friesland. Aan de ene

25 Das, 'Een Friesche familie', 107. Vgl. p. 234, waar sprake is van een inkomen van 15.649 gulden.

26 Zie p. 25-26.

27 SSO II, 187a.

28 SSO II, 187a. We volgen wat betreft deze passage de tekstvariant zoals weergegeven bij Aitzema, met tussen haakjes de verwijzing naar de corresponderende, 'gecastreerde' tekst van Van den Sande in diens *Nederlandsche historie*. Blijkbaar is de bezorger en drukker van de *Historie* er voor teruggeschrokken om het harde oordeel van Van den Sande over met name genoemde personen aan de openbaarheid prijs te geven en heeft hij het verhaal daarom hier en daar enigszins afgezwakt; zie bv. p. 238. Van den Sande, overleden in 1638, beleefde de uitgave – bedoeld als een vervolg op het werk van zijn oom Everhard van Reyd – namelijk niet zelf. Na zijn overlijden kwam het manuscript 'onversiens, ende buyten hoope' in handen van de Leeuwarder drukker Gysbert Sybes, die het in 1650 publiceerde achter de vierde druk van Van Reyd; *NNBW* IV, 1200. De *Historie* (188a) bevat overigens ook een enkele passage die niet bij Aitzema voorkomt.

29 Over Aitzema's verhouding tot stadhouder Willem Frederik en de 'malcontenten' van diens bewind: Boerma, 'Dienstreis', 122. Overigens was zijn broer Marcus in 1631 gehuwd met Sythje Bootsma (overleden in 1633), een achternicht van ontvanger-generaal Johan van Bootsma.

30 De twaalf delen van de quarto-editie van de *Saken* verschenen in de jaren 1657-1668.

31 NA, ALA inv.nrs. 1 en 47-49 bevatten correspondentie o.m. met neef Karel Roorda en oom Abraham Roorda.

kant stonden de stadhouder en de meerderheid van de raadsheren van het Hof, die sinds jaar en dag de overhand in de regering hadden gehad (in het vervolg de 'Hof-factie' genoemd). Daartegenover stond de meerderheid van de volmachten, zowel edellieden, eigenerfden als de vertegenwoordigers van de 'gemeenten' in de Steden, die klaagden over de 'quade regeringh ende administratie der finantien' (de 'Staten-factie'). De lasten vielen zwaar, de oorlog kostte veel geld, en door de heersende factie werd simpelweg geleend wat door de middelen van consumptie en de floreenbelasting niet kon worden opgebracht. Dit om het volk, de gemeente, vooral op het platteland, niet teveel tegen de haren in te strijken. Zowel de Staten-Generaal, de stadhouder, als sommige regenten wilden als panacee voor de financiële problemen de gemene middelen invoeren, maar dat stuitte steeds op onoverkomelijke bezwaren van de Steden.<sup>32</sup>

Van de Landdag van 1635, die in februari begon, schetst Van den Sande een uiterst somber beeld. In de eerste plaats wekte de 'langhduyrighe continuatie' van enkele Gedeputeerden grote ontevredenheid en jaloezie op.<sup>33</sup> Daarom was, lang voordat de Landdag begon, door ontevreden alle mogelijke moeite gedaan om stemmen te vergaren teneinde 'Volmachten te becomen nae haeren sin, of selfs Volmachten te worden, ende soo voorts in de Regieringe ende tot profitelijcke Ampten te comen'. Om dat te kunnen bereiken werd 'alomme onder de Gemeenten' verteld, dat de ontvanger-generaal Johan van Bootsma veel rekeningen achterstallig was, en dat 'onder hem veel Tonnen schats schuylden'. De 'gherucht strooyers' beweerden, dat zij, wanneer zij volmachten werden, Bootsma tot het doen van zijn rekeningen en betaling zouden dwingen, 'waer mede de Ghemeenten in hare swarigheydt soudén verlicht worden'. Deze beloften waren 'den gemeenen man seer aengenaem, ende werden lichtelijck ghelooft', waardoor veel van hen tot volmacht werden gekozen.<sup>34</sup>

Op de eerste zes weken van de Landdag werd alleen maar getwist over de procuraties die de nieuwe volmachten uit hun grietenijen en steden hadden meegebracht, en die door Gedeputeerde Staten (gekozen in 1634) om begrijpelijke redenen niet altijd werden geaccepteerd. 'Die deputeerden, soe men seit, gaen partidig in de visitie van de procuratiën', schreef Meinardus Aitzema aan zijn zoon Lieuwe, 'admitterende en rebuterende nae haer gelieven, soe 't haer dienstich dunct'.<sup>35</sup> Daarover ontstond zoveel tumult, dat op verzoek van een aantal benadeelden de 'samentlij-

<sup>32</sup> SSO II, 182a.

<sup>33</sup> Tarquinius Boelens had zitting gehad van 1631-1634 (en van 1621-1622), Pieter van Eysinga alleen in 1634, Hobbe van Aylva van 1631-1634, Martinus Gravius van 1630-1634 (en van 1621-1626), Tiberius Oenema van 1631-1634 en Martinus Fockens van 1627-1634.

<sup>34</sup> SSO II, 187a-187b (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 186b-187a). Dat wil niet zeggen dat er veel nieuwe volmachten werden gekozen. Voor Oostergo, Westergo en Zevenwouden hadden in 1633 resp. 18, 9 en 11 volmachten ook het voorafgaande jaar zitting gehad, in 1634 waren dat 18, 11 en 13 en in 1635 12, 13 en 19 volmachten; Engels, *Volmachten* (internetsite geraadpleegd 2 maart 2012).

<sup>35</sup> Das, 'Een Friesche familie', 107.

cke' volmachten de vijf oudste raadsheren in het Hof autoriseerden om de procuraties te visiteren, wat volgens Van den Sande, één van deze raadsheren, 'sonder eenigh voorgaende exempel' was.<sup>36</sup> Enkele van de procuraties, die door de Gedeputeerden waren afgewezen, werden door deze commissie uit het Hof alsnog goedgekeurd. Hierdoor werden in Oostergo en Westergo 'de gene die de Reghenten wilden verandert hebben' zozeer gesterkt, dat er onmiddellijk andere Gedeputeerden werden gekozen. De zittende vier Gedeputeerden voor deze kwartieren werden in maart allen vervangen door anderen (waarvan drie nooit eerder Gedeputeerde waren geweest). Voor Oostergo waren dat Watze of Valerius van Camminga uit de adel en Abraham Roorda, grietman van Idaarderadeel uit de eigenerfden, en voor Westergo Douwe of Dominicus van Hottinga, grietman van Barradeel uit de adel, en Sjoerd Rispens uit de eigenerfden.<sup>37</sup> Overigens werden ook voor Zevenwouden – het kwartier dat zich zoveel mogelijk afzijdig hield van de factiestrijd in Westergo en Oostergo – nieuwkomers gekozen: Hobbe van Baerd, grietman van Haskerland<sup>38</sup> en Jochum van Wyckel.<sup>39</sup> Voor de Steden namen Epeus Glinstra, een nieuwkomer, Hanso Moll en Julius van Harinxma zitting.<sup>40</sup> Alles bijeen geno-

36 TR, GBF inv.nr. 42 (res. SF 7 maart 1635); afschrift in TR, SHA inv.nr. 93. Het rekest aan de Staten was afkomstig van de volmachten Watse van Camminga, Haye van Ringia, Petrus Brongersma, Fredericus Hillama, Gerrit Allerts, Foocke Ritskes, Pieter Sickes, Steven Cornelis en Hans van Lycklama. De resolutie was getekend door Rienck van Burmania en Taeke Lieuwes voor Oostergo, Siuck van Burmania en Anchises Andla voor Westergo, Ciprianus Oosterzee, Anne van Wyckel, Hobbe van Baerd en N. Gerardi voor Zevenwouden, en Joris Gerrits Camp en Focco Heemstra voor de Steden. De vijf oudste raadsheren waren Johannes Saeckma, Johan van den Sande, Frans van Jongema, Orck van Doyem en Gellius Jongestal. Oostergo stemde slechts ten dele in. Zevenwouden was verdeeld: de volmachten van vijf grietenijen dienden op 6 maart een protest in (Hessel van Sminia voor Utingeradeel, Syds van Osinga voor Doniawerstal, L. van Sicma voor Gaasterland, A. van Oenema voor Schoterland en H. van Lycklama voor Ooststellingwerf), waarop eveneens op 6 maart een contraprotest volgde van de vijf andere grietenijen (C. Oosterzee voor Lemsterland, H. van Baerd voor Haskerland, N. Gerardi voor Weststellingwerf, Opsterland en Engwirden, en Hans van Lycklama voor Gaasterland, dat dus in dezen een gedeelde stem uitbracht); TR, GBF inv.nr. 42 f. 13v en 14v. Op het hierboven genoemde afschrift van de resolutie tekende stadhouder Willem Frederik later aan: 'dit iss een resolutie genomen bie sommige luyden genomen int Jaer 1635, die sich staten van het landt noemen doch in effect niet en wahren, maer om tot haere meninghe ende booze intentie te ghekomen mostense dese onghehoort middel ghebruycken, twelck een ahnvanck wass van alle troebelen, ende hunne quaede practycken, gelyck men licht vernemen kan dan heel frieslandt daer voll van iss'.

37 Engels, *Naamlijst*, 30-31. Van den Sande geeft voor Westergo 'Douwe van Hottinga, Grietman van Barradeel ende Syvert Rispens in plaetse van Hobbo van Aylva, Grietman van Barradeel, ende dr. Martinus Gravius'. Laatstgenoemde was sedert 1630 Gedeputeerde; SSO II, 187b (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 187a). Volgens de 'Kerck-calender' van Ernst Harinxma van Donia raakte Gravius in 1630, toen hij al Gedeputeerde was, als ontvanger van Wymbritseradeel in conflict met ingezetenen van die grietenij. Om het verzet te breken stuurden Gedeputeerde Staten en het Hof er soldaten op af, waarop de ingezetenen 'drye vyer soldaeten doetsloegen' en er veel gewonden vielen. Door tussenkomst van de raadsheren Van den Sande en Saeckma werd de zaak gestild; TR, AHS inv.nr. 443 (op nov. 1630).

38 De volmachten en Gedeputeerden van Zevenwouden stonden mede door hun pas gesloten almanak bij het conflict dat zich in 1635-1636 afspeelde aan de zijlijn. Hobbe van Baerd was geen edelman, maar in het kwartier van Zevenwouden – waar vanouds veel minder adel voorkwam dan in Oostergo en Westergo – gold de ongeschreven regel dat niet-adellijke grietmannen als edelman op de Landdag mochten compareren en in die hoedanigheid ook benoemd konden worden in het college van Gedeputeerde Staten.

39 Korte tijd later opgevolgd door zijn schoonzoon Ciprianus van Oosterzee, grietman van Lemsterland.

40 Moll was eerder Gedeputeerde geweest, in 1632 en 1633; Harinxma was ook in 1634 Gedeputeerde geweest, maar behoorde tot dezelfde factie als zijn confraters van Oostergo en Westergo, zie p. 238.

men werden de negen Gedeputeerden op één na vervangen. Van de nieuwkomers hadden zes dit ambt nooit eerder bekleed, wat een flinke breuk in de continuïteit van het college teweegbracht. Abraham Roorda en Douwe van Hottinga waren de matadors van de factie die nu in Oostergo en Westergo aan de macht kwam. Wij zullen hen in het vervolg nog tegenkomen. Roorda, die omstreeks 1632 nog buiten de correspondentie in zijn kwartier stond (maar in de jaren 1609-1613, 1616-1619 en 1623-1625 Gedeputeerde was geweest), werd door Van den Sande 'listig' genoemd, was een neef van de ons welbekende Friese 'nationalist' Karel Roorda (zijn vader Popcke was een broer van Karel), en huldigde zoals we nog zullen zien ontegenzeggelijk hetzelfde anti-stadhoudersgezinde standpunt als wijlen zijn oom.<sup>41</sup>

De aartscalvinistische Van den Sande knoopt aan de machtswisseling nog een soort complottheorie vast. In zijn ogen namen de rooms-katholieken geen genoegen met 'de vrye exercitie van haer Religie' maar bemoeiden zij zich actief met politieke aangelegenheden, met name in de jaren 1635 en 1636. Dit gold zeker voor enkele 'vermogende Papistische Edelluyden', ondanks een niet mis te verstane Statenresolutie van 1616 (waarbij de katholieken van het stemrecht waren uitgesloten). In deze twee jaren, aldus Van den Sande, 'hebben sy mede vercoren Volmachten, ende formeert de Landtsvergaderinge, met hare Creatures, door welke, als aen haer verbonden, verkosen sy oock Gedeputeerde der Staten, die haer dan moesten ten dienste staen'.<sup>42</sup>

Van de eigen stadhouder had het nieuwe regime weinig te vrezen, maar van Frederik Hendrik, de sterke man op de achtergrond, des te meer, zeker op termijn. Omdat men op de Landdag drommels goed begreep dat de prins op voorhand bepaald geen voorstander van de 'tegenwoordige Regeringe' was en men hem volgens Aitzema graag gunstig wou stemmen, werd besloten hem in de kwestie van de officiersbenoemingen van de troepen ter repartitie van Friesland tegemoet te komen. De afgevaardigden van Friesland in de Staten-Generaal kregen toestemming om hem de officiersplaatsen te laten vervullen van de Franse, Engelse en Schotse compagnieën die te velde vacant raakten, terwijl het benoemingsrecht van de officieren

41 Abraham van Roorda's broer Andries was getrouwd met Anna van Juckema, een zuster van Lieuwe van Aitzema's moeder Catharina van Juckema; Waterbolk, *Proeven*, 171. In 1607 was Roorda wellicht gepasseerd voor het grietmansambt van Idaarderadeel door verzet van stadhouder Willem Lodewijk, waardoor een boer, Tjalling Oenes Bangma, onverwacht als grietman op het kussen kon komen. In 1620, waarschijnlijk niet toevallig één dag na het overlijden van Willem Lodewijk, werd Roorda alsnog door Gedeputeerde Staten tot grietman van deze grietenij gekozen; Kok en Hellinga, *Diarium Furmerii*, 101 en 211 noot 446, vgl. hoofdstuk 1 noot 62.

42 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 197b. Het uitsluiten van rooms-katholieken van het stemrecht: CHB V, 219. Het gevoel van Van den Sande dat de 'papisten' achter de machtswisseling zaten, leefde niet alleen bij hem. Stadhouder Willem Frederik vermeldt op 5 maart 1648 in zijn dagboek: 'colonel Alua [Hessel Meckema van Aylva] vertelde mij, dat de catolijcken soo groote macht hier hadden door haer stemmen en dat de kloostermeyers alletijt op haer sijde wahren en dahrdor beletteden alle inwilligen van middelen. Jukema [Gerrolt van Juckema] had doen veel te seggen, besonder in Saeckema gritenie en bij veul andere grietsluyden, en mosten veul heeren nae Juckema sinne en goetvinden resolutie nehmen. Dauwe Alua en de heeren Eissinga, mijn broeder en de heeren van den Raedt die nahmen doen resolutiën tegens de papisten; dahr wass Hottinga, Burmania, Abraham Roorda tegens en all wat diertijt doen dahraen dependeerde', GP, 505; vgl. 657 en 733.

van de Nederlandse en Hoogduitse compagnieën bij de Staten van Friesland bleef.<sup>43</sup>

Van den Sande klaagt dat het enige onderwerp dat op deze Landdag aan de orde kwam de kwestie van de ontvanger Bootsma was. Aan het beramen van ‘middelen tot stuyr des Oorlogs’ werd niet gedacht, de overheidsfinanciën waren volledig verlopen, het gewone krijgsvolk, dat op de repartitie van Friesland stond, was vier maanden soldij ten achter en de schulden waren torenhoog.<sup>44</sup> Al voor het begin van de Landdag had Bootsma bij de buitengewone rekenmeesters vier rekeningen ingediend (die door hen overigens nog steeds niet waren gesloten) en hij was druk bezig met de rekening van mei tot november 1634. Tijd en gelegenheid daartoe kreeg hij amper, want hij werd sterk onder druk gezet door ‘eenige weynige’ volmachten van Oostergo en Westergo, die er ‘met groote hevigheydt ende partyschap’ op aandrongen dat deze laatste rekening spoorslags en liever gister dan vandaag zou worden ingeleverd. Minder fanatieke volmachten, die hierin niet megingen, kregen volgens Van den Sande het dreigement te horen dat hun namen bij het brede publiek bekend gemaakt zouden worden, om ‘den ghemeenen Man’ op deze wijze tegen hen ‘op te rocken’.<sup>45</sup> Op 26 maart werd Bootsma’s comptoir op grond van een Statenresolutie ‘plotselick’ gesloten, en werd hem te verstaan gegeven dat hij de rekeningen nu eindelijk diende in te leveren. Al zijn paperassen werden in een kist met twee sloten opgeborgen, waarvan hij de ene, en de buitengewone rekenmeesters de andere sleutel kregen.<sup>46</sup> Omdat Bootsma verklaarde de rekeningen niet voor 6 april af te kunnen krijgen, kreeg hij tot die datum uitstel, onder het dreigement dat hij anders uit zijn ambt zou worden gezet en tegen zijn persoon naar goedgeunden van de Staten zou worden opgetreden.

De situatie werd er niet overzichtelijker op toen bekend werd dat Bootsma’s klerk Abbe Fredericks of Freercx ertussenuit geknepen was met medeneming van een flinke som uit het comptoir van de ontvanger-generaal. Abbes vlucht kon worden gebruikt om Bootsma van alle schuld vrij te pleiten – wat dan ook met verve werd gedaan – maar voor de tegenstanders van Bootsma diende het als een bewijs voor zijn chaotische en onverantwoordelijke administratie. Uit de brieven van Meinardus van Aitzema aan zijn zoon Lieuwe blijkt welke geruchten de ronde deden.<sup>47</sup> De vlucht van Bootsma’s klerk ‘soude geschiet sijn met kennisse van enige groten, die men meint met hem participeert t’ hebben’. Veldtriel, niet de eerste de

43 TR, GBF inv.nr. 42 f. 37v (res. SF 18 april 1635); SSO II, 183a.

44 Douwe van Aylva, grietman en volmacht van Westdongeradeel, constateerde dat vanaf het begin van de Landdag in de Kamer van Oostergo ‘alsnoch seer weinich wordt ter handt genomen den dienste van ’t landt ende den oorsaake van de saemencomste betreffende’ en dat zijn aanwezigheid ‘voor hands noodloos ende sonder vrucht is’. Daarom liet hij in het resolutieboek van de Kamer noteren dat hij zolang absent zou blijven; TR, GBF inv.nr. 1805, z.f. (6 maart 1635).

45 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 187b.

46 TR, GBF inv.nr. 42 f. 26 (res. SF 26 maart 1635); SSO II, 182a-182b.

47 Das, ‘Een Friesche familie’, 106-110.



beste Dokkumer regent,<sup>48</sup> had de Dokkumer dominee verteld – die het weer doorvertelde aan Aitzema senior – dat hij Abbe gewaarschuwd had voor de kwade geruchten, maar deze had de waarschuwing in de wind geslagen, want ‘daer waren so vele grooten an vast, die hem wel souden deurdragen’. Enkele dagen later, nadat de klerk toch de hielen gelicht had, schrijft Marcus dat hij zijn toevlucht zou hebben gezocht in Vianen (dat als vrije heerlijkheid een bekende vrijplaats voor bankroeters en delinquenten was).<sup>49</sup> Sedert Abbes vertrek was zijn bezit beschreven: naar verluidt 28.000 gulden aan contanten, 70.000 aan ‘reversalen, bi hem redimeert’, waaronder 20.000 aan obligaties. Verder zou hij meer dan duizend pondemaat aan landerijen hebben en in Leeuwarden wel twintig huizen. Men was ervan overtuigd, dat ‘enige grote hem hebben wech gestiert’. Een uur voor zijn overhaaste vertrek was hij nog gezien bij Bootsma en Van den Sande, waarbij fijntjes werd vermeld dat Bootsma en Sixma ‘elc een suster van Hobbe Ailva’ hebben (Aylva en Sixma waren de vooraanmannen van de factie in Westergo) en dat Van den Sande borg stond voor 70.000 gulden. Wanneer Abbe tijdig was ingerekend, zou ongetwijfeld erger zijn voorkomen, ‘maer men salt altans versmooren’. Twee weken later werd overgebrieft dat de ‘coresponderende heren’ Bootsma sterk ‘patrocineren’. Van den Sande zou daarover gesproken hebben met (Abraham) Roorda, die hem had voorgesteld dat wanneer men Bootsma de hand boven het hoofd zou houden, de ingezetenen geen nieuwe belastingen konden worden opgelegd. Van den Sande had daarop ‘weinich of niet repliceert’. Dit zijn nu de ‘voorstanders van de justicie’, klaagde Meinardus, ‘men executeert ons over een daler twee drie en den on[t] f[anger] late men met hondert dusende sitten’. Ik ‘gelove vastelic’, zo vervolgde hij, ‘dat seer weinich sijn van die op landsdagen plegen te comen, of hebben uit ’t comtoer gerief gehat, d’ene min, d’ander meer, Vermees<sup>50</sup> wort daeronder medegereec- kent op 25.000 gulden’.<sup>51</sup>

Toen voor Bootsma de dag des oordeels kwam, had hij zijn boekhouding nog steeds niet op orde. Op 24 april nam de Landdag het door alle volmachten getekende besluit om hem te schorsen en onder huisarrest te plaatsen, tenzij hij een borg kon stellen voor 100.000 gulden, buiten de borg van 50.000 gulden die bij zijn ambtsaanvaarding reeds overeengekomen was. De papieren die in zijn huis werden aangetroffen, werden verzameld en in een verzegelde kist opgeborgen om geïnventariseerd en onderzocht te worden. Teneinde de staatsfinanciën niet verder te laten verslechteren, werden de rentmeester van de domeinen en de ontvanger van de kloostergoederen, Willem van Vierssen en Albert van Aysma, gemachtigd om met

48 Pieter Jansz. Veldtriel, Gedeputeerde Staat 1591-1593, Gedeputeerde van Friesland ter Staten-Generaal 1628-1631, Raad van State 1626-1628 en 1631-1632; in 1632 gezant naar Moscovië.

49 Abbe Freercx – vader van de geschiedschrijver Simon Abbes Gabbema – overleed in Vianen op 27 nov. 1651; Breuker, *It wurk* II-1, 203. Zie: Gijswijt-Hofstra, *Wijkplaatsen*.

50 Cornelis of Cornelius Vermees, secretaris van Westdongeradeel en volmacht ten Landdage voor die grietenij.

51 Das, ‘Een Friesche familie’, 107-109 (21 april en 5 mei o.s.).

toestemming van Gedeputeerde Staten de lopende betalingen te doen, waarbij de een verantwoordelijk was voor de betalingen aan soldij uit de flooreenrente en de ander voor die uit de 'middelen ende impositien'. Bootsma werd opgedragen alsnog zijn rekeningen te zuiveren, zonder dat hij of zijn klerk zich met lopende zaken mocht bemoeien.<sup>52</sup> Uit Bootsma's administratie bleek dat hij als ontvanger-generaal jaarlijks de enorme som van zo'n 15.649 carolusgulden toucheerde als wedde, provisie bij afgesloten leningen en andere emolumenten, zonder dat deze inkomsten ooit door de Staten gefiatteerd waren. Overigens kreeg Vierssen als rentmeester 6678 en Aysma als ontvanger 6908 gulden,<sup>53</sup> waaruit eens te meer blijkt, hoe lucratief bepaalde ambten waren.

Johan van Bootsma werd in toenemende mate de kop van jut. Op 25 juni<sup>54</sup> werd in de Kamer van Westergo besloten dat hij op het Blokhuis gevangen moest worden gezet, maar op 2 juli sloot men zich aan bij het besluit van Oostergo om hem onder huisarrest te plaatsen. De dag daarop wendde Bootsma zich met een verzoekschrift tot het Hof. Hoewel hij als ontvanger-generaal altijd 'getrouwelijk ende oprechtelijk' is geweest, zo stelde de rekwestrant, worden op de huidige Landdag resoluties genomen die hem in zijn goede naam en faam aantasten. De grootste drijvers, enkele volmachten uit Westergo, bedreigen minder fanatieke volmachten, die niet meegaan in deze haatcampagne, met het bekendmaken van hun namen bij het brede publiek, om op deze wijze het volk tegen hen op te hitsen. Deze ongeken- de praktijken leiden volgens de rekwestrant 'tot verwekinge van oproer, en tot wechneming van vryheyt, die een yder Volmacht in 't stemmen ofte adviser en behoort te hebben'. Het verwijt dat hij bij het afleggen van rekening en verantwoording in gebreke blijft, is geheel onterecht, en daarmee tevens zowel de exorbitante borgsom die hem is opgelegd, als de besluiten van Westergo en Oostergo om hem op het Blokhuis gevangen te zetten of hem met inlevering van soldaten huisarrest te geven, alsof hij een vluchtgevaarlijke misdadiger is. Bij zijn ambtsaanvaarding heeft hij namelijk geen instructie gekregen, maar zich strikt gehouden aan de instructie van zijn voorganger Laes van Jongema (1617-1627), waarin was bepaald dat er vijf maanden staan voor het indienen van de laatste rekening, een termijn die nog niet is verstreken. De resoluties van Oostergo en Westergo zouden, wanneer ze uitgevoerd werden, 'strecken tot krenckinghe van sijne eere, die eenen eerlievende Man alsoo lief behoort te wesen als sijn leven'. En aangezien eenieder zich diende te buigen naar de Justitie, het 'eenigste steunsel van desen Staet', wendde Bootsma zich tot het Hof, met ootmoedig verzoek hem 'in rechte te ontfangen'.<sup>55</sup>

Diezelfde dag nog verklaarde het Hof het rekest van Bootsma inderdaad in rech-

52 TR, GBF inv.nr. 42 f. 39v (res. SF 24 april 1635); SSO II, 183a.

53 SSO II, 183b.

54 Op 16 mei hadden de Staten besloten tot een reces van drie weken, met opdracht aan Gedeputeerde Staten de volmachten voor 9 juni opnieuw te beschrijven; TR, GBF inv.nr. 42 f. 53 (res. SF 16 mei 1635).

55 SSO II, 186a-187a.

te ontvankelijk – waarmee het verklaarde ter zake bevoegd te zijn – en liet dit op het Landschapshuis aanzeggen, met verzoek om binnen vier dagen een weerwoord op het rekest te geven, en ondertussen alle acties tegen Bootsma te staken. De Staten van Friesland reageerden furieus. Op 9 juli werd de raadsheren van het Hof, die op het Landschapshuis waren ontboden, een lange en scherpe brief voorgelezen en overhandigd, die echter slechts was ondertekend door de volmachten van Oostergo en Westergo en de volmachten van drie steden.<sup>56</sup> Om te beginnen werd de on-eerbiedige en minachtende bejegening van de Staten gelaakt, omdat de apostille door nota bene een kamerbode was voorgelezen in de vergadering waar Hunne Edelmogenden op dat moment ‘ten serieusten waren geoccupeert in saken den Landtschappe concernerende’. De belangrijkste boodschap was echter dat het Hof zich absoluut niet met een politieke aangelegenheid als deze mocht bemoeien, en dat tegen Bootsma door de Staten niet anders dan naar recht, billijkheid en ‘tot sonderlinge dienst van ’t Landt’ was opgetreden. Het landsbelang vereiste dat er maatregelen werden genomen tegen de zorgwekkende administratieve wantoestanden op het kantoor van de ontvanger-generaal. Dat de klerk van Bootsma, Abbe Freercx, met medeneming van een ‘seer notabele somme’ aan overheidsgeld onlangs was gevlucht, was van deze noodzaak het sprekende bewijs. Bovendien was er geen sprake van dat een resolutie genomen en uitgevoerd kon worden door één kwartier, zoals in het rekest van Bootsma werd gesuggereerd, ‘alsoo geen Resolutien in Lantsaecken by den E.M. konnen worden geformeert als alleen uyt de advijzen en rapporten der vier ofte immers der drie Leden des Landts elcx separatim in een besonder Kamer vergadert zijnde’. Op 20 juli werd besloten om Bootsma in zijn huis door soldaten te laten bewaken.<sup>57</sup>

Duidelijk is dat niet alle volmachten even enthousiast waren over deze aanpak van de kwestie-Bootsma, al stonden zij onder grote druk van de ‘drijvers’ uit Oostergo en Westergo. Volgens raadsheer Van den Sande gingen de volmachten van Zevenwouden en de Steden in deze zaak ‘matichlijck ende met discretie’ te werk. Bootsma moest weliswaar rekening afleggen, maar hij moest daartoe de benodigde tijd krijgen, zonder bedreigd te worden met ‘gijselinghe ende andere harde middelen’. Omdat de ‘dryvers’ uit Oostergo en Westergo zonder de steun van de andere twee kwartieren hun doel niet konden bereiken, gingen zij ertoe over de raadsheren in het Hof van Friesland er van te beschuldigen dat zij Bootsma de hand boven het hoofd hielden, door hem niet hard genoeg aan te pakken en de volmachten van de Steden ‘door haer aensien’ een rad voor ogen te draaien.<sup>58</sup>

Hoewel de Statenfactie nu de overhand had in Oostergo en Westergo (en in het college van Gedeputeerde Staten), kon zij op de Landdag door gebrek aan enthousiasme

<sup>56</sup> TR, GBF inv.nr. 42 f. 59 (res. SF 9 juli 1635); SSO II, 185a-186b. Vgl. de nota voor de Raad van State, waarschijnlijk van de hand van raadsheer Van den Sande; TR, SHA inv.nr. 70-46.

<sup>57</sup> TR, GBF inv.nr. 42 f. 57 (res. SF 20 juli 1635), volgens Aitzema (SSO II, 186a) op 10 juli.

<sup>58</sup> SSO II, 187b (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 187b).

siasme bij de volmachten van Zevenwouden en de Steden haar zin niet echt door-drijven. Het kwartier van de Steden vormde het grootste obstakel, want dat was 'dependent van den Heer Stadthouder ende 't Hof'. Teneinde het kwartier van de Steden als bolwerk van Hof en stadhouder definitief te kunnen ontmantelen, werd door de Statenfactie een meesterzet uitgedroefd, een breekijzer om op de Landdag de meerderheid van stemmen te kunnen verwerven, namelijk het verlenen van de vrije magistraatsbestelling aan de steden. Doordat de 'gemeenten' in de steden werd voorgespiegeld dat alle problemen te herleiden waren tot de kwestie-Bootsma en de veel te afwachtende en gematigde rol van het Hof daarin, werd de onrust onder het volk steeds groter. In Sneek gebeurde dat volgens Van den Sande (in de versie van diens geschiedverhaal bij Aitzema) door Sjuick van Burmania, grietman van Wymbritseradeel (Sneek vormde een enclave binnen deze grietenij) en burgemeester Matthias van Vierssen, in Dokkum door burgemeester Marcus van Aitzema, in Harlingen door Gerrit Keth, Pouwels Jansz. en Thomas Wringer, secretaris van het aangrenzende Barradeel, in Workum door Jan Claesz., herbergier aldaar, en in Bolsward door Gerrit Vogelsangh en dominee Sixtus Hommius. Door het 'beleid' van deze en andere personen werden buiten toestemming en medeweten van magistraten en gezworen gemeenten 'private bijeenkomsten' gehouden en akten ondertekend waarin de vrije magistraatsbestelling werd verzocht. Van de stadsbesturen van de twee belangrijke steden Leeuwarden en Franeker viel geen vrijheidswens te verwachten, want deze steden hadden sinds jaar en dag de vrije magistraatsbestelling,<sup>59</sup> en de magistraten van de negen andere steden bestonden uit 'creaturen' van stadhouder en Hof, die geen enkele reden hadden 'om na veranderingh te staen'.<sup>60</sup> Het was de magistraat van het vaak tegendraadse Dokkum die de kat de bel aanbond door zich op 25 juli tot de Staten te richten met het verzoek om de vrije magistraatsbestelling.<sup>61</sup> Dat was ongetwijfeld doorgestoken kaart, want het verzoek was amper gedaan, of het werd 'ter selver uyre' ingewilligd. De gelegenheid werd aangegrepen om tegelijkertijd de andere acht steden eveneens van het juk van stadhouder en magistraat te bevrijden (zie bijlage 2).<sup>62</sup>

<sup>59</sup> Zie p. 100.

<sup>60</sup> SSO II, 186a-186b.

<sup>61</sup> Waarschijnlijk had in geen enkele Friese stad de gewone burgerij zoveel invloed op de samenstelling van het stadsbestuur als in Dokkum, waar alle burgers, die 'vuur en licht' in de stad hadden, gerechtigd waren hun stem uit te brengen in de magistraatsverkiezing; Schroot, *Geschiedenis*, 182.

<sup>62</sup> SSO II, 188a: 't versoek was soo haest niet ghedaen, of 't Octroy wierde ter selver uyre by de meeste stemmen in de Kameren van Oostergoo, Westergoo, ende in de Kamer van de Wolden by Volmachten van vier Grietenyen verleendt, niet alleene die van Doccum, maer oock aangeboden alle andere Gemeenten in d'andere Steden vermogens Resolutie van den vijf-en-twintighsten July'; (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 187b-188a). De actie kwam niet zomaar uit de lucht vallen. 'Wij zijn int seker bericht', had het Hof reeds op 18 juli de stadhouder laten weten, 'dat bij eenige alhier onderleid, ende seer heftich gedreven wort de Raads-bestellinge der respectieve Steeden tot noch toe bij U Gen. ende ons gedaan dezelve te ontrecken, ende op een andere voet te brengen, in dier voegen oock dat de volmachten van de Steeden ten tegenwoordigen Landts-dage vergadert, daarover aen ons clachtich gevallen sijn'. Het Hof had de magistraten van de negen steden daarop verzocht op hun hoede te zijn en het Hof van eventuele initiatieven hiertoe op de hoogte te houden, omdat 'wij verstaen dat in

Het besluit werd even simpel, doeltreffend als voor de hand liggend gemotiveerd. De Verenigde Nederlanden hadden tegen Filips II de wapens opgenomen en voerden deze strijd nog steeds vanwege 'de dierbaerheyt ende waerdichheyt van de vryheyt der conscientie ende politie'. Toen het 'swaere juck van servituit van een Monarchie' was afgeworpen, was de raadsbestelling gekomen aan de Staten, 'repraesenterende de hoocheyt ende vryheyt van dese Provincie'. Desalniettemin was de raadsbestelling tot nu toe gelaten aan het Hof, wat door de Staten 'met oochluyc-kingh' was toegestaan, hoewel het een overblijfsel van zo'n landsheerlijk 'servituyt' was. Maar sinds jaar en dag werd de raadsbestelling door het Hof – 'd'onschuldige nochtans wtgenomen' – misbruikt, en dat was een inbreuk op 'de privilegien ende vryheyt van Regieringe', zodanig dat de volmachten van de Steden op de Landdag 'niet dan op behaech ende goedvinden van 't Hoff advyseren ende resolveren'. Of, in de weergave van Van den Sande, de raadsbestelling door het Hof zou 'een overblijfsel van 't afgheleyde Spaensche jock ende slavernye' zijn, dat strijdig was met de 'vryheydt van conscientie en policien'.<sup>63</sup> Om deze misstand te corrigeren werd het Hof nu verboden zich voortaan met de raadsbestellingen in te laten en werd de gemeenten in de Steden toegestaan voortaan zelf hun magistraten te kiezen. Gedeputeerde Staten werden gemachtigd de betreffende steden dienovereenkomstige octrooien te verlenen, met de bevoegdheid om eventuele inbreuken op deze privileges, of onenigheden die naar aanleiding daarvan konden ontstaan, te decideren. De resolutie werd ondertekend door slechts 23 volmachten. Van de elf grietenijen van Oostergo tekenden één of twee volmachten van zeven grietenijen, voor de negen grietenijen van Westergo de volmachten van zes grietenijen. In Zevenwouden waren de voorstanders met de volmachten van slechts vier grietenijen in de minderheid. Voor het kwartier van de Steden kwamen alleen de volmachten van Leeuwarden ('voorbeholdens ons vryheyt desen aengaende, en dat desen geen preiudicie sal geven') en Franeker ('voor soo veele desen hunne vryheyt niet te nae mach gaen') en uiteraard Dokkum hun handtekening zetten. Van den Sande had dus gelijk: de resolutie was genomen 'alleen met pluraliteyt van stemmen in de Camers van Oost ende Westergo, ende by de Volmachten van vier Grietenyen in de Wouden, sonder voorweten ende consent van de ses andere Grietenyen, ende sonder voorgaende uyttschrijvinge ende ruchspraecken met hare principalen, als in een saecke van soo grooten gewichte wel betaemt hadde'.<sup>64</sup>

dese swaere ende turbulente tijden uijt 't selve doen grote tumulten ende onheijlen souden staan te verwachten'; TR, SHA, inv.nr. 368.

<sup>63</sup> Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188a (niet in de versie van Aitzema). Volgens Van den Sande leek dit motief 'geleendt te zijn uyt seeckere propositie, die in aenvangh van dese vrye Regieringe, gedaen hadde, Abelus Franckena, op eenen Landtsdach, daer uyt willende besluyten dat 't Hof, als een overblijfsel van de Spaense Monarchie, behoorde afgheschaft, ende de criminele jurisdictie den grietsluiden ee[=ten] platten Lande, ende den Magistraten in den Steden, bevolen te worden'.

<sup>64</sup> Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188b; vgl. CHB V, 370-371. Voor enkele grietenijen werd slechts door één volmacht getekend.

Raadsheer Van den Sande wist precies – in de ongekuiste versie van zijn *Historie* – wie voor deze door hem verafschuwde veranderingen verantwoordelijk waren:

Van dese nieuwigheyt is gheweest Abraham Roorda, volgende daer in de voetstappen van sijnen Oom Carel Roorda: die by sijnen tijdt daer hen trachtete, dat des Stadthouders ende Hovens autoriteyt mochten besneden ende kleyn ghemaect worden. Dese Roorda van selfs listigh genoegh, wierdt gesterckt met den raet van Dr. Meinardus Aitzma Secretaris ter Admiraliteyt tot Doccum, daer mede hy innerlijck correspondeerde: deze beyde hebben gevolght in Oostergoo Rienck van Burmania ende andere; in Westergoo Douwe Hottinga, Siouck van Burmania, Pieter Harincxma ende andere.<sup>65</sup>

Nadat aan het verzoek van de steden gehoor was gegeven, moest de machtspositie van de nieuwe regenten ter plaatse nog geconsolideerd worden, want de veranderingen waren tussentijds gedaan, dus niet op het gebruikelijke tijdstip op Nieuwjaarsdag, en ondertussen zou nog van alles kunnen gebeuren. Daarom gingen de zes Gedeputeerden van de Landen alsmede Julius van Harinxma van de Steden bij de steden Harlingen, Bolsward, Sneek, Workum, Stavoren en IJlst langs om een ‘nieuwe forme van regieringhe’ in te voeren en in plaats van gezworen gemeenten vroedschappen in te stellen, die ‘tot noch toe in Vrieslandt onbekendt’ waren. De oude magistraten en gezworen gemeenslieden werden afgezet en vervolgens werden door de vroedschappen nieuwe magistraten gekozen.<sup>66</sup> In Dokkum hadden de Gedeputeerden ook graag een vroedschap willen instellen, maar daar bleef de ‘gewoonlijcken voet van kiesinge’ van de magistraat bij de ‘gemeente’.<sup>67</sup> Teneinde de nieuwverworven vrijheid wereldkundig te maken werden de nieuwe reglementen gedrukt, onder veelzeggende titels als *Vryheys yver der stadt Sneek: met den voet ende reglement der raedts-bestellinge* (Leeuwarden, Claude Fonteyne, 1636) en *Aurea libertas ofte gulden vryheid der stadt Harlinghen met den voet ende reglement derselver raadsbestelling* (Harlingen, Gerrit Sweersz., 1635).<sup>68</sup>

65 SSO II, 188a; vgl. Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188a.

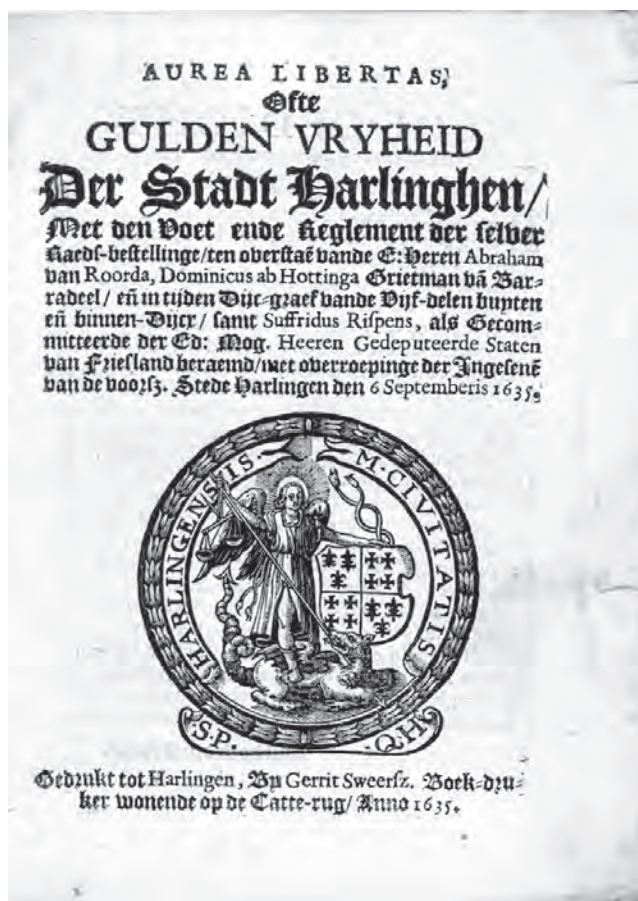
66 SSO II, 188a (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188a). De commissie voor de Gedeputeerden die naar Harlingen gingen om aldaar een nieuw reglement op de magistraatsbestelling op te maken (Abraham van Roorda, Dominicus van Hottinga en Suffridus Rispens) in *CHB* V, 372-373 (31 aug. 1635). De commissies voor de Gedeputeerden die naar de andere steden vertrokken, waren van gelijklopende inhoud. De reglementen op de magistraatsbestellingen van Harlingen (5 sept. 1635), Workum (17 sept. 1635), Bolsward (18 sept. 1635), Sneek (5 okt. 1635) en Hindeloopen (16 jan. 1636) in *CHB* V, 373-385 en 389-392. Op 31 okt. stemde op de Landdag het kwartier van de Steden in met de Statenresolutie van 25 juli 1635, waarmee de resoluties van 15 juli 1588 en 10 mei 1597 – waarbij was bepaald dat stadhouder en Hof de magistraten benoemden – vervallen werden verklaard (Leeuwarden en Franeker sloten zich hier op 6 nov. bij aan); op 5 nov. 1635 stemde de Landdag in met dit besluit; TR, GBF inv.nr. 42 f. 86, 89 en 90; SSO II, 189a-189b.

67 SSO II, 188a (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188a). Zie over steden met een gezworen gemeente en steden met een vroedschap hierna hoofdstuk 6 noot 56.

68 ‘Aurea Libertas’ was ook het motto van de folio-editie van Ubbo Emmius’ *Rerum Frisicarum Historia* (Leiden, Elzevier, 1616). Zie ook Starters *Friesche lust-hof* uit 1621 (Nieu-Liedeken tot lof van Vrieslandt), couplet 9: ‘Wie kan u lof verkleyen? de Friesen in een stryd, / Verwonnen de Romeynen, in Keyser Carels tyd, / Jae sy bestormden Romen, en namen ’t in, dat ’s meer, / Dies hebben sy bekomen, de gulde Vryheyd we’er’.



Afb. 16 Titelpagina *Aurea libertas* (Harlingen 1635).



Exemplarisch is de gang van zaken in Harlingen. Op 9 september schreef een anonieme zegsman uit Leeuwarden (één van de Harlinger volmachten ten Landdagge?) aan Hendrik Casimir dat drie gecommitteerde leden van Gedeputeerde Staten, de heren Roorda, Hottinga en Rispens, op 5 september aldaar waren angekommen. Vooraf hadden zij de stad ‘doen verseekeren’ door twee compagnieën. Onder protest van de zittende magistraat en gezworen gemeente voerden zij vervolgens de nieuwe raadsbestelling in, ‘soo ende gelijk binnen den stadt van Hoorn in Noordt Hollandt wort gebruijckt’.<sup>69</sup> Overeenkomstig het nieuwe reglement werd een vroedschap van zestig personen ingesteld. Door het trekken van zwarte bonen

<sup>69</sup> De Hoornse vroedschap vulde zich door middel van coöptatie aan, maar anders dan in de meeste Hollandse steden werden de nieuwe burgemeesters en schepenen jaarlijks gekozen door de gegoede burgerij bij de zogenaamde ‘boongang’, waarbij formeel ook kandidaten van buiten de vroedschap konden worden gekozen; Kooijmans, *Onder regenten*, 38.





Afb. 17 Titelpagina  
Vryheyts yver der stad  
Sneek (Leeuwarden  
1636).

werden zeven vroedschappen uitgeloot, die vervolgens, vergaderd in een aparte kamer, acht burgemeesters en acht gezworen gemeenslieden kozen, die direct daarna onder klokgelui op het raadhuis geleid werden. Van de twee heren die deel hadden uitgemaakt van de oude, afgezette magistraat verklaarde er één dat hij geen zitting kon nemen, aangezien hij nog onder ede stond bij stadhouder en Hof. Daarop waren de drie Gedeputeerden naar Leeuwarden teruggekeerd, met achterlating van de twee compagnieën. De afgezette magistraten beschouwden zichzelf evenwel nog steeds als het wettige stadsbestuur, omdat zij door stadhouder en Hof voor een geheel jaar waren aangesteld en 'sonder quetsinge van hun eere' niet tussentijds konden worden afgedankt.<sup>70</sup>

De afgezette, 'gelaedeerde' magistraten richtten zich ook zelf tot de stadhouder. In een remonstrantie beschreven zij hoe in hun stad, nadat de Statenresolutie van 25

<sup>70</sup> TR, SHA inv.nr. 368.

juli bekend was geworden, grote ‘alteratie ende ontrustinge’ was ontstaan. Meerdere ‘gaercompsten ende complotterijen’ waren het gevolg, die vooral door Hessel Wringer, volmacht ten Landdage voor het aanpalende Barradeel, oud-burgemeester en oud-Gedeputeerde Poulis Jans en oud-burgemeester Gerrit Dircx Keth gedreven werden. Keth wist veel ingezetenen op zijn hand te krijgen door ‘misbruijck van het politijck axioma dat de ondersaten niet en zijn geschapen tot behoeff van den prince ofte heere, maer de prins of overheid om der ondersaten wille’.<sup>71</sup> Wringer beweerde dat de stadsbesturen ‘kwalijken besteld’ waren. Om ‘meerder geloof bij de gemene man’ te hebben vertelde hij aan wie het maar wilde horen dat ontvan-ger-generaal Bootsma ‘menigten van tonnen gouds’ aan het land schuldig was en dat de regenten hem de hand boven het hoofd hielden.<sup>72</sup>

De verandering had nog wel in de kiem gesmoord kunnen worden, meende Van den Sande, wanneer alle raadsheren eensgezind en op dat moment aanwezig zouden zijn geweest. Dat was echter niet het geval; enkelen waren absent en raadsheren als Johannes Saeckma en Orck van Doyem waren op de hand van de Statenpartij. Bovendien was de stadhouder in het leger.<sup>73</sup>

Desalniettemin liet het Hof het er niet bij zitten. De ‘grootsten yveraer in dit werck’, de Dokkumer burgemeester Marcus Aitzema (zoon van de eerder genoemde Meinardus Aitzema en broer van de geschiedschrijver Lieuwe), werd gesommeerd voor het Hof te verschijnen. Daar werd hij gewezen op zijn plicht om stadhouder en Hof trouw te blijven en ‘alle nieuwigheyt, die periculeus was’ te vermijden, omdat hij door deze stadhouder en dit Hof tot burgemeester was verkozen. Aitzema verweerde zich door te zeggen dat hij niet als privépersoon had opgetreden, maar dat het besluit was genomen door de gehele magistraat, terwijl in de andere steden het verzoek tot de vrije magistraatsbestelling niet was uitgegaan van de magistraten, maar door en namens de ‘gemeenten’, de burgerij van de steden.<sup>74</sup>

Stadhouder Hendrik Casimir, die zich in het leger in ‘Panderen’ (Pannerden) bij Schenkenschans bevond, werd intussen gealarmeerd door de berichten die hij uit Friesland ontving. Op 6 augustus schreef hij aan de kerkeraad van Dokkum – op de magistraat van die stad kon hij immers geen staat (meer) maken – een brief waarin hij zijn grote zorg liet blijken over het feit dat ‘eenige ongeruste geesten’ in deze moeilijke tijden onrust stookten en aanleiding gaven tot nieuwe ongeregelheden door ‘plausibile ende den gemeenen Man aengenaeme pretexten van meerder vryheyt’. Hiermee werd de ingezetenen van de steden geen dienst bewezen en werd het recht dat ‘ons ende den Heeren van den Hove’ tot nog toe door de Staten van Friesland werd ‘toegestaen ende gekent’ aangetast. Omdat hij in het landsbelang tegen de vijand te velde lag, was hij niet in de gelegenheid zelf ‘die gewenste ordre te

71 Zie de eerste alinea van het Plakkaat van Verlatinghe van 26 juli 1581; Mout, *Plakkaat*.

72 TR, SHA inv.nr. 368 (ongedateerd).

73 SSO II, 188a (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188a).

74 SSO II, 189a.

stellen'. Daarom verzocht hij de kerkeraad alles in het werk te stellen om de gemoe-  
deren in de stad tot bedaren te brengen en de burgerij af te houden van alle activitei-  
ten die strijdig waren met 'conscientie ende recht'.<sup>75</sup>

Op 6 augustus brachten de buitengewone rekenmeesters (Saeckma, Doyem, Bouricius en Domans) rapport uit aan de Staten betreffende hun onderzoek van Bootsma's dertiende rekening. Geconstateerd werd dat de ontvanger-generaal over het betreffende halfjaar zo'n 1.700.000 gulden aan ontvangsten en bijna 1.100.000 aan uitgaven had geboekt, en dat hij dus ruim 600.000 gulden meer had ontvangen dan uitgegeven. Deze simpele rekensom schoot bij Bootsma in het verkeerde keelgat, en direct al de dag daarop wendde hij zich tot de Staten met een verzoekschrift. Kort gezegd komt zijn verweer op het volgende neer. Hij heeft het gebruik van zijn voorgangers gevolgd en dus elk halfjaar zijn rekeningen ingediend, die door de Rekenkamer ook zijn afgedaan. Op hun verzoek heeft hij de buitengewone rekenmeesters inzage gegeven in zijn twaalfde tot en met zeventiende rekening, maar tot zijn verbazing waren de heren niet van plan om rekeningen op de oude, gebruikelijke manier op te nemen, maar alle posten die na mei vervielen, buiten beschouwing te laten (de halfjaarlijkse rekeningen werden in mei en november ingediend). Aan de hand van de lijsten van de verpachting van de middelen van consumptie is aan te tonen, dat het gebruikelijk is dat de pachters de pachtsom pas vier maanden na de 'verschijn-dagh', de betaaldag, voldoen. Dit omdat de pachters, en dat is algemeen bekend, meestal niet vermogend genoeg zijn om de pachtsom uit eigen middelen voor te kunnen schieten. De inning van andere belastingen verloopt op een vergelijkbare wijze: het geld komt pas binnen na de einddatum van de rekening. Bovendien waren na mei sommige betalingen verricht met geld dat al vóór mei was binnengekomen. Om de kasstroom tijdens een halfjaar goed te kunnen beoordelen moet een rekening dus worden vergeleken met de volgende. Bootsma verzoekt dan ook aan de Staten om de buitengewone rekenmeesters de genoemde rekeningen 'na den ouden voet' te laten opnemen, en hem daarna, van alle blaam gezuiverd, van vervolging te ontslaan.<sup>76</sup>

Blijkbaar hadden de bijzondere rekenmeesters niet het geduld kunnen opbrengen om zich te verdiepen in de finesses van de omslachtige en, naar het zich laat aanzien, nogal ondoorzichtige boekhouding van de ontvanger-generaal en op grond van één rekening simpelweg geconcludeerd dat hij een groot bedrag ten achter liep. Dit oordeel had voor Bootsma grote gevolgen. Reeds op 13 augustus, zes dagen na zijn eerste verweerschrift, kwam hij met een tweede, waarin hij ook cijfers aanvoerde die zijn eerder gedane beweringen moesten staven. Volgens zijn dertiende rekening schoot hij 602.274 gulden en dertien stuivers te kort. Dit werd door enkele volmachten zo uitgelegd, dat hij dit enorme bedrag daadwerkelijk nog aan het

75 SSO II, 186b (foutief genummerd als 188).

76 SSO II, 189b-190b.

Landschap schuldig was. Daarover toonden zijn 'goede Vrienden sich bedroeft'. Zijn 'quaedt-gunners' daarentegen, 'sich ten hooghsten verblijdende' over het rapport, lieten vele kopieën afschrijven en alom verspreiden. Dat onlangs was besloten hem door soldaten in zijn huis te laten bewaken, die zelfs in zijn slaapkamer verbleven, strekte tot zijn 'groote oneere ende versmaetheyt'. Bovendien werd hierdoor tevens de roddel en achterklap die bij het begin van deze Landdag onder het volk was uitgestrooid 'eenigsints waerschijnlijk gemaect', namelijk dat bij hem 'eenige Tonnen Schats' zouden berusten. De buitengewone rekenmeesters hadden de moeite moeten nemen om de vanouds op het comptoir gehanteerde boekhoudings-systematiek in hun beoordeeling te betrekken, omdat al zijn ingediende rekeningen 'als een keten aen ende uyt malkanderen hanghen, ende daeromme niet stucks-wijse, dan alle te ghelijck hadden behooren gerapporteert te worden'. Bootsma had zelf een berekening gemaakt van de werkelijke achterstand, en kwam daarbij uit op een bedrag van slechts 2433-12-7. Hij sprak de hoop uit dat de door hem genoemde posten door de rekenmeesters nader onderzocht zouden worden, 'vertrouwende dat deselve Heeren met hem Remonstrant in calculo sullen over een komen'. Dat zou moeten gebeuren door de ordinaris rekenmeesters, opdat 'de extraordinaris Heeren in haer vordere besogne niet belet worden'; in werkelijkheid wilde hij uiteraard de extraordinaris rekenmeesters, van wie hij niet veel goeds te verwachten had, erbuiten houden.<sup>77</sup>

Hadden de tegenstanders van Bootsma het slot van de dertiende rekening meermaals laten afschrijven en in stad en dorp verspreid, zijn medestanders paktten het grondiger aan: zij lieten de dertiende rekening en de twee hierboven genoemde remonstranties van Bootsma ter verspreiding drukken om de goegemeente duidelijk te maken dat het tekort van Bootsma slechts enkele luttele duizenden bedroeg. Gealarmeerd door dit tegenoffensief, gaven de Staten op 4 november opdracht aan de procureur-generaal om uit te zoeken wie deze 'smaadschriften' had gedrukt en verspreid. Gedeputeerde Staten vaardigden een plakkaat ertegen uit met een boetebe-paling van vijftig gouden ridders.<sup>78</sup>

In zijn *Historie* nam Van den Sande het volledig op voor Bootsma. In een uitvoerige apologie beschreef hij hoe het enige agendapunt van deze Landdag de kwestie Bootsma was. 'Van middelen tot den Oorlogh in te willighen dorsten die Volmachten, ofte eenige van dien, niet reppen, om niet te vertoornen die Gemeenten, die sy in den waen ghebracht hadden, dat onder Bootsma veel tonnen-schats schuylden'. De extraordinaris rekenmeesters 'sterckten de gemeenten seer in desen waen' door af te wijken van de gebruikelijke wijze waarop de rekeningen van de ontvanger-generaal altijd waren opgenomen. In zijn verdediging van Bootsma bleef hij verder geheel in lijn met de twee remonstranties die deze bij de Staten had ingediend. Deze

77 SSO II, 190b-191b.

78 TR, GBF inv.nr. 42 f. 84 (res. SF 4 nov. 1635); HCL, Stedelijke Bibliotheek.

remonstranties had Bootsma, aldus Van de Sande, laten drukken ter verdediging van zijn eer en onschuld en om bij het gewone volk de 'waen ende opinie' weg te nemen dat bij hem veel geld te halen zou zijn. Dit tot ongenoegen van de Gedeputeerden, 'daer van eenighe door dit middel in de regieringhe waren gecomen'. Zo wilden zij hun 'credijt' bij de 'ghemeen man' behouden, en daarom hadden ze de gedrukte remonstranties laten verbieden, want dat zou bij het kuipen op de komende Landdag van pas kunnen komen. Dat Bootsma toch een tekort had, zou geheel te wijten zijn aan zijn klerk Abbe Fredericks. Deze klerk was, 'vermits sijne grote middelen', bij iedereen, bij Bootsma maar ook bij de Staten zelf, in 'groot credijt'. Hij had echter 'troulooselijck Lantspenningen, hem toebetrout, tot sijn eygen profijt, in 't uytstellen op interesse, aencoop van Landen ende huysen, misbruyckt'. Abbe was, om zijn welverdiende straf te ontgaan, uit de provincie gevlucht. Dit was de ontvanger-generaal niet aan te rekenen; het 'banquerot' van Abbe was wat hem betrof een *casus fortuitis* (een toevallige gebeurtenis), maar desondanks werd tegen Bootsma geprocedeerd 'als of hy selfs Landtspenningen' misbruikt had.<sup>79</sup>

Samenvattend geeft Van den Sande puntsgewijs een overzicht van wat in zijn ogen in een affaire als deze door laster en valse voorwendzels in een 'Populire ende partijdighe Regieringhe' teweeg gebracht kan worden. Bootsma was 'in haet van de Ghemeente ghekomen ende onbeleefdelyck mishandeltd'; meerdere belastingen, die vorig jaar waren ingevoerd, zijn onverpacht gebleven, waardoor het gewest 'in groote achterheydt ghevallen is'; het gezag van stadhouder en Hof was op het punt van de magistraatsbestelling verminderd; de regeringsvorm in de steden was veranderd; de magistraten in de steden waren intijds en buiten hun schuld afgezet; in Oostergo en Westergo waren velen 'uyt de Regieringhe gheraect'; en op de Landdag waren enigen door deze lastercampagne volmacht geworden.<sup>80</sup>

Terwijl Bootsma het vuur na aan de schenen werd gelegd, keerde de stadhouder terug naar zijn gewest. Desondanks ging het er in Friesland volgens Aitzema hard aan toe. Op 30 oktober werd de Gedeputeerden en de buitengewone rekenmeesters opgedragen om de schade die door de handelwijze van Bootsma aan het gewest was berokkend, te becijferen, diens resten, ten bedrage van ruim 500.000 gulden, in te vorderen en de bewaking van de ontvanger-generaal bij zijn huisarrest te versterken van zes naar twaalf soldaten.<sup>81</sup> Tjalling van Eysinga, grietman van Rauwerderhem, en Johannes Veltdriel,<sup>82</sup> die gecommiteerd waren om deze resoluties voor Oostergo te ondertekenen, weigerden dit echter. De overige volmachten van dit kwartier verklaarden dat deze weigering strijdig was met de 'olde observantie ende wetten van den staet van 't lant' en verzochten Gedeputeerde Staten ertegen op te

<sup>79</sup> Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 190a-191b.

<sup>80</sup> *Ibidem*, 191b.

<sup>81</sup> TR, GBF inv.nr. 42 f. 80, 80v en 81v (res. SF van 30 okt. 1635).

<sup>82</sup> Veltdriel, oud-burgemeester van Dokkum, was in 1635 formeel geen volmacht ten Landdage; Engels, *Volmachten*.

treden. De genoemde volmachten hielden echter voet bij stuk, waarop zij uit naam van de Staten van Friesland voor de duur van de Landdag van hun volmachtenschappen vervallen werden verklaard, 'een ander tot exempel'.<sup>83</sup>

### Mislukte contrarevolutie

Inmiddels bleven Frederik Hendrik en de Staten-Generaal uiteraard niet onkundig van de merkwaardige gebeurtenissen in Friesland. De Staten-Generaal, in verband met de belegering van Schenkenschans bijeen te Arnhem, besloten op 5/15 oktober een bezending naar Leeuwarden te sturen, bestaande uit de heren Hendrik van Essen uit Gelderland, François Herberts en Albert Sonck, beiden uit Holland, en Godert van Reede, heer van Amerongen, en Johan van Weede, beiden uit Utrecht.<sup>84</sup> Aanvankelijk was het de bedoeling om ook soldaten mee te laten gaan, maar dat kon niet doorgaan omdat deze bij de belegering van Schenkenschans beslist niet gemist konden worden. In juli 1635 was deze onneembaar geachte vesting op de splitsing van Rijn en Waal (nu net over de grens in de Bondsrepubliek) namelijk in handen van de Spanjaarden gevallen, en dat bracht de Republiek in een uiterst gevaarlijke situatie, omdat het een onmisbare schakel was in de Nederlandse verdedigingsgordel en onder andere de strategische toegang langs de noordoever van de Rijn richting Holland beheerste. De Staten-Generaal en Frederik Hendrik zetten alles op alles om Schenkenschans te heroveren en sloten het met een grote strijdmacht aan drie zijden in, waarna de vesting zich in april 1636 overgaf.<sup>85</sup>

Nadat de gecommiteerden van de Staten-Generaal en de Friese stadhouder in Leeuwarden waren aangekomen, lieten zij dagenlang niet blijken wat hun eigenlijke bedoelingen waren. Dat maakte de volmachten op de Landdag nogal wantrouwig. Direct al kwamen afgezette magistraten bij de stadhouder en de gecommiteerden hun beklag doen over de in hun ogen onwettige resolutie van 25 juli en de daarop gevolgde wetsverzetten. Geklaagd werd – Van den Sande somt als hun medestander de klachten op – dat de plattelandskwartieren op dit stuk van zaken geen zeggenschap hadden, omdat volgens de instructie van het Hof de magistraatsbestelling in de negen Steden 'bij provisie' aan het Hof was opgedragen, totdat daarin nader zou worden voorzien, niet door de Staten, maar door het kwartier van de Steden.<sup>86</sup> De resolutie van 25 juli was alleen door een meerderheid in Oostergo en Westergo genomen, onder protest van de volmachten van de Steden, terwijl in Zevenwouden slechts vier grietenijen hadden voorgestemd zonder 'voorweten en-

<sup>83</sup> TR, GBF inv.nr. 1805 z.f. (res. Oostergo 30 okt. en res. SF 31 okt. 1635); SSO II, 189a.

<sup>84</sup> Van den Sande, *Nederlandtsche historie*, 188b; SSO II, 189a; TR, SHA inv.nr. 368. Van Essen, Sonck en Van Weede hadden al eerder deel uitgemaakt van bezendingen vanwege de Staten-Generaal naar Friesland.

<sup>85</sup> Israel, *De Republiek I*, 584-585; Groenveld e.a., *De Tachtigjarige Oorlog*, 270.

<sup>86</sup> Zie hoofdstuk 3 noot 58.

de consent' van de zes andere. Een en ander was gebeurd zonder 'voorgaende uyt-schrijvinge ende ruchspraecken met hare principalen', wat in een gewichtige zaak als deze wel had gemoeten. Door de gewapenderhand doorgevoerde wetsverzettin-gen was de eer en de goede naam en faam van de afgezette magistraten op een grove wijze aangetast. De zogenaamde vrijheid, die aan de Steden was verleend, was schadelijk, zowel in bestuurlijk als kerkelijk opzicht. Bestuurlijk, omdat 'de regeringhe der Steden hier door verviel in handen van den gemeenen man, tot wiens welghe-vallen de Magistraten soudten moeten regheren, ende de Volmachten der Steden op de Landtsdaghen resolveren'. Kerkelijk, omdat hierdoor 'ongedoopte ende Liber-tijnen in de regeringhe soudten geraken', wat in enkele steden reeds het geval zou zijn.<sup>87</sup>

Op 6 november werden stadhouder Hendrik Casimir en de twaalf raadsheren in het Hof – onder wie Van den Sande – op het Landschapshuis ontboden, om in de Kamer van Oostergo de nieuwe regeling van de magistraatsbestelling officieel aan-gezegd te krijgen. Landssecretaris Marssum legde eerst een verklaring af waarom de resolutie van 25 juli was genomen en las deze vervolgens voor. Hendrik Casimir reageerde in niet mis te verstane bewoordingen. De resolutie, die hem naar inhoud reeds bekend was, weigerde hij voor wettig aan te nemen, omdat slechts twee kwar-tieren er mee hadden ingestemd, en dan ook nog 'nauwelijcks'. De personen die daarna uit de steden op de Landdag waren verschenen, weigerde hij te erkennen voor wettige volmachten. Hij wenste dus niet gedwongen te worden tot nakoming van een resolutie als deze, en anders was hij genoodzaakt, zo dreigde hij, zich te wenden tot de Staten-Generaal, wier gecommiteerden reeds in Leeuwarden ver-bleven. Rienck van Burmania, grietman van Ferwerderadeel, wees hem – geheel te-recht – op zijn instructie, dat hij volgens zijn eed verplicht was de Statenresoluties te gehoorzamen, en grietman Suffridus Saeckma van Dantumadeel vroeg hem of hij zijn 'principalen ende betaels Heeren' wel met zo weinig respect mocht bejegenen. Pieter van Harinxma deed daar nog een schepje bovenop door te vragen of de stad-houder soms gesteld was als een rechter over 's Lands resoluties. De graaf, onge-twijfeld in zijn eer gekrenkt, ging niet op deze nogal tendentieuze opmerkingen in; wanneer daar prijs op werd gesteld, wilde hij wel reageren, maar alleen schriftelijk. De bijeenkomst verliep kortom in een nogal gespannen sfeer, en de volmachten gingen uiteen, 'niet seer vernoeght zijnde over het antwoord van sijn Genade'.<sup>88</sup>

In de ogen van Hendrik Casimir, meer officier dan politicus, was er slechts één mogelijkheid om genoegdoening te krijgen, en wel door militair ingrijpen. Door een contracoup moesten de afgezette magistraten weer op het kussen gebracht worden en de magistraatsbestelling weer aan hem en het Hof komen. De voorbe-reidingen waren al getroffen voor een aanslag op Harlingen, wellicht vanwege de

87 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188b-189a.

88 SSO II, 192a.



mogelijkheid om van daaruit vervolgens meer troepen aan te voeren. Op de dag van de bijeenkomst op het Landschapshuis arriveerde in Harlingen een compagnie soldaten, blijkbaar alleen op patent van de stadhouder, die de dag tevoren vlak voor het sluiten van de poorten met stille trom Leeuwarden had verlaten.<sup>89</sup> De stadhouder was van plan om samen met de gecommiteerden van de Staten-Generaal, die al veertien dagen in Leeuwarden verbleven, 's avonds om tien uur ook richting Harlingen te vertrekken; de schuiten waren al besteld. Hier kregen de Gedeputeerden en enkele volmachten echter lucht van. Zij alarmeerden de Leeuwarder magistraat, die de poorten van de stad gesloten hield, tot de volgende dag om negen uur, waardoor de reis van de stadhouder en de gecommiteerden niet door kon gaan.<sup>90</sup> Om middernacht werden intussen door Gedeputeerde Staten ijlboden naar Harlingen en de andere steden gestuurd met de waarschuwing aan de magistraten dat ze op hun hoede moesten zijn voor de komst van soldaten. De commandant van de compagnie die al in Harlingen was, werd bevolen om deze stad te verlaten, anders zou hij op staande voet worden ontslagen.<sup>91</sup>

De volgende dag vergaderden de Staten reeds om vijf uur 's ochtends.<sup>92</sup> Zij droegen de Gedeputeerden op de stadhouder nauwlettend in de gaten te houden en hem tegen te houden zodra hij aanstalten maakte om de stad te verlaten. De Gedeputeerden vroegen belet bij de stadhouder om hem te vragen waar hij het lef vandaan haalde om tegen zijn instructie in te handelen. Hij verwees hen echter naar de gecommiteerden, die hun commissie nog steeds niet hadden geopend. Intussen kregen Friese compagnieën die binnen en buiten de provincie in garnizoenen lagen, schriftelijk bevel – waarin eigenlijk de stadhouder gekend had moeten worden – om alleen op uitdrukkelijk bevel van Gedeputeerde Staten uit te rukken.<sup>93</sup> Er was ook sprake van dat er een afvaardiging van de Staten (bestaande uit de raadsheren Saeckma en Doyem en de vertegenwoordiger van Friesland in de Staten-Generaal, Hottinga, die op dat moment in Friesland verbleef) om naar Den Haag af te reizen teneinde de Staten-Generaal het 'ongelijck dat sijn Genade dese provincie socht te doen' onder de aandacht te brengen, maar de twee raadsheren excuseerden zich.

Diezelfde ochtend maakten stadhouder en gecommiteerden aanstalten de stad te verlaten zodra de poorten opengingen. De Gedeputeerden kregen hier lucht van en vertrokken in opdracht van de Staten 'stillekens voor af' naar Harlingen, met verzoek aan de magistraat van Leeuwarden om het college op de hoogte te houden van

89 HCL, SIL nr. 340c (6 nov. 1635).

90 HCL, SIL nr. 340a (6 nov. 1635).

91 HCL, SIL nr. 340c (6 nov. 1635).

92 HCL, SIL nr. 340d (7 nov. 1635).

93 Omdat de stadhouder zich had 'verstout' buiten de Staten of hun Gedeputeerden om patenten uit te geven aan compagnieën die ter repartitie van Friesland stonden, werd ook kapitein Jan Gerckes Hoptilla, die met zijn compagnie te Coevorden gelegerd was, door de Staten bevolen om niet te vertrekken op patent van de stadhouder alleen, maar een patent af te wachten dat mede uitging van Staten of Gedeputeerde Staten; TR, SHA inv.nr. 368 (7 nov. 1635).

de ontwikkelingen in de hoofdstad.<sup>94</sup> De twee compagnieën die reeds 'in het geweer' waren om de stadhouder op zijn reis te begeleiden, kregen bevel in de stad te blijven.<sup>95</sup> Dit bevel werd gehoorzaamd, waarna de stadhouder en de gecommiteerden zonder soldaten vertrokken.<sup>96</sup>

Toen die middag de volmachten op het Landschapshuis vergaderden – er was gezien de gevaarlijke omstandigheden besloten bijeen te blijven – achtte men het toch raadzaam enkele afgevaardigden naar Den Haag te sturen, juist ook omdat onder de hand was vernomen dat daar maar liefst veertig patenten klaarlagen (dus voor evenzoveel compagnieën) om naar Friesland op te marcheren. De angst bestond dat daaronder ook 'uitheemse' compagnieën zouden zijn, die dus niet op de repartitie van Friesland stonden, om de stadhouder en de zijnen de helpende hand te bieden onder het mom van het innen van achterstallige betalingen van de provincie aan de Generaliteit. Maar terwijl de volmachten over dit onderwerp aan het beraadslagen waren, zonder het eens te kunnen worden, kwam het bericht dat de stadhouder en de gecommiteerden plotseling in Leeuwarden waren teruggekeerd, zonder dat duidelijk was waarom hun uitstapje zo kort had geduurd. De hofmeester van Zijne Genade, Poppe van Burmania, werd in het Mindergetal ontboden, en gevraagd waarom hij de dag tevoren op bevel van de stadhouder naar Harlingen was gegaan. Hij verklaarde dat hij er een herberg voor Zijn Genade en de gecommiteerden moest reserveren, maar toen hij hoorde dat ze niet kwamen, was hij 's ochtends vroeg teruggegaan naar Leeuwarden.

Uit het verhaal van Burmania meenden de volmachten op te kunnen maken dat de stadhouder een valstrik had uitgezet. Hij zou 's ochtends voor zijn vertrek, omdat hij wist dat de Staten hem nu een slag voor waren, hebben besloten te doen alsof hij naar Harlingen ging, om halverwege naar Leeuwarden terug te keren en daar later in de middag aan te komen. Op dat moment zouden de volmachten, zoals ze gewoon waren, naar huis zijn vertrokken. Maar de volmachten waren tegen de verwachting in op hun post gebleven, waardoor het hele plan in duigen zou zijn gevallen. Een andere versie van het verhaal is, dat de stadhouder omtrent Deinum zijn hofmeester Burmania was tegengekomen, die hem had verteld dat de soldaten Harlingen niet waren binnengelaten, waarop hij was teruggekeerd.<sup>97</sup> Hoe het ook

94 HCL, SIL nr. 340e (7 nov. 1635). Gedeputeerde Staten kregen opdracht in Harlingen en in andere steden waar dit nodig zou zijn, de orde, de nieuwe octrooien en de zittende regenten te handhaven, aangezien de stadhouder zich met 'perversen gemoet' opmaakte om deze octrooien terug te draaien. Op een inliggend briefje bij het afschrift van deze resolutie noteerde Hendrik Casimirs opvolger Willem Frederik: 'Dese resolutie is van de voorschreven h. volmachten genomen int jaer 1635 tegens mijn l. broeder saeligher, wahr uyt dat sielieden haer aert, natuur ende genegentheit betoonen'; TR, SHA inv.nr. 368.

95 Ook mochten zonder bevel van Gedeputeerde Staten geen compagnieën de stad worden binnengelaten; HCL, SIL nr. 340d (7 nov. 1635).

96 SSO II, 192a.

97 Van den Sande geeft de volgende versie van de gebeurtenissen vlak voor en na de bijeenkomst op het Landschapshuis met stadhouder en raadsheren: 'De Gecommitteerde dese klachten aenghehoort ende sich daer op geïnformeert hebbende, resolveerden met den Stadthouder op den 6. Novemb. uyt te trekken, in die Steden,

zij, de contracoup van stadhouder en gecommiteerden was mislukt en de Staten-factie behield de overhand. Het bevel van de Gedeputeerden aan hofmeester Burmania om de compagnie waarover hij het bevel voerde en die in Leeuwarden in garnizoen lag, zonder hun toestemming niet te laten 'vergaderen', werd dan ook, zij het ongetwijfeld tandenknarsend, zonder meer opgevolgd.

Vervolgens kregen de gecommiteerden van de Staten-Generaal in hun herberg, Benthem aan de Voorstreek,<sup>98</sup> bezoek van de raadsheren Saeckma en Doyem, die namens de Staten kwamen informeren met welke opdracht de heren nu eigenlijk waren gekomen. Het was, zeiden zij, immers geen manier van doen om de commissie zo lang achter te houden.<sup>99</sup> Na lang aandringen werd door de gecommiteerden geantwoord dat zij nog geen commissie hadden gekregen (een pertinente onwaarheid, want hun commissie was gedateerd Arnhem 11/21 oktober 1635), waaruit de raadsheren opmaakten dat zij dan wel de geheime opdracht zouden hebben om de stadhouder in diens streven bij te staan. Vervolgens bracht Saeckma de gecommiteerden op de hoogte van de stand van zaken in de kwestie-Bootsma, waarbij hij benadrukte dat wanneer diens rekening niet werd 'voldaen' ('secretee praktijcken' werden aangewend om dat te bereiken), er grote onrust onder het volk zou ontstaan en dat de Staten voor de gevolgen niet konden instaan. De gecommiteerden antwoordden daarop dat de kwestie hun niet aanging en zij daarover geen mening hadden. Aldus keerden Saeckma en Doyem onverrichter zake op het Landschapshuis terug.<sup>100</sup>

om die herstellinghe te doen, schickten op den avondt voor uyt nae Harlinghen de Guarde met stille Trommel; Doch voor haer vertreck worden de Stadthouder Graef Hendrick van Nassou ende de Raden, ontboden by de Volmachten in de Camer van Oostergo, daer hun worde voorghelesen de resolutie van den 25. Julij ... Na den avontmael als de Stadthouder ende Gecommitteerde te schepe waren ghegaen, om de voor uyt ghesondene Soldaten nae Harlinghen te volghen, heeft de Magistraet van Leeuwarden op aenhouden van eenige Volmachten ende van de Gedeputeerden, verboden de poorte te openen, sulcks dat die ghesloten bleef tot middagh des anderen daeghs; Als doen trocken Graef Hendrick ende de Gecommitteerden eerst uyt, maer gecomen zijnde omtrent Deinum, ontmoetede haer de Hofmeester Burmania, van welcken sy verstonden, dat seven Ghedeputeerden voor uyt nae Harlinghen waren getrocken, end dat de Magistraet aldaer, op aenschrijven van de Gedeputeerden, de Guarde niet hadde inghelaten. Dus keerden sy wederom na Leeuwarden...'; *Nederlandsche historie*, 189a-189b. Deze versie komt ook voor in de propositie van de Staten van Friesland aan die van Stad en Lande, bij SSO II, 195a.

98 Zie p. 269. Herberths was toen net naar Den Haag vertrokken om rapport uit te brengen aan de Staten-Generaal; Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 189b.

99 Gevraagd werd ook naar de bedoelingen van de stadhouder, waarbij één van beide raadsheren verklaarde dat hem dat als raadsheer niet aanging, omdat het de politiek raakte.

100 Daarop schreven de Staten op 9 nov. een brief aan de Staten-Generaal, waarbij zij hun ergernis uitspreken over het feit dat de gecommiteerden hun commissie nog niet hebben geopend en nog geen audiëntie hebben verzocht op het Landschapshuis, terwijl zij wel overleg plegen met de stadhouder en met particulieren. Blijkbaar zijn de gecommiteerden hier gekomen om 'eenige questien' te pacificeren, maar de Staten hebben geen weet van 'differenten binnen onse provincie t'publicq raeckende'. Wat betreft de Friese 'achterheden' zijn de Staten van mening dat zij weliswaar 'niet altoos promptelijk' hebben betaald, maar desondanks vergeleken met andere gewesten 'voorlijk' zijn. De 'impressie van onse achterheden' is geheel te wijten aan de 'ongewone manier van boekhouden des ontvangers Doublet', waardoor eerder gedane betalingen niet zijn verrekend. Dat zou kunnen blijken uit een 'generale liquidatie ende balans der gezamenlijke provincien'. De bezending is dus geheel onnodig, tast de soevereiniteit van de provincie aan, is strijdig met de bepalingen van de Unie en dient dus te worden

Op 9 november werd op de Landdag besloten de raadsheren een voor een op het Landschapshuis te ontbieden om hun op de man af te vragen of zij akkoord gingen met de resolutie van 25 juli, waarbij het recht om de magistraten te verzetten aan het Hof werd ontnomen.<sup>101</sup> Doyem, Jongema, Bouricius en Kinnema lieten verstek gaan, maar de overigen – dus ook Van den Sande, die in zijn *Historie* wijselijk geen melding maakt van deze gebeurtenis – accepteerden de resolutie en spraken zelfs de verwachting uit dat ‘daer mede veele oneenigheden ende kuijperien souden werden geweert’ (waarmee ze in feite zichzelf met terugwerkende kracht een brevet van onvermogen toekenden). Raadsheren die verdacht werden van betrokkenheid bij de snode plannen van de stadhouder, werden daarop aangesproken, maar verklaarden er niet van op de hoogte te zijn geweest, en protesteerden van *injurie* tegen iedereen die hen daarvan zou willen beschuldigen. Desalniettemin werden deze raadsheren (Van den Sande, Jongestal, Andreae en Nijs) volgens Aitzema niet op hun woord geloofd en toch als medecomplotteurs beschouwd.<sup>102</sup> Ook Hendrik Casimir had intussen besloten de handdoek in de ring te gooien, althans volgens het resolutieboek van Gedeputeerde Staten. Op 12 november werd genoteerd dat hij ten overstaan van dit college verklaard had de magistraatsbestelling ‘van nu aff tot allen tijden te verlaten ende aftestaen’.<sup>103</sup>

In plaats van een afvaardiging naar Den Haag te laten gaan, waarover lang was gedelibereerd, besloten de Staten ten langen leste een brief aan de Staten-Generaal, de prins en aan de andere gewesten te sturen.<sup>104</sup> In deze brief, gedateerd 27 november, werd met veel omhaal van woorden geprobeerd om de ‘ydele geruchten, waermede wy ons oock buyten ’s lants bevinden bekladdert’, te ontzenuwen. In deze brief, die we hier in parafrase laten volgen, komen de argumenten van de Statenfactie duidelijk naar voren, zowel de sterke als de minder sterke of zelfs onjuiste.

Er is geen sprake van een poging om de regering geheel tegen recht en reden omver te werpen. Weliswaar is sinds geruime tijd duidelijk dat er grote wanorde heerst ten aanzien van de gewestelijke financiën, maar uit de vier kwartieren zijn nu enkele bekwame buitengewone rekenmeesters aangewezen, die de nog niet gesloten rekeningen van de ontvanger-generaal moeten onderzoeken. Deze taak, die in eerste instantie werd onderschat, is echter zo moeilijk gebleken dat aan een goede afloop werd gewanhoopt. Maar toen bleek dat de eerste klerk van de ontvanger-generaal, die het meeste geld voor hem beheerde, was gevlucht, ontstond argwaan. Nadat wij ‘ons met een serieusen gemoet daer tegens hadden gewapent’ (het epistel blinkt hier en daar uit in vaagheid), werd uiteindelijk bereikt dat de

teruggetrokken; TR, SHA inv.nr. 368.

101 Enkele dagen daarvoor was de resolutie van 25 juli door door het kwartier van de Steden, met instemming van de overige kwartieren, geaccordeerd, zie noot 66.

102 SSO II, 193a. Voor alle zekerheid hadden de Staten op 7 nov. opdracht gegeven aan Gedeputeerde Staten om naar Harlingen en zo nodig ook naar andere steden te gaan om zich er ter plaatse van te vergewissen dat het besluit betreffende de vrije magistraatsbestelling daadwerkelijk ten uitvoer werd gelegd; CHB V, 388.

103 CHB V, 388. Op een afschrift van deze resolutie noteerde Hendrik Casimir in de marge: ‘N.B. hetgeen verclaert zijnde formalia sodeenich niet geweest te sijn’; TR, SHA inv.nr. 368.

104 SSO II, 193a-194a; ‘Brief’.

ontvanger-generaal onder druk van de buitengewone rekenmeesters eindelijk zijn vijf achterstallige rekeningen inleverde. Uit zijn laatste rekening blijkt dat hij vanwege hogere inkomsten dan uitgaven nog een som van 814.830 gulden aan de provincie schuldig is, of, na aftrek van de 'resten' die hij na het financiële onderzoek alsnog als uitgave had geboekt, 305.491 gulden. Bovendien is gebleken dat hij in zijn laatste rekening 'per abuis' nog 66.666 gulden aan ontvangsten niet heeft aangetekend ...

Vervolgens wordt in de brief de kwestie van de magistraatsbestelling aan de orde gesteld, waarbij het verband met de kwestie van de ontvanger-generaal slechts werd aangegeven met de woorden 'Soo is 't oock alsoo dat...'.

... In 1588 en 1597 is de raadsbestelling van de steden, behalve die van Leeuwarden en Franeker, 'by provisie en tot revocatie' toegestaan 'aen onsen stadhouder ende de twaelf Raden Provinciael met ghelijcke recht van stemminge'. Toen onlangs de gemeenten van deze negen steden kwamen met het verzoek om zelf hun magistraten te mogen bestellen, is hiermee ingestemd, omdat wij dit recht van magistraatsbestelling beschouwen als een 'Regale' (landsheerlijk voorrecht). Daarover kunnen alleen wij als Staten dus beschikken, of 'dien wy sulcx souden consenteren'. Wij hebben met het verzoek ingestemd en teneinde deze gemeenten het genot van de verleende octrooien ten volle te geven, hebben wij hun de helpende hand geboden om in alle rust en vrede zelf nieuwe magistraten te kiezen. Aan de zittende magistraten hebben wij geen verplichtingen, aangezien deze niet door ons en ook niet op grond van ons octrooi gekozen zijn.

Hoewel wij in deze zaken naar recht en billijkheid te werk zijn gegaan, wordt het sluiten van Bootsma's rekeningen niet alleen 'heymelijck' tegengewerkt, maar de bevindingen van onze rekenmeesters ook door middel van 'ghedruckte boecxkens' in twijfel getrokken. In deze boekjes, die overal worden verspreid, ook buiten de provincie, wordt beweerd dat het deficit van Bootsma veel minder groot is, namelijk slechts 2434 gulden. Deze 'fameuse libellen' zijn door ons dan ook 'calumnies' verklaard en bij resolutie van 4 en bij plakkaat van 14 november verboden.

Ook hebben wij bemerkt dat de door ons gegeven octrooien en de daarop gevolgde magistraatsverkiezingen worden tegengewerkt, ook nadat onze stadhouder en de raadsheren in het Hof op 6 november voor ons zijn verschenen en hun de resolutie om zich voortaan niet meer met de raadsbestellingen te bemoeien is voorgelezen. Desondanks heeft de stadhouder stiekem overlegd met de heren Essen, Herberts, Sonck en Amerongen, die zich toen al tien dagen in Leeuwarden ophielden zonder audiëntie te verzoeken of te laten blijken waarom zij zijn gekomen. In overleg met deze heren heeft de stadhouder het bestaan om op eigen patenten en buiten ons en onze Gedeputeerden om, meerdere compagnieën die op onze repartitie staan uit garnizoenen te lichten en naar Harlingen te laten marcheren. De stadhouder en de genoemde heren waren van plan 's nachts ook naar Harlingen te vertrekken, om daar gewapenderhand de bakens te verzetten. Wanneer deze plannen ons niet ter ore waren gekomen en wij de poorten niet hadden laten sluiten, zouden zij ongetwijfeld in hun opzet zijn geslaagd.

De stadhouder heeft kennelijk twee motieven voor deze vreemde en abjecte handelwijze. In de eerste plaats meent hij dat hij gerechtigd is tot de magistraatsbestelling. Hierin vergist Zijne Genade zich, want hij noch zijn voorgangers hebben dit recht ooit zelf en in persoon uitgeoefend, maar altijd als medelid van het Hof, en dit Hof heeft dit recht zoals gezegd slechts 'by provisie en tot revocatie'. Op 9 en 13 november hebben de raadsheren hoofd voor hoofd verklaard zich neer te leggen bij onze resolutie en zich voortaan niet met

de raadsbestelling in de steden te zullen bemoeien, waarvan een acte is opgemaakt en te boek gesteld, en de stadhouder zelf heeft op 12 november voor Gedeputeerde Staten een soortgelijke verklaring afgelegd. Ten tweede beweert de stadhouder dat de resolutie van 25 juli onwettig is omdat deze door slechts vier grietenijen van Zevenwouden ondertekend is. Ook dat is een dwaling zijnerzijds. Hij moet onder ogen zien, dat alle grietenijen van dit kwartier evenals de andere 'stenden des Lands' in de beschrijvingsbrief zijn opgeroepen, en dat volgens de 'expresse wetten ende langhduyrige observantien van 't Landt' op de Landdag geldt dat stemmen van afwezigen voor bijvallend worden gerekend. En aangezien zes van de tien grietenijen van Zevenwouden bij de stemming over dit besluit aanwezig waren, was het gehele 'Lidt' van de Landdag op dat moment in meerderheid vertegenwoordigd.

In elk geval kunnen wij niet begrijpen welke redenen de heren, die vanwege de Staten-Generaal gekomen zijn, hebben om met onze stadhouder te gaan complotten en in geheim overleg te treden met personen (de afgezette magistraten) die geen volmacht zijn. Van deze heren, die hun geloofsbrieven niet hebben aangeboden en dus als 'private persoonen' moeten worden beschouwd, kan dit niet worden geaccepteerd, vooral ook omdat de genoemde kwesties de Generaliteit noch de andere provincies aangaan, maar alleen de 'Staet ende Hoogheyt van onsen provincie'. En uit het verzwijgen van hun kwaliteit en de heimelijke samenwerking met de stadhouder hebben wij ook niet kunnen opmaken dat zij hier gekomen zijn als bemiddelaars en vredestitchers, wat hier overigens ook niet nodig is, omdat (nota bene) van verdeeldheid in ons gewest geen sprake is.

Deze brief was niet aan de Staten van Stad en Lande verzonden. In plaats daarvan verscheen een delegatie van de Staten van Friesland op de Groninger Landdag, bestaande uit de raadsheren Saeckma en Harinxma en de Leeuwarder burgemeester Joris Gerrits Camp. Zij lazen er een propositie voor, die overeenkwam met de brief aan de andere gewesten, met dit verschil dat dieper werd ingegaan op het gedrag van stadhouder Hendrik Casimir, die immers ook stadhouder van Stad en Lande was. Verhaald werd van de 'hevige bejegeninghe' van de Staten door de stadhouder op het Landschapshuis, van de aanmaning aan Zijne Genade om zich aan zijn instructie te houden, en van het feit dat hij op dat moment deze instructie reeds aan zijn laars had gelapt, door op zijn eigen patenten en buiten de Friese Gedeputeerden om krijgsvolk naar Harlingen en andere steden te dirigeren teneinde daar de macht te grijpen. Een en ander was gebeurd in nauw overleg met de heren Essen, Herberts, Sonck en Amerongen, die zich voorgeven en kwalificeren als gecommiteerden van de Staten-Generaal. Samen waren zij vervolgens van plan geweest om de stad 's avonds te verlaten, en toen dat was verhinderd, waren zij de volgende dag vertrokken, richting Harlingen. De soldaten waren deze stad evenwel niet ingelaten<sup>105</sup> en de Gedeputeerden waren al vroeg op weg gegaan om de nieuwe magistraten op hun kussens te handhaven. De *coup* was dus mislukt, en de gecommiteerden, die nu ongeveer een maand in Leeuwarden verbleven, was meer dan eens nadrukkelijk gevraagd waarom zij, zoals bij bezendingen van de Staten-Generaal

105 Zie voor deze voorstelling van zaken noot 97.

gebruikelijk was, geen opening van zaken gaven ten aanzien van hun commissie, en waarom zij zich met dergelijke gevaarlijke activiteiten inlieten. Omdat dit eigenmachtig veranderen van garnizoenen door de stadhouder onder het oog van Staten en Gedeputeerde Staten van Friesland gevaarlijke consequenties zou kunnen hebben voor 's Lands vrijheid, is aan de kapiteins van de troepen van de Friese repartitie die binnen en buiten Friesland in garnizoen lagen – en dus ook die in de Groninger Ommelanden – bevel gegeven om de patenten van de stadhouder niet op te volgen, maar alleen die van de Staten of Gedeputeerde Staten én de stadhouder. Op dit punt werd de medewerking van de Groninger regenten gevraagd, met verzoek om met name de compagnie van Douwe van Herema, die op patent van de Friese Staten (dus zonder de stadhouder er in te kennen) naar Friesland was ontboden, door de commandeur van die vesting ongehinderd te laten vertrekken. Ten slotte werd gevraagd om de steun van de Groninger gedeputeerden ter Staten-Generaal voor de Friese zaak, 'tot eere ende beste beyder Provincien'.

Drie dagen later antwoordden Gedeputeerde Staten van Stad en Lande, dat Herema niets in de weg zou worden gelegd, en dat de Groninger gedeputeerden in Den Haag opdracht zouden krijgen 'datter niet voorgenomen ofte in 't werck gestelt mach worden, 't welck tot bekrenckinghe ofte praejuditie van der Provincie van Vrieslandts vry ende gerechtigheyt eenighsints kan strecken'.<sup>106</sup>

Op 27 november verschenen eindelijk de heren Hendrick van Essen, Albert Sonck en Godert van Rede heer van Amerongen, gecommiteerden van de Staten-Generaal, op het Landschapshuis. Nu pas bleek waarom de heren wekenlang in Leeuwarden hadden verbleven zonder opening van zaken te geven en 'niet doende als hooren ende sien': het wachten was geweest op een overzicht van de Friese betalingsachterstanden aan de Generaliteit, dat door de ontvanger-generaal van de Unie, Philips Doubleth, verschaft moest worden, en nu was toegestuurd. Op het Landschapshuis overhandigden ze hun geloofsbrieven en lazen ze overeenkomstig hun instructie van de Staten-Generaal van 11/21 oktober hun propositie voor. Omdat deze instructie in het vervolg nog vaker aan de orde zal komen geven we hier een parafrase:

De heren krijgen de opdracht in Leeuwarden audiëntie te vragen bij de Staten van Friesland. Wanneer deze niet in vergadering bijeen zijn, moet aan Gedeputeerde Staten worden verzocht de volmachten voor een Landdag te beschrijven. Na de gebruikelijke plichtplegingen moeten de gecommiteerden de volmachten er op wijzen dat de Staten-Generaal en Zijne Excellentie prins Frederik Hendrik en de Raad van State reeds sinds de tijd van het Bestand de Staten van Friesland 'sonder ophouden' door middel van vele 'ernstige Brieven' en verscheidene bezendingen hebben vermaand om hun diepgaande meningsverschillen over hoe de oorlogslasten door het gewest opgebracht zouden moeten worden, te slechten, zo nodig door de beslissing daarover door 'submissie' over te laten aan de bondgenoten. Het zonder problemen kunnen dragen van de lasten is immers een voorwaarde



om de strijd tegen de ‘Spaensche tyrannie’ – die Friesland evenzeer aangaat als de andere provincies – vol te kunnen houden.

Hoewel de Staten van Friesland zich in 1632 door gecommitteerden van de Generaliteit hebben laten overhalen tot de invoering van de gemene middelen om de financiële problemen op te lossen, is daar door de voortdurende ruzies niets van terecht gekomen. Ook de bereidheid van enkele kwartieren van de Landdag om de kwesties door middel van submissie uit de weg te ruimen, was gestrand op de onwil van andere kwartieren. Daardoor was Friesland ‘in grooter ende meerder achterheydt’ geraakt, en was de financiële wanorde zo groot geworden, dat Friesland vrijwel niets meer bijdroeg aan de oorlogsinspanningen, zowel te land als ter zee. Brieven en bezendingen hadden niets dan ‘excusen’ opgeleverd, en het leek alsof de provincie ‘sich de saecke van de Generaliteyt niet en wilden aen trecken’. De ‘gemeene defensie’ is immers alleen mogelijk wanneer de gewesten de petitie inwilligen en de consenten metterdaad afdragen, anders komt het land in gevaar, ‘tot voordeel van onsen algemeenen Vyandt, ende ruyne van de goede Ingesetenen deser Landen’. Daarom moet Friesland zich voegen en de schulden aan de Generaliteit – volgens de staat die door de ontvanger-generaal van de Unie zal worden opgesteld – op zo kort mogelijk termijn betalen. De gecommitteerden willen zich niet langer laten afschepen met ‘excuse ofte dilayen’. Het is nu een kwestie van boter bij de vis, of anders moeten er andere middelen worden gebruikt. Wanneer betaling opnieuw wordt geweigerd, hebben de gecommitteerden de uitdrukkelijke opdracht en bevoegdheid gekregen om de schulden te innen bij executie, en dus dwang toe te passen.

Wat er concreet moet gebeuren, is het eindelijk ten uitvoer leggen van de resoluties die in 1625 door tussenkomst van gecommitteerden van de Staten-Generaal reeds waren genomen, en waarbij de gemene middelen waren ingevoerd; door onderlinge verdeeldheid en oproer waren deze resoluties een dode letter gebleven. Bij de daadwerkelijke invoering van de gemene middelen moet rekening worden gehouden met de bezwaren van zowel Zevenwouden als de Steden, waaraan in 1626 door de gecommitteerden deels al was tegemoetgekomen: Zevenwouden moet genoegdoening krijgen wat betreft de tarieven voor bezaaide landen en hoornbeesten, en de Steden moet ‘contentement’ gegeven worden ten aanzien van corporgelden en dergelijke.<sup>107</sup> Wanneer de verpachting van de gemene middelen niet goedschiks kan plaatsvinden, dus met medewerking van alle Leden van de Landdag, moet het maar kwaadschiks door executie, met ‘assistentie van ’t Krijghs-volck’. Wanneer daartoe meer soldaten nodig zijn dan nu in Leeuwarden gelegerd zijn, ‘sal sijn Excellentie de Heer Prins van Orangen meerder aental van Volck van Oorlogh derwaerts schicken’. Er zal voor worden gezorgd, dat de soldaten, wanneer zij ‘van de eene Stadt na de andere’ opmarcheren en worden ingekwartierd, niet gaan plunderen of anderszins overlast veroorzaken. De kosten van het ‘logeren’ van de soldaten en hun ‘verteringhe’ moeten niet alleen ten laste komen van de plaatsen waar zij ingekwartierd worden, maar dienen te worden omgeslagen over de gehele provincie. In elk geval zullen de gecommitteerden Friesland niet verlaten, voordat de gemene middelen daadwerkelijk zijn verpacht.

Wat betreft het heikele punt van de nieuwe magistraatsbestelling hebben de gecommitteerden de opdracht om de klachten van afgezette magistraten aan te horen en vervolgens de situatie te herstellen ‘op den ouden voet ende ordre, ende de af-ghesette Magistraet in hare voorgaende plaetse (te) stellen’. Ten slotte moet de Staten van Friesland worden voorgesteld, hoe ‘ergerlijck’ het is voor de andere gewesten en ondienstig voor het Land, dat ritmeesters en kapiteins van troepen die op de repartitie van Friesland betaald worden en

107 Corporgelden moeten ook worden geheven voor huizen op het platteland, ‘schot-schietende of neringe doende’ etc.

de Friese monstercommissarissen geen eed van trouw afleggen aan de Generaliteit – zoals bij alle andere gewesten gebruikelijk is – maar alleen aan de Staten van Friesland. Mogelijk nog ergerniswekkender is dat Friesland buiten medeweten van de Generaliteit overgaat tot het afdanken van compagnieën, wat in deze gevaarlijke tijdsomstandigheden tot een verzwakking van de defensie zou kunnen leiden en tot onduidelijkheid over hoeveel troepen er in totaal beschikbaar zijn. Wanneer de andere gewesten dit voorbeeld zouden volgen, zou het land verloren zijn. De Staten van Friesland dienen zich ook te conformeren aan de andere gewesten wat betreft het ‘vergeven van de Compagnien der vreemde Natien, mitsgaders die te Velde vacant vallen’. Wanneer de Friezen op deze punten blijven dwarsliggen, zal ook hier executie moeten plaatsvinden.

Betreffende al deze punten moeten de gecommiteerden, zonder ruggespraak te hoeven houden met de Staten-Generaal, steeds nauw overleggen met de Friese stadhouder en eventueel met kwartieren van de Landdag die bereid zijn mee te werken.<sup>108</sup>

Op 7 december kwam de Landdag opnieuw bijeen, overigens niet dan nadat de volmachten van Zevenwouden, die al geruime tijd verstek hadden laten gaan op de Landdag, waren aangeschreven om nu toch vooral te komen; volmachten die opnieuw wegbleven, zo werd dreigend gesteld, zouden voortaan niet meer tot het Landschapshuis worden toegelaten.<sup>109</sup> Twee dagen later kwamen de Staten met een antwoord op de propositie, waar de gecommiteerden geen genoegen mee namen. Zij overhandigden dan ook een tweede propositie, waarop de Staten op 23 december bescheid gaven.<sup>110</sup> De door Doubleth opgestelde staat van de totale schuld van Friesland aan de Generaliteit, ten bedrage van maar liefst 6.267.953 gulden en aan de West Indische Compagnie, 185.286 gulden, werd door de Friezen volstrekt van de hand gewezen. Alle rekeningen over de jaren 1586-1630 waren immers volgens resolutie van de Staten-Generaal van 7 februari 1632 door de Generaliteitsrekenkamer gesloten, en daarbij was gebleken dat Friesland veel minder in gebreke bleef dan andere gewesten.<sup>111</sup> De Staten van Friesland stelden dat zij altijd hun uiterste best hebben gedaan om de gemene zaken te handhaven. Ook in de toekomst zullen zij dienaangaande ‘niet gebreeckigh worden bevonden, soo weynigh doch als eenigh hunner Bondtgenooten’. Friesland heeft wél veel betalingen gedaan, ‘tot excessiven grooten sommen’, die echter niet in Doubleths staat terug te vinden zijn. Het is dan ook buiten proportie, dat dit gewest door de bondgenoten gemaand wordt tot vereffening van zulke enorme geldbedragen, zeker wanneer bedacht wordt dat de beschuldigingen komen ‘van de gene die selve defectueus zijn’. De Friese Staten zijn tot betalen echter ‘noyt onwilligh gheweest, ende sullen voortaan

108 Instructie van de Staten-Generaal voor Van Essen, Herberts, Sonck, Amerongen en Van Weede, Arnhem 21 okt. 1635 (11 okt. o.s.); SSO II, 279a-281b; TR, SHA inv.nr. 368.

109 TR, GBF inv.nr. 42 f. 101v (res. SF 4 dec. 1635); SSO II, 198a. In een afschrift van deze resolutie schreef Hendrik Casimir: ‘Dese resolutie iss genomen int Jaer 1635 tegens de h[eren] van de Seven Wolden, om die te dwinghen eerst op de Landtdach te komen daer nae om haer quaede en onghelhoorde resolutien af te hoern, ende so mogelyck die te constringeren om mede te approberen’; TR, SHA inv.nr. 93.

110 SSO II, 196b-198a.

111 TR, GBF inv.nr. 42 f. 102v en 108 (res. SF 10 dec. 1635 en ter bekrachtiging 23 dec. 1635).

metter daedt hun goeden yver bethoonen, wanneer men insgelijcks sien mach van andere Provincien'. Desalniettemin willen de Friezen goede bondgenoten zijn, en, ook wanneer de andere gewesten in gebreke blijven, 'middeler tijdt helpen contribueren tot stuyr van den Oorloge tegens den Hoovaerdigen alghemeynen Vyandt, wat eenighsints in haer E. Mog. vermogen sal zijn'.

Op dezelfde dag dat het antwoord op de tweede propositie van de gecommiteerden werd geformuleerd, werd door de Landdag onder meer besloten om in 1636 dezelfde belastingen te heffen als het afgelopen jaar en 200.000 gulden op lijfrente te lenen tegen 14% rente. Het besluit werd weliswaar (in twee versies) in het resolutieboek geschreven, maar slechts ondertekend door volmachten, niet alle, van Oostergo en Westergo.<sup>112</sup> Er bleef dus verwarring en onenigheid op de Landdag heersen over het te volgen beleid, en dat zou nog wel enige tijd zo blijven. De gecommiteerden van de Staten-Generaal zonk de moed nu in de schoenen. Volgens Van den Sande zagen zij nu wel in dat zij 'sonder adsistentie van Generaliteyts Krijghsvolck' hier niets konden uitrichten en op hun verzoek werden ze door de Staten-Generaal 'by provisie' teruggeroepen. Op Nieuwjaarsdag verlieten ze de Friese hoofdstad om in Den Haag rapport uit te brengen over hun mislukte missie.<sup>113</sup>

De volmachten van de heersende factie op de Landdag hadden wel degelijk door dat ze weinig te vrezen hadden zolang de gecommiteerden van de Staten-Generaal zonder soldaten kwamen. Uit voorzorg hadden ze gepoogd om compagnieën uit Bourtange en Coevorden te lichten en aldus 'tot haarder dienst en beschermingen te hebben bij der hand' (waardoor de kans op een burgeroorlog niet ondenkbeeldig werd). Stadhouder Hendrik Casimir had deze soldaten, die ter repartitie van Friesland stonden, echter bevolen op hun post te blijven.<sup>114</sup> Gedeputeerde Staten riepen hem op het Collegie ter verantwoording voor deze tegenwerking, maar zijn antwoord was kort maar krachtig dat het garnizoen van Coevorden onder zijn bevel

<sup>112</sup> TR, GBF inv.nr. 42 f. 106 (res. SF 23 en 24 dec. 1635).

<sup>113</sup> Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 190a; Van Essen, Sonck en Reede aan Hendrik Casimir, 14 en 20 dec. 1635, TR, SHA inv.nr. 368.

<sup>114</sup> Kapiteins van compagnieën die in Bourtange (Douwe van Herema) en Coevorden (Jan Gerckes Hoptilla en Douwe van Andringa) in garnizoenen lagen kregen patent van Gedeputeerde Staten om naar Stavoren op te rukken zonder acht te mogen slaan op patenten van de stadhouder. De commandanten van deze vestingen hielden op bevel van de stadhouder de poorten echter gesloten. Ook herhaalde marsorders van Staten en Gedeputeerde Staten werden niet opgevolgd. Zo schreef Joan Adolph van Renesse, commandant van Coevorden, op 14 november aan Hendrik Casimir dat kapitein Jan Gerckes Hoptilla volgens patent van de Staten was vertrokken, maar onderweg een tegenbevel van de stadhouder had ontvangen, waarop 'de goeden man daerdoor perplex sijnde ende niet wetende wat [te] doen', was teruggekeerd en was ingelaten. Renesse wilde namelijk de bevelen van de stadhouder opvolgen, 'want wij in zulken gevalle beter een hoofd als velen hebben te obedieren ende te volgen'. Op 24 nov. schreef Renesse aan Hendrik Casimir dat er andermaal een bode was gekomen met patent van de Staten van Friesland voor kapitein Andringa om uit te rukken. De officieren waren vastbesloten te vertrekken en lieten de trom roeren, ondanks zijn bevel en dat van de stadhouder, maar hij had de poorten laten sluiten. Probleem was, dat 'hier beneden int vleck alle Frysse compagnien sijn die daer leggen ende wacht houden, de welcke met den anderen toe holden ende tot faveur van haere betaelsheeren eenich sijn'. Desalniettemin zou hij trachten een 'affront' te voorkomen; TR, SHA inv.nr. 368 (14 tot 24 nov. 1635).

stond en dat de Staten van Friesland er niets over te zeggen hadden.<sup>115</sup>

Overigens werden de veranderingen in Friesland ook buiten het gewest gevolgd. Zo werd Hugo de Groot, in ballingschap in Parijs, schriftelijk op de hoogte gehouden door zijn zwager Nicolaas van Reigersberch. Deze schreef dat de wetsverzetten door de Staten waren doorgevoerd ‘buyten tijt ende oude forme’, en waren ingegeven door ongenoegen met de magistraatsbestelling van stadhouder en Hof. De Friezen begrijpen maar niet dat de Staten-Generaal zich ermee bemoeien, omdat elke provincie het oppergezag heeft over alle zaken, die niet in de Unie zijn geregeld.<sup>116</sup> ‘Sacama’ oftewel Johannes Saeckma, raadsheer in het Hof van Friesland, die door Reigersberch eerder was beschreven als ‘een groot vrient van uE. ende uwe saecke ende van aensien onder de sijne’, was voorstander van de verandering. ‘t Veranderen van de magistraten in Vrieslant staet mij niet aen’, schreef De Groot terug, ‘hoewel ick wel weet, dat die staet meer populair is dan andere provinciën’, waarmee hij ongetwijfeld bedoelde dat in Friesland veel meer mensen bij de politiek betrokken waren dan elders.<sup>117</sup>

### De Friezen aan zichzelf overgeleverd

Na het vertrek van de gecommiteerden van de Staten-Generaal op Nieuwjaarsdag 1636 waren de Friezen weer enige tijd aan zichzelf overgelaten – of liever gezegd aan elkaar overgeleverd –, waar ongetwijfeld vooral de heersende factie van Oostergo en Westergo, die beslist geen vreemde, ‘Hollandse’ pottenkijkers duldde, mee ingenomen was en garen bij spon. Over de gebeurtenissen in dat jaar schrijft Aitze-

<sup>115</sup> SSO II, 198a.

<sup>116</sup> ‘De nieuwicheyt van de veranderynge van de magistraten buyten tijt ende oude forme geschiet in Vriesland bij ordre van Staten, wt miscontentement van de electiën, bij den stathouder ende eenyge raden te eensijdych, soo men seyt, gedaen. Sacame [Saeckma] is voor de veranderynge ende verstaen de Vriesen niet, dat de Staten-Generael haer des hebben te bemoyen, als raeckende yder provintie het oppergesach in hetgene gebleven is buyten de Unie, gelijk vanwege de vergaderynge van de Staten van Vrieslant de Staten-Generael is aengeschreven.’

<sup>117</sup> BHG VI, 375 en 422 (6 en 20 dec. 1635; zie ook 333, 12 nov. 1635). ‘Van Brasyll ende Vrieslant sal garen al het vervolgh verstaen’, schreef De Groot op 10 april aan Reigersberch; BHG VII, 78. Het citaat ‘... dat die staet meer populair is dan andere provinciën’ wordt in de teksteditie weergegeven als ‘... dat [in] die staet meer populair is dan van andere provinciën’. M.i. is de toevoeging onjuist en is het woord ‘van’ overbodig. Over Saeckma had Reigersberch op 27 mei 1629 aan De Groot geschreven: ‘Twee dagen geleden heb ick hier gesien ende gesproocken een raetsheer wt Vrieslant, genaemt Saccama, qui magnos et liberos gerit spiritus. Hij is een groot vrient van uE. ende uwe saecke ende van aensien onder de sijne; heeft begeert ick uE. soude groeten, seyde selven met sijn soon, die met Mr. Billant overcompt, te sullen schrijven. Den vader meriteert, dat den soon vriendschap geschiede, die oock een jongman is van apparentie. UE. sal tsijnder comste, als wanneer ick hem met een brief sal accompagneren, veel van de gelegentheyt van Vrieslant wt hem connen verstaen. Tis mijns oordeels niet buyten apparentie, dat de heer Saccama in de Staten-Generael soude mogen werden gebruyckt, dat ick seer garen sage’, en op 9 juni 1629: ‘Salcheme is een clouck persoon, dy credyt heeft bij den president Cromhout zijnde een verwant’; BHG IV, 65 en 67. De genoemde zoon was Dirck of Theodorus Saeckma, die in 1638 eveneens raadsheer in het Hof van Friesland werd. Nicolaes Cromhout was sinds 1620 president van het Hof van Holland.

ma dat Gedeputeerde Staten, ‘de kracht van de Regeringh sijnde’, gedomineerd bleven door degenen die de stadhouder tegenwerkten, maar het probleem van de financiën konden ze niet oplossen. Aitzema sloeg vervolgens de spijker op z’n kop: ‘Sy wierpent op den Ontvangher Bootsma: wildent daer uyt halen, ende voorts de ghemeente verschoonen: maer de achterheydt was te groot, men betaelde noch interesten noch capitalen, ende men hadt gheen autoriteyt ghenoech om nieuwe middelen in te voeren’. Aldus kon de partij van de stadhouder – Aitzema geeft hier blijk van enig tactisch inzicht – ‘meer te rugh houden als de andere voorwaerts trekken’. Van de negen Gedeputeerden (Abraham van Roorda en Valerius van Camminga voor Oostergo, Dominicus van Hottinga en Sjoerd Rispens voor Westergo, Tiberius van Oenema en Christiaan van Oosterzee voor Zevenwouden en Julius van Harinxma, Hanso Moll en Epeus van Glinstra voor de Steden<sup>118</sup>) werkten Camminga, Roorda, Hottinga, Rispens, Oosterzee en Harinxma volgens Aitzema nauw samen. Oosterzee viel af (helaas geeft Aitzema daarvoor geen reden), maar ook met vijf man behield de factie de meerderheid in het college.<sup>119</sup>

Van den Sande stemt geheel met Aitzema in. Door ‘papisten ende andere amptsuchtige luyden’, zo klaagt hij, ‘is den staet van Vrieslandt in dit jaer noch in meerder verwerringe ende achterheyt gebracht, door dien gheen ghenoege middelen tot stuyr des oorlogs worden ingewilligt, vermits de Volmachten, besonder van Oost ende Westergo, ’t geheele jaer door, besich zijn geweest, met andere saecken, die sy verstonden dienstich te wesen tot handthavinge van hare Factie’.<sup>120</sup> Deze ‘saecken’ betroffen de verdere afwikkeling van de kwestie-Bootsma en de splitsing van zijn ambt in drieën, een onverkwikkelijke ruzie tussen de volmachten van Westergo over een zetel in het college van Gedeputeerde Staten en het verder muilkorven van het Hof van Friesland.<sup>121</sup>

Uit alles blijkt dat Bootsma en zijn kameraden het onderspit moesten delven. Reeds op 4 december 1635 was door de Staten besloten om de bezittingen van Bootsma of van zijn borgen – ook zijn zeventiende en laatste rekening vertoonde grote tekorten – te laten verkopen. Ter besparing van kosten werd tevens besloten hem niet meer thuis door ingelegerde soldaten te laten bewaken, maar op het Blokhuys gevangen te houden. In februari werd dit besluit, met nadere bepalingen, herhaald. De vier buitengewone rekenmeesters kregen voor hun moeiten overigens elk een vergoeding van duizend gulden uitgekeerd. Op 25 augustus 1636 werd Bootsma’s borgen opgedragen schuldbewijzen uit te schrijven als dekking van diens schuld.<sup>122</sup> Vervolgens viel op 2 september het – niet door alle volmachten geteken-

118 De opgave van Aitzema wijkt enigszins af van Engels, *Naamlijst*, 30-31.

119 SSO II, 382a.

120 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 197b-198a.

121 Ook de kwestie van de Bildtmeiers (die we hier verder niet aan de orde stellen, zie Sannes, *Geschiedenis I*, 221 vv) gaf onenigheid, evenals de strafmaatregelen tegen belastingpachters die achterliepen met hun betalingen.

122 Zie noot 19.

de – besluit om Bootsma voor het Hof aan te klagen omdat hij zou weigeren zijn zeventiende rekening te sluiten. Op 15 september werd besloten dat de Gedeputeerden de bewaking van Bootsma op het Blokhuis moesten verscherpen; er mocht bovendien geen alcohol meer worden geschonken en bezoek aan de gedetineerde moest worden beperkt. De onroerende goederen van de ontvanger-generaal werden verkocht. Op 5 oktober kregen de Gedeputeerden opdracht de koopsommen, inclusief rente, van de kopers – die met landschapsobligaties wilden betalen – in klinkende munt in te vorderen.<sup>123</sup>

Tegen Bootsma werd niet alleen een strafproces begonnen, maar hij werd ook uit zijn ambt ontzet, al ging dat niet van een leien dakje. Bootsma protesteerde dat hij niet kon worden ontslagen voordat hij de gelegenheid had gehad zich te verweren. De volmachten van Oostergo en Westergo wilden hem echter zo gauw mogelijk ontslaan en zijn ambt splitsen in drie afzonderlijke ambten, waarvoor de gegadigden ongetwijfeld al klaarstonden. De volmachten van de meeste Steden, zo beschrijft Van den Sande, waren er aanvankelijk geen voorstander van om Bootsma ‘onverhoort te deporteren ende te condemneeren’. Enkele Gedeputeerden maakten een rondreis langs de steden om de stadsbesturen zover te krijgen dat ze hun volmachten ten Landdage zouden opdragen om zich te conformeren aan Oostergo en Westergo. Toen dit niets uithaalde, werden de volmachten van twee steden met aantrekkelijke ambten, die ze aan hun ‘vrienden’ konden vergeven, overgehaald. Oostergo, Westergo en de meerderheid van de Steden namen vervolgens het besluit om Bootsma uit zijn ambt te zetten. Als opvolgers werden benoemd Douwe van Walta als ontvanger van de florenen (gekozen door Oostergo), Sjoerd Rispens (gekozen door Westergo) als ontvanger van de genegotieerde penningen en dr. Matthias van Vierssen als ontvanger van de lopende middelen (gekozen door de Steden; het kwartier van Zevenwouden, dat de minderheid vormde, werd dus gepasseerd).<sup>124</sup> De nieuwe functionarissen kregen merkwaardig genoeg geen commissie, noch werd hun een eed afgenomen.<sup>125</sup>

<sup>123</sup> TR, GBF inv.nr. 42 f. 100; TR, GBF inv.nr. 43 f. 21, 22, 44, 47, 60, 63, 68 en 70 (res. SF 4 dec. 1635, 6 en 19 febr., 29 april, 20 mei, 25 aug., 2 en 15 sept., 5 okt. 1636).

<sup>124</sup> TR, GBF inv.nr. 43 f. 51 (res. SF 30 juni 1636); *CHB* V, 393-394 (met vermelding dat de meerderheid van de Steden op 2 aug. met deze resolutie instemde). Bij resolutie van 2 aug. 1636 (TR, GBF inv.nr. 43 f. 53) werd nog besloten dat Bootsma ondanks zijn ontslag verantwoordelijk bleef voor de wanorde op zijn vroegere comptoir. Aldus werd Bootsma ‘onverhoort verdamt ende zijnes ampts ontset, ende daer nae, om dit doen een schijn te geven by de Gemeenten, op een verkeerde maniere, de Procureur Generael ende noch twee Advocaten belast ende geauthoriseert, om een Crimeneel Proces tegens Bootsma aen te stellen, doch met dien aenhang, dat als het proces volschreven soude zijn, als dan ordere op die rechters te stellen, daer mede te kennen gegeven worde, datmen Bootsma sijnen ordinaris rechters, te weten den Hove van Vrieslandt, wilde ontrecken, ende hem extraordinaris Rechters gheven’; Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 198a-198b (zie p. 302).

<sup>125</sup> Volgens Van den Sande (*Nederlandsche historie*, 198a) werd deze verkiezing het jaar daarop door de nieuwe volmachten ‘voor als niet gedaan geacht’. Inderdaad werd rentmeester-generaal Willem van Vierssen – die het ambt van ontvanger-generaal sinds 1 mei 1635 samen met Albert van Aysma, ontvanger van de kloostergoederen had waargenomen – op 1 mei 1636 als provisioneel ontvanger opgevolgd door Wybe Gerckes Hoptilla. Op 11 nov. 1637 werd Goslick van Hiddema aangesteld als ontvanger-generaal en Jacobus van Runia als ontvanger-

De benoeming van Sjoerd Rispens tot ontvanger van de genegotieerde penningen leidde tot een nieuwe hoog oplopende kwestie: wie moest nu Rispens' zetel van Westergo in het college van Gedeputeerde Staten gaan bezetten? De volmachten van dat kwartier hadden bij meerderheid van stemmen Johannes Clingbijn gekozen. Clingbijn was op het Collegie geïntroduceerd en had daarna samen met zijn collega's 'in alle voorvallende saecken geadviseert, ghestemt ende geresolveert sonder yemants oppositie'. Men ging er dus van uit dat de vacature vervuld was. Tot drie weken later, op zaterdagmiddag 10 september, toen de Staten 'by ghemeene advijs' met reces waren. Op die dag was Anchises (van) Andla, volmacht van Franekeradeel, samen met enkele volmachten in de Kamer van Westergo bijeengekomen, en was Andla gekozen als opvolger van Rispens. Andla had daarop zitting genomen in het college, ondanks scherpe en herhaalde protesten. De verdeeldheid in de Kamer van Westergo was groot. Andla werd gesteund door de volmachten van Menaldumadeel (grietman Tjerk van Herema), Baarderadeel (grietenijsecretaris Gossuinus Atsma), Hennaarderadeel (Harmen Bockema) en Hemelumer Oldeferd (grietman Sjoerd van Aylva). Clingbijn kon rekenen op de steun van de volmachten van Franekeradeel (Pieter van Harinxma thoe Slooten, broer van raadsheer Homme en van Gedeputeerde Julius; Andla was de eigenerfde volmacht van deze grietenij), Het Bildt (Pieter Sickes en S. Cornelis), Barradeel (grietenijsecretaris Hessel Wringer, die op dat moment in een strafproces voor het Hof terecht stond wegens het beschuldigen van raadsheer Van den Sande van omkoping)<sup>126</sup> en Wonseradeel (Pieter van Herema, oomzegger van Tjerk van Herema, en Jentie Sioerdts Tiartsma).

De onenigheid liep zo hoog op, dat op 14 september een zevental volmachten (onder wie Pieter van Harinxma, Hessel Wringer en Pieter van Herema) samen met twee notarissen onaangekondigd en zonder toestemming de kamer binnendrongen waar de heren Gedeputeerde Staten vergaderden, en waar ook Andla als Gedeputeerde aan tafel zat. Eén van de notarissen las het protest tegen Andla voor. Toen deze vervolgens geen aanstalten maakte om te vertrekken, pakte Wringer hem bij de arm en schudde hem heen en weer, terwijl hij riep 'flux staet op, du meester af'. Andla weigerde op te staan, zei dat hij wettig zitting had, waarna Wringer hem samen met Harinxma van de stoel rukte. Andla viel op de grond, en nadat hij was opgestaan, werd hij door de ongenode gasten hardhandig de vergaderkamer uitgewerkt.<sup>127</sup>

Aitzema, die duidelijk op de hand van de onfortuinlijke Clingbijn is (we volgen hier zijn weergave van de kwestie; Van den Sande maakt er merkwaardig genoeg in zijn *Historie* geen melding van)<sup>128</sup> neemt evenwel beide kemphanen op de korrel.

generaal der consumptieën; De Jong e.a., *Inventaris*, 423-424.

<sup>126</sup> Zie p. 227. Nadat Wringer ontzet was uit zijn ambt van secretaris van Barradeel, werd hij op 24 juni 1638, ongetwijfeld door toedoen van grietman Douwe van Hottinga, opgevolgd door nota bene dr. Johannes Clingbijn.

<sup>127</sup> SSO II, 383a, gebaseerd op de citatie van stadhouder en Hof, zie p. 262.

<sup>128</sup> Wel in een ongedateerde nota voor de Raad van State, die waarschijnlijk van de hand van Van den Sande is,



Andla had in elk geval het lef om zitting te nemen, terwijl Clingbijn, die de zetel al had ingenomen, niet de moed had om te blijven zitten, ook al werd hij gesteund door de meerderheid van het college, en door deze 'flauehertigheyt' stelde hij zijn 'vrienden' danig op de proef. Andla was in Aitzema's ogen een opportunist: hij 'considereerde seer wel, dat het Hof, de Stadthouder, ja de Prins van Orangie, diensvolgens de Generaliteyt aen die zijde hielden, ende dat de contrarie parthy moest vallen, hoewel hy de selve oock eerst hadde aengehangen; maer hy sagh meer voordeel te sullen trecken uyt de ander parthy, ende dat geluckte hem wel'.<sup>129</sup> Inderdaad waren volgens latere verklaringen zowel Andla als Harinxma – beiden volmacht van Franekeradeel, maar nu op het handtastelijke af gebrouilleerd – op de Landdag afgevaardigd dankzij beloften aan de ingezetenen van deze grietenij om hen van buitengewone belastingen te vrijwaren zolang de kwestie van Bootsma niet was afgedaan.<sup>130</sup> Het heeft er dus alle schijn van dat deze kwestie voor de heersende factie in Westergo een splijtzwam was, waar de aanhangers van Hof en stadhouder garen bij sponnen. In elk geval zou Andla in later jaren als lijfarts en vertrouwensman nog trouwe diensten bewijzen aan stadhouder Willem Frederik.<sup>131</sup>

Uiteraard was Andla behoorlijk in zijn wiek geschoten door de ruwe manier waarop hij bejegend was. Hij beklagde zich bij het Hof – 'meest zijnde op de zijde van de Heer Stadthouder' voegt Aitzema er ten overvloede aan toe. Het Hof nam de klacht serieus en hoorde de Gedeputeerden Moll, Glinstra, Oosterzee en Oenema (die niet direct bekend stonden als leden van de Statenfactie), alsmede de notarissen en kamerboden. Elk 'getuychde nae sijn ghenegentheydt'. Gezegd werd, dat het 'violent' was, 'dat men indrongh in een Collegie, ende een Gedeputeerde met geweld by den arm nam ende hem ter Kamer uytstiet', hoewel de Gedeputeerde figuurlijk er 'selves door het dack ende met bedrogh in gekropen [was], ende niet door de rechte poort ingegaen'.<sup>132</sup>

Er gingen kwade geruchten rond over de partijdigheid van het Hof, zowel in de zaak van Andla versus Clingbijn als in de kwestie-Bootsma, alsook in het streven van het Hof om hersteld te worden in zijn bestuurlijke bevoegdheden in het algemeen en de magistraatsbestelling in het bijzonder. Om deze geruchten te weerspreken schreef het Hof op 10 oktober een brief aan de volmachten van Westergo, waarin de raadsheren benadrukten dat ze slechts de bedoeling hadden zonder aan-

'Cort verhaal van poincten daarin des heren stadhouders en des Hoves van Vrieslandt autoriteit en behoorlijk respect op die Landdagen gehouden in de jaren 1635 en 1636 bij de heren volmachten principal. van Oostergo en Westergo merkelijk gekrenkt en besneden is'; TR, SHA inv.nr. 70-46.

129 SSO II, 382b.

130 Zie p. 284.

131 GP, register op Andla, Anchises van. Van 1641-1643, 1646-1649 en 1649-1652 was Andla lid van de Raad van State; *Raad van State*, 136. Anchises (van) Andla was in 1628 getrouwd met Sibbel van Aysma, dochter van Albert van Aysma, ontvanger van de kloostergoederen. Een oom van Anchises, Focco of Focke van Aysma, was grietenijsecretaris van Ferwerderadeel; zie SFA II, 166-167 (aant. 42a). Zowel Albert als Focco van Aysma komen in het vervolg nog ter sprake.

132 SSO II, 382b.

zien des persoons recht te spreken; de geruchten waren ‘soo onwaer, dat niemant van gesonden oordeele dien konde in ’t minste gheloove toe stellen’. Intussen gingen de raadsheren onverdroten verder met het onderzoek naar de gebeurtenissen op het Collegie. Geoordeeld werd dat Clingbijn destijds niet wettig was gekozen, aangezien hij alleen de stemmen had van Barradeel, Wonseradeel, Wymbritseradeel en de helft van Franekeradeel. Andere stemmen waren om uiteenlopende redenen ongeldig. Het handgemeen in de vergaderkamer van Gedeputeerde Staten strekte in de ogen van het Hof ‘tot groote schandale, blame, ende confusie van ’s Landts Regeringe’. Daarom gaven stadhouder<sup>133</sup> en Hof op 28 september bevel dat Andla als Gedeputeerde moest worden gehandhaafd. Pieter van Harinxma, Hessel Wringer en hun partijgenoten dienden Andla, op straffe van een boete van vijftig gouden Friese ridders, zijn ambt ‘rustelijk ende vreedelijk’ te laten bekleden, totdat de zaak ‘wettelijk soude sijn gedecideert’.<sup>134</sup>

Op de Landdag werd deze uitspraak van het Hof zeker niet gunstig ontvangen. Hier was sprake, zo werd geoordeeld, van ‘een partyschap, die de Heeren van den Hove niet betaemde, ende tegen haer instructie liep, sijnde hen verboden haer te moeyen met saken van Staet, of haer partydich in ’t stuck van regeringh te dragen’. Op 22 oktober werd daarom besloten het Hof verder te muilkorven door middel van een nieuwe instructie. In deze instructie, opgesteld door een commissie, bestaande uit de volmachten Rienck van Burmania, Take Lieuwes, Pieter van Harinxma en Pieter Sickes Haerda, werden de bevoegdheden van het Hof nog nauwkeuriger omschreven dan reeds het geval was. Uiteraard wordt van de raadsheren geëist dat zij de heren Staten van Friesland zullen respecteren en gehoorzamen ‘als hunne Meesters ende Over-Heeren’. Ook mag het Hof zich niet bemoeien met ‘eenigerhande saecken de Regeringe aengaende’. Wanneer er sprake is van een twist tussen de ‘Leden deses Landts’ zullen ze geen partij mogen kiezen, ‘directelijk ofte indirectelijk, in ’t heymelijk ofte openbaer’. De belangrijkste bepaling is dat de raadsheren zich niet meer mogen inlaten met de raadsbestelling in de Steden, zelfs wanneer ‘het gebeuren mochte dat hen de selve by de Magistraten ofte Gemeenten der Steden werden opgedragen ende geoffereert’.<sup>135</sup>

Op 28 oktober verschenen de raadsheren op het Landschapshuis in de kamer van Oostergo, behalve Saeckma, die zich wegens ziekte liet verontschuldigen. Ze verklaarden de nieuwe instructie – die niet ondertekend was door volmachten van Zevenwouden – van begin tot eind gelezen te hebben. Op de vraag van Rienck van Burmania, of ze bereid waren om er de eed op af te leggen, werd door raadshere Van den Sande bevestigend geantwoord. Vervolgens beloofden de raadsheren één voor één de instructie ‘nae sijn beste vermogen te achtervolghen’, waarna de ‘so-

<sup>133</sup> Citaties van het Hof als deze werden altijd uitgegeven uit naam van de stadhouder; Sickenga, *Het Hof*, 11-12.

<sup>134</sup> SSO II, 382b-383b. Een afschrift van deze citatie in SHA inv.nr. 93.

<sup>135</sup> CHB V, 394-400; SSO II, 384a-387a (resp. de artikels 5, 8, 11 en 9).

lemnele Eede, dat hen Godt Almachtigh soo waerlijck moeste helpen' werd uitgesproken.

Dat de heren van het Hof van Friesland zich zonder tegenstribbelen een nieuwe instructie lieten opleggen, was volgens Aitzema niet verwonderlijk:

Dese Heeren deden daer wijslijck aen; eensdeels weet men wel wat instructie[s] zijn, ende hoe verre sy gaen: hebben niet de wetten wassen neusen? ende werden niet de menschen door passien gheregeert? daer-en-boven werdt onder alle Eeden op instructien verstaen de clause *voor soo veel als de selve in ghebruyck of observantie zijn*. Boven dien saghen sy wel dat een ander lucht op quam, ende datter veranderingh op handen was, ende dat als dan de andere Heeren alsoo facijl souden zijn om de Raden van dese nieuwe instructie te bevrijden, als dese waren stout geweest, om haer daer aen te binden.<sup>136</sup>

Het is volstrekt duidelijk: met deze Landdag en dit college van Gedeputeerde Staten viel geen land te bezeilen, zowel door onwil als door onmacht, en het Hof en de stadhouder waren niet in staat op eigen kracht enig tegenwicht te bieden. Maar Aitzema had gelijk, er kwam inderdaad een andere lucht opzetten, vanuit het zuiden, waar op het Haagse Binnenhof door de beide stadhouders en de Staten-Generaal plannen werden gesmeed om de Friezen eindelijk en definitief in het gareel van de Unie te brengen.

136 SSO II, 387b; zie ook Geyl, 'Aitzema', 114-115.



DEEL III

CONFRONTATIE



# Met fluwelen handschoen

## Roeien tegen de stroom in

In Den Haag begon men het geduld met de Friezen te verliezen. Tegelijk was duidelijk dat het opnieuw sturen van een ‘gewone’ bezending geen enkel effect zou hebben, zolang de binnenlandse toestand in Friesland ongewijzigd bleef. Daarom namen de Staten-Generaal in november 1636 een rigoureuze maatregel: de Raad van State werd naar het weerspannige gewest gestuurd, ‘collegialiter’ oftewel ‘en corps’.<sup>1</sup> Deze *task force* moest daar, niet gebonden door een stringente instructie, uiteraard evenmin door last tot ruggespraak<sup>2</sup> en in goed overleg met de Friese stadhouder, eens en voor al orde op zaken stellen en de gemene middelen invoeren; eerder werden de heren niet terug verwacht. De uitvoerige instructie die had gegolden voor de bezending van oktober 1635 kregen ze mee als leidraad, als ‘memoire’.<sup>3</sup> Het ontbreken van een formele taakomschrijving maakte de opdracht er niet gemakkelijker op, maar het gezag van prins Frederik Hendrik was volgens Aitzema ‘bastant om dat goet te maecken’, zo nodig door de inzet van troepen.<sup>4</sup> Inderdaad werd het besluit genomen, zo werd expliciet gesteld, in overleg met twee prominente leden van de Raad, de stadhouders Frederik Hendrik en Hendrik Casimir.<sup>5</sup> Het zal echter vooral Frederik Hendrik geweest zijn, die zich nu kon laten gelden, want de Raad bediende hem volgens zijn biograaf Poelhekke op zijn wenken.<sup>6</sup>

Onder protest van de Friese gedeputeerden kregen zes van de twaalf Raden van State de opdracht om zo spoedig mogelijk naar Leeuwarden te gaan. Twee van hen

<sup>1</sup> De Raad van State kon geen eigen beleid bepalen en had alleen bevoegdheden die gedelegeerd waren door de Staten-Generaal; zie p. 124.

<sup>2</sup> De Raad van State stond onder ede bij de Generaliteit en kende geen last en ruggespraak met betrekking tot de gewesten; zie p. 124. Uiteraard hielden de raadsheren wel ruggespraak met de Staten-Generaal en met Frederik Hendrik.

<sup>3</sup> Afdrukt bij SSO II, 388a-391a; vgl. *ibidem*, 279a-281b en Arend, *Algemeene geschiedenis* III-5, 30-31; zie voor de instructie van okt. 1635 p. 253-255.

<sup>4</sup> SSO II, 388a.

<sup>5</sup> Zie over de verhouding tussen de Raad van State en de stadhouders: Van Deursen, ‘De Raad van State onder de Republiek’, 55-56.

<sup>6</sup> Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 133. Volgens Blok was de invloed van de Prins in de Raad van State ‘bijzonder groot’, hij nam geregeld zitting en zorgde er na 1628 voor, dat men niets buiten hem om behandelde; Blok, *Frederik Hendrik*, 127.



wisten zich echter te verontschuldigen voor deze zware commissie, zodat slechts vier leden vertrokken. De anderen bleven met de tesorier-generaal vooralsnog in Den Haag, onder wie de twee Friese leden. Waarschijnlijk hield de omschrijving ‘collegialiter’ of ‘en corps’ dan ook in dat de Raad niet in z’n geheel naar Friesland werd gezonden, maar wel met volle bevoegdheid, ook als niet alle leden er waren.<sup>7</sup> Volgens Aitzema, residerend in Den Haag, was de Raad zelf ook niet zo gelukkig met deze constructie, ‘seggende sulcks noyt voor desen geschiet te zijn, ende ’t was een rechte absurditeyt: hier bleef ’t corpus van den Raedt: ende een gheheel corpus van den Raedt quam in Vrieslandt’.<sup>8</sup>

Bij de zware taak die de heren wachtte, maakte Aitzema enkele rake opmerkingen. Volgens hem werd ‘alles ghestelt aen ’t goet vinden van den Heer Stadthouder ende den goetwillighen, dat is den genen die onder laghen in Vrieslandt, ende die sochten boven te wesen; die van ’t Raedt-huys waren geraeckt, ende die daer weder begeerden te wesen’. Het was een kwestie van macht en niet van wie er nu gelijk had. De heren volmachten in Oostergo en Westergo, zoals Burmania, Hottinga, Abraham Roorda en anderen, waren nogal onverstandig ‘datse soo een swaren werck op haer namen, sonder eerst wel te overwegen de kracht van haer schouderen of sy’t souden konnen uytvoeren, want niet uytvoerende, moesten nootsaekelijck werden in’t ongelijck gesteld’. Daar kwam nog bij dat prins Frederik Hendrik – stadhouder van vijf van de zeven gewesten en kapitein-generaal van de Unie – niet alleen vanwege bloedverwantschap als vanzelfsprekend de zijde van de Friese stadhouder zou kiezen, maar ook uit een oogpunt van machtspolitiek. De partij ‘die de Prins hadde’, schreef Aitzema niet zonder overdrijving, ‘die hadde de gheheele Generaliteyt, de gheheele macht, ende de Militie van den Staet; en wat konden eenighe ongewapende Edellieden, Eygen-Erfden ende Burgers, of sij schoon het Collegie ende Raedt-Huysen in hadden, daar tegen? De Militie, selfs in Vrieslandt, sach op de Stadthouder, ende daer de macht is, daer is oock de overwinninge, ende daer de overwinnighe is, daer is de rechtvaardige saecke’. De bovenliggende factie had de Vrijheid hoog in het vaandel, en dat men die ‘uyt de handen van een Koninck gewronghen hebbende, niet behoorde te laten aen soodanighe die veel minder waren als de Koninck, namelijk aen den Heer Prins ende andere Heeren van Nassauw, die inder daet alhier veel meer directie ende gesach hadden als de Koninghen hadden gehadt. Maer Godt doet niet altydt miraculen...’.<sup>9</sup>

Op donderdag 17 januari 1637 nieuwe stijl vertrokken de heren Alexander van

7 In aug. 1637 gaven de Staten-Generaal, op dringend verzoek van de twee leden van de Raad die in Leeuwarden waren, opdracht aan alle leden van de Raad van State, niemand uitgezonderd (behalve de thesaurier-generaal) zich naar Friesland te begeven, maar ook toen vertrokken slechts enkele leden; zie p. 311.

8 SSO II, 388a. Daarom werd enkele dagen na aankomst in Friesland dan ook verzocht om de stukken betreffende het enige precedent dat men kon bedenken, te weten de rol van de Raad bij de gebeurtenissen in 1610 in Utrecht, ter informatie naar Leeuwarden op te sturen; JN, 13/23 jan. 1637, vgl. 30 jan./9 febr.

9 SSO II, 391a.

der Capellen,<sup>10</sup> Aelbert Frantz. Bruyningh, Cornelis van Werckhoven en Hillebrant Gruys (uit achtereenvolgens Gelderland, Holland, Utrecht en Groningen) samen met de secretaris Johan Eyckberg,<sup>11</sup> een commies, een bottelier, een dispenser, een klerk, boden en andere bedienden uit Den Haag. Over land, via Utrecht en Zwolle, en ‘voorts mette slede over ’t ijs, niet sonder groot peryckel’, arriveerden zij op donderdag 12 januari oude stijl in Leeuwarden. Aanvankelijk namen zij hun intrek in de herberg Benthem (waar ook veel volmachten logeerden en bijeenkwamen<sup>12</sup>), maar al spoedig werd een huis in de stad gehuurd, waarvoor men enig meubilair liet overkomen. Op de dag van aankomst begon Eyckbergh met zijn journaal, dat hij van alle ‘besoignes’ met Friese regenten en anderen tot het vertrek van de Raad uit Leeuwarden, in juli 1638, nauwgezet zou bijhouden, en dat uiteindelijk maar liefst 1328 bladzijden in beslag zou gaan nemen.<sup>13</sup>

Meteen werden de Friese Staten verwittigd van de komst van de Raad en werd audiëntie verzocht. Op zaterdagochtend 14 januari verscheen de Raad op het Landschapshuis, waar in de kamer van Oostergo – zoals bij belangrijke gebeurtenissen wel vaker gebeurde – alle volmachten plenair waren vergaderd. De propositie, die er door Van der Capellen werd voorgelezen, was in feite zo gematigd als maar mogelijk was.<sup>14</sup> De Raad van State, zo werd gesteld, was ‘in dit ongelegen Winter seizoen’ naar Leeuwarden gekomen vanwege de grote klachten over de enorme achterstanden van Friesland aan de Generaliteit, die alleen maar waren toegenomen sinds de vijand niet meer aan de Friese grenzen stond. Het leek wel alsof de Friezen nu minder ijverig waren ‘tot conservatie van de waere Gereformeerde Religie ende hanthavinge van de diergekochte vrijheyt, als derselver voorsaten gehadt ende betuyght hebben, in het aennemen van de oorloge tegens de tyrannie ende oppressie van machtige vijanden’. Maar omdat het de Raad onbillijk en te bezwaarlijk leek om de ‘gemeente’ voor de schulden te laten opdraaien, werd voorgesteld om het tekort op de een of andere wijze te vinden ‘uyt de treffelijcke domeynen ende geestelijcke goederen van dese provincie’. Voor het eerst werd hier geopperd de Friese kip met gouden eieren te slachten, wat voor de Friezen geklonken zal hebben als een oneerbaar voorstel. Desalniettemin beloofden de volmachten dat er in de Kamers over dit voorstel zou worden gedelibereerd.

De Raad was echter niet gerust op een goede afloop. Aan de Staten-Generaal en

<sup>10</sup> In zijn *Gedenkschriften* maakt Van der Capellen helaas geen melding van zijn werkzaamheden in Friesland.

<sup>11</sup> Op de dag van aankomst had Eyckberg, tweede secretaris van de Raad van State, opdracht gekregen om als secretaris in Friesland te fungeren, totdat eerste secretaris Maurits Huygens, die in Den Haag was achtergebleven, naar Leeuwarden zou komen. Huygens werd echter nooit overgeplaatst – waaruit blijkt dat de officiële stationering van de Raad in Friesland eigenlijk een wassen neus was – en Eyckbergh is de gehele periode dat de Raad in Friesland verbleef aldaar secretaris gebleven. Mede dankzij een aanbeveling van de Friese stadhouder Willem Frederik, via Johannes Veltdriel, gedeputeerde ter Staten-Generaal namens Friesland, volgde hij in 1642 Huygens op; TR, SHA inv.nr. 11.

<sup>12</sup> Voorstreek 36. Zie Eekhoff, *Geschiedkundige beschrijving* II, 432.

<sup>13</sup> Zie Inleiding, noot 6.

<sup>14</sup> TR, SHA inv.nr. 370.

de Raad van State in Den Haag werd geschreven dat ‘het alhier is vol twist, passie ende partyschappe onder de leden, daerdeur alles in confusie blijft, ende goede resolutien te rugge werden gehouden’. Frederik Hendrik, die sinds kort niet meer werd aangesproken als ‘Excellentie’ maar als ‘Hoogheid’,<sup>15</sup> werd in een afzonderlijke brief, ‘in ’t particulier’ – een procedure die voortaan steeds gevolgd zou worden – meer bijzonderheden meegedeeld. Men had, zo werd gerapporteerd, de provincie aangetroffen ‘gescheurt in verscheyden factien ende genegentheden’. Al voor de komst van de Raad hadden leden van de dominerende factie zich denigrerend uitgelaten over de Raad en deze verdacht geprobeerd te maken. Ook het college van Gedeputeerde Staten was sterk verdeeld. Vijf van de negen leden behoorden tot de bovenliggende factie en twee van hen werden door de tegenpartij ervan beschuldigd ‘onwettelijk ingedrongen’ te zijn. Het was de Raad niet ontgaan dat de onderliggende factie ‘seer roept tegens de quade Regieringe, verloop van finantien, geweld, met veranderinge van instructie den Hove van Justitie aengedaen, ende seggen dat by soo verre met autoriteyt niet en wert geremedieert in ’t stuck van Regieringe, dat niet goets van dese provincie te verwachten is’; de zittende volmachten zouden namelijk ‘tot het redres van finantien onwilligh ende onbequaem’ zijn. Beloofd werd de vergadering bijeen te houden ‘om te sien wat wij met hunluiden sullen kunnen uitrichten, om deselve soo veel mogelijk tot korte resolutie te presseren’.<sup>16</sup>

’s Avonds, in hun logement, kwamen de heren van de Raad geruchten ter ore dat enkele regenten bezig waren ‘de Gemeente tegens haer op te rockenen ende alsoo yetwes te machineren tegens ’t goet voorhebbens van de Raedt’. Hoewel de Raad met de beste bedoelingen was gekomen om te helpen de gemene middelen op de draaglijkste wijze in te voeren, was het onderwerp nogal ‘kittelachtich voor de Gemeente’. Daarom wou men, om een herhaling van de gebeurtenissen die in 1626 hadden plaatsgevonden te voorkomen, zeker zijn van militaire ruggesteun. Maar wie voerde, zeker nu de stadhouder afwezig was, eigenlijk het bevel over de hier gelegerde en door een flinke achterstand in de betaling van soldij niet zo bijster betrouwbare troepen? In Leeuwarden waren vijf compagnieën ingekwartierd, waaronder de stadhouderlijke Garde en een compagnie Zwitsers, in totaal 800 man. In enkele andere steden waren eveneens soldaten gelegerd. De officieren van deze ‘Friese’ compagnieën stonden slechts onder ede bij de Staten van Friesland, en niet bij de Staten-Generaal of de Raad van State. Bovendien had men vernomen dat de officieren nog vlak voor de komst van de Raad expliciet verordonneerd was alleen

15 Door de Franse koning Lodewijk XIII was Frederik Hendrik de titel ‘Altesse’ (Hoogheid) verleend; Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 475-480.

16 Zie ook de brieven van Gruys aan Sohnius, Van der Capellen en Eyckbergh aan Hendrik Casimir en Van der Capellen aan Hendrik Casimir, 15/25 jan. 1637; TR, SHA inv.nr. 370. Van der Capellen: ‘Soo mij dunckt sal met dese oude volmachten niet veel goets uijtgericht kunnen worden, ende sal nootwendich wesen dat de nieuwe volmachten met den eersten worden beschreven, daermede men niet ende verhaestet om dat altoorens eenige offitien te vergeven staen’, P.S.: ‘Wy bekomen allerhande advisen dat de regenten van dese tydt de gemeente zoeken tegens ons optrockenen, die andersints onse propositie wel opneemt, waerop bij ons gelet wort’.

bevelen aan de nemen van de Staten van Friesland. Reeds op de dag van aankomst had de Raad de kwestie wie nu het 'woort' had aan de orde gesteld, maar het had heel wat voeten in de aarde voordat men min of meer zeker wist dat de officieren in de eerste plaats de bevelen van de Raad zouden gehoorzamen. Gedeputeerde Staten gaven echter de verzekering dat de Raad voldoende bescherming genoot en dat de soldaten hun soldij zouden krijgen.<sup>17</sup>

De maandag daarop, 16 januari, stond reeds een aantal gewezen burgemeesters uit meerdere steden bij de heren op de stoep om een schriftelijk protest in te dienen tegen hun tussentijdse, en dus onwettige, afzetting en vervanging door vaak niet gekwalificeerde anderen in 1635, waardoor zij in hun goede naam en faam waren aangetast en de rechten en privileges van hun steden waren gekrenkt. Hierdoor was niet alleen grote verbittering ontstaan, maar ook zoveel verwarring, dat de reeds ingevoerde belastingen waren afgeschaft en de provincie aldus in nog grotere financiële problemen was geraakt. Daarom verzochten ze in hun ambten hersteld te mogen worden. Mondeling deden ze er nog een schepje bovenop door luid te klagen over de grote wanorde bij de gewestelijke overheid. De Raad zou hun klachten in acht nemen, zo kregen ze te horen. Het zou niet de laatste keer zijn dat ze hun beklag kwamen doen.

Op vrijdag 20 januari was het na enkele dagen aandringen eindelijk zover dat de Raad kon gaan overleggen over de propositie met acht vertegenwoordigers uit de Staten, uit elk kwartier twee, waaronder de kopstukken van de bovenliggende factie uit Oostergo en Westergo, Abraham van Roorda en Douwe van Hottinga, beiden tevens Gedeputeerde Staat.<sup>18</sup> Het meest werd 'geurgeert' – een woord dat nog vaak zou worden gebruikt – op het inbrengen van de jaarlijkse consenten, zowel van het lopende jaar als die van 1635 en 1636. De Raad wilde beslist de reden van dit ongehoorde uitstel weten, om de andere gewesten enig 'contentement' te geven. Maar de commissie die benoemd was om in deze en andere kwesties met de Raad te overleggen, bleek geen knopen te kunnen doorhakken, integendeel. Alles ging 'op rapport' aan de Kamers, waarna in elke Kamer liefst met unanieme stemmen een 'advies' moest worden ingebracht bij het Mindergetal. Vervolgens werd geprobeerd de Kamers op één lijn te krijgen om aldus een Statenresolutie, ondertekend door alle volmachten van de vier kwartieren, te boek te stellen. Zeker bij belangrijke zaken als de invoering van nieuwe belastingen en dergelijke, wilde men van het nemen van besluiten met meerderheid van stemmen niet weten; de leden van de Landdag (de kwartieren) en de leden van de kwartieren (de grietenijen en steden) waren wat dat betreft even autonoom als het gewest Friesland binnen de Unie. Door deze omslachtige werkwijze ging de besluitvorming op de Landdag op zijn

<sup>17</sup> Vgl. de brief van Eyckbergh aan Hendrik Casimir, Leeuwarden 19/29 jan. 1637; TR, SHA inv.nr. 370.

<sup>18</sup> De overige leden waren voor Oostergo oud-grietman Rienck van Burmania, voor Westergo raadsheer Orck van Doyem, voor Zevenwouden raadsheer Johan van de Sande (bepaald geen vriend van het nieuwe regime) en grietman Rinco van Lycklama, voor de Steden Hendrick van Marssum en Douwe Simons.

elfendertigst en zou het geduld van de Raad de komende tijd nog menigmaal tot het uiterste op de proef worden gesteld.

Dagenlang werd moeizaam verder onderhandeld over de consenten, en dan moest het moeilijkste nog komen. Naar Den Haag werd geschreven dat daarom 'hier de meeste reputatie ende aensien noodigh sijn sal', en dat daarom op z'n minst twee andere Raden van State naar Leeuwarden moesten overkomen. Beide stadhouders werd gerapporteerd dat de klachten over de huidige 'quade regieringe' en de wanorde in financiële zaken hand over hand toenamen. De Friese troepen kregen geen soldij en de rente van de schulden en andere lopende lasten bleven onbetaald. De ontevreden, onder wie 'verscheyden van de gequalificeerste van den Lande', waren blij met de komst van de Raad, en hoopten dat er orde op zaken zou worden gesteld. Tegelijkertijd waren ze bang dat dat zonder machtsvertoon niet mogelijk zou zijn en dat eventuele maatregelen die beraamd werden door de Generaliteit en aangenomen waren door de Staten van Friesland toch weer zouden worden teruggedraaid, zoals in 1626, 1632 en 1634 was gebeurd.<sup>19</sup> Ondertussen onderhielden de machthebbers – die blufte dat ze de Raad 'met goede woorden wel sal paeyen' – contacten met 'papisten en dergelijcke suspecte persoonen' binnen en buiten Friesland, omdat 'die nu genochsaem het principaelste gesach' hadden, waardoor 'alles meer en meer in confusie geraeckt, als oftet met opset geschiede'.

Dat laatste leek inderdaad het geval te zijn. Op 27 januari was gezegd dat de volmachten hun handtekeningen zouden zetten onder de voorgestelde resolutie betreffende de consenten, maar toen de dag daarop de heren op het Landschapshuis verschenen, bleek dat dit nog niet was gebeurd. Sterker nog: de meeste volmachten waren vertrokken en de gecommitteerden vergaderden ook niet.<sup>20</sup> Geen wonder

19 Van der Capellen schreef aan Hendrik Casimir, die in Den Haag verbleef, dat 'de tegenwoordige regenten soecken tijt te gewinnen, tot dat Sijn Hoogheit te velde wesen sal, ende ondertussen den ouden lantsdagh continueren, haere cuperijen vast te setten ende alsoo haer Hog. Mog. intentie ende onse autoriteijt te eluderen. Niet alleene die geene die van Hun dependeeren, maer oock alle andre die aen d'een of d'ander ligue niet vast sijn, clagen over den verwerden quaden staet, ende houden 't redres soo nodigh, dat eenige van de principaelste in 't lant seggen bij aldien daerin niet wort versien, dat sij haere goederen willen verkoopen ende Vrieslant verlaten. De gemeene burgerye van Leuwarden ende soo wij verstaen, oock de meeste ingesetenen van het plattelandt sijn tot de middelen wel gedisponeert. D'een ende d'ander partij bekent, dat door 't geene met d'ontfanger Bootsma voorgevallen is, de gemeente niet comt te contribueeren. Ende schijnt dat de Regenten geen wille of macht hebben gehadt om de gemeente met middelen te beswaeren'. Hij achtte het hoogst noodzakelijk dat de stadhouder naar Friesland kwam om te presideren in het college van Gedeputeerde Staten en toezicht te houden op de visitatie van de procuraties van de nieuwe volmachten; Van der Capellen aan Hendrik Casimir, Leeuwarden 31 jan./10 febr. 1637; TR, SHA inv.nr. 370.

20 Nog op 4 nov. 1636 was door de Staten een (niet door volmachten van Zevenwouden ondertekende) resolutie genomen 'om te remedieren den traechteijt, die bij enige Volmachten gepleegt wort int compareren op den Landsdach' en de besluiteloosheid van die vergadering. Voortaan moesten de volmachten op de afgesproken tijd op het Landschapshuis verschijnen en mochten zij pas vertrekken wanneer eenparig tot een reces was besloten. In elke Kamer zou een quorum van drie volmachten volstaan om wettige besluiten te kunnen nemen en de stemmen van absente heren zouden voor bijvallend worden gerekend. Gedeputeerde Staten werd opgedragen deze resolutie voortaan in de uitschrijvingsbrieven voor de Landdag te insereren, 'op dat onse goede intentie condbaer sijn moge ende niemand moge praetendeeren enige ignorantie'. Nageleefd werd de resolutie niet en ook het insereren bleef een dode letter; CHB V, 401.

dat ‘de heeren van de Raedt sich seer hoochlijck ende heftigh beclaeght hebben, over dit traineren, ende datse hier vruchteloos werden opgehouden’. In de vergadering van Gedeputeerde Staten hoorde men dat het vroeger wel was voorgekomen dat volmachten die niet wilden vergaderen of vertrokken waren, met soldaten waren gehaald, en dat kwam goed uit, want de Raad had de aankondiging in petto dat wellicht nog een compagnie of twee naar Friesland zou komen, ‘om daarmede niet alleen de daet, dan oock de wil tot quaet voor te comen’. De Gedeputeerden voelden hier weinig voor, zeker als het troepen van andere gewesten zouden zijn, maar legden zich er toch bij neer.

Op 2 februari was de Landdag weer vergaderd en presenteerde de Raad er een nieuwe propositie, die minder welwillend was gesteld dan de vorige.<sup>21</sup> De volmachten moesten nu vlot resolveren en niet voortijdig vertrekken. De consenten moesten worden gedragen, de schulden betaald en om dat te kunnen doen, moesten eindelijk de gemene middelen worden ingevoerd. Omdat dat laatste niet genoeg geld zou opleveren, moest extra geld worden gepeurd uit de rijke geestelijke goederen van de provincie, teneinde ‘de confusie inden Staet te weeren, ende desen kancker niet langher te laten ineten, om niet ongeneselijck te worden’. De volmachten, bijeen in de kamer van Oostergo, brachten weer allerhande uitvluchten naar voren. Ook werd gezegd dat men de kloostermeiers, de pachters van de voormalige kloostergoederen, voor de ontstane situatie niet kon laten opdraaien en meer ‘op de huys zitten’ dan andere inwoners. Enkele volmachten stelden dat ze niets meer konden doen omdat hun mandaat nu met Lichtmis (2 februari) was afgelopen, en dat dus eerst een nieuwe Landdag moest worden uitgeschreven. ‘De Raedt heeft heur ernstich vermaent tot eenicheyt, specialijck nu niet te willen scheyden, sonder dat goede resolutie sij genomen’, woorden die nog wel vaker in het Landschapshuis zouden klinken.<sup>22</sup> Desondanks bleef Van der Capellen positief gestemd.<sup>23</sup>

In de dagen daarna werden de volmachten in de vier Kamers met een bezoek van de Raad vereerd. Vooral Oostergo was sterk verdeeld, onder meer over de vraag of de vergadering wel of niet voortgezet moest worden. Gedeputeerde Staten werd meegedeeld dat men er voorlopig van afzag om meer troepen te laten komen, ‘om

21 TR, SHA inv.nr. 370.

22 Gruys aan Sohnius, Leeuwarden 2 febr. 1637; TR, SHA inv.nr. 370. Van der Capellen schreef op 2/12 febr. aan de stadhouder dat er met Gedeputeerde Staten was gesproken om nog twee extra compagnieën naar Leeuwarden te laten komen. Oosterzee, Moll, Glinstra en Clingbiyl waren voor, Roorda, Hottinga en Harinxma spartelden tegen. De intentie was slechts om de ‘humeuren te sonderen’ en verder de komst van de stadhouder af te wachten, om dan de zaak verder te delibereren; TR, SHA inv.nr. 370.

23 Op 4/14 febr. 1637 schreef Van der Capellen aan Hendrik Casimir: ‘Het dessein van die geene die onse besoignes ende intentie soeken elusoor te maken, ende onder de hant bevindende dat sij geen meister meer van ’t spel naer haer appetit kunnen blijven, ende naer een trainissement van drie weken den Lantsdagh te doen dissolveren, omme ons alsoo mede voor het toekomende te stellen in onsekerheijt van de dispositie der gemoederen, is nu dus veer gebroken, ende de sake met groote moeite daertoe gebrocht, dat alle de quartieren of cameran hebben aengenomen ende belooft haere vergaderinghe sonder interruptie te continueeren, tot dat de besogne op het stuck van middelen sullen wesen geformeert, gerapporteert ende gearresteert’. Desalniettemin was naar zijn mening de komst van de stadhouder naar Leeuwarden noodzakelijk; TR, SHA inv.nr. 370.

niemant ombrage te geven', maar dat het wel wenselijk was de stadhouder naar de provincie te laten komen. De Raad had hem daartoe al een brief geschreven, en het zou goed zijn als ook de Gedeputeerden er bij hem op zouden aandringen. Dit leverde nogal wat discussie op, maar uiteindelijk ging een kleine meerderheid van Gedeputeerden er mee akkoord.<sup>24</sup>

De uitnodiging naar Friesland te komen lag Hendrik Casimir, die nog steeds in Den Haag verbleef, overigens zwaar op de maag. Duidelijk is dat hij liever niet was gegaan. De redenen, waarom hij zich desondanks verplicht voelde te gaan, werden door hem zelfs op een rijtje gezet, waardoor we een indruk krijgen van zijn ambtsopvatting. Als stadhouder voelde hij zich ambtshalve verplicht 'alle confusien te helpen remedieeren ende tot redres des vervallenen staets alle mogelijcke devoiren te contribueeren'. Hij kon, nu de situatie 'seer variabel' was, veel goed doen door de bedoelingen en machinaties van de kwaden enigszins te beletten en de goeden aan te moedigen. Hij kon voorkomen dat bij het vergeven van militaire en politieke ambten de kwade partij niet werd versterkt en bij de behandeling van de procuraties van de nieuwe volmachten kon hij de stemming 'balanceren' en zorgen voor 'gerechtigheit'. Wanneer 'alle saecken in order en goeden staet' waren gebracht, zou hij bij afwezigheid 'noch eer noch danck' oogsten. Maar wanneer de zaken kwalijk of niet naar wens verliepen, konden zowel de kwaden als de goeden hem van plichtsverzuim beschuldigen. In het laatste geval zou hij niet alleen de goeden, maar alle 'gemeene ingesetenen' van zich vervreemden en hun affectie verliezen, omdat zij in deze gevaarlijke tijden het gevoel kregen door hem verlaten te zijn. Bovendien kon de Raad van State bij zijn afwezigheid zaken die zijn autoriteit betroffen maar moeilijk behartigen. Ten slotte kon hij optreden als bemiddelaar tussen de Raad van State en de Staten van Friesland en in die rol 'vele dingen modereren, die anders hart souden wesen'. Maar dit alles nam niet weg dat het naar zijn mening – en hier spreekt zijn militaire hart – hoognodig was dat Friesland, voordat hij afreisde, eerst werd voorzien van meer krijgsvolk. Met duidelijke tegenzin schreef hij op 9 februari aan Gedeputeerde Staten dat hij binnen enkele dagen naar Friesland zou afreizen, 'niet tegenstaende dat wij van wegen onse nootwendige particuliere affaires noch een tijtlang alhier te verblijven well oorsaek hadden'.<sup>25</sup>

Intussen werd met de commissie uit de Staten onder strikte geheimhouding be-

24 Pieter van Walta (in 1636 volmacht voor Baarderadeel) schreef op 1 febr. 1637 aan Hendrik Casimir: 'Die gestaltenisse van de saaken in deese proventie neffens die regeringe staet althans soo, dat veele treffelijcke personen soo buiten als in de regeringe geerne sagen dat U.G. selve in persooene hier ware, onder welken ick geerne bekenne eene te sijn, want die præsentie van U.G. soude veele onordelijke attentaten van onrustige menschen met fatsoen ende glimp connen stuijten ende beletten ... Die comste van de heeren Raade van Staate, van welke U Genade een litmaet is, heeft vri wat achterdenken bij veelen gemaect, alsoo dat d'saaken sych vri wat anders laten insien als voor deesen ... twiffele niet off wij sullen het geluck hebben tot dienste vant Lant U.G. alhier te sien; want soo men wat guets wil bij de hant neemen, het is, mijns oordeels ende veele met mij, die rechte tijt'; TR, SHA inv.nr. 370.

25 KHA, AHC inv.nr. 87; het antwoord van de stadhouder van 9/19 febr. 1637 in minuut.



gonnen met besprekingen over de vaststelling van de tarieflijsten van de gemene middelen, met die van 1632 – die immers waren aangenomen – als uitgangspunt. Vlot verliepen deze besprekingen allerm minst; daarvoor was het onderlinge wantrouwen, vooral tussen Steden en Landen, te groot. Zoals de Raad al had voorspeld wogen de geschatte opbrengsten van de gemene middelen bij lange na niet op tegen de lasten, laat staan dat de schulden er mee zouden kunnen worden afgelost. Daarom werd opnieuw voorgesteld de kloosterlanden op enigerlei wijze te ‘beneficiëren’, juist ook omdat dit een geschikt moment was, aangezien binnenkort de ‘nieuwe inhueringe’ met de kloostermeiers moest worden gedaan. Maar dan moest eerst wel duidelijk zijn of de kloostermeiers stemrecht hadden of volmacht ten Landdage konden zijn. De discussie over dit punt liep op niets uit, en daarom besloot de Raad hierover met Gedeputeerde Staten te gaan overleggen, die bezig waren met de uitschrijving van de nieuwe Landdag.

In de vergadering van Gedeputeerde Staten werd de Raad gewaar dat er wel een resolutie was tegen de papisten, uit 1616,<sup>26</sup> en dat dezen in elke uitschrijving voor de Landdag daarvan expliciet werden uitgesloten, maar van de kloostermeiers kon men zich een soortgelijk besluit niet herinneren.<sup>27</sup> Al gauw was men het eens dat er goede redenen waren de kloostermeiers eveneens van stemrecht en Landdag, dus van passief en actief stemrecht, uit te sluiten, ‘want sij en kunnen daertoe geen recht hebben, sijnde maer meyers off pachters van de provincie-goederen, ende sulcx niet behorende selffs mede Meesters te sijn’. Direct werd de koe bij de hoorns gevat. Op verzoek van de Raad nam het college het besluit om in de brieven van uitschrijving van de Landdag te bepalen, dat kloostermeiers voortaan niet meer als volmachten op de Landdag gekozen mochten worden, en ook geen stem mochten hebben, direct of indirect, in het verkiezen van volmachten. Anders zou tegen hen geprocedeerd worden als ‘perturbateurs van de gemeene ruste’.<sup>28</sup> De Gedeputeerden werden door de Raad, blij met deze zeldzame besluitvaardigheid, gecompimenteerd met de ‘goede prompte resolutie, daerbij dese provincie sich buyten twijffel wel sal bevinden, als die maer stricktelyck wert geobserveert’.

In de commissie en op de Landdag – waar veel volmachten aanstalten maakten om te vertrekken – liepen de zaken echter minder gesmeerd. De commissie maakte er bezwaar tegen om over de middelen aan de Kamers te rapporteren. Ook over de kwestie van de kloostermeiers wilde de commissie zich niet uitspreken, omdat de Kamers dwars lagen, vooral Oostergo. Dus zat er voor de heren van de Raad niets anders op dan bij de Kamers langs te gaan om een en ander te ‘bevoorderen’. In de Kamer van Oostergo was de sfeer nogal grimmig. Dat werd er niet beter op toen de Raad met argumenten kwam. De kloostermeiers, zo werd gesteld, hebben het recht niet om te stemmen of om als volmacht op de landdag te verschijnen. In het verle-

<sup>26</sup> CHB V, 219; zie p. 64.

<sup>27</sup> De resolutie van 1590 was dus in het vergeetboek geraakt; zie hoofdstuk 2 noot 218.

<sup>28</sup> TR, GBF inv.nr. 2319, f. 150v (res. GS 8 febr. 1637); CHB V, 401-402.

den bestonden de Staten uit geestelijken, edelen en eigenerfden. Nu de geestelijken met de Reformatie van de Landdag zijn verdwenen, is het 'ongerijmt' dat 'hun recht aende dienaars soude zijn gebleven, die alsoo off selffs mede souden meesters zijn, ofte de meesters creëren souden, dat absurd is'. Het is schandelijk dat dit misbruik 'dus verre ingekropen is', want mede daardoor is het 'verloop van saken' in deze provincie veroorzaakt. Daarom was de Raad door de Staten-Generaal en de andere provincies dan ook aanbevolen, om tegen dit grote 'quaet inde Regieringe alhier' op te treden.

Het antwoord van de volmachten van Oostergo daarop was dat men verbaasd was dat de Gedeputeerden een dergelijke belangrijke resolutie, waartoe zij niet bevoegd waren, hadden durven nemen; alleen de Landdag, nota bene in vergadering bijeen, had het recht daartoe. Ook inhoudelijk keurden ze het besluit af: het was 'tegens de privilegien ende oudt gebruyck ofte possessie'. Het stemrecht van de geestelijken van de kloosters was, nadat zij van het toneel waren verdwenen, (blijkbaar stilzwijgend) toegestaan aan hun meiers, 'daervan men hun nu niet en can frustureren'. De Raad bracht daar weer tegenin dat de meiers het recht geusurpeerd hadden en dat de volmachten hiermee hun eigen privileges aantastten, 'als gevende part aen haere souverainteyt, die ghene die daeraen niet en competeert, om daarmede veeltijts particulier voordeel te doen'. Het antwoord was dat de toestand van de provincie niet aan de kloostermeiers te wijten was en dat zij samen met de Bildtpachters, 'die al eens ende genochsaem van een nature zijn, wel het achtste part van de landen maken'. Wanneer hun oud gebruik afgeschaft zou worden, zou er dan ook kwalijk een edelman, die er mee had ingestemd, 'gerust op sijn bedde derven blijven rusten' (waarmee de volmachten toegaven gewoon bang voor de kloostermeiers te zijn)? De hevige woordenwisseling leidde nergens toe, en de Raad kon niets anders doen dan tot 'naerder bedencken' te vermanen. Vervolgens gingen de heren op bezoek in de andere Kamers. Daar was minder discussie, maar werd niet meer bereikt dan dat men beloofde met elkaar over de middelen en de kloostermeiers te zullen spreken. Alleen de Steden waren bereid de kloostermeiers uit te sluiten, zij het voorlopig alleen voor de komende Landdag.

Dat juist de volmachten van Oostergo zich opwierpen als de voorvechters van de kloostermeiers was geen wonder, want de politieke invloed van deze boeren moet niet worden onderschat. Zij pachtten het grondbezit dat de Staten van Friesland in 1580 van de toen opgeheven Friese kloosters in beheer hadden genomen.<sup>29</sup> Het betrof maar liefst 66.169 pondemaat (ruim 18.000 hectare), circa 15 tot 20% van het Friese landbouwareaal.<sup>30</sup> De opbrengsten – in het pachtjaar 1606-1607 bijna 110.000

<sup>29</sup> In juridisch opzicht was geen sprake van confiscatie, maar van sequestratie; Mol, *De Friese huizen*, 224-225; Van Apeldoorn, *Kerkelijke goederen* II, 423-430.

<sup>30</sup> In 1758 werd onder alle stemhebbende plaatsen in Friesland 418.868 pondemaat gebruikt (sinds 1748 werd de oppervlakte van stemdragende plaatsen geregistreerd). Losse landerijen en het grootste deel van de ontginningen sinds het begin van de zestiende eeuw werden daarbij niet meegerekend. De voormalige kloostergoederen

gulden – werden voornamelijk besteed aan de ‘pensioenen’ van een afnemend en nu waarschijnlijk tot bijna nul gereduceerd aantal voormalige kloosterlingen, de kosten van de Franeker hogeschool, aanvulling van predikants- en schoolmeesters-traktementen en de financiering van het ambtelijke apparaat van de provincie.<sup>31</sup> Deze kloosterlanden lagen voor 61% in Oostergo, 32% in Westergo en 7% in Zevenwouden (zie tabel 8). Westergo had dus minder reden om zich druk te maken over de belangen van de meiers dan Oostergo, en dat gold zeker voor Zevenwouden, om maar niet te spreken van de Steden, die er helemaal geen boodschap aan hadden. In totaal waren er meer dan duizend kloostersaten waaraan stemrecht was verbonden. In een grietenij als Leeuwarderadeel betrof het ongeveer 27% van de stemmen die later op het kohier zouden worden gebracht,<sup>32</sup> in Ferwerderadeel was het zelfs 38% (zie tabel 8). Een groot dorp als Hallum bijvoorbeeld telde 83 stemmen, waarvan kloostermeiers er pakweg 48 voor hun rekening namen. Vooral in Oostergo, en zeker in de genoemde grietenijen, waren de volmachten ten Landdage dan ook sterk afhankelijk van de stemmen van de kloostermeiers, die hun stemrecht uiteraard wilden behouden. Bovendien was algemeen bekend dat deze boeren, die de beste landbouwgrond van Friesland bewerkten op vaak bovengemiddeld grote bedrijven, in verhouding veel te weinig pacht betaalden. Zij hadden dus evenmin belang bij een lastenverzwaring en zeker niet bij verkoop van ‘hun’ saten. Daarbij hadden de kloostermeiers een natuurlijke bondgenoot in de rooms-katholieken, die om geheel verschillende, maar eveneens voor de hand liggende redenen beslist wilden voorkomen dat het onroerend bezit van de voormalige kloosters verkocht zou worden. Het gegeven dat kloostermeiers en katholieken twee handen op één buik waren, was blijkbaar algemeen bekend.<sup>33</sup> Bovendien is het zelfs niet onwaarschijnlijk dat veel kloostermeiers katholiek waren, aangezien vóór 1580 de talrijke meiers van klooster Klaarkamp en wellicht ook van andere kloosters speciaal geselecteerd werden op hun katholiciteit.<sup>34</sup>

Een andere kwestie die door de Raad aan de orde werd gesteld, was het benoemingsrecht te velde van de ‘uitheemse’ (niet-Nederlandse) officieren van de compagnieën ter repartitie van Friesland. Hendrik Casimir, kapitein-generaal van Friesland, en Frederik Hendrik, kapitein-generaal van de gehele Unie, hadden

vormden daarvan 15,8%; 28,5% in Oostergo (in Leeuwarderadeel 32,5%, in Ferwerderadeel 42,3%), 13,7% in Westergo en 4,0% in Zevenwouden.

31 Nieuwland en Mol, ‘Rekken’, 35-41.

32 Inclusief de stemmen die officieel pas in 1698 werden geregistreerd; vgl. tabel 2.

33 Zie hoofdstuk 5 noot 42.

34 In 1556 was voor de ‘landsaeten’ van het klooster Klaarkamp een nieuw huurcontract ingevoerd waarbij werd bepaald dat zij, ‘soewel man als vrouw, haere sullen dragen ende holden nae dye olde christelycke ende catolike religye ende nae older gewoente ter kerken gaen’. Wanneer de meier overleed, mocht de weduwe niet hertrouwen zonder toestemming van de kloosteroversten. En wanneer tijdens de huurtermijn beiden kwamen te overlijden, mochten hun kinderen niet opvolgen. Ook deze bepalingen waren ongetwijfeld bedoeld om de religieuze betrouwbaarheid van de pachtboeren te handhaven; Tolsma, *Pleatsen*, 260-261; Hallema, ‘Kloosteradministratie’, 314-315.

**Tabel 8 Voormalige kloosterlanden in beheer bij de Staten van Friesland in het boekjaar 1606/1607**

| <i>grietenij</i>  | <i>aantal eenheden</i> | <i>aantal pondematen</i> | <i>pachtsommen*</i> | <i>gem. pachtsom per pm</i> |
|-------------------|------------------------|--------------------------|---------------------|-----------------------------|
| Leeuwarderadeel   | 125                    | 5975,5                   | 11974-7-4           | 2,00                        |
| Ferwerderadeel    | 141                    | 6033,25                  | 11185-1-4           | 1,85                        |
| Westdongeradeel   | 70                     | 4442,5                   | 7171-19-4           | 1,61                        |
| Oostdongeradeel   | 112                    | 4689,5                   | 7703-0-8            | 1,64                        |
| Dantumadeel       | 62                     | 2686,5                   | 2583-12-8           | 0,96                        |
| Kollumerland      | 92                     | 5236                     | 15754-7-0**         | 2,18**                      |
| Visvliet          | 53                     | 2003,5                   |                     |                             |
| Achtkarspelen     | 51                     | 1606,5                   | 2753-12-4           | 1,71                        |
| Smallingerland    | 29                     | 1741,5                   | 732-12-0            | 0,42                        |
| Tietjerksteradeel | 103                    | 4341                     | 2845-7-8            | 0,66                        |
| Idaarderadeel     | 8                      | 413,5                    | 170-2-0             | 0,41                        |
| Rauwerderhem      | 24                     | 940                      | 1421-19-0           | 1,51                        |
| Oostergo          | 870                    | 40109,25                 | 64296-1-0           | 1,60                        |
| Menaldumadeel     | 33                     | 1736,5                   | 2824-8-0            | 1,63                        |
| Barradeel         | 33                     | 1734,5                   | 3136-11-8           | 1,81                        |
| Franekeradeel     | 56                     | 3970,5                   | 6395-15-8           | 1,61                        |
| Hennaarderadeel   | 65                     | 2827,5                   | 4874-14-0           | 1,72                        |
| Baarderadeel      | 40                     | 1555                     | 2704-12-0           | 1,74                        |
| Wymbritseradeel   | 109                    | 4676                     | 9398-2-8            | 2,01                        |
| Wonseradeel       | 82                     | 3322                     | 6108-12-0           | 1,84                        |
| Hemelumer Old.    | 35                     | 1295,5                   | 1838-17-8           | 1,42                        |
| Westergo          | 453                    | 21117,5                  | 37281-13-0          | 1,77                        |
| Gaasterland       | 20                     | 1168,5                   | 788-6-0             | 0,67                        |
| Doniawerstal      | 1                      | 60,5                     | 42-0-0              |                             |
| Haskerland        | 25                     | 1261                     | 854-14-0            | 0,68                        |
| Utingeradeel      | 45                     | 2452,5                   | 2824-10-0           | 1,15                        |
| Zevenwouden       | 91                     | 4942,5                   | 4509-10-0           | 0,91                        |
| Resten            |                        |                          | 3600-0-4            |                             |
| <b>Totaal</b>     | <b>1414</b>            | <b>66169,25</b>          | <b>109686-17-4</b>  |                             |

\* inclusief relatief kleine bedragen aan renten en stedepachten.

\*\* inclusief Visvliet.

Bron: Nieuwland en Mol (ed.), 'Rekken', 35-100.

daarover een geschil. De Friese stadhouder was kennelijk wel geneigd dit recht aan zijn Oranjeneef af te staan in ruil voor een krachtig (militair) optreden in Friesland, maar dan was wel de toestemming van de Friese Staten nodig, en die waren hier nog niet aan toe.

Ondertussen vroegen enkele predikanten belet bij de Raad. Zij kwamen met het

voorstel om in de gehele provincie een bededag in te stellen. Dat leek een goed idee, want de Raad kon wel zeggen dat het invoeren van de gemene middelen noodzakelijk was voor 's lands behoud, 'maer als de predicanten op de stoel daer bij souden voeghen dattet oock Goddelijck ende in Godts woort gefondeert is schattingen te geven, dat dat seer veel bij 't volck soude kunnen helpen, ende veel quaets wechnemen'. Het werd voorgesteld aan Gedeputeerde Staten, die een bededag als deze zouden moeten uitschrijven, maar deze lieten het erbij zitten.

De weken daarop was de Raad dag in dag uit bezig met heen-en-weerpendelen tussen de vier Kamers, de commissie uit de Kamers, het 'Collegie' (van Gedeputeerde Staten) en het Mindergetal. De bedoeling was om de punten van laatste propositie in bespreking te krijgen, inclusief de kwestie van de kloostermeiers, maar de onenigheid spitte zich toe op de vraag of de middelen van 1636 alsnog geïnd moesten worden, 'bij verhael', wat volgens de Raad en een aantal 'goetwillige' volmachten beslist noodzakelijk was vanwege de schreeuwende behoefte aan geld in het leger. Hoezeer de heren zich ook uit de naad liepen, de volmachten konden het onderling niet eens worden, of er nu 'harde' of 'sachte' woorden werden gebezigd. Zo maakten de Steden bijvoorbeeld alsnog bezwaar tegen de schoorsteengelden, die het meest op hen drukten, en de Zevenwouden om dezelfde reden tegen het paardengeld. En dan waren er nog de volmachten die hun achterban beloofd hadden om hoe dan ook niet in te zullen stemmen met het invoeren van de middelen. Ook werd geweigerd om enige resolutie te tekenen voordat de zaak van Bootsma was afgedaan, al was dat volgens de Raad vaak een voorwendsel om niet over de middelen te hoeven spreken. Een probleem op zich was bovendien dat opnieuw veel volmachten onaangekondigd naar huis gingen om ruggespraak te houden, waardoor er geen vergadering kon worden gehouden. In arren moede begon de Raad met pogen om de zaak-Bootsma op de rol te krijgen.

In de bijeenkomst die op 18 februari in de Kamer van Oostergo plaatsvond, weigerde Herryt Allerds, volmacht van Achtkarspelen, pertinent om de resolutie betreffende de middelen van 1636 te ondertekenen.<sup>35</sup> Hij gedroeg zich 'wrevellyck' en antwoordde 'buyten respect' op de woorden van de Raad. Toen hij ook nog ongeduldig 'op syn duym knipte' voelden de heren van de Raad zich zodanig in hun eer aangetast, dat besloten werd hem apart te nemen om hem op zijn onbeschofte gedrag aan te spreken. De vogel was echter al gevlogen, waarop direct opdracht werd gegeven een sergeant met 25 soldaten naar Achtkarspelen te sturen, om op zijn kos-

35 Harryt of Harrit Alberts of Allerts was volmacht voor Achtkarspelen, in 1635 met Focke Ritsckes of Focke Richaei en in 1636 met Hendrick Taedes. Harryt Alberts komt in het stemkohier van 1640 voor als eigenaar en gebruiker van een hornleger en gebruiker van een plaats in Augustinusga. Hendrick Taedes was eigenaar van een stemhebbende plaats eveneens in Augustinusga, Focke Ritsckes eigenaar en gebruiker van twee plaatsen in Surhuizum. Overigens had zich in de grietenij Achtkarspelen een omwenteling voltrokken. Vele jaren, tot 1634, fungeerden grietman Tarquinius van Boelens (in 1640 eigenaar van 30,5 stemhebbende plaatsen in de grietenij), zijn zoon Pieter, ontvanger en later grietman, en de grietenijsecretaris als volmacht. Sinds 1637 was de vertegenwoordiging van de familie Boelens op de Landdag weer als vanouds.

ten in zijn huis te gaan logeren. Dat bleek een probaat middel, want binnen twee dagen keerde Herryt terug. Hij vertelde dat hij een goed patriot was en slechts was vertrokken om in zijn grietenij rapport te doen. Hij ontkende dat hij tot de volmachten behoorde die bij hun verkiezing hadden beloofd geen middelen in te zullen willigen, 'maer wel dat sij geerne souden weten waar het gelt blijft, of gebleven is'. Hij kreeg zijn terechtwijzing alsnog. Op zijn belofte niet opnieuw voortijdig te zullen vertrekken werden de soldaten teruggeroepen.

In Zevenwouden was Opsterland de grootste dwarsligger. In deze grietenij weigerden de ingezetenen om de beide volmachten, grietman Saco Fockens en secretaris Saco Teyens, toestemming te geven welke middelen dan ook in te voeren voordat de zaak van Bootsma was afgedaan. Daarom besloot de Raad de ingezetenen van Opsterland een compagnie soldaten op het dak te sturen, eventueel een compagnie uit Groningen; dat zou ze wel leren. Ook enkele volmachten van Zevenwouden die al wél hadden getekend, vroegen de Raad om die van Opsterland zo niet goedschiks dan maar kwaadschiks tot rede te brengen, 'of dat sij bij heure Gemeenten anders in haet souden komen en peryckel loopen' (het volk zou hen uiteraard verwijten dat zij veel slappere knieën hadden gehad dan de volmachten van Opsterland). De stadhouder, inmiddels in Leeuwarden aangekomen, was bereid in overleg met de Gedeputeerden patent te verlenen.<sup>36</sup> Daarop marcheerde kapitein Van Haren met zijn manschappen op 21 februari naar de weerspannige grietenij in Zevenwouden. Dat hielp. Drie dagen later kwamen de grietman en de secretaris bij de Raad, met in hun kielzog twee boeren uit hun grietenij, om te zeggen dat ze nu wél last hadden om de resolutie tot de 'middelen bij verhael te innen' te tekenen. De secretaris vertelde dat hij diverse keren tevergeefs had geprobeerd om de ingezetenen tot inwilliging over te halen. Op de vraag van de Raad welke volmacht of procuratie ze hadden gehad om op de Landdag te komen, zeiden ze dat het een algemene procuratie was geweest, maar wel met de mondelinge toezegging om geen middelen in te willigen voordat de zaak van Bootsma was afgedaan. Dat hadden ze echt niet mogen doen volgens de Raad, want deze middelen waren immers absoluut noodzakelijk. Toen er op werd doorgevraagd bleek dat een van de meegekomen 'huysluyden', Bruyn Janssen, de belangrijkste 'belhamel tegen goede resolutien' in deze grietenij was.<sup>37</sup> Hij had het bestaan om bij nacht en ontij en op eigen gezag de

<sup>36</sup> De stadhouder wilde het patent wel afgeven, maar weigerde in het Collegie (waarin hij formeel zitting had) te verschijnen wanneer hij daartoe geen uitnodiging kreeg. Die bleef uit en de stadhouder kwam dus niet. Daarop werd aan de stadhouder zelf de keuze gelaten, maar hij verontschuldigde zich omdat 'hij van vele die hem komen spreken overvallen wort'. Later bleek dat Zijne Genade niet op het Collegie wilde vergaderen wanneer ook Clingbijn aanwezig zou zijn. Nadat deze door de Raad ontboden was en afwezig bleef, kwam de stadhouder wel in de vergadering. Een en ander is typerend voor zowel de passieve houding van Hendrik Casimir als voor het beleid van Gedeputeerde Staten hem zoveel mogelijk te negeren (20-22 febr.). Het patent van de stadhouder (minuut) in TR, SHA inv.nr. 370.

<sup>37</sup> De weduwe van Bruyn Janssen staat in het stemkohier van 1640 te boek als eigenaresse en gebruikster van een stemhebbende plaats in Beets.

executeur van de grietenij en diens assistenten opdracht te geven om de ingezetenen bijeen te laten komen, 'met kwade woorden hun perssende'. Bovendien was hij ook naar het aanpalende Smallerland getogen om daar de ingezetenen tot verzet op te roepen. Bruyn Janssen, 'die geseget wort Mennist te sijn', werd daarop in zijn herberg in verzekerde bewaring gesteld door vijf soldaten. Nadat nadere informatie over zijn gedrag was ingewonnen, werd hij overgeleverd aan het Hof en op het Blokhuis gebracht. Voor de grietman en de secretaris liep het met een sisser af. Nadat zij de resolutie hadden getekend, kregen ze van de Raad een reprimande voor hun kwalijke gedrag.

Diezelfde dag, 21 februari, kwamen twee in 1635 afgezette magistraten van Harlingen hun beklag bij de Raad doen. In hun stad was 'grote murmuratie ende alteratie' tegen de nieuwe regenten en tegen het beroepen van een nieuwe predikant (dat door de magistraat werd opgehouden),<sup>38</sup> omdat 'de regieringe daer nu meest bestaet uyt mennisten, off die niet seer kercks gesint en sijn, sijnde maar twee of drie inde kercke geweest het leste avontmael, tot groot schandael voorde Gemeente, seggende dat het te beduchten is dattet daer hoe langs hoe erger sal worden, soo nyet tijtlijk daerin versien en wordt'. Ze hoopten dat dat nu zou kunnen gebeuren, omdat de middelen nu waren aangenomen, maar helaas, dat was nog steeds niet het geval, en vooralsnog kregen ze niet echt gehoor bij de Raad.

Intussen sleepten de onderhandelingen over de 'middelen bij verhael te innen' zich voort. Vele volmachten meenden dat er onder de belastingpachters of hun borgen nog veel geld te halen zou zijn, maar de Gedeputeerden hielpen ook de Raad uit de droom: zij hadden steeds alle moeite gedaan om de 'restanten' te innen, door inlegering van soldaten bij pachters of door hen op het Blokhuis te zetten, waar nog steeds enigen zaten te brommen omdat ze niet konden betalen.

Terwijl gesproken werd over de middelen van de afgelopen jaren, werd, althans door de Raad, ook vooruit geblikt. Gesproken werd over de middelen die de komende tijd verpacht en gecollecteerd (niet verpacht, maar direct door ambtenaren geïnd) zouden moeten worden: de vijfhonderdste penning, de schoorsteengelden, hoornbeesten, bezaaide landen en paardenpacht, de zogenaamde vijf speciën. Omdat daartegen in het verleden verzet was gepleegd, werd met de stadhouder en Gedeputeerde Staten overlegd over het laten komen van nog enkele compagnieën.<sup>39</sup> De Gedeputeerden lieten een en ander over aan de stadhouder en de Raad, al spraken ze wel hun voorkeur uit voor soldaten 'van onse natie, ende geen uytheemsche'. De presiderende burgemeester van Leeuwarden meende dat het volk zich wel rustig zou houden, maar wanneer er extra soldaten zouden komen, zou hij ze aan de stadspoort ontvangen, hen als gewoonlijk 'getrouwicheit' laten beloven en dan pas laten intrekken. Hendrik Casimir liet patenten uitgaan om drie compagnie-

<sup>38</sup> Dekker en Nielsen, *Kasteel*, 47-48.

<sup>39</sup> TR, GBF inv.nr. 2319 f. 153r (res. GS 21 febr. 1637).



en naar Friesland te laten komen, twee uit Groningen en één uit Coevorden. Besloten werd om aan Zijne Hoogheid, Frederik Hendrik, te vragen of hij nog ten minste zes compagnieën ‘Duytsch off Nederlantsch’ voetvolk (dus ‘uytheemsche’ soldaten) wilde laten komen. Zijne Genade, Hendrik Casimir, was bereid bij de komst van deze soldaten te assisteren.<sup>40</sup> Overigens was het laten komen van soldaten wel enigszins voorbarig en getuigde het van enig optimisme van de Raad. Weliswaar was de resolutie van de middelen ‘bij verhaal te innen’ op 26 februari door de volmachten van Achtkarspelen als de laatste van alle grietenijen getekend, maar er zouden nog heel wat hindernissen moeten worden genomen voordat de Staten *de* middelen zouden accepteren.

En dan waren er nog andere zaken die niet waren afgedaan. Gedeputeerde Staten en de gecommiteerden werd een concreet voorstel gedaan om de kloostermeiers geld te laten opbrengen. Omdat de huurtermijn van zeven jaar binnenkort afliep, er nijpend gebrek aan geld was en de tijd ontbrak om de pachten van deze boeren op een hoger, normaal niveau te brengen, werd voorgesteld de meiers aan te slaan voor een bedrag van tienmaal de jaarlijkse pachtsom. Dit zouden zij dan kunnen korten op de propijn (het bij elke nieuwe inhuring verplichte ‘geschenk’) en vervolgens op de jaarlijkse pacht. Enkele Friese heren konden hier wel mee instemmen, maar anderen waren van mening dat de meiers dit niet konden opbrengen omdat zij ‘met groote afkopen heur veel bedorven hebben’.<sup>41</sup> In ieder geval was de instemming van de Landdag vereist, en die was nog lang niet verkregen, al beloofden de commissarissen hun best te zullen doen.

Op 2 maart besloot de Raad zich bij de Staten ook schriftelijk te beklagen over ‘de traegheyt in heure aencomste ende besoignes, alsoo men op geene saken tot finale resolutie can comen’. De volmachten, plenair bijeen in de Kamer van Oostergo, werd een nadere propositie voorgelezen, waarin aangedrongen werd om de punten vervat in de proposities van 14 januari en 2 februari eindelijk af te doen.<sup>42</sup> Dit betrof vooral de kwestie van de kloostermeiers, omdat de huurtermijnen afliepen en de kans om uit de kloosterlanden extra geld te verkrijgen zich voorlopig dus niet meer voor zou doen. Helaas was de Raad gebleken dat enkele volmachten zich sterk maakten voor de meiers, tegen het landsbelang in, en zich beijverden voor hun toegang tot de Landdag en stemrecht, ‘sonder ander insicht als om deselve te gebruycken tot een instrument van haere particuliere desseins, ende soo ment hier noemt kuyperij’. Andere volmachten waren, zo kwam het de Raad voor, ‘in consciencie’ weliswaar van oordeel dat de voorgestelde maatregelen tegen de kloostermei-

<sup>40</sup> Op 26 febr. arriveerden de twee compagnieën uit Groningen in Leeuwarden, ‘sonder enige difficulteyt’.

<sup>41</sup> In de zeventiende eeuw was ‘afkoop’ de ‘benaming van het recht van een huurder, die een eigen huis op eens anders grond had, om, bij zijn vertrek, overname van dit huis tegen taxatieprijs te vorderen van de landheer of van de volgende huurder’; *Encyclopedie van Friesland*, 138, vgl. Spahr van der Hoek en Postma, *Geschiedenis van de Friese landbouw* I, 334-337.

<sup>42</sup> TR, SHA inv.nr. 370.

ers billijk en terecht waren, maar zij durfden zich niet openlijk hiervoor uit te spreken, uit angst dat dit door 'quaetwillige' verkeerd zou worden uitgelegd en dat de talrijke kloostermeiers hun kwaad zouden berokkenen. Daarom stelde de Raad concreet voor om de kloostermeiers een bedrag te laten voorschieten van tienmaal de jaarlijkse pachtsom, conform het voorstel dat de dag daarvoor in de vergadering van de Gedeputeerden was ingebracht, met dit verschil dat zij daarvoor vijf procent rente zouden krijgen. Verder zou opdracht moeten worden gegeven om de pacht van de kloosterlanden gelijk te trekken met die van de 'naestgelegene particuliere landen'. Om dit te kunnen bewerkstelligen, was het beslist noodzakelijk dat de resolutie van Gedeputeerde Staten om de kloostermeiers van de landdag te weren en hun het stemrecht te ontnemen, gehandhaafd en nagekomen werd.

De dag daarop werd evenwel vernomen dat de volmachten aanstalten maakten om te vertrekken, 'latende alles sonder resolutie'. In allerijl werden zij opnieuw plenair bijeengeroepen, en werd hun gezegd dat dit 'traineren, sonder iet vruchtbaarlijks te resolveren' geen manier van doen was. Ze moesten bijeenblijven, en wanneer er toch volmachten vertrokken, zouden deze met soldaten van huis gehaald worden. Na 'verscheiden tegensprekingen' beloofden ze allen te blijven. Inderhaast had de Raad een lijst van nog niet afgedane punten opgesteld, die werd voorgelezen, met verzoek om daarop nog vóór het scheiden van de Landdag te resolveren.<sup>43</sup> Het betrof onder meer de hoognodige betalingen van grote sommen aan de Generaliteit, het voorstel met betrekking tot de kloostermeiers, het sluiten van de rekeningen van de ontvangers over de afgelopen jaren, de zuivering van de restanten en het zonder uitstel opnieuw brengen voor het Hof van de zaak-Bootsma. Het memorandum besloot in niet mis te verstane woorden. De Raad van State was niet naar Friesland gekomen om weer met een kluitje in het riet te worden gestuurd. Wanneer opnieuw van uitstel of weigering sprake zou zijn, zo verklaarde de Raad, moesten in opdracht van de Staten-Generaal zodanige middelen bij de hand genomen worden 'als tot voldoeninge van de Unie ende satisfactie van Haer Hoog Mogenden noodich sullen sijn'.

Toen de heren van de Raad die avond, 'redelijck laet sijnde', in hun logement terugkeerden, stonden daar zo'n zestien in 1635 afgezette magistraten op de stoep, om nogmaals met veel klem hun klachten naar voren te brengen. Zij wilden in hun vorige ambten hersteld worden, en zo niet, dan zou daar veel ellende uit kunnen voortkomen, want hun 'parthije' werd nu behoorlijk ongeduldig. De Raad maande hen tot geduld en 'stillicheyd' ter voorkoming van oproer en beloofde aan hun wensen tegemoet te komen zodra de gelegenheid zich voordeed. De volgende dag bleek dat ze ook bij de stadhouder waren geweest, en deze hadden verteld dat vooral in Harlingen de bom op barsten stond. De ex-magistraten waren bereid Zijne Genade het recht van verkiezing uit een dubbeltal aan te bieden, 'nae den voet die Sijn

43 Ook bij SSO II, 428b-429a en TR, SHA inv.nr. 370.

Hoogheyt in Hollant daerin houdt'. Deze mededeling hebben de Raden van State blijkbaar goed in hun oren geknoopt, want dit zou inderdaad het doel worden waarnaar zij gingen streven.

Ook de besprekingen met deze en gene die de dagen daarop werden gehouden, zullen de Raad duidelijk hebben gemaakt dat ze hier in Friesland voor een schier onmogelijke taak stonden en dat hun missie er nog lang niet op zat. Zo was er de nog steeds slepende kwestie tussen Andla en Clingbijn die de gemoederen bezigield. (Douwe van) Hottinga en (Pieter van) Harinxma thoe Slooten kwamen klagen, 'heftich sprekende', dat het een intern-Friese aangelegenheid was, waar de Raad zich niet mee mocht bemoeien. Juist op dat moment waren twee attesten bij de Raad ingekomen, door meerdere personen getekend, waarin werd verklaard dat Harinxma en Andla de ingezetenen van Franekeradeel hadden beloofd hen van buitengewone belastingen te vrijwaren zolang de kwestie van Bootsma niet was afgedaan; van deze ontvanger en van vele pachters zou nog zoveel te vorderen zijn dat er genoeg geld was. Op grond van deze en andere 'favorable beloften' zouden Harinxma en Andla op de Landdag gekozen zijn. Harinxma werd ter verantwoording geroepen, hij kwam, maar ontkende en beweerde altijd zijn best voor de invoering van de middelen te hebben gedaan en de resoluties daartoe ook te hebben getekend. In 1635 had hij weliswaar gezegd dat Bootsma moest worden aangepakt en dat bij hem en bij andere ontvangers nog veel geld te halen zou zijn, 'maer dat men evenwel moest contributie geven, ende die vast setten, want dat de soldaten niet conden vasten, die moesten betaelt worden'. Door de beschuldiging flink in zijn eer aangetast, vroeg, nee eiste hij de namen te mogen weten van degenen die hem beschuldigd hadden. Later op de dag stuurde hij twee notarissen naar de Raad om die informatie alsnog op te eisen en zo zijn eer te kunnen verdedigen, maar de heren hadden ook hun eer, wensten niet op deze wijze bejegend te worden en weigerden opnieuw. Twee dagen later kwamen Pieter en zijn broer, raadsheer Homme Harinxma, met hetzelfde verzoek, en bezigden 'enige onmatige woorden'. Het rekest dat de beide edelen indienden was nog scherper gesteld. De Raad wenste een dergelijk geschrift niet in behandeling te nemen en gaf het terug. Overigens klapte Harinxma's medevolmacht Andla – onder druk gezet in de kwestie met Clingbijn – daarna uit de school door tegenover de Raad te beweren dat hij de resoluties van de middelen wel had getekend, maar Harinxma niet (met verwijzing naar het resolutieboek van Westergo), en dat Harinxma hem daarmee bij de gemeente zwart had gemaakt. Hij had ook veel boeren horen zeggen dat Harinxma wel degelijk beloofd had dat ze geen middelen hoefden te geven voordat de zaak van Bootsma was afgedaan. Een en ander was voor de Raad genoeg aanleiding om beide heren aan te geven bij het Hof.<sup>44</sup>

Op maandag 6 maart begon een andere kwestie, die de verhoudingen in Ooster-

44 Op 13 febr.; daarna komt de kwestie niet meer in het Journaal van de Raad voor.

go nog verder zou vertroebelen. Grietman Frans van Eysinga van Tietjerksteradeel en zijn achterneef Tjalling van Eysinga<sup>45</sup> kwamen de Raad vertellen dat afgelopen vrijdag in de Kamer van Oostergo de stemming had plaatsgevonden voor een nieuwe raadsheer in het Hof als opvolger van wijlen Johannes Saeckma. De meerderheid van stemmen was gevallen op Frans' broer Ritske van Eysinga, zonder dat daartegen op enigerlei wijze was geprotesteerd; er waren slechts enige volmachten geweest die hun stem nog niet hadden willen uitbrengen. De volgende dag had echter een nieuwe stemming plaatsgevonden, gepaard gaande met 'kuiperijen en desgeijks'. Daartoe was een volmacht teruggeroepen die de dag daarvoor al vertrokken was; diens medevolmacht had bij de eerste stemming voor de gehele grietenij gestemd. Bij deze tweede stemming werd procureur-generaal Johannes Scheltinga<sup>46</sup> tot raadsheer verkozen. De Eysinga's hadden hier tegen uiteraard geprotesteerd en wilden de kwestie nu ter beslissing voorleggen aan het Hof of eventueel aan andere rechtsgeleerden. Hun tegenpartij was daarentegen van plan van Gedeputeerde Staten de commissie voor Scheltinga als raadsheer te verkrijgen, en hem direct daarop in het Hof te introduceren. De Eysinga's verzochten de Raad alles in het werk te stellen om te voorkomen dat dit zou gebeuren, want dat zou de rust en enigheid in de provincie zeker niet ten goede komen. De Raad zou Gedeputeerde Staten moeten vragen om aan Scheltinga geen commissie te verlenen en aan het Hof om hem vooralsnog niet als raadsheer te introduceren. De Raad billijkte het verzoek van de Eysinga's om justitie te laten beslissen en beloofde er bij de genoemde instanties op aan te dringen niet te voortvarend en voorbarig te werk te gaan, maar adviseerde tevens met klem dat zij beslist naar een vergelijk moesten streven. In elk geval werd hun aangeraden zich te richten tot Zijn Genade (wat niet gebeurde, want de Eysinga's waren zeker geen vrienden van de stadhouder en hadden van hem weinig goeds te verwachten).

Scheltinga verklaarde voor de Raad desgevraagd dat de meerderheid in Oostergo hem nu eenmaal had gekozen, 'sonder dat hij daeromme groote moeyte met kuiperijen, veel min giften ofte ghaven' had hoeven doen. Gedeputeerde Staten waren eenstemmig over zijn verkiezing, hadden hem de eed al afgenomen, en 's middags zou de plechtige introductie in het Hof plaatsvinden. Scheltinga werd voorgehouden dat het beter was zijn introductie enkele dagen uit te stellen, om tot een vergelijk proberen te komen of de tegenpartij anderszins 'satisfactie' te geven, ter voorkoming van nog meer onenigheid. Hij gaf tot antwoord 'dattet hem wel evenveel is, maer dat het in sijn macht niet meer en staet, want dat hij voortgeport wort van sijne committenten, die het seer drijven, 't welk hij seght te moeten volgen'.

Alles draaide dus om de vraag of Gedeputeerde Staten de formele bevoegdheid

45 Alleen van Frans wordt aangegeven dat hij grietman was. Tjalling van Eysinga zal dus niet de Tjalling van Eysinga, die grietman van Rauwerderhem was, geweest zijn, maar de Tjalling van Eysinga die in 1639 grietman van Menaldumadeel zou worden (beiden waren achterneven van Frans).

46 Broer van Livius van Scheltinga, secretaris van de Staten.

bezaten om in een kwestie als deze een beslissing te kunnen nemen. De nieuwe instructie van het Hof bepaalde dat het Hof geen enkele macht in politieke aangelegenheden had, maar op de vraag van de Raad aan de Gedeputeerden waarop hun recht tot decisie dan stoelde, wist men geen eenduidig antwoord te geven. Wanneer de Gedeputeerden konden aantonen dat hun dit recht krachtens hun instructie of gewoonterecht toekwam, kon de Raad er vrede mee hebben. Dan zou de Raad helpen om de Gedeputeerden in dit recht te handhaven en kon de partij van de Eysinga's genoegdoening worden gegeven. Anders moest de Raad helpen bevorderen dat de kwestie aan Vrouwe Justitia werd overgelaten, 'soo Princen en heeren moeten doen'. Het enige wat de Gedeputeerden hierop te zeggen hadden was, dat de Raad zich niet diende te bemoeien met intern-Friese zaken. Ook de raadsheren van het Hof werd naar hun mening gevraagd. Zij toonden zich verlegen met de situatie: enerzijds waren zij gebonden aan de nieuwe instructie en dienden zij zich niet met de kwestie te bemoeien, ze wilden ook geen partij zijn, anderzijds was het een zaak 'in rechte bestaende', en zou het een taak van het Hof zijn om hierin een uitspraak te doen. Enig 'exempel van dergelijke questie' konden ze niet bedenken. Gedeputeerde Staten waren echter niet te vermurwen en accommodatie bleek onmogelijk. Dagenlang bleven de Eysinga's, bijgestaan door Hessel Roorda van Eysinga, grietman van Leeuwarderadeel (broer van Tjalling) en grietman Suffridus Saeckma van Dantumadeel, zoon van de overleden raadsheer, bij de Raad aandringen op interventie. De Raad wist de kwestie bij Gedeputeerden en het Hof enkele dagen hangende te houden, maar uiteindelijk aanvaardde Scheltinga 'bij provisie' zijn ambt als raadsheer, en moest de familie Eysinga – met drie grietmannen ruim vertegenwoordigd onder de Friese regenten – het onderspit delven. Zij kwamen er daarna enkele malen luid klagend bij de Raad op terug, maar steeds tevergeefs.<sup>47</sup>

Terwijl kwesties als Andla versus Clingbijn en Eysinga versus Scheltinga de geoederen bezig hielden, werd geen enkele vooruitgang geboekt in de besluitvorming betreffende alle punten waarvoor de Raad naar Friesland was gekomen. Hoe de Raad ook heen en weer pendelde tussen het Collegie, de vergadering van de commissarissen, het Mindergetal en de vier Kamers, de Friese regenten waren niet vooruit te branden. Aan de heren in Den Haag werd geschreven dat men in Leeuwarden alles deed wat mogelijk was om de legerlasten en dergelijke betaald te krijgen. Op deze Landdag zou dat niet meer lukken, maar wellicht was de Landdag die binnenkort beschreven zou worden minder recalcitrant. De heren in Leeuwarden wilden wel graag van dit 'fascheux ende meer als moeyelijck ende onpatientich' werk verlost zijn, maar het doel was alleen te bereiken, 'opt best gaende, als met gestadich aenhouden ende sterck deurdringen mettet respect ende aensien' van de Raad van State. Anders moest er beslist 'autoriteit' worden gebruikt. Frederik

47 Op 18 en 19 mei 1637, nadat het Hof zijn 'oude' instructie had teruggekregen, probeerden de Eysinga's het opnieuw, maar ook toen kregen zij geen gehoor en kreeg het Hof hun zaak niet in behandeling. Ritske van Eysinga werd overigens op 23 maart 1639 grietman van Kollumerland.

Hendrik was gevraagd om boven de drie extra compagnieën die al waren gekomen, nog zes compagnieën te sturen.

Een dag later, op 9 maart, kwam bericht van Frederik Hendrik dat hij patent had verleend om zes compagnieën uit verschillende garnizoensplaatsen naar Friesland te laten komen. In overleg met Hendrik Casimir werd besloten de twee compagnieën die uit Emden kwamen in Harlingen te legeren, die uit Deventer in Dokkum, die uit Kampen in Sneek, die uit Zutphen in Bolsward en die uit Zwolle in Stavoren. Nu was de Raad in staat autoriteit te gebruiken bij de invoering van de gemene middelen én bij de wetsverzetting die in de Steden doorgevoerd moest worden. Intussen stelden Oostergo en Westergo de kwestie van de kloostermeiers uit tot de nieuwe Landdag, terwijl Zevenwouden akkoord ging met het voorstel van de Raad.<sup>48</sup>

### Toenemende gramschap

Terwijl soldaten Friesland binnenmarcheerden, kwamen op vrijdag 10 maart drie afgevaardigden uit Harlingen namens de ‘oude’ magistraat en de kerkeraad – die dus op de hand van de in 1635 afgezette regenten was – bij de Raad om te rapporteren over de toenemende onenigheid in hun stad, die mede door de eerder genoemde beroepingskwestie van een predikant nu echt op uitbarsten stond. Ze leverden een rekest in met meer dan honderd handtekeningen.<sup>49</sup> De Harlingers klaagden vooral over burgemeester Keth, die de belangrijkste oorzaak zou zijn van alle ‘turbul’.<sup>50</sup> Er was een opruiend ‘boecxken van de gulden vryheyt’ uitgegeven, waarvan hij de auteur zou zijn.<sup>51</sup> De Raad gaf hun de ‘goede vertroostinge’ dat er aan een oplossing van het probleem werd gewerkt.

Diezelfde dag werden alle volmachten in de Kamer van Oostergo bijeengeroepen, waar ze te horen kregen dat de Raad nu eindelijk antwoord verwachtte op de twee ingediende proposities. ’s Avonds vernam de Raad dat de volmachten van plan waren de volgende dag te vertrekken zonder enige resolutie te hebben genomen. Overwogen werd om de volgende dag de reeds vertrokken volmachten met soldaten te laten halen en de poorten gesloten te houden om te voorkomen dat er

<sup>48</sup> Die dag werd de Gedeputeerden verteld van de komst van het krijgsvolk, dat ten dele reeds was aangekomen. Toen de Staten geruchten hoorden dat er veel krijgsvolk te voet en te paard de provincie inkwam, wilden ze bij monde van o.a. Roorda en Hottinga graag weten wat de reden daarvan was, omdat het veel onrust teweeg bracht. De Raad zei niet te weten van veel krijgsvolk te voet en te paard; er was slechts sprake van zes compagnieën te voet boven de drie die onlangs waren gekomen. Roorda en Hottinga wisten het al of hadden het kunnen weten, want zij waren beiden lid van Gedeputeerde Staten.

<sup>49</sup> Zie ook de brief van ds. Wesselus Acronius aan Hendrik Casimir, Harlingen 1 maart 1637; KHA, AHC inv. nr. 111.

<sup>50</sup> Zie over Keth: Kuiken, ‘Harlinger en Bildtse doopsgezinden’, 20-22.

<sup>51</sup> Zie p. 238.

nog meer zouden weggaan, maar vanwege de zaterdagse marktdag werd dit niet uitvoerbaar geacht. Gedeputeerde Staten kwamen aandienen dat de normale tijd van de Landdag van vorig jaar al lang verstreken was, dat het niet de moeite waard was om nog te proberen iets met de oude Landdag te bereiken, en dat een nieuwe Landdag moest worden uitgeschreven. Daar had de Raad geen oren naar. Onder-tussen kwam bericht dat de vier compagnieën uit Overijssel zonder problemen waren ingekwartierd.

Daarna werd met de stadhouder overlegd wat te doen met de afgezette magistraatspersonen. Besloten werd de kwestie bij wijze van propositie voor te leggen aan de Landdag, om de reacties van de volmachten te peilen. Gedeputeerde Staten werd tevens gevraagd hoe opgetreden moest worden tegen het ergerniswekkende verschijnsel van vertrekkende volmachten. Men werd het erover eens om boden uit te zenden om hen 's maandags terug te laten komen, of anders passende maatregelen te nemen. Vervolgens kreeg de Raad van de volmachten van Zevenwouden eindelijk een antwoord op de vraag waarom de Staten de gemene middelen, die in 1632 en 1634 waren ingewilligd, daarna weer hadden afgeschaft. De schuld werd door Zevenwouden geheel gelegd bij de drie andere kwartieren (die op deze vraag nog niet hadden gereageerd en dat, ondanks veel aandrang van de kant van de Raad, ook niet meer zouden doen). Die zouden het volk hebben opgeruid door vlak voor het begin van de Landdag van 1635 het gerucht te laten rondgaan dat bij ontvanger Bootsma 'vele tonnen schats schuylden daar uit men de oorlogslasten soude kunnen hoeden', en dat de nieuwe middelen dus niet nodig waren. Ook voor de onwet-tige wetsverzetten in de steden en voor de nieuwe instructies voor het Hof en de nieuwe ontvangers waren de andere kwartieren verantwoordelijk, waardoor zij het land 'in soo grooten achterheyt als voor oogen is hebben laten vervallen, sonder dat men met ernst heeft willen besoigneren over genoegsame middel van contributien'. Dit alles was gebeurd buiten toedoen van Zevenwouden, die altijd bereid zouden zijn geweest om nieuwe middelen in te voeren.

Op 14 maart verschenen de heren van de Raad in de vergadering van de gezamenlijke volmachten. Ze bedankten hun gastheren dat inmiddels het reglement op de te collecteren speciën eindelijk was aangenomen en drongen er op aan dat ook de lijsten nu spoedig mochten worden vastgesteld. Voorts werd de propositie gelezen betreffende de verkoop van onder meer het Nieuwe Bildt, het Slijk bij Dokkum en de heerlijkheid Visvliet.<sup>52</sup> Intussen diende 500.000 of ten minste 400.000 gulden geleend te worden om de ergste financiële nood te lenigen, voornamelijk met betrekking tot de legerlasten.<sup>53</sup>

De dag daarop werd de zitting voortgezet, en werd door Van der Capellen, de president van de Raad, het meest gevoelige punt aan de orde gesteld, dat van de

<sup>52</sup> TR, SHA inv.nr. 370.

<sup>53</sup> SSO II, 430b-431a.



Afb. 18 Portret van Alexander van der Capellen. Gravure van R. Vinkeles uit 1777, 'naar het origineele pourtrait in de famielie berustende'.



wetsverzetten in de Steden.<sup>54</sup> Onze voorouders, sprak hij, hebben met elkaar een onverbrekkelijk verbond gesloten tegen de Spaanse tirannie (de Unie van Utrecht), en in hun wijsheid ook bepaald dat onenigheid binnen een gewest zou moeten worden beslist door de andere provincies en bondgenoten, om zo te voorkomen dat 'daarmede de bant van de Unie ontbonden, de macht vermindert, en onse vijanden voordeel gegeven' zou worden. Op deze wijze zijn in meerdere provincies van tijd tot tijd grote conflicten 'wijsselijk weggenomen', maar ondanks alle pogingen die tot nu toe in het werk zijn gesteld is dat hier nog steeds niet gelukt, en de bondge-

<sup>54</sup> TR, SHA inv.nr. 370.

noten worden steeds ongeruster over de grote financiële wanorde en de onderlinge verdeeldheid in Friesland. Onverdraaglijk was vooral dat in Oostergo en Westergo 'enige weinige personen, andere aan haar allenckskens treckende' zich niet ontzien hadden om de macht over negen van de elf steden te usurperen, zonder instemming van het kwartier van Zevenwouden of van de Steden zelf. In deze steden had men 'buiten tijts ende sonder schijn van publieke interesse' de magistraten afgezet 'door opritsinge van de Gemeente ende employ van de militaire handt' en deze 'naer haer appetijt' vervangen door personen die daartoe vaak niet eens gekwalificeerd waren. Bovendien was voor de steden 'een nieuwe forme van regeringe noyt in Friesland gekent' ingesteld. Vervolgens was de chaos op financieel gebied alleen nog maar toegenomen. Daarom werden de Staten vanwege de Staten-Generaal, Zijne Hoogheid (Zijne Genade werd niet genoemd) en de Raad van State ernstig vermaand om met terzijdestelling van 'alle privee insichten ende voordelen' de magistraatsbestelling in de genoemde steden in de vroegere staat, en de afgezette magistraten in hun ambten te herstellen. Zo niet, dan moest de kwestie ter beslissing aan de Raad worden overgelaten, die hiertoe op grond van de Unie door de Staten-Generaal was gemachtigd.

Zo gemakkelijk liet de heersende factie in Oostergo en Westergo zich echter niet door de Raad aftroeven en inpakken. De volgende dag verschenen namens de Stedenkamer enkele volmachten bij de Raad, dr. Petrus Gabinnius Æminga van Bolsward, dr. Matthias van Vierssen van Sneek en Frerick Gerritssen van Dokkum. De propositie was hun rauw op het dak gevallen, zo werd gezegd, en van klachten over de gebeurtenissen in 1635 was hun niets bekend. Destijds hadden ze de vrijheid van de Steden verzocht, om zo van het Hof, dat de Steden 'genoegsaam in slavernij hield', verlost te zijn, en dit was door de Staten toegestaan. De Raad nam dr. Vierssen even apart om hem te vragen waarom hij in 1635 met de wetsverzetting was meegegaan, terwijl hij toch een 'oudt regent' was, die bij het Hof onder ede stond. Vierssen verklaarde dat hij weliswaar had nagestreefd om onder de macht van het Hof uit te komen, maar dat hij ertegen was geweest dat Oostergo en Westergo zich er mee bemoeiden en dat hij er ook tegen was geweest dat de magistraat buitentijs veranderd werd. Waarom de plattelandskwartieren zich de kwestie aanmatigden, wist hij niet, of het moest zijn geweest 'om enige heurer kuiperije te beter te drijven, met de sake van Bootsma, of desgelijks'. Hij zei 'dat hij alijt oprecht gegaan heeft, en geerne soude sien dat een ieder also dede'. De drie volmachten van de Steden werd vervolgens te verstaan gegeven dat de wetsverzetting van 1635 hoe dan ook ongerijmd was geweest, en wat onwettig was gedaan, wettelijk moest worden hersteld.

Terwijl de Raad zich de dagen daarop beraadde welke stappen nu moesten worden genomen, kwam opnieuw een gezelschap van 'gedepossideerde' regenten uit Sneek, Dokkum en Harlingen onder leiding van Reinolt van Inthiema uit Workum klagen. Bovendien vernam de Raad dat de volmachten van de Steden hun zetels op

de Landdag wilden behouden en daarom van plan waren een verbintenis aan te gaan met de volmachten van Oostergo en Westergo, die er uiteraard ook belang bij hadden dat de zittende volmachten van de Steden gehandhaafd bleven. De Raad ontbood daarop dr. Æminga, die op dat moment presideerde in de Stedenkamer. Hem werd voorgehouden dat dit niet de rechte weg was, en dat de Steden op deze wijze 'so genoegsaem als onder de landen' gebracht zouden worden. Æminga zei echter dat hij er niets aan kon veranderen, omdat de meeste volmachten hiertoe instructie uit hun steden hadden gekregen.

In overleg met de stadhouder besloot de Raad een samenspanning van volmachten van steden en grietenijen te voorkomen door met harde hand in te grijpen, te beginnen in Sneek. Maar dan moest de Landdag reeds gescheiden zijn. Dus probeerde de Raad voor het eerst niet om de volmachten bijeen te houden, maar ze te laten vertrekken. In de plenaire vergadering van de Landdag werd de zaak op scherp gesteld. Er werden maar geen resoluties op de voorgestelde punten genomen, ook omdat enige volmachten steeds verklaarden 'dat hare procuraties uit zijn'. Wat kan de Raad nog van deze Landdag verwachten? Vinden de volmachten zich gekwalificeerd genoeg om onder meer te besloffen op de consenten van dit jaar, de middelen om die te kunnen betalen, en de legerlasten te fourneren? Anders is er geen andere mogelijkheid dan een nieuwe Landdag uit te schrijven, aldus de Raad. 's Avonds kwamen de grietmannen Lycklama en Baerdt zeggen dat de Zevenwouden de Landdag voor beëindigd hielden. Een dag later werd dit ook verklaard door enige volmachten uit Westergo, onder wie Herema en Walta, en door de Eysinga's 'en die heure partije houden' in Oostergo. Ook veel volmachten van de Steden kwamen vertellen te zullen vertrekken.

De zaak werd er voor de Raad niet eenvoudiger op toen de genoemde volmachten van Westergo (Herema, Walta en consorten) kwamen meedelen dat in hun Kamer dr. Clingbijn het ambt van Gedeputeerde had neergelegd en dat de andere volmachten daarop dr. Horatius Domans in zijn plaats hadden gekozen. Domans was, onder protest van Herema en Walta c.s., meteen in het Collegie geïntroduceerd en had de eed al afgelegd. De Raad voelde zich niet weinig gepasseerd, want na heel veel gepalaver – waaraan we stilzwijgend voorbij zijn gegaan – was het lang slepende conflict tussen Clingbijn en Andla eindelijk ter beslissing voorgelegd aan de Raad, die daarin evenwel nog geen beslissing had genomen. Nu de Landdag in feite reeds was beëindigd had de partij van Clingbijn de euvele moed gehad alsnog haar zin door te drukken en vóór de Raad het in de gaten had een opvolger voor Clingbijn te kiezen en te introduceren. De Raad verzocht Domans nu dringend om afstand te doen van zijn zetel in het Collegie, maar deze verklaarde dat hij dat niet buiten zijn 'committenten' om kon doen en meende dat deze hem wel zouden maintaineren. Deze poging om tijd te winnen werd door de Raad gepareerd door Domans in zijn logement in verzekerde bewaring te stellen door een sergeant met een achttal soldaten.

Op hoge benen kwamen daarop de volmachten (Watze van) Camminga, Abraham Roorda, Hottinga, Jongema en Frerick Gerritsen bij de Raad, om te beweren dat 'de heeren Staten' zich verbaasden dat de Raad zich bemoeide met aangelegenheden die alleen hun als 'heren Staten' aangingen. Domans was op 'absolute' resignatie van Clingbijn met meerderheid van stemmen gekozen en daarna rechtmatig geïntroduceerd. De inlegering van soldaten bij Domans druiste in tegen de privileges van de Staten. De heren van de Raad brachten daar tegenin dat zij ervan uitgingen dat de Landdag was gescheiden, want dat was zowel mondeling als schriftelijk verklaard door meerdere volmachten van Oostergo en Westergo, door de volle Kamer van Zevenwouden en door vele volmachten van de Steden. Een dergelijke reactie van de 'Staten' hadden ze dus niet verwacht en konden ze niet serieus nemen. Andla en Clingbijn hadden voor hun personen het geschil nu eindelijk, na lang slepend te zijn geweest en na vele pogingen van de Raad om tot een schikking te komen, ter beslissing opgedragen aan de Raad; van een resignatie van Clingbijn buiten de Raad om kon dus geen sprake zijn, en de gehele procedure strekte tot kleinachting van de Raad. Die had hierin wel degelijk een taak, want 'enige notable leden' van Westergo hadden met een beroep op de Unie de hulp van de Raad ingeroepen en zich aan het oordeel van dit college onderworpen.

De Staten waren nog gewoon bijeen, repliceerden Camminga en de zijnen, en met meerderheid van stemmen was besloten de beraadslagingen in de Kamers voort te zetten. Maar dan, zo reageerde de Raad gevat, kon toch gewoon worden doorgegaan met het nemen van besluiten over de consenten, de middelen en andere urgente zaken? De heren waren echter van mening dat de Staten 'van de middelen so veel gedaan hebben als nu ten dienste van den lande heeft kunnen geschieden' en dat daarover op de volgende Landdag verder vergaderd moest worden. De Landdag bleef slechts bijeen om enkele lopende zaken af te doen. Van submittie van de kwestie aan de Raad zeiden ze in Westergo niets te weten, en Domans was nu de opvolger, punt uit. Roorda voegde daar nog aan toe dat de ingezetenen best bereid waren om de contributies te dragen, maar wanneer ze zouden zien hoe de meerderheid van Westergo door de Raad gedwarsboomd werd, zou die bereidheid afnemen en zou zelfs sprake kunnen zijn van toenemende onrust. Wanneer de Raad op de ingeslagen weg doorging, zo sprak hij dreigend, zouden de Staten er ook aan kunnen denken om hun toevlucht elders te zoeken. De Raad daarentegen was er van overtuigd dat de acte van submittie van Andla en Clingbijn in de Kamer van Westergo bekend moest zijn, aangezien deze aldaar aan de secretaris van de Raad was vertoond. En wanneer de volmachten zouden gaan klagen bij de Staten-Generaal (want waar zouden ze anders hun toevlucht moeten zoeken?), dan was dat hun goed recht, 'de Raedt macht lijden' (uiteraard werd naar Den Haag geschreven dat men daar geen geloof moest hechten aan enig 'quaed rapport'). Ten slotte kwamen de Friese heren in hun gesprek met de Raad nog met de mededeling dat de Staten bezig waren om een verdediging betreffende de magistraatsbestelling op schrift te

stellen en dat men daarop van de Raad een prompt en gefundeerd antwoord verwachtte; ondertussen diende de status quo gehandhaafd te blijven. Snedig en ongetwijfeld ook geïrriteerd zei de president van de Raad daarop, dat het te wensen ware geweest dat de Staten op de vele en herhaalde proposities van de Raad een dergelijk prompt antwoord zouden hebben gegeven.

's Avonds vernam de Raad dat enkele volmachten van Oostergo en Westergo samen met drie en een halve stad besloten hadden om de Landdag voort te zetten. Ongetwijfeld werd er samengespannen tegen maatregelen die de Raad in petto zou kunnen hebben ten aanzien van de magistraatsbestelling. Daarom besloot de Raad om voor de volgende dag, zondag 19 maart, na de preek, Gedeputeerde Staten bijeen te laten komen. In aanwezigheid van Zijne Genade werd toen met eenparige stemmen besloten op 17 april 1637 de nieuw gekozen Landdag te beschrijven en in de beschrijvingsbrief expliciet te bepalen dat kloostermeiers en meiers van rooms-katholieke eigenaars – ook al waren die meiers 'van onse religie' – niet mochten stemmen, 'directelijck noch indirectelijck'. Ook in de toekomst zouden deze bepalingen moeten worden onderhouden. Bovendien werden de bepalingen nog maar eens herhaald dat volmachten 'volcoomelijcken gelasticht' dienden te zijn en besluiten moesten nemen 'sonder daer over enige ruggespraecken met haer commitenten te holden, ofte nader advijs te versoecken'.<sup>55</sup> Abraham Roorda, op dat moment president van het Collegie, bracht nog naar voren dat de 'oude' Landdag nog in het geheel niet gescheiden was, dat de volmachten met pluraliteit van stemmen hadden besloten door te gaan en dat ze de volgende dag in competent getal zouden gaan vergaderen. De leden van de Raad wisten hun geduld te bewaren en brachten daar opnieuw tegenin dat er geen sprake kon zijn van een meerderheid, dat de Landdag was gescheiden, en dat geen resoluties meer konden worden genomen. Roorda beschuldigde de Raad ervan op deze manier aanleiding te geven tot nog meer onrust in de provincie. De secretaris noteerde dat dit door de Raad 'niet voor goet en is opgenomen' (in feite waren ze dus furieus), omdat de Raad juist was gekomen om alle factiestrijd weg te nemen. Roorda kreeg geen bijval van andere Gedeputeerden, waarop hij niets meer wist te zeggen dan dat hij als particulier toch wel 'mocht spreken voor sijn vaderlant'.

<sup>55</sup> Het voorstel van de Raad om tevens de meiers van 'pastooren, vicarien, mennisten en dergelijke' uit te sluiten, kreeg daarentegen geen gehoor bij de Gedeputeerden. Het ging hierbij om de meiers van kerkelijke goederen, niet alleen pastorie- en vicariegoederen, maar ook om de meiers van het grondbezit van doopsgezinde gemeenten. Ook de Bildtmeiers, zo zeiden zij, dienden hun stemrecht te behouden, hoewel het Landschapsmeiers waren, want deze boeren hadden sinds jaar en dag toegang tot de Landdag gehad. In de resolutie werd 'bij advijs van de Raden van State ... vastgesteld, dat van nu voortaan, soo int formeren van de uitschrijvinghe tot eenighe Landtsdagen, als int admitteren en approberen van procuratien van volmachten tot deselve vergaderinghe, praeciselijck sullen worden gevolget en sonder eenige particuliere insichten in alle sijne leden onderhouden de resolutien van den 22 febr. 1616 ende 8 febr. 1637 slaende opt stemmen van papisten ende clooster-meijers ...'; TR, GBF inv.nr. 2319 f. 157r (res. GS zondag 19 maart 1637); *CHB* V, 408. Zie voor de resolutie van 1616 p. 64 en voor die van 1637 p. 275. In de resolutie van 1616 werd het stemmen door meiers van rooms-katholieke eigenaren evenwel minder expliciet verboden dan de Raad van State volgens het Journaal voor ogen stond.

### Restauratie in de negen steden

Die zondagmiddag 18 maart 1637, aan tafel bij Sijne Genade, werd door de Raad van State de knoop doorgehakt. Om te voorkomen dat de nog aanwezige of terugkerende volmachten van de twee Goën en enkele steden, die de ‘pretense’ Staten vormden, het verzet konden organiseren, werd besloten in de negen steden onverwijld de verandering van de magistraatsbestelling en de wetsverzetting door te voeren. De heren Bruyningh en Schotte zouden samen met Eyckbergh naar Sneek afreizen; voor alle zekerheid bleven Van der Capellen en Gruys in Leeuwarden achter. Bij aankomst in de betreffende steden moest er voor worden gezorgd dat de burgerij niet in de wapenen of op de been kwam en dat de poorten werden gesloten. Nadat naamlijsten van zowel de oude als de nieuwe magistraat en gezworen gemeente waren opgeëist, moesten de in 1635 afgezette regenten zo mogelijk in hun ambten worden hersteld. Naar de Landdag moesten ‘nieuwe’ regenten afgevaardigd worden. In het reglement en het eedsformulier voor magistraat en vroedschap moest, wanneer dat nog niet het geval was, de bepaling worden opgenomen dat van de regenten de professie van de ware gereformeerde religie en een belofte om de middelen te handhaven geëist werd.

In elke stad werd de vroedschap ‘perpetueel’, dat wil zeggen dat de vroedschappen voor het leven werden benoemd. Zij moesten ten aanzien van religie en goedheid gekwalificeerd zijn en zich door middel van coöptatie aanvullen, een en ander ‘nae de voet van Hollant’. In plaats van gezworen gemeenten kwamen er dus ‘echte’ vroedschappen, zoals men die in Holland kende. Ongetwijfeld gebeurde dit om de invloed van de ‘brede burgerij’ te verminderen en aldus meer stabiele verhoudingen te scheppen.<sup>56</sup> Zo nodig moest, zeker in de kleinere steden, de nieuwe vroedschap kleiner worden dan de gezworen gemeente, die vaak te groot was. Magistraten werden ‘tot vrije dispositie van de vroedschap’ uit die vroedschap gerekruteerd. Bij een vacature in de magistraat moest een dubbeltal worden voorgedragen aan de stadhouder, die daaruit dan de opvolger koos. Deze bepalingen zouden worden vastgelegd in een reglement, gezegd door de Raad van State, met belofte dat de Staten-Generaal zo spoedig mogelijk een definitief octrooi op de magistraatsbestelling zouden verlenen.

In Sneek werden Bruyningh en Schotte zonder problemen ontvangen. Ongetwijfeld was dat mede een gevolg van het feit dat er tien dagen eerder al een compagnie uit Kampen was gelegerd en dat in het kielzog van de Raad nog een andere compa-

<sup>56</sup> De Friese steden gingen nu dus over van het ‘Oostnederlandse model’ (met een gezworen gemeente) naar het ‘Westnederlandse’ (met een vroedschap). Zie over deze vormen van stedelijk bestuur Gabriëls, ‘Patrizier und Regenten’, 47; ‘Regenten en regering’, 10-11; Prak, ‘Verfassungsnorm’; Streng, ‘Stemme in staat’, 95 vv. en Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 193-194. Alleen de Dokkumer vroedschap bleef een uitzondering: de vroedschappen daar vulden zichzelf niet aan door middel van coöptatie, maar werden (als vanouds) gekozen door de burgers in de vier espels.



nie én honderd musketiers uit Leeuwarden waren meegekomen.<sup>57</sup> Met enige plichtplegingen werd er de wet verzet. De bepaling dat de raadsbestelling alleen aan de stadhouder werd gegeven, en niet opnieuw aan stadhouder én Hof, bleek een tactische zet van de eerste orde, want de zittende regenten verklaarden 'dat sij niet weder onder 't jock van 't Hoff geerne soudén comen'. Omstandig werd door de heren van de Raad uitgelegd dat de steden in 1635 van de regen in de drup waren gekomen, toen het juk van het Hof was vervangen door de breidel van de plattelandskwartieren. De zittende regenten waren 'eerlijke luiden', die een plaats in de stadsregering verdienden, al was er in de nieuwe en vrij kleine vroedschap geen zetel voor iedereen. De 'gedepossideerde' regenten werden daarop in hun ambten en eer hersteld. Vanaf de pui van het stadhuis werden het nieuwe regeringsreglement en de namen van de nieuwe regenten afgelezen, 'ten aanhoren van een grote menigte van volk, sonder de minste alteratie te tonen'. De nieuwe regenten werd de eed afgenomen, uitgezonderd burgemeester Vierssen, die dankzij de getoonde 'moderatie' gehandhaafd bleef. 's Avonds werden de 'stads kannen met wijn aande heren vereert'.<sup>58</sup>

Daarop vertrokken de heren naar Bolsward, de soldaten die mee naar Sneek waren gekomen vooruitsturend. Daar was iets meer discussie dan in Sneek, maar al met al was de taak van de Raad ook hier binnen twee dagen volbracht. Ook in Bolsward beseftte men volgens de notulen van Eyckbergh 'dat die van de landen de Steden de vrijheit niet kunnen geven, of moesten daarover heersen, en so konden se die ook weder nemen', en dat een octrooi van de Staten-Generaal meer vrijheid bood. Opmerkelijk was dat een gezworen gemeensman, die in de vroedschap zou komen, bekende niet gedoopt te zijn toen hij het reglement hoorde lezen. Hij excuseerde zich, en in zijn plaats werd een ander gekozen. Ook in IJlst, dat toen aan de beurt was, werd de wetsverzetting tot wederzijds 'contentement' geregeld.<sup>59</sup>

Terug in Leeuwarden leek de grootste bedreiging niet uit de Steden te komen, maar van de tot dan toe heersende factie op de Landdag. Toen op 25 maart 1637 bij de stadhouder aan tafel verslag werd gedaan van de verrichtingen in Sneek, Bolsward en IJlst, kwam een informant melden dat de oude volmachten opnieuw beschreven waren om op het Landschapshuis te verschijnen, teneinde de veranderingen in de Steden te stoppen. Een Leeuwarder burgemeester had gezegd dat hiertoe zo nodig de burgerij in de wapenen gebracht zou worden. Om het zekere voor het onzekere te nemen, liet de stadhouder een compagnie ruiters uit Groningen overkomen (in Friesland was alleen voetvolk aanwezig, en ruitelij boezemde ongetwijfeld meer ontzag in).

<sup>57</sup> Zie de brief van J. van Oenema aan Hendrik Casimir, Sneek 19 maart 1637; TR, SHA inv.nr. 370.

<sup>58</sup> Die dag, 20 maart, werd Domans ontslagen van de soldaten op belofte dat hij in zijn herberg zou blijven en met de Raad zou overleggen.

<sup>59</sup> Vanwege het 'quaed weder' werd in IJlst ook de wetsverzetting in het kleine Sloten geregeld door afspraken te maken met de in IJlst aanwezige burgemeester Oosterzee. In Sloten waren geen klagers, en dat was geen wonder, gezien 'het volck daer al meest verstorven is geweest' (ongetwijfeld door de pest).



Intussen waren de heren Van der Capellen en Gruys in Harlingen geweest om ook daar de wet te verzetten. Hoewel beide partijen onder de burgerij 'uit haet tegen enige' maar moeilijk tot accommodatie te brengen waren, liep alles zonder al te veel commotie af, zo werd bij terugkomst in Leeuwarden gerapporteerd.<sup>60</sup> Vervolgens waren Dokkum, Workum, Hindeloopen en Stavoren aan de beurt. Van der Capellen en Gruys gingen naar Dokkum, Bruyningh en Schotte zouden – op terugreis naar Holland – de Zuiderzeesteden aandoen. Van der Capellen zou daarna ook naar Holland vertrekken om rapport uit te brengen; Gruys zou naar Groningen gaan. Totdat de heren tegen de aanstaande Landdag zouden zijn teruggekeerd moest Eyckbergh achterblijven om de zaak in overleg met de stadhouder in de gaten te houden, en vooral te voorkomen dat er op het Landschapshuis door volmachten vergaderd werd. Overigens kwam kort daarop de zo vaak verzochte versterking uit Den Haag in de persoon van de heer Swaenswijck, zodat Eyckbergh toch niet alleen in Friesland achterbleef.

Voor vertrek werd eerst nog gesproken met de vier burgemeesters van Leeuwarden en met Gedeputeerde Staten. De burgemeesters werd voorgehouden dat het hardnekkige gerucht ging dat de Raad ook de vrije magistraatsbestelling van Leeuwarden en Franeker zou willen veranderen. Dat was zeker niet het geval, want deze steden hadden al een octrooi van de Staten-Generaal. Een burgemeester sprak 'al wat scherp' over de veranderingen in de andere steden, maar verzekerde de Raad dat er niets te duchten viel en dat de burgerij 'hier wel en vredich is'.<sup>61</sup> Daarop werd besloten de ruiters uit Groningen terug te laten keren om geen verdere aanstoot te geven of achterdocht te wekken. Met Gedeputeerde Staten werd, in aanwezigheid

60 Zie ook de brief van Gerrit Keth aan Hendrik Casimir, Harlingen 23 maart 1637; KHA, AHC inv.nr. 111.

61 Dat was dan niet de verdienste van de Leeuwarder advocaat dr. Tarquinius Solcama, die op 27 maart enige opschudding in zijn stad verwekte. In een eerder proces was hem door het Hof van Friesland onrecht aangedaan, zo meende hij. Hij had verklaard dat hij nu wel begreep dat het Hof, dat hem getracht had te ruïneren, 'met passien beladen' was en dat alleen maar omdat hij 'een woord ofte twee' had gezegd over de kwestie-Bootsma. Hij had het vooral gemunt op de raadsheren Nauta en Scheltinga. Nauta's grootvader zou een 'paep' (priester) zijn geweest en Scheltinga zou bevriend zijn met zijn, Solcama's, tegenpartij. Beiden hadden dus nooit in zijn zaak mogen 'adviseren'. 's Avonds had Solcama op straat 'Verraet Verraet Verraet' geschreeuwd, waardoor zich een flinke menigte had verzameld. Thuis gekomen, op de hoek van Kleine Hoogstraat en Grote Kerkstraat, 'op Cammingahorn', had hij vanuit een venster wel een halfuur lang een scheldkanonnade gehouden tegen de stadhouder en enkele raadsheren. 'Sijn Genade mochte zijn eiigen gat lickē', had hij onder meer uitgeroepen, waarop enkele jongens gevat terugriepen 'solde Sijn Genade dat doen, so solde mijn heer een cromme rug crigen'. De raadsheren Van den Sande en Andreae schold hij uit voor 'schelmen, narren ende dieven'. Zijn buurman Andreae (tegenwoordig Grote Kerkstraat 212, woonhuis schrijver dezes) zou het 'roer' zijn van Zijne Genade, waardoor 'Sijne Genade anders niet dorste doen als de heere Andree liefde' (de stadhouder en Andreae stonden inderdaad in regelmatige correspondentie, zie KHA, AEC inv.nr. 226). Hij zou de oorzaak zijn van het 'onheil van veeler burgeren' en 'daerom waerdich dat men sijn huijs onder voeten scheurde'. Solcama riep naar de omstanders 'wil iemme mij helpen, ick wil d'eerste wel wesen om sulx te doen'. Hij ontkende naderhand dergelijke woorden gebezigd te hebben, maar wanneer wettelijk zou worden bewezen dat dat wel het geval was geweest, zou niet hij maar 'de wijn' gesproken hebben. Solcama, die als advocaat bij het Hof van Friesland volgens zijn eed verplicht was het Hof te respecteren, werd op 13 mei 1637 veroordeeld tot royement uit de *Matricula Advocatorum* en voor drie jaar uit de provincie verbannen. Pas op 28 febr. 1638 werd hij vrijgelaten; TR, AHF inv.nr. 7497.

van Zijne Genade, duidelijk afgesproken dat zij er op moesten toezien dat er niets werd ondernomen tegen hetgeen door de Raad zo moeizaam tot stand was gebracht en dat de uitschrijvingsbrieven voor de nieuwe Landdag direct moesten uitgaan.

De wetsverzet in Workum, Hindeloopen en Stavoren werd probleemloos doorgevoerd, maar de zittende magistraten in Dokkum, die ‘met vele borgeren ge-completeert’ hadden, lieten zich niet zo gemakkelijk aan de kant zetten. De Raad had dus dwang moeten toepassen. De militaire commandant van Dokkum had bevel gekregen om in de woonhuizen van afgezette regenten die zich toch met stadszaken gingen bemoeien, op verzoek van de nieuwe magistraat, een half dozijn soldaten te laten ‘logeren’.<sup>62</sup>

Sinds 31 maart 1637 stonden de in Friese zaken onervaren Swaenswijck, een burgemeester uit Gouda, en secretaris Eyckbergh er alleen voor. Op zondag 2 april werd Eyckbergh bij de stadhouder ontboden, die vertelde gehoord te hebben dat door enkele oude volmachten van Oostergo en Westergo plannen werden gesmeed om weer te gaan vergaderen, en dat Gedeputeerde Abraham Roorda de uitschrijvingsbrieven voor de Landdag al dagenlang ongetekend liet liggen. De volgende dag werd Roorda daarop aangesproken. Die zei hierop dat het Collegie momenteel niet vergaderde, en dat het wachten was op de terugkomst van Douwe van Hottinga – eveneens een notoire dwarsligger –, die zou gaan presideren. Eyckbergh hield Roorda voor dat een en ander gerapporteerd zou worden, maar dat liet hem ogenschijnlijk koud. Roorda en Hottinga wilden uiteraard tijd winnen, want wanneer de uitschrijving eenmaal was gedaan, kon hun factie geen bijeenkomst meer laten plaatsvinden van de oude volmachten, die intussen in de stad arriveerden en in hun herbergen bijeenkwamen.

Op woensdag 6 april werden de geruchten van een op handen zijnde vergadering op het Landschapshuis sterker en nam de spanning toe. Eyckbergh liet zich aandienen op het Collegie, om de uitschrijvingsbrieven onverwijld te laten tekenen en uitgaan, maar Roorda, die de brieven onder zich hield, was niet aanwezig en kon in de stad ook niet worden getraceerd. De volgende dag liet Roorda zich ’s ochtends vroeg wél door Eyckbergh vinden, die de brieven ‘heftich’ vorderde, en waarschuwde dat wanneer er iets buiten de Raad om gebeurde, hij, Roorda, daarvoor ter verantwoording zou worden geroepen. Op het Collegie eiste Eyckbergh opnieuw dat de brieven ondertekend en verstuurd werden en dat eerst de stadhouder in de vergadering werd geroepen, om te kijken of de tekst niet veranderd was. De stadhouder kwam, de brieven kwamen voor de dag en werden gelezen, en nogmaals werd gevraagd of de ondertekening nu kon plaatsvinden. Roorda excuseerde zich,

<sup>62</sup> Op 27 maart kwam de gewezen predikant van Dokkum, Vincentius Hempenius, zijn beklag doen bij de Raad. Bij de gebeurtenissen in 1635 was hij door de magistraat plompverloren de stad uitgezet en was ‘sijn huysraet ende goet in een vuyle schuyt gesmeten, ten deele bedorven ende ten deele genomen’. Nu de magistraat van Dokkum veranderd zou worden, wilde hij schadevergoeding, maar de Raad oordeelde dat het moment niet goed gekozen was; hij moest eerst maar eens een schriftelijk verzoek indienen.

want niet hij, maar Hottinga was nu president, maar die was uiteraard afwezig. Daarop zetten enkele andere Gedeputeerden hun handtekeningen en werden de brieven eindelijk verstuurd.

Toen 's middags het vermoeden rees dat er op het Landschapshuis werd vergaderd, ging Eyckbergh er op af om te vragen wie er vergaderden, onder welke naam en waarom. Maar wat hij ook probeerde, de poort bleef voor hem gesloten. De portier weigerde zelfs een schriftelijk protest tegen de vergadering aan te nemen en in de Kamers te brengen. Hem was gezegd, zo vertelde hij de secretaris, dat dat hem zijn baan kon kosten. Tegelijk ging reeds enkele dagen het gerucht dat men toch dr. Domans op het kussen van Gedeputeerde Staat wilde brengen; dat was volgens een informant althans besproken in de herbergen waar de 'pretense' volmachten bijeenkwamen, en waar Domans ook altijd bij was. De bijeenkomst op het Landschapshuis duurde tot na acht uur 's avonds, en zou de volgende dag worden voortgezet. Om dat laatste te voorkomen werd in overleg met de stadhouder besloten enkele volmachten die op het Landschapshuis waren geweest in hun herbergen met soldaten vast te houden.<sup>63</sup> Hottinga – kennelijk een opportunist van het zuiverste water – kwam zeggen dat er geheel geen sprake van was dat men Domans alsnog Gedeputeerde had willen maken, en dat hij de bijeenkomst op het Landschapshuis juist had afgeraden.

De volgende dag werd begrepen dat volmachten van Oostergo en Westergo op het Landschapshuis uit naam van de Staten van Friesland een protest hadden getekend tegen de veranderingen die door de Raad in de Steden was doorgevoerd.<sup>64</sup> Deze 'pretense' resolutie was getekend door negen volmachten van acht van de elf grietenijen van Oostergo en zeven volmachten van zes van de negen grietenijen van Westergo, onder wie Douwe van Walta van Leeuwarderadeel, oud-grietman Rienck van Burmania van Ferwerderadeel, Ruert van Roorda<sup>65</sup> van Idaarderadeel, Pieter van Harinxma thoe Slooten van Franekeradeel, Hessel Wringer van Barra-deel, grietman Duco van Jongema van Hennaarderadeel, Pieter van Herema van Wonseradeel en grietman Sjuck van Burmania van Wymbritseradeel.<sup>66</sup> De volmachten van de Steden, van wie maar enkelen aanwezig waren geweest, onder wie die van Leeuwarden, hadden echter niet getekend.

63 Dit gold dr. Æminga van Bolsward, Hans Hermans de Vries van Harlingen en Frerick Gerritsen van Dokkum. Æminga, die van de Raad onlangs zijn burgemeesterszetel had mogen behouden – de eed had hij nog niet afgelegd – maar niet was gecontinueerd als volmacht ten Landdage, zei dat hij 'hier was in zijn particulier'. De Vries was in zijn stad vroedsman gebleven, maar was ook niet opnieuw volmacht geworden. Frerick Gerritsen was nu in Dokkum geheel buiten de regering gelaten, maar hij was vertrokken voordat hem met soldaten herbergerarrest kon worden opgelegd. Æminga en De Vries beloofden naar huis te vertrekken en zich niet meer met landszaken te bemoeien, waarop de soldaten werden teruggeroepen.

64 *CHB* V, 417-418; *SSO* II, 434b-435a; TR, SHA inv.nr. 370 (afschrift met enkele marginalia van de hand van Hendrik Casimir).

65 Ruert of Ruardus van Roorda was een broer van Karel van Roorda; Abraham van Roorda was dus zijn oom; Waterbolk, *Proeven*, 171 en *Album Studiosorum*, nrs. 2466 en 2470.

66 Verder Eelcke Claessen van Westdongeradeel, Oentse Harmens van Oostdongeradeel, Take Lieuwes van Dantumadeel, Nicolaes van Heemstra en Simen Halbes Algera van Tietjerksteradeel, Gosse Jouckes van Smaltingerland, Syeurdt Stynsma van Wonseradeel en D. Cornelis van Het Bildt.

Rond 16 april kwamen vier andere Raden van State weer in Leeuwarden, onder wie Alexander van der Capellen, die als president en ook als vertrouweling van Frederik Hendrik steeds de eerste viool speelde en zou blijven spelen.<sup>67</sup> In Den Haag, zo werd door hem gerapporteerd, was uitvoerig overlegd met Frederik Hendrik, die de Raad alle steun had toegezegd en toestemming had verleend om de tijdelijk in Friesland gelegerde soldaten te laten blijven, totdat de gemene middelen waren ingevoerd en de rust zodanig zou zijn hersteld dat deze invoering geen gevaar meer liep om te worden teruggedraaid.<sup>68</sup> De heren van de Raad spraken verder over de kwestie Andla-Clingbijn, die nog steeds niet was afgedaan, en over wat er verder te doen viel, want de nieuwe volmachten waren nog niet aangekomen. Met Gedeputeerde Staten werd vergaderd over de te verpachten nieuw in te voeren middelen. Het bleek dat de Gedeputeerden tot ergernis van de Raad daar intussen nog niets aan hadden gedaan. Het moeizame werk werd hervat, al waren de Gecommitteerden maar moeilijk bijeen te krijgen.

De week daarop hield de Raad zich ook bezig met de nasleep van de 'pretense resolutie'. Het resolutieboek van de Staten werd er bij gehaald en de 'pretense resolutie' werd voorgelezen. Geconstateerd werd dat deze diverse grove onwaarheden behelsde: de soldaten zouden buiten medeweten van Gedeputeerde Staten in de steden gebracht zijn, de Raad zou beloofd hebben in de kwestie van de magistraatsbestelling vooralsnog de status quo te handhaven, de nieuwe magistraten zouden gedwongen zijn hun zetels in te nemen en vervolgens een eed van trouw aan de stadhouder af te leggen. Bovendien werd in de aanhef van de resolutie gezegd dat de religie, de vrijheid en de bescherming van de privileges het belangrijkste bestaansrecht was van de Unie, en dat een ieder die hierop inbreuk maakte, met alle macht tegengestaan moest worden. Deze leugens en verdraaiingen, waardoor de Raad in een kwalijk daglicht zou moeten worden gebracht, én het feit dat secretaris Eyckbergh botweg de toegang tot de vergadering was geweigerd, werden hoog opgenomen. Men besloot de heren die op het Landschapshuis aanwezig waren geweest op het matje te roepen en hen niet tot de nieuwe Landdag toe te laten tot 'satisfactie' was gegeven, al leverde dat laatste punt een flinke woordenwisseling op in het college van Gedeputeerde Staten. Ook de Gedeputeerden moesten zich in hun eer aangetast voelen, zo stelde de Raad, want alleen zij mochten een Landdag uitschrijven en hier was sprake van een onwettige convocatie. Gedeputeerde Roorda werd er van beschuldigd de vergadering bijeengeroepen te hebben. Roorda zei dat daarvoor geen bewijs was, maar de Raad beweerde dat hij getuigen kon aanvoeren. De anderen krabbelden terug en spraken van een misverstand, bang als ze waren om van de nieuwe Landdag te worden uitgesloten.<sup>69</sup>

67 Zie ook de brief van Van der Capellen aan Hendrik Casimir, Den Haag 8/18 april 1637; TR, SHA inv.nr. 370.

68 Zie de kopie-resolutie van de Staten-Generaal van 5/15 april 1637; TR, SHA inv.nr. 370.

69 Hessel Winger, volmacht van Barradeel, Schelto Aitzema uit Dokkum, die als ambtenaar van de Generaliteit (hij was secretaris van de Admiraliteit) zelf niet aanwezig had kunnen zijn maar anderen had opgeroepen naar

Inmiddels waren Gedeputeerde Staten op 19 april in bijzijn van de Raad begonnen met het ‘visiteren’ (controleren) van de procuraties van de nieuw gekozen volmachten. De Raad drong er nogmaals op aan dat papisten en kloostermeiers, zoals afgesproken, beslist geweerd moesten worden. De procedure nam echter meer tijd in beslag dan de Raad gedacht en gehoopt had, en zolang de procuraties niet afgedaan waren, kon de Landdag niet geopend worden. En de tijd drong, al was het alleen maar omdat de reeds aangenomen middelen voor het komende jaar verpacht dienden te worden, en de lijsten daartoe – het opstellen van die lijsten door de Gecommitteerden was een probleem op zich – moesten eerst door de Staten gefiatteerd worden.

Op dinsdagmiddag 25 april waren de Gedeputeerden samen met de heren van de Raad druk bezig met de procuraties, toen enkele volmachten van de Steden audiëntie kregen. Zij kwamen om dr. Adriaan Velsen of Velsius als Gedeputeerde te introduceren in plaats van Julius van Harinxma.<sup>70</sup> De Raad wist ternauwernood te voorkomen dat het binnen het Collegie opnieuw tot een handgemeen kwam. Harinxma verloor het pleit, een teken dat in de Steden de bakens inmiddels verzet waren en zij nu van deze adellijke exponent van de plattelandskwartieren verlost wilden zijn.

Het visiteren van de procuraties werd op 26 april voltooid. Een dubieus geval was de verkiezing van ene Jencke Sioerts in Wonseradeel. Gedeputeerde Staten en de stadhouder twijfelden of ze hem moesten aannemen of zijn opponent, de gewezen grietenijsecretaris Bruynsma. De beslissing werd overgelaten aan de Raad, die de voorkeur gaf aan Bruynsma, omdat Jencke Sioerts afgelopen winter ‘in de misse’ was geweest en daarvoor door het Hof was veroordeeld tot een boete van vijftig carolusgulden. Verder constateerde de Raad dat sommige papisten en kloostermeiers toch nog gestemd hadden, waarop zij door Gedeputeerde Staten werden aangegeven bij het Hof.

### De vernieuwde Landdag van 1637

Op 27 april 1637 kon eindelijk de Landdag van dat jaar beginnen, maanden later dan eigenlijk had moeten.<sup>71</sup> In de Kamer van Oostergo hield de Raad de geza-

Leeuwarden te gaan, en Duco van Jongema, grietman van Hennaarderadeel, die als een ‘oudt Regeerder’ toch had moeten weten dat er sprake was van een onwettige convocatie. Op 27 april, vlak voor de opening van de nieuwe Landdag, werden Douwe van Walta, grietman Sjuck van Burmania en Taco Lieuwes, die het protest hadden getekend en nu opnieuw waren gekozen, voor de Raad geroepen. Alleen Taco Lieuwes verscheen, en sprak eveneens van een misverstand.

<sup>70</sup> Julius was een broer van Pieter. Julius protesteerde, want hij was wettig gekozen, zat nog geen half jaar in het Collegie en zijn ambtstermijn was dus nog niet verstreken. De voorstanders van Velsius brachten daar tegenin dat Harinxma slechts door vier van de elf steden was gekozen, dat hij nadat hij zijn eerdere ambtstermijn van drie jaar had uitgezeten al na vier of vijf maanden opnieuw op het kussen was gekomen, terwijl toch formeel was bepaald dat een afgaande Gedeputeerde pas na een vol jaar opnieuw zitting mocht nemen. Bovendien zou hij door de stad Sloten, waar hij nooit regent was geweest, onwettig gekozen zijn.

<sup>71</sup> Voor de Landdag van 1637 werden opvallend veel ‘nieuwe’ volmachten gekozen, vooral in Oostergo en

menlijke volmachten voor welke dringende zaken nog steeds niet waren afgedaan.<sup>72</sup> Het meest urgent was de verpachting van ‘de middelen die tegenwoordig noch enigszins in trein en ten dele verpacht zijn’, en die vóór mei moest plaatsvinden. Direct al rezen er bij de Steden problemen bij de vaststelling van de belasting op inkomende en inlandse bieren; gesuggereerd werd dat de Raad de invoer van Hollandse bieren wilde bevorderen ten nadele van de ‘inlandse brouwninge’. Ook werd bezwaar gemaakt tegen de verhoging van het gemaal, om precies te zijn de accijns op rogge, waardoor vooral de arme stedelingen de dupe zouden zijn (die zaterdag vond de verpachting op het Landschapshuis plaats, met uitzondering van genoemde belastingen). Vervolgens moest uiteraard worden gesproken over de nieuw in te voeren middelen, over de kloostermeiers, over de kwestie-Bootsma en over de betalingen die gedaan moesten worden, want de geldnood in het leger was erg groot. Verder deed de Raad het voorstel een afzonderlijk college, een ‘Pachtkamer’, in het leven te roepen van vier leden, uit elk kwartier één, die met een eigen secretaris voortaan alle klachten en onregelmatigheden ten aanzien van de te verpachten en collecteren middelen zou moeten behandelen en afdoen.<sup>73</sup>

Over deze en andere kwesties werd stevig onderhandeld en als vanouds pendelden de heren van de Raad op en neer tussen de vergaderingen van het Mindergetal, de Gecommitteerden, Gedeputeerde Staten en in de Kamers. Maar reeds op vrijdag 28 april, de dag na de opening van de Landdag, gaven de volmachten te kennen naar huis te willen vertrekken, omdat ‘een ieder in desen tijt van mei, dat men verhuist en andere saken meest te doen heeft, niet wel van huis kan zijn’. De Raad probeerde hen op andere gedachten te brengen, maar kon niet meer bereiken dan dat de volmachten beloofden om uiterlijk op woensdagavond terug te keren. Intussen gingen de besprekingen in de andere gremia door.

Op woensdag 10 mei, een week nadat de volmachten weer present hadden zullen zijn, waren de meesten nog niet teruggekomen, tot ergernis van degenen die wél waren komen opdagen, en nu aanstalten maakten om weer te vertrekken omdat toch niet kon worden vergaderd. In overleg met de Gedeputeerden en de stadhouder werd daarop besloten enige absenten uit Oostergo en verscheidene uit de Zeevenwouden met soldaten te gaan halen.<sup>74</sup>

Westergo. In de jaren 1633-1636 waren gemiddeld per jaar zo’n 23 edelen en 17 eigenerfden gekozen die in het voorgaande jaar ook zitting hadden gehad. In 1637 waren dat er slechts 14 edelen en 7 eigenerfden (één edelman en twee eigenerfden in Oostergo, vier edelen en twee eigenerfden in Westergo). In de jaren daarna kwam het gemiddelde weer op het oude niveau (van 1638-1641 22 edelen en 19 eigenerfden); Engels, *Volmachten* (internetsite geraadpleegd op 2 maart 2012).

<sup>72</sup> TR, SHA inv.nr. 370.

<sup>73</sup> Zie hoofdstuk 4 noot 51.

<sup>74</sup> Overigens kan de angst voor de pest die vooral in 1635-1636 heerste een rol gespeeld hebben; in 1636 zouden in Leeuwarden ‘ettelijke weken lang bij en over de 200 doden begraven’ zijn; Nijboer, ‘De Slaande Ingel’, 66. Tekenend is dat de Raad van State diezelfde dag 24 gulden vereerde aan de boekverkoper Jan Janssen de Vries voor de herdruk van Lucas Trelcatius’ *Teghen-gifte teghen de peste*, dat door hem aan de Raad was opgedragen; *ibidem*, 76 noot 40. Die woensdag kreeg de Raad bezoek van tien predikanten en ouderlingen, afgevaardigden

Tot de Pinksterdagen, zondag 28 en maandag 29 mei, wanneer de Landdag voor wat langere tijd met reces zou gaan, waren er voor de Raad slechts drie lichtpuntjes te melden, gevolgen van het feit dat in de Steden de wet was verzet en enkele voor-  
aanstaande volmachten die een belangrijke rol in de omwenteling van 1635 hadden gespeeld niet op de Landdag waren teruggekeerd. Zonder dat de Raad zich er intensief mee had hoeven bemoeien, namen de Staten op 12 mei het besluit de nieuwe instructie van het Hof van Friesland in te trekken. Gesteld werd dat de resolutie van 22 oktober 1636<sup>75</sup> niet door 'de meeste Leeden des Lands' was genomen en dat het daarom raadzaam was om de raadsheren van de eed op deze instructie te ontslaan en de instructie van 1597 in ere te herstellen. Onder voorwaarde evenwel 'dat sy van nu voortaan haer niet sullen mogen bekroodigen met de Raedsbestellinge in de Steeden'.<sup>76</sup> Tevreden noteerde secretaris Eyckberg dat de justitie nu 'haren behoorlijcken cours' weer kon hebben.

Dat het recht nu zijn loop kon nemen, gold ook in de zaak tegen de gewezen ontvanger Bootsma. Onder meer omdat meerdere raadsheren in het Hof van Friesland verwant waren aan de verdachte, waren er door de Staten van Friesland drie rechters uit het Hof van Holland en drie uit de Hoge Raad van Holland als gedelegeerde rechters toegevoegd.<sup>77</sup> Op 24 mei werd de sententie eindelijk geprononceerd. De

van de Friese synode. Ze hoopten dat de Raad zowel in kerkelijke als politieke aangelegenheden orde op zaken zou stellen, en kwamen dienaangaande een duit in het zakje doen door een remonstrantie in te dienen, waarin van de overheid nogal uiteenlopende maatregelen werden gevergd. Genoemd werden onder meer een strenger optreden tegen 'het lopen der Jesuiten' en bijeenkomsten van papisten, tegen de ontheiliging van de sabbat, verhoging van straffen tegen het 'lichtveerdig mes-trekken' en het verbieden van Arminiaanse bijeenkomsten; vgl. Kalma, *Friese synodeverslagen 1621-1650*, 174. Deze punten waren al eerder bij Gedeputeerde Staten onder de aandacht gebracht, zonder dat de synode er iets van had vernomen. De Raad deed de toezegging om de remonstrantie, zo gauw zich de gelegenheid voordeed, met een ernstige recomandatie onder aandacht van de Staten te brengen. Op 18 mei werd de remonstrantie van de synode door de Raad aan het Mindergetal voorgelegd, dat daarop pas wilde reageren wanneer het punt van de middelen zou zijn afgedaan. Overigens is opmerkelijk dat er geen politieke misstanden aan de orde werden gesteld, terwijl deze wel degelijk op de synode waren besproken. Zo was op de synode van 1636 gevraagd of het lidmaten van de kerk was toegestaan om kuiperij te bedrijven, waarop was geantwoord dat de 'schandelose ende onbehoorlijke middelen, die nu veeltijts werden aangewendt om ampten te become' dermate verderfelijk zijn, 'dat se niet alleen den ledematen, maer oock den genen die christenen sullen genaemt werden, niet geoorlooft sijn'; *ibidem*, 157; vgl. 71 (1628) en 118 (1632).

<sup>75</sup> CHB V, 394-400.

<sup>76</sup> CHB V, 430-431.

<sup>77</sup> TR, GBF inv.nr. 43 f. 114 (res. SF 25 febr. 1637). Op 7 april 1637 schreef Nicolaas van Reigersberch, raadshere in de Hoge Raad van Holland, aan zijn zwager Hugo de Groot: 'Over den ontvanger-generaal, die lange gevangen heeft geseten ende nu al eenen ruymen tijt is gedeporteert, sijn bij de Staten van Vrieslant versocht drie raden wt den Hogen Rade, drie wt het Hoff Provinciael om te assisteren de Raedt van het Hoff van Vrieslant, die door maesschap ende omdat eenyge alreede in die saecke sijn gebruyckt geweest, te oordeelen. Ick, die [bij] deselve commissie van de heeren Staten van Vrieslant was aengescreven, hebben mij daarvan geëxcuseert'; *BHG* VIII, 198-199. Op 12 april 1637 schreef hij: 'Vier, vijff dagen geleden ben ick nevens de heeren Scotte, Asperen, Persijn, Loenius, Dedel vanwege de heeren Staten van Vrieslant bij missive versocht tot Leuwarden te willen commen assisteren den Raet van Vrieslant in de iudicature van het proces van den ontvanger-generael Bootsma, bij den procureur-generael tegens hem geïnstrueert, alsoo vele raden off hem bestaende off in de saecke sijnde geïnteresseert, de resterende te swack waren. Maer alsoo dit een criminelle saecke is, geëntameert door factie, den ontvanger, die lange gevangen heeft geseten ende gedeporteert is, de Alouwers [Aylva's, H.S.] een seer notabele familie in Vrieslant, die, voor desen het magnificat daer heeft geregiert, bestaet, hebbe ick [mij], hoewel de



eis van de procureur-generaal tegen Bootsma werd niet-ontvankelijk verklaard, maar onverminderd het recht van het Landschap ten aanzien van hetgeen Bootsma op zijn zeventiende rekening nog schuldig was. De beklagde werd veroordeeld zich van het ontvangerschap te onthouden omdat hij had nagelaten goed toezicht te houden op zijn toenmalige klerk Abbe Freercx. Een waar Salomonsoordeel dus, waarmee de kwestie eindelijk was afgedaan.<sup>78</sup>

In de derde plaats was door de Staten op 17 mei 1637 ten langen leste de resolutie ondertekend waarop ook lang was aangedrongen, om de benoeming van hoofdficieren van de uitheemse (Franse, Engelse en Schotse) compagnieën op te dragen aan Frederik Hendrik, uit erkenning voor alle 'goede genegentheyt tot de provincien int generael en dese provincie int besonder'; het benoemingsrecht van officieren van de andere compagnieën ter repartitie van Friesland bleef als vanouds bij de Staten van Friesland.<sup>79</sup> Daarmee was het lang slepende conflict tussen Frederik Hendrik aan de ene en de Friese Staten en hun stadhouder (die alles wat de Raad voorstelde, goedkeurde) aan de andere kant beëindigd.

Desalniettemin waren er nog twee hete hangijzers: de middelen en de kloostermeiers, die ondanks veel duwen en trekken door de Raad maar niet door de Staten werden geëntameerd. De Raad bleef er op hameren dat de betaling van legerlasten en dergelijke beslist niet langer op zich kon laten wachten. De onlangs verpachte belastingen – de havenpachten, het gemaal, het beestiaal, de inlandse bieren en de inlandse consumptie van turf en hout – leverden veel te weinig op om aan de financiële verplichtingen te kunnen voldoen.<sup>80</sup> Er moesten dus nieuwe middelen ingewilligd worden en de kloostermeiers dienden aangepakt te worden om ook op die wijze geld te genereren.

commissie niet eygentlijck delegatie is, daarvan willen excuseren sijnde deselve bij alle de andere heeren aengenomen, waerop bij eenyge glosen werden gemaect'. In dezelfde brief wist Reigersberch te melden dat 'eenyge magistraten' door de Raad van State op gezag van de Staten-Generaal waren afgezet, om 'het heffen van de middelen in Vrieslant te faciliteren'; *BHG* VIII, 218-219. In zijn antwoord op deze brief schreef De Groot dat wat 'Ue. gedaen heeft in een saecke van Vrieslant heb ick eertijds gedaen in een saecke van Gelderlant syende, dat de partijdschappen soo groot waeren, dat alles suspect soude zijn geweest, wat men had gedaen'; *BHG* VIII, 229 (17 april 1637). Op 14 sept. 1637 schreef Reigersberch aan zijn zwager: 'In Vrieslant is het vol confusie. Hollant blijft tot noch toe eenparych in het maintainement van sijn recht'; *BHG* VIII, 565.

78 Bootsma overleed begin nov. 1637 en werd op 15 nov. begraven.

79 18 mei 1637: 'Is ook bij een van hunluiden [de volmachten van Westergo] seer heftig gesproken op het gene is voorgesteld tot beslichting van 't verschil tussen SH en dese provincie over 't vergeven vande uitheemse militaire ambten, seggende onder andere dat al wat vreemt is datmen heur so seer wil persen dat te quiteren daar heur recht en privilegien mede verkort worden, dat men in andere saken so niet geijvert en heeft, en namelijk inde sake van jr. Ridske van Eysinga belangende 't raadsheersambt, daar de Raad hem so wel in had kunnen maintaineren als Andla in sijn sake gedaan is'.

80 Om een voorbeeld van die verplichtingen te noemen: de Staten van Holland hadden een ambtenaar gestuurd, die er bij de Staten en de Raad al geruime tijd sterk op aandrong dat Friesland de oude schulden betreffende het uitrusten van de oorlogsvloot moest voldoen. Reeds in 1631 hadden de Staten toegezegd deze schulden, ten bedrage van 2.500.000 gulden, in vier termijnen van elk een jaar te voldoen, maar er was tot nu toe nog geen duit overgemaakt. In meerdere Hollandse steden, waar de leveranciers en schuldeisers woonden, werd nu bezwaar gemaakt om de zware belastingen en consenten die hun sinds jaar en dag werden opgelegd nog langer te dragen.

In een poging de besluitvorming van de Staten te bespoedigen, werden de voorstellen van de Raad om uit de geldzorgen te komen op 11 mei nog maar eens op een rijtje gezet. De floreen zou gelaten moeten worden op 21 stuivers voor elke twee maanden van het lopende jaar; verder de invoering van imposten op hoornbeesten, bezaaide landen, paardenpacht, schoorstenen, grove waren, wijn, bier, inkomende weedas (potas van wede, gebruikt bij de fabricage van verf en zeep), allerhande 'fruyten', ongel (dierlijk vet) en kaarsen als in Holland; plus de veertigste penning van alle verkochte onroerende goederen; de dertigste penning van de collaterale successie; de accijnzen volgens de lijsten van 1632; een belasting op politieke en militaire ambten als in 1632 was vastgesteld; het klein zegel als in 1632 en de kapitale of familieschatting voor een ieder die ten minste een vermogen van 500 gulden had. En om de 'goede gemeente' niet al te zeer te bezwaren moesten zonder dralen bij de aanstaande inhuring van de kloostermeiers de pachten verhoogd worden en aan hen billijke propijnen en verschotten worden opgelegd. Ten slotte moesten in elk geval die landschapsdomeinen verkocht worden die weinig rendement opleverden.

Deze opsomming gaf uiteraard weer veel aanleiding tot geruzie tussen de plattelandskwartieren en de Steden en tussen de arme en rijkere kwartieren en grietenijen, nog afgezien van bijkomende problemen, zoals volmachten die voortijdig wilden vertrekken. Aan de Staten-Generaal werd geschreven dat 'alles hier langsaem voortgaet' en dat de aanwezigheid van de Raad nog wel enige tijd noodzakelijk zou zijn. Van der Capellen en Bruynningh spraken reeds op 13 mei van vertrekken, en de andere heren konden ook niet eeuwig in Leeuwarden blijven. Zij moesten dus zo spoedig mogelijk 'ontset en verpoost' worden. Bij zijn vertrek op 20 mei werd Van der Capellen verzocht in Den Haag de Staten-Generaal en Frederik Hendrik 'met alle mogelijke redenen' er van te doordringen dat zonder krijgsvolk 'hier niet uyt te rechten off staende te houden is'. Stadhouder Hendrik Casimir wilde eveneens de provincie verlaten. Frederik Hendrik had hem verzocht naar Den Haag te komen voor overleg (hij dacht binnen enkele dagen terug te keren), maar hij wilde bij deze tijdsomstandigheden niet vertrekken zonder toestemming van de Raad. Die had daartegen geen bezwaar; ook voor de Raad was 's Prinsen wil wet. Hendrik Casimir werd eveneens verzocht er bij Zijne Hoogheid op aan te dringen dat er genoeg soldaten in Friesland zouden blijven.

Vooralsnog bleven de heren proberen om de besluitvaardigheid van de volmachten te stimuleren. Ten aanzien van de kloostermeiers – de tijd drong, want hun huurtermijn liep af – werd voorgesteld hun een pachttermijn van zeven jaar te vergunnen, met drie jaar aan propijn, en de pachtsommen gemiddeld met een derde te verhogen, behalve wanneer zij konden aantonen dan meer pacht te moeten betalen dan gebruikers van aanpalende landerijen. Oostergo en Westergo waren het daarmee niet eens, zij wilden negen jaren huur en drie jaren propijn, zonder huurverhoging, 'also de slappe gelegenheit geen verhoginge kan lijden'. Zevenwouden en de Steden conformeerden zich aan het voorstel van de Raad, maar wilden in de 'lege of

slechte' landbouwgebieden slechts een verhoging van een vierde toestaan. Dagenlang sleepte de discussie zich voort. De Raad bracht de volmachten onder ogen dat de schulden, waarvan de betaling geen enkel uitstel kon lijden, een bedrag van maar liefst 2.975.027 gulden beliepen, maar dat maakte ogenschijnlijk geen enkele indruk. Elk kwartier, elke grietenij en elke stad was bang om teveel te moeten bijdragen en voor vele volmachten bleef het algemeen belang ondergeschikt aan de wensen van hun achterban. Oostergo en Westergo wilden eerst de middelen vaststellen en dan pas over de kloostermeiers spreken, Zevenwouden en vooral de Steden waren alleen bereid om over de middelen te delibereren wanneer eerst de kwestie van de kloostermeiers was afgedaan, bang als ze waren dat het er anders bij zou blijven.

Afgezien van deze kwestie bleven de Steden en vooral Westergo het nogal oneens over meerdere belastingen en de tarieven daarvan zoals die door de Raad waren voorgesteld. Bovendien wilden de Steden in elk geval overgaan tot afschaffing van molens ten plattelande die geen 300 gulden per half jaar opbrachten. Aldus raakte de besluitvorming nog verder in een impasse. Het geruzie over de raadsheerverkiezing (Eysinga versus Scheltinga, waarover eerder is gesproken en dat maar bleef dooretteren) maakte de beraadslagingen nog ingewikkelder en ondoorzichtiger. Tegen beter weten in bleef de Raad er naar streven om de Landdag vóór Pinkster niet 'irresoluut' te laten scheiden, en daarom werd een zo gematigd mogelijk voorstel op papier gebracht ten aanzien van de middelen en de kloostermeiers.

Op maandag 22 mei vertrok stadhouder Hendrik Casimir. De heren Neck en Werckhoven, die van de Raad nog in Leeuwarden aanwezig waren, deden hem uitleide. Zij stonden nu alleen voor de taak om het voorstel door de Landdag te loodsen. Maar Oostergo en Westergo waren hen een slag voor en namen, zonder de twee andere Leden daarin te kennen, een resolutie aan, waarbij de kloostermeiers drie jaren propijn en negen jaren huur zonder verhoging vergund werden. De Raad stelde daarop voor om in beide kwesties een arbitrale uitspraak te doen. Dit werd door Zevenwouden en de Steden schoorvoetend ondersteund, maar Oostergo en Westergo waren 'daertoe niet te brengen', ondanks 'heftige disputeren'. Duidelijk was dat de volmachten van Oostergo en Westergo de kloostermeiers niet tegen de haren durfden in te strijken. De volmachten van de Steden hadden een soortgelijk probleem: ze verklaarden niet naar huis te durven gaan wanneer werd ingestemd met de impost op de bieren.

Ondanks deze onenigheid deed de Raad op 26 mei in de gemeenschappelijke vergadering van volmachten een uitspraak in de kwesties van de middelen en de kloostermeiers, waarin geprobeerd werd zowel de kool als de geit te sparen. De huurtermijn van de kloostermeiers werd bepaald op negen jaar, met drie jaren propijn, en een verhoging van de pachtsom met gemiddeld een kwart. De wens van Oostergo om de volmachten in bescherming te nemen tegen een mogelijk al te wraakzuchtige achterban, waarvan men 'de droevige exempelen voor desen heeft gesien', werd gehonoreerd. De uitspraak werd, althans voor dat moment, door niemand tegenge-

sproken, 'hoewel men wel merkte dat die hun alle niet wel en beviel'. Erover gede-libereerd werd er vooralsnog niet, want de volmachten gingen met Pinksterreces, om volgens afspraak na anderhalve week terug te komen.<sup>81</sup>

Vervolgens werd ruim vier weken lang over de uitspraak van de Raad – die eerder een dringend dan dwingend karakter had – dag na dag uitvoerig gedebatteerd, of liever gekibbeld. De argumenten die over en weer te berde werden gebracht en de chicanes die de partijen zich lieten welgevallen, laten we hier voor wat ze zijn, want de meningsverschillen gingen over de kleinste details van de in te voeren middelen. Enig resultaat werd niet bereikt en de standpunten verhardden zich zelfs. In de pleinaire vergadering van volmachten, voor de zoveelste keer bijeengeroepen, ondernam Douwe van Aylva, grietman van Westdongeradeel, met een hartstochtelijk betoog nog een vergeefse poging om zijn ambtsbroeders het voorstel van de Raad betreffende de kloostermeiers aan te laten nemen en zo het land te behoeden voor 'meerder swaricheijt'. Dat het in een stad als Dokkum – waar de afgezette magistraten onder leiding van Marcus van Aitzema bleven protesteren 'dat sij uyt heure ampten sijn gesmeten' – en in mindere mate in Harlingen nog steeds onrustig was, maakte de situatie er niet beter op. Intussen werd het geldgebrek in het leger steeds groter en nam het ongeduld van de Staten-Generaal en Frederik Hendrik toe. De compagnieën die vanuit Friesland te velde moesten trekken, kregen geen soldij of zelfs maar geld om de schippers voor het vervoer te betalen en konden in de steden waar ze gelegerd waren ook geen betaling verkrijgen. De kapiteins kwamen bidden en smeken bij de heren van de Raad om hulp. Omdat de Staten het niet eens konden worden over de kloostermeiers en de Raad dus wellicht tot executie zou moeten overgaan, werd besloten een compagnie ruiters uit Groningen over te laten komen. De presiderende burgemeester van Leeuwarden werd gevraagd om 'commoditeyt tot logeringe' te verschaffen. In de stad, zo werd gezegd, konden echter geen stallen en dergelijke gevonden worden en de magistraat waarschuwde dat de komst van cavalerie veel onrust onder het volk teweeg zou brengen.

Op 16 juni ontving de Raad met een 'expressen bode' een brandbrief – de zoveelste – van de Staten-Generaal, waarin met veel klem om geld werd gevraagd. Daarop werd een kamerbewaarder bij de volmachten langsgestuurd om hun aan te zeggen de volgende dag om acht uur te vergaderen. De meeste volmachten waren echter al naar huis gegaan, en bij de achterblijvers beklagde de Raad zich over het 'disrespect dat de Raad hoe langer hoe meer wert aengedaen' en 'dat men opt versoeck van de Raedt niet een half ure wil blijven om te horen watter voor te stellen is'. De vol-

81 's Avonds kreeg de Raad bezoek van de Harlinger regent Keth, sinds een jaar gedeputeerde van Friesland ter Staten-Generaal, en dus een representant van de factie die in 1635 op het kussen was gekomen en die bij de recente wetsverzetten het onderspit had moeten delven. Hij vertelde dat in de Kamer van de Steden was besloten om hem te ontslaan uit zijn ambt, omdat hij onwettig gekozen zou zijn. Hij voelde zich in zijn eer aangetast, en vroeg de Raad hem te steunen en de volmachten die tegen hem gestemd hadden ter verantwoording te roepen. Dit vormde het begin van een nieuwe slepende kwestie, waar ook de andere kwartieren zich mee gingen bemoeien. De Raad werd erdoor in een moeilijk parket gebracht, maar de finesses laten we hier voor wat ze zijn.

machten zouden naar verluidt 's maandags terugkomen, en werden daartoe voor alle zekerheid aangeschreven, om hun dan 'de maet vol te meten'. Pas op woensdag waren er voldoende volmachten bijeen en vielen er harde woorden, ook over de onwil om bepaalde domeinen te verkopen – maar het leidde tot niets.

Onder deze omstandigheden werd door de Raad van State op 23 juni nog een andere mogelijkheid overwogen, namelijk ingrijpende bestuurshervormingen. Ideeën daartoe waren de Raad al eerder aangedragen door enkele vooraanstaande lieden, die deels geen volmacht ten Landdage waren. Reeds op 25 februari waren de heren Walta, Starckenburch, Glins en Glinstra<sup>82</sup> (allen edelen behalve Glinstra) bij de Raad gekomen met een lang verhaal over de 'vele abuysen inde Regieringe' en de 'vele kuyperyen', die 'aen alle kanten gedreven worden, met allerhande partijschappen ende factien'. In hun ogen was de beste remedie hiertegen de 'Regieringe', de Landdag, opnieuw te laten bestaan uit edelen, eigenerfden en vertegenwoordigers van de steden. Dezen moesten op eigen kosten en zonder presentiegeld te krijgen bijeenkomen, de edelen en eigenerfden 'uyt heur eygen hooft', omdat de Landdag 'van ouden tijden soo is bestelt geweest'. Alleen 'voorstanders' van de Gereformeerde religie (die als lidmaten 'openbare confessie' gedaan hadden) en verklaarde vijanden van de Spanjaarden zouden in aanmerking mogen komen. De Raad had er blijkbaar niet onwelwillend tegenover gestaan – elk voorstel om de lethargie van de Staten te bestrijden was welkom – en de heren was dan ook gevraagd om een en ander eens precies uit te zoeken, en dan met een concreet voorstel te komen.

Uit een minder onverdachte hoek was eveneens een voorstel gekomen. Op 7 april, direct na de 'pretense' bijeenkomst van volmachten op het Landschapshuis en nog vóór de terugkomst van de Raad, had Nicolaes van Heemstra, één van de volmachten die de protestresolutie hadden ondertekend, aan secretaris Eyckbergh een ongedateerde brief aan de Raad overhandigd, getekend door verscheidene volmachten uit Oostergo. Het stuk behelsde drie punten ter 'Reformatie inde regeringe'. Op de Landdag mochten 'geen amptdragende personen staande in enigen eed van de provincie' (dus ook geen grietmannen) als volmacht compareren, volmachten ten Landdage mochten geen ambten ambiëren of accepteren, en niemand mocht meer dan één ambt bekleden.

Nu de beraadslagingen op de Landdag volledig in een impasse waren geraakt, kwamen de edelen en eigenerfden die eind februari hun ideeën hadden geventileerd, daarover weer te spreken. De jonkers Pieter van Walta, Sterckenborgh, Glins, Douwe van Walta, Abbe van Bootsma (volmacht van Idaarderadeel), Nicolaes van Heemstra en de eigenerfden Eelco Glinstra (volmacht van Menaldumadeel) en Hoppers<sup>83</sup> klaagden opnieuw over 'de grote abusen die alhier inde regeringe bij verloop van tijde deur eersuchicheyt en staetsuchicheyt bij kuiperijen en andersints

<sup>82</sup> Het betreft hier waarschijnlijk Pieter en/of Douwe van Walta, de militair Bartholt Tjaerda van Starkenborgh, Laes van Glins en Eelco van Glinstra.

<sup>83</sup> Zie de vorige noot; Hoppers was wellicht Jochem of Reynier Hoppers.

sijn ingekropen en die men nog dagelijks siet in swang gaan'. Deze praktijken, zo vervolgden zij, vormen de voornaamste oorzaak van de onmacht van de huidige regenten om verstandige besluiten te nemen. Ze hebben lang gehoopt dat de remedie binnenlands te vinden zou zijn: aan 'gekwalficeerde personen en goede verstandenen' ontbreekt het hier immers niet. Er zijn ook wel goede maatregelen genomen, maar die worden niet nagekomen, en de verwarring wordt daardoor alsmat groter. Door de kuiperijen die telkens opnieuw bedreven worden, bijvoorbeeld om als volmacht op de landdag te komen, wordt het algemene belang uit het oog verloren en dreigt het vaderland te gronde te gaan. Vooral de grietmannen, die 'haast overal en in alles het meeste gesach hebben', zijn daaraan schuldig. Uit eigenbelang bestraffen zij het kwaad niet naar behoren en onderhouden zij de bestaande goede wetten niet. Een 'staeltjen' daarvan is de nieuwe inhuring van de kloostermeiers. Daarin kan geen eenparige resolutie genomen worden, omdat vele volmachten hen niet voor het hoofd willen stoten vanwege hun stemmen. Terwijl het toch zonneklaar is, dat de kloostermeiers een veel lagere pacht betalen dan alle andere pachtboeren. Daarom is de laatste hoop gevestigd op de Raad, die als enige de autoriteit bezit om hervormingen door te voeren en de edelen en eigenerfden als de 'rechte Staten van 't Lant' bijeen te roepen. Ze zijn maar met weinigen gekomen, zo werd daaraan toegevoegd, maar zo nodig zal men 'in seer sterk getal kunnen verschijnen, want een ieder die van gesont oordeel is daarna is hakende'.

De Raad erkende dat vooral door de kuiperijen hier niets bestendigs verricht kon worden en dat het beschrijven van de edelen en eigenerfden 'uit heur eigen hooft en kwaliteit' wellicht een oplossing zou kunnen bieden, maar deze hervormingsvoorstellen waren nog veel te vaag om in praktijk te kunnen worden gebracht zonder chaos te veroorzaken. Men verwachtte dus een concreter en schriftelijk voorstel, waarop werd gezegd dat de Raad hier nu lang genoeg was geweest, als geen ander wist waar de problemen lagen, en dus zelf wel wat kon bedenken. De hervorming moest in elk geval de verdeling in vier kwartieren, verdeeld in grietenijen en steden, intact laten. Op 22 juni beloofde de Raad ernstig rekening te houden met de voorstellen en naar bevind van zaken te handelen.<sup>84</sup>

<sup>84</sup> Op 12 sept. 1637 vernam de Raad dat zekere Jacob Janssen Fennema, koopman en burger te Leeuwarden, een 'practiquabel' plan had. Hij werd bij de Raad geroepen, en legde een gedetailleerd plan voor belastinghervormingen voor, onder meer bestaande uit een quotisatie over de provincie en de verkoop van ambten. Alle pastorielanden en dergelijke (die niet onder de kloosterlanden van de Staten vielen) zouden dezelfde pacht moeten betalen als de naastgelegen percelen en onder een 'comptoir' moeten worden gebracht, waaruit alle predikanten en schoolmeesters traktement zouden krijgen; dan zou er geld overschieten. Hij kwam ook met een radicaal voorstel voor de verkiezingen ten plattelande: 'En in de grietenien vroetschappen te stellen, litmaten vande Religie, om de volmachten te kiezen, de kiesers heur selffs niet mede mogende kiezen'. Hem werd 'gesegt dat men sal sien waar de voorgestelde saken te passe sullen mogen komen'. Op 1 nov. 1637 noteerde de secretaris van de Raad: 'De heer Werckhoven heeft voorgedragen dat hij ingevolge vande discoursen voor desen verscheiden reisen gevallen enige van de regeringe alhier heeft gerencontreert, die hem hebben behandigt concepten opt stuk vande reformatie van de stemminge ende landsregiering alhier, doch dat sij niet geerne souden bekend sijn, wetende d'een van d'ander ook niet, presenterende deselve concepten mettet gene bij Sijn E. selfs gestelt. Is gelesen, en voorts daarmede gedaan te worden ten meeste dienste. Deselve concepten tot vier toe gelesen sijnde, is verstaan dat daarvan dubbelde

## Belastingmiddelen en kloostermeiers

Voorlopig zat de Raad nog met de handen in het haar. De Steden bleven weigeren om zelfs maar te praten over de middelen – waarover volgens de Raad geen grote meningsverschillen meer waren – zolang de kwestie van de kloostermeiers niet was afgedaan, want anders zou de goegemeente in de steden, wanneer die er lucht van kreeg, in tumult uitbarsten en zouden de volmachten hun leven niet zeker zijn. Oostergo en Westergo waren het tegenovergestelde van mening, en waren op hun beurt bang voor de kloostermeiers. Na ampele overwegingen werd besloten een van de leden van de Raad, de heer Gruys, samen met de secretaris naar Den Haag te laten afreizen om te overleggen wat hun nu verder te doen stond. Op diens verzoek kreeg Gruys een brief mee waarin de stand van zaken werd uiteengezet en een aantal mogelijkheden om uit de impasse te komen werd overwogen. Zo zou men algemene executie op de provincie kunnen toepassen, maar daar waren meer soldaten voor nodig dan nu aanwezig waren en het zou ook de goedwillenden treffen. Executie van de kloostermeiers in de onwillige grietenijen was een andere optie, daar

sullen bewaart worden, om daarna metten here stadhouder te communiceren, eer men iet van dit stuk sal beginnen'. In het stadhouderlijk archief (TR, SHA inv.nr. 369) bevinden zich inderdaad enkele anonieme en meestal ongedateerde voorstellen. In de 'Memoriale van reformatie eeniger abusen in Friesland' (een klad- en een netversie) wordt onder meer gesteld dat in de steden, behalve Leeuwarden en Franeker, een 'vast en bestandich' voet van verkiezing van magistraten beraamd moet worden om de autoriteit van de magistraten te handhaven en die van het 'gemeene peupel' te verminderen. Afgezette magistraten moeten worden hersteld en de 'keur' van magistraten moet weer aan het Hof, aan de stadhouder alleen of aan de stadhouder met enkele 'geadjungeerden' van het Hof worden gebracht (het betreft hier dus een wat ouder voorstel). Papisten moeten van het stemrecht worden uitgesloten en tevens hun meiers, ook wanneer deze van de gereformeerde religie zijn. Kloostermeiers mogen geen stemrecht uitoefenen. Grietmannen, 'selfs officiers van 't landt zijnde', mogen niet op de Landdag worden gekozen, waarbij in de marge werd aangetekend: 'dit point word niet vastgesteld maer alleen in bedencken gegeven vermits veele principale ingesetene daerdoor sullen geoffenseert worden'. Niemand mag tot volmacht gekozen worden voor een grietenij waar hij geen grondbezit of domicilie heeft. In het 'Bedencken over het maintineeren der politique regeeringe ende reglementen in Vrieslandt' komen onder meer de volgende punten aan de orde. Alle edelen en eigenerfden, 'genoechsam gequalificeert van goetd ende bloedt', moeten worden uitgenodigd gezamenlijk 'eens voor all' een reglement als onverbrekelijke wet op te stellen; voor alle politieke ambten in Oostergo en Westergo moet een termijn van drie jaar gelden; in die kwartieren moeten de ambten 'bij touren vergeeven' worden, zoals in Zevenwouden, of vergeven worden door een conclaaf van vijf of zeven volmachten uit elke Kamer. De stadhouder voegde daaraan toe: de reformatie van 1627 moet geheel of ten dele weer in werking worden gesteld; de edelen en eigenerfden moeten op eigen kosten op de Landdag compareren; het Mindergetal moet worden afgeschaft; de nieuwe instructie van het Hof moet worden afgeschaft (doorgehaald) en grietmannen mogen geen Gedeputeerde worden. De 'Remonstrantie van abusen in Frieslandt anno 1637' (in dorso), gericht aan de Raad van State, heeft een meer algeme strekking. Bestaande, goede wetten worden niet onderhouden (vooral het niet opvolgen van de reformaties in 1627 werd gelaakt), waardoor 'wij nu Godt betert niet naer Wetten onses Landts, maer alleene naer opinien geregeert worden, van sodanige, die alle wetten ende resolutien onder voeten getreden hebbende ons soeken te beroven van de vrijheijt die ons soo veel bloedt gecost heeft'. 'Ambitio et avaritia' hebben de overhand genomen. Tot slot: 'laet ons weder comen tot den olden voet, ende die Staten van Vrieslandt op den nieuwen Landtsdach verschreven werden, met uitsluitinge van alle de landtschaps officieren, soo wel grietsluידen als door welcke de meeste disordre gecomen is, als alle anderen, en wij willen vastelijck gelooven ende holden ons verseeckert, dat sulcke ordre comende ende verblijvende, alles sal wederom in goeden standt comen, ende disordre voorgecomen worden. Daertoe ons Godt Almachtich wil verhelpen door de middel van U Edel Mogenden. Amen'.



waren minder troepen voor nodig. Maar de vraag was wat men van hen kon eisen, want het door de Raad voorgestelde compromis zou te weinig opleveren. Bovendien was het niet ondenkbeeldig dat dan vele meiers de huur gingen opzeggen en hun huizen en dergelijke op taxatie moesten worden opgekocht. Dat kon alleen betaald worden wanneer er kloostersaten verkocht werden, maar daartoe zouden de Staten moeilijk over te halen zijn. Ten slotte kon men de edelen en eigenerfden uit de plattelandskwartieren convoceren, om te kijken of zij tot betere samenwerking te brengen waren. Van 'dese regieringe' was immers, zo was nu wel duidelijk geworden, niets goeds te verwachten, 'omdat een ieder na de stemmingen te veel omsiet, ende dat deselve te veel kuyperye subiect is'. Eigenlijk dienden de Staten ook te bestaan, zo meende de Raad, uit edelen, eigenerfden en de Steden, maar 'de forme en maniere' waarop moest nog worden uitgedokterd. Dit laatste leek de minst slechte remedie te zijn, ook al omdat daarover al met Frederik Hendrik was gesproken.

Gruys en Eyckbergh vertrokken op 27 juni naar Den Haag; Marienburch was al vertrokken. In Leeuwarden bleven aldus slechts twee Raden van State achter. In afwachting van de uitkomst van de besprekingen in Den Haag probeerden zij zo goed en zo kwaad als het ging Gedeputeerde Staten te bewegen om aan generaliteitslasten te betalen wat maar mogelijk was en de Gecommitteerden aan te sporen te beginnen met het opstellen van de lijsten van de in te voeren middelen. De stadhouder, bij het leger in Emmerik, werd schriftelijk op de hoogte gebracht en liet weten alles over te laten aan de heren van de Raad, vertrouwend op hun 'goeden bekenden ijver ende voorsichtige directie'.

Pas op 21 juli kwam antwoord uit Den Haag, een zeer teleurstellend antwoord. De Staten-Generaal hadden besloten Friesland te vermanen de legerlasten van het lopende jaar zo spoedig mogelijk te betalen; de Raad werd gevraagd dat te bevorderen. Plichtsgetrouw gingen de heren naar het Mindergetal, voor zover aanwezig, waar ze de boodschap overbrachten en benadrukten dat de geldnood groot was vanwege de belegering door Staatse troepen van de belangrijke vestingstad Breda. Er vielen zoals gebruikelijk 'vele discoursen over en weder'. De volmachten wisten niets beter te doen dan de Raad naar Gedeputeerde Staten te verwijzen, die echter ook geen enkel middel konden bedenken om aan geld te komen en de bal terugkaatsen: de Staten moesten nieuwe bronnen van inkomsten aanwijzen. Ten einde raad besloot de Raad een brief op poten aan de Haagse Raden van State te sturen, want op een vriendelijk verzoek de Friese quote te gaan betalen had men niet zitten wachten. Bijna een maand lang, zo werd geschreven, hebben wij, samen met een 'menichte eerlijcke luyden' en met 'uytgereckten halsen', uitgekeken naar een reactie op het alarmerende rapport van Gruys. Op z'n minst was verwacht dat eindelijk de gehele Raad van State zich naar Friesland zou begeven. De tegenwoordige toestand in deze provincie is immers, 'Godt betert', zodanig dat er geen penning valt te verwachten, 'also hier bij de luyden die sich de Regieringe aenmatigen, geene aen-

maeningen noch persuasien langer plaetse hebben, wesende van haer selven, so sij rondelijck bekennen, onmachtich om te doen dat redelyck is'. Wanneer de voltallige Raad niet binnen een dag of tien naar Leeuwarden komt, is ons verblijf hier nutteloos en zullen ook wij de provincie verlaten, omdat het 'ons te beswaerlijck ende ongelegen valt hier langer soo uyt onse huysen ende absent van vrouw ende kinderen te sijn'. Intussen bleven Schotte en Neck proberen om zaken te doen met de volmachten. Dat viel niet mee, want veel volmachten waren absent.

Eindelijk kwam uit Den Haag bericht dat de Staten-Generaal opdracht hadden gegeven aan de gehele Raad van State om naar Friesland te gaan. Aanvankelijk zou de Raad op 24 augustus n.s. in Leeuwarden arriveren. Dat werd meer dan eens uitgesteld, en van uitstel kwam afstel, tot grote frustratie van de heren van de Raad die zich al in het Friese wespennest bevonden. Alleen de heer Ubbergen kwam opdagen. Schotte, die zijn geduld verloor, vertrok om 'particuliere affairen' in Den Haag te behartigen en Neck om gezondheidsredenen.<sup>85</sup> Gelukkig kwamen de dag daarop Werckhoven en Gruys terug, samen met secretaris Eyckbergh, zodat er nu drie Raden van State in Friesland aanwezig waren. Op 30 augustus werd besloten niet langer te wachten en het overleg met de Staten van Friesland te hervatten. Dit was nu moeilijker geworden dan ooit, omdat de volmachten te lang aan het lijntje waren gehouden, zodoende 'alles in meerder verloop was geraeckt' en van zo'n klein getal van Raden van State te weinig gezag uitging. Bovendien waren alle compagnieën, op drie na, uit Friesland te velde getrokken.

Het beschrijven van de Landdag werd nog even uitgesteld om versterking uit Den Haag af te wachten, want men was van oordeel dat van alle zes overige gewesten leden van de Raad aanwezig dienden te zijn. Gruys vertrok voor een week en op 1 september arriveerde Marienburch, zodat er nog steeds maar drie heren aanwezig waren. Aan Gedeputeerde Staten werd gevraagd of er ook geld was voor de Generaliteit, ter betaling van de legerlasten, maar het antwoord was ontkennend: de schaarse penningen die beschikbaar kwamen, werden aangewend voor de 'eigen' troepen, om die 'in ordre' te houden. Er vielen harde woorden, want afgesproken was dat de betalingen aan de Generaliteit voorrang zouden krijgen. De Gedeputeerden trachtten de verantwoordelijkheid af te schuiven op de Raad, die in hun ogen de taak had om de Landdag tot resoluties te brengen, wat bij de Raad de reactie uitlokte dat ook de Gedeputeerden het werk van de Raad alleen maar tegenwerkten en verdacht probeerden te maken.

Op vrijdag 8 september waren de volmachten talrijk genoeg op het Landschaphuis komen opdagen. Ondanks de geringe getalsterkte van de Raad werd besloten de nieuwe propositie, waaraan men enkele dagen gewerkt had, op de plenaire vergadering in te dienen, ook om te voorkomen dat de volmachten weer zouden vertrekken. De volmachten werden streng vermaand om op basis van de propositie

85 Terpstra, *Jacob van Neck*, 165-170.

eindelijk besluiten te nemen, want dat is ‘de intentie van Hare Hoog Mogenden, van Zijne Hoogheid en de Raad, die ook bij verder nalatigheid bij andere wegen soude moeten geeffectueert werden’. In de propositie werd in niet mis te verstane bewoordingen de rampzalige stand van zaken uitvoerig uiteengezet, en werd de Staten gewezen op hun grove nalatigheid en de grote geldnood van de Unie, mede in verband met het beleg van Breda.<sup>86</sup>

De propositie van de Raad kwam op het volgende neer. Al ver vóór de komst van de Raad naar Friesland, in januari 1637, heeft de Generaliteit veelvuldige doch vergeefse pogingen ondernomen de provincie te bewegen om aan haar verplichtingen jegens de Unie te voldoen, maar sindsdien is de situatie alleen nog maar verergerd. De consenten van 1635 en 1636 zijn weliswaar na lang aandringen aangenomen, maar inhoudelijk niet tot volle tevredenheid van de Raad. De inning van de reeds aangenomen middelen en de restanten van vorige jaren gaat uiterst moeizaam, de rekeningen van de ontvangers (waaronder die van Bootsma) worden maar niet gesloten en gezuiverd, ‘schijnende dat men niet en soeckt de saecken tot effeninge te brengen, maer alles in confusie te houden’. Het geld dat wel vrijkomt wordt besteed aan de troepen ter repartitie van Friesland. Aan de Generaliteit, die zo om geld omhoog zit, is echter nog geen stuiver betaald. Over de voorgestelde verkoop van bepaalde landschapsdomeinen wordt maar geen besluit genomen. Wat de Raad verder ook heeft voorgesteld, ‘t is al te vergeefs geweest, als of men het verloop niet en wilde beteren, maer sulcx moetwillens ongeneselijk laten inkanckeren’. Dat geldt ook voor het voorstel om de kloostermeiers bij aanstaande inhuring meer te laten betalen en een verschot aan de provincie te laten doen; alle moeite die de Raad daaraan met engelengeduld heeft besteed, is voor niets geweest. De kwestie van de middelen en die van de kloostermeiers zijn door Zevenwouden, de Steden en enkele grietenijen in de Goën echter ‘aan malkanderen vast geknoopt’. Sindsdien worden de zaken door de Staten, tot groot leedwezen van de Raad en ‘alle goede patriotten’, op hun beloop gelaten, alsof ‘haer de Landts Regeringe niet en raecte’. Slechts omwille van de goedwillende volmachten en ingezetenen worden de Staten van Friesland nog eenmaal ‘seer serieuselijk en ernstig’ aangespoord om de voorstellen van de Raad aan te nemen om aldus hun verplichtingen jegens de Generaliteit te kunnen nakomen. Om op korte termijn aan gerede penningen te komen wordt aangeraden om niet alleen de eerder genoemde landschapsdomeinen te verkopen, maar ook een 150-tal kloostersaten.<sup>87</sup> De volmachten wordt ten slotte met

<sup>86</sup> TR, SHA inv.nr. 370.

<sup>87</sup> Het te gelde maken van kloostergoederen was al veel eerder aan de orde geweest. In 1578, toen Friesland een groot bedrag moest opbrengen voor de oorlogvoering, werd gesteld dat ‘also de incomsten van vele Cloosteren onnuttelijcken verteert worden, ende dat veel Regenten van de selve Cloosteren deselve wel souden abandoneren, midts hebbende een redelijke alimentatie. Dat derhalven de Provinciale Raden, mitsgaders de Ghedeputeerden, mochten gecommiteert worden, met de voorsz. Regenten te handelen, ende de voorsz. Goederen van de Conventen t’appliceren tot de gemeene sake, ende besonder in dese troubelen’; Winsemius, *Chronique*, 622a. In 1583 werd door Gedeputeerde Staten opnieuw voorgesteld kloosterlanden te verkopen, *CHB* IV, 354, protest

klem op het hart gedrukt om hun Landdagen niet meer 'na kwade gewoonte' zo lang te rekken, 'als men ter weke maar een dag of twee compareert', maar korter en besluitvaardiger te vergaderen, en 'alle particuliere inzichten van factien, gunsten, of diergelijke voor den Lande ruyneuse genegentheden' ter zijde te stellen, vooral ten aanzien van de kloostermeiers. De regering dient daartoe 'op enen vasten voet' gebracht te worden, om de kuiperijen, 'oorzake van alle kwaad', te voorkomen.<sup>88</sup>

Wat de Raad ook probeerde, de weken daarop werd geen enkele vooruitgang geboekt.<sup>89</sup> Pas op donderdag 14 september waren de volmachten weer vergaderd, maar desgevraagd werd aan de Raad medegedeeld dat er nog niet over de laatste propositie gesproken was, omdat nog zoveel volmachten afwezig waren, vooral in de Kamer van Oostergo. Een dag later werd Eyckbergh naar het Mindergetal gezonden om te informeren naar de stand van zaken. Het Mindergetal bleek niet bijeen te zijn, maar in de Kamers waren de volmachten druk bezig met het vergeven van onder meer een kolonelsplaats en de ambten van procureur-generaal en secretaris van de Staten. Hij begreep dat ze 's avonds zouden vertrekken om pas in het begin van de daarop volgende week terug te komen. Van dit laatste kwam niets terecht, en op zaterdag 23 september werd vernomen dat de Landdag voor een week of twee reces zou nemen. Om dit te voorkomen werden de reeds vertrokken volmachten in allerijl teruggeroepen om de Landdag 's maandags toch weer te kunnen laten beginnen.

Er waren steeds maar twee, drie of hooguit vier heren van de Raad aanwezig. Voor de smeekbeden om versterking bleef men in Den Haag Oost-Indisch doof, zelfs al werd door de heren geschreven dat het 'spottelijck' was dat men het gehele college van de Raad van State naar Friesland stuurde, bestaande uit hooguit vier heren. Wanneer het 'hier alles in fumee loopt', konden zij dan ook niet verantwoordelijk worden gehouden. Vooral een vertegenwoordiger van Holland, 'op welcke provincie als de machtichste de meeste reflexie valt', werd node gemist.

daartegen door een viertal edelen in TR, HPB inv.nrs. 445 en 446; vgl. Van Apeldoorn, *Kerkelijke goederen* II, 422 noot 1.

<sup>88</sup> SSO II, 469a-472a.

<sup>89</sup> Op 9/19 sept. 1637 schreef Werckhoven aan Hendrik Casimir: 'Als wij over 10 off 12 daghen weder alhier zijn gecomen, omme de saken deser provincie alnoch te bevoorderen, hebben wij bevonden dat zedert de interruptie van de vorige besoigne alles hier op sijn beloop is gelaten, sijnde de heeren volmachten weijnich vergadert geweest, ende en hebben niets verricht, waardeur de saken in meerder verloop geraecken. Wij hebben den lantdagh doch [doen] beschrijven, ende dyensvolgens gecompareert sijnde, hebben aen de vergaderinge onse propositie gedaen, die wij niet en hebben mogen laten U.E. bij copie hierbij gaende bekend te maken, met vertrouwen dat U.E. sulcx aengenaem sal sijn, hoewel wij weten dat deselve nu met andere occupatien belast is. Wat daerop sal volgen, sullen wij affwachten, omme te sien wat bij verder naelaticheijt naerder te doen sal sijn. Hier is jegenwoordich weijnich crijghsvolck, sijnde alle compagnien op drie nae bij de heeren Gedeputeerde Staten uijt dese stadt in de forten op de frontieren deser provincie gesonden, soo U.E. buijten twijffel sal weten, zulcx dat wij al met voorsichticheijt moeten gaen, totdat men meerder autoriteijt, soo 't noot mocht sijn, sal kunnen hebben'. En in een P.S.: 'Aen Sijne Hoocheijt en schrijven wij niet, als nu moeilijcke saken genoch hebbende, latende aen U.E. off deselve believe bij gelegentheijt Sijne Hoocheijt hiervan eenige communicatie te doen'; TR, SHA inv.nr. 370.

Terwijl met ongeduld werd gewacht of het de heren volmachten beliefd in competent getal bijeen te komen, hoefden de Raden van State zich niet te vervelen. Meerdere verontruste schuldeisers werden aangehoord, zoals twee bewindhebbers van de WIC uit Amsterdam, en een zekere Claes Treurniet (sic), die in Leeuwarden al twintig weken wachtte op 10.000 gulden. Verder hield men zich onledig met het maken van een overzicht van alle Friese schulden en andere betalingsachterstanden, wat zelfs met behulp van de ambtenaren die het zouden moeten weten niet meeviel. Met Gedeputeerde Staten – voorzover aanwezig, want zij hadden niet veel meer zitvlees dan de volmachten – werd gesproken over noodzakelijke betalingen aan de Generaliteit. De Gedeputeerden bleven echter verwijzen naar de Staten, die daaromtrent de nodige besluiten dienden te nemen. Dat leverde weer ‘vele verwisselde redenen’ (twistgesprekken) op. De ontvanger Wybe Gerckes Hoptilla werd door de Raad gelast alle inkomende penningen te bestemmen voor de Generaliteit, zo niet dan diende hij afstand te doen van zijn ambt. Hij moest tegen Gedeputeerde Staten maar zeggen dat de Raad het beslist zo wilde hebben en het anders zou opvatten ‘als offmen met heur spotte ende wilde wijsen op een dorp sonder huysen, dat niet te lijden soude staen’. Op 28 september was er ook een goed bericht, uit Breda, waar de belegerden wilden ‘parlamenteren’ en zich enkele dagen later overgaven. Vanuit het legerkamp had de Friese stadhouder de Raad meermalen alle succes toegewenst.

# Met ijzeren vuist en loden voeten

## De impasse doorbroken

Op 29 september 1637, drie weken na de indiening van de propositie, waren de volmachten eindelijk weer in ‘redelijk getal’ vergaderd. Het ging er nu om de volmachten te brengen tot het tekenen van een door de Raad op basis van de laatste propositie voorgestelde resolutie. Daarin werd zowel de invoering van een aantal met name genoemde middelen als de kwestie van de kloostermeiers geregeld (met een huurtermijn van zeven jaar en een propijn van drie jaar).<sup>1</sup> De Raad was nog niet in het Mindergetal verschenen, of de volmachten vlogen elkaar weer in de haren. Na dagenlang soebatten, werden de volmachten van Westergo één voor één overgehaald om akkoord te gaan met de resolutie, die reeds getekend was door de meeste volmachten van Zevenwouden en de Steden. Oostergo, het kwartier waar de meeste kloostermeiers te vinden waren, bleef echter dwarsliggen. De volmachten van het kwartier bleven zelfs volhouden dat het stemrecht van de kloostermeiers een onaantastbaar privilege was. Welke argumenten de heren van de Raad in de Kamer van Oostergo ook ter tafel brachten, het hielp geen zier. En zolang Hessel Roorda van Eysinga, grietman en volmacht van Leeuwarderadeel, weigerde te tekenen, weigerden de andere volmachten eveneens, steeds met de uitvlucht dat deze grietenij de eerst stemmende was (grietenijen stemden en tekenden altijd in een vaste volgorde). Het lukte zelfs niet om hen gecommiteerden te laten aanwijzen tot het opmaken van de lijsten, terwijl het kwartier in principe al had ingestemd met het invoeren van de middelen. Woedend verliet de Raad de Kamer, sprak dat de volmachten ‘heur de regeringe onttrekken’ en dat de lijsten dan maar buiten de volmachten van Oostergo om moesten worden opgesteld.

Wekenlang bleef de Raad proberen de volmachten die nog niet getekend hadden over de streep te trekken, gecommiteerden tot de lijsten benoemd te krijgen en deze vervolgens aan het werk te zetten en te houden. Maar er waren meer problemen. Zo weigerde ontvanger Aysma – met het lot van Bootsma als schrikbeeld – zijn werk te doen zolang zijn oude jaarrekeningen niet door de Rekenmeesters van de Staten waren gecontroleerd en gesloten. Hij beweerde dat zekere volmachten hem

<sup>1</sup> Geantedateerd 11 aug. 1637, in het Journaal geïnsereerd op 27 okt./6 nov. 1637; *CHB V*, 433.

en andere ontvangers ‘in devotie’ trachtten te houden door zich niet te willen buigen over zijn rekeningen en zelfs door hem te bedreigen. De werkweigering van Aysma was een probleem, want het geld dat de kloostermeiers moesten opbrengen – de resolutie daartoe was nu door drie van de vier Leden van de Landdag getekend – diende door hem ingevorderd te worden. Aysma bleef voet bij stuk houden en bleek pas na verloop van tijd bereid onder voorwaarden zijn werk te hervatten.

Op 10 oktober werd door de Raad aan de Staten-Generaal en Frederik Hendrik opnieuw en met klem om meer soldaten gevraagd teneinde problemen bij het invoeren van de middelen en een eventuele ‘reformatie in de regering’ voor te blijven (overigens blijkt uit de brief dat het zenden van soldaten vrijwel geheel afhankelijk was van toestemming van Zijne Hoogheid). Gedeputeerde Staten leverden ook een bijdrage door drie buiten de provincie gelegerde Friese compagnieën te laten komen.

Op 18 oktober vernam de Raad dat in Westergo ‘murmuratie’ ontstond over het feit dat de resolutie betreffende de middelen en de kloostermeiers nog niet door de volmachten van Oostergo getekend was. De meiers probeerden nu de volmachten die wél hadden getekend – waaronder die van Westergo – te ‘bekladden’. Daardoor werd de noodzaak om de volmachten van Oostergo alsnog te laten tekenen urgent. Besloten werd een laatste poging te wagen om de volmachten van Oostergo tot rede te brengen, zodra de lijsten zouden zijn vastgesteld.

Die vaststelling had nog heel wat voeten in de aarde. De Gecommitteerden waren er op 18 oktober eindelijk mee gereed, waarna de lijsten aan de Kamers werden voorgelegd. De dag daarop werd de volmachten gevraagd of ze gereed waren hun adviezen uit te brengen op de lijst van de vijf specien die gecollecteerd, en van de overige middelen die verpacht zouden worden, want de tijd van de verpachting (de zaak moest vóór 1 november rond zijn) naderde met rasse schreden. Voor alle zekerheid werden de biljetten (waarin de verpachting werd aangekondigd) alvast gedrukt. De vraag van de Raad of ze nu eindelijk zover waren, stookte het vuur onder de heksenketel van de Landdag weer flink op. Er werd hevig geruzied over de meest futiele details, bijvoorbeeld of voor studentenkamers in Franeker ook schoorsteengeld moest worden betaald. De Raad, die bang was dat de volmachten zonder enig besluit te nemen weer zouden vertrekken, belegde een zoveelste plenaire vergadering om hun de ernst van de situatie onder ogen te brengen.

Twee dagen later kreeg de Raad bezoek van de volmachten van Leeuwarden, Franeker en Harlingen, die kwamen vertellen dat de Steden veel bezwaren hadden tegen de voorgestelde lijsten. Een gedetailleerd overzicht van deze bezwaren werd overhandigd. Ook twee professoren en twee magistraten uit Franeker kwamen klagen over een mogelijke aantasting van de privileges van de universiteit en over het feit dat de hoogleraren reeds anderhalf jaar geen salaris hadden ontvangen. De Raad beloofde er alles aan te zullen doen om het iedereen naar de zin te maken. Wellicht juist hierdoor werd over de vele details van de lijsten van de middelen geen over-



eenstemming bereikt, alle bezoeken van de Raad aan de Kamers en het Mindergetal ten spijt. De volmachten van de Steden waren bang dat de kloostermeiers niet zouden worden aangepakt, en dreigden hun medewerking bij de invoering van de middelen op te zeggen wanneer zij daarover geen zekerheid kregen.

Op 27 oktober was men het nog steeds niet eens over de vijf speciën (Oostergo en Westergo waren akkoord, maar Zevenwouden en de Steden lagen nog dwars over enkele punten), waarop de Raad bij wijze van Salomonsoordeel een ‘bindende’ uitspraak deed, waar men zich morrend bij neerlegde. Die dag werd in de Kamer van Oostergo de resolutie betreffende de middelen en de kloostermeiers door de volmachten van Oostdongeradeel, Dantumadeel, Achtkarspelen en Idaarderadeel getekend, maar die van de andere zes grietenijen (Douwe van Aylva en Cornelis Vermees hadden al eerder voor Westdongeradeel getekend) bleven pertinent weigeren, ‘seggende te blijven bij vorige resolutie van negen jaren’. De vraag was nu wat men aan moest met de talrijke kloostermeiers – volgens ontvanger Aysma waren er ongeveer 380 – in de zes weigerachtige grietenijen. Voorgesteld werd om deze meiers harder aan te pakken dan de overigen door hun pachtsommen gelijk te trekken met die van de belendende boerderijen.<sup>2</sup> De saten van meiers die dit niet wensten te accepteren, zouden verkocht moeten worden. Westergo, Zevenwouden en de Steden gingen hiermee probleemloos akkoord. De volmachten van de vijf grietenijen van Oostergo die met grote tegenzin wél getekend hadden, zonk nu de moed in de schoenen. Zij verzochten de Raad om de zes andere grietenijen te dwingen alsnog te tekenen, omdat ze bang waren voor ‘ongemak dat heur over heure tekeninge soude mogen overkomen, daarvan heur alrede al iet voorgekomen is’. Anders zouden ze hun instemming met de resolutie moeten herroepen. De Raad gaf de verzekering dat hun niets zou overkomen, waarmee ze met tegenzin genoegen namen.

Gedeputeerde Staten werden ertoe gebracht de ontvanger Aysma opdracht te geven de afgesproken propijnen en verlopen huren van de kloostermeiers terstond in te gaan vorderen.<sup>3</sup> En op 30 oktober vond op het Landschapshuis de publieke verpachting van de middelen plaats, die in alle rust verliep, wellicht dankzij de aanwezigheid van de pas gearriveerde compagnieën.

### Verkoop van kloosterlanden

De middelen waren nu eindelijk en, naar de Raad hoopte, definitief ingevoerd en de kwestie van de kloostermeiers leek geregeld. De opbrengsten waren echter niet eens toereikend om de lopende betalingen te verrichten, laat staan om de enorme

<sup>2</sup> Reeds in 1591-1592 was hiertoe besloten, vgl. *CHB* IV, 807.

<sup>3</sup> TR, GBF inv.nr. 2320 (res. GS 28 okt. 1637).

schulden af te lossen. Het volgende wat de Raad te doen stond, was dan ook het bevorderen van de verkoop van enkele eerder genoemde landschapsdomeinen, zoals het Nieuwe Bildt, het Slijk bij Dokkum,<sup>4</sup> de heerlijkheid Visvliet én ten minste een deel van de kloosterlanden. De betreffende propositie werd op 3 november door de Raad op de Landdag gebracht, maar de behandeling zou ongetwijfeld weer veel tijd in beslag nemen, ‘dewijle men siet dattet hier met patientie moet gehaelt worden’. De Raad zou dus tegen heug en meug nog langer in het hoge Noorden moeten verblijven; de irritaties tussen de heren onderling over wie mocht vertrekken en wie nog moest blijven namen toe. Het was geen wonder, dat er steeds niet meer dan twee, drie of hooguit vier Raden van State in Leeuwarden aanwezig waren, want de collega’s in Den Haag wisten steeds alle mogelijke smoezen te bedenken om maar niet te hoeven gaan.<sup>5</sup> Gelukkig was Van der Capellen weer gearriveerd, die vanwege zijn ervaring, kennis van zaken, doortastendheid én als vertrouweling van Frederik Hendrik in Leeuwarden zo goed als onmisbaar was. Aan Hendrik Casimir schreef hij onder meer dat zonder de aanwezigheid meer soldaten de kloosterlanden wel eens moeilijk verkoopbaar zouden blijken te zijn.<sup>6</sup>

In de propositie werd de volmachten dringend geadviseerd op zeer korte termijn geld beschikbaar te stellen, anders zouden er grote problemen ontstaan. Daartoe dienden zij hun ‘particuliere insichten’ terzijde te stellen, maar deze voerden vooralsnog de boventoon. Dat bleek op 10 november, toen Tjalling van Eysinga (de eerste volmacht van de eerst stemmende grietenij van het eerst stemmende kwartier) bij monde van een kamerbewaarder liet weten dat de Raad niet de moeite hoefde te doen om op het Landschapshuis te komen, want de volmachten werden volledig in beslag genomen door de ‘kuiperije van de vacante officien’. Drie dagen later kreeg

4 Zie over deze aanslibbing in het Dokkumerdiep: Schroor, *Geschiedenis*, 195-196.

5 Daarom werd een rooster of ‘Almanach’ opgesteld waarin werd vastgelegd dat drie heren elk drie maanden zouden blijven en dat elke maand één zou worden afgelost (zie JN, f. 37). De praktijk zou ook wat dit betreft weerbarstiger blijken te zijn.

6 Op 9/19 nov. 1637 schreef Van der Capellen aan Hendrik Casimir ‘dat ick wederomme in de provincie aengekomen bin ende de saken van deselve vinde voor ’t meerendeel in sodaniger staet als ick die hadde verlaten, de hoope om haer Hog. Mog. te doen hebben prestatie van de beloofde penninghen seer verachttert, de extraordinaris middelen voor mijn vertreck genochsam ingewillight wesende eintelick verpachtet met bijvoeginghe van eenighe species als hennip vlas etc. die groote onlusten in de steden maken, die wij soo veel doenlick soeken wech te nemen. De cloostermeiers tellen noch geen gelt. Den achterstant sal niet anders gevonden kunnen worden als uijt verkopinghe van eenighe domeijnen daertoe de volmachten beswaerlick te brengen sullen wesen. De middelen van contrainte sijn bij ons weinigh, sullen oock in dit stuck niet vorderlick wesen ende de koopers afkeeren. De heeren Raden sijn hier een tijtlanck ses geweest in ’t getal sonder meerder ernst [te] hebben kunnen gebruiken ende gevoechlicker d’autoriteit interponereen als ick met de twe die bij mij sijn. Wij sullen niettemin teneeren dit officie, ende soo onse inductie wat opereeren kan, gedencken om te spreken van redres in regeeringhe, ende herstellinghe van rust ende eenigheijt daer toe de presentie ende interpositie van U Excellentie ons ten hoochsten nootwendigh ende de provincie dienstigh wesen sal. Het waere wel te wenschen dat bij ’t sceiden van het leger wat meer crijghsvolx in de provincie gekomen waere, niet alleine tot sekerheijt ende faciliteeringhe van onse negotiatie, maer oock om te dienen tot versekeringhe van de koopers der domeijnen die daerof ’t ooghe sullen hebben om door de militaire hant tegens alle gewelt gemainteneert mogen worden’; KHA, AHC inv.nr. 102.

de Raad te horen dat de Landdag besloten had – de resolutie was te boek gesteld, maar nog niet getekend – om de impost op de grove waren af te schaffen. Het was een gevolg van een koehandel bij de kuiperijen om de ambten: de Steden hadden hun steun gegeven in ruil voor afschaffing.

In de Kamer van Oostergo, waar gekuipt werd dat het een lieve lust was, ontstond nog meer turbulentie toen Focco Aysma, de secretaris van Ferwerderadeel, er verscheen. Als gekozen volmacht was hij sinds het begin van de Landdag op 27 april nimmer op het Landschapshuis geweest om maar niet mee te hoeven beslissen over de middelen en de kloostermeiers. Nu er ambten te verdelen waren, kwam hij plotseling opdagen. De meeste volmachten, onder aanvoering van grietman Douwe van Aylva, wilden stante pede hun biezen pakken wanneer Aysma als volmacht aanbleef. Deze werd door de Raad op het matje geroepen, maar er viel niet met hem te praten: hem was nooit gevraagd om te komen of zoals andere absente volmachten met soldaten van huis gehaald, en hij weigerde de resolutie betreffende middelen en kloostermeiers alsnog te tekenen. Tegen het advies van de Raad in keerde Aysma terug in de Kamer van Oostergo, waar hij onbeschofte taal uitsloeg, vooral tegen Douwe van Aylva, die hij ‘olden kochler’ (‘kochelder’, iemand die aanhoudend kucht) en ‘olden Greyn’ (‘âld gryn’, gemeenlijk, knorrig mens) noemde. Hij snauwde Aylva toe dat deze wat hem betrof zijn neus wel in een ‘hontsneers’ (hondenanus) mocht steken, en ‘had hij hem buitendijks, soude hem wel anders bruien’ (wanneer hij hem buiten de Landdag te pakken zou krijgen, zou hij hem afranselen). Aysma werd daarop na veel heen en weer praten door de vier Leden van de Landdag als volmacht geroeyeerd.

Op affaires als deze kon echter geen gemakkelijksbelasting worden geheven. Op vrijdag 17 november werd de imposante staat van schulden, waaraan door de Raad in Leeuwarden lang was gewerkt, aan de volmachten gepresenteerd. Het totaal aan posten die op korte termijn beslist betaald moesten worden, bedroeg 2.565.772 gulden, waar de ‘merckelijcke’ schulden van vorige jaren en de niet geringe lasten van het lopende jaar nog bij kwamen. Er moesten dus onverwijld besluiten genomen worden om extra inkomsten te genereren. Maar er waren veel volmachten absent terwijl enkele wel aanwezige volmachten beweerden dat ze door hun achterban ‘niet genoegzaam gelast’ waren. Deze volmachten kregen tot dinsdag de tijd om betere en ruimere instructies te halen. De absenten zouden worden aangeschreven om te komen; wie op dinsdag niet aanwezig was zou met soldaten van huis worden gehaald. Aan de land- en waterpoorten van de stad werden soldaten geposteerd om volmachten die zonder toestemming van de Raad vertrokken tegen te houden, al waren ze bij de soldaten ‘alle niet bekent’.

Een ander probleem was de ontevredenheid in de Steden, vooral in Harlingen. Veel stedelingen bezaten landschapsobligaties maar ontvingen al lange tijd geen rente meer, waardoor deze en gene zelfs gebrek moest lijden. Onder de kooplieden en reders nam de angst toe dat zij met hun schepen en goederen in Holland voor de

Friese schulden aangehouden zouden worden. En dan waren er nog de klachten over de veel te zware imposten op de grove waren, met name op vlas, hennep, weedas, ijzer, kolen, tin en lood. Deze werden in Holland niet geheven, waardoor 'de neringe van scheepmaken en reedinge t'eenemaal sal verdorven worden'. Ook andere neringen leden er onder, en meer dan eens werd de Raad er door gecommiteerden uit de Steden op aangesproken, 'seggende dattet in verscheiden steden seer gevaarlijk staat, ook so dat bij so verre in enige geen soldaten waren, de Regeerders niet wel haars lijfs versekert soudén sijn'. De volmachten van de Steden kwamen eveneens melden 'dat niemant van heur en derft t'huis te gaan'. Zolang het probleem niet was opgelost, weigerden zij op de Landdag alle medewerking in andere kwesties. De Raad kwam daarop met een voorstel ter verlichting van de impost, dat door drie kwartieren werd geaccepteerd. De volmachten van Oostergo zaten nog steeds in de maag met diegenen van hun collega's, die de resolutie betreffende de middelen en de kloostermeiers nog niet hadden getekend, Frans van Eysinga voor Tietjerksteradeel en Joan van Roorda voor half Smallerland. Pas nadat de Raad beloofd had om deze beide heren eventueel door inkwartiering van soldaten tot ondertekening te dwingen, ging ook Oostergo akkoord, en werd bij decreet van 9 december de impost op de genoemde 'specien' van de grove waren afgeschaft.

Intussen trachtte de Raad de besprekingen over de verkopen zo goed en zo kwaad als het ging gaande te houden. Maar Westergo had bezwaren tegen verkoop van het Nieuwe Bildt (waarover een proces werd gevoerd voor het Hof)<sup>7</sup> en Oostergo – Kollumerland voorop – tegen die van Visvliet. Beide kwartieren, met name Oostergo, waren tegen de verkoop van kloostersaten. Zevenwouden en de Steden eisten juist de verkoop, behalve van het 'Slijk' bij Dokkum, waarover die stad een proces begon voor het Hof. Een afzonderlijk probleem werd gevormd door de afkoop (op taxatie) van de huizen en dergelijke van de kloostermeiers en de melioraties (verbeteringen) die gedurende de afgelopen pachttermijn waren gerealiseerd (het betrof de kloostersaten van meiers die de nieuwe pachtvoorwaarden niet wilden aannemen). Pessimisten beweerden dat de afkoop in veel gevallen zo hoog zou uitvallen, dat er weinig voor het Landschap zou overschieten.

Op 22 november besloten de Staten de kloostersaten van de meiers die de nieuwe pachtvoorwaarden van 11 augustus niet wilden aannemen, te verkopen, met taxatie van de afkoop onder toezicht van het Hof. En na veel soebatten van de Raad tekenden vrijwel alle volmachten op 8 december 1637 eveneens de resolutie tot de verkoop van het Nieuwe Bildt, het Slijk bij Dokkum (beide zodra het Hof uitspraak

7 Over het verzet van de Bildtmeiers Sannes, *Geschiedenis* I, 188-226. Op 20 dec. 'is sententie Hof gepronuntieert tussen de gebruikers vande Nieuwe Biltlanden en de procureur generaal, daarbij de landschap gecondemneert is tot taxatie vanden Hove voor de relaxatie der landen te betalen de geboude huisingen en schuren c.a. sampt aande plantagie ten tijde vande plantingen gedaan, mitsgaders te voldoen de melioratien aangewendet voor so vele deselve naar lants costume niet en sijn verjaart. Verklarende de voors. gebruikers tot hunnen voorderen eis en conclusie so van dijken, vaarten, bruggen, sijlen, slijlroeden .. als andersins niet ontvangbaar ...'.



Afb. 19 Portret van Frans van Eysinga, grietman van Tietjerksteradeel, door Wybrand de Geest, 1634.

had gedaan), de heerlijkheid en erfgrietenij Visvliet en de klooster- en Landschapsvenen.<sup>8</sup> Overigens werd ‘seer gedisputeert’ over de vraag of de koopsom met klinkende munt moest worden betaald of dat daarvoor landschapsobligaties (inclusief achterstallige rentebetalingen) mochten worden gebruikt. De Raad was vooral gebaat bij betaling in contanten, die dan direct in de generaliteitskas zouden kunnen vloeien. Veel volmachten daarentegen wilden – uiteraard met het oog op hun achterban – de vele particulieren die ooit geld aan de provincie hadden geleend genoegdoening geven. En wat het geldgebrek betreft werd nogal kortzichtig gesteld ‘dat se altijd meer goederen van kloosterlanden sullen kunnen verkopen’. De Raad, die betaling van ten minste de helft in contanten en de rest in obligaties bepleitte, trok aan het kortste einde. Aspirant-kopers van Landschapsdomeinen zullen dan ook links en rechts obligaties hebben opgekocht, ongetwijfeld onder de nominale waarde, om zo hun slag te kunnen slaan.

Aldus vond van 15 tot 18 januari 1638 op het Landschapshuis de openbare verkoping van de vier ‘percelen’ plaats. Het in 1600 bedijkte Nieuwe Bildt, verdeeld in 53 kavels en groot 1757 morgen (4394 pm) bracht in totaal 541.953 carolusgulden op. Kopers waren voor ruwweg 21 kavels afkomstig uit Friese regentenkringen, met als opvallende figuren raadsheer Gellius Jongestal (4½ kavel), Willem van Vierssen, oud-rentmeester der domeinen (4) en de militair Philippus van Boshuizen, die in 1644 grietman van het Bildt zou worden (2). Ongeveer tien kavels werden gekocht door zittende pachters.<sup>9</sup>

### Hervormingsvoorstellen en belastingheffing

Hoewel aan Frederik Hendrik werd geschreven dat ‘de saken sich hier nu wel ende beter als voor desen laten aansien’, was de missie van de Raad in Friesland nog allesbehalve voltooid. Daarom werden de aanwezige volmachten op 8 december door de Raad bijeengeroepen – haastig, want velen wilden vertrekken –, om de nieuwe propositie van de Raad aan te horen.<sup>10</sup> Daarbij presenteerde Van der Capellen een aantal concrete punten waarop de Landdag zo snel mogelijk resoluties moest nemen, zoals betaling van generaliteitslasten; handhaving van de ingevoerde middelen

8 CHB V, 438-440; ‘edoch, soo neffens het Nieuwe Bildt en ’t voorsz. Slyck eenige contraversie voorvalt, is mede geresolveert, dat de vercopinge van deselve twee perchelen sal worden opgehouden, ter tijt toe de differenten, dien aengaende, bij den Hove sullen sijn getermineert, ’t welke ten einde op het spoedichste solde mogen geschieden, is des Landschaps Advocaet gelasticht, alle devoiren aen te wenden, ten eynde de protesten, rede gemoveert ende noch te moveren, ten spoedichsten in state van visie te brengen; ende worden de Heren van den Rade Provinciael versocht, deselve ten spoedichsten te termineren;’ de ‘Conditien en voorwaarden’, ook van de verkoop van de ‘landen, die de meyers bij weygeringe van de betalinge der versochte drie jaer huyr tot een propyn geraken sullen te verlaten’, *ibidem*, 440-443 (8 dec. 1637).

9 Sannes, *Geschiedenis* I, 232 en 469-473.

10 SSO II, 473a-474a; TR, SHA inv.nr. 370.

door middel van de oprichting van een ‘camer van judicature in pachtsaken’; verkoop van ten minste twintig kloostersaten in elke grietenij en het opstellen van de consenten van het lopende jaar. Bovendien werd een overzicht van de inkomsten en uitgaven van het gewest gepresenteerd. Zo langzamerhand had de Raad namelijk genoeg inzicht in de chaotische Friese financiën gekregen om te kunnen aantonen dat er écht een structureel tekort was. De inkomsten bedroegen zo’n twee miljoen en de uitgaven tweeënhalf miljoen, zodat er op jaarbasis een tekort was van een half miljoen gulden (zie tabel 9 en bijlage 3).<sup>11</sup> En dan te bedenken dat bij de uitgaven alleen de verplichtingen jegens de Generaliteit en de rentebetalingen zijn meegerekend, en niet de kosten van het Friese overheidsapparaat, zodat het tekort in werkelijkheid nog veel groter zal zijn geweest.

**Tabel 9 Staat van jaarlijkse inkomsten en uitgaven van Friesland, 1637**

| Inkomsten                    |           | Uitgaven                   |           |
|------------------------------|-----------|----------------------------|-----------|
| floeren                      | 800.000   | Staat van oorlog 1621 vlg. | 1.404.000 |
| havenpachten                 | 323.050   | repartitie compagnie baron |           |
| beestiaal                    | 89.570    | Charnace                   | 30.000    |
| turf en brandhout            | 26.390    | Friese quote               | 513.119   |
| gemaal                       | 241.725   | losrenten                  | 303.088   |
| ingebrouwen bieren           | 16.658    | lijfrenten                 | 200.732   |
| grove waren etc.             | 49.000    |                            |           |
| officiegeld                  | 17.800    |                            |           |
| klein zegel                  | 18.779    |                            |           |
| te collecteren vijf specien  | 300.000   |                            |           |
| 56ste en 30ste penning       | P.M.      |                            |           |
| stuivergeldten verpachte     |           |                            |           |
| middelen                     | 24.000    |                            |           |
| domeinen en kloostergoederen | 40.000    |                            |           |
| propijnen                    | P.M.      |                            |           |
| Totaal inkomsten             | 1.946.972 | Totaal uitgaven            | 2.450.939 |
|                              |           | Totaal inkomsten           | 1.946.972 |
|                              |           | Jaarlijks tekort           | 503.967   |

Bron: bijlage 3.

Van der Capellen wilde de genoemde punten nog vóór het Kerstreces realiseren, maar dat lukte bij lange na niet. Sinds 9 december stond hij er alleen voor; pas op 4 januari zou er versterking van een andere raadsheer komen. Dat op 17 december de stadhouder weer in Leeuwarden terugkeerde – deze was sinds 22 mei afwezig ge-

11 Ook in afschrift in TR, SHA inv.nr. 370.



weest – maakte weinig verschil, want Hendrik Casimir liet zich meer dan eens excuseren om in het Collegie mee te vergaderen en hield zich voortdurend op de achtergrond. Maar het grootste probleem was en bleef de afwezigheid van een groot aantal volmachten. Vaak waren er vrijwel geen volmachten op het Landschapshuis te vinden, ondanks of juist dankzij de aankondiging dat de Raad er zou komen om de voortgang van de besluitvorming te bespreken. Weliswaar hadden de volmachten in dit jaargetijde veel last van ‘herde weder en grooten snee’ (wat ook gold voor eventueel te zenden soldaten), maar dat leek minder te gelden voor de reis naar huis dan voor de terugreis naar Leeuwarden. Daar stond tegenover dat de Landdag formeel al sinds 27 april 1637 bijeen was, en voor menige volmacht uit perifeer gelegen grietenijen was de aanwezigheid van één of twee dagen per week – helaas waren niet alle volmachten op dezelfde dagen aanwezig – gedurende zo’n lange periode een hele opgave. Van half december 1637 tot half januari 1638 was het Landschapshuis zo goed als verlaten. Ook daarna waren de volmachten – die op 3 januari waren beschreven – nog wekenlang bij lange na niet voltallig, en spraken velen bij aankomst al van vertrekken, ‘als off heur ’s lants regieringe niet en raecte’. Een en ander gold ook voor het Mindergetal en zelfs voor Gedeputeerde Staten, die geacht werden elke dag te vergaderen.<sup>12</sup>

Desondanks trachtte Van der Capellen de beraadslagingen gaande te houden.<sup>13</sup> Met Gedeputeerde Staten lag hij in de clinch over het in zijn ogen veel te trage uitvoeren van de Statenresoluties ten aanzien van de middelen en de betalingen aan de Generaliteit. Zo kwamen de propijnen van de kloostermeiers, die al met Kerstmis betaald hadden moeten zijn, ‘zeer slap’ binnen, maar Gedeputeerde Staten waren niet te bewegen soldaten te sturen. Toen hij op 10 januari 1638 werd geïnformeerd dat van de 89 kloostermeiers in Ferwerderadeel nog maar 20, en van de 59 in West-

12 Intussen ontving Hendrik Casimir brieven in verband met de magistraatsbestelling in de steden. Zo kreeg hij op 22 dec. 1637 van H. van Hittingha uit IJlst het advies dat burgemeester Bockema en Anne Hoijses geen geschikte kandidaten waren, omdat zij ‘mede principale belhamels zijn geweest van de nieuwe veranderinge der magistraten hier over twee jaren geschiet’. Van C. van Heerman en J. Veldtriel uit Dokkum kreeg hij informatie dat de juiste kandidaten ‘van kintsbeen in de gereformeerde religie opgevoet’ waren en de anderen geen ‘lieden van faetsoen’ waren, die ‘het huijs van Ætsma altijd als slawen gedient’ hebben. Zij zijn ‘ooch van de troublen hoofden geweest ende hebben het volck aengevoert tegen haere wettelijcke magistraeten ende hoge overheijt volgens de lessen van haere meesters Ætsma’. Gerrijt Harmens ‘moet in sijn hart een papist sijn ende aflaet van den enen paep ofte van den anderen ontfangen hebben, de kercke ende het gemeene beste afbreuck te mogen doen, want in den eerste veranderinge heeft hij hem Arminiaens gehouden, ende is daer bij gebleven ter tijt toe Dominus Vincentius [Hempenius] van zijn predickstoel geiaegt is geworden duer het beliewen van zijn meester Ætsma, wien de selwige gesellen alle te saemen ad nutum onderdanich ende gehoorsaem waeren. Wt deesen ende andere saecken meer zal U Ed. believen te verstaen, hoe haest de goede saecke wederomme soude conen draijen tot een verkeerde regieringe, bij aldien dusdanige instrumenten de regieringe mochten gelaeten worden, want de dijuwel is noijt gerust om sijn saet te saeijen’; KHA, AHC inv.nr. 111.

13 Aan Hendrik Casimir ‘in ’t leger’ schreef Van der Capellen op 3/13 jan. 1638: ‘De gemiscontenteerde hebben haer van de lantsdagh meesten tijt geabsenteert gehadt ende toonen niet anders als alleene met exclusae van haer partij te willen compareeren ende regeeren. Soo veel doenlick sullen wij alle nieuwicheden ende veranderingen tegengaen, maer onse macht is swack, sijnde niet dan twee Geldersche compagnien in ’t lant’; KHA, AHC inv.nr. 102.

dongeradeel veel minder dan de helft de propijnen betaald hadden, maakte hij zoveel misbaar dat ogenblikkelijk twee sergeanten met elk 24 soldaten naar beide grietenijen gestuurd werden, die op kosten van de kloostermeiers in herbergen in Ferwerd en Holwerd ondergebracht werden. Drie dagen later hadden in Ferwerderadeel 28 en in Westdongeradeel ook 28 meiers betaald en veel anderen de halve propijnen. Daarop werden op voorspraak van de grietmannen van beide grietenijen (Epo van Douma en Douwe van Aylva) de soldaten teruggeroepen, op belofte dat spoedig alles betaald zou zijn, ondanks het slechte weer, waardoor veel meiers 'van heur goet geen gelt weten te maken'. De twee sergeanten rapporteerden dat de manschappen door de hevige sneeuwval een zware tocht hadden gehad, en de eerste avond vooral in Ferwerd nogal 'moetwillig' in eten en drinken waren geweest. Een en ander had onder de bevolking veel kwaad bloed gezet. In Ferwerd waren ze zeer vijandig bejegend door secretaris Aysma. Kort na het inrukken van de soldaten had Henricus Busch, predikant te Nes, op de rechtsdag in Ternaard hevig gescholden op het sturen van de soldaten. Het was het werk geweest van grietman Aylva, zo had hij beweerd, en 'dat daarvan 60.000 gulden aan verteringen alhier souden gaan voor baker, brouwer en andere'. Door anderen in het gezelschap was geroepen dat men de 'schelmen' (de heren van de Raad) dood moest slaan. Busch werd voor Gedeputeerden, stadhouder, Raad van State en grietman Aylva geroepen. Hij bekende schuld, werd op het Blokhuis gebracht en enkele dagen later op borgtocht vrijgelaten.

Nu de Raad van State ruim een jaar in Friesland had gezeten en het functioneren van het Friese politieke bedrijf van zeer nabij en zelfs van binnenuit had meegemaakt, was het volstrekt duidelijk dat er met de Friese Landdag weinig of niets te bereiken viel, of de Raad nu hoog of laag sprong. Het stond voor Van der Capellen en andere heren van de Raad van State dan ook als een paal boven water dat ingrijpende bestuurlijke hervormingen absoluut noodzakelijk waren. De invoering van de middelen en andere met veel pijn en moeite door de Raad tot stand gebrachte maatregelen in dit 'ongestadige' gewest zouden immers met één pennestreek teruggedraaid kunnen worden zodra de heren de hielen hadden gelicht. Ook 'de goede patriotten oordelen dat sonder redres van abusen hier niet bestendigs blijven sal'. Onder de zittende volmachten gingen al stemmen op dat de middelen voor het reeds aangebroken jaar 1638 opnieuw moesten worden vastgesteld door de nieuwe Landdag, en dat de volmachten daartoe van hun 'gemeenten' – die als vanouds hier niets voor voelden – toestemming moesten hebben. Er zouden dan weer volmachten worden gekozen die aan hun achterban de afschaffing van de middelen hadden beloofd. Het gehele werk van de Raad zou dan volledig op losse schroeven komen te staan en men zou van voren af aan moeten beginnen. Dat zou een ramp zijn, niet alleen voor Friesland, maar voor de gehele Republiek, want dan was niet onwaarschijnlijk dat de andere gewesten het voorbeeld van Friesland zouden volgen, met alle gevolgen van dien.

Tijdens het Kerstreces had Van der Capellen een stuk geschreven over de nood-

zakelijke bestuurshervormingen, dat hij ook aan de stadhouder had laten lezen, en waarover de huidige Landdag een besluit diende te nemen.<sup>14</sup> Toen op 13 januari bleek dat de volmachten moeilijk bijeen te krijgen waren en vele aanwezigen huiswaarts wilden gaan om niet terug te keren (men was van mening dat de tijd gekomen was om een nieuwe Landdag uit te schrijven), werden zij in allerijl opgetrommeld. In de plenaire vergadering las Van der Capellen de nieuwe propositie voor, waarin in heldere, rake en niet mis te verstane bewoordingen de politieke inertie aan de kaak werd gesteld.<sup>15</sup> Gehekeld werden de veel te lange en dus kostbare Landdagen, het prevaleren van eigenbelang boven algemeen belang, de misbruiken die gepraktiseerd werden ‘onder schijn van voorstant van de Vrijhey’, en het vergeven van ambten niet aan de meest bekwame kandidaten, maar ‘na dat de cuyperie best ghedreven kan worden’. Er waren zelfs ‘verscheydene aensienlijcke Ingesetenen’ die liever hun bezit wilden verkopen en vertrekken dan in deze provincie te blijven, omdat ze bevreesd zijn ‘dat dese passien om eygen eere en baet noch eyndelijck sullen uytbarsten tot henluymden totale oppressie, openbare Vijantschap ende bloetstortinghe’.<sup>16</sup>

14 JN, woensdag 3/13 jan. 1638: ‘Sijnde bij de heer van Capellen uit de stukken voor desen overgelevert en enige concepten van reformatie van regeringe getrocken sodanige pointen daarna een Reglement tottet kiezen van volmachten, afdoen vande procuratien, en besoigneren op de Landdagen, ook vasthoudinge van de gemene lopende middelen, en beneficiëren van dien, mitsgaders tvergeven van ampten, en daervan te weren de grietluiden, vermits seker tractement, soude dienen gemaect en vastgesteld te worden. Is daarop ook met SG gecommuniceert, en daervan dubbelt aen deselve gegeven, om te examineren, met d’een en d’ander ook te communiceren, en alsdan naerder te letten wat daerin ten gemenen beste deser provincie voorts sal dienen gedaen te worden’. In het stadhouderlijk archief bevindt zich een eerder concept, ongetwijfeld afkomstig van de Raad van State, met in de marge enkele amendementen waarschijnlijk van de stadhouder, alsmede drie andere concepten met kanttekeningen, die meer overeenkomen met het reglement zoals dat in 1640 werd aangenomen. Op een vrijwel gelijklopend afschrift van de ‘pointen’, zoals die op de Landdag gepresenteerd zouden worden, is in margine geschreven ‘bij w. Sijne Excell. Grave Hendrick van Nassau selver geconcipeert anno 1640’; TR, SHA, inv.nr. 321 (in omslag ‘1640’). Zie voor de bovengenoemde ‘stukken voor desen overgelevert’ hoofdstuk 6 noot 84. Tot de ‘concepten van reformatie van regeringe’ kunnen vier anonieme en ongedateerde stukken worden gerekend (TR, SHA inv.nr. 370). De ‘Memorie van eenige andere voorslaghen’ komt ook in het Journaal van de Raad van State voor, zie hoofdstuk 7 noot 28. De ‘Provisionele voorslagh, om naar behoren in de respectieve grietenijen en dorpen de stemmen op te nemen’ is onvoltooid. Het ‘Project ende opstel van eenige pointen ... tot redres van den gemeenen staet deser provincie’ is uitvoeriger. Enkele punten: geregistreerd moeten worden alle ‘schotschietende plaetsen’, die ‘sedert 40 of 50 jaeren herwaerts de possessie hebben gecontinueert, toebehorende edelen ende eijgenen, t’sij papisten ofte gereformeerden, omme bij veranderinge van eijgenaer of desselfs religie van haer recht niet versteken te worden’. Niemand behoort te compareren, ‘ten sij hij effective in bonis heeft ten minsten 10.000 gulden ... ende dat hij boven de vijftientwintich jaeren out sal moeten sijn’. In een tweede ‘Provisionele voorslagh’ wordt geconstateerd ‘dat door d’ongeregelde sucht tot eijgen baet ende eere dese provincie dus lange grooten ondienst heeft ontfangen, ende alsnoch in onrust gehouden wordt, met vreemde onderkruipingen, ligues ende scheuringe der leden, die meest in Oostergoe ende Westergoe in swanck gaen, bij faulte van goede ordre int vergeven van ambten’, en dat ‘daertegens soo veel mogelijk dient versien te worden’. Zo moet voor ambulatoire ambten een termijn van drie jaren gelden en zal iemand alleen om wettige redenen uit zijn ambt worden ontzet. De ‘buijtenlantsche’ ambten mogen maximaal zes jaar bediend worden, ‘in conformité van andere provincies’. In Oostergo en Westergo moeten de ambten worden gedistribueerd zoals in Zevenwouden gebruikelijk is. Gedeputeerde Staten moeten ‘pertinente registers’ opmaken van ‘alle soodanige plaetsen ende personen als naar ordre van ’t lant gequalificeert gevonden worden om stemminge te doen tot volmachten ten lantsdaghe’.

15 TR, SHA inv.nr. 370.

16 Ook bij SSO II, 581a-581b; TR, SHA inv.nr. 70-17.

Vervolgens las Van der Capellen het door hem opgestelde hervormingsvoorstel voor,<sup>17</sup> dat uit 39 punten bestond. We noemen hier de belangrijkste. De Landdag mag alleen door Gedeputeerde Staten worden beschreven. Dat moet elk jaar gebeuren tegen 1 februari, en de Landdag mag niet langer dan zes weken duren. Zo nodig mag voor niet meer dan veertien dagen een extraordinaris Landdag uitgeschreven worden (1). Alle schotschietende plaatsen, die vanouds recht tot stemming hebben gehad en in eigendom zijn van edelen en eigenerfden, dienen te worden geregistreerd. De registers worden op ieder dorp door de dorpsrechter bewaard, 'om in het stemmen daarop te letten', en een afschrift moet ter beschikking van Gedeputeerde Staten worden gesteld (2). De stemceduls (hier in de betekenis van schriftelijke last- of kennisgevingen van de eigenaars van schotschietende plaatsen<sup>18</sup>) moeten op de dag van de stemming in aanwezigheid van de dorpsrechter worden ondertekend, waarbij de meeste stemmen zullen 'prevaleren'. Daarbij dient op elke stemcedul door een Gereformeerd predikant of twee ouderlingen aangetekend te worden dat de betreffende eigenaar een vijand is van de Spanjaarden en een liefhebber van de Gereformeerde religie (3). Papisten (van doopsgezinden en andere protestantse dissenters werd niet gesproken) en meiers van klooster- en kerkelanden mogen niet stemmen of zich in de kerken waar de stemmingen worden gehouden zelfs maar laten zien, op straffe van 25 goudgulden (4). Predikanten en voogden van gast- of weeshuizen kunnen voor hun pastorieën en landerijen slechts één stem uitbrengen (6). De volmachten van Het Bildt (dat als grietenij deel uitmaakte van Westergo) hebben op de Landdag alleen het recht mee te praten over consenten en belastingkwesties en mogen zich verder niet bemoeien met andere zaken (8). Op de Landdagen worden alleen edelen, eigenerfden en stadsregenten toegelaten. Zij moeten belijdend lidmaat zijn van de Gereformeerde religie en een door de ontvanger-generaal ondertekende acte kunnen overleggen, waaruit blijkt dat hun grietenij of stad de bijdrage 'in 's Landts middelen ende contributien' tot 1 november van het voorafgaande jaar betaald heeft (9). De volmachten dienen ten minste 24 jaar oud te zijn en een bepaald minimum aan pondematen in bezit te hebben.<sup>19</sup> Verder moeten eigenerfden hun recht van eigenerfde kunnen bewijzen tot in de tweede graad (10). In de procuraties van de volmachten moet de clausule worden opgeno-

17 'Voorslag in gevolge van de propositie bij de Raad van State gedaan op den 13/23 jan 1638 in de vergaderinge vande EMH Staten van Friesland voorgelagen tot wegneming van de abuisen stabilisement van eene wettelijke regeringe behoudenisse vande diergekochte vrijheit en eens aangenomene christelijke gereformeerde religie, en voorts de gemene welstant en rust deser provincie'; ook bij SSO II, 581b-583b.

18 Zie hoofdstuk 8 noot 85.

19 In het voorstel, zoals dat op de Landdag werd ingebracht, werd dit niet gespecificeerd, wel in een eerder concept (zie noot 14): zij moesten in de hoge kwartieren 30, in de lage 20 en in de Wolden 10 floreen schieten volgens de limietscheiding van 1634 (zie hoofdstuk 4 noot 72), waarbij de stadhouder suggereerde 'NB. in plaats van 30 floreen een besloten plaats schietende omtrent 20 floreen'. Bovendien moesten de volmachten van de Steden gegoed zijn voor ten minste 6000 gulden. Daarbij gaf de stadhouder in de marge 'te bedencken off niet beter sij dat in plaats van de 6000 g. gesteld werde: gequalificeert volgens de respective reglementen der Steeden, bij den Raedt van State gemaect ende bij Haer Hoochm. geapprobeert'.

men dat zij beloven om dit Reglement na te komen en te helpen nakomen en de ingewilligde en nog in te willigen middelen te handhaven (11). Alle procuraties worden voortaan volgens een vast formulier opgemaakt (12). Stadhouder en Gedeputeerde Staten zijn verplicht te controleren of de procuraties conform dit Reglement zijn en doen van dit onderzoek binnen drie dagen na inlevering uitspraak (13). Tegen deze uitspraak kan in beroep worden gegaan bij Gedeputeerde Staten en twaalf beëdigde Reviseurs, geloot uit de volmachten van de oude Landdag, alsmede twee uitgelote Raadsheren. Gezamenlijk buigen zij zich over het beroep en doen na drie dagen uitspraak (14, 15, 16). Volmachten mogen, nu de Landdag niet langer dan enkele weken zal duren, zich niet laten substitueren. De stemmen van absente volmachten zullen als vóórstemmend worden gerekend (17). Personen die geld trekken 'uyt 's Landts kiste', ook schrijvers (van compagnieën) en collecteurs, alsmede grietenij- en stadssecretarissen, mogen geen volmacht ten Landdage zijn of Gedeputeerde of Rekenmeester worden (18). Bij het begin van de Landdag zullen de volmachten door Gedeputeerde Staten worden beëdigd.

Na opening van de Landdag worden door Gedeputeerde Staten de op de Landdag te behandelen onderwerpen (de 'propositie') ingebracht. De generale petitie van de Raad van State moet echter met voorrang worden behandeld, totdat de consenten zijn gedragen (19, 20). Bij het begin van de Landdag moet er een door de Rekenmeesters opgemaakte staat van inkomsten en uitgaven beschikbaar zijn en moeten de rekeningen van de ontvanger-generaal tot de eerste november van het voorafgaande jaar gesloten zijn (21). Gedurende de beraadslagingen betreffende de consenten zal niemand van de Landdag mogen vertrekken, op boete van 50 goudgulden (22). De resoluties, genomen bij eenparige of de meeste stemmen in de respectieve Kamers en 'Staetswijse' op de Landdag als geheel, moeten in elke Kamer ondertekend worden door twee volmachten en door de landssecretaris in de gebruikelijke volgorde van stemmen. Wie weigert te tekenen (bijvoorbeeld omdat hij tegen de resolutie is) zal van de Landdag worden verwijderd en door de procureur-generaal bij het Hof worden aangegeven om hem inhabiel te laten verklaren op Landdagen te compareren (23). Ambten mogen alleen aan bekwame personen worden opgedragen. Daartoe dienen alle misbruiken, die dit beletten, zoveel mogelijk weggenomen te worden, 'specialijken d'ongeregelde verteringen, ongeoorloofde verbintenissen, lichtveerdige beloften, ende andere quade practijken daer mede de Kuperijen (soo men 't noemt) gedreven worden' (24). Degene die door corruptie in het dingen naar een ambt zijn stem beloofd heeft, zal bij het Hof worden aangeklaagd teneinde onbevoegd te worden verklaard om volmacht ten Landdage te kunnen zijn (25). Alle ambulatoire ambten en commissies zullen worden bekleed voor drie of vier jaar (26). Volmachten, die op de Landdag zijn gekomen door beloften geen nieuwe, 'onnodige' belastingen op te zullen leggen, door te beweren dat het overheidsgeld verkwest en slecht beheerd wordt, en door het zwart maken van volmachten die wél met de middelen instemmen, moeten van de Landdag geweerd

en als vijanden van het Land gestraft worden (27, 28). Alle ambtenaren moeten bezweren dat zij alles in het werk zullen stellen om de ingevoerde middelen te handhaven (30). Gedeputeerde Staten zullen nooit als college met reces mogen gaan en elke dag moeten er ten minste zes Gedeputeerden present zijn (32). Alleen de volmachten die op de Landdag aanwezig zijn geweest krijgen vacaties (presentiegelden) uitbetaald, en wel voor maximaal zes weken voor de ordinaris en twee weken voor de extraordinaris Landdagen (35).<sup>20</sup>

Opvallend is dat er geen enkele maatregel werd voorgesteld om de grietmannen van de Landdag te weren of op een andere wijze hun macht te breken. Van der Capellen had het overwogen,<sup>21</sup> maar zal er van hebben afgezien om de haalbaarheid van zijn voorstellen te vergroten. In de tweede plaats valt op dat er in vergelijking met de mislukte hervormingen van 1627 veel minder nadruk ligt op de bestrijding van kuiperijen en veel meer op het functioneren van de Landdag. De achterliggende gedachte zal zijn geweest dat strengere regels en grotere duidelijkheid in de procedures vanzelf minder gekuipten gevolg zouden hebben. Overigens werd de belangrijke bepaling dat de volmachten voortaan zonder last of ruggespraak moesten compareren, vastgelegd in het ontwerp-formulier voor de procuraties (artikel 12), waarin expliciet werd vermeld dat de volmachten de middelen moesten handhaven en verder 'sonder enige ruggespraak, substitutie of restrictie' moesten worden afgevaardigd.

Overigens bevindt zich in het stadhoudelijk archief nog een eerder en ongedateerd concept, afkomstig van de Raad van State,<sup>22</sup> met in de marge in pen en potlood enkele amendementen en aanvullingen, ongetwijfeld van de hand van de stadhouder. Het bevat belangrijke bepalingen die niet in het definitieve voorstel aan de Landdag werden opgenomen. Zo werd in dit concept bepaald dat sates, die in de hoge kwartieren niet tenminste tien, in de lage vijf en in de Wolden twee of tweeënhalf floeren schieten (aan floerenbelasting betalen) 'voor gheen schotschietende, ende stemhebbende plaetsen sullen gehouden worden'.<sup>23</sup> De stadhouder kwam met het voorstel dat volmachten in de grietenij waarvoor ze gekozen werden, ook hun 'fixum domicilium' moesten hebben, dus woonachtig moesten zijn. Opvallend is ook de bepaling, dat voor de ambtenbegeving in Oostergo en Westergo een reglement moet worden beraamd zoals dat in Zevenwouden is ingevoerd. Ten slotte vroeg de stadhouder zich af of de grietmannen van de op de Landdag te ver-

<sup>20</sup> Verder werd door Van der Capellen nog voorgesteld om de volmachten, die 'goede ijver ende dienst' hebben bewezen met 'het redden van haar Vaderland' door mee te werken aan de invoering van de middelen en het besluit om kloosterlanden te verkopen, admissibel en 'inreprochabel' (verschoonbaar) te laten verklaren voor de komende Landdagen, wat inhield dat zij als volmachten toegelaten mochten worden, ofschoon zij (bijvoorbeeld als rooms-katholiek of kloostermeier) niet aan de voorwaarden voldeden om toegelaten te kunnen worden.

<sup>21</sup> Zie noot 14.

<sup>22</sup> Het handschrift van de hoofdttekst is onmiskenbaar dat van Eyckbergh, secretaris van de Raad in Friesland.

<sup>23</sup> Art. 18; volgens de limietscheiding van 1634, zie hoofdstuk 4 noot 72.

delen ambten uitgesloten zouden kunnen worden, of in elk geval van het ambt van Gedeputeerde Staat.<sup>24</sup>

De Raad verzocht de Landdag een commissie in te stellen om de voorstellen in eerste instantie te beoordelen en een advies uit te brengen aan de kwartieren. Daarnaast werd in overweging gegeven om buiten de Landdag om ook het oordeel te vragen van een aantal gekwalificeerde edelen en eigenerfden. Een en ander had heel wat voeten in de aarde. Dat kwam vanwege de chronische afwezigheid van nu deze en dan gene volmacht, vooral in de Kamers van Oostergo en Zevenwouden (er werd weer flink bedreigd met het sturen van soldaten) en door de grote verdeeldheid onder de volmachten over de voorstellen. Elk bezoek van de Raad aan het Mindergetal of aan de Kamers begon dan ook steevast met 'beklag over 't langzaam voortgaan der besogne' en over de afwezigheid van vele volmachten.

Westergo en de Steden kozen na veel heen en weer gepraat gecommiteerden en na enig geruzie werd dit ook gedaan door Oostergo.<sup>25</sup> Westergo en de Steden waren bereid een aantal edelen en eigenerfden op te roepen, maar dan slechts een beperkt aantal van de meest gekwalificeerde (dus de rijkste, mits gereformeerd) en ondertussen wilden ze alvast beginnen met de beraadslagingen over de voorstellen. Oostergo daarentegen was op dit punt sterk verdeeld, de volmachten spraken 'dat-tet in heur Camer al wilt werck is'. De meesten wilden aanvankelijk dat alle edelen en eigenerfden, zonder een minimumeis te stellen aan goeieheid, hun grieven en klachten zouden kunnen inbrengen. Het was immers een kwalijke zaak, zo sprak Tjalling van Eysinga, die zich in dit kwartier als altijd behoorlijk liet gelden, dat 'den eenen Officier den anderen soude willen reformeren'. Pas wanneer de klachten van de buitenstaanders aan een nauwgezet onderzoek zouden zijn onderworpen, wilden ze gaan delibereren over het voorstel van de Raad. Een grote minderheid was echter van mening dat dit alleen maar chaos zou kunnen veroorzaken en de Raad was het hier mee eens. Sommige volmachten, zo rapporteerde de Raad aan Den Haag, waren namelijk nog steeds afhankelijk van de gunsten van katholieken en kloostermeiers, en deze volmachten probeerden door hun onmogelijke voorstellen de zaak te dwarsbomen. Anderen dachten juist van de uitsluiting van katholieken en kloostermeiers te kunnen profiteren. In elk geval werd er al druk gekuipd om de zetels van de volmachten op de volgende Landdag. Overigens wilden de volmachten van Oostergo, tot verbazing van de Raad, in tweede instantie toch liever 'alles laten so alst nu is', afgezien van de maatregelen tegen te lange Landdagen.<sup>26</sup>

<sup>24</sup> Zie tevens noot 19.

<sup>25</sup> Voor Westergo: Ulbe van Aylva (zoon en in 1639 opvolger van Epe, grietman van Baarderadeel) en Regnerus Bruynsma (oud-secretaris van Hennaarderadeel), voor de Steden: dr. Jacobus Hilbrants van Harlingen en oud-raadsheer Gellius Jongestal en voor Oostergo: Tjalling van Eysinga (als substituut voor grietman Epo van Douma van Ferwerderadeel) en Hebbe Taekes Wolckama van Leeuwarderadeel.

<sup>26</sup> In het resolutieboek van Oostergo verklaarden de volmachten van dat kwartier op het punt van de reformatoire artikelen 'te persisteren bij de olde voet van regieringe dus lange alhier te lande gebruijckt, niettemin presenteren bereijdwillich te zijn, omme die middelen rede gearresteert te maintaineren ende beneficiëren om also te



Zevenwouden, dat voor de Raad tot dusver altijd de minste hoofdbreken had opgeleverd, vormde een probleem apart. In dit kwartier was niet de onderlinge verdeeldheid de grootste hindernis, maar juist de eensgezindheid. Zoals we gezien hebben hadden de volmachten – in casu de grietmannen – van Zevenwouden in 1635 afgesproken om de ambulatoire ambten waarover hun kwartier de beschikking had volgens een vaststaand rooster, een ‘almanak’, te verdelen. Het resultaat hiervan was dat de overwegend niet-adellijke grietmannen het in dit kwartier volledig voor het zeggen hadden gekregen en dat de kuiperijen om de ambten hier tot het verleden behoorden. Geen wonder dat ‘die van de Wolden schijnen te vreesen de Reformatie, om de Grietluiden ende heuren Almanack van d’Ampten niet te kort te doen’. Op 2 februari namen de volmachten van Zevenwouden dan ook unaniem een resolutie aan, waarbij zij de voorstellen van de Raad van de hand wezen. Zij beweerden ‘dat sij in heur Ghoe enig en in ruste sijn, en dat heur dit werk daarom niet en raakt’, met belofte evenwel dat zij alle moeite zouden doen om de middelen ook in de toekomst te handhaven en de gewone Landdagen niet langer dan zes weken te laten duren.<sup>27</sup> Vervolgens bleven zij, met het slechte weer als bondgenoot, lange tijd weg van de Landdag.

Er werd door de Raad ook nog een ‘Memorie van eenige andere voorlagen’ naar voren gebracht, die blijkbaar afkomstig was uit de koker van de edelen en eigenerfden die zich al veel eerder tot de Raad hadden gericht. In dit voorstel compareren voor de grietenijen geen gekozen volmachten op de Landdag, maar alle edelen en eigenerfden die zich daartoe geroepen voelen en die in enige grietenij ‘gequalificeert ten regarde van de religie ende goederen’ zijn. Zij komen uit eigen hoofde, dus zonder procuratie, en verblijven geheel op eigen kosten. Ongeacht het aantal personen dat op komt dagen heeft elke grietenij twee stemmen: één voor de edelen en één voor de eigenerfden.<sup>28</sup> De motivatie was om de ‘regeringe te reduceren (sic) ende te behouden op den ouden voet, recht ende lustre van de orginaire Staten, bestaende in de landen uyt Edelen ende Eygenerffden’. Aldus zouden problemen die het gevolg waren van de veelvuldige wisseling van volmachten voorkomen, lange Landdagen vermeden en misbruiken weggenomen kunnen worden. Schuldig aan deze misbruiken zijn immers degenen die de ‘gemeenten’ op het platteland proberen te verleiden ‘met maeltijden, verteeringen, verbintenissen, dreygementen ende allerhande practijcken, die in andere provincien ongehoort sijn’, om op die wijze ‘door stemminge van de rouwe gemeente voor een jaer op den Lantsdagh gecommitteert te worden’. Wanneer daarentegen alleen de rijkste edelen en eigenerfden, die onder

mogen maken corte lantsdagen’; TR, GBF inv.nr. 1805 z.f. (15 febr. 1638).

<sup>27</sup> Afschrift in TR, SHA inv.nr. 370.

<sup>28</sup> De ‘Memorie’ (2 febr.; ook in TR, SHA inv.nr. 370) blinkt niet uit in helderheid en is duidelijk niet door de Raad opgesteld. Onduidelijk is bijvoorbeeld of dit voorstel inhield dat in bijvoorbeeld de Kamer van Oostergo, waar elf grietenijen waren, nu 22 stemmen werden uitgebracht, elf voor de edelen en elf voor de eigenerfden, of dat de grietenijen als geheel bleven stemmen. De praktijk was tot dusver dat ook ‘halve’ grietenijen konden stemmen, en dat betekende dat er inderdaad 22 stemmen werden uitgebracht.

de goegemeente genoeg gezag en prestige hebben en dat niet hoeven te bewijzen door onder de 'rouwe gemeente' stemmen en gunsten te verwerven, tot de Landdag worden toegelaten, worden deze problemen voorkomen.

Ook de heren van de Raad zullen het onbestaanbaar hebben geacht dat de meeste Friese regenten, om zich in hun positie te kunnen handhaven, van jaar tot jaar geheel afhankelijk waren van het rapaille, kortom, van 'democratie' in de zeventiende-eeuwse, pejoratieve betekenis. Uit hun brieven aan de collega's in Den Haag en aan Frederik Hendrik – geïnspireerd in het journaal van Eyckbergh – blijkt dat dit 'aristocratische' voorstel hun voorkeur had, 'ten besten van de provincie', ongetwijfeld omdat Friesland dan in politiek opzicht meer in de pas zou lopen met de overige gewesten. Gerapporteerd werd verder dat vele volmachten 'in 't particulier' zeiden dat zonder politieke hervormingen de ingevoerde middelen geen overlevingskansen hadden, en dat door het volk, vooral in de steden, geroepen werd om reformatie in de plattelandskwartieren. Voor deze 'vox populi' bleven de volmachten, zodra zij op het Landschapshuis waren, echter zo doof als een kwartel. Van de edelen en eigen-erfden die in een eerdere fase met vrij vage voorstellen gekomen waren, werd overigens weinig meer vernomen. Op 10 februari kwamen twee edelen en een eigenerfde, Glins, Bootsma en Kingma,<sup>29</sup> bij de Raad om te vertellen dat ze blij waren met de hervormingsvoorstellen, en dat ze net als alle andere 'goede patriotten' hoopten dat de 'vuyle kuyperijen' eindelijk werden geweerd. Ze hadden wel eerder iets van zich willen laten horen, maar omdat 'sommige heur daarover bekladden metten naam van Doleanciers, dattet daarom is nagelaten, also vele wat scrupuleux sijn'.

Wekenlang werd over de voorstellen gesteggeld en werd door de Raad (of eigenlijk door Van der Capellen, die er van 18 februari tot 8 maart weer alleen voorstond) gelobbyd, zonder dat men een stap verder kwam. De meeste volmachten wilden de Landdag beëindigen en bleven in steeds groter getale weg. Er werden soldaten in gereedheid gehouden om absente volmachten van huis te halen, maar Gedeputeerde Staten voorkwamen dat ze werden gestuurd. Tussendoor probeerde Van der Capellen nog de aandacht van de volmachten te trekken voor het financiële tekort over het jaar 1637, en ried hij hen aan 'noch een goede partije kloostersaten te verkopen', maar het was vergeefse moeite.

Omdat de middelen beslist zekergesteld moesten worden, formuleerde de Raad op 1 maart een concept-resolutie betreffende het 'maintien der middelen'. Alle volmachten, ambtsdragers en de Gedeputeerden dienden een eed af te leggen op de handhaving en strikte inning volgens de lijsten van alle aangenomen en nog aan te nemen 's lands middelen en impositien' en de vervolging van alle overtreders en fraudeurs. Degenen die kwaad spraken van volmachten die met de invoering van de middelen hadden ingestemd, moesten onbevoegd worden verklaard om ambten te bekleden. Gedeputeerde Staten moest bovendien gelast worden om in de beschrij-

29 Waarschijnlijk Laes van Glins, Abbe van Bootsma en Saeckle thoe Kingma.

vingsbrieven voor de nieuwe Landdag de bepaling op te nemen dat de volmachten de ingevoerde middelen dienden te handhaven en dat de volmachten zonder last of ruggespraak moesten worden gekozen. Alleen volmachten die een procuratie konden overleggen naar het voorgeschreven model, mochten vergelijken.

Schoorvoetend werd de resolutie door enkele volmachten ondertekend, maar bij anderen – die ertoe geen last zeiden te hebben en volhielden dat het op de volgende Landdag moest worden behandeld – moest het voor de halsdeuren vandaan worden gehaald. De volmachten van Westergo verklaarden gebonden te zijn aan hun procuratie en durfden niet te tekenen omdat ze dan bij de ‘gemeente’ verdacht zouden worden gemaakt. Enkele ‘goetwillege’ volmachten van Oostergo spraken in privé-gesprekken de vrees uit dat zij na het vertrek van de Raad de kop van jut zouden worden, want er werd al rondgebazuind dat de Raad niet terug zou keren, en dan zou ‘de confusie groter vallen als oyt’. De volmachten van de Steden waren bovendien van mening dat ten plattelande de belasting op het gemaal slap werd geïnd, dat er tegen ‘sluycken’ (smokkelen) niet werd opgetreden, en dat er op het platteland nog ‘ongeprivilegieerde’ wagen functioneerden. De grootste ergernis wekte het feit dat de molens op het platteland, die per halfjaar geen driehonderd gulden voor het gemaal opbrachten, gewoon doormaalden en niet, zoals bepaald was, buiten werking werden gesteld. Daarom weigerden de volmachten van de meeste steden te tekenen. Zij verklaarden ‘dat dit het werk is van de nieuwe landdag, want dat zij de middelen voort jaar 1637 hebben ingewilligt, en dat de volgende voor dit jaar sulks ook moeten doen’. Enkele steden werden omgepraat, maar Leeuwarden, Bolsward, Sneek en Harlingen bleven weigeren.<sup>30</sup>

Op zaterdag 10 maart 1638 verklaarden de heren van de Raad – inmiddels was Van der Capellens collega Hillebrant Gruys in Leeuwarden gearriveerd – naar Den Haag te zullen vertrekken om daar rapport te doen. De Landdag van 1637 werd eindelijk gesloten. Samen met de Gedeputeerden en de stadhouder – die nu ook zou vertrekken – werd de beschrijvingsbrief voor de nieuwe Landdag (die op 2 april zou beginnen) en het formulier van de procuratie conform de resolutie opgesteld.<sup>31</sup> Die resolutie was op dat moment door alle volmachten ondertekend, behalve door die van de genoemde steden en vier grietenijen in Oostergo. Afgesproken werd dat op elk van de weigerachtige volmachten een tiental soldaten zou worden afgestuurd; de soldaten vertrokken nog die middag.

’s Zaterdags en ’s zondags werd op de valreep nog van alles door de Raad geregeld. Enkele steden, Leeuwarden voorop, waren niet tot tekenen te brengen voordat ze in de kwestie van de molens ‘satisfactie’ hadden gekregen. Daarom gaf de Raad opdracht aan een deurwaarder om in de gehele provincie met soldaten rond te

30 Afschrift in TR, SHA inv.nr. 370.

31 TR, GBF inv.nr. 2320 f. 52r (res. GS 10 maart 1638); CHB V, 443-445. In de beschrijvingsbrief werd expliciet verwezen naar de Statenresoluties van 22 febr. 1616 (tot wering van papisten) en 8 febr. 1637 (tot wering van kloostermeiers).

gaan, om van alle molens die het laatste halfjaar geen 300 gulden in het gemaal hadden opgebracht, de ‘spillen of ijsers’ (die dienden om de molensteen in gang te zetten) in beslag te nemen en deze op het Collegie te brengen. Daarop gingen Van der Capellen en Gruys naar het stadhuis van Leeuwarden, waar het stadsbestuur nogal sceptisch reageerde: zodra de heren van de Raad de hielen hadden gelicht, zo beweerden ze, zouden de Gedeputeerden de maatregel aan hun laars lappen, ‘tot al te grote kwetsinge der Steden, die de middelen wel opbrengen, en de landen niet’. Pas toen de heren van de Raad de verzekering gaven dat ze terug zouden keren, eventueel met soldaten, en ook aanwezig zouden zijn bij de aanstaande verpachting van de middelen, werd de resolutie door de Leeuwarder volmachten getekend. De dagen daarop volgden de andere weigerachtige grietenijen en steden.<sup>32</sup>

Op het laatste moment bleken Gedeputeerde Staten de heren van de Raad nog even te willen spreken. Ze bedankten de heren voor alle moeite die zij zich hadden getroost ‘ten gemeenen beste van de provincie’ en ‘redres van de verloopen saken’, maar verklaarden vooral gekomen te zijn om te vragen of de Raad hen niet in de steek wou laten. Zelf waren ze nog niet tot een krachtig optreden in staat – de intentie was er dus wel – en daarom werd de Raad dringend verzocht tegen de aanstaande Landdag opnieuw met enkele heren naar Leeuwarden te komen. Volgens secretaris Eyckbergh werd de Gedeputeerden daartoe ‘goede hope ende vertroostinge’ gegeven. ’s Avonds werd nog afscheid genomen van de stadhouder, die eveneens de hoop uitsprak dat de heren terug zouden komen. Op dinsdag 13 maart konden de heren Van der Capellen, Gruys en Eyckbergh dan eindelijk vertrekken. De dispensier, de bottelier en een bode bleven achter, met opdracht om ‘te vernemen wat hier passeert, en tselve over te schrijven’.

Aangekomen in Den Haag werd door Van der Capellen in de vergadering van de Staten-Generaal uitvoerig gerapporteerd wat door de Raad in Friesland was gedaan en wat er nog te doen stond. De verkopen van domeinen en dergelijke hadden ‘negen a tien tonnen gouts’ opgebracht, maar de koopsommen waren voornamelijk betaald met landschapsobligaties en achterstallige rente. Om de overige schulden af te betalen was het nodig om nog twee- à driehonderd kloostersaten te verkopen. De gemene middelen waren ingevoerd, maar Hunne Hoogmogenden werden er aan herinnerd dat dat ook in 1626, 1632 en 1634 gedaan was. Om te voorkomen dat de middelen opnieuw zouden worden afgeschaft, moest beslist ‘redres van regeringe’ plaatsvinden. Helaas was dit er nog niet van gekomen, tot groot verdriet van vele ‘goede patriotten’ binnen en buiten de Landdag, die met de Raad van mening waren dat ‘de regeringe blijvende opde tegenwoordige voet, niet bestendig soude wesen, nocte de resolutien en ordre int stuk van middelen en finantie beraamt on-

<sup>32</sup> Pas op 12 juni 1638 werd door Gedeputeerde Staten de eed op het ‘maintien der middelen’ afgenomen bij de grietmannen, magistraten en secretarissen, waarna de beëdigden het ‘Eedboek’ tekenden. In de eed werd, in tegenstelling tot de eed die de volmachten moesten afleggen, niet gestipuleerd dat deze slechts gold voor de duur van de oorlog; TR, GBF inv.nr. 2615.

verbrekelijk onderhouden worden, en ter contrarien, dat de jalousien, onenigheden en factien even sterk soudén continueren'. De moeizaam tot stand gekomen resolutie van 1 maart betreffende het 'maintien der middelen' was een stap in de goede richting, al moest nog maar worden afgewacht hoe een en ander in praktijk zou worden gebracht. Het werk van de Raad in Friesland was dus nog niet af, en de Staten-Generaal verzochten de Raad dan ook zo spoedig mogelijk terug te keren.

In de vergadering van de bijna voltallige Raad van State (Frederik Hendrik was aanwezig, maar Hendrik Casimir niet) werd Van der Capellen gevraagd 'dese reyse noch eenmaal voor den dienst van 't lant te willen doen', en door zijn 'goede ervarentheit de sake tot een goede uitkomste te helpen brengen'. Van der Capellen verklaarde zich daartoe bereid, op voorwaarde dat hij door enkele andere heren gesecondeerd zou worden, en dat er ook een 'heer van Hollant' bij zou zijn. Daarop werden aan Van der Capellen de Zeeuw Simon Schotte, die ook al eerder in Friesland was geweest, en de Rotterdammer Pieter Goutswaert toegevoegd.

Op 7 april kwamen Van der Capellen en Schotte in Leeuwarden aan. Goutswaert had gezegd wat later te komen, maar zou, ondanks vele boze brieven uit Leeuwarden, pas bijna twee maanden later arriveren. De Landdag was al begonnen en Gedeputeerde Staten waren druk bezig met het visiteren van de procuraties. Op verzoek van de Gedeputeerden waren de heren van de Raad er bij aanwezig, maar ze weigerden aan de beraadslagingen deel te nemen, al drongen ze er wel op aan dat de bepalingen genoemd in de uitschrijvingsbrief nu en in de toekomst in acht genomen zouden worden. De procuraties waren overeenkomstig het voorgeschreven formulier, behalve dat van Dantumadeel, dat dan ook zonder meer afgekeurd werd. In een vijftal grietenijen waren nog wat disputeren over de procuraties. Zo waren er van Idaarderadeel twee procuraties ingebracht, van Abbe van Bootsma en Tiepcke Gieckema en van Douwe van Ockinga en Abraham Roorda. In deze grietenij waren de stemmingen op 'onbehoorlijke tijden en wijsen' gedaan, was voor sommige grondeigenaars de deur van de kerk waar de stemmingen werden gehouden, gesloten gehouden en was toch nog door zowel papisten als kloostermeiers gestemd. Gedeputeerden en de stadhouder kozen voor admissie van Bootsma en Gieckema. Voor Roorda had de affaire nog een staartje. Tijdens de procedure was naar voren gebracht dat hij in 1634 de initiatiefnemer zou zijn geweest bij het terugdraaien van de middelen en in 1635 bij de onwettige wetsverzetting in de Steden. Bovendien werd van hem verteld 'dat hij de misse frequenteert, en nog onlangs een paep in huys heeft gehad'. Dat was voor Gedeputeerden en stadhouder genoeg reden om de procureur te gelasten een gerechtelijk onderzoek in te stellen naar zijn handel en wandel. Ook Marcus Aitzema (broer van Lieuwe van Aitzema), gekozen als eigenerfde volmacht voor Dantumadeel, werd de toegang tot de Landdag geweigerd, en wel omdat hij destijds onder meer gezegd had dat 'de Steden sich van de tirannije van Sijne Genade en 't Hof moesten ontslaan'. Tevens werd besloten om alle kloostermeiers en papisten 'die

heur tottet stemmen hebben verstout' gerechtelijk te laten vervolgen.<sup>33</sup>

Nadat de procuraties leken te zijn afgedaan, werden de volmachten op 13 april bijeengeroepen in de Kamer van Oostergo om de nieuwe propositie van de Raad aan te horen.<sup>34</sup> Er werd een ernstige oproep gedaan om nu toch vooral bijeen te blijven omdat de Landdag nu niet meer dan zes weken zou duren, en 'af te leggen d'al te grote sucht tot eygen eere ende baet, jalousien, ligues, ende onlusten, als beletselen van goede regieringe ende oorsaken van de oneenicheyt ende scheuringe, die duslange dit landt getravailleert hebben'. Er moest geld op tafel komen, en wel zeer dringend, en daartoe moesten of extra heffingen worden opgelegd, of een 'goet gedeelte' van de kloostersaten verkocht worden.<sup>35</sup> Over de hervormingsvoorstellen werd niet gesproken; blijkbaar had het geld nu de prioriteit en achtte men het niet opportuun dit gevoelige punt ter sprake te brengen voordat de verkoop van kloostersaten was geregeld. Het besluit om kloosterland te verkopen kwam echter uiterst moeizaam tot stand, evenals de vaststelling van de lijsten van de middelen die binnenkort verpacht moesten worden. Dat was te wijten aan twee tegelijkertijd spelende kwesties, die de gemoederen maandenlang bezighielden en de Raad handenvol werk gaven: de onenigheid over de procuraties en de ontevredenheid van de Steden over de molens op het platteland.

### De laatste hinderpalen

De afwijzing van een vijftal procuraties was de verliezers in Oostergo, onder wie Abraham Roorda, behoorlijk in het verkeerde keelgat geschoten. Om hun gelijk te halen en alsnog tot de Landdag toegelaten te worden, wendden zij zich tot het Hof, met steun van een aantal volmachten in dit kwartier die bij de verdeling van de ambten niet aan hun trekken waren gekomen.<sup>36</sup> De misnoegden hadden afgespro-

33 Er speelden op de Landdag ook zaken, waarvan het Journaal van de Raad geen melding maakt. Op 20 april nam de Landdag een resolutie aan, als gebruikelijk getekend door twee volmachten voor elk kwartier, waarbij geageerd werd tegen het feit dat het Hof van Friesland het protest van enkele aspirant-volmachten, wier procuraties waren afgekeurd door Gedeputeerde Staten, in behandeling had genomen. De bevoegdheid om de procuraties te controleren, zo werd betoogd, kwam volgens beider instructies alleen toe aan Gedeputeerde Staten en niet aan het Hof. Diezelfde dag werd een resolutie genoteerd van de Staten van Zevenwouden, ondertekend door de volmachten van viereenhalfve grietenij, waarbij zij bovengenoemde resolutie voor onwettig verklaarden én het voorstel van de Raad om 'richter ten tot revijs van de quaestieuse procuratien' aan te stellen in iets gewijzigde vorm aannamen. Vervolgens kwamen die dag de volmachten van vijf grietenijen van Oostergo eveneens met een protest tegen de resolutie, die 'sinisterlijck' en buiten de Kamer van dit kwartier om zou zijn genomen door toedoen van Frans van Eysinga en dr. Cornelius Vermees, volmachten van Tietjerksteradeel en Oostdongeradeel. Zij verklaarden het Hof juist wel bevoegd een oordeel te vellen over de strijdige procuraties; TR, GBF inv.nr. 45 f. 20-24.

34 TR, SHA inv.nr. 370.

35 Er werd groot voordeel van verwacht: de eerdere verkopen hadden 90 à 100.000 gulden opgebracht, terwijl aan pacht maar 4.000 gulden werd gemist. Ten slotte werd nogmaals de kwestie van de eed van de Friese officieren en monstercorcommissarissen aan de orde gesteld – al veel vaker was dat tevergeefs gebeurd –, af te leggen niet aan de Staten van Friesland, maar aan de Generaliteit.

36 De 'doleanciers' bij het Hof waren Rienck van Burmania en Focco Aysma (Ferwerderadeel), Suffridus

ken de kosten van het rechtsgeding gezamenlijk te dragen, wat volgens de Raad een 'societeit of veel eer een complot' was. Het Hof nam de bezwaarschriften tegen de afgewezen procuraties in behandeling, tot woede van Gedeputeerde Staten. Op de waarschuwing dat het tegen zijn instructie handelde, repliceerde het Hof dat Gedeputeerde Staten volgens hún instructie de 'cours van justitie' niet mochten belemmeren. De Raad koos in deze competentiestrijd ongetwijfeld de zijde van de Gedeputeerden omdat er sprake was van een opleving van de factie die in 1635 zoveel ellende had veroorzaakt. De meeste volmachten vonden dat het Hof niet het recht had de kwestie aan zich te trekken, behalve een flink aantal volmachten in Oostergo. Verwoede pogingen van de Raad om hen tot accommodatie te bewegen mislukten, 'dan elk staat seer vast op sijn voornemen en sustenue, gelijk men hier gewoon is'. Toch was iedereen het er over eens dat er ten aanzien van afgewezen procuraties een beroepsmogelijkheid moest komen, 'maer hoe, bij wie en in wat voegen, daerin is de differentie'. Vergeefs probeerde de Raad om het betreffende artikel uit de eerder gedane hervormingsvoorstellen te pousseren.

De Raad was er al langer van overtuigd dat de werkelijke oorzaak van de instabiliteit en besluiteloosheid in Oostergo en in mindere mate in Westergo gelegen was in het ontbreken van een 'goede ordre int vergeven van Ampten'. Daardoor ging de 'ongeregelde sucht tot eygen baet ende eere' gepaard 'met vreemde onderkruypingen, ligues ende scheuringe der leden, die meest in Oostergoe ende Westergoe in swanck gaen'. Omdat de Raad zich realiseerde dat de eerder gedane uitvoerige hervormingsvoorstellen vooralsnog geen haalbare kaart waren, en doorbreking van de patstelling ten aanzien van de procuraties absoluut noodzakelijk was, werd in overleg met de stadhouder een veel beperkter voorstel op schrift gesteld, en op 26 april in het Mindergetal ingebracht. Voor alle ambulatoire ambten moest een ambtstermijn gelden van drie jaar. Binnen die termijn zou niemand door kuiperijen uit zijn ambt gezet mogen worden. In de Kamers van Oostergo en Westergo diende voor deze ambten naar het voorbeeld van Zevenwouden een toerbeurtensysteem ingesteld te worden, 'tot wechneming van abusen ende onderhoudinge van eenicheyt onder de leden'. Tevens dienden stemregisters opgemaakt te worden, waarin veranderingen van eigenaar moesten worden aangegeven op straffe van verlies van stemrecht voor dat jaar. Ten slotte werd voorgesteld voor beroepskwesties bij strijdige procuraties reviseurs aan te wijzen door uit elk van de kwartieren twee volmachten te loten (voor de plattelandskwartieren een edelman en een eigenerfde), waaruit dan vier reviseurs geloot werden. Samen met drie Gedeputeerden, eveneens door het lot aan te wijzen, en de stadhouder moesten zij een bindende uitspraak doen.

Saeckma en Marcus Aitzema (Dantumadeel), Arnoldus Hillema (Tietjerksteradeel), Douwe van Ockinga en Abraham Roorda (Idaarderadeel), Tjalling van Eysinga en Jacob Gerbrants (Rauwerderhem); de afgewezenen waren Hessel Roorda van Eysinga en Hebbe Taekes Wolckama (Leeuwarderadeel), Focco Aysma (Ferwerderadeel), Jacob J. Rosema (Kollumerland), Suffridus Saeckma (Dantumadeel) en F. Fockens Eringa (Smallingerland). Afschrift van de remonstrantie (en andere stukken betreffende deze kwestie) in TR, SHA inv.nr. 370.



Reviseurs moesten echter 'stilstaen' wanneer een procuratie uit het eigen kwartier aan de orde was.

De tweede kwestie die de besluitvorming op de Landdag belemmerde, was de weigering van de Steden om aan de beraadslagingen over de lijsten van de middelen op 18 april mee te doen, in het Mindergetal mee te vergaderen, of zelfs om de verpachting te gedogen, zolang zij geen genoegdoening hadden gekregen ten aanzien van het gemaal en de molens op het platteland. De deurwaarder die er op uitgestuurd was, was namelijk door enkele Gedeputeerden en plattelandsvolmachten 'in 't particulier' en in strijd met de afspraken gelast om de spillen van de zes molens die hij al had 'ontspild' terug te brengen en het werk verder te staken.<sup>37</sup> En dan waren er nog andere bepalingen ten aanzien van het gemaal op het platteland die tot grote ergernis van de Steden niet werden nagekomen. Het betrof onder meer de bepalingen dat de beroepen van molenaar, bakker en moutmaker onverenigbaar waren, dat bakkers niet dichterbij graanmolens mochten wonen dan 35 roeden, en dat bij de molens 'kijckers-huyskens' voor de controleurs moesten worden geplaatst, zoals dat in Stad en Lande het geval was.<sup>38</sup> De Raad sprak zijn spijt uit over het teruggeven van de spillen, maar vond dat de Steden toch wel iets te ver gingen, 'want so precys te blijven en so scherp te schrijven verre siet'. Bovendien moesten er wel molens blijven in dorpen die ver van steden verwijderd waren, 'want men 't volk de keel niet mag toebinden'. Op hun beurt waren de volmachten van de plattelandskwartieren ziedend over het feit dat de Steden vanwege zoiets pietluttigs het overleg hadden opgeschort. En de tijd drong, want de verpachting zou al op 27 april plaatsvinden, en de ordonnantie met de lijsten en de biljetten moest nog worden gedrukt. De Steden, onder druk gezet door de Raad, waren uiteindelijk wel weer bereid om in het Mindergetal mee te vergaderen, waar de ruzie tussen landen en steden vervolgens werd voortgezet, 'met heftige hooge woorden'. Door de Raad werd een compromis op papier gebracht, dat onder meer behelsde dat er commissarissen zouden worden aangewezen om te beoordelen welke molens mochten blijven en welke buiten gebruik moesten worden gesteld. Dagenlang werd over dit voorstel onderhandeld, waarbij volgens de Raad de wederzijdse koppigheid en onbuigzaamheid een groter rol speelde dan een verschil in standpunten. Vervolgens werd onderhandeld over de benoeming van de commissarissen, die voor beide partijen aanvaardbaar moesten zijn. Na veel soebatten werd eindelijk een compromis bereikt.

Wie schetst daarom Van der Capellens verbazing, toen hij op 27 april 's ochtends vroeg de Leeuwarder stadsomroeper door de straten hoorde gaan, om de verpachting, die 's middags op het Landschapshuis zou beginnen, aan te kondigen – 'exempt 't gemaal'. De Gedeputeerden en de stadhouder wisten van niets. Bij navraag bleek dat de omroeper bij presiderend burgemeester Alle van Burum was geweest om als

37 De Steden hadden namelijk beloofd om de generale middelen te zullen handhaven en de Raad had beloofd om ten aanzien van die middelen 'egaliteit tussen landen en steden te houden'.

38 Vgl. Van der Molen, 'Het gemaal'.

gebruikelijk toestemming te vragen 'om te mogen roepen', en deze had eigenmachtig de tekst van de omroep gewijzigd. Van Burum, op het Collegie geroepen, zei te menen dat de Steden op dit terrein nog geen genoegdoening hadden gekregen. Om verdere problemen te voorkomen, werd de deurwaarder nog die dag op pad gestuurd om overal op het platteland onverbiddelijk de spullen uit de molens te halen die geen 300 gulden per halfjaar opbrachten. De omroeper moest opnieuw zijn ronde maken om de 'fout' te herstellen, en op 27 en 28 april vond op het Landschapshuis de verpachting plaats.

Rond 30 april, toen het probleem van de molens min of meer was opgelost maar dat van de procuraties nog niet, ging de Landdag voor een dag of acht met Pinksterreces. De stadhouder vertrok naar het leger en Van der Capellen naar Den Haag; Schotte, die voortdurend 'sieckelijk' was, bleef met Eyckbergh in Leeuwarden. Met de stadhouder trokken ook zijn Garde en drie andere compagnieën te velde (met veel gemor vanwege de grote achterstanden in de betaling van soldij), zodat alleen een compagnie Zwitsers in Leeuwarden bleef, en dat was te weinig voor de inzet bij eventuele ongeregeldeheden. Daarom kregen vier compagnieën die elders in de provincie waren gelegerd bevel naar Leeuwarden te marcheren. Bij de Bolswarder compagnie leverde dat heel wat moeilijkheden op. De luitenant berichtte, dat de soldaten door wanbetaling niet meer in het gareel te houden waren, en dat de compagnie zonder geld niet te verplaatsen was omdat veel Bolswarders nog geld van hen tegoed hadden.

Op 24 mei keerde Van der Capellen terug. Tot zijn verbijstering en woede trof hij slechts een handjevol volmachten aan en constateerde hij dat de Gedeputeerden tegen alle beloften in niet bijeen waren gebleven, intussen geen geld voor de legerlasten hadden geconsigneerd en slordig waren geweest in het opnieuw bijeenroepen van de volmachten. Voor de zoveelste keer stelde hij een urgentielijstje op: de consenten voor dit jaar moesten nog worden gedragen, de 'judicature in pachtsaken' geregeld, er moest besloten worden tot verkoop van kloostersaten, de eed van de Friese officieren aan de Generaliteit moest eindelijk zijn beslag krijgen, en de Landdag diende een resolutie te nemen op de voorstellen van 26 april.

Intussen werd de geldnood voor leger en vloot nijpender dan ooit en dreigde vooral in de Friese compagnieën mouterij uit te breken. Er gingen zelfs geruchten dat het kantoor van ontvanger Runia uit puur geldgebrek gesloten was, wat onder het volk veel onrust gaf, want er waren bijvoorbeeld veel schippers die het troepen-transport hadden verzorgd, en nu om enkele guldens bij de Raad aan de deur kwamen. Ook andere schuldeisers die naar Leeuwarden waren gekomen om schulden en renten te innen, moesten aan het lijntje gehouden of soms gewoon afgepoeierd worden. Van der Capellen bewoog hemel en aarde om geld voor leger en vloot uit Friesland te peuren. Intussen schitterden vele volmachten door afwezigheid, ondanks eerder gedane beloften, en de presenten verklaarden te vertrekken en pas na een week terug te keren wanneer de absenten niet op zouden komen dagen. Harte-

kreten van de Raad, 'dat men heur hier ophoudt sonder tot de besoigne naar behoren te willen komen, dat het so niet mach gaan, also der eens een eyndt van sal moeten komen', hielpen geen zier. De reden dat er zoveel volmachten afwezig waren, zo werd in de wandelgangen vernomen, was dat er over 'sware saken' zou worden gesproken, 'daer ondanck aen te behalen is'. Pas op 31 mei, nadat er met het sturen van soldaten bedreigd was, waren de volmachten weer in redelijk getal vergaderd.

De dag daarop werden alle volmachten bijeengeroepen in de Kamer van Oostergo, waar hun voor de zoveelste keer de ernst van de situatie onder ogen werd gebracht. De schulden die Friesland nu direct moest betalen, beliepen in totaal om precies te zijn f 2.043.369-12-6, maar de belastingopbrengsten waren amper voldoende om de lopende kosten te kunnen hoeden. Daar stond tegenover, zo bracht de Raad naar voren, dat de provincie 'notable partijen van landen en goederen' heeft, meer dan andere provincies, die hun geestelijke goederen uit noodzaak al lange tijd geleden hebben moeten verkopen.<sup>39</sup> Tegen het argument dat deze landen nu 'het uiterste niet souden mogen gelden', werd ingebracht dat het rendement niet meer bedroeg dan één of hooguit twee procent, terwijl de rente op de schulden zeven procent bedroeg, die niet kon worden betaald, zodat de schulden steeds groter werden en ook de achterstand in de te betalen generaliteitslasten intussen alsmaar opliep. Na dit aangehoord te hebben wilden veel volmachten vertrekken omdat hun procuratie, die slechts voor zes weken gold, 'uit' was. Met pijn en moeite werden ze door de Raad overgehaald om te blijven, omdat 'tot meerder rust en enigheit' ook nog een resolutie moest worden genomen op de voorstellen van 26 april betreffende enkele beperkte bestuurshervormingen. Die 'enigheit' was echter nog ver te zoeken. Op 7 juni lieten de Steden in het Mindergetal door twee notarissen een scherp protest indienen, om pas daarna zelf aan tafel te verschijnen; 'een vreemde maniere van doen onder leden van een lichaam' volgens de Raad. De drie plattelandskwartieren hadden namelijk elk twee commissarissen aangewezen om te beoordelen of de molens die nu niet maalden voor de plaatselijke bevolking wel of niet noodzakelijk waren. Deze zes gecommitteerden zouden die van de Steden kunnen overstemmen, en dat was voor de Steden onacceptabel: landen en steden moesten in hun ogen elk een gelijke stem in het kapittel hebben. Wij gaan hier 'met loden voeten', schreef Van der Capellen aan Hendrik Casimir.<sup>40</sup>

## Gijzeling

Bijna vijf weken lang, van 24 mei tot 27 juni, was de Raad uit alle macht bezig de Friese regenten te bewegen om ten minste een deel van de landschapsdomeinen te

<sup>39</sup> Vgl. Mol, 'Kloostergoederen' en Tracy, 'Emigré and Ecclesiastical Property'.

<sup>40</sup> Van der Capellen aan Hendrik Casimir, Leeuwarden 9/19 jan. 1638; KHA, AHC inv.nr. 102.

verkopen teneinde de geldnood te lenigen en de schuldenlast te verlichten. De Steden wilden geen besluit nemen zolang zij in de kwestie van de molens geen genoegdoening hadden gekregen. De Landen op hun beurt wilden zich door de Steden niet de wet laten voorschrijven en wilden zolang de Steden 'halsterrich' bleven ook niet aan een besluit over de verkopeningen meewerken. Ten aanzien van de molens werd na felle discussies en vele gesprekken met individuele volmachten door de Raad een compromis geformuleerd en min of meer opgelegd, waar de partijen zich op 16 juni morrend bij neerlegden.

Tussen de bedrijven door deed de Raad overigens nog een zijdelingse poging om op de Landdag ook in de toekomst wat stabielere verhoudingen te scheppen, vergelijkbaar met die in Zevenwouden. Men dacht in Westergo wel iets te kunnen bereiken, omdat de negen grietmannen van dit kwartier allen van adel waren, 'meest bloetverwanten sijnde'. Wellicht juist daardoor was er op dat moment minder verdeeldheid dan in Oostergo, waar de edelen onder de grietmannen slechts een krappe meerderheid vormden. Aldus werden de negen grietmannen van Westergo (onder wie vier Aylva's), ook de niet-volmachten onder hen, uitgenodigd voor een gesprek met de Raad over de kwesties van de ambtenverdeling, de stemregisters en de reviseurs. Hun werd voorgehouden dat de goede bedoelingen van de Raad stukliepen op de onrust, 'deur de ampten daer vele seer suchlich nae sijn'. Omdat de voorstellen van de Raad ter bestrijding van dit euvel 'noch niet voort en willen', werd hun gevraagd of zij niet 'alle particuliere consideratien ofte affecten' ter zijde wilden stellen. Daartoe verklaarden ze zich op persoonlijke titel bereid, al bleven Douwe van Hottinga en Sjuick van Burmania er wel op hameren, dat aan de strijdige procuraties, die nog onbeslist voor het Hof hingen, recht moest worden gedaan.<sup>41</sup> Toegezegd werd dat men de instelling van stemregisters en reviseurs op de Landdag zou bevorderen, en dat de ambten die ter beschikking kwamen van Westergo een ambts-termijn van drie jaar kregen en volgens een nog op te stellen almanak dienden te rouleren over de grietenijen. Een en ander werd vastgelegd in een akte, met 'des Raedts cachet', die door zes van de negen grietmannen werd ondertekend.<sup>42</sup>

41 'Alle d'officieren van Westergoo sijn bij ons geweest', schreef Van der Capellen op 16/26 juni 1638 aan de stadhouder, 'ende hebben rondelick verclaert vrede ende eenigheijt met den anderen te willen houden, ende verstaen, t'welk oock bij ses grietenijen in de Camer van Westergoo heden is geconfermeert, dat d'amten voor drie iaeren binnen ende butenlants vast staen sullen. Hottinga en S. Burmania houden haer onderteijkeninghe op tot bij de Staten des lants naerder resolutie op de revisie der questieuse procuratien sal wesen genomen'; KHA, AHC inv.nr. 102. Hendrik Casimir bedankte Van der Capellen voor deze missive, 'vertrouwende dat niet alleen de gantsche Raedt in gemeen, maer oock U.E. int besonder een gestaedich oghe op de provincie hebben, ende bij soverre wederom een ofte ander onweeder sich mochte laten sien, 't selve voor te koomen ende alles in ruste te houden'; Hendrik Casimir aan Van der Capellen, Nijmegen 22 juni 1638 (minuut), KHA, AHC inv.nr. 102.

42 Afschrift in SHA inv.nr. 370. Getekend door Tjerk van Herema (Menaldumadeel, op dat moment geen volmacht), Douwe van Sixma (Franekeradeel, volmacht), Hobbe van Aylva (Baarderadeel, geen volmacht, maar zijn zoon Ulbe nam de honneurs waar), Tjaard van Aylva (Wonseradeel, volmacht), Sjoerd van Aylva (Hemelumer Oldeferd, volmacht) en Epo van Aylva (Het Bildt, waarschijnlijk geen volmacht). Douwe van Hottinga (Barradeel, geen volmacht), Duco van Jongema (Hennaarderadeel, volmacht) en Sjuick van Burmania (Wymbritseradeel, volmacht) tekenden niet. Volgens het Journaal van de Raad van State stelden zij ondertekening

Het probleem in de Steden was opgelost, maar dat in Oostergo nog niet. In dit kwartier lagen vooral die grietenijen dwars die veel kloostermeiers telden. De betreffende volmachten vreesden nog steeds de lange arm van de kloostermeiers en brachten van alles in stelling om de verkoop te keren of in elk geval op de lange baan te schuiven. Eerst beriepen de volmachten van Leeuwarderadeel, Ferwerderadeel, Kollumerland, Dantumadeel en half Smallingerland zich op de kwestie van de onafgedane strijdige procuraties, omdat dan pas duidelijk was welke volmachten uiteindelijk zouden compareren.<sup>43</sup> Herhaalde malen verscheen de Raad in de Kamer van Oostergo om de kwestie te bespreken, waarbij de emoties hoog opliepen. Een volmacht als Julius van Eysinga sprak daarbij 'wat ongebonden' door onder meer te beweren 'dat de Raad socht over de provincie te heersen', waarna hij Van der Capellen toebeet dat deze de oorzaak was dat zijn broer Ritske geen raadsheer was geworden. Omdat men zag dat Eysinga 'beschoncken' was, liet de Raad het op dat moment bij de opmerking dat hij van deze woorden 'reparatie' zou moeten doen.<sup>44</sup>

Toen de stelling van de onafgedane procuraties voor de volmachten van Oostergo onhoudbaar werd omdat er amper steun kwam van de overige volmachten van de Landdag, gooiden zij het onder aanvoering van de volmachten van Leeuwarderadeel en Ferwerderadeel over een andere boeg. Zij weigerden pertinent om 'mieden daar clijn in is' (verveembare, laaggelegen hooilanden), die vooral in hun kwartier te vinden waren (maar niet in de twee genoemde grietenijen!), los te verkopen; deze moesten met de sate, waar ze deel van uitmaakten, worden verkocht. Een onbegrijpelijke futiliteit volgens de Raad, maar op deze wijze blokkeerden de volmachten van deze twee grietenijen wel de gehele besluitvorming op de Landdag. Probleem was namelijk dat Leeuwarderadeel en Ferwerderadeel tevens de 'voorstemmende' grietenijen in Oostergo waren, en dat Oostergo het eerst stemmende kwartier op de Landdag was. De overige grietenijen van Oostergo weigerden de resolutie te tekenen zolang Leeuwarderadeel en Ferwerderadeel als vanouds niet waren voorgegaan, en Westergo, Zevenwouden en de Steden weigerden vervolgens te tekenen zolang Oostergo dat niet had gedaan. En dan waren er nog grote meningsverschillen betreffende het precieze aantal te verkopen kloostersaten, de betalingstermijnen en de verhouding tussen obligaties en contanten als betaalmiddelen. De Raad wilde de helft of ten minste een vierde van de kloostersaten verkopen, de be-

uit. Een losse aantekening bij het afschrift in het SHA vermeldt: 'Hottingha, Jongema ende Burmania hebben dese acte wel mede goetgevonden, dan evenwel uytgesteld die te teekenen'. Wellicht vormden de zes grietmannen die getekend hadden een 'ligue' en sloten zij nu de minderheid van de ambten uit, zoals tot 1697 in Westergo het geval zou zijn; Guibal, *Democratie*, 96.

<sup>43</sup> Aan Hendrik Casimir schreef Van der Capellen op 9/19 juni 1638 dat wij niet kunnen 'gedoogen dat dese saken van revisie ende verkopinghe vermenght worden ... De verkopinghe van parcellen is bij de landen al vastgesteld, de steden tegens haer gewoonte houden te rugge, en de saken wederom aan 't malen ... Op de kloostermeiers derven sij noch niet wel bijten, sullen evenwel daer aen moeten'; KHA, AHC inv.nr. 102.

<sup>44</sup> Vier dagen later werd Eysinga voor de Raad geroepen om zich voor zijn woorden te verantwoorden, maar de vogel was gevlogen: hij was al naar Noord-Holland vertrokken om zijn ambt in de Admiraliteit te vervullen.

talingstermijnen zo kort mogelijk houden en liefst uitsluitend in baar geld laten betalen, 'also 't anders niet sal kunnen helpen'. De meeste volmachten, met die van Oostergo als de grootste antagonisten, weigerden verder te gaan dan verkoop van één op de tien kloostersaten, wilden lange termijnen en de mogelijkheid om uitsluitend met obligaties te betalen.

Terwijl over deze punten hevig geruzied werd, hielden vele volmachten het voor gezien en verklaarden te zullen vertrekken. Sommigen voegden de daad bij het woord, tot ongenoegen van hun collega's met meer zitvlees. De volmachten van Zevenwouden hadden hun geduld toen al verloren en waren reeds naar huis gegaan; in hun kwartier zouden immers toch relatief weinig verkopeningen plaatsvinden. Tevoren hadden zij een afzonderlijke resolutie opgesteld, waarin zij verklaarden bij voorbaat in te stemmen met het besluit van de overige kwartieren. Het werd de heren van de Raad – Van der Capellen en Schotte – nu bang te moede. Vijf weken waren ze tevergeefs bezig geweest om de verkoping te realiseren. Ze wilden hun zware zending bitter graag beëindigen en naar huis vertrekken, maar wel met een positief resultaat. Daarom werd als een laatste noodgreep een rigoureuze maatregel bevestigd, namelijk het in gijzeling nemen van de volmachten op het Landschapshuis totdat de gewenste resoluties waren genomen. De Raad moest de knoop zelf doorhakken, want Gedeputeerde Staten verklaarden dat zij er niet toe in staat waren, en smeekten de Raad om de helpende hand te bieden, want anders, zo verklaarden zij, zullen zij het Collegie 'moeten sluiten en niet kunnen houden, als t'einden raedt van middelen en credit sijnde'.

Alle volmachten werden beschreven om op 27 juni op het Landschapshuis te komen, ook die van Zevenwouden, en de afwezigen werden met soldaten gehaald. In de stad hield een aantal soldaten met een majoor en twee sergeanten zich gereed. Toen de Raad op het Landschapshuis kwam, trof hij daar 'al wilt werck' aan. De aanwezige heren van het Mindergetal zeiden dat het 'hoe langer hoe ergher werde om tot eenparige resolutie te geraken'. De volmachten van Zevenwouden klaagden dat ze nu toch hadden moeten opdraven, en wilden, wanneer er opnieuw alleen maar geruzied werd, weer vertrekken om niet terug te komen. Alle volmachten werden bijeengeroepen in de Kamer van Oostergo, en de soldaten kregen bevel na een uur op het Landschapshuis te komen, en zich 'met heur zijdtgeweer' in de zaal bij de deur te posteren en op het binnenplein bij de toegangspoort, met uitdrukkelijk bevel om geen enkele volmacht te laten vertrekken.

Vervolgens voegden de Gedeputeerden en de heren van de Raad zich bij de volmachten; slechts weinigen waren absent. Nadat de Raad de noodzaak van de resolutie opnieuw had benadrukt, bleef een aantal volmachten van Oostergo weigeren om te tekenen. De volmachten van de andere kwartieren hielden vol dat Oostergo moest voorgaan. Zevenwouden wilde wel als eerste tekenen, maar dan zouden de Steden moeten volgen, en die hadden daar bezwaar tegen. Vervolgens kwamen de soldaten de zaal binnen. De weigerachtige volmachten beseften dat ze in de val za-

ten, en dat de resolutie moest worden getekend, ‘vi aut voluntate’ (gedwongen of vrijwillig). Slechts enkele volmachten van Oostergo protesteerden tegen de komst van de sterke hand in de Statenvergadering. Van der Capellen hield weer een toespraak en benadrukte dat verder traineren niet meer mogelijk was, er moest nu een resolutie worden genomen. Om de volmachten ‘vrijheit in resolveren te laten’, plenair of staatsgewijze, trok de Raad zich samen met de Gedeputeerden terug op de Kamer van het Mindergetal. Eindelijk werden de handtekeningen onder de resolutie gezet en liet de Raad het resolutieboek komen. Daaruit bleek dat zes volmachten van Oostergo de opmerking ‘vi mil. coactus’ (door militair geweld gedwongen) onder hun handtekening hadden geplaatst,<sup>45</sup> en dat kon niet getolereerd worden. Deze heren werden een voor een bij de Raad geroepen, hun werd onder ogen gebracht dat de andere leden van de Landdag aan hun clausules aanstoot namen, en dat deze geroyeerd dienden te worden. Secretaris Focco Aysma van Ferwerderadeel werd daarbij met ontslag bedreigd, gezien zijn gedrag op deze en de vorige Landdag. Met veel tegenzin – men zat nog steeds op het Landschapshuis opgesloten – werd daarop door de *diehards* opnieuw getekend, ditmaal zonder voorbehoud.<sup>46</sup>

De resolutie, die nu door alle volmachten was aangenomen (de twee afwezige volmachten waren met soldaten van huis gehaald), behelsde de verkoop van alle landschapsvenen, Schiermonnikoog, het Monnike-Bildt, het Slijk bij Dokkum, alle Landschapslanden die niet met floreen bezwaard waren en bij loting het tiende deel van de kloostersaten. De verkoping zou beginnen op 28 augustus. Betaling diende plaats te vinden in drie jaarlijkse termijnen. De koopschat moest voor een derde deel in baar geld opgebracht worden, de rest mocht in obligaties en renten worden voldaan.<sup>47</sup>

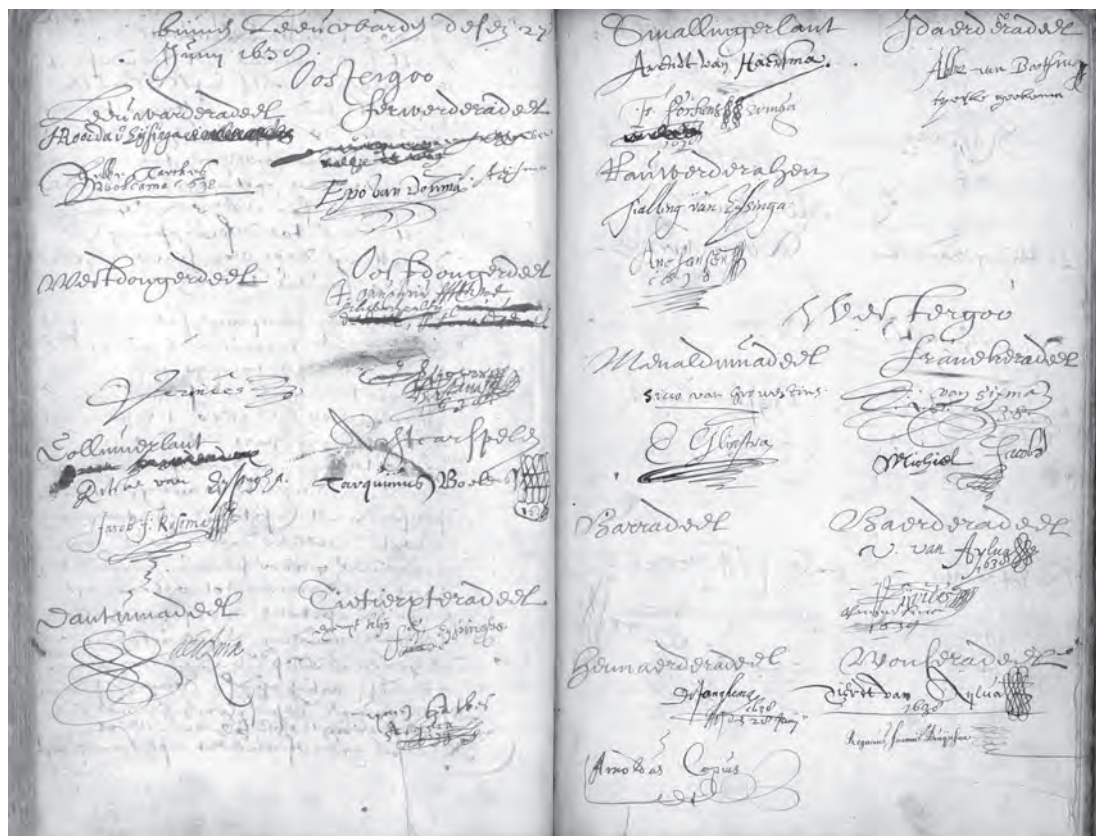
De dag daarop kreeg de Raad in het Mindergetal te horen dat ‘een ieder van de volmachten seer wel te vreden is dattet dus verre gebracht is’. Van der Capellen en Schotte kondigden hun lang verbeide vertrek aan, maar de leden van het Mindergetal waren zo bang dat er ‘noch wel een stock int wiel sal comen’, dat ze de Raad verzochten te blijven totdat de loting van de te verkopen kloostersaten was gedaan. Beide heren wilden vertrekken, maar secretaris Eyckbergh zou nog een dag of tien blijven om de loting bij te wonen. Er werd nog op aangedrongen goed te letten op de verkoopcondities en ‘dat met het opkopen van obligatien interessen en renten

45 Het betrof Hessel Roorda van Eysinga, grietman van Leeuwarderadeel, Focco Aysma, secretaris van Ferwerderadeel, Johan Onuphrius thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, grietman van Oostdongeradeel, beide volmachten van Kollumerland, grietman Ritske van Eysinga en Jacob Rosema, en Focco Fockens Eringa voor half Smallerland.

46 De pagina's met de betreffende handtekeningen van de volmachten van de plattelandskwartieren (de volmachten van de Steden hadden nog niet getekend) werden met een pennemes uit het resolutieboek gesneden. Op de twee resterende strookjes papier werd door de landsseccratis Livius van Scheltinga geschreven: ‘Dese twee bladen sijn ter presentie van den Raet van Staete ende die heer[en] van 't Mindergetall den 28. Juny 1638 uutgesneden’; TR, GBF inv.nr. 45, f. 46v.

47 CHB V, 445-447 (27 juni 1638); de ‘condities en artikelen’ van de verkoping (10 aug. 1638) *ibidem*, 447-450.





Afb. 20 Handtekeningen onder de resolutie van de Staten van Friesland van 27 juni 1638.

niet te veel vuylicheyt gedaan, en 't lant en de goede luiden prejuditie werde gedaan'. De heren van het Mindergetal bedankten de Raad 'seer hoochlyck' voor 'alle genomen ende uytgestane moeyten ende arbeyt ten gemeenen beste van de provincie', waarop de openstaande rekeningen van de bottelier werden opgenomen en Van der Capellen en Schotte op vrijdagmiddag 29 juni 1638 huiswaarts gingen. De missie van de Raad van State in Friesland, die anderhalf jaar had geduurd, was beëindigd. 'Ick sal nu wat respireeren ende naer mijn particuliere affaires wat omsien, dat mij in de tijt van anderhalf jaer niet toegelaten is geweest', schreef Van der Capellen aan Hendrik Casimir.<sup>48</sup>

Eyckbergh rapporteerde dat er werd gemord dat de Raad te vroeg was vertrokken, want de consenten waren nog niet gedragen, de kwestie van de reviseurs van de strijdige procuraties was nog niet geregeld, en de eed van de Friese officieren en

<sup>48</sup> Van der Capellen aan Hendrik Casimir, Den Haag 7/17 juli 1638; KHA, AHC inv.nr. 102.

monstercommissarissen aan de Generaliteit evenmin. Hij had geantwoord dat de Raad hier lang genoeg op had gehamerd, maar dat er een einde aan het geduld kwam. De loting van de te verkopen kloostersaten verliep zonder veel bijzonderheden, en van een 'scherp protest' van de kloostermeiers, dat nogal was gevreesd, was geen sprake. Eyckbergh verliet Friesland op 9 juli. Toen de dag van de verkopen naderde, werd de Raad van State opnieuw verzocht om naar Friesland te komen, maar geen van de heren was in de gelegenheid. Op het laatste moment werd Eyckbergh nog gestuurd, die in Leeuwarden aankwam toen de verkopen al waren begonnen. Deze verliepen 'sonder iemants oppositie', waarop hij naar Den Haag terugkeerde.

DEEL IV

CONSOLIDATIE



# Nieuwe machtsverhoudingen

## Tussen hoop en vrees

De heren van de Raad van State verlieten Friesland eind juni 1638 enigszins moegestreden en teleurgesteld. Met eindeloos geduld hadden zij zich in alle mogelijke bochten gewrongen om te proberen alsnog aan hun opdracht te voldoen, maar daarin waren zij slechts gedeeltelijk geslaagd. De Friese Statenvergadering was vrijwel niet te bewegen geweest, ondanks alle pogingen tot persuasie, om aan haar financiële verplichtingen jegens de Generaliteit te voldoen. Nog steeds voer Friesland in het bondgenootschap voor de halve vracht mee. Weliswaar waren de gemene middelen aangenomen, in de ogen van de Raad het beste middel om het doel te kunnen bereiken, maar die konden ondanks de getroffen voorzorgsmaatregelen met een pennensreek worden teruggedraaid, zoals al vaker was gebeurd. En dan zouden alle inspanningen van de Raad tevergeefs zijn geweest. Ook verwoede pogingen om de Friezen beter in staat te stellen de lasten te dragen door bestuurlijk en financieel orde op zaken te stellen hadden tot nu toe weinig opgeleverd.

Toch hebben de leden van de Raad van State tijdens hun langdurige verblijf in Leeuwarden wel degelijk resultaten geboekt die vanuit Haags perspectief hoop gaven op beterschap en de potentie hadden een keer ten goede in de politieke cultuur teweeg te brengen. Belangrijke kwesties, die de Friese gemoederen sinds decennia verdeeld hadden gehouden, waren dankzij tussenkomst van de Raad van State nu van de baan. Ten eerste was door drastisch ingrijpen van de Raad van State de gevaarlijke 'Friese revolutie' van 1635 teruggedraaid waarbij regenten aan het roer van staat waren gekomen die geen boodschap hadden gehad aan het belang van de Republiek als geheel en met handen en voeten gebonden waren aan hun achterban door hun beloften geen nieuwe, zwaardere belastingen te zullen invoeren. In de negen van de elf steden was door de Raad de wet verzet en daarmee was een fikse spaak in de wielen van deze particularisten gestoken. De betreffende steden hadden nieuwe octrooien op hun magistraatsbestelling gekregen van de Staten-Generaal, die niet zo gemakkelijk opnieuw terzijde geschoven konden worden. Door de nieuwe octrooien was de invloed van de gewone burgerij op de samenstelling van de stadsbesturen drastisch verminderd, waardoor magistraten in het algemeen en de volmachten van de betreffende steden in het bijzonder ook minder afhankelijk

waren geworden van hun achterban. Bovendien waren de magistraten, en daarmee ook hun volmachten op de Landdag, volgens hun eed nu verplicht de aangenomen middelen te handhaven.<sup>1</sup>

In de tweede plaats waren er nieuwe en hogere belastingen ingevoerd waardoor, althans wanneer zij stand hielden, de overheidsinkomsten structureel sterk vergroot konden worden. Daardoor zou Friesland in principe beter in staat zijn aan zijn bondgenootschappelijke verplichtingen te voldoen.<sup>2</sup> Wellicht nog belangrijker was dat hierdoor definitief een einde zou kunnen komen aan de onenigheid, of liever de vijandschap, tussen het platteland en de steden over de verdeling van de lasten, die de Friese politiek sinds het begin van de Opstand danig had geteisterd. Ongetwijfeld zouden daardoor op de Landdag ook beslissingen op andere beleidsterreinen minder moeizaam kunnen worden genomen, want in de loop der jaren had deze tweespalt de behandeling van vele andere belangrijke zaken danig gefrustreerd.

Ten derde was de electorale invloed van de kloostermeiers, die de volmachten van meerdere grietenijen onder meer ervan had weerhouden in te stemmen met de verkoop van kloosterlanden, nu definitief gebroken. Door toedoen van de Raad van State waren zij nu formeel uitgesloten van passief en actief stemrecht en hoefden de betreffende volmachten niet meer te vrezen voor hun herverkiezing of zelfs hun hachje wanneer zij besluiten namen die de kloostermeiers onwelgevallig waren. Op de rooms-katholieken, die eveneens een lange arm hadden en waarschijnlijk vaak met de kloostermeiers onder één hoedje speelden, was in dit opzicht veel moeilijker vat te krijgen, maar er was een gerede kans dat ook hun invloed door een striktere toepassing en handhaving van bestaande plakkatens nu teruggedrongen kon worden.

In de vierde plaats was het te danken – of te wijten – aan de Raad van State dat ondanks alle opgeworpen voetangels en klemmen voor het eerst een grote partij kloosterlanden kon worden verkocht. Daardoor werd het schrijnende gebrek aan liquide middelen enigszins verlicht en konden de vele particuliere schuldeisers een eerste genoegdoening krijgen. Achter de schermen hadden de kloostermeiers de besluitvorming over de verkoop van ‘hun’ bezittingen danig gehinderd, zo niet verhinderd, maar de bepaling dat zij niet meer mochten stemmen of gestemd worden, had hen politiek vleugellam gemaakt. Waarschijnlijk daardoor, of mede daardoor, verliep deze eerste verkoping zonder problemen. De angst voor een opstand van

<sup>1</sup> Zie p. 294.

<sup>2</sup> De gemene middelen brachten in 1628 125.750 gulden op, in 1631 196.949, in 1633 410.866, in 1634 678.400, in 1635 766.570, in 1636 374.699 (een terugval vanwege de politieke perikelen in dat jaar) en in 1638 608.164 gulden; Trompetter, *Gewestelijke financiën*, 95. In het topjaar 1635 bereikte Friesland ongeveer het niveau van de opbrengst van de gemene middelen in Groningen, hoewel de quote van dat gewest maar half zo hoog was. De opbrengst van de gemene middelen was overigens in genoemd jaar in Holland (met een vijf maal zo hoge quote) bijna tien keer zo hoog als in Friesland en in andere jaren was het verschil nog aanmerkelijk groter; [www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/GewestelijkeFinancien](http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/GewestelijkeFinancien).

kloostermeiers – waardoor veel volmachten van vooral Oostergo geen besluiten hadden durven nemen – bleek ongegrond. Zo leek de weg gebaad voor de verkoop van nog meer kloosterland, die door de Raad van State sterk werd bepleit om de solvabiliteit van het gewest te kunnen verbeteren.

In de vijfde plaats waren nu door toedoen van de Raad van State in de beschrijvingsbrief voor de Landdag en in de procuraties van de volmachten, die nu een vaste, ‘onverbrekelijke’ vorm hadden gekregen, bepalingen opgenomen – we komen er uitgebreider op terug – betreffende het verbod op stemmen door kloostermeiers, de afschaffing van substitutie, de beperking van de maximale zittingsduur van de Landdag tot zes weken en het handhaven van de middelen. Bovendien moesten de volmachten in hun eed tevens bezweren zich aan hun procuratie te houden en de middelen niet te zullen afschaffen. Door deze maatregelen, zo was ongetwijfeld de opzet van de Raad, zou de Friese Landdag een minder onbestendig en meer besluitvaardig karakter krijgen.

Ten slotte had het college van Gedeputeerde Staten een grotere en – vanuit het standpunt van de Raad van State – meer positieve invloed gekregen op de gang van zaken op de Landdag. Vanaf het moment dat de Raad zich in Leeuwarden had gevestigd, had hij moeten opboksen tegen alle belangrijke Friese bestuurlijke gremia, de Kamers van de Landdag, het Mindergetal en niet in de laatste plaats tegen het belangrijke college van Gedeputeerde Staten, het ‘dagelijkse bestuur’ van het gewest. Door hun onderlinge verdeeldheid en betrokkenheid bij de kuiperijen waren de Gedeputeerden sinds lange tijd de regie over de Landdag zo goed als kwijt geweest. Daarbij maakte het geen verschil of de stadhouder, die bij aanwezigheid een stem had in het college, nu mee vergaderde of niet; ook hij had geen gezag genoeg om de heren volmachten tot de orde te roepen. Sinds de restauratie in de negen steden en de vernieuwing van de Landdag in 1637 werd door Gedeputeerde Staten tegenover de Raad van State echter een geheel andere toon aangeslagen. Dat notoire dwarsdrijvers als Abraham Roorda (Oostergo) en Douwe van Hottinga (Westergo), gangmakers van de ‘Friese revolutie’, nu geen zitting meer hadden in het college, zal hierbij zeker een rol hebben gespeeld.<sup>3</sup> In maart 1638, toen de aanwezige leden van de Raad Friesland (tijdelijk) zouden gaan verlaten, hadden de Gedeputeerden de Raad zelfs gevraagd hen niet in de steek te laten omdat ze zelf niet, nog niet, tot een krachtig optreden in staat waren.<sup>4</sup>

De functie als ‘aanjager’ van de Landdag, die de Raad anderhalf jaar met wisselend succes had gehad, moest na het definitieve vertrek van de Raad door stadhouder en Gedeputeerde Staten worden overgenomen. Dat was geen sinecure, want er

3 Gedeputeerden in 1640 waren Tarquinius van Boelens en Pieter van Eysinga (Oostergo), Martinus Gravius en Hobbe van Aylva (Westergo), Suffridus Lycklama a Nyeholt en Hobbe van Baerdt (Zevenwouden) en Frederick van Inthiema, Johan van Beyma en Jacobus Hillebrandts (Steden); Engels, *Naamlijst*, 32-33. Gedeputeerden als Boelens, Gravius en Aylva (vgl. p. 170) hadden blijkbaar de huik naar de wind gehangen.

4 Zie p. 334.



dienden, in elk geval vanuit de optiek van de Raad, door de Landdag nog enkele belangrijke staatszaken afgehandeld te worden: de nieuwe belastingen moesten jaarlijks gehandhaafd blijven, er moesten nog meer kloosterlanden worden verkocht en er dienden verdergaande bestuurshervormingen te worden doorgevoerd. In ieder geval was het college nu beter toegerust dan ooit om de volmachten in het gareel te kunnen houden. De hierboven genoemde nieuwe bepalingen die in de beschrijvingsbrief, de procuratie en de eed van de volmachten waren opgenomen, boden namelijk meer mogelijkheden voor de Gedeputeerden om hun gezag te laten gelden, zowel bij de toelating van volmachten – de Gedeputeerden controleerden immers de procuraties – als ten aanzien van de vergaderdiscipline van de Landdag.<sup>5</sup>

Kortom, de Raad van State had een aantal belangrijke aanzetten gegeven waardoor op termijn stabielere politieke verhoudingen konden ontstaan. Maar het was afwachten wat ervan terecht zou komen nu de raadsheren door hun vertrek geen directe factor meer vormden in de Friese politieke arena. Dat gold evenzeer voor de plannen die de Raad nog niet had kunnen realiseren, zoals de verkoop van nog meer kloosterlanden en de verdere voorstellen voor bestuurlijke hervormingen die nog op de plank lagen. Dat de besluitvorming op de Landdag onbestendig en onvoorspelbaar was, wisten de leden van de Raad van State maar al te goed. Zij zullen er dan ook niet al te hoge verwachtingen van hebben gehad. Alles hing nu, na het vertrek van de Raad, af van de besluitvaardigheid van de Friese Statenleden en hun Gedeputeerden en hun plichtsbefel zowel ten aanzien van het algemene Friese belang als dat van de Republiek als geheel. In de volgende paragrafen zal worden beschreven wat er terecht is gekomen van de maatregelen die door bemoeienis van de Raad van State waren genomen of door dit college dringend waren geadviseerd en welke bedoelde of onbedoelde gevolgen deze hadden op langere termijn.

Achtereenvolgens komen aan de orde de financiën, de bestuurshervormingen, de positie van de stadhouder en de machtsverhoudingen binnen de Friese politieke elite.

### Kloosterlanden en financiën

Het meest spectaculaire gevolg van de langdurige aanwezigheid van de heren van de Raad van State in Friesland was ongetwijfeld de aanzet die zij hadden gegeven tot verkoop van het zeer omvangrijke grondbezit van de voormalige Friese kloosters. Daardoor werd weliswaar de kip met gouden eieren geslacht maar konden de Friese overheidsfinanciën grondig worden gesaneerd. Zoals we hebben gezien had de Friese Landdag in juni 1638, zwaar onder druk gezet door de Raad, eindelijk ingestemd met de verkoop van althans een relatief klein deel van dit bezit. De gecom-

<sup>5</sup> In 1639 zou slechts beperkte aandrang van het college van Gedeputeerde Staten voldoende zijn om de volmachten te bewegen opnieuw kloosterlanden te verkopen, zie p. 326.

mitteerden die de Staten uit hun midden tot deze verkoping hadden aangewezen, moesten hun taak ‘sinceerlijck sonder faveur’ volbrengen.

De loting, welke percelen verkocht zouden worden, vond plaats op 5 juli, 's ochtends om negen uur, in een gezamenlijke bijeenkomst van de volmachten in de Kamer van Oostergo.<sup>6</sup> De openbare veiling verliep eind augustus zonder slag of stoot. Helaas weten we niet wat de totaalopbrengst was; van de verkochte landerijen zijn slechts de namen van de huurders en de huurwaarde in florenen bekend.<sup>7</sup> De 215 kavels betreffende de Landschapslanden die niet met floreen bezwaard waren en het tiende deel van de kloostersaten die onder de hamer kwamen brachten 1.125.000 gulden op.<sup>8</sup> Wat het eiland Schiermonnikoog opleverde is eveneens onbekend.<sup>9</sup> Op het eerste gezicht lijkt dit een enorm bedrag, maar nader onderzoek zou wel eens kunnen uitwijzen dat de betreffende landerijen vanwege het plotselinge grote aanbod voor betrekkelijk lage prijzen van de hand zijn gedaan.<sup>10</sup> Betrekkelijk, want in economisch opzicht was het een gunstige periode om het land te gelde te maken. Het waren veelal gespecialiseerde en gecommercialiseerde akkerbouw- en veeteeltbedrijven die hoogwaardige producten leverden voor de stedelijke markt. Deze bedrijven werden verkocht in een periode van agrarische hoogconjunctuur – de eerste helft van de zeventiende eeuw –, die gekenmerkt werd door stijgende prijzen voor landbouwproducten en daarmee door steeds hogere pacht- en koopprijzen van land.<sup>11</sup> Na 1650 en vooral na 1660, toen de economische conjunctuur een sterke neerwaartse trend vertoonde, zou deze landbouwgrond veel minder hebben opgebracht.<sup>12</sup>

Met de verkoop van deze boerenbedrijven was het nijpende geldgebrek van de Friese overheid echter nog lang niet verholpen. Door de bepaling dat de koopsommen voor tweederde mochten worden gedelgd met Friese schuldbrieven, vloeiden op korte termijn slechts weinig gereede penningen in de staatskas. Bovendien kon door de ruime betalingstermijnen (1 november 1638, 1639 en 1640) niet direct over het geld worden beschikt. Toen de datum van de eerste termijn verstreken was, bleken veel kopers nog niet te hebben betaald. Daarom gaven Gedeputeerde Staten op

6 TR, GBF inv.nr. 45, f. 52v.

7 TR, GBF inv.nr. 2520.

8 SSO II, 734a-735a (in drie termijnen van elk 375.000 gulden).

9 In tweede instantie 18.151 gg. Zie voor de opmerkelijke gang van zaken rondom de verkoop van Schiermonnikoog: Van der Ven, *Een omstreden eiland*, 35-44.

10 Er is niettemin een indicatie dat de prijzen in de zomer van 1638 aanmerkelijk hoger waren dan bij de volgende verkoping in juli 1639. De 164 kavels (saten), waarvoor in 1638 de florenen zijn genoteerd, telden in totaal 1544 florenen (inclusief de 44 kavels die tot dusver geen floreen geschoten hadden en in totaal met 127,5 florenen bezwaard werden). De 184 kavels die in 1639 zouden worden verkocht en waarvoor de florenen zijn vermeld, brachten gemiddeld per floreen 311,35 gg. op. Zouden dezelfde prijzen per floreen in 1638 hebben gegolden, dan zou deze verkoping slechts ongeveer 480.634 gg. (672.888 cgls.) hebben opgebracht.

11 In 1649 werd stadhouder Willem Frederik verteld ‘dat de bouren wel tevreden sijn en niet clagen mit de lasten; de landen slaen op, worden duirder, de ingesetenen rijck en den huysman oock’; GP, 733 (25 dec./4 jan. 1649).

12 Faber, *Drie eeuwen* I, 220-223; Bieleman, *Boeren*, 51-96.

11 december de ontvanger der kloostergoederen, Albert Aysma, opdracht degenen die in gebreke bleven door een deurwaarder te laten executeren.<sup>13</sup> Begin 1639 hadden de Gedeputeerden nog steeds geen zicht op wat de veiling precies had opgebracht. Aysma werd bevolen 'op't alderspoedigste' een correcte lijst op te stellen en in te leveren van de verkochte kloosterlanden, van de koopsommen die al waren betaald en die nog moesten worden betaald, alsmede van de propijnen die door hem nog waren ontvangen.<sup>14</sup>

Inmiddels was op 4 februari 1639 de Landdag begonnen met besluiten te nemen die volgens de propositie van de Raad van State geen uitstel konden lijden. Uit deze propositie bleek dat de financiële situatie van de Republiek uiterst penibel was. Friesland was hier niet in de laatste plaats debet aan. Om het belang van de propositie te benadrukken werden alle gewesten door de Raad van State bezonden. In Friesland verschenen Alexander van der Capellen en Wigboldus Aldringa, die op 14/24 februari 1639 op het Landschapshuis de volmachten opnieuw het belang van de pas ingevoerde generale middelen op het hart drukten. Want de Staten wisten 'beter als haer geseit can worden' dat zonder deze middelen de provincie niet in staat was de oorlogslasten te betalen en haar inwoners in rust te houden. Daarom was het zo belangrijk, zo benadrukten beide heren, dat de middelen gehandhaafd bleven en dat de 'judicature over pachtsaken' eindelijk geregeld werd. Nu de geldnood hoger was dan ooit moest bovendien eindelijk een 'eenparige ende egale' heffing van middelen in alle gewesten worden ingevoerd, en daarvoor werd ook de medewerking van Friesland gevraagd.<sup>15</sup> De Staten lieten zich deze voorstellen welgevallen, mits 'de selve met de nature ende constitutie van de Provincie over een komen', de Friese soevereiniteit niet in het geding zou komen en de gewesten het samen eens konden worden.<sup>16</sup> Dat laatste was dus een brug te ver.

Voor de Landdag was het echter als vanouds moeilijk om knopen door te hakken. Op vrijdag 15 maart, toen de volmachten de maximale periode van zes weken<sup>17</sup> bijeen waren geweest, maar belangrijke zaken nog niet waren afgehandeld, besloten Gedeputeerde Staten de Landdag met een week te prolongeren.<sup>18</sup> Toen de woensdag daarop de volmachten nog steeds geen besluiten hadden genomen, bonden de stadhouder en Gedeputeerde Staten de kat de bel aan. De enige manier om uit het financiële moeras te geraken, zo droegen zij de volmachten voor, was door op korte termijn het derde of op z'n minst het vierde deel van de resterende kloosterlanden te verkopen. Binnenkort moest het leger weer te velde worden gebracht, en daarvoor moest 200.000 gulden in contanten op tafel worden gelegd, anders kreeg men

13 TR, GBF inv.nr. 2320 f. 112r (res. GS 11 dec. 1638).

14 TR, GBF inv.nr. 2320 f. 124v (res. GS 21 febr. 1639).

15 TR, GBF inv.nr. 46 f. 23r-27r (res. SF 14/24 febr. 1639).

16 TR, GBF inv.nr. 46 f. 49v (res. SF 29 maart 1639).

17 Zie over de nieuwe bepalingen betreffende de Landdag hierna p. 370.

18 TR, GBF inv.nr. 2320 f. 129r (res. GS 15 maart 1639).

opnieuw te maken met dezelfde problemen die het vorige jaar met het lichten van compagnieën en achterstallige soldijen waren gerezen. Onheilspellend voegden Zijne Excellentie – ook Hendrik Casimirs titel was verhoogd<sup>19</sup> – en de heren Gedeputeerden daaraan toe dat zij ‘bij nalatinge van ’t gene alhier wort voorgedragen ontschuldich ... willen zijn aen alle onheilen, die ’t land daerdoor sullen mogen overkomen’. Een klerk werd gelast exploot van deze resolutie aan het Mindergetal en aan de Kamers over te brengen.<sup>20</sup>

Twee dagen later vernamen de stadhouder en de Gedeputeerden dat de volmachten aanstalten maakten om te vertrekken zonder een resolutie op dit stuk van zaken te hebben genomen. Zij werden gesommeerd te blijven en een besluit te nemen, onder dreigement dat ze anders te maken kregen met de inlegering van tien soldaten ‘tot haer particuliere kosten’. De bode, die dit besluit ‘mettet lantschaps zegel in roden wasse gesegelt’ op het Landschapshuis moest aanzeggen, diende ‘perfecte aentekeninge’ te doen ‘wien hij geinsinueert heeft’.<sup>21</sup> Deze kordate aanpak – vergelijkbaar met die van de Raad van State tijdens de voorgaande periode – werkte, want op 28 maart werd op de Landdag het besluit genomen een vierde deel van de kloosterlanden bij strijkgeld te verkopen. Daarbij werden niet alleen de ‘menichvuldige lasten ende swaricheden in welcke de provincie vervallen is’ in overweging genomen, maar vooral de omstandigheid dat ‘s lands crediteuren sterk aandrongen op betaling van hun (lijf)renten en hun eis zelfs aanhangig maakten voor het Hof van Friesland.

Evenals bij de vorige verkoping zou loting uitwijzen welke kloostersates zouden worden verkocht. De veiling, bestaande uit 203 kavels en gehouden op 10 juni, 24 juni en 8 juli, bracht in totaal 1.127.845 goudgulden op (1.578.983 carolusgulden).<sup>22</sup> Hoe enorm dit bedrag ook was, het bracht waarschijnlijk, net zo min als de vorige maal, weinig soelaas voor de acute behoefte aan baar geld. Bij deze veiling hoefden kopers namelijk in het geheel niet meer in klinkende munt te betalen (en wie dat wel deed was een dief van z’n eigen beurs), want ‘een yder sal mogen copen aen zijn schult’ (er mocht dus met schuldbewijzen worden betaald).<sup>23</sup> Het enige voordeel

<sup>19</sup> Zie p. 270.

<sup>20</sup> TR, GBF inv.nr. 2320 f. 130v (res. GS 20 maart 1639).

<sup>21</sup> TR, GBF inv.nr. 46, f. 42v (res. SF 22 maart 1639).

<sup>22</sup> TR, GBF inv.nr. 2520. In een exemplaar van het verkoopboekje zijn in de linkermarge in een contemporaine hand de verkoopprijzen per pondemaat (of, wanneer andere oppervlaktematen werden gehanteerd, de totale prijs van de betreffende kavel) genoteerd. Aan de hand daarvan is de totale opbrengst berekend.

<sup>23</sup> TR, GBF inv.nr. 46, f. 45r (res. SF 28 maart 1639). Op 29 maart werden Gedeputeerde Staten geautoriseerd om de verkoping te doen. Zij mochten daarvoor geen extraordinaris traktement genieten; de twee notarissen, die de heren terzijde moesten staan, kregen elk twee carolusgulden per dag; f. 48r. Waarschijnlijk kon betaling alleen plaatsvinden in de vorm van losrenten (en obligaties?), omdat bij lijfrenten geen sprake was van aflossing. Losrenten stonden op naam en elke overdracht moest, althans in Holland, op het kantoor van de ontvanger worden geregistreerd. Dit in tegenstelling tot obligaties, die vrij verhandelbaar waren. Blijkbaar had Friesland (nog) geen obligatieleningen uitgeschreven en waren er slechts de rentebetalingen over los- en lijfrenten (zie bijlage 3 en noot 31). Trompetter (*Gewestelijke financiën*, 39-40) maakt geen onderscheid tussen obligatie- en losrentelingen. Zie over de verschillen tussen losrenten, lijfrenten én obligaties Dormans, *Het tekort*, 58-59; De

ervan was, dat hierdoor wel de Friese staatsschuld afnam. Er moest dus alsnog een oplossing gevonden worden voor de absoluut noodzakelijk op te brengen 200.000 gulden aan legerlasten. Van een verhoging van accijnzen, zo werd gesteld, kon geen sprake zijn, want het gewone volk was al zwaar belast. Simpelweg lenen op de geldmarkt was blijkbaar ook geen optie, daarvoor was de kredietwaardigheid van de provincie te beperkt. Teneinde de volmachten in staat te stellen alsnog een remedie te bedenken, werd de Landdag door stadhouder en Gedeputeerden opnieuw verlengd, nu met acht dagen.<sup>24</sup> Op voorstel van Gedeputeerde Staten werd vervolgens een vergaande maatregel genomen. Van alle politieke en militaire ambtsdragers van de provincie werd een bedrag gevorderd, een 'voorschot', dat na verloop van twee jaar terugbetaald zou worden uit de nog te verschijnen termijnen van de laatste verkoop van kloostergoederen. Dit zou 130.000 gulden moeten opbrengen; de ontvangers-generaal kregen opdracht om de resterende 70.000 gulden te lenen tegen 7% rente.<sup>25</sup> Overigens blijkt uit de resolutie van Gedeputeerde Staten, waarbij ontvanger-generaal Goslyck van Hiddema geautoriseerd werd de bedragen te innen en de onwilligen te executeren, dat op de gedwongen geldleningen een rente van 7% werd verstrekt.<sup>26</sup>

Diezelfde dag werd door een aantal volmachten nog een ander middel beraamd om uit de financiële malaise te komen. De lasten namen hand over hand toe, de ingezetenen van het land konden niet zwaarder worden belast, en om niet verder in 'insupportabile swerigheden' te vervallen, werd besloten door een commissie uit de Staten een onderzoek te laten instellen naar een mogelijke herziening van de traktementen van 's lands ambtenaren.<sup>27</sup> De resolutie was ondertekend door twee volmachten uit Oostergo en twee uit Westergo en niet door Zevenwouden en de Ste-

Vries en Van der Woude, *Nederland*, 144-148 en De Jong e.a., *Inventaris*, 376-377.

<sup>24</sup> TR, GBF inv.nr. 2320 f. 136r (res. GS 29 maart 1639).

<sup>25</sup> TR, GBF inv.nr. 2320 f. 57v (res. GS 5 april 1639); niet getekend door de volmachten van de Steden. Een lijst van ambten en namen op f. 61r vv. De negen 'Heeren in 's-Gravenhage', de Gedeputeerden, de raadsheren in het Hof en de acht heren van de Admiraliteit verschaften elk 500 cgs, de vijf rekenmeesters 300, de eerste klerk van Gedeputeerde Staten 400, de overige twee klerken en de vier deurwaarders 200, de rentmeester, de drie ontvangers en de landschapssecretaris 500, de houtvester, landschapsadvocaat en -fiscaal 200 à 300, de dertig grietmannen 400 à 700, de grietijsecretarissen 200 à 400, de zeven dijkgraven 300 à 500, de zes convooimeesters 200 à 400, de steden (sic) 1000 à 1250, de stadssecretarissen 150 à 400, de tien Franeker professoren 400, de zes kolonels, luitenant-kolonels en kapiteins-majoor 700 à 1500, de vier monstercommissarissen 400 en voorts alle ritmeesters en kapiteins van de compagnieën staande op de repartitie van Friesland. Daarbij werd aangetekend, dat wanneer 'de politique officieren verdubbelt ende 't selve hierbij gedaen, sal bevonden worden ongeveerlijk te stijgen tot tweemaal 100.000 guldens'. Onduidelijk is of deze mogelijkheid – ingeval de ontvangers er niet in zouden slagen 70.000 gulden te lenen? – geëffectueerd is.

<sup>26</sup> TR, GBF inv.nr. 2320 f. 140r (res. GS 9 april 1639). Op 6 en 9 april gaven Gedeputeerden opdracht tot het lenen van 80.000 of 20 mogelijk 100.000 gulden.

<sup>27</sup> TR, GBF inv.nr. 46 f. 58v (res. SF 5 april 1639). Benoemd werden Johan Onuphrius thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg en Horatius Domans uit Oostergo, Douwe van Hottinga en Regnerus Bruynsma uit Westergo en uit de Steden Hendrick van Marssum en Epeus Oosterzee. Het besluit is nogal duister geformuleerd: '... deur hunne gecommiteerden de inlantsche lasten ende salarien van officieren ende andere swaricheden ende praemien dese landen deur verscheyden manieren van procederen opgedrongen te doen examineren ende soo veel doelnlijk met de overgeblevene middelen te vergelijken'.

den. Diezelfde dag nog lieten negen volmachten uit zes grietenijen – onder wie vier Eysinga's – in het resolutieboek aantekenen dat dit besluit zonder hun toestemming getekend was. Het bleef dan ook een dode letter.<sup>28</sup>

De Landdag van 1640 opende positief, met onder meer besluiten om de bestaande belastingen met het oog op de financiële situatie te handhaven en met een uitvoerig reglement – waarover we nog komen te spreken – op de verkiezing van volmachten ten Landdage.<sup>29</sup> Maar een bezending van de Raad van State naar Leeuwarden kreeg nul op het rekest met haar verzoek om de gedeputeerden van Friesland ter Staten-Generaal hun consenten te laten openen. Deze waren wel ingediend, kreeg men als antwoord, maar niet ter vergadering van Hunne Hoogmogenheden geopend, omdat de andere gewesten nog in gebreke bleven en de consenten 'eenpaerlijck' dienden te worden geopend.<sup>30</sup>

Dat wil niet zeggen dat de Staten geen oog hadden voor de financiële nood van het land. De verkopeningen van kloosterland hadden vrijwel geen soelaas geboden; nog steeds was er een schuld van 4,2 miljoen aan losrenten en anderhalf miljoen aan lijfrenten.<sup>31</sup> Daar kwam nog de achterstand in de betaling van vervallen rente, de betalingsachterstand voor het leger en de schulden aan de Generaliteit betreffende de oorlogvoering te land en ter zee bij, die in 1637 door de Landdag zelf waren geschat op ruim 2,6 miljoen.<sup>32</sup> Gezien deze schulden en de onmogelijkheid andere bronnen van inkomsten te kunnen aanboren, werd op 6 maart op advies van stadhouder en Gedeputeerden besloten zo spoedig mogelijk de helft van de nog niet verkochte kloosterlanden te verkopen.<sup>33</sup> Het was ook moeilijk voor de vol-

28 TR, GBF inv.nr. 46 f. 60r (res. SF 5 april 1639).

29 TR, GBF inv.nr. 47 f. 29r. vlg (res. SF 3 en 4 maart 1640).

30 TR, GBF inv.nr. 47 f. 36v (res. SF 4 en 11 maart 1640).

31 Aitzema geeft een overzicht van het verloop van de schulden sinds 1637, gedateerd 4 maart 1640, inclusief een berekening van de situatie na het verschijnen van de laatste termijn van de verkoping van 8 juli 1639 op 1 nov. 1640; SSO II, 734a-735a. Van wie deze gegevens, die een betrouwbare indruk maken, afkomstig zijn, is onduidelijk. Het betreft 'een kort overslach ... wat door de respective drie verkoppinghen der Lantschaps landen in verminderinge van desen mochte afgelost ende betaelt zijn' en is gedateerd 4 maart 1640. De drie verkoppingen waren gehouden begin 1638 (Bildt- en kloosterlanden, opbrengst f 900.000), zomer 1638 (f 1.125.000) en juli 1639 (f 1.548.000; vgl. tabel 10). Uit het overzicht kunnen met enige moeite verder de volgende gegevens worden gedestilleerd. Aan losrenten was er in 1637 een schuld van 4.200.000 gulden, die tegen 7% genegotieerd was en waarvoor jaarlijks f 300.000 aan rente moest worden uitgekeerd. Op lijfrente was f 1.550.000 geleend, een deel tegen 12% maar het grootste deel tegen 14%. Jaarlijks moest voor f 200.000 aan lijfrenten worden uitgekeerd (vgl. bijlage 3). In 1638 was de schuld aan losrenten f 4.000.444, in mei 1640 f 4.169.381. In mei 1641 zou de schuld, zo werd begroot, nog f 3.690.380 en met Allerheiligen 1641 f 3.360.380 bedragen. Laatstgenoemd bedrag was f 839.620 (20%) lager dan de schuld van 1637. Hoewel de verkoppingen in totaal 3,5 miljoen hadden opgebracht, was het grootste deel van dit bedrag besteed aan de betaling van (achterstallige) renten. Het uitstaande kapitaal aan lijfrenten zou – voornamelijk door versterving – met Allerheiligen 1641 tot f 1.400.000 zijn gedaald.

32 CHB V, 438 (22 nov. 1638).

33 Oostergo wilde 3 maart eerst niet meer dan een derde verkopen en alleen indien de andere Kamers er mee instemden de helft, op voorwaarde dat dan ook een gelijk deel van de Bildtlanden zou worden verkocht. Westergo wilde niet consenteren voordat duidelijk was geworden waar het geld van de vorige verkoppingen van kloosterland precies gebleven was, en hoeveel kapitalen en renten wel en niet afgelost waren, om vervolgens te verkopen 'naer proportie van de schulden'. Zevenwouden en de Steden sloten zich min of meer bij dit wel erg optimistische

machten om de problemen te negeren, want zij werden elke dag lastig gevallen door schuldeisers, die de betaling van hun renten opeisten. Voor het Hof werden meerdere processen gevoerd om betaling af te dwingen, 'en condemnatie becomende 't Landt sullen geraken te executeren, twelcke niet allene tot disrespect van de provincie, dan consequentelijk tot grote schade en enorme onkosten solde uytvallen'. Het verkopen van nog meer kloostergoederen was de enige mogelijkheid om deze rampspoed te voorkomen en enig 'contentement ende vernoeginge' aan de vele schuldeisers te kunnen geven. Opnieuw zou 'een ieder mogen copen aen zijn schuld'.<sup>34</sup>

De openbare veiling bij strijkgeld vond plaats op 15 juni, 29 juni en 13 juli 1640; de koopsommen moesten worden betaald in drie termijnen, te verschijnen op Allerheiligen (1 november) van 1640, 1641 en 1642. De 333 kavels brachten in totaal het lieve bedrag op van 1.394.816 goudgulden (1.952.742 carolusgulden). Daarmee was de behoefte aan geld voor het leger echter nog niet gestild. Tijdens de Landdag van 1641 werd daarom besloten, ook gezien de petitie van de Staten-Generaal, tot 'de continuatie van de middelen voor desen tot hoedinge van de lasten ten oorlog ingewilligd, zo over de floreenrente als over de middelen van de consumptien'.<sup>35</sup> Dat leek een ruimhartige geste, maar volgens hun procuratie en eed waren de volmachten hiertoe verplicht. Tevens werd bepaald, dat alle opbrengsten van de floreen, het gemaal en de vijf speciën bestemd zouden zijn en blijven voor het betalen van de militie.<sup>36</sup> Intussen bleef men de hete adem in de nek voelen van de schuldeisers die processen aanspanden voor het Hof van Friesland. Wanneer het Hof met een sententie kwam die nadelig was voor de provincie en executie moest worden toegepast, zou dat wanorde veroorzaken en de provincie een slechte naam bezorgen. Daarom verzochten de Staten het Hof om deze 'sententiën en executiën' op te schorten en de vonnissen niet ten uitvoer te leggen, totdat zij of Gedeputeerde Staten daartoe hadden besloten. Geruststellend werd daaraan toegevoegd dat de Staten er desalniettemin alles aan zouden doen om de betrokkenen 'contentement' te ge-

standpunt van Westergo aan. Een dag later verschenen de ontvangers Hiddema en Gualteri in de vergadering van het Mindergetal. Zij verklaarden niet te weten hoeveel er was afgelost omdat veel betalingen van kloosterland waren gedaan met achterstallige lijf- en losrenten zonder aflossing van kapitalen (wat bij lijfrenten vanzelf sprak, H.S.). Bovendien waren alle termijnen van de verkoop nog niet vervallen. Ze konden wel vertellen dat de verkopen ongeveer 3,5 miljoen hadden opgebracht, dat er voor 4,5 à 4,6 miljoen aan losrenten was uitgegeven en dat jaarlijks voor 200.000 gulden aan lijfrenten moesten worden uitgekeerd. De verkopen hadden dus bij lange na niet genoeg opgebracht om deze schulden te kunnen aflossen. Op 6 maart werd de resolutie om de helft van de kloosterlanden te verkopen te boek gesteld en getekend door de op het Landschapshuis aanwezige volmachten. De stadhouder en de Gedeputeerden, die erbij aanwezig waren, verklaarden ervoor in te staan dat ook de absente volmachten nog zouden tekenen; TR, GBF inv.nr. 1657 (journaal Mindergetal, 3, 4 en 6 maart 1640). Inderdaad werd de resolutie getekend door vrijwel alle volmachten; TR, GBF inv.nr. 47 (res. SF 6 maart 1640), f. 41v.

<sup>34</sup> TR, GBF inv.nr. 47 (res. SF 6 maart 1640), f. 41v.

<sup>35</sup> TR, GBF inv.nr. 48 f. 6r (res. SF 24 maart 1641).

<sup>36</sup> TR, GBF inv.nr. 48 f. 15r (res. SF 16 april 1641).



ven.<sup>37</sup> Hoe het Hof op deze inmenging in justitiële aangelegenheden heeft gereageerd weten we niet, maar het is tekenend voor de geldnood waarin de provincie verkeerde, want een kat in het nauw maakt rare sprongen.

Omdat het leger niet kon worden betaald en aan particuliere schuldeisers geen rente kon worden uitgekeerd, werd op dezelfde Landdag besloten nog een belangrijk deel van de Friese kroonjuwelen te verkopen, namelijk een derde deel van de uitgestrekte domeinen van Het (Oude) Bildt. Het lot zou moeten bepalen welk deel onder de hamer zou komen, de landerijen onder Sint-Annaparochie, Sint-Jacobiparochie of Vrouwenparochie. Hoewel de resolutie als gebruikelijk is getekend door twee volmachten per kwartier, is er merkwaardig genoeg geen uitvoering aan gegeven.<sup>38</sup>

Dat de financiële situatie nijpend bleef, zal dan ook niet verbazen. Op de Landdag van 1642 werd een serie resoluties genomen die de uitgaven aan het leger moesten verminderen. Bij het examineren van de petitie werd geconstateerd dat Friesland teveel betaalde aan de 50 compagnieën die in 1628 waren gelicht. Van de acht compagnieën, die ten laste van dit gewest kwamen, werd de sterkte teruggebracht van 108 naar 81 'coppen'. Ook werd besloten voor de gardecompagnie van de stadhouder, de beide compagnieën 'colonellen' en de beide compagnieën Zwitsers elk tien man minder te betalen, van 35 andere compagnieën elk drie man en van het garnizoen van Emden nog maar 67 van de 100 man. Verder werd geresolveerd de kosten van de forten Bourtange, Bellingwolde en Langakkerschans niet langer te betalen, omdat de Raad van State eigen inkomsten had uit Wedde en Westervoldingerland, waaruit hij deze uitgaven kon doen. En zo waren er nog enkele posten, waarover ook het jaar daarop nog tussen Leeuwarden en Den Haag hevig zou worden getwist.<sup>39</sup>

Intussen werden lang niet alle koopsommen van de verkochte kloosterlanden volgens de termijnen betaald. Kopers moesten nu binnen vier dagen betalen, anders zouden ze tot betaling worden gedwongen met inlegering van soldaten of door hen in gijzeling te nemen. Kopers van buiten de provincie konden niet op deze wijze gedwongen worden. Zij werden aangeschreven binnen tien dagen te komen betalen, anders zouden de betreffende landerijen bij executie verkocht worden.<sup>40</sup>

Over de financiële administratie bestond onder een aantal volmachten grote ontevredenheid en ongerustheid. De volmachten van Oostergo bonden de kat de bel aan en lieten onder de naam van de Staten van Friesland een resolutie noteren,

37 TR, GBF inv.nr. 48 f. 18r (res. SF 16 april 1641); *CHB* V, 466-467.

38 TR, GBF inv.nr. 48 f. 22v (res. SF 16 april 1641); Sannes, *Geschiedenis* I, 238.

39 TR, GBF inv.nr. 49 f. 53r, 54r, 59r, 59v en 60r (res. SF 18 en 25 maart 1642). Op 2 april 1642 bleek dat de Franeker professoren reeds geruime tijd geen traktementen hadden ontvangen. Vanouds werden deze betaald door de ontvanger van de kloostergoederen, maar deze had door de verkopen van kloosterlanden niet genoeg geld meer in kas. Besloten werd dat de ontvanger van de consumptieën deze traktementen voortaan zou betalen; *ibidem*, f. 78.

40 TR, GBF inv.nr. 49 f. 66 en 87v (res. SF 25 maart en 22 april 1642).

waarbij een commissie werd benoemd om in zes weken tijd de financiële administratie van de ontvangers door te lichten. Men wilde weten waar het vele geld dat de zware belastingen en de verkoop van kloosterlanden hadden opgeleverd, was gebleven. Er zou sprake zijn van 'quade menage en onwettelijke emploij van lants penningen', waarin nu eindelijk 'goede en bequaeme ordre' gesteld diende te worden. Benoemd werden Hessel Roorda van Eysinga, grietman van Leeuwarderadeel, en Abraham van Roorda uit Oostergo en Hobbe van Baerdt, grietman van Haskerland, en Tarquinius Solcama uit Zevenwouden; voor de namen van gecommiteerden te benoemen uit de Kamers van Westergo en de Steden waren een aantal regels wit gelaten. Zij dienden alle rekeningen van de zittende ontvangers 'scherpelijk te examineren', Gedeputeerden en rekenmeesters 'ernstelijk te doen verantwoorden alle onwettelijke ordonnantien' (betalingsopdrachten) die door hen waren gegeven, zij moesten van alle landschapslasten en -profijten een nauwkeurig overzicht maken en ten slotte betere instructies opstellen voor de ontvangers. Gedeputeerde Staten en de rekenmeesters en secretarissen kregen bevel de gecommiteerden in alles behulpzaam te zijn. Na verloop van zes weken moesten de volmachten bijeengeroepen worden door de Gedeputeerden, of, wanneer de Gedeputeerden dit weigerden, door de gecommiteerden zelf. Op de Landdag zou dan op het rapport gedaan worden wat 'tot meeste nut ende dienst van den Lande strekken sal'. De resolutie was slechts ondertekend door twaalf volmachten vanwege acht grietenijen uit de Kamer van Oostergo. Voor Tietjerksteradeel, Westdongeradeel en Smallingerland werd in het geheel niet getekend, maar ook de grietmannen van Leeuwarderadeel, Achtkarspelen en Kollumerland waren niet van de partij.<sup>41</sup> Diezelfde dag nog lieten acht volmachten vanwege zes grietenijen van Westergo en de Steden in het resolutieboek noteren dat zij deze resolutie niet erkenden.<sup>42</sup> De voorstanders lieten het er niet bij zitten en maakten, opnieuw op naam van de Staten als geheel, een soortgelijke maar in gematigder bewoordingen gestelde resolutie op, die deze keer niet alleen werd ondertekend door vrijwel dezelfde volmachten als bij de vorige resolutie, maar ook door meeste volmachten van Zevenwouden.<sup>43</sup> Het mocht

<sup>41</sup> TR, GBF inv.nr. 49 f. 81r (res. SF 22 april 1642). De ondertekenaars waren Hector van Epema (Leeuwarderadeel), Focco Aysma (Ferwerderadeel), grietman Johan Onuphrius thoe Schwartzenberg en Julius van Beyma (Oostdongeradeel), Sjuck Aeblinga van Humalda en P. à Doma (Kollumerland), grietman Suffridus Saackma en Taecke Jouwersma (Dantumadeel), Jan Eijses (Achtkarspelen), Henning Georg van Andreae (Idaarderadeel), grietman Tjalling van Eysinga en Ane Hansen (Rauwerderhem).

<sup>42</sup> Getekend door grietman Tjalling van Eysinga (Menaldumadeel), Andries van Waltinga (Franekeradeel), Julius van Eysinga en Hessel Wringer (Barradeel), grietman Sicco van Grovestins en Arnoldus Copius (Hennaarderadeel), Annius Haersma (Hemelumer Oldeferd) en Bruin Geersma (Het Bildt). Voor de Steden tekenden, blijkbaar voor hun Kamer, Tiaerdt Gauma en Rinnert Oedses.

<sup>43</sup> TR, GBF inv.nr. 49 f. 88v (res. SF 22 april 1642). Voor Zevenwouden tekenden Sjoerd Tibbes (Engwirden), Tierck Solcama (Doniawerstal), grietman Hobbe van Baerdt (Haskerland), Frederick van Roorda (Lemsterland), Hans van Lyclama (Gaasterland), Saco Fockens en Sake Teijens (Opsterland), Augustinus Lycklama a Nyeholt (Ooststellingwerf) en Schelte Julius van Aitzema (Weststellingwerf). Het doel van de commissie was 'om de comtoiren van de heren Hiddema, Runia, Gualtheri en Viersen te suijsveren, ende voorts te doen wat de staet van finantie is vereijshende, en ders. Heren ontvangers instructie te maken oock mede de staet te vorderen van de

niet baten, want Westergo en de Steden protesteerden opnieuw heftig en hielden de Landdag voor gesloten. We weten niet waarom voor een groot deel van de volmachten de instelling van deze commissie een brug te ver was. Was men bang dat het deksel van de beerput zou worden gelicht? Hadden veel regenten financiële belangen bij de handhaving van de status quo of bij de verkoop van kloosterlanden en waste de ene hand de andere – zoals eerder in de kwestie-Bootsma –, of hadden de vier ontvangers veel ‘vrienden’ op het Landschapshuis?<sup>44</sup>

De Landdag van 1643 verliep zonder noemenswaardige maatregelen op financieel gebied. In verband met de zwaarder wordende lasten van de oorlog te water en te lande en de ‘achterheijt’ van ’s lands financiën bleven de belastingen gehandhaafd. Dat de problemen echter niet achter de horizon verdwenen waren, bleek wel op de Landdag van 1644. Op 21 maart werd gesteld dat de Staten van Friesland ‘aen alle sijden bevindende haer besprongen neffens de betalinge van de crediteurs’. Dat de schuldeisers processen voor het Hof voerden waarbij de provincie werd veroordeeld tot betaling, strekte nog verder tot ‘schade ende disreputatie’ van het gewest. Omdat geen andere uitweg kon worden gevonden, werd besloten tot de publieke verkoping omstreeks Jacobi (25 juli) van alle resterende en nog onverkochte kloosterlanden alsmede van ’s Landschaps venen, leien en zwanejachten.<sup>45</sup> Van de vier grote verkopen van kloosterlanden (1638, 1639, 1640 en 1644) was deze met een totaalopbrengst van 1.775.560 goudgulden (2.485.783 carolusgulden) de grootste. Het is de enige verkoping waarvan van alle 309 kavels de gegevens bekend zijn: namen van meiers, oppervlakten, koopprijzen, kopers en van welke voormalige kloosters deze afkomstig waren. In totaal verwisselden 19.032,5 pondematen (6993,2 ha) van eigenaar, en ook in dat opzicht was dit de grootste verkoping.<sup>46</sup>

Toch waren er nog steeds landschapslanden en -venen onverkocht gebleven. Er werd een commissie benoemd om deze alsnog publiek te verkopen.<sup>47</sup> In sommige gevallen was bij de overheid niet bekend dat zij bepaalde landerijen, venen, leien of huizen in bezit had en hielden de gebruikers zich stil. Daarom werd een plakkaat uitgevaardigd, waarbij degenen, die ‘verswegen landen’ aanbrachten, een kwart van de opbrengst werd toegezegd. De namen van de aanbrengrers zouden ‘secret’ wor-

vercofte klooster ende Bildtlanden en de resten daaraf ten spoedigsten door een deurwaarder te doen invorderen’, en dat alles binnen een termijn van twee maanden.

<sup>44</sup> Goslick van Hiddema, ontvanger-generaal (trouwde 1626 te Leeuwarden met Jel of Juliana van Dekema); Jacobus van Runia, ontvanger-generaal der consumptieën (trouwde 1633 Emerentia van Oenema, dochter van Tinco van Oenema, grietman van Schoterland); Gualtherus Gualtheri, ontvanger der kloostergoederen (trouwde Josina van Aysma, dochter van Albert van Aysma en Tjets van Aysma); Assuerus van Vierssen, rentmeester der domeinen/ontvanger-generaal van de domeinen.

<sup>45</sup> TR, GBF inv.nr. 51 f. 37 (res. SF 21 maart 1644). De resolutie werd in elk kwartier genomen bij meerderheid van stemmen; in Oostergo werd door twee grietenijen niet getekend, in Westergo door vier niet, in Zevenwouden door twee niet en in de Kamer van de Steden liet IJlst verstek gaan. De Staten hadden blijkbaar al geanticipeerd op deze verkoping door op 17 maart 1643 de kloostermeiers de huren op te zeggen; TR, GBF inv.nr. 50 f. 79r.

<sup>46</sup> TR, GBF inv.nr. 6661.

<sup>47</sup> TR, GBF inv.nr. 51 f. 131 (res. SF 6 sept. 1644) en opnieuw TR, GBF inv.nr. 54 f. 55v (res. SF 16 juli 1647).

den gehouden.<sup>48</sup> Bovendien waren er nog achterstallige pachtsommen te innen, hadden veel kopers van landschapslanden nog steeds niet betaald of waren verkochte landerijen wegens wanbetaling weer aan het land vervallen en dus nog steeds niet verkocht.<sup>49</sup> Aan de andere kant waren door de verkopen van kloosterlanden vrijwel alle schulden afgelost die het gewest in de vorm van losrenten had aangegaan.<sup>50</sup>

Een indruk hoe het de vele grote en kleine schuldeisers binnen en buiten Friesland in deze jaren is vergaan, geeft de briefwisseling van Pieter Cornelisz. Hooft (1581-1647), Amsterdammer en drost van Muiden. Deze had – wanneer precies is onduidelijk – voor de som van zesduizend gulden en tegen een rente van 7% een losrente gekocht, maar verloor op een gegeven moment zijn vertrouwen in de Friese kredietwaardigheid. Brieven aan de ontvanger Albert van Aysma, in de zomer van 1635 en in februari 1636, waarbij de lening werd opzegd en de achterstallige rente opgeëist, werden niet beantwoord. Hooft schakelde toen de hulp in van een bekende, Willem Staeckmans, gedeputeerde van Friesland ter Staten-Generaal, maar ook dit haalde niets uit. In een brief aan zijn zwager en vriend Joost Baek, die in hetzelfde schuitje zat, vroeg hij in juli 1636 wat de andere schuldeisers van Friesland ‘schijnen bij der handt te zullen neemen, om aen ’t hunne te raeken’. Het jaar daarop ging een broer van Joost, de advocaat Jacob Baek, naar Leeuwarden, blijkbaar om de belangen van meerdere schuldeisers te behartigen. Hooft droeg hem op bij Aysma aan te dringen op betaling van hoofdsom en rente. Vervolgens werd een oud-burgemeester van Harlingen, Hans Hermans de Vries, door Hooft en Baek gemachtigd om de achterstallige rente in te vorderen. Zelfs de hulp het stadsbestuur van Amsterdam werd ingeroepen, maar niets mocht baten. Toen in 1638 de verkoping van kloosterlanden werd aangekondigd, wilde Hooft met andere schuldeisers, onder wie Joost Baek, een andere zwager en een neef ‘sterk van getaele’ naar Friesland komen. Op de een of andere manier kwam het er niet van, en toen in 1639 opnieuw een verkoping aanstaande was, waren de heren opnieuw van plan van de gelegenheid gebruik te maken. Hooft vroeg zich af, wat het beste was: een gemachtigde sturen, of toch zelf komen. In elk geval ‘konden wij eerst te zaemen overweghen,

48 TR, GBF inv.nr. 52 f. 19 (res. SF 27 febr. 1645); het plakkaat f. 56 (res. SF 14 maart 1645). Op het rapport van de commissie werden deze landen verkocht, TR, GBF f. 27 (res. SF 14 maart 1645). In 1648 werd opnieuw opdracht gegeven bepaalde onverkochte landschapslanden te verkopen; TR, GBF inv.nr. 55 f. 240 (res. SF 13 juli 1648). Verkoping van landschapslanden op 6 sept. 1648: TR, GBF inv.nr. 2520. In 1650 werd ingevolge het plakkaat van 1645 aan Gedeputeerde Staten opgedragen de aanbrengrers te betalen; TR, GBF inv.nr. 57 f. 9v (res. SF 1 maart 1650).

49 In 1647 kreeg het Mindergetal de opdracht een en ander uit te zoeken en hierover te rapporteren; TR, GBF inv.nr. 54 f. 55v (res. SF 16 juli 1647). In 1650 kon ontvanger Walrich zijn rekening niet sluiten vanwege het feit dat Menso Gabbema, secretaris van Leeuwarden (1648-1650), zijn kooppenningen niet had betaald. Door de afwezigheid van de wanbetaler had inlage van soldaten geen effect. Besloten werd Gabbema's onroerend goed te veilen tot het bedrag dat hij de Staten schuldig was; TR, GBF inv.nr. 57 f. 36v (res. SF 6 dec. 1650).

50 In 1648 bleek ‘dat noch verscheidene sommen van penningen voor desen op losrenten bij ’t land genegotieert open en onbetaelt staen, van welke jaerlijcks de interessen tot lants laste lopen’. Gedeputeerde Staten kregen opdracht deze schulden af te lossen en de ontvangers moesten bepalen hoeveel geld er in kas was om dit te kunnen doen; TR, GBF inv.nr. 55 f. 241 (res. SF 13 juli 1648). Zie voor los- en lijfrenten noot 23.

oft niet dienstigh waere etlijke hofsteden, beloopende te zaemen ter somme van onz achterwezen, in maetschappij te koopen, ende daer nae te deelen, bij lootingh oft verdragh'. Tegen elkaar opbieden zou immers de prijzen opjagen. Dit voorneemen werd niet doorgezet, waarom weten we niet.

Toen tijdens een bezoek aan het Muiderslot de Leeuwarder predikant Rippertus Sixti zijn hulp aanbood in deze kwestie, werd dit door Hooft met beide handen aangegrepen. Hij stuurde Sixti een brief aan de Friese ontvanger,<sup>51</sup> met het verzoek deze te bezorgen. Het was hem, zo stelde Hooft in deze brief, helaas 'ganschlijk ongeleghen, landerijen in dien oordt te koopen, om de penningen daer aen te korten', en daarom eiste hij zijn geld terug en bijna vijf jaar rente, in totaal 8100 gulden. Gebeurde dit niet, dan zag hij zich gedrongen 'dat ik het mijne, van U Ed., wiens persoon ende goederen daer voor speciaelijk verbonden zijn, bij weghe van rechte vordere, in vast vertrouwen, dat de Justitie van Vrieslandt niet laeten zal haer eere ende plicht te betrachten; oft immers, zoo mij ('t welk Godt verhoede) geen recht gebeuren moghte, dat, in zulken gevalle, mijne natuurlijke ende wettighe Overheit niet faelen zal mij de handt te bieden, om, door andre billijke middelen, te bekoomen 't geene dat ik zoo rechtvaardelijk te eischen, ende met zoo langduirigh een geduldt, niet zonder kosten ende schaede, verwacht heb'. Hooft eiste weliswaar volledige betaling, maar was eventueel bereid, zo schreef hij in de begeleidende brief aan Sixti, een jaar rente, te weten 420 gulden, op te offeren tot een 'vereeringe' voor de ontvanger, op voorwaarde, dat de resterende 7680 gulden twee of drie dagen na de verschijndag (4 februari 1640) zou worden betaald. Er kwam echter geen antwoord, ook niet van Sixti, die op 14 januari 1640 per brief aan zijn belofte werd herinnerd. Niets mocht baten, geen dreigement met justitie of met het machtige Amsterdam, geen aanbod aan de ontvanger in diens persoonlijk voordeel.

Uiteindelijk heeft Hooft noodgedwongen zijn bezwaren tegen landaankoop in Friesland laten varen en bij de verkoping van kloosterlanden in de zomer van 1640 – zijn vordering was opgelopen tot een bedrag van 8320 gulden – zijn slag geslagen. Zijn zaakwaarnemer Hans Harmens de Vries kocht voor hem op de veiling een boerderij in Hartwerd, groot honderd pondematen, voor een bedrag van 8800 goudgulden (12.320 gulden). Weliswaar was het rendement van deze investering met een jaarlijkse huur van slechts 244 gulden en 12 stuivers laag (2,8%), maar in 1646 verkocht Hooft de boerderij, waarschijnlijk voor 13.000 gulden, zodat hij uiteindelijk nog een enorme winst maakte.<sup>52</sup>

Overzien we het totaal van de vier grote verkopen van kloosterland in de jaren 1638, 1639, 1640 en 1644, dan kunnen de liefhebbers van cijfers hun hart opha-

<sup>51</sup> Aysma was inmiddels op 28 maart 1638 als ontvanger van de kloostergoederen opgevolgd door zijn schoonzoon Gualtherus Gualtheri, zoals Hooft al van Sixti vernomen had.

<sup>52</sup> Leendertz, 'Hooft' en Van Tricht (ed.), *Briefwisseling*, nrs. 722, 755, 794, 805, 878, 904, 905, 930, 962, 963, 966, 986, 1001, 1002, 1007 en 1035. Ongetwijfeld was de vordering van Hooft op Friesland in (carolus)gulden (van 20 stuivers) en de koopschatten in 1640 en 1646, alsmede de huursom in goudgulden (van 28 stuivers).

**Tabel 10** Opbrengsten van de verkopen van kloosterland in 1639, 1640 en 1644, in goudgulden

|                    | 1639           | 1640           | 1644           | <i>totaal</i>  |
|--------------------|----------------|----------------|----------------|----------------|
| Leeuwarderadeel    | 135131         | 177768         | 195417         | 508316         |
| Ferwerderadeel     | 102027         | 125081         | 189064         | 416172         |
| Westdongeradeel    | 64496          | 102055         | 87381          | 253932         |
| Oostdongeradeel    | 65325          | 91428          | 140123         | 296876         |
| Kollumerland       | 113217         |                | 213054         | 326271         |
| Achtkarspelen      | 74409          | 49987          | 35824          | 160220         |
| Dantumadeel        | 26615          | 176775         | 50940          | 254330         |
| Tietjerksteradeel  |                | 34303          |                | 34303          |
| Smallingerland     |                | 3100           | 42323          | 45423          |
| Idaarderadeel      | 1929           | 7795           | 1989           | 11713          |
| Rauwerderhem       | 26327          | 20695          | 34959          | 81981          |
| Menaldumadeel      | 36357          | 57491          | 47519          | 141367         |
| Franekeradeel      | 95379          | 97767          | 113040         | 306186         |
| Barradeel          | 36867          | 49132          | 72681          | 158680         |
| Baarderadeel       | 41218          | 24857          | 53389          | 119464         |
| Hennaarderadeel    | 50395          | 73707          | 95526          | 219628         |
| Wonseradeel        | 65143          | 85408          | 92403          | 242954         |
| Wymbritseradeel    | 126495         | 138235         | 180040         | 444770         |
| Hemelumer Oldeferd | 5568           | 3103           | 15649          | 24320          |
| Utingeradeel       | 46474          | 62314          | 82389          | 191177         |
| Doniawerstal       | 2390           |                |                | 2390           |
| Haskerland         | 5836           | 8464           | 26991          | 41291          |
| Gaasterland        | 6250           | 5354           | 1652           | 13256          |
| <b>Totaal</b>      | <b>1127848</b> | <b>1394819</b> | <b>1772353</b> | <b>4295020</b> |

len aan de volgende gegevens (zie tabel 10). De totale opbrengst was 4.295.012 goudgulden, ruim zes miljoen carolusguldens. De opbrengsten werden steeds hoger omdat een steeds groter deel verkocht werd: 10% in 1638, 22,5% in 1639 (een kwart van het resterende deel), 33,75% in 1640 (de helft van het resterende deel) en nog 33,75% in 1644 (het dan nog resterende deel). De verkopen van 1639 en 1644 brachten naar verhouding ongeveer evenveel op, de verkoping van 1638 aanmerkelijk meer dan die in 1639 en 1644 en die van 1640 aanmerkelijk minder. In totaal werden in 1639, 1640 en 1644 (voor 1638 zijn geen gegevens bekend) zo'n 51.200 pondematen aan land verkocht (ca. 14.000 hectare). Van dit totaal kwam 27% in 1639, 36% in 1640 en 37% in 1644 onder de hamer. Dit was 77% van de oppervlakte die voor 1606/1607 werd berekend (zie tabel 8). Een derde deel van de kloosterlanden was dus reeds in 1623<sup>53</sup> en vooral in 1638 van de hand gedaan. Van

53 In dat jaar werden onder protest van Oostergo veel losse landerijen, percelen kleiner dan 25 pondematen,

de opbrengsten in de jaren 1639, 1640 en 1644 werd 55,6% gerealiseerd in Oostergo, 38,6% in Westergo en 5,8% in Zevenwouden. Qua oppervlakte was de verdeling 56, 35 en 9%. Het meeste land lag in de grietenijen Leeuwarderadeel, Ferwerderadeel, Oostdongeradeel, Kollumerland, Wymbritseradeel en Utingeradeel, elk goed voor tussen de 9 en 10%. Het meeste geld brachten de landerijen op in Leeuwarderadeel (11,8% van de totaalopbrengst), Wymbritseradeel (10,4%) en Ferwerderadeel (9,7%).<sup>54</sup>

Het meest belangwekkend is uiteraard de vraag aan wie al dit land zoal verkocht werd. De enige auteur die hiernaar onderzoek heeft verricht is J.A. Faber, die een vergelijking heeft gemaakt tussen de stemkohieren van 1640 (toen de verkoping van 1644 nog niet had plaatsgevonden) en die van 1698. Van de 253 stemdragende kloosterplaatsen, die hij voor 1640 telde, was bijna zestig jaar later 49% in handen van 'adel en niet-adellijke regenten', 30% van burgers, 14% van boeren en burgers zonder familienaam, 5% van eigenaren-gebruikers en 2% van corporaties.<sup>55</sup> De conclusie van Faber kan worden getoetst juist omdat van de verkoping van 1644 de namen van de kopers bekend zijn. In dat jaar verwisselden 309 kavels van eigenaar. Van deze kavels werd 32,4% gekocht door de zittende kloostermeiers. Zij kochten niet alleen de kleinere kavels: er werden 41 boerderijen verkocht van honderd pondematen of meer, waarvan de zittende kloostermeiers vijftien voor hun rekening namen.<sup>56</sup> Dit betekent dat de kloostermeiers aanvankelijk een derde deel van de kloosterplaatsen in bezit hebben gekregen en dat veel van deze landerijen – gezien de conclusie van Faber – pas in de loop van de tweede helft van de zeventiende eeuw zijn overgegaan in eigendom van al of niet adellijke regenten.<sup>57</sup>

De adel lijkt bij de verkoping in 1644 zelfs een marginale rol te spelen. Zo'n veertien kavels (4,5%) werden gekocht door edelen. Slechts één edelman, Tjalling van Eysinga, kocht twee kavels, beide in Rauwerderhem. Tot de categorie niet-adellijke regenten kunnen 35 personen worden gerekend, die samen circa zestig kavels (19,4%) kochten. De drie grootste kopers waren de Leeuwarder burgemeester Feye Tjercks Heydoma (negen kavels, 620 pm), Agge van Marssum, eveneens uit Leeuwarden (zes kavels, 496 pm) en raadsheer Joannes Nijs (3 kavels, 189 pm). Helaas zeggen deze cijfers betreffende niet-kloostermeiers onder de kopers niet zoveel. De overgrote meerderheid van personen die als koper te boek staat, trad na-

huissteden en eeuwige renten verkocht en vrijwel geen volledige bedrijfseenheden; TR, GBF inv.nr. 2520 (laatste katern); vgl. Van Apeldoorn, *Kerkelijke goederen* II, 422-423.

<sup>54</sup> Zie ook de cijfermatige gegevens op p. 277.

<sup>55</sup> Faber, *Drie eeuwen* I, 217-218 en II, 493.

<sup>56</sup> Het aandeel van kloostermeiers als koper kan zelfs nog iets hoger uitvallen wanneer rekening wordt gehouden met kloostermeiers die niet de 'eigen', maar een andere plaats kochten. De boerderij van 51 pondemaat gehuurd door Jan Fongers in Hemelum Oldeferd bijvoorbeeld werd gekocht door Jan van Aylva voor 3389 gg., maar Jan Fongers kocht in diezelfde grietenij een andere boerderij van 77 pondemaat voor 2002 gg.

<sup>57</sup> Een arbeidsintensief onderzoek in de proclamatieboeken van de nedergerichten zou uitsluitsel kunnen geven naar de precieze mutaties in de periode 1640-1698.



melijk op 'in qualiteit', als zaakwaarnemer. Achter deze tussenpersonen gingen ongetwijfeld lieden schuil die niet in de gelegenheid waren aanwezig te zijn, zoals Hooft bij de verkoping van 1640. Anderen – Friese edelen, regenten of zelfs kloostermeiers – zullen het uit overwegingen van prijsvorming of vanuit hun positie als regent vaak niet opportuun geacht hebben als koper op de voorgrond te treden.

Hadden de vele particuliere schuldeisers uiteindelijk voldoening gekregen, de schulden aan de Generaliteit waren nog allesbehalve afgelost. In juni 1644 kwamen Herbert Gruys, lid van de Raad van State, en thesaurier-generaal Govert Brasser (de hoogste ambtenaar van de Republiek) naar Leeuwarden om de geldnood van de Generaliteit onder de aandacht van de volmachten te brengen. Uit de uitvoerige propositie van de Raad van State die zij op het Landschapshuis voorlezen, werd de 'desolate constitutie van der Generaliteits finantien' breed uitgemeten en geweten aan de onwil van de gewesten volledig te consenteren in de bedragen die voor de landsverdediging gevraagd werden en vervolgens in de traagheid deze ook daadwerkelijk te verschaffen. Om te beginnen vroeg men aandacht voor het menselijke aspect. De staat is onmachtig de vele ingezetenen te betalen, die hun lijf en goed voor het land in de waagschaal gesteld hebben. De traktementen van de officieren bijvoorbeeld zijn sinds 1636 niet meer betaald en nu kunnen dezen vaak niet meer in hun levensonderhoud voorzien. Zijn zij gesneuveld voor de goede zaak, dan hebben zij weduwen en kinderen achtergelaten, die nu niet kunnen 'becomen het loon van het vergoten bloedt van haer lieve mans ende vaders' en nu vaak gebrek moeten lijden. Wanneer wij ongevoelig blijven voor het 'tot den Hemel suchten ende schreien' van deze mensen, zullen wij 'vurige colen op onse hoofden' stapelen. Veel schippers die in dienst van het land gevaren hebben, zijn al vier jaar lang niet betaald, maar moeten hun vrouwen, kinderen en knechten wel onderhouden, en worden nu zo ongeduldig, 'dat sij sweren hare schepen eerder in de grond te sullen hacken, als daar mede int toecomende het landt dienst te doen'.<sup>58</sup> Dit hartstochtelijk pleidooi was aan dovemansoren gericht, want de volmachten waren ervan overtuigd dat Friesland te hoog in de quote was aangeslagen. Voor sommige posten werd dan ook besloten alleen te betalen wanneer andere gewesten dat ook in 'baren gelde' deden, bij andere dat Friesland niet in staat was deze zware lasten te dragen, en extraordinaris lasten werden simpelweg geweigerd.<sup>59</sup>

Was Friesland als bondgenoot niet zo meegaand, in de Republiek als geheel was eendracht in deze jaren ook ver te zoeken. Vanaf ongeveer 1640 verkeerde het staatsbestel van de Unie in een crisis, die het op de rand van de afgrond bracht.<sup>60</sup> Deze crisis – waarop we hier verder niet ingaan – had alles te maken met de steeds zwaarder wegende schuldenlast, van de Generaliteit, maar vooral van het gewest Holland. Toen de oorlog na het Bestand in 1621 was hervat, hadden de Staten-Ge-

<sup>58</sup> TR, GBF inv.nr. 51 f. 84r.

<sup>59</sup> TR, GBF inv. nr 51 f. 7r (res. SF 8 juni 1644); f. 133 (res. SF 6 sept. 1644); f. 179 (res. SF 3 jan 1645).

<sup>60</sup> Groenveld, 'Unie', 67.

neraal voor bijna vijf miljoen aan schulden, in 1640 was dat toegenomen tot ruim elf miljoen. De toename was voor Holland nog sterker: 22,5 miljoen in 1620, 93,6 in 1640 en 128,8 miljoen in 1650.<sup>61</sup> In 1640 werd 60% van de Hollandse belastinginkomsten besteed aan rentebetalingen.<sup>62</sup> Dat kwam niet alleen doordat Holland 58% van de legerkosten te dragen had, maar juist ook omdat het via de Generaliteit voorschotten verstrekke aan achterstallige gewesten als Friesland. Toen in 1639 nog steeds veel te weinig geld uit de gewesten kwam, de ontvanger-generaal van de Unie geen krediet meer kon krijgen, geen betalingen kon doen en soldij al vijf tot zes jaar niet meer was betaald, stelde de Raad van State zich op het standpunt dat de Unie tussen de gewesten in feite ontbonden was.<sup>63</sup> Dit oordeel zal zijn bevestigd toen in 1641 de Staten van Holland leken over te hellen tot een afwijzing van hun deel van de legerlasten en tot een aanzienlijke inkrimping van het leger. Een slecht voorbeeld dat tot de ondergang van de Unie zou kunnen leiden, oordeelden de Staten-Generaal. Daarom verboden zij de afzonderlijke gewesten een dergelijke resolutie te nemen. Een deputatie van de Generaliteit kreeg in het machtige Amsterdam echter nul op het rekest. Hoewel het rijke Holland eerder andere gewesten, die in gebreke bleven, had gekapitteld, leek het nu zelf de eendracht te ondermijnen. Er werd zelfs gesuggereerd dat Holland de Unie wou verlaten.<sup>64</sup>

Zo'n vaart zou het niet lopen, maar door de geldnood was de meerderheid in de Staten van Holland voor het sluiten van vrede, mits die gepaard ging met een inkrimping van het leger. Bovendien was Holland sinds de herovering van Breda in 1637 weer veel beter beveiligd, was Spanje verzwakt waardoor gunstige vredesvoorwaarden zouden kunnen worden afgedwongen en verwachtten de Hollandse regenten grote handelsvoordelen van een vrede met Spanje. Tegenover de Hollandse vredesfactie stonden onder andere de strenge calvinisten, voor wie het voortbestaan van de Republiek afhing van de oorlog tegen Spanje. Frederik Hendrik en de Raad van State wilden óf de zwakte van Spanje verder uitbuiten óf tijdens vredesonderhandelingen de vijand onder druk houden. Het leger wilden zij dus in elk geval op volle sterkte houden. Het overwicht van Holland gaf de doorslag en in januari 1646 begonnen de vredesbesprekingen in Munster. Op 30 januari 1648 werd verdragstekst door de onderhandelaars ondertekend, en, na ratificatie in Den Haag en Madrid, op 15 mei in Munster definitief ondertekend en door de Nederlandse en Spaanse gezanten met een eed bekrachtigd. In Leeuwarden werd de vrede op 26 mei plechtig en feestelijk afgekondigd vanaf een voor de waag geplaatst 'groot ende heerlijk toneel ofte theatrum'.<sup>65</sup>

61 Dormans, *Het tekort*, 65-66 en 139-140.

62 De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 146. In 1637 werd circa 25% van de Friese belastinginkomsten besteed aan rentebetalingen, zie bijlage 3.

63 Toelichting van de Raad van State op de Staat van Oorlog van 1640; SSO II, 657b; Groenveld, 'Unie', 67.

64 Groenveld, 'Unie', 67.

65 Andreae, 'Friesland bij den Vrede van Munster'. Dat ook Friesland nu voor vrede was, kan te danken zijn aan de toegenomen invloed van stadhouder Willem Frederik die sterk voor de vrede pleitte; Poelhekke, *Vrede*, 516;

Toen in februari 1648 de Friese Landdag werd geopend, was het dus een kwestie van tijd of de vrede zou ook formeel gesloten zijn. Eén van de eerste resoluties die door de Staten genomen werd, op 3 maart, was ten aanzien van de ‘continuatie van de middelen’, dus de belastingheffing op de voet van het voorafgaande jaar. Sinds 1638 waren de volmachten volgens hun procuratie verplicht de eenmaal aangenomen middelen te handhaven en sindsdien was inderdaad elk jaar plichtsgetrouw het besluit genomen de middelen te continueren. Ook ditmaal stemden de Staten ermee in. Nu echter de vrede aanstaande was, waren de volmachten van Oostergo en Westergo er als de kippen bij om zo gauw mogelijk onder deze bepaling in hun procuratie uit te komen, want hun verplichting gold immers slechts voor de duur van de oorlog. Zij maakten dan ook direct het voorbehoud dat hun instemming slechts gold totdat de ‘publicatie van de Vrede volcomentlijk sal zijn gedaen’.<sup>66</sup> Het was geen loos gebaar, maar eerst werden de volmachten nog geconfronteerd met een lid van de Raad van State en de thesaurier-generaal, die naar Leeuwarden kwamen om de Staten er nadrukkelijk op te wijzen dat geen gewest zoveel geld schuldig was aan de Generaliteit als Friesland en dat deze achterstand nu eindelijk eens moest worden ingelopen.<sup>67</sup> Deze boodschap werd voor kennisgeving aangenomen. Minder terughoudend was de reactie in juli van dat jaar op een andere propositie van de beide stadhouders (sic) en de Raad van State. Van harte sloten de Staten zich aan bij het voorstel tot een reductie van de militie, om de ingezetenen ‘bij provisie, te doen smaken de vruchten van den lang-gewensten vrede’.<sup>68</sup> Zonder verder nog enige aandacht te hebben voor de financiële noden van de Generaliteit besloten zij op 15 juli 1648 om per 1 november voorlopig niet meer dan veertien stuivers over de floreen te heffen en de tarieven van de vijf speciën te halveren.<sup>69</sup> Het jaar daarop volgden nog verdere belastingverlagingen.<sup>70</sup> Ook werd toen, als reactie op de staat van oorlog, besloten eigenmachtig minder soldaten te betalen omdat de Friese quote te hoog zou zijn.<sup>71</sup>

De oorlog was voorbij, de Friese schulden aan losrenten waren afgelost, er was minder geld voor de defensie nodig, men kon opnieuw naar welgevallen belastingen heffen en Friesland stond niet langer onder curatele van de Generaliteit. Het ei-

GP, xxv-xxvii.

<sup>66</sup> TR, GBF inv.nr. 55 f. 184 (res. SF 3 maart 1648).

<sup>67</sup> TR, GBF inv.nr. 55 f. 225 (res. SF 18 maart 1648).

<sup>68</sup> TR, GBF inv.nr. 55 f. 231 (res. SF 7 juli 1648).

<sup>69</sup> TR, GBF inv.nr. 55 f. 248 (res. SF 15 juli 1648), getekend door de volmachten van alle grietenijen, behalve die van Smallerland, Idaarderadeel en Hemelum Oldeferd. Het besluit werd mede ingegeven door de ‘droevigen toestand deser ingezetenen gecauseert door de minne geldinge der huijsmanne waren, verderff van vruchten ende hoij door den continuelen en langdurigen regen’.

<sup>70</sup> De floreenrente bleef op 14 stuivers, maar zodra de ‘staet van ’t lant’ dat toeliet, zouden twee stuivers minder geheven worden. De speciën bleven per 1 jan. gehalveerd, de ‘capitale ofte familiegeden’ werden afgeschaft, het gemaal bleef onveranderd, behalve de belasting op rogge (zie p. 301), die van tien stuivers werd verlaagd tot zes; TR, GBF inv.nr. 56 f. 123 (res. SF 24 febr. 1649).

<sup>71</sup> TR, GBF inv.nr. 56 f. 192 (res. SF 20 okt. 1649).

gen belang als soeverein gewest kreeg dus weer volledig (of liever: nog meer) de voorrang boven het algemene belang van de Unie. Een tijdperk was afgesloten. De vraag is of Friesland zich ook op termijn nog langer wilde en kon onttrekken aan zijn financiële verplichtingen tegenover de bondgenoten. Niemand minder dan de Hollandse raadpensionaris Johan de Witt schreef in 1664 dat Friesland tot de provincies behoort die 'haere volle quotes in alle consenten tot den laetsten penning toe betaelen'. Maar nog geen half jaar later was hij een andere mening toegedaan. Door de Staten-Generaal was in Friesland geld losgepraat voor de bouw van oorlogsschepen, volgens De Witt dankzij 'de scherpe spooren, daarmede de Vriesen, volgens den aert van die natie, tot ons leedtwesen hebben moeten bereeden worden'.<sup>72</sup> Verder onderzoek zal moeten uitwijzen welke uitlating van De Witt het meest overeenkomt met de werkelijke situatie.

### Stemreglement en stemkohieren

In januari 1638 had Alexander van der Capellen op een plenaire zitting van de Landdag zijn plan voor bestuurlijke hervormingen voorgelezen.<sup>73</sup> Voor hem en voor de andere leden van de Raad van State stond het als een paal boven water dat deze hervormingen absoluut noodzakelijk waren om de Friese financiën te kunnen saneren en de verhouding van dit gewest tot de Generaliteit te verbeteren. Tot aan hun vertrek een half jaar later hebben zij er van alles aan gedaan om de aanname van de voorstellen te bevorderen, maar als zodanig werden ze niet eens ter behandeling op de Landdag gebracht. Desondanks wist Van der Capellen tussen de bedrijven door en tegen de stroom in enkele belangrijke punten van zijn hervormingsplan geheel of deels door de Landdag of het college van Gedeputeerde Staten te loodsen. Deze betroffen, wanneer we ze op een rijtje zetten, de duur van de Landdag (punt 1), de stemprocedure (3), de uitsluiting van de kloostermeiers van het actieve en passieve stemrecht (4), het handhaven van de middelen (11 en 30), het afschaffen van substitutie (17) en het gebruik van een voorgeschreven formulier voor de procuraties (12). Het laatste was voor de realisatie van de overige punten cruciaal, want in de procuraties – en in de beschrijvingsbrieven voor de Landdag, waarvoor ook een vast formulier ging gelden – werden deze veranderingen nu verankerd.

In de beschrijvingsbrief gaven Gedeputeerde Staten de grietmannen opdracht om na voorafgaande klokklippping en huiskondiging in de dorpen verkiezingen te laten uitschrijven voor twee goede en bekwame volmachten, een edelman en een eigerfde. Aan deze volmachten werden nog steeds dezelfde eisen gesteld die reeds

<sup>72</sup> *Brieven van Johan de Witt* II, 523 en III, 49. Begin 1667 had Friesland 39% van de petitiees voor de oorlog te land van 1665 en 1666 nog niet betaald, meer dan Holland (22%), Utrecht (0%) en Overijssel (7%) en minder dan Gelderland (44%), Zeeland (51%), Stad en Lande (44%) en Drenthe (55%); Fritschy, *Gewestelijke financiën*, 10.

<sup>73</sup> Zie p. 327 vv.

een halve eeuw hadden gegolden. Zij moesten stemgerechtigd zijn, ‘liefhebbers’ van de gereformeerde religie en van de vrijheid van het vaderland, bereid de koning van Hispanje af te zweren, genegen tot eendracht en vroom van leven.<sup>74</sup> Als vanouds werd bepaald dat de af te vaardigen volmachten moesten worden gekozen ‘met volcomen last, sonder enige ruggespraecke ofte restrictien’, een bepaling die tot dusver, zoals we uitentreuren gezien hebben, niet werd nageleefd. Gehandhaafd bleef uiteraard ook het plakkaat van 1616, sinds 1617 in afschrift bijgevoegd, waarbij alleen degenen die de ‘Gereformeerde religie ende jegenwoordige staet van Regieringe voor oprecht ende wettelijck te holden’ van het actieve stemrecht gebruik konden maken en papisten of hun meiers, zelfs wanneer dezen gereformeerd waren, daarvan werden uitgesloten. Daar kwam nu een afschrift bij van het plakkaat dat kloostermeiers niet mochten stemmen of gestemd worden. Eenieder die zich hier niet aan hield, stond vervolging als ‘perturbateur van de gemene ruste’ te wachten. Beide plakkaaten moesten aan de dorpsrechters ter hand worden gesteld, opdat geen onbevoegden toegang kregen tot de kerken waar de stemmingen plaatsvonden. De dorpsrechters moesten er op toezien dat de kiezers aan de voorwaarden voldeden en ‘hooft voor hooft’ het stemcedul (het proces-verbaal van de stemming) ondertekenden. De stemceduls van de dorpen moesten meegenomen worden naar Leeuwarden ter controle door Gedeputeerde Staten. Ook nieuw – en voor de Raad van State van het grootste belang – was de bepaling dat de te kiezen volmachten niet mochten tornen aan de reeds ingewilligde middelen, althans voor de duur van de oorlog. Als gebruikelijk dienden zij op de Landdag te resolveren met ‘gemene ofte meeste stemmen’ en zouden de stemmen van afwezige volmachten voor bijvallend worden gerekend. Zij mochten niet vertrekken voordat het punt van de consenten was afgedaan – een al eerder bestaande verordening –, maar na lang aandringen van de Raad was daaraan toegevoegd dat de Landdag niet langer dan zes weken mocht duren; alles wat daarna nog werd gebesogneerd zou van ‘nul ende onwaerden’ worden gehouden.<sup>75</sup>

Volgens de beschrijvingsbrief moesten de volmachten nu worden voorzien van ‘alsulcke procuratie als wij U een formulier hier nevens senden, om door ’t ganse land eenpaerlijcken geobserveert te worden, also den dienst vant lant daer aen ten hoogsten gelegen is, en gedencken oock geen ander procuratien te admitteeren als dese’. Eveneens op voorstel van de stadhouder en de Raad van State besloten Gedeputeerde Staten dat dit formulier ‘onverbreeckelijcken’ was en dus voortaan jaarlijks moest worden gebruikt.<sup>76</sup> In deze procuratie gaven de dorpsvolmachten te

<sup>74</sup> Geschrapd was de bepaling dat personen die in 1580 waren uitgeweken en nadien waren teruggekeerd, niet als dorpsvolmachten mochten fungeren, aangezien er bijna zestig jaar na het begin van de Opstand geen voormalige bannelingen meer in leven waren.

<sup>75</sup> TR, GBF inv.nr. 45, onpagineerd (res. SF 20 maart 1638). Zie voor de beschrijvingsbrieven zoals die vóór 1638 werden uitgebracht p. 60.

<sup>76</sup> TR, GBF inv.nr. 2320 (res. GS 10 april 1638); CHB V, 443-445.

kennen wie zij voor hun grietenij als edelman en eigenerfde afvaardigden naar de Landdag. Deze volmachten kregen de opdracht daar de propositie aan te horen en naar aanleiding daarvan en in alle andere zaken die het 'gemeene-beste' betroffen 'bij meeste stemmen' besluiten te nemen. Een en ander echter onder voorwaarde, en dat was een nieuw element, dat zij de 'middelen' oftewel de belastingen, die ten behoeve van de oorlogvoering waren ingesteld of nog ingesteld zouden worden, moesten helpen handhaven en bevorderen en niet mochten afschaffen (zie bijlage 4). Nieuw was ook dat zij de Landdag niet langer mochten laten duren dan zes weken en geen 'vacatien' (vergoedingen) mochten eisen voor een langere periode, behalve wanneer Gedeputeerde Staten vanwege 'nieuwe swaricheden' de Landdag voor een korte tijd prolongeerden. Toegevoegd werd ook de bepaling dat zij niet de bevoegdheid hadden de 'fondamentele wetten des Landts' te verbreken (zoals in 1635 was gebeurd met de magistraatsbestelling). Gehandhaafd bleef uiteraard dat de lastgevers hun volmachten beloofden 'van waerden te holden wes ende 't geene in de gemelde saecken bij haer gedaen en gehandelt sal worden, ende dat sonder eenige ruggespraeck, substitutie ofte restrictie'. De Latijnse hocus-pocus, waarmee deze lastgeving voorheen gepaard was gegaan, had nooit gewerkt en werd nu achterwege gelaten. Opvallend is ten slotte dat de volmachten niet meer 'in solidum' mochten stemmen (bij absentie van de andere volmacht van de grietenij) of zich mochten laten substitueren. De Raad van State had alle reden daartoe: door het stellen van substituten kon de Landdag eindeloos gerekt worden en door het 'in solidum' stemmen werd het absenteïsme op de Landdag nog verder bevorderd en nam de kans op onenigheid tussen de volmachten toe. Bovendien zullen substituut-volmachten zich doorgaans minder gebonden hebben gevoeld aan hun procuratie en eerder de neiging hebben gehad tot ruggespraak over te gaan.<sup>77</sup>

De eed, die de volmachten in het Mindergetal moesten afleggen, vormde het sluitstuk van de nieuwe regelgeving met betrekking tot de toegang tot de Landdag.<sup>78</sup> Vóór 1638 moest deze waarborgen dat de volmachten de strijd tegen de 'Coninck van Hispanjen' voor gerechtvaardigd hielden en oorlog voerden ter bescherming van de Gereformeerde religie en de vrijheid van zowel Friesland als de Unie.<sup>79</sup> Nu kwamen daar twee elementen bij: de volmachten moesten tevens bezweren de reeds ingewilligde en nog in te willigen belastingen te zullen handhaven en zich 'in alles' te houden aan hun procuratie. Dat laatste was dus met inbegrip van het nemen van besluiten met meerderheid van stemmen, het niet langer vergaderen dan zes

77 Een voorbeeld van een substituut-volmacht die in de problemen kwam in zijn grietenij is Jacob van Adelen van Barradeel, zie p. 198.

78 TR, GBF inv.nr. 2615 (4 april 1638). Het 'eedtboek' werd sinds 1638 grietenij- en stadgewijs door alle volmachten getekend, tot in het jaar 1644, toen het eedformulier wel werd ingeschreven, maar niet werd ondertekend. Verder is het 'eedboek' voor tweederde deel ongebruikt. Pas in 1748 werd een nieuw eedboek in gebruik genomen (*ibidem*, inv.nr. 2616). Sinds 1644 werd van de volmachten geen eed afgenomen of zij werd wel afgenomen, maar niet geregistreerd en ondertekend in het eedboek.

79 Zie p. 79.

weken, het niet verbreken van fundamentele wetten en het functioneren zonder ruggespraak. Een verstandige maatregel van de Raad van State, want met de woorden 'Soo waerlijck helpe ons Godt Almachtich' spraken de volmachten die de eed aflegden de wens uit dat God hen mocht straffen wanneer de belofte niet werd nagekomen. Vanwege de 'tegenwoordige vreesse van de Goddelijke alweetenheyt, almacht ende vreesselijke rechtveerdigheyt' zullen zij dit zeker niet lichtvaardig hebben opgevat.<sup>80</sup>

Dit waren belangrijke verbeteringen voor het goed functioneren van de Friese Statenvergadering, maar Van der Capellen had in januari 1638 meer pijlen in zijn koker gehad. De Raad van State wilde namelijk nog meer bestuurs hervormingen laten doorvoeren, vooral op het gebied van het stemrecht. Toen de Raad in juni 1638 vertrok, was het er tot zijn frustratie nog steeds niet van gekomen, maar bij Gedeputeerde Staten en de stadhouder waren de plannen niet in het vergeetboek geraakt. In 1640 werd de koe bij de hoorns gevat en presenteerden zij op de Landdag als vijfde punt van de propositie een concept-reglement voor de verkiezing van volmachten ten Landdage, waarin veel voorstellen van de Raad van State waren verwerkt. Het was een belangrijke en zelfs noodzakelijke aanvulling op de nu gestandaardiseerde formulieren voor de beschrijvingsbrief, de procuratie en de eed van de volmachten.

Op 3 maart werden de adviezen van de Kamers op dit punt in aanwezigheid van de stadhouder en vier Gedeputeerden bij het Mindergetal ingediend. Oostergo was tegen het project en wilde alleen instemmen met 'het maeken van seker register in de dorpen, van de personen welke 't recht van stemminge solden hebben'. De leden van Westergo en Zevenwouden wilden het eerst in deliberatie houden (dus opnieuw op de lange baan schuiven), maar nadat zij in hun Kamers ruggespraak hadden gehouden – ongetwijfeld aangemaand door Gedeputeerden en stadhouder – gingen zij diezelfde dag alsnog akkoord. De Steden gaven direct hun instemming.<sup>81</sup> Het voorstel werd dus vrijwel zonder slag of stoot en *pro ut jacet*, 'zoals het daar ligt', dus zonder wijzigingen, aangenomen. Alle volmachten, ook die van Oostergo, ondertekenden de resolutie ter goedkeuring van het reglement.<sup>82</sup> Daarmee vertoonden de volmachten – en ook de Gedeputeerden die het hadden voorgesteld – een besluitvaardigheid, die scherp afstak bij de indolentie en traagheid, die hun bijeenkomsten bij belangrijke beslissingen in het voorafgaande decennium hadden gekenmerkt.<sup>83</sup>

Tot dusver waren verkiezingen op het platteland niet gereglementeerd geweest, werden in de beschrijvingsbrief van de Gedeputeerden slechts enkele aanwijzingen

80 Huber, *Heedensdaegse rechts-geleertheit*, 451 (III-22, 2-4).

81 TR, GBF inv.nr. 1657 (Journaal Mindergetal, 3 maart 1640).

82 TR, GBF inv.nr. 47 f. 29r-36v (res. SF 4 maart 1640); *CHB* V, 451-454.

83 De Statendrukker Claude Fonteyne kreeg opdracht het reglement te publiceren: *Poincten belangende de verkiezinghe van vol-machten op den landts-dagh*.



gegeven en had alles altijd naar ouder gewoonte plaatsgevonden. Onduidelijkheid bijvoorbeeld over wie er eigenlijk stemrecht hadden had geleid tot ‘diverse abusen en quaestien’, en indirect tot besluiteloosheid op de Landdag. Bestaande praktijken werden nu vastgelegd en nieuwe regels ingevoerd, maar het belangrijkste was dat er op een groot aantal punten duidelijkheid over de procedure kwam.<sup>84</sup> Dat gold direct al voor de eerste bepaling: de verkiezing moest in alle dorpen ‘over het geheele Lant’ op hetzelfde tijdstip plaatsvinden. Daags tevoren moest in alle dorpen vóór zonsondergang ‘huijskondinge’ plaatsvinden, dus de aanzegging huis aan huis van het tijdstip van de verkiezing. Op de verkiezingsdag moest driemaal de klok worden geluid, om negen, tien en elf uur, telkens honderd slagen. Een kwartier na de laatste ‘klockklippinge’ moest de deur van de dorpskerk gesloten worden en mocht niemand meer naar binnen. Pas wanneer de stemming had plaatsgevonden mocht de deur weer geopend worden. Volgens het reglement bestond het kiezerskorps van een dorp uit de ‘ingezetenen’, die aldaar ‘genoegsaem gegoedicht ofte tot stemminge naer older ghewoonte’ gerechtigd waren. Papisten en kloostermeiers waren uitdrukkelijk uitgesloten en mochten zich ook niet in de kerk vertonen. Dat gold ook voor de ‘pretendenten’ tot het volmachtschap die in het dorp gegoed waren, hetzij grietman, secretaris, edelman of eigenerfde.

De ‘ingezetenen’ – die dus niet in het dorp woonachtig hoefden te zijn – stemden hoofd voor hoofd. Zij konden dat doen in eigen persoon of door een schriftelijke last oftewel stemcedul te verstrekken – ‘pretendenten’ waren daartoe dus verplicht – aan een notaris of aan hun meier of meiers.<sup>85</sup> Die meiers mochten dan niet rooms-katholiek zijn en de last van een eigenaar had altijd voorrang boven die van een meier. De dorpsrechter moest bij de stemming aanwezig zijn en er op toezien dat het stemcedul ‘met hant ofte merck’ werd getekend, ook door degenen die een schriftelijke last van de eigenaar hadden. Wanneer ‘onwettige personen’ in de kerk tijdens de stemming aanwezig waren of poogden een stem uit te brengen, moest hij dit schriftelijk aan de grietman rapporteren. Er dienden in de kerk tevens twee – uiteraard gekwalificeerde – personen te worden gekozen, ook wel aangeduid als dorpsvolmachten, die voorzien van een door de ‘stemgevers’ getekende commissie het stemcedul van hun dorp moesten overbrengen naar de ‘generale stemminge’.

Die ‘generale stemminge’ diende twee dagen later plaats te vinden in de weerkamer (het rechthuis) van de grietenij. Daar moesten de stemmen van de dorpen opgenomen worden door de grietman, de bijzitters van het nedergererecht en de grietenijsecretaris. Verder mochten daarbij alleen de bovengenoemde dorpsvolmachten tegenwoordig zijn. Van de grietman werd in dezen een strikte plichtsbetrachting

84 Bij resolutie van 22 juli 1653 verklaarden stadhouder en Gedeputeerde Staten dat de artikelen 5-7, 9-12, 14 en 16 tevens van toepassing waren op de verkiezing van grietmannen, bijzitters, secretarissen en dorpsrechters; Wierdsma, *Verhandeling*, 184.

85 Deze schriftelijke last werd ook wel ‘stemcedul’ of ‘cedul’ genoemd, niet te verwarren met het proces-verbaal oftewel de uitslag van de stemming in een dorp, dat ook stemcedul werd genoemd.

geëist, ook wanneer hij zelf gegadigde was voor het volmachtschap. Hij moest Ge-deputeerde Staten in kennis stellen van eventuele overtredingen voordat werd begonnen met de controle van de procuraties. Procuraties van volmachten die op enigerlei wijze de bepalingen van dit reglement hadden overtreden, zouden worden afgekeurd, ook wanneer zij de meerderheid van stemmen hadden. Op overtredingen van het reglement werden zware boetes gesteld, van dertig tot honderd goudguldens en het dubbele daarvan bij recidive, ook voor ambtsdragers als dorpsrechters en grietmannen die hun plicht verzaakten.

Met dit reglement was nu de procedure precies omschreven, kon er geen misverstand meer bestaan bij wie het stemrecht berustte, en was het, althans in theorie, veel moeilijker geworden de verkiezingen te manipuleren. Wat dat laatste betreft: voorheen vonden de verkiezingen in de dorpen niet gelijktijdig plaats en waren de gegadigden – met de grietman voorop – in de gretig aangegrepen gelegenheid de dorpen af te reizen om deze naar hun hand te zetten. Nu werd hun zelfs de toegang ontzegd tot de verkiezingsbijeenkomsten in dorpen waar zij stemgerechtigd waren.

Vergelijken we nu de hervormingsmaatregelen die sinds 1638 door de Landdag waren genomen (de nieuwe formulieren voor de beschrijvingsbrief, de procuraties en de eed van de volmachten en het stemreglement)<sup>86</sup> met het uitvoerige hervormingsvoorstel, zoals dat in januari 1638 door Van der Capellen bij de Landdag was ingediend, dan valt op dat veel van zijn voorstellen min of meer zijn gerealiseerd, maar ook dat andere belangrijke punten niet zijn overgenomen. We noemen van de laatste de meest opvallende. Terwijl nu duidelijk was vastgelegd dat het stemrecht was voorbehouden aan de eigenaren en de dorpsrechter er op moest toezien dat zij van de juiste godsdienstige gezindheid waren, werd de aanbeveling van de Raad niet gehonoreerd om hem bij de verkiezingsbijeenkomst te laten bijstaan door de predikant of twee als kiezers gekwalificeerde ouderlingen, die in het stemcedul zouden moeten aantekenen dat de daarin genoemde personen vijanden waren van de Spanjaarden en 'liefhebbers' van de Gereformeerde religie en het vaderland (punt 3 van de voorstellen van de Raad van State). Op de Landdag werden voor het platteland nu uitsluitend edelen en eigenerfden<sup>87</sup> toegelaten, maar hun godsdienstige gezindheid bleef vaag omschreven. Zij en hun confraters van de Steden hoefden slechts 'liefhebbers' van de gereformeerde religie te zijn. De Raad van State had de eis willen stellen dat zij ten minste vier jaar 'professie' (als belijdende lidmaten?) gedaan hadden. Tevergeefs had de Raad in overweging gegeven dat de volmachten ten Landdage ten minste 24 jaar oud en bekwaam moesten zijn, een nader vast te stellen minimum aan grondbezit dienden te hebben en een verklaring van de ontvanger-generaal moesten kunnen overleggen waaruit bleek dat hun grietenij of stad de belastingen had opgebracht en afgedragen. Al met al is het de Raad dus niet gelukt het

86 Alsmede de (eenmalige) eed van de ambtsdragers betreffende het 'maintien der middelen', zie p. 332.

87 Zie voor het begrip 'eigenerfde' hoofdstuk 2 noot 55.

religieuze en sociale peil van de volmachten door middel van een strenger toelatingsbeleid nog verder te verhogen dan met de uitsluiting van niet-eigenaren tot op zekere hoogte reeds mogelijk was. Het bleef in de praktijk mogelijk dat lieden van het verkeerde allooi – eenvoudige boeren, niet-gereformeerden of zelfs crypto-katholieken – op het kussen kwamen.

Daarnaast had de Raad een scherp oog voor de invloed van de beheerders van bezittingen in de dode hand, zoals predikanten die konden stemmen vanwege de pastoriegoederen. Zij waren invloedrijk, zeker in grietenijen als Hennaarderadeel en Franekeradeel, waar zij zelfs over één op de vier stemmen konden beschikken (zie tabel 3). Het advies van de Raad om deze beheerders slechts één stem te laten uitbrengen werd echter in de wind geslagen.<sup>88</sup> Dat was ook het geval bij het voorstel een beroepsmogelijkheid in te stellen voor beslissingen van de Gedeputeerden en de stadhouder betreffende ‘strijdige’ procuraties.<sup>89</sup> Eveneens geen gehoor kreeg de Raad voor zijn ideeën betreffende het op de Landdag allereerst behandelen van de consenten, voor het laten opmaken bij het begin van de Landdag van een staat van inkomsten en uitgaven van het voorafgaande jaar door de Rekenmeesters, voor het stellen van strenge regels voor het ondertekenen van resoluties door de volmachten, voor maatregelen tegen het kuipen en de daarmee gepaard gaande ‘corruptien’, voor het beperken van ambtstermijnen en voor het doen van loze en gevaarlijke beloften aan de kiezers om gekozen te kunnen worden.

De belangrijkste maatregel om onenigheid te voorkomen over de vraag wie stemrecht had en wie niet is nog niet genoemd. Dat was de bepaling in het stemreglement – eveneens afkomstig uit de koker van de Raad van State – dat in alle dorpen een register moest worden opgemaakt ‘van de personen ende goederen, welke recht van stemminge hebben naer ouder gewoonte ofte den aenbreng’. Dat moest in tweevoud gebeuren, waarbij het ene exemplaar in het dorp bewaard moest worden en het andere ter beschikking moest worden gesteld van Gedeputeerde Staten. Om aan deze bepaling uitvoer te geven werd de grietmannen reeds op 9 maart, vijf dagen na het aannemen van het stemreglement, door stadhouder en Gedeputeerde Staten geordonneerd om op 1 mei conform het reglement te beginnen met het opmaken van deze registers – die beter bekend staan als de stemkohieren – en deze vóór 1 juli te voltooiën.<sup>90</sup> Vrijwel alle grietmannen gaven hieraan gehoor, behalve die van Menaldumadeel en Het Bildt. Voor deze grietenijen zou het kohier pas in 1655 tot stand komen.

In de stemkohieren werden dorpsgewijs en voorzien van een volgnummer de ‘goederen’ of ‘plaatsen’ geregistreerd, waaraan naar ouder gewoonte of aanbreng (floerenbelastingplichtigheid) stemrecht was verbonden. Dat gebeurde door het

<sup>88</sup> In 1698 werden ‘alle goederen door publycke vooghdn geadministreert’ alsmede kerkelijke goederen van de stemming uitgesloten; *CHB* VI, 310 vv.; Guibal, *Democratie*, 81.

<sup>89</sup> Zie hiervoor p. 337.

<sup>90</sup> TR, GBF inv.nr. 2321 f. 21v (res. GS 9 maart 1640); *CHB* V, 455.

noteren van de namen van de eigenaars en de gebruikers, ongeacht de vraag of zij het stemrecht mochten uitoefenen.<sup>91</sup> Het stemrecht was voorbehouden aan uitsluitend niet-rooms-katholieke edelen en eigenerfden (andere dissenters werden niet genoemd), maar omdat een boerderij in eigendom kon overgaan van een katholieke naar een niet-katholieke eigenaar werden ook de katholieke eigenaars genoteerd.<sup>92</sup> Hun godsdienstige gezindheid werd echter vaker niet dan wel aangegeven.<sup>93</sup> Hoewel grondeigendom nu de basis was geworden voor het stemrecht, werd nergens, behalve in Barradeel en Franekeradeel, de grootte van de stemhebbende of -dragende plaatsen vermeld. Dat was geheel conform het reglement, want daarin werden geen eisen gesteld aan zowel de hoeveelheid grond die iemand ten minste in bezit moest hebben om een stem te kunnen uitbrengen of volmacht te kunnen zijn als aan de grootte van de plaatsen. En dat terwijl in eerdere hervormingsvoorstellen wel degelijk was voorgesteld het stemrecht te beperken. Gevraagd was dat iemand om een stem te kunnen uitbrengen ten minste dertig florenen in de hoge kwartieren, twintig in de lage en tien in de Wolden behoorde te schieten, dus in bezit moest zijn van een volwaardige boerderij. Ook had men alleen de 'schotschietende plaatsen, die sedert 40 of 50 jaar herwaerts de possessie hebben gecontinueert' voor het stemrecht in gedachten gehad. Een en ander gold eveneens voor de vereisten voor het volmachtschap. De Raad van State wilde dat zowel edelen als eigenerfden in de grietenij, waarvoor zij gekozen werden, dertig florenen schoten in de hoge kwartieren, twintig in de lage en vijftien in de Wolden. In een ander voorstel was zelfs sprake van geweest dat hij ten minste 10.000 gulden 'in bonis' diende te hebben.<sup>94</sup>

De omstandigheid dat de oppervlakte van de stemhebbende plaatsen er niet toe deed had belangrijke gevolgen, zowel voor de registratie van bestaande plaatsen als voor de toekomstige praktijk van het stemrecht. Niet alleen de volwaardige agrarische bedrijfseenheden, die het overgrote deel uitmaakten, hadden en behielden stemrecht, maar ook kleine bedrijfjes of zelfs huissteden – ook 'stellen', 'hornlegers' of 'soolsteden' genoemd – van boerderijen die soms al lang geleden uit elkaar waren gevallen en waarvoor geen of heel weinig floreenbelasting werd betaald. Omdat het systeem in 1640 werd gefixeerd bleven dergelijke huisplaatsen zonder huis, die slechts met veel moeite of in het geheel niet te traceren zijn, tot in de achttiende eeuw hun stemrecht behouden.<sup>95</sup> Sterker nog, ook na 1640 konden nieuwe 'stemhebbende stellen' worden gecreëerd door van een stemdragende sate het land

91 In slechts enkele grietenijen, zoals Barradeel, werd ook de naam van de plaats vermeld.

92 De stemmen van katholieke eigenaren waren 'slapend' of 'caducq'. Zodra de plaats overging in niet-katholieke handen kon het stemrecht weer worden uitgeoefend.

93 Zie p. 76.

94 Zie hoofdstuk 6 noot 84, hoofdstuk 7 noot 14 en 19 en voor een m.i. onjuiste voorstelling van de gang van zaken, maar een juiste conclusie Algra, *Em*, 153.

95 Pas in 1748 werd met het Reglement Reformatoir van dat jaar bepaald dat onder het hornleger een zeker minimum aantal pondematen aan land moest worden gebruikt en dat er een huis op moest staan, anders was de stem 'caducq'; zie o.m. Spanninga, 'De regeringsvorm', 138-141 en dez., 'Beginsel en belang', 23.

te verkopen, uitgezonderd het hornleger of boerenerf, en het huis te laten afbreken, zonder dat het stemrecht werd aangetast. Zo kon het stemrecht in toenemende mate worden losgekoppeld van grondbezit en ontstonden ‘rotten boroughs’.<sup>96</sup>

Ongetwijfeld heeft het boekstaven van de stemhebbende plaatsen tot misbruiken aanleiding gegeven. Voor de regenten, de grietmannen en hun familieleden voorop, was het stemrecht immers de basis van hun politieke macht. Zij zullen ernaar gestreefd hebben – en verkeerden ook in de positie dat te kunnen doen – om zoveel mogelijk stemmen op hun conto te schrijven. Zij wisten zich nu plotseling heel goed te herinneren dat op sommige boerenerven, waaronder geen of weinig land meer werd gebruikt en geen of maar weinig floreenbelasting werd betaald, van oudsher stemrecht rustte. Daarom waren zij er als de kippen bij – het was nu of nooit – om deze perceeltjes, mits in hun eigendom, op het kohier gebracht te krijgen. Voor Barradeel bijvoorbeeld is vastgesteld dat dergelijke ‘stemmende stellen’ vaak eigendom waren van de grietman of zijn naaste verwanten.<sup>97</sup> Ook waren zij in de gelegenheid om er voor te zorgen dat de stemmen van (mogelijke) tegenstrevers juist niet te boek werden gesteld. In 1655 werd grietman Tjalling van Eysinga door de ingezetenen van Marssum in Menaldumadeel ervan beschuldigd dat hij in zijn functie ‘als officier’ bij het opmaken van het stemkohier eerder dat jaar een sate van Cornelius Kinnema in Marssum voor slechts één stem had aangeslagen. Deze sate zou echter voor twee stemmen moeten gelden omdat het geheel voorheen uit ‘twee besondere plaatsen’ had bestaan. Eysinga zou dit hebben gedaan ‘tegens recht en reden, alleene uyt pure piquanterye en onderlinge partyschap, waarmede hy tegen de heere Kinnema was ingenomen’.<sup>98</sup>

Of het nu was uit onwetendheid of opzettelijk, in 1640 werden tal van stemhebbende plaatsen niet op het kohier gebracht. In 1648 droegen Gedeputeerde Staten aan de Staten voor, dat er veel kwesties waren over het stemrecht, omdat door sommigen werd geklaagd dat hun ‘landen, plaatsen en stellen’ in 1640 waren ‘verbij gegaan’.<sup>99</sup> Bekend is dat in Leeuwarderadeel zelfs twee dorpen waren overgeslagen (Finkum en Swichum) en 149,5 stemhebbende plaatsen in tien van de overige twaalf dorpen van deze grietenij. In Westdongeradeel werd eveneens in twaalf van de veertien dorpen een aantal plaatsen overgeslagen, 61 in totaal. Pas in 1698, toen voor het eerst een algehele herziening van de stemkohieren plaatsvond, werden deze alsnog geregistreerd en kwam het totaal aantal stemmen uiteindelijk op 9990,75

96 Het stemreglement van 1698 heeft dit in de hand gewerkt; Guibal, *Democratie*, 82–84. Zie voor de praktijk in de achttiende eeuw o.m. Spanninga, ‘De regeringsvorm’.

97 Mol en Noomen, *Prekadastrale Atlas*, 12–13.

98 *Aen de Edele Moghende Heeren Staten van Frieslandt* (1655), bijlage C. Eysinga kwam hiertegen in verweer door een eigen pamflet te publiceren: *Noodige, ja af-geperste, remonstrantie* (1655). Het hooglopende geschil betrof de predikantsverkiezing van Marssum, zie ook Romein, *Naamlijst*, 60.

99 De Staten besloten dat zij binnen een jaar en op eigen kosten hiertegen bezwaar konden maken; *CHB V*, 514–515. Hoewel tussentijds voor enkele grietenijen wel nieuwe stemkohieren werden opgemaakt (zie p. 375), vond pas in 1698 een algehele revisie plaats.

stemmen in 30 grietenijen en 344 dorpen (zie tabel 2 en 3). De conclusie moet dan ook zijn dat de grietmannen en hun aanhang, die in 1640 op de Landdag domineerden, bij het aannemen van het stemreglement uit welbegrepen eigenbelang handelden door het stemrecht slechts te verbinden aan de eigendom van plaatsen die dat recht naar ouder gewoonte *of* aanbreng hadden, zonder dat grootte of floreenplichtigheid van die plaatsen daarbij een rol speelde.

De nieuwe regels met betrekking tot het stemrecht hadden op langere termijn ingrijpende gevolgen, waarvan de grietmannen het meest hebben geprofiteerd. Omdat zij de *fine fleur* van de Friese politieke elite vormden, was het ambt als middel tot sociale stijging erg in trek en streefden zittende grietmannen ernaar het binnen de familie te houden, want daarmee kon deze *obenbleiben* en bleef de eer en het prestige van het geslacht gehandhaafd – in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk zullen we daarvan nog enkele treffende voorbeelden tegenkomen. Vóór 1640 moesten twee belangrijke obstakels worden genomen om grietman te kunnen worden: het electoraat van talrijke eigenerfde boeren, pachtboeren en veelal kleine grondeigenaren in de grietenij moest worden gewonnen om op de nominatie te komen en vervolgens moesten de Gedeputeerden van de plattelandskwartieren en de stadhouder uit deze nominatie een keuze maken. Maar met het nieuwe stemreglement van 1640 berustte het stemrecht eenduidig bij de grondeigenaren en waren de pachtboeren, die altijd een onzekere factor bij de verkiezingen waren geweest, van stemrecht uitgesloten. Bovendien was nu in de stemkohieren precies geregistreerd aan welk grondbezit stemrecht was verbonden. Voor de kandidaten voor het grietmansambt en het volmachtschap ten Landdage was nu de mogelijkheid geschapen volstrekt onafhankelijk te worden zowel van andere grondeigenaren in de grietenij als van hun confraters in Gedeputeerde Staten en niet te vergeten van de stadhouder. De strategie was even simpel als doeltreffend: wie er in een grietenij in slaagde de meerderheid van stemmen in bezit te krijgen in de meerderheid van dorpen, kon zelf bepalen wie er tot volmacht ten Landdage werd gekozen en ook wie er bij een vacature van het grietmansambt op de nominatie kwamen. Was zo'n stemrechtmonopolie eenmaal tot stand gekomen, dan was familieopvolging in het grietmansambt, met inbegrip van de afvaardiging naar de Landdag, in de toekomst zekergesteld. Kuiperijen in de grietenij en kongsivorming bij de grietmansverkiezing in het college van Gedeputeerde Staten behoorden dan voor zo'n gemonopoliseerde grietenij tot het verleden.

De toenemende machtsconcentratie bij een steeds kleiner wordende groep adellijke en patricische grietmansfamilies na 1640 was het gevolg van het streven naar stemrechtmonopolies en laat zich heel goed volgen omdat in 1698 nieuwe stemkohieren werden opgesteld, die daarna om de tien jaar werden vernieuwd. De eerste onderzoeker die van deze onderzoeksmogelijkheid gebruik heeft gemaakt is J.A. Faber. In zijn bekende artikel over 'De oligarchisering van Friesland in de tweede helft van de 17de eeuw' concludeerde hij dat de regenten of lieden met een 'regentachtige' naam in 1640 26% van de stemmen bezaten en in 1698 38%. Met deze

stemmen hadden zij in 1640 als collectief de meerderheid in 64 dorpen (19%) en in 1698 in 180 (53%). Uit deze cijfers kan worden afgeleid dat de regenten juist in de kleinere dorpen stemdragende plaatsen kochten teneinde met zo weinig mogelijk stemmen en ook met zo min mogelijk geld een meerderheidspositie te kunnen verwerven.<sup>100</sup> In politiek opzicht was echter niet het collectieve stemmenbezit van de regenten van belang, maar hun individuele machtspositie. Om de ontwikkeling van deze machtsposities te bepalen, hebben we voor de jaren 1640, 1698, 1758 en 1788 aan de hand van de stemkohieren nagegaan, hoeveel stemmen individuele personen hadden, in hoeveel dorpen zij een meerderheid van stemmen hadden en in welke grietenijen zij een stemmenmonopolie wisten te verwerven. Van dit onderzoek, waar we in een afzonderlijke publicatie uitvoeriger verslag hopen uit te brengen, geven we hier voor de eerste drie peiljaren enkele globale resultaten.<sup>101</sup>

Wat betreft het aantal stemmen hebben we ons uit praktische overwegingen beperkt tot personen die over de gehele provincie tenminste vijf stemmen bezaten. In 1640 waren dat er 202, in 1698 211 en in 1758 192. Er valt een sterke toename te constateren in het aantal stemmen dat deze groep gemiddeld in bezit had: ruim elf stemmen in 1640, bijna twintig in 1698 en ruim 26 in 1758. Opvallend is dat in 1640 de meeste eigenaren nog te vinden zijn in de categorie van vijf tot negen stemmen (zie tabel 11). Daarna vindt een verschuiving plaats en krijgen de grote eigenaren in toenemende mate steeds meer stemmen ten koste van de kleinere. In 1640 hadden de eigenaren van vijf tot negen stemmen nog 32,9% van alle stemmen in bezit, in 1698 14,9% en weer zestig jaar later nog maar 11,8%. In 1640 was Fockjen van Smينيا, weduwe Frederick van Hillema, de grootste met 45 stemmen, in 1698 Tjaard van Aylva, grietman van Wonseradeel met 206 stemmen en in 1758 Johan Vegilin van Claerbergen, grietman van Doniawerstal met 239 stemmen. De vijftien grootste stemmeneigenaren hadden in 1640 460 (20,1%), in 1698 1309 (31,5%) en in 1758 2026 stemmen (40,4%). Overigens werd, vooral in de eerste helft van de achttiende eeuw, het verband tussen stemmen- en grondbezit steeds losser doordat het stemrecht aan het hornleger (erf) van de boerderij verbonden was en regenten en hun familieleden in toenemende mate slechts het hornleger in eigendom hadden en niet de bijbehorende landerijen.

In 1640 hadden de grietmannen gemiddeld slechts enkele stemmen meer in bezit dan de gemiddelde eigenaar van vijf stemmen of meer. In de decennia daarna werd

<sup>100</sup> Faber, 'Oligarchisering' en Faber, *Drie eeuwen* I, 349-360, aangehaald in De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 617-618.

<sup>101</sup> Zie hiervoor: Spanninga, 'Friese politieke elite', 'Beginsel en belang' en voor een case-study 'De regeringsvorm'. De stemkohieren van het jaar 1788 laten we hier buiten beschouwing vanwege het in 1748 aangenomen Reglement Reformatoir. Veel stemmen waren toen ongeldig geworden omdat niet werd voldaan aan de in dit reglement gestelde vereisten ten aanzien van een huis op het hornleger en onder het hornleger gebruikte landerijen. In de hier aangehaalde cijfers voor het jaar 1758 zijn deze bepalingen niet verdisconteerd, omdat zij min of meer de situatie voor het midden van de achttiende eeuw representeren. Zie voor het Reglement Reformatoir onder meer Guibal, *Democratie*, 190 vv.



**Tabel 11** Verdeling van stemmen over stemmeneigenaars van vijf stemmen of meer

|               | 1640       |             |            | 1698       |             |            | 1758*      |             |            |
|---------------|------------|-------------|------------|------------|-------------|------------|------------|-------------|------------|
| cat.          | aantal     | stemmen     | %          | aantal     | stemmen     | %          | aantal     | stemmen     | %          |
| 5-9           | 110        | 753         | 32         | 90         | 619         | 14         | 86         | 594         | 11         |
| 10-49         | 92         | 1534        | 67         | 104        | 2095        | 50         | 80         | 1730        | 34         |
| 50-99         |            |             |            | 14         | 963         | 23         | 14         | 949         | 18         |
| 100-149       |            |             |            | 2          | 276         | 6          | 8          | 972         | 19         |
| 150-199       |            |             |            |            |             |            | 2          | 319         | 6          |
| 200-249       |            |             |            | 1          | 205         | 4          | 2          | 453         | 9          |
| <b>totaal</b> | <b>202</b> | <b>2287</b> | <b>100</b> | <b>211</b> | <b>4159</b> | <b>100</b> | <b>192</b> | <b>5020</b> | <b>100</b> |

\* buiten de bepalingen van het in 1748 aangenomen Reglement Reformatoir

**Tabel 12** Aantal stemmen van grietmannen en hun naaste familieleden die tenminste vijf stemmen hadden en overige eigenaars van vijf stemmen of meer

|      | grietmansfamilies |                |      |                        | overige eigenaars |                |      |                        |
|------|-------------------|----------------|------|------------------------|-------------------|----------------|------|------------------------|
| jaar | aantal eig.       | aantal stemmen | gem. | ind. stem.<br>1640=100 | aantal eig.       | aantal stemmen | gem. | ind. stem.<br>1640=100 |
| 1640 | 45                | 668            | 14,8 | 100                    | 157               | 1619           | 10,3 | 100                    |
| 1698 | 64                | 2215           | 34,6 | 332                    | 147               | 1945           | 13,2 | 120                    |
| 1758 | 64                | 3256           | 50,9 | 487                    | 128               | 1765           | 13,8 | 109                    |

**Tabel 13** Aantal stemmen van grietmannen en hun naaste familieleden in en buiten de eigen grietenij, inclusief stemmen van grietmannen met minder dan vijf stemmen

|      | in de eigen grietenij |       | in andere grietenijen |       | totaal |       |
|------|-----------------------|-------|-----------------------|-------|--------|-------|
| jaar | aantal                | index | aantal                | index | aantal | index |
| 1640 | 373                   | 100   | 306                   | 100   | 679    | 100   |
| 1698 | 1370                  | 367   | 857                   | 280   | 2228   | 328   |
| 1758 | 2606                  | 699   | 663                   | 217   | 3270   | 482   |

het een inter- en intragenerationeel feest voor veel van deze regenten en hun naaste familieleden. In 1640 stonden er zeven grietmannen, oud-grietmannen of grietmansweduwen op bovengenoemde de lijst, in 1698 dertien en in 1758 elf. Het stem-

Tabel 14 Stemrechtposities van individuele eigenaars in de dorpen

| jaar | aantal dorpen | een kwart tot de helft |      | de helft of meer |      | meer dan een kwart totaal |      |
|------|---------------|------------------------|------|------------------|------|---------------------------|------|
|      |               | aantal                 | %    | aantal           | %    | aantal                    | %    |
| 1640 | 342           | 51 (57)                | 14,9 | 12 (13)          | 3,5  | 63 (70)                   | 18,4 |
| 1698 | 344           | 127 (143)              | 36,9 | 36 (36)          | 10,5 | 163 (179)                 | 47,4 |
| 1758 | 344           | 134 (159)              | 39,9 | 89 (89)          | 25,9 | 223 (248)                 | 64,8 |

N.B. Aantallen stemrechtposities in dorpen waar meerdere eigenaren elk de helft of een ten minste een kwart tot de helft in eigendom hebben, worden aangegeven tussen haakjes. Stemmen van corpora (die na 1698 'caducq' waren) zijn voor alle drie de jaren niet meegerekend.

Tabel 15 Stemrechtposities van grietmansfamilies in de grietenijen

| jaar | I  | II | III | IV | totaal* |
|------|----|----|-----|----|---------|
| 1640 | 0  | 1  | 1   | 27 | 29      |
| 1698 | 1  | 9  | 7   | 12 | 29      |
| 1758 | 13 | 10 | 3   | 3  | 29      |

I De meerderheid van stemmen in de helft of de meerderheid van dorpen

II Ten minste een kwart van de stemmen in de helft of de meerderheid van dorpen of de helft of de meerderheid van stemmen in ten minste een kwart van de dorpen

III Een kwart of meer van de stemmen in ten minste een kwart van de dorpen

IV Minder dan een kwart van de stemmen in ten minste een kwart van de dorpen.

\* De grietenij Het Bildt is wegens afwijkend karakter buiten beschouwing gelaten.

menbezit van de grietmannen en hun naaste familieleden<sup>102</sup> nam van 1640 tot 1758 veel sterker toe dan dat van de overige stemmenbezitters (tabel 12). Een ander gevolg van het streven naar stemrechtmonopolies was dat de stemmen van de grietmansfamilies steeds sterker geconcentreerd werden in de 'eigen' grietenijen (tabel 13). Met de accumulatie van stemmen nam ook het aantal dorpen waar één persoon meer dan een kwart of de meerderheid van de stemmen in eigendom had sterk toe (tabel 14).

De monopolisering van het stemrecht kreeg pas echt haar beslag op het niveau van de grietenijen (tabel 15). In 1640 zijn alle grietenijen, op twee na (Achtkarspelen en Rauwerderhem), in de laagste categorie ondergebracht, anderhalve eeuw later is dat

<sup>102</sup> Onder naaste familieleden versta ik alle verwanten in de eerste graad. Er is niet alleen gekeken naar de grietmannen, maar ook naar hun verwanten, omdat vanwege het erfrecht stemmenposities na verloop van vele decennia de neiging hadden weer uiteen te vallen, waarvoor de politieke elite overigens een speciale strategie ontwikkelde, door het instellen van fideicommissen, het sluiten van huwelijken binnen de eigen kring of vererving op de oudste zoon van de stemdragende plaatsen (waaronder de 'losse' hornlegers die slechts politieke waarde vertegenwoordigden en amper een economische).

bij slechts één grietenij het geval (Leeuwarderadeel). In Achtkarspelen was in 1640 sprake van een 'grietsmansfamilie', die geheel alleen werd gevormd door grietman Tjerck van Boelens. Hij had met zijn bezit van 30,5 stemmen in die grietenij in één dorp de meerderheid en in een ander dorp ruim een kwart van de stemmen. In Rauwerderhem werd de dienst uitgemaakt door oud-grietman Pieter van Eysinga en diens twee zonen Tjalling (grietman sinds 1640) en Ede, die met zijn drieën 30 stemmen bezaten. Deze stemmen leverden in deze grietenij van zes dorpen in drie dorpen de meerderheid en in één dorp ruim een kwart van de stemmen op, zodat bijna een absoluut stemmenmonopolie was bereikt. In 1698 was het aantal grietenijen in de categorieën II en III sterk toegenomen en verschijnt voor het eerst een volledig door één familie gemonopoliseerde grietenij: Hemelumer Oldeferd, dat in totaal 627 stemmen telde. Hier hadden de Franeker professor Johannes van der Waeijen en zijn zoon grietman Jacobus samen 121,47 stemmen (19,4%), waarmee zij in vijf van de negen dorpen een meerderheid hadden. Vervolgens steeg in de eerste helft van de achttiende eeuw het aantal volledig gemonopoliseerde grietenijen, en wel van één in 1698 tot dertien in 1758. Hierdoor nam het aantal grietenijen in categorie III af en stagneerde de toename van categorie II, omdat grietenijen van een lagere categorie meestal waren opgeschoven naar een hogere. Wanneer we bovenstaande gegevens combineren met de cijfers betreffende de eigenaars van vijf stemmen en meer, dan blijkt dat de gezamenlijke grietsmansfamilies in de categorieën I, II of III een steeds groter deel van het totaal aantal stemmen – dat tussen 1640 en 1758 ook nog meer dan verdubbelde – in bezit kregen. Of, met andere woorden, de stemmen van eigenaren van vijf stemmen en meer gingen in toenemende mate deel uitmaken van de stemmencomplexen van de grietsmansfamilies in één van de categorieën I, II of III.

Wanneer we kijken naar de geografische spreiding van de stemmenmonopolies en bijna-monopolies over de provincie, dan begint de stemmenconcentratie vooral in de kleigebieden van Oostergo en Westergo, kwartieren waar de adel vanouds veel grondbezit had, maar waar het vanwege de sterke concurrentie tussen de adellijke grondbezitters – die vaak in meerdere grietenijen landerijen hadden – erg moeilijk was een monopolie op te bouwen. Sommige adellijke grietmannen of grietmannenfamilies kwamen dan ook in de financiële problemen vanwege een al te uitbundig aankoopbeleid. Uiteindelijk zouden in de achttiende eeuw de meeste monopolies ontstaan in Zevenwouden, zuidelijk Westergo en het oosten van Oostergo, waar veel minder grootgrondbezit voorkwam, de grond veel goedkoper was en veel kleine eigenerfde boeren konden worden uitgekocht.<sup>103</sup>

Volgens Faber en in navolging van hem De Vries en Van der Woude streefden de regenten doelbewust naar de beschikkingsmacht over het grietsmansambt en andere goedbetaalde ambten om het verlies aan inkomsten uit hun grondbezit, die met de neergaande agrarische conjunctuur na ongeveer 1660 afnamen, te kunnen compen-

103 Zie hiervoor ook p. 222.

seren.<sup>104</sup> De door Faber gesignaleerde oligarchiseringstendensen zijn echter al direct na 1640 begonnen – gelegenheid maakt de dief – en pas later en in tweede instantie lijkt voor veel regenten de noodzaak tot compensatie dringender te zijn geworden, bijvoorbeeld om een volgens de adellijke eer vereiste levensstijl te kunnen blijven voeren.

### Stadhouder en Steden

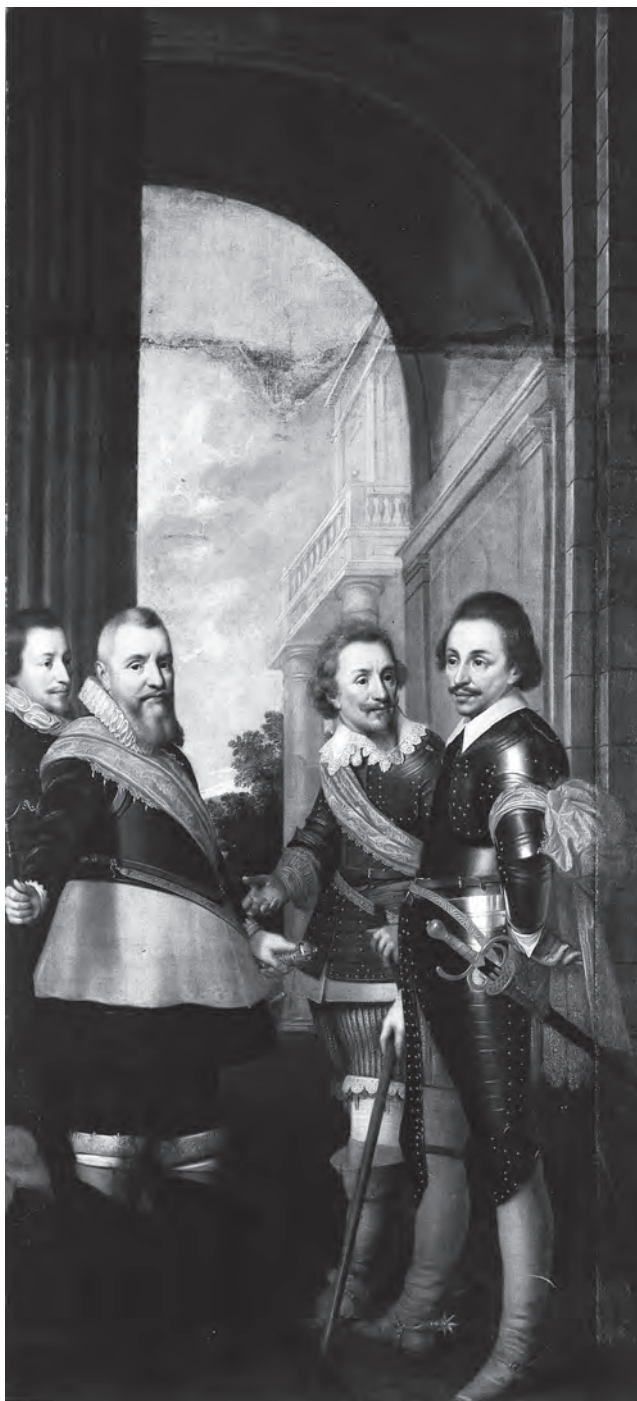
Omstreeks 1631 of 1632, mogelijk vlak voordat Ernst Casimir naar het slagveld vertrok om vervolgens in juni 1632 bij Roermond te sneuvelen, kreeg Wybrand de Geest opdracht voor een van de zalen van het stadhouderlijk hof in Leeuwarden drie enorme schilderijen van ruim drie bij anderhalve meter te vervaardigen. Behalve Ernst Casimir zelf werden drie van zijn ooms, drie broers en vier oomzeggers ten voeten uit en geharnast afgebeeld. Allen hadden gediend in het Staatse leger, hadden een rol gespeeld in de strijd tegen Spanje en waren soms voor de goede zaak gesneuveld. Opmerkelijk is, dat alleen graven van Nassau-Dietz, Nassau-Dillenburg en Nassau-Siegen op deze staatsieportretten voorkomen. De enige oom van Ernst Casimir die geen plaats werd gegund was Willem, prins van Oranje. Ook Willems zonen, Ernst Casimirs volle neven Maurits en Frederik Hendrik, schitteren door afwezigheid.

De boodschap van deze portretgroepen is duidelijk. Na de inname van Den Bosch in 1629 – waarbij ook Ernst Casimir als veldmaarschalk en belangrijkste onderbevelhebber een belangrijke rol had gespeeld<sup>105</sup> – was de macht en het aanzien van Frederik Hendrik sterk toegenomen. Met deze portretgroepen heeft de Friese stadhouder volgens kunsthistoricus Lyckle de Vries ‘het toenemende verschil tussen zijn Hollandse verwant en zichzelf ontkend, door beider gelijkaardige afstamming te demonstreren en door te laten zien dat hij en zijn verwanten niet minder voor de vrijheid over hebben gehad dan de Stedendwinger Frederik Hendrik’.<sup>106</sup> Dat Ernst Casimir het leven liet op het slagveld, wellicht nog voordat de kunstenaar zijn laatste penseelstreken had gezet, verleent dit geschilderde heldenpantheon achteraf nog meer betekenis.

<sup>104</sup> Faber, *Drie eeuwen* I, 359-360; De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 618.

<sup>105</sup> Zie De Cauwer, *Tranen van bloed*.

<sup>106</sup> De Vries, *Wybrand de Geest*, 16-17, 80-81; Hoekstra, ‘Wybrand de Geest’. De afgebeelde personen zijn geïdentificeerd als de zonen van Willem de Rijke (uitgezonderd Willem van Oranje): Jan de Oude, Lodewijk, Adolf en Hendrik. Vervolgens vier zonen van Jan de Oude, te weten Willem Lodewijk, Filips, Ernst Casimir en Lodewijk Günther (de zonen Jan ‘de Middelste’ en George ontbreken). Ten slotte vier neven van Ernst Casimir, namelijk Adolf, Johan Ernst en Jan (zonen van Jan ‘de Middelste’) en Albert (zoon van George). Opmerkelijk is dat Jan ‘de Jongste’ van Nassau-Siegen (1583-1638) wel in het Staatse leger diende, maar naderhand rooms-katholiek werd en in 1619 in dienst trad van de Habsburgse vijand; Ernst Casimir leverde zelfs meermalen rechtstreeks strijd met hem; Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 284, 306.



Afb. 21 Groepsportret van vier graven van Nassau-Dietz, door Wybrand de Geest. Van links naar rechts Lodewijk Günther, Willem Lodewijk, Ernst Casimir en Philips van Nassau-Dietz.

Ernst Casimirs oudste zoon Hendrik Casimir, in 1632 nog maar negentien jaar oud, trad als waardig lid van de familie in de voetsporen van zijn vader. In 1630 werd hij kolonel in het Staatse leger en nadat hij stadhouder en kapitein-generaal van Friesland, Groningen en Drenthe was geworden nam hij deel aan het beleg van Maastricht. Vier jaar later was hij nauw betrokken bij de belangrijke strijd om Schenkenschans. In 1637 nam hij deel aan de belegering van de Nassastad Breda. Aan het hoofd van zijn troepen had hij eerst met veel bravoure getracht de stad te berennen, dus bij verrassing in te nemen. Dat was mislukt, waarna de stad voortvarend door Frederik Hendrik werd belegerd. Na een strijd van elf weken, waarbij de Friese stadhouder als bevelhebber over negentig compagnieën licht gewond raakte, werd de stad ingenomen.<sup>107</sup> Met ‘plein de feu de la jeunesse’ trok de jonge edelman in 1640 opnieuw ten strijde, vastbesloten zijn reputatie van onverschrokkenheid waar te maken en zich een waardig lid van de familie te tonen. Bij een riskante en zelfs onbesuisde militaire actie bij Hulst, waarbij ook zijn jongere broer Willem Frederik onversaagd meevocht, werd hij echter neergeschoten. Ruim een week later, op 12 juli 1640, bezweek Hendrik Casimir aan zijn verwondingen.<sup>108</sup> Een vijandelijk officier roemde hem als ‘de braveste Cavellier van Nederlandt’.<sup>109</sup>

Was Hendrik Casimir zeker een dapper soldaat, een slim en behendig politicus was hij niet.<sup>110</sup> Hij was stadhouder van Friesland geworden dankzij het feit dat aan zijn vader vlak voor diens overlijden voor hem de survivance was vergund. Dat de Staten de jonge stadhouder flink aan banden wilden leggen en niet van plan waren een dergelijk gebaar opnieuw te maken, blijkt uit zijn instructie, waarin hem werd verboden ooit zelf om survivance te vragen en hij, vooral op militair terrein, nog minder speelruimte kreeg toebedeeld dan zijn vader had gehad.<sup>111</sup> Zal dit al moeilijk te verteren zijn geweest voor de nogal *draufgängerische* Hendrik Casimir, de gebeurtenissen die drie jaar later plaatsvonden waren dat nog meer. Zoals we hebben gezien besloten de Staten van Friesland toen, in 1635, om het recht van magistraatsbestelling in negen van de elf steden aan de stadhouder en het Hof te ontnemen en aan deze steden zelf toe te kennen. Deze aanzienlijke beperking van de stadhouderlijke bevoegdheden moet hij als een klap in het gezicht hebben ervaren. Om zijn eer en die van zijn familie te redden en een uitweg te vinden uit het politieke moeras wist hij geen andere oplossing te bedenken dan een militaire. De door hem geplan-

107 Schulten, ‘Het beleg’; Van Ditzhuyzen, *Oranje-Nassau*, 121.

108 Kooijmans, *Liefde*, 21-27 en 279 noot 10.

109 Van den Sande, *Nederlandsche Historie*, 217a.

110 Volgens een voorstander als raadsheer Van den Sande was hij evenwel ‘seer sorchvoldich om sijne Gouvernemen ten in rust ende Vrede te regeren, alle abusen, verschillen, ende questien wech te nemen, wetende hem in de verscheydene humeuren der ingesetenen, so in tegenspoet als voorspoet, wel te schicken (gelijck tot meermalen ende insonderheit in de jaren 1635 ende 1636 ghenoech gebleken is) met gedult, sachtmoedicheydt, ende lavieren, alle swaericheden overwinnende, ende mits dien alle herten, selfs oock sijner vyanden, aen hem treckende’; Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 217a-217b.

111 Zie p. 186.

de militaire coup – alsof een militaire veste berend moest worden – liep echter uit op een faliekante mislukking.<sup>112</sup> Hij bleef dus in zijn eer gekrenkt, kreeg waarschijnlijk een nog grotere aversie van de Friese politiek – en het gros van de Friese regenten van hem – en het stadhoudelijk gezag daalde tot een voor Friese begrippen absoluut dieptepunt.

Nadat de Raad van State in Friesland op het toneel was verschenen, onder meer met het oogmerk de vrije magistraatsbestelling terug te draaien, hield Hendrik Casimir zich voortdurend op de vlakte. Gedurende de anderhalf jaar dat de Raad in Friesland verbleef, werd weliswaar nu en dan met hem overlegd, vooral wanneer er soldaten dienden te worden ingezet. Voor het overige liet hij verder alles geheel over aan de heren van de Raad, die hij vanuit zijn legerkamp buiten Friesland meermalen alle succes toewenste. Juist vanwege zijn functies als officier in het Staatse leger was hij vaak lang afwezig – van 22 mei tot 17 december 1637 bijvoorbeeld liet hij zich in het geheel niet op zijn Friese thuisbasis zien – en wanneer hij wel in Leeuwarden resideerde, liet hij bij de vergaderingen van de hem nogal vijandig gezinde Gedeputeerde Staten vaak verstek gaan.<sup>113</sup> Hoe dan ook genoot hij onvoldoende gezag – en daarvan zal hij zich ook terdege bewust zijn geweest – om de Friese regenten tot de orde te kunnen roepen. Toen de Raad van State uiteindelijk in 1637 de vrije magistraatsbestelling ongedaan wist te maken, kreeg alleen de stadhouder het recht stadsbestuurders aan te wijzen. Daardoor werd zijn positie, althans in potentie, sterker dan ooit tevoren, maar dat was niet dankzij maar ondanks de inzet van Hendrik Casimir.

Voor de Raad was een vergroting van de macht en het gezag van de stadhouder geen doel op zich geweest, maar slechts een middel om bestendiger verhoudingen te scheppen in de Friese politiek zodat het gewest zich vooral in financieel opzicht beter ging voegen in het geheel van de Republiek. Hierbij werd de Raad gesteund en gestuurd door Frederik Hendrik, die steeds de sterke man op de achtergrond was. Ook Oranje had er immers groot belang bij dat de geldstroom voor het leger uit Friesland weer op gang kwam. Dat hij daarbij tegelijkertijd zijn neef, strijdmaker én concurrent deels kon verlossen uit zijn Friese keurslijf was een bijkomend voordeel, al was het maar om deze aan zich te verplichten. Maar Oranje heeft ongetwijfeld ook voor de langere termijn zijn persoonlijk belang en dat van zijn nazaten niet uit het oog verloren. Door de benoeming van zijn twintigjarige, vrijgezelle achterneef was het niet ondenkbaar dat hij, Frederik Hendrik, of zijn zoon ooit nog eens stadhouder van Friesland zou worden. En dan zou hij geen genoegen hoeven te nemen met een beperking van bevoegdheden waarvan in een gewest als Holland geen sprake was, want daar was hij niet aan een dergelijke instructie gebonden en had hij als vanzelfsprekend de electie van de stadsbesturen.<sup>114</sup>

<sup>112</sup> Zie p. 246 vv.

<sup>113</sup> Zie hiervoor ook hoofdstuk 6 noot 36.

<sup>114</sup> Dit laatste hield evenwel niet in dat hij gemakkelijk greep kon krijgen op het omvangrijke Hollandse



Ofschoon Frederik Hendrik nooit het achterste van zijn tong liet zien,<sup>115</sup> is het duidelijk dat hij de ambitie had om stadhouder van alle gewesten te worden en zo zijn aanzien in binnen- en buitenland te vergroten. Zijn in 1625 overleden halfbroer Maurits was in zijn laatste levensjaren stadhouder geweest van alle gewesten, behalve van Friesland. Frederik Hendrik was hem opgevolgd in slechts vijf gewesten; de stadhoudersschappen van Groningen en Drenthe waren in 1625 aan zijn neus voorbij gegaan omdat deze gewesten de voorkeur gaven aan de Friese stadhouder Ernst Casimir. In 1632, na diens overlijden, kon Frederik Hendrik niet in aanmerking komen voor het Friese stadhouderschap omdat de Staten van Friesland vlak daarvoor – blijkbaar vooral om hem op afstand te houden – de survivance hadden verleend voor Hendrik Casimir. De Friese Staten hechtten zoveel belang aan een aparte stadhouder voor de noordelijke gewesten, dat zij een delegatie naar Groningen stuurden om op het nut daarvan te wijzen en Hendrik Casimir aan te bevelen. Gesteld werd dat hun vrijheid met zich mee bracht dat ‘de autoriteyt wat verdeelt wierde’, en dat men beducht moest zijn voor de ‘al te groote macht ende gesach van prins Hendrick’, die in zijn gewesten door de verleende survivance voor diens zoon het ‘erfrecht’ op die functie verkregen leek te hebben en daardoor een positie had die die van een soevereine vorst benaderde.<sup>116</sup>

Hendrik Casimir werd inderdaad door Friesland, Groningen en Drenthe als stadhouder aangenomen, tot grote ergernis van Frederik Hendrik, die uit rancune zijn neef in bijvoorbeeld Drenthe behoorlijk zou gaan tegenwerken.<sup>117</sup> Om te voorkomen dat Hendrik Casimir eveneens een quasi-monarchale positie zou verkrijgen, werd hem evenals in Friesland ook in Groningen verboden om survivance te verzoeken.

Zoals gezegd raakte de dappere Hendrik Casimir in juli 1640 dodelijk gewond bij Hulst. Een week later blies hij zijn laatste adem uit, waarna onmiddellijk de wedloop om zijn stadhoudersschappen begon.<sup>118</sup> Op zijn sterfbed, met zijn enige broer Willem Frederik aan zijn zijde, schreef Hendrik Casimir nog een brief aan de Staten van Friesland om deze broer als opvolger aan te bevelen. Willem Frederik had zeker een moreel recht tot opvolging in de eervolle ambten die zijn oom, vader en broer bekleed hadden, van wie de twee laatsten ook nog eens voor de goede zaak

patriciaat. Frederik Hendrik klaagde wel dat ‘mit Hollandt niet wass uyt te richten om haere continuele veranderingen’, *GP*, 689 (19/29 aug. 1649). ‘Des soomers ben ick in’t velt tegens mijne vianden en als ick tehuys kome en mene rust te hebben, dan heb noch meer moite mit de heeren Staeten van Hollandt als mit den viant’, *GP*, 225 (18/28 maart 1646). Cornelis Aerssen van Sommelsdijk vergeleek hem met een stuurman, die bij storm het schip op koers hield. De prins ontkende dat en zei: ‘ick ben als den stuyrman daer de matrosen sich tegen opwerpen en rebelleren, geven hem op het lest een voet in’t gat’; *GP*, 133 (21 april/1 mei 1645); vgl. Groenveld, ‘Frederik Hendrik’, 27.

<sup>115</sup> Groenveld, ‘Frederik Hendrik’, 22.

<sup>116</sup> *SSO I*, 1226a; zie ook Groenveld, ‘Gemengde gevoelens’, 32.

<sup>117</sup> Heringa, ‘Zelfstandig gewest’, 391 noot 136.

<sup>118</sup> Deze episode is uitgebreid beschreven door Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 512–517; Kooijmans, ‘Hoe Willem Frederik’; Kooijmans, *Liefde*, 22–35 en Janssen, *Creaturen*, ho. I.

gevallen waren. Desalniettemin zaten Oranje en zijn aanhangers direct al op het vinkentouw om de gelegenheid te baat te nemen. Voor Willem Frederik stond zijn eer en die van zijn tak van de familie op het spel en dus besloot hij, aangemoedigd door zijn moeder, zijn machtige en bijna dertig jaar oudere Oranjeverwant te trotseren. Terwijl hij onderweg was met het stoffelijk overschot van zijn broer naar Friesland, zette hij er zijn secretaris en hofmeester, Sohnius en Ostheim, alvast aan het werk. Zij speelden in op de weerstand die er in Friese regentenkringen bestond tegen een verdere machtsuitbreiding van Frederik Hendrik. Wanneer alle gewesten onder één stadhouder kwamen, zou de 'vryheydt deses Staets' gevaar lopen, en daarom was het beter 'dat de Gouvernemenen wat verdeelt ende ghetempert waren'. Bovendien vertelden zij dat de prins op godsdienstig gebied niet zuiver op de graat was, dat hij in Holland de Remonstranten de hand boven het hoofd hield, de rooms-katholieken begunstigde en zelfs de 'Paepsche Religie sochte in te voeren'.<sup>119</sup>

Frederik Hendrik trachtte vooral via de Staten-Generaal zijn doel te bereiken. Er werd getracht de Friese gedeputeerden voor zijn karretje te spannen, maar die lieten zich daarvoor niet gebruiken. Ondanks hun protest besloten de overige gewesten een delegatie naar Leeuwarden te sturen, om Frederik Hendrik met klem als stadhouder aan te bevelen. Het was een uitzonderlijk besluit, waaruit eens te meer blijkt dat Frederik Hendrik grote invloed had in de Staten-Generaal. Maar de Friezen werden gewaarschuwd door de Friese gedeputeerden, die in allerijl naar huis waren vertrokken, en toen de heren van de Staten-Generaal in Leeuwarden arriveerden, was de resolutie waarbij de Staten van Friesland Willem Frederik tot hun stadhouder kozen, net genomen (waarbij de Steden een voorbehoud maakten ten aanzien van de magistraatsbestelling).<sup>120</sup> Frederik Hendrik was, figuurlijk althans, in alle staten en ervoer het echec in Friesland als een 'scheur in zijn mantel'. Dat hij in Groningen en Drenthe wel in zijn opzet slaagde en in het eerste gewest ook de survivance kreeg opgedragen, was voor hem slechts een pleister op de wonde en temperde zijn woede op zijn neef geenszins. Het feit dat hij nu niet – Drenthe daargelaten – van alle zeven, maar slechts van zes provincies stadhouder was, zou wel eens nadelig kunnen zijn in het streven zijn zoon te laten trouwen met een Engelse prinses.<sup>121</sup>

Niet alleen Frederik Hendrik zelf, ook zijn entourage van degenen die 'professie maeckten om te Hove wel te staen', waren uiterst verbolgen over het in Friesland

119 SSO II, 708b-709a, 747a. Eerder had Ernst Casimir een soortgelijke beschuldiging geuit aan het adres van de prins. In 1629, tijdens het beleg van Den Bosch, zou hij hebben beweerd dat Frederik Hendrik 'de Christelijcke Gereformeerde Religie ende de Regeringe vant Lant jegens sijne commissie soude onderstaen te veranderen, ende favoriseren, oock maintainen de Arminianen die 't lant willen brengen aenden Coninck van Spaignen'. De Gedeputeerden te velde kregen van de Staten-Generaal opdracht Ernst Casimir hierover te kapitellen; Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 275-276.

120 CHB V, 458-459 (23 juli 1640). De volmachten van de Steden maakten daarbij unaniem het voorbehoud dat zij de resolutie goedkeurden, 'salfs en onvercort yder Stadt syn gerechticheit, het point van de Raadtsbestellinge rakende'. De instructie voor de stadhouder werd dezelfde dag vastgesteld; *ibidem*, 459-461.

121 SSO II, 747a.

opgelopen gezichtsverlies. Hovelingen als David de Wilhem en Constantijn Huygens spraken van een 'spottelijcken manieren van doen' en van de Friezen als 'ces rudes peuples'. Sweder van Haersolte schreef over de 'impertinentie ende onbedachticheit van desen jonghen heere': Willem Frederik had zich als de mindere van de prins, als cliënt moeten schikken naar de wil van zijn patroon.<sup>122</sup> Hij moest, waren zij van mening, gedwongen worden het ambt van stadhouder neer te leggen, anders zou de prins zijn neef 'soeken te ruïneeren'.<sup>123</sup> Daarom maakten zij hem het leven op meerdere terreinen zo veel mogelijk 'engh ende bangh'. Zo werd het regiment van zijn gesneuvelde broer, waarover ook hun vader ooit het bevel had gevoerd, niet aan hem gegund, maar aan de graaf van Solms, Frederik Hendriks zwager. Willem Frederik bleef gewoon ritmeester, een voor een stadhouder en kapitein-generaal ongebruikelijk lage en dus vernederende rang. Toen hij in januari 1641 in Den Haag was, werd hij 'te Hove ende by yder een, die te Hove wilde aenghenaem zijn, kout aenghesien' en durfde hij geen zitting te nemen in de Raad van State, waar hij als stadhouder nu het volste recht toe had. Zijn hofmeester Ostheim moest in Den Haag vernemen dat hij niet langer welkom was aan het hof. Secretaris Sohnius kreeg het helemaal zwaar te verduren. Hij had immers in Friesland, althans in de ogen van de Oranjepartij, de ambities van de prins in een kwaad daglicht gesteld. Hij werd om zijn lasterlijke uitspraken naar Den Haag ontboden, maar liet weten te ziek te zijn om te kunnen komen.<sup>124</sup>

Het meest kwetsbaar was Willem Frederik echter in zijn gewest op politiek terrein, en in deze achilleshiel wist Frederik Hendrik hem het meest te treffen. Weliswaar was hij volgens Aitzema zonder problemen en unaniem door de Staten van Friesland als stadhouder gekozen, want, stelt Aitzema met enige overdrijving, 'alle van die regering waren zijnes heren broeders goede vrienden of creaturen'.<sup>125</sup> Maar ook op de Landdag en nu vooral daarbuiten had hij vele tegenstanders en zelfs vijanden. Zij hadden sinds 1635 het rijk alleen gehad, maar waren door de twee jaar later doorgevoerde wetsverzetten van het kussen geraakt. Deze lieden, die de Friese vrijheidsgedachte hoog in het vaandel hadden staan, waren nogal ontvanke-lijk voor beloften die nu van de zijde van Frederik Hendrik werden gedaan om hen in hun machtspositie en eer te herstellen. Dat lijkt nogal paradoxaal, want zij hadden in 1637 juist het onderspit moeten delven doordat Frederik Hendrik, weliswaar vanachter de schermen, de Raad van State had aangestuurd om hun al te radicale particularisme te bedwingen. Het was echter eerder opportunisme en het

<sup>122</sup> Janssen, *Creaturen*, 45.

<sup>123</sup> Van der Capellen, *Gedenkschriften* II, 50; Janssen, *Creaturen*, 47.

<sup>124</sup> SSO II, 747b; verder verloop *ibidem*, 748a.

<sup>125</sup> SSO II, 706a. Unaniem, dat wil zeggen door alle vier kwartieren. De resolutie werd door volmachten van alle grietenijen en steden (ca. 80% van de volmachten) getekend, behalve voor Wonseradeel (Tjaard van Aylva en Regnerus Johannes Bruynsma). Andere opvallende abstinente waren Focco van Aysma (eigenerfde voor Ferwerderadeel), Johannes Onuphrius thoe Schwartzenberg (edelman voor Oostdongeradeel), Epo van Aylva (edelman voor Baarderadeel) en Sjuck van Burmania (edelman voor Wymbritseradeel).

vooropstellen van eigenbelang – wat ook gold voor Frederik Hendrik – dan kortzichtigheid en blinde ideologische gedrevenheid die deze gedepriveerde Friezen ertoe bracht op de avances van de prins in te gaan.

De twee gedeputeerden ter Staten-Generaal, die in Leeuwarden de Staten moesten overreden Frederik Hendrik als stadhouder te kiezen, hadden tevens als informele opdracht in Friesland in troebel water te vissen, vooral in de steden Sneek, Harlingen en Dokkum, waar de ontevredenheid het grootst zou zijn.<sup>126</sup> Nadat hun formele missie was mislukt, bleef Frederik Hendrik via zijn handlangers het vuur van de ontevredenheid verder opstoken.<sup>127</sup> Dat was niet zo moeilijk, want de machtsbasis van Willem Frederik was nog bijzonder smal, of, beter gezegd, hij beschikte amtsshalve nog niet over een uitgebreide en betrouwbare clientèle. Zijn overleden broer had niet de gelegenheid en de tijd gehad en wellicht ook niet zozeer de motivatie om zijn nieuwe bevoegdheden daadwerkelijk en krachtdadig in praktijk te brengen en op basis daarvan zijn bestuurlijke clientèle in de steden verder uit te breiden of te versterken.<sup>128</sup> En toen Willem Frederik aantrad als stadhouder – politiek onervaren en met Friesland en de Friezen naar eigen zeggen onbekend – moest hij noodgedwongen in eerste instantie terugvallen op het netwerk van zijn broer. Tegelijkertijd zag hij zich direct al geconfronteerd met een sterke oppositie, die, aangemoedigd door zijn rivaal, de poten onder zijn zetel probeerde weg te zagen.

Daar kwam nog bij dat ook de raadsheren in het Hof van Friesland, die in 1637 immers hun benoemingsrechten in de steden waren kwijtgeraakt, nu hun kans schoon zagen. Zij richtten zich op 24 juli 1640 tot de Staten van Friesland met het verzoek in hun oude rechten van vóór 1635 hersteld te worden, met verwijzing naar onder meer de gebeurtenissen in 1622 en de argumenten die toen aangevoerd waren.<sup>129</sup> Ondanks het uitblijven van een positief antwoord bleef het Hof op de zijde van de ‘malcontenten’: klagende burgers van onderliggende facties uit Bolsward, Dokkum en Harlingen werden door het Hof in het gelijk gesteld (15 december 1640). Als argument werd gehanteerd dat de magistraatsbestelling in 1637 slechts op persoonlijke titel aan Hendrik Casimir was verleend. Dit recht was bij zijn overlijden weer aan de steden vervallen en Willem Frederik zou het zich, in strijd met zijn instructie, slechts aanmatigen.<sup>130</sup>

In de strijd tussen Willem Frederik en zijn tegenstanders was het van doorslaggevende betekenis of hij zijn gezag kon laten gelden in de eerstvolgende verkiezingen

126 Janssen, *Creaturen*, 43.

127 We volgen hier de analyse van Janssen, *Creaturen*, 48–52.

128 Vgl. Janssen, *Creaturen*, 36. De opbouw van een clientèle nam geruime tijd in beslag; *ibidem*, 55.

129 SSO II, 731b–732b. Zie voor de argumenten, aangevoerd in 1622 hoofdstuk 3 noot 58.

130 SSO II, 733b–734a en 749a. In de instructie van de stadhouder stond namelijk dat hij zich op geen enkele manier enig gezag mocht aanmatigen over de soevereiniteit van het Land; dat hij zich moest houden aan de instructie van het Hof en dat hij niet mocht vragen om enige uitbreiding hiervan. Janssen, *Creaturen*, 48–52 laat de rol van het Hof geheel buiten beschouwing.



Afb. 22 Portret van Willem Frederik van Nassau door Pieter Nason.

die eind december op de Friese raadhuizen zouden plaatsvinden. Wanneer zijn aanbevelingen genegeerd werden, zou hij zijn politieke krediet verliezen en dat zou in de gegeven omstandigheden rampzalig zijn. Daarom werden de zittende stadsbestuurders geïnstrueerd de electie volgens het reglement te laten verlopen en legde hij in iedere stad zijn oor te luisteren bij vertrouwenspersonen, die vaak ook zijn broer Hendrik Casimir op deze wijze van dienst waren geweest. Zijn grote handicap daarbij was, dat hij niet precies wist wie hij kon vertrouwen. De zittende magistraten in roerige steden als Dokkum, Sneek, Harlingen en Bolsward hadden geen gezag omdat zij de steun van de plaatselijke burgerij ontbeerden en zagen zich vaak geconfronteerd met een felle oppositie. Voor Willem Frederik was het riskant deze regenten te steunen. Zij trachtten hun tegenstanders zo onbetrouwbaar mogelijk af te schilderen, bijvoorbeeld in Dokkum, waar arminianen en menisten, die zich de 'breede gemeente' noemden, op het vinkentouw zouden zitten om in het stadsbestuur te komen. Ook kreeg hij ongevraagd adviezen van lieden die niet op het kussen zaten, maar ongetwijfeld garen dachten te spinnen uit de onzekere situatie en de onervarenheid van de stadhouder.

Nog gevaarlijker werd het voor Willem Frederik toen de Dokkumer malcontenten zich in verbinding stelden met geestverwanten in Harlingen en Sneek. In laatstgenoemde stad werden bovendien 'diverse heymelijcke ende in der nacht gedaene bijeenkomsten' gehouden. Geen wonder, dat eind december de electies van dubbel-tallen in de negen steden nogal wanordelijk verliepen. Hier en daar braken relletjes uit, 'onder de handt gefundeert' door Frederik Hendrik. In Sneek liepen elf gezworen gemeensluiden, onder wie Matthias van Vierssen, ondanks dringend verzoek te blijven, met kwade koppen weg van het raadhuis. In Harlingen had Willem Frederik alle gezag verloren en werden buiten hem om 'tot groot contentement' van de 'geheele gemeente' twee nieuwe burgemeesters gekozen.<sup>131</sup>

De meeste steun kreeg de stadhouder nog van de Friese Landdag. De volmachten waren van mening dat de onrust schadelijk was niet alleen voor de steden, maar voor het gehele gewest, en dat er met harde hand moest worden opgetreden. De 'do-leanciers' zouden niet de 'breede gemeente' vertegenwoordigen, maar slechts een kleine klik onruststokers, die op hun eigenbelang uit zouden zijn, allerlei nieuwig-heden zouden willen invoeren waardoor onvermogen lieden, papisten en menisten in de stadsbesturen zouden kunnen komen. Met steun van de Staten werd in januari 1641 in de onrustige steden met behulp van troepen orde op zaken gesteld. In Sneek werden enkele opposanten in hechtenis genomen en in Harlingen werden het stadhuis en de kerk met soldaten bezet. In de laatste stad werden de pas gekozen burgemeesters en enkele andere opposanten in gijzeling genomen en hun zetels werden ingenomen door Nassaugezinden. Ook in Bolsward en Dokkum kwam de

131 Janssen, *Creaturen*, 49-50.



sterke hand er aan te pas om het gezag van de stadhouder te laten gelden.<sup>132</sup>

Frederik Hendrik en de Staten-Generaal lieten zich echter niet van de wijs brengen door het wapengekletter in Friesland. Door 'domestijcken ende creaturen' van de prins werd de Friese ontevreden en aangeraden om in Den Haag bij de prins en de Staten-Generaal hun beklag te doen over zowel de procedure als de uitkomst van de verkiezingen, met 'ghenoeghsame belofte van satisfactie'. Aan die uitnodiging gaven vertegenwoordigers uit bijna alle betrokken steden graag gevolg. In hun kielzog kwamen ook enkele plattelanders naar Den Haag, want zij hadden eveneens reden tot klagen. Er waren volgens Aitzema 'verscheyden' edelen en eigenerfden, die naar eigen zeggen door hun grietenij met meerderheid van stemmen als volmachten op de Landdag waren gekozen, maar hun procuraties waren vervolgens 'jaer op jaer' door Gedeputeerden en de stadhouder afgewezen, omdat 'sy den Heer Stadthouder niet aenghenaem, ende van de gheene waren, die in der Steden de vrye Raets-bestellinge voor ghesproocken hadden'. Aitzema voegt hieraan toe dat deze doleanciers wel 'merckten ende saghen' dat de Staten-Generaal, 'meest het ooghe na 't Hof hebbende', slechts de bedoeling hadden om Willem Frederik het leven 'engh ende bangh' te maken en tot aftreden te dwingen, en dat wanneer dat doel was bereikt, men de klagers dan met een 'Hebt Patientie' zou afschepen.

Desalniettemin togen enkele heren, onder wie grietman Sjuck van Burmania naar de hofstad, en kregen daar audiëntie bij Frederik Hendrik, zoals de vertegenwoordigers van de Friese steden ook meermalen hadden gehad. Zij deden hun beklag over de gebeurtenissen in het jaar 1637, over het visiteren van de procuraties van de volmachten wat, beweerden zij, oneerlijk was verlopen, over het overhaast kiezen van Willem Frederik tot stadhouder en over de hem opgedragen magistraatsbestelling.<sup>133</sup> Al deze Friezen werden in Den Haag 'met schoone woorden en hoopeninghe' aan het lijntje gehouden. Intussen werden, om Willem Frederik 'des te meer te verschrieken', verdere pogingen in het werk gesteld om zijn secretaris Sohnius gerechtelijk te vervolgen.<sup>134</sup>

In Leeuwarden was intussen een bezending van de Staten-Generaal verschenen, onder de dekmantel 'van te bevorderen de saecken ter Zee', maar in werkelijkheid volgens Aitzema om het vuur verder aan te blazen.<sup>135</sup> Deze heren namen tal van doleanties in ontvangst, zowel van burgers als van plattelanders.<sup>136</sup> Uiteindelijk had

<sup>132</sup> Janssen, *Creaturen*, 51.

<sup>133</sup> Burmania, grietman van Wymbritseradeel, was in 1641 voor zijn grietenij volmacht ten Landdage.

<sup>134</sup> Er werd nog gepoogd het Hof van Friesland te bewegen informatie in te laten winnen betreffende de ingedisponeerbaarheid van Sohnius. Uiteindelijk namen Gedeputeerde Staten, op de hand van de stadhouder, hem in bescherming met een beroep op het *jus de non evocando*; SSO II, 747b.

<sup>135</sup> SSO II, 747b.

<sup>136</sup> Aitzema noemt vier rekestes, te weten van Tjaard van Aylva, grietman van Wonseradeel (volmacht in 1640 en 1642, niet in 1641), van Martinus Gravius, grietman van Het Bildt (geen volmacht in 1641), Claes of Nicolaes van Heemstra (idem) en Willem Dirck Willemsz (idem), van Suffridus Bruynsma, secretaris van Hennaarderadeel (idem) en een rekest 'onderteekent van veele ende verscheyden Heeren ende andere Luyden van qualiteyt'; SSO II, 749a.



Willem Frederik geen andere keus dan te zwichten voor de prins, want zonder diens steun en die van de meerderheid van de Staten-Generaal, die zich achter de prins schaarden, kon hij zich in zijn politiek instabiele gewest onmogelijk handhaven. Zwichten betekende genoegdoening geven aan Frederik Hendrik door hetzij resignatie, hetzij het laten verlenen van de *survivaance* aan diens zoon Willem. Omdat Frederik Hendrik van mening was dat aftreden van de Friese stadhouder 'al te veel op-spraeck soude maecken' nam hij genoegen met de *survivaance*.<sup>137</sup> Willem was als beoogd opvolger achttien jaar jonger dan de nog ongetrouwde Willem Frederik en had dus een gerede kans ooit stadhouder van alle gewesten te worden. Zo liep het uit op een zuurzoete verzoening met de 'baes', zoals Willem Frederik zijn neef vaak noemde. De zaak-Sohnius werd in de doofpot gestopt,<sup>138</sup> Willem Frederik kreeg steun toegezegd tegen de malcontenten in zijn gewest en tegen het streven hem het recht van magistraatsbestelling te ontnemen. De afgevaardigden van de vier kwartieren van de Staten van Friesland, die Frederik Hendrik in april 1641 in Den Haag de Acte van *Survivaance* kwamen aanbieden, kregen zilveren lampetkanen en bekkens van hem ten geschenke, hoewel zij zijn voornaamste tegenstrevers waren geweest in Friesland.<sup>139</sup> Met de tegenstanders van Willem Frederik liep het minder goed af. Aanvankelijk werden zij nog aan het lijntje gehouden, maar al spoedig bleek hun streven zowel vruchteloos als 'onaengenaem' voor de prins.<sup>140</sup> Het Hof werd te verstaan gegeven dat het ten aanzien van het recht van magistraatsbestelling geen oordeel mocht vellen totdat de Staten in deze zaak een uitspraak hadden gedaan.<sup>141</sup> Die uitspraak kwam in maart 1642, waarbij de stadhouder en hem alleen het recht werd verleend in de negen steden de magistraat te bestellen. En uiteindelijk kreeg deze door de negen steden aan de stadhouder verleende bevoegdheid nog diezelfde maand het fiat van de Staten van Friesland.<sup>142</sup> Tot eind achttiende eeuw zou de stadhouder dit recht blijven uitoefenen.<sup>143</sup>

Willem Frederik kon dus voortaan in elk van 'zijn' steden grote invloed uitoefenen op wie er als regent zitting kon nemen op het stadhuis. Voor elke vacature in de magistraat kreeg hij een door de vroedschap opgemaakte voordracht van twee personen voorgelegd, waaruit hij de nieuwe magistraat benoemde. Wanneer hij in deze steden goede contacten onderhield met zittende vroedschapsleden, kon hij er verzekerd van zijn dat de vacatures werden vervuld door burgers die hem welgezind

137 Door de Staten van Friesland verleend op 19 maart 1641, *CHB V*, 462-464.

138 Tevens gaf Willem Frederik toe aan de eis van de prins om Sohnius en Ostheim van hun functies als secretaris en hofmeester te ontheffen; *SSO II*, 731a; Janssen, *Creaturen*, 53-54.

139 *SSO II*, 748a. Het betrof de heren Eysinga (Hessel, Frans of Tjalling) voor Oostergo, Philips van Boshuysen voor Westergo, Joannes Crack voor Zevenwouden en Alle van Burum voor de Steden, alsmede landssecretaris Livius van Scheltinga.

140 *SSO II*, 749b.

141 TR, GBF inv.nr. 48 (res. SF 16 april 1641).

142 *CHB V*, 469-471 (29 maart 1642).

143 Spanninga, 'Beginsel en belang', 28-33.

waren en die aan alle eisen van religie, welstand en levenswandel voldeden. Dan waren de twee volmachten, die elk van de negen steden jaarlijks naar de Landdag afvaardigden – één uit de magistraat en één uit de vroedschap – eveneens op zijn hand, en daarmee het kwartier van de Steden op de Landdag. Dat was een positie als patroon die zijn voorgangers in het ambt, zijn broer Hendrik Casimir, vader Ernst Casimir en oom Willem Lodewijk, nooit hadden gehad. Zij hadden immers, althans tot 1637, altijd rekening moeten houden met de wensen van de raadsheren in het Hof van Friesland en waren dus veel minder in staat zelfstandig als patroon op te treden en cliënten aan zich te binden.<sup>144</sup>

Dat Willem Frederik er reeds binnen enkele jaren inderdaad in slaagde het kwartier van de Steden naar zijn hand te zetten, blijkt uit de gang van zaken met betrekking tot de tijdelijke of ambulatoire ambten, die de volmachten op de Landdag onderling verdeelden, zoals Gedeputeerde Staat, Staat-Generaal, Raad van State, rekenmeester of monstercommissaris.<sup>145</sup> Het vergeven van deze hoogst eervolle en lucratieve ambten gaf sinds jaar en dag op de Landdag, ook in de Kamer van de Steden, aanleiding tot eindeloos gekrakeel, wat – zoals we eerder hebben gezien – verlammend werkte op het functioneren van deze vergadering. De volmachten van Zevenwouden waren er in 1635 reeds in geslaagd een periodieke verdeling van de ambulatoire ambten tot stand te brengen; een almanak, waardoor de kuiperijen in dit kwartier min of meer tot het verleden behoorden. Een soortgelijke relatieve rust werd door de nieuwe rol van de stadhouder nu ook bereikt in het kwartier van de Steden.

De eerste stap werd reeds gezet bij het begin van de Landdag van 1640. Toen beloofden de gezamenlijke volmachten van 'zijn' steden aan Hendrik Casimir, die toen nog stadhouder was, dat zij onderling geen ruzie zouden maken en niets zouden doen zonder overleg met hem. In 1641 en 1642 ging men nog een stap verder door te beloven 'als mannen met eeren met malcanderen in goede communicatie te treden int distribueren van onse vacerende ampten, sonder uijt d'eene ofte andere oorsake ofte reeden van malcanderen te scheijden'. Mocht er onverhoopt toch onenigheid ontstaan, dan werd 'alles tot goed-vynden ende believen' van stadhouder Willem Frederik gesteld, 'met belofte om alles nae te coomen ende van waerde te holden' wat door hem in het 'vergeven vande vacerende ampten der Steden nae sijn hoogen wijsheijt ende rijppen oordeel tot dienste van onse gemene Vaderlant gedaen sal worden'. Op de buitengewone Landdag van november 1643 moest door overlijden van Sjoerd van Rispens uit IJlst worden voorzien in de vacature van Raad ter Admiraliteit te Amsterdam. Ter voorkoming van ruzie werd de begeving van dit ambt door de gezamenlijke volmachten geheel overgelaten aan de stadhou-

<sup>144</sup> Onduidelijk is vooralsnog of de stadhouder hierbij slechts één stem had en de twaalf raadsheren ook elk een stem (vergelijkbaar met zijn positie in het college van Gedeputeerde Staten), of dat het oordeel van de stadhouder even zwaar telde als dat van de raadsheren samen.

<sup>145</sup> Zie hoofdstuk 5 noot 3.

der.<sup>146</sup> Sindsdien werden hem jaarlijks zonder enig voorbehoud de ambulatoire ambten van de Steden opgedragen, die hij naar believen kon vergeven.<sup>147</sup> Zo kon Willem Frederik de volmachten van de Steden – ook die van Leeuwarden en Franeker – nog sterker aan zich verplichten en zijn clientèle verder uitbreiden door ook anderen in zijn gunsten te laten delen.<sup>148</sup>

De jaarlijkse opdracht van de ambulatoire ambten van de steden aan de stadhouder werd de hoeksteen van het stadhouderlijk patronagestelsel, zoals dat zich vanaf de eerste jaren van het stadhouderschap van Willem Frederik in Friesland zou ontwikkelen. Het was een omslagpunt in de ontwikkeling van de macht van de stadhouder en de kapitein-generaal in dit gewest, juist ook omdat het militaire aspect van het ambt na 1648 aan relatief belang inboette en hij meer bestuurder werd dan militair. Dat had mede tot gevolg dat in de toekomst weduwen als moeders van minderjarige stadhouders het ambt als regentes konden waarnemen zonder dat afbreuk werd gedaan aan het ambt. Willem Frederik en zijn ambtsopvolgers waren namelijk door het eigenmachtig kunnen vergeven van deze fel begeerde ambten, veel beter dan hun voorgangers ooit geweest waren, in de gelegenheid zich in elke stad te verzekeren van de trouw van bepaalde regenten die dan ter plaatse als vertrouwenspersonen, makelaars of ‘premiers’ konden optreden.<sup>149</sup> Dat gold vooral voor het meest gewilde ambt, dat van Gedeputeerde Staat, waarvoor in de praktijk uitsluitend die regenten in aanmerking kwamen, die in hun stad de stadhouder van dienst waren als vertrouwensmannen en dat ambt en die positie aan hem en aan hem alleen te danken hadden. Het stelde Willem Frederik en zijn opvolgers in de gelegenheid de regenten van de Steden tegen elkaar uit te spelen en een verdeel en heers-taktiek toe te passen. De sollicitanten stonden in de rij: ‘Meest alle heeren van de steden sijn bij mij geweest; een yeder wil een ampt hebben, en der sijn maer drie, gedeputeerde, reeckenmeester, ammeraliteit te Dockum’, schreef de stadhouder in 1645.<sup>150</sup> Had hij te stellen met de stedelijke regenten, dan was dat het gevolg van hun onderlinge jalousie, hun streven bij hem in de gunst te komen en hun pogingen medesollicitanten zo zwart mogelijk af te schilderen. Overigens strekte de invloed

146 KHA, AWF inv.nrs. 434-436 (XXIV-6A).

147 GP, 337 (9/19 febr. 1647): ‘De heeren Bourum, Fredrick Boote, Haubois hebben mij de acte gebracht aengaende de vergevinge van de ampten der steden, van de heeren volmachten getijckent, die veel breder geëxtendeert iss geweest als oyt tevoorn, want daer staet in, de ampten nu vacant en die dit gheheele jaer sullen komen te vaceren, stellen se tot mijne dispositie en goedtduncken’; *ibidem*, 340 (15/25 febr. 1647): ‘Mijn saecken staen wel, want ick heb de heeren van de Wolden ende de heeren van de steden ahn de handt’; *ibidem*, 616 (25 dec./4 jan. 1648): ‘Ick onderteeckende de brieven van de respectieve steeden en magistraeten nae den eeten, en iss het noit soo still affgegaen sonder eenighe questie, dispuyt off protestatie als dit jaer, daer de Heere voor sie gedanckt, en hoope ick dat het alletijt soo sal continueren, ‘twelck geschieden sal, als ick mij buyten de partieschap holde en wel en vruntlijck mit alle werelt leef’.

148 Zie voor Leeuwarden Boomsma, ‘Een werck van factie’.

149 Dit belangrijke aspect is door Janssen, *Creaturen*, niet voldoende onderkend. Ten aanzien van de electie van de stadsbesturen had Willem Frederik overigens ook groter invloed dan Willem II in zijn gewesten; Price, *Holland*, 138-142; Janssen, *Creaturen*, 136-142.

150 GP, 107 (6/16 febr. 1645).

van de stadhouder zich ook uit tot onder andere de ambten die door de Gedeputeerden van de Steden konden worden vergeven en tot de raadsheerschappen die ter beschikking stonden van de volmachten van de Steden.<sup>151</sup>

Willem Frederik had dus ook wat betreft dit instrument – het kunnen vergeven van de bovenlokale ambten – een veel sterkere positie dan zijn ambtsvoorgangers (zijn broer, vader en oom) ooit hadden gehad.<sup>152</sup> Zij waren afhankelijk geweest – afgezien van de rol van de raadsheren in het Hof – van een veel vlottender clientèle in de steden, waarbij hun voornaamste taak en zorg voornamelijk had bestaan uit het bewaken van het religieuze en sociale gehalte van de kandidaten voor de stedelijke bestuurscolleges. Kortom, er was rust gecreëerd in het kwartier van de Steden, dat in de decennia vóór het aantreden van Willem Frederik als stadhouder door zijn voortdurende onmin met het platteland zoveel woeling had veroorzaakt. Daarmee was het doel bereikt dat de Raad van State, de Staten-Generaal en Frederik Hendrik voor ogen had gestaan toen zij in 1637 de magistraatsbestelling aan alleen de stadhouder hadden verleend.

### Adel en stadhouder

Dat Willem Frederik spoedig na 1641 het kwartier van de Steden beheerste, hield nog niet in dat dat het geval was voor de gehele politieke elite. In de drie plattelandskwartieren had Willem Frederik namelijk te maken met een geheel andere situatie en met regenten die niet van betrekkelijk eenvoudige burgerlijke komaf waren, maar met trotse en zelfbewuste edelen, vooral in Oostergo en Westergo. Hier had hij, althans formeel, veel minder bevoegdheden en was hij dus ook veel minder in de gelegenheid een vaste clientèle op te bouwen dan in de Steden.<sup>153</sup> Waar hij zich vooral kon laten gelden was in het college van Gedeputeerde Staten, waar hij een prominente zetel innam en mee kon beslissen in zaken die voor de plattelandselite van groot belang waren. Dat betrof de benoemingen van grietmannen en officieren en beslissingen betreffende de rechtsgeldigheid van de procuraties van de volmachten. Daarbij had hij altijd de drie Gedeputeerden van de Steden aan zijn zijde, behalve bij de grietmansbenoemingen, want dan mochten vanouds alleen de zes Gedeputeerden van de plattelandskwartieren een stem uitbrengen. Blijkbaar had Willem Frederik een positieve invloed op het functioneren van het College. Lambertus Beyma vertelde hem in 1649 dat hij ‘oover de twintich jaeren secretariss’ was

151 Zie voor dit laatste Spanninga, ‘Kapitaal en fortuin’, 30-32.

152 ‘Ick adt mit Maré, die seyde dat Walta niet wel tevreden wass, dat ick sooveul kredijt hadde, want mijn oom, vaeder noch broeder hadden sulcken credijt niet gehadt als ick nu heb, want in alle de collegiën wass ick off ick had der mijne vrunden’; *GP*, 660 (23 april/3 mei 1649): ‘Ick adt mit Hasius, die mij seyde dat men seyde, dat ick meer te seggen had als mijn oom, vaeder en broeder hadden gehadt’; *GP*, 636-637 (10/20 febr. 1649).

153 Janssen, *Creaturen*, 80-83.

geweest, 'maer noch tot geenem tijt de heeren gedeputeerden soo eenich gesien als dit jaer' en zij deden dankzij de vermaningen daartoe van de stadhouder 'beter recht en allers oock secreteer'.<sup>154</sup> Wellicht zegt dit meer over de vergaderpraktijk in de periode vóór het aantreden van Willem Frederik, want in zijn tijd waren er, zoals we nog zullen zien, in het college eveneens problemen bij de vleet.

Ten tweede was Willem Frederik vaak aanwezig in de vergaderingen van het Mindergetal, het college van de Staten dat er voor moest zorgen dat de besluiten van de kwartieren met elkaar in overeenstemming werden gebracht, zodat de Staten van Friesland bij meerderheid of unaniem tot een besluit konden komen.<sup>155</sup> Hij had slechts een adviserende stem, maar kon de besluitvorming wel bevorderen. Soms was er sprake van 'dat men mij uyt het Mindergetal wolde stooten ende holden', of werd gezegd 'ick had te veul te seggen en quam te veul in't Mindergetal', maar vaak werd hij door deze en gene gevraagd toch vooral te komen 'om goede resolutien te helpen nemen'.<sup>156</sup> De stadhouder nam volgens Aitzema 'sijn plaisir om in t' minder getal te compareren; t' welck te voor noeijt stadhouders hebben gedaen, waar deur hij alles kan dirigeren'.<sup>157</sup>

De minste problemen had Willem Frederik in het kwartier van Zevenwouden, waar overwegend niet-adellijke grietmannen de dienst uitmaakten, en een almanak werd onderhouden – al was het niet geheel probleemloos<sup>158</sup> – waardoor er minder geruzie was over de grietmanschappen en de verdeling van ambulatoire ambten. Vaak werd gezegd dat hij zowel het kwartier van de Steden als dat van Zevenwouden aan zijn zijde had.<sup>159</sup> In Oostergo en Westergo, waar de adellijke grietmannen de toon aangaven, was echter (nog) geen overeenstemming tussen de volmachten bereikt over de benoeming in de ambulatoire ambten. Voortdurend trachtte een meerderheid van volmachten de minderheid uit te sluiten door onderlinge ligues of correspondenties te sluiten, die 'tot naerder en meerder bevestinge' in de regel ook door de stadhouder werden ondertekend.<sup>160</sup> Meer dan eens werden die contracten weer verbroken en trachtte men door geld, mooie beloften of intimidatie grietmannen tot het andere kamp over te halen. Voortdurend liepen de grietmannen en andere volmachten dus het risico van de Landdag gekuip te worden of, wanneer dat niet gebeurde, buiten de correspondentie gesloten te worden en dus niet in aanmerking te komen voor de prestigieuze ambulatoire ambten. De heren Gedeputeerden deden in alle opzichten driftig mee in dit gezelschapsspel en trachtten uiteraard ook steeds de stadhouder daarin te betrekken. Dat verschaftte Willem Frederik de gele-

154 GP, 654 (29 maart/8 april 1649). Lambertus Beyma was secretaris van Gedeputeerde Staten van 27 sept. 1625 tot 19 febr. 1653; De Jong e.a., *Inventaris*, 242.

155 Guibal, *Democratie*, 17-19.

156 GP, resp. 7 (30 mei/9 juni 1643), 658 (12/22 april 1649) en bv. 211 (10/20 febr. 1646).

157 Waterbolk, *Proeven*, 110.

158 Zie bv. GP, 459-460 (29 nov./9 dec. 1647).

159 Zie noot 163 en 165.

160 Spanninga, 'Ick laet niet met mij gecken', 78.

genheid een verdeel en heers-strategie toe te passen, waarbij hij dan deze, dan gene zijn gunsten verleende. De ‘heeren correspondenten’, zij die waren buitengesloten en de Gedeputeerden van de plattelandskwartieren worden dan ook het meest frequent in zijn dagboeken genoemd.

Belangrijk was vervolgens dat in de plattelandskwartieren, vooral onder de edelen in Oostergo en Westergo, jegens de stadhouder nog veel ressentiment heerste en groot ongenoegen over diens nieuw verworven machtspositie. Niet alles uit de jongste geschiedenis was vergeven en vergeten. Dat gold vooral voor veel edelen, en dan met name voor degenen die betrokken waren geweest in de revolte tegen de macht van de stadhouder en het Hof, maar in 1637 smadelijk het veld hadden moeten ruimen en nog steeds in hun eer gekrenkt waren. Zij hadden in 1640 op het verkeerde paard gewed door de zijde van Frederik Hendrik te kiezen. Weliswaar waren zij nu niet geheel afhankelijk geworden van de stadhouder, zoals de stadsregenten, maar om zich staande te kunnen houden in hun onderlinge strijd om de belangrijke ambten moesten zij zich aan de nieuwe machtsverhoudingen aanpassen en een goede relatie met hem onderhouden. Tegelijkertijd bleven zij hardnekkig vasthouden aan hun vrijheidslievende principes, die hiermee volledig in strijd waren. In hun omgang met Willem Frederik lieten zij deze gevoelens uit eigenbelang uiteraard niet rechtstreeks blijken en cultiveerden zij hun ‘vriendschap’ met hem, maar onder elkaar werd er vaak met veel passie over gesproken, zeker wanneer – zoals niet ongebruikelijk was – de wijn rijkelijk vloeide.<sup>161</sup> Via zegslieden, en dat waren vaak lieden die bij hem in de gunst trachtten te komen door hun tegenstanders zo zwart mogelijk af te schilderen, kreeg Willem Frederik dan alsnog te horen wat er over hem was gezegd. En zolang hun ‘vriendschap’ met de graaf vruchten afwierp, bijvoorbeeld door de benoeming in een ambt, was de stadhouder hun beste vriend, maar zodra zij teleurgesteld werden, want hij kon niet iedereen aan een ambt helpen, keerden zij zich weer tegen hem en kregen de oude gevoelens de overhand. Zo ontstond een sfeer van onderling wantrouwen en van roddel en achterklap, waarvan we dankzij de dagboeken die Willem Frederik in de jaren 1643 tot 1654 bijhield uitvoerig kunnen volgen hoe deze door hem werd ervaren.

Via zijn informanten bereikten hem geregeld berichten dat hij soeverein zou willen zijn, dat hij alle macht aan zich zou willen trekken, dat de Gedeputeerden blij waren dat hij buiten de provincie verbleef – ‘soo kunnen sie alles doen nae haer wil en goetducken, hetwelcke present sijnde soo niet gaen wil’<sup>162</sup> – en dat er edelen in Oostergo en Westergo waren die ‘sich tegens mij bandeerden en sochten mij mijn

<sup>161</sup> ‘Adt’s middachs mit Haren, Herema, Sijsma, Hammema en de pijskeur, Hemmema, droncken sterck en kreech Haeren en Sijsma questie, sloegen malckander en Hammema oock. Ick liet elk mit twe musquetiers bewahren en vastsetten’; *GP*, 511 (26 maart/5 april 1648). Zelfs in functie was de drank soms in de man: ‘Ick ginck op ’t Landtshuys, alwahr eenighe in ’t Mindergetal droncken wahren, en geschach niet als de pointen te papier te brengen’, *GP*, 671 (14/24 juni 1649).

<sup>162</sup> Blijkens zijn dagboeken resideerde Willem Frederik altijd in Leeuwarden wanneer de ordinaris Landdag in Friesland werd bijeengeroepen en plaatsvond.

credijt te benemen, besonder in de steeden'. De stadhouder zou met de Steden, Zevenwouden en met 'ettelijcke edelluyden' van de twee andere kwartieren alle gezag naar zich toe willen trekken, maar 'als ick op alles jae seide wat Tjalling Eissinga en Sjouck Burmania mij voorseiden, dan was alles wel, maer als men haer altemitz tegensprack, dan was de stadtholder een quaet man en socht de vrieheit onder de voeten te treden'.<sup>163</sup> Tjalling van Eysinga zou hebben gezegd 'hebben wij daerom de vrieheit gekregen, om onder die van Nassau te staen' en later 'wat bruyt ons die lytse stadtholder'.<sup>164</sup> Grietman Douwe van Hottinga, die zoals we gezien hebben een vooraanstaande rol had gespeeld in de troebelen in de voorafgaande jaren, had uitgeroepen 'Wie sijn vrie luyden, wij sullen hem nae nu wel quellen en buigen' en zou later hebben beweerd 'dat ick maeckte het soo, dat alle edelluyden mosten mij de haver uyt de handt eeten, de steden en Wolden had ick all onder, de rest most volgen, doch het solde niet lang duiren, het solde wel veranderen, alle ding had sijn tijt'. Zulke 'phylten' (schoften) zijn het hier, reageerde Willem Frederik verbolgen op het laatste, 'alse mij van doen hebben, dan praeten se heel beleeffdelijck en, alse het wech hebben, dan heeft den stadtholder te veul te seggen'.<sup>165</sup> Regnerus Bruynsma, gedeputeerde voor Westergo, 'heeft heel sehr op mij uytgevallen en geseit, wat quelt onss dien caelen graeff, hij iss ons diener, wij hebben hem groot gemaect en nu will hij allers regeren'.<sup>166</sup> En 'Haringsma had geseit hij wolde dat men mij soo tracteerde alse den coninck van Engelandt deden' (Karel I was op dat moment in de Engelse Burgeroorlog behoorlijk in het nauw gebracht), 'te weten heel te onderdrucken en in verachting te brenghen, daer sold hij sijn lust aen hebben en sijn best toe doen, en solde wel die wesen die het in het werck stelde, soo iss die man gebeten en tegens mij mit haet ingenomen'.<sup>167</sup> We zouden een nog uitvoeriger bloemlezing kunnen geven,<sup>168</sup> maar beperken ons hier tot twee voorbeelden van de ambivalente houding tegenover de stadhouder van twee regenten, die beiden de gunst van de stadhouder zochten, waarbij de een zijn doel bereikte en de ander moest worden teleurgesteld.

Sjouck van Burmania (1597-1650) was zoals we hebben gezien als tegenstander van stadhouder en Hof actief betrokken geweest bij de gebeurtenissen in de jaren 1635-1637. Willem Frederik werd verteld dat hij 'alletijt tegens mijn heer broeder en vader was geweest', maar 'op het lest was hij mit mijn heer vader eens geworden en was heel sijn vrundt'.<sup>169</sup> Hij had – toeval of niet – in 1640 als een van de weinige volmachten de resolutie van de Staten van Friesland niet ondertekend waarbij Willem Frederik als stadhouder werd gekozen. Vervolgens had Burmania tevergeefs zijn hoop gevestigd op Frederik Hendrik. Enkele jaren later vernam de stadhouder dat hij volgens

163 GP, 121 en 194 (10/20 maart 1645 en 4/14 jan. 1646).

164 GP, 219 en 488 (3/13 maart 1646 en 1/11 febr. 1648).

165 GP, 217 en 661 (25 febr./7 maart 1646 en 25 april/5 mei 1649).

166 GP, 493-494 (10/20 febr. 1648).

167 GP, 500-501 (24 febr./5 maart 1648).

168 Zie ook Spanninga, 'Ick laet niet met mij gecken', 77-86.

169 GP, 205 (1/8 febr. 1646).





Afb. 23 Portret van Sjuuk van Burmania, door de 'meester van de driekwart figuren', 1642.

Burmania 'teveul te segghen heeft' en 'nae het opperste gebiet ende nae de souvereiniteit staet', dat hij 'den kaelbeck well sall hebben ende hem den baert scheeren' en dat hij een 'gouverneur ende stadtholder is van ettelijcke wenich maenden'.<sup>170</sup>

<sup>170</sup> GP, 38 (1/11 dec. 1643).

Burmania woonde op Martenastate in Cornjum, in Leeuwarderadeel, het patrimonium van zijn echtgenote Catharina Entens van Mentheda. Hij was een man in bonis, zowel door de boerderijen die via zijn vrouw waren aangekomen als door de rijke erfenis die hem van zijn bejaarde moeder Knier van Douma te wachten stond.<sup>171</sup> In 1626 wist hij het grietmanschap van Wymbritseradeel in Westergo te verwerven, met 28 dorpen en 577 stemmen één van de grootste grietenijen van Friesland (zie tabel 2).<sup>172</sup> In die grietenij was hij of zijn familie op dat moment niet of amper gegoed; in 1640 bezat hij in drie dorpen slechts tweeënhalve stem. Er was een achttal lieden die er meer bezit hadden, maar in het algemeen was het een grietenij met veel kleine grondeigenaren en eigenerfde boeren.<sup>173</sup> Desalniettemin slaagde hij er vanaf het begin van zijn grietmanschap in om jaar in jaar uit voor zijn grietenij naar de Landdag afgevaardigd te worden. Maar nooit was dat een vanzelfsprekendheid, want door zijn smalle electorale basis aan eigen stemmen was hij altijd afhankelijk van de stemmen van veel andere kleine grondeigenaren en kon er altijd iemand opduiken om onder zijn duiven te gaan schieten.

Dat was het geval in 1644, toen de raadsheren Nauta en Nijs, die beiden meer stemmen in de grietenij bezaten dan Burmania, in zijn grietenij aan het kuipen waren, 'waerover Sjouck seer had gekeven ende uytgeboldert'.<sup>174</sup> Zijn ambitie was Wymbritseradeel over te dragen aan zijn ongeveer negentienjarige zoon Doecke (en daarna zelf grietman van Ferwerderadeel te worden),<sup>175</sup> maar dan moest deze zoon eerst in de nominatie gekozen worden, waarbij voorkomen moest worden dat een machtige rivaal in zijn grietenij ging kuipen, en vervolgens moesten de zes Gedeputeerden van de plattelandskwartieren en de stadhouder hun voorkeur voor hem uitspreken. Wilde hij een en ander bereiken, dan was een goede verstandhouding met de stadhouder eigenlijk onontbeerlijk en een visite onvermijdelijk. 'Nae den eeten quam de heer Sjouck Burmania bij mij', noteerde de stadhouder op 9 december 1646, en 'presenteerde mij sijn dienst mit veul woorden ende complimenten ende verseeckerde mij daer dicwils van'. Burmania beklagde zich over het kuipen in zijn grietenij door raadsheer Nijs, maar hij was gekomen om zijn zoon als grietman aan te bevelen, met belofte van zijn 'vrienschap en correspondentie nu ende

171 In 1640 had hij, mede door de erfenis van zijn vrouw, 8,5 stemdragende plaatsen, waarvan vier in Cornjum en 2,5 in drie dorpen van Wymbritseradeel. Zijn moeder had 29 stemmen, voornamelijk in Ferwerderadeel, Leeuwarderadeel en Menaldumadeel en voorts in zeven andere grietenijen.

172 Catharina Entens was de stiefdochter van de zelf kinderloze Juw van Harinxma thoe Heegh, de voorganger van Burmania als grietman (1622-1626).

173 Grootste eigenaren van stemmen waren Reyn Gravius, grietman van Het Bildt met 11,75 stemmen in 11 dorpen en zijn moeder Berber van Hoytema met 9,53 in 10 dorpen.

174 *GP*, 87 (4/14 dec. 1644). Het betreft Gajus Nauta en Joannes Nijs, die resp. 9 en 5 stemmen hadden in zes resp. drie dorpen in Wymbritseradeel. Raadsheren werden evenwel nooit gekozen als volmachten ten Landdage. In 1649 vertelde Gravius (zie de vorige noot) aan Willem Frederik 'dat hij alle buytendijckxdorpen had aen sijn handt en had hij daer meer credijt als Sjouck Burmania; als Haubois, Nijs eens sijn mit Gravius, soo solden se Burmania kunnen lichten' (bijna de helft van de dorpen van de grietenij lagen buitendijks); *GP*, 648 (8/18 maart 1649).

175 *GP*, 207 en 227 (3/13 febr. en 1/11 april 1646).

tot allen tijden'. Willem Frederik besloot hem te helpen, 'maer of hij woort haut, dat sal men sien'.<sup>176</sup> Hij bleef op zijn hoede, want vlak daarvoor had hij nog vernomen dat Burmania 'noch alleffen dol en op mij gebeten' was en daarna vertelde weer een andere zegsman hem hoezeer Burmania op hem 'gegeven had verleden jaer, had soo qualijck van mij gesproocken en hoe sie mij tracteren wolden'.<sup>177</sup> Burmania kwam nog een paar keer langs, samen met zijn zoon de beoogde grietman, en dronk daarbij op Willem Frederiks gezondheid 'op de knie'.<sup>178</sup> Ook zijn tegenstrever, raadsheer Nijs, kreeg belet om ook zijn zoon aan te bevelen als grietman van Wymbritseradeel. Hij sprak kwaad van Burmania, dat deze altijd tegen de stadhouder ingenomen was geweest en dat Willem Frederik dus beter de voorkeur kon geven aan de jonge Nijs, want deze zou altijd zijn 'vriend en diener' zijn.<sup>179</sup> Intussen lag Burmania stevig in de clinch met zijn gewezen vijand – althans voor dat moment – grietman en gedeputeerde Tjalling van Eysinga, met wie Willem Frederik eveneens een moeizame verstandhouding had. Hij zou de oorzaak zijn dat Nijs gekuipt had, bezwaar maken tegen de minderjarigheid van Doecke en de grietenij voor zichzelf willen hebben.<sup>180</sup>

Het verhaal kreeg een onverwachte en amoureuze wending toen Burmania weer eens bij Willem Frederik op bezoek was om zijn zaak aan te bevelen. Hij vertelde dat zijn zoon Doecke zich had verloofd met juffer Edwert, enig kind van de vermogende, katholieke en invloedrijke edelman Gerrolt van Juckema, die op Cambuur bij Leeuwarden woonde.<sup>181</sup> In aanwezigheid van de vader had zij zijn zoon een gouden ring gegeven en hij haar een gouden ketting van zeshonderd gulden, zodat het paar nu 'vast verbonden' was. Zij wilde niemand anders hebben dan de jonge Burmania en zou nog die avond blijven in huize Burmania, 'seggende, als ick daer twe daghen geweest ben, soo sal mijn vader [mij] niet weder willen hebben'. Willem Frederik was heel verbaasd, want hij 'had niet gedacht dat de juffer, die sooveul qualiteiten en middelen heeft, sich aen soo een jonck mensch solde geven, daer de vaeder soo een loss hoofs iss en soo quaede renommee heeft van dronckenschap'. Bovendien dacht hij dat Juckema er wel mee ingenomen zou zijn, maar daarin vergiste hij zich deerlijk. Edwert bleef die nacht, 'ginck mit de soon te bedde' en kreeg 's ochtends van Doeckes vader 'een present als sijn dochter'.<sup>182</sup> Vader Juckema bleek, toen Willem Frederik hem erover sprak, allesbehalve blij verrast te zijn. Hij wilde zowel zijn dochter als Sjouck van Burmania en zijn vrouw nooit meer ontvangen in zijn huis, 'en soude bliede sijn als men hem de tijding brocht dat sijn

176 GP, 312 (9/19 dec. 1646).

177 GP, 227 en 313 (11/21 dec. en 1/11 april 1646).

178 GP, 316 (18/28 dec. 1646).

179 GP, 327 (13/23 jan. 1647).

180 GP, 319 (24 dec./3 jan. 1646/1647), 329 (18/28 jan. 1647), 330 (20/30 jan. 1647), 330-331 (21/31 jan. 1647).

181 Hij had 'veul goet ... mit fidecommis beswaert'; GP, 333 (30 jan./9 febr. 1647). In het stemkohier van 1640 staat hij genoteerd voor 9 en zijn moeder, weduwe Maria van Tjaerda, voor bijna 37 stemmen.

182 GP, 330-331 (20/30 en 21/31 jan. 1647).

dochter doot wass'.<sup>183</sup> Het was vervolgens Willem Frederik die uiteindelijk na veel heen en weer praten een verzoening wist te bewerkstelligen. Edwert was een rijke en dus niet te versmaden partij en nu was de bruid in de schuit.

Een dag nadat een huwelijk tussen de geliefden onafwendbaar was geworden door het voortijdige consumeren ervan, werd op de vergadering van Gedeputeerde Staten en de stadhouder de beslissing genomen wie de volgende grietman van Wymbritseradeel zou worden. Willem Frederik, die vlak daarvoor had vernomen dat alles wel goed zou komen tussen 'dochter en vaer' (en de vader ongetwijfeld op de hoogte had gebracht van zijn intentie), stemde voor Doecke van Burmania. De andere heren volgden zijn voorbeeld, ook Tjalling van Eysinga, al was het contrecoeur, wat althans uit zijn woorden 'ick kan der niet tegen en mach 't wel lijden', kan worden opgemaakt.<sup>184</sup> Dat zowel de benoeming tot grietman als het huwelijk doorging, was dus te danken aan Willem Frederiks stemrecht en invloed in het college van de Gedeputeerden en aan zijn goede relatie met katholieke edelen onder wie vader Juckema een van de meest prominente was.<sup>185</sup> Sjuck en Catrijn hadden daarmee twee redenen Willem Frederik dankbaar te zijn. Bij meerdere gelegenheden gaven zij hier blijk van, waarbij Sjuck zich vaak in dronkenschap verliep. 'Catrijn Entes en Sjouck Burmania, die bedanckten mij seer voor het faveur dat ick haer en haer kinderen alletijt betoont had, seiden sij en haer kinderen waeren meer aen mij verobligeert als aen yemantz in der werelt, en sij en haer kinderen soudon mij ten allen tijden dienen waer se kosten, nae haer vermoogen'.<sup>186</sup> In een afzonderlijk onderhoud betuigde Catrijn Entes opnieuw haar erkentelijkheid en sprak ze de hoop uit 'dat sich haer man soo niet meer solde laeten verleiden, als hij tot noch toe gedaen had, om sich tegen mij te stellen, 'twelck doch sonder reden iss geweest'.<sup>187</sup> Zij was bereid de daad bij het woord te voegen, want bijna een jaar later ze zou gezegd hebben, 'als Sjouck Burmania niet mit Sijn Excellencie gaet, soo sal hij van mij uytgetrommelt worden, als mijn soons knecht nu laestemael'.<sup>188</sup>

Desondanks bleef Burmania voor Willem Frederik een onbetrouwbare bondgenoot. Van meerdere kanten en op verschillende momenten vernam hij dat Burmania en Hottinga 'alless nu dwers dreven en in verwerringhe sochten te brengen', dat zij 'alletijt op mij uytvielen' en 'seggen ick ben een tiran'. Hottinga en Burmania 'hadden gesecht, wie moeten luyden hebben die tegen den stadtholder willen ahnghaen; wie willen van hem soo niet geregeert sijn'. Maar twee maanden later was Burmania weer 'heel beleeft en protesteerde sehr van sijn dienst en vruntschap'.<sup>189</sup>

183 GP, 333 (31 jan./10 febr. 1647).

184 GP, 331 (22 jan./1 febr. 1647).

185 Zie voor de verhouding van Willem Frederik met de rooms-katholieke adel Janssen, *Creaturen*, 66-71.

186 GP, 336 (8/18 febr.); zie ook 338 (11/21 febr.) en 343 (20 febr./2 maart 1647).

187 GP, 343-344 (24 febr./6 maart 1647).

188 GP, 485 (25 jan./4 febr. 1648).

189 GP, 506 (8/18 maart), 507 (10/20 maart), 510 (18/28 maart), 521 (16/26 mei), 611 (13/23 dec. 1648) en 639 (15/25 febr. 1649).

Wie zich ook als een weerhaan ten opzichte van de stadhouder gedroeg omdat hij last had van oude ressentimenten en zich maar moeilijk aan de nieuwe machtsverhoudingen kon aanpassen, was de edelman Pieter van Walta uit Wieuwerd in Baarderadeel. Walta was eenmaal volmacht ten Landdage geweest, in het jaar 1636, en had toen driftig meegedaan aan het verzet tegen stadhouder en Hof. Aanvankelijk stond Willem Frederik evenwel op goede voet met hem. Walta werd aan de tafel van de graaf genodigd, hield Willem Frederik op de hoogte van allerlei roddelpraat en recommandeerde de stadhouder zijn zwager als majoor. Willem Frederik bracht hem enkele keren een tegenbezoek en op 14 april 1646 noteerde hij dat 'de heer Walta mij genacht geseit' had.<sup>190</sup> Die vriendschap zou voor Walta vruchten moeten afwerpen toen in 1647 het grietmansambt van Baarderadeel vrij kwam omdat de grietman aldaar, Ulbe van Aylva, grietman van Wonseradeel wilde worden. Een en ander ging gepaard met veel onderling geruzie tussen de Gedeputeerden en de verschillende kandidaten voor beide grietenijen. Pieter van Walta was één van de kandidaten voor Baarderadeel, doch Ulbe van Aylva wilde hem niet als opvolger en liet zich tegenover Willem Frederik uiterst onvriendelijk over Walta uit. Hij 'seide dat hij catolijck was geweest ... dat hij van den besten adel niet wass ... dat Walta in kleinachtinge quam, omdat hij sich altemits soo geckelijck aenstelde'; bovendien zou hij 'achterlijck geteert' (achteruitgeboerd) hebben. Toch zat Walta vijf dagen later weer bij Willem Frederik aan tafel.<sup>191</sup>

De benoeming van de nieuwe grietman had door alle onenigheid en de vele andere zaken die ermee verbonden waren echter nogal wat voeten in de aarde. Marez, een officier van zijn garde die Willem Frederik vaak op de hoogte bracht van de laatste roddels, vertelde op 2 november 1647 dat Walta 'dicwils geseit hadden ende daerbij swerende, onsen stadtholder die wil sich souverain maecken en regeren alless nae sijn welgefallen'.<sup>192</sup> Niet Walta, maar Dominicus Justus van Botnia werd door Gedeputeerde Staten en stadhouder benoemd tot grietman, en daarmee had Willem Frederik het bij Walta verkorven. In februari 1648 vertelde Marez dat Walta had gezegd dat hij wou beletten dat Botnia grietman werd, 'als wass de stadt vol hondertduysent duyvels', en, wanneer hij in hechtenis zou worden genomen, men dan zal zeggen, 'de heer Walta iss om de privilegiën van het landt op het Blockhuys gebroch'.<sup>193</sup> Het was echter te laat, en Botnia werd in de rechtkamer van Baarderadeel geïntroduceerd als grietman. Walta was bij die gelegenheid in de stoel van de grietman gaan zitten 'en schold op de heeren gedeputeerden, vloecte en raesde als een uytsinnich mensch ... en seyde all wahren sooveul duyvels als leyen te Lewarden op de huysen, soo wold hij doch niet vandahr ghaen, ofte men most hem int

190 GP, 227 (4/14 april 1646).

191 GP, 337 (9/19 febr. 1647) en 339 (14/24 febr. 1647).

192 GP, 448 (23 okt./2 nov. 1647).

193 GP, 495 (12/22 febr. 1648).

stucken hauwen, en duirde dat heel lang'.<sup>194</sup> Ook bij Gedeputeerde Staten en in de Kamer van Westergo trachtte Walta zijn zin te krijgen, onder de woorden 'ick spreek voor de vrijheid en privilegiën, die, Godt beter, te gronde gaen'.

Volgens Willem Frederik was Walta's houding te verklaren uit het feit dat hij geen grietman was geworden: 'wass hij gritman geworden, soo wass ick de beste, de braefste van al mijn voorsaten, en soo doet een yeder, als het niet nae sijn sin gaet, 'twelck ick mit groot gedult en patientie moet dragen en mit couragie, doen recht en vresen niemantz, hooren quaelijck van mij spreeken, 'twelck se hier meesterlijck konnen. Men kan het alle werelt niet nae sijn welgefallen en sinne maecken, en sal die mensche noch geboren worden die dat doen kan. Had ick Walta nu gritman gemaect, soo hadt ick tegen de privilegiën gedaen, wandt daer wass niet één gedeputeerde die op hem wilde stemmen, en volgens de privilegiën soo gaet het mit pluraliteit van stemmen. Ergo heeft Walta ongelijck in all hetgene hij doet'. Twee dagen later noteerde Willem Frederik dat 'Walta begint still te worden, en mene ick hij sal het dahrbij laeten; alle werelt die geeft hem ongelijck'. In april is Walta weer te gast bij de stadhouder en 'nu weder wel tevreden iss en iss niet meer quaet op mij'.<sup>195</sup> Een jaar later werd verteld dat 'Walta niet wel tevreden wass, dat ick sooveul kredijt hadde, want mijn oom, vaeder noch broeder hadden sulcken credijt niet gehad als ick nu heb, want in alle de collegiën wass ick off ick had der mijne vrunden; hij iss quaet, dat hij niet stadtholder iss en het gesach heeft dat ick heb'; weer later meldt Marez dat Walta niet wil geloven 'dat ick soo veul landt in Duytlandt hebbe, iss heel quaet op mij, doch durft niet seggen'; hij wil geen stadhouder, 'de liberteit moet grooter sijn'.<sup>196</sup>

Die 'liberteit' stond bij Walta inderdaad hoog in het vaandel, zeker nadat hij was afgewezen als grietman. Sindsdien was hij nogal geobsedeerd door politieke hervormingen die ooit waren ingevoerd en die volgens hem terwille van de vrijheid nieuw leven moesten worden ingeblazen: grietmannen en zelfs raadsheren in het Hof zouden slechts een ambtstermijn van drie jaar mogen hebben en grietmannen mochten eigenlijk geen gedeputeerde zijn.<sup>197</sup> Hoewel de herinnering aan oude 'vrijheden', waarvoor decennia eerder gestreden was, dus nog niet geheel en al vervlo-

194 GP, 496 (15/25 febr. 1648).

195 GP, 501-502 (25 febr./6 maart); 503 (27 febr./8 maart); 512 (29 maart/8 april 1648).

196 GP, 637 (10/20 febr.); 639 (15/25 febr.); 653 (26 maart/5 april 1649).

197 'Walta had geseit der sat maer één heer van de gedeputeerden wettelijck, meinende Bruynsma; de anderen waeren grietzluyden, die kosten het niet wesen', GP, 329 (18/28 jan. 1647); 'Colonel Alua gesproocken, die mij seyde van Piter Walta sijn lossicheit, hoe hij soo van reformatiën sprack, maer dat hij niet te werck kost stellen', GP, 632 (30 jan./9 febr. 1649); 'Piter Walta seit hij iss volmacht, en niemantz sal hem van het Landtshuys holden. ... Mit Maré gegeten, die mij seyde dat Walta veul hooge optochten had en dat sijn opinie wass men soude hem ongelijck doen en weder tehuys schicken, woud oock geweldich mit de reformatie voort, seyde het landt wass verlooren ende verdorven', GP, 633 (3/13 febr. 1649); 'Captein Walta had dieselfde optochten van Piter Walta en woud allers reformeren, doch tegens reden ende fondement, spreekende uyt Piter Walta mont', GP, 640 (18/28 febr. 1649); 'Walta begeert nu geen gouverneur, de liberteit moet grooter sijn en allers alle drie jaren verandert in de grieteniën, in 't Hoff en ooverall, en quelt sich den man, dat hij allers niet nae sijn sinne kan krigen', GP, 653 (26 maart/5 april 1649).



gen was, werd Walta door Willem Frederik en anderen als een querulant beschouwd. In zekere zin hadden zij gelijk, het was vechten tegen windmolens, want de grietmannen zouden hun positie in het centrum van de macht nooit en te nimmer meer afstaan. In elk geval was zijn verstandhouding met Willem Frederik in 1651 hersteld en verkeerde hij weer geregeld aan het hof, bijvoorbeeld in februari, toen hij met vier andere edelen bij de stadhouder aan tafel was genodigd, waarna zij een spelletje triktrak speelden.<sup>198</sup>

Edellieden als Burmania en Walta verkeerden als het ware in een spagaat. In hun streven grietman en volmacht te worden of te blijven, in aanmerking te komen voor andere belangrijke ambten en daarmee in de maatschappij een positie in te nemen die overeenkwam met hun eergevoel en stand, werden zij – en dat was, zoals we gezien hebben, inherent aan het Friese staatsbestel – voortdurend bedreigd door tal van concurrenten die hetzelfde wilden bereiken. Om hun kansen te vergroten moesten zij wel in de gunst proberen te komen bij stadhouder Willem Frederik, die in de jaren na zijn aantreden de centrale figuur was geworden in de Friese politiek. Tegelijkertijd waren zij gewend aan het stadhouderschap zoals Willem Frederiks vader en broer daaraan invulling hadden gegeven, was de Friese vrijheidsideologie, die door de gebeurtenissen in de voorgaande jaren nog was aangescherpt, hun met de paplepel ingegeven en wilden zij dus de macht van de stadhouder zoveel mogelijk inperken. In zekere zin vertaalde de vrijheidsdrang van de grietmannen onder deze regenten zich na 1640 in het streven naar de vorming van stemrechtmonopolies, waardoor zij baas op eigen erf konden worden, onafhankelijk van de stadhouder en ongehinderd door kuipende mederegenten.

Op Willem Frederik maakte het onbestendige karakter van de Friese heren politici evenwel een merkwaardige indruk. Vanuit zijn gezichtspunt waren zij onbetrouwbaar en wisselvallig. 'Dit iss een wonderlijk landt, men kan op niemantz in de werelt staet maecken; dat desen dach de grootste en vertrauste vrunden sijn geweest, die worden in weinich tijt de grootste en heevichste vianden ...'. Hij noemt een aantal regenten, ook Burmania en Walta, die eerst vrienden waren en daarna vijanden. 'Voorall wacht u van iemantz quaet te seggen, om teveul te spreecken van saecken die men doen moet, want die quaet van malkander gesproocken hebben, die worden vrunden. ... daerom moet ick voorsichtich gaen, doen recht en moyen mij niet mit haer cuyperij, haere aliantiën, haere teyckeninghen ende verbonden, want sie kunnen se niet holden; daernae valt het op mij uyt, en seggen dat ick daer oorsaek van ben, en die scheuring die komt om een griteni, capitael ampt oft compagnie, raetsheersampt. ... en soo gaet het op en af als de zeevloet, en iss op die heeren niet te staen oft te trauwen; de eenen dach hebt ghij se en den anderen verliest ghij se'.<sup>199</sup> Op edelen, 'die ick soo oovervloedich heb geholpen', besluit hij een ver-

198 *GP*, 746 (15/25 febr. 1651).

199 *GP*, 438 (30 sept./10 okt. 1647).



gelijkbare litanie ruim een jaar later in zijn dagboek, 'daer en kan ick gheen vaste staet op maecken, niet wieders als haer interes gaet'.<sup>200</sup>

Frederik Hendrik stierf in 1647 en werd opgevolgd door zijn zoon Willem II. Door de mislukte aanslag op Amsterdam in 1650, waarbij de Friese stadhouder nauw betrokken was, het overlijden Willem II en het stadhouderloos worden van diens gewesten, raakte Willem Frederik in de Republiek verzeild tussen de Hollandse Staatsgezinden en de Oranjerfactie, die hem beide niet welgezind waren.<sup>201</sup> Hoewel hij naar buiten toe, tegen de boze 'Hollandse' buitenwereld, de steun van zijn gewest genoot en meer gezag had dan zijn broer en vader ooit hadden gehad, was hij door de voortdurende factiestrijd in zijn gewest in feite amper in de rug gedekt. Voor zover we zonder nader onderzoek kunnen nagaan, speelde daarbij een pro- of anti-stadhouderlijke gezindheid op z'n hoogst een ondergeschikte rol omdat steeds het ambtsbejag en dus het eigenbelang van de Friese regenten voorop stond. Lieuwe van Aitzema, die in 1655 op bezoek was in Leeuwarden, constateerde na gesprekken met enkele volmachten in Benthem, 'dattet alles seer tumultueux toe gaet: alles vol van jalousie sijnde. ... Elck soect sijn eigen ende particuliere intresten'.<sup>202</sup> Hij at met kolonel Ernst van Aylva en grietman Sybrant van Osinga. Met Aylva en zijn neef, ontvanger Walrich, bleef hij tot laat in de nacht drinken. De 'Colonel sprack seer vrijmoedigh, ende niet seer well van S.F.G., dat hij noch sijn broer hem niet hadden te danken van ijets; dat S.F.G. hem ende haar niet veel gunde etc.; toonde in veel manieren, dat Hollant gelijk hadde dat haar vrij hielden. ... Waldrich seijde desgelijx dat het getal der malcontenten groot was'.

Ook Johan de Witt, die Willem Frederik in 1656 zou paaen door te zeggen dat deze de 'voornaeme directeur van saecken' in zijn gewest was,<sup>203</sup> wist dat het in Friesland niet allemaal koek en ei was tussen regenten en stadhouder. Willem Frederik, zo schreef hij eveneens in 1656, had weliswaar de Steden 'in een volkomen subjectie', maar in de andere kwartieren van de Landdag waren 'nogh considerable Persoonen, die de liberteyt lief hebben, ende traghten te maintaineren; daer door dan ook aldaer de beste harmonie niet bespeurt werdt'.<sup>204</sup> Hoezeer de stadhouder

200 GP, 624-625 (4/14 jan. 1649).

201 Spanninga, 'Ick laet niet met mij gecken', 57-69; Janssen, *Creaturen*, ho. VI.

202 Waterbolk, *Proeven*, 105-106. Later zat Aitzema aan bij een diner op het stadhouderlijk hof, naast Albertina Agnes en tegenover Willem Frederik. De stoel naast hem, bestemd voor Hans van Wyckel, bleef onbezet. Wyckel had 'geen lust' gehad en gezegd dat hij al gegeten had. Aitzema 'merckte dat hij malcontent was ende niet te vreedden met S.F.G. seijde mij oock niet veel ten hove te koomen. Sijn beijde swagers soo wel de raetsheer als de grietman doleerden dapper op den vorst'; *ibidem*, 109 (de zwagers waren de broers Dirck of Theodorus en Sjoerd of Suffridus Saeckma).

203 *Brieven van Johan de Witt* I, 350; Johan de Witt aan Willem Frederik van Nassau, 6 juli 1656.

204 *Brieven van Johan de Witt* III, 42; Johan de Witt aan ambassadeur Nieupoort, 16 april 1655. Dat het stadhouderlijk gezag een gevoelige kwestie was, blijkt eveneens uit het feit, dat in 1658 alle exemplaren van Schotanus' *Geschiedenissen*, waarin in de dedicatie eerst de stadhouder en daarna pas de Staten van Friesland genoemd werden, op last van deze Staten – uiteraard stemde het kwartier van de Steden tegen – uit de handel werden genomen; Breuker, *It wurk*, 65, 241. Zie voor de factiestrijd tussen aanhangers en tegenstanders van de stadhouder in de jaren zestig Grever, 'States of Friesland' en S. en P. van Tuinen, 'Pibo van Doma'.

sinds omstreeks 1640 ook aan macht en invloed had gewonnen, hij bleef als dienaar grotendeels afhankelijk van de wil van de regenten. Pas in de tweede helft van de achttiende eeuw zouden ook in Friesland de heren dienaren worden en werd de dienaar hun heer.<sup>205</sup>

205 Zie hiervoor Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje*, m.n. 97-113; Gabriëls, *De heren als dienaren*, m.n. 73-75, 212-224 en 271-280.

# Slotbeschouwing

Tijdens de eerste vier decennia van de zeventiende eeuw stonden in de Friese politiek drie belangen voortdurend centraal: dat van Friesland als vrije republiek, dat van de Unie als geheel en het persoonlijke eigenbelang van de regenten. Deze werden van tijd tot tijd doorkruist door nog weer andere belangen, die soms prevaleerden maar altijd tot moeilijk oplosbare conflicten aanleiding gaven, zoals die van de overheid enerzijds en particuliere schuldeisers, kloostermeiers en belastingbetalers (de boerenbevolking en het gewone volk in de steden) anderzijds, die van steden en platteland, van adel en patriciaat, van Hof, Staten en Gedeputeerde Staten, van grietmannen en ‘ingezetenen’, van stadhouder en regenten, van gereformeerden en rooms-katholieken. In dit boek is een poging gedaan deze belangen, die met elkaar een complex krachtenveld vormden en bepalend waren voor de politieke cultuur in het gewest en voor de verhouding van Friesland met de Unie, te ontrafelen en in hun onderlinge verband te plaatsen.

Zoals in de Inleiding al beknopt werd beschreven, was het grootste probleem in de eerste vijf, zes decennia na het begin van de Opstand de eigenaardige politieke cultuur in Friesland, die werd bepaald door de omstandigheid dat de politieke zeggenschap sterk verdeeld was, meer dan in andere gewesten. Na de Opstand was volgens de Friezen de Friese Vrijheid herwonnen en gingen zij niet alleen opnieuw, zoals in de tijd vóór 1498, hun eigen bestuurders en rechters (grietmannen) kiezen, maar ook – althans voor de drie plattelandskwartieren – de volmachten ten Landdage, zestig in getal. Samen met de tweeëntwintig volmachten van de steden vormden zij de Staten van Friesland, bij wie sinds het einde van de zestiende eeuw het hoogste gezag was komen te berusten. Om als volmacht toegang tot de Landdag te krijgen, vond op het platteland vaak een felle verkiezingsstrijd plaats. Vooral de omstandigheid dat er in de eerste decennia van de zeventiende eeuw nog veel eigenaars-gebruikers waren én dat voor de overige stemdragende plaatsen de pachtboeren normaliter het stemrecht uitoefenden, had grote gevolgen voor het functioneren van de Friese Statenvergadering. Toen het in de jaren twintig en vooral in de jaren dertig vanwege de financiële nood van het gewest een bittere noodzaak werd om nieuwe belastingen in te voeren en bestaande te verhogen, raakten de volmach-

ten en hun kiezers steeds meer in elkaars greep. Besluiten over belastingheffing moesten namelijk worden genomen door volmachten, die gekozen of herkozen wilden worden door duizenden kiezers. Die kiezers waren voor een groot deel gewone pachtboeren, die beslist geen hogere belastingen wilden betalen. Formeel waren de volmachten zonder last of ruggespraak gekozen, maar in de praktijk waren zij met handen en voeten gebonden aan hun electorale achterban. Veel ambtsdragers, of degenen die juist op het kussen wilden komen, beloofden geen nieuwe belastingen in te zullen willigen teneinde zich te handhaven of om hogerop te komen. Dit verschijnsel zou een hoogtepunt bereiken in de jaren 1635-1637.

Zowel de Friese vrijheidsgedachte als het daarop naadloos aansluitende politieke bestel volgens het representatieve bottom up-model vormde aldus een groot obstakel voor het functioneren van Friesland binnen de Republiek der Verenigde Nederlanden. Weliswaar was het bondgenootschap gevormd om de vrijheden en privileges van de afzonderlijke gewesten te kunnen handhaven, maar tussen de gewesten moest wel worden samengewerkt om de gemeenschappelijke vijand te kunnen bestrijden. En dat betekende dat er geld moest worden opgebracht om soldaten op de been te kunnen houden. Uit onwil en onmacht was Friesland onder de bondgenoten een notoire, zo niet de meest notoire wanbetaler. Uit de Hollandse hoorn des overvloeds vloeiden genoeg dukaten om de oorlog ook zonder de Friese bijdrage gaande te kunnen houden, maar dat wisten ook de Friezen. Sinds jaar en dag was vastgesteld dat Friesland, na Holland het rijkste gewest van de Republiek, een vijfde deel van de bijdrage van Holland zou moeten betalen oftewel 11,4% van de Generaliteitslasten. Deze verdeling was in 1613 nog eens opnieuw door de Staten van Friesland aangenomen. Helaas betaalde Friesland, ondanks deze formele en zeker morele afspraak, vaak te laat en te weinig, en toonde zich tot groot ongenoegen van zijn bondgenoten, het machtige Holland voorop, weinig inschikkelijk om de almaar oplopende achterstanden die daarvan het gevolg waren aan te zuiveren. Talloze bezendingen vanwege de Staten-Generaal konden daaraan weinig verhelpen. De heren keerden steeds met lege handen of hooguit loze beloften uit Leeuwarden terug.

Als de beste of zelfs enige remedie tegen het Friese geldgebrek werd door de Staten-Generaal voortdurend en met klem de invoering van nieuwe en de verhoging van bestaande accijnzen aanbevolen. In feite trachtte Holland aan de andere gewesten, zowel de zee- als landgewesten, zijn eigen belastingstelsel op te dringen, hetgeen niet dan met grote tegenzin werd geaccepteerd en alleen tegen lagere tarieven. Het waren immers ook deze indirecte heffingen op verbruiksgoederen – kortweg ‘gemene middelen’ genoemd – die Holland de financiële spankracht en kredietwaardigheid verleenden om meer te betalen dan alle overige gewesten tezamen. De gemene middelen – die vooral op de gewone man drukten – brachten in Holland globaal driemaal zoveel op als de grondbelasting, de verponding. In Friesland was dat in het begin van de zeventiende eeuw net andersom: daar bracht de floreenbe-

lasting – enigszins vergelijkbaar met de Hollandse verponding – driemaal zoveel op als de bestaande accijnzen. Als zeegewest was Friesland weliswaar niet verstoken van handel en nijverheid, maar het overwegend agrarische karakter van het gewest en het feit dat de steden er kleiner waren dan in Holland, rechtvaardigden waarschijnlijk de klacht dat Friesland teveel betaalde. Dat Friesland niets van de gemene middelen wou weten, had ook alles te maken met de scherpe belangentegenstelling tussen de steden, die bang waren bij de invoering van nieuwe en hogere accijnzen teveel te moeten betalen, en het platteland, dat geen verhoging van de floreenbelasting wenste. Wanneer de Friese steden op de Statenvergadering niet overstemd waren geweest door het platteland, maar meer politieke invloed hadden gehad, zoals in Holland het geval was, dan was er ongetwijfeld onder de burgerij een groter draagvlak geweest voor de zware belastingen die moesten worden opgebracht. In elk geval kon Friesland als soeverein gewest niet zomaar door zijn bondgenoten gedwongen worden. Er zou executie kunnen plaatsvinden, dwang door inlegering van onbetaalde soldaten, maar dat was een hoogst zelden toegepast paardenmiddel. Daarmee was in het Friese geval wel meermalen bedreigd, maar door de complexe binnenlandse situatie was dat steeds achterwege gebleven.

In 1626, na lang aandringen en vele bezendingen vanwege de Staten-Generaal, gingen de Staten van Friesland eindelijk akkoord met de invoering van de gemene middelen. Maar nog voordat de verpachtingen van de inning ervan konden plaatsvinden, brak in de provincie een groot oproer uit. Een mislukte coup poging door de Friese stadhouder Ernst Casimir verergerde de situatie alleen maar. Om het vege lijf te redden moesten de heren van de Staten-Generaal die in Leeuwarden aanwezig waren om de invoering te bevorderen, hals over kop Friesland ontvluchten. Voorlopig bleven de Staten-Generaal zich beperken tot schriftelijke verzoeken om betaling of het sturen van bezendingen. In 1630 bijvoorbeeld, vaardigden zij twee van hun leden en de tesorier-generaal af naar Friesland teneinde de achterstallige legerlasten in te vorderen. Want de geldverslindende belegering van Den Bosch door Frederik Hendrik en Ernst Casimir, noch de inval van de vijand op de Veluwe en diens sterke positie aan de IJssel – die ook voor Friesland een bedreiging vormde – hadden ertoe geleid dat de Friezen de koorden van hun beurs losser maakten of serieuze pogingen in het werk stelden die beurs wat beter gevuld te krijgen. In Leeuwarden stuitte de gezanten op een muur van onwil. Zeven weken lang werden de heren eindeloos aan het lijntje gehouden. Nooit waren genoeg volmachten aanwezig om te kunnen beraadslagen, en pleidooien dat het land in nood was, waren steeds aan dovemansoren gericht.

In januari 1632 vond een nieuwe poging plaats de gemene middelen in Friesland van Generaliteitswege ingevoerd te krijgen. Ditmaal kwamen de heren van de Generaliteit met een grote troepenmacht van in totaal 2000 manschappen, teneinde – in de woorden van een Hollandse gedeputeerde ter Staten-Generaal – de ‘Vriesen met soldaten te temmen’. Hoewel daadwerkelijke executie door de Raad van State

en Frederik Hendrik, die de soldaten ter beschikking hadden gesteld, was afgeraden, werd de Friezen nu de pin op de neus gezet. Desondanks bleef de Friese Landdag verdeeld en besluiteloos, waarop de vertegenwoordigers van de Staten-Generaal op eigen gezag de belastingen invoerden en verpachtten. Maar zodra de Haagse heren en de soldaten – die in de oorlog niet langer gemist konden worden – vertrokken waren, werd de hele zaak opnieuw herroepen.

Twee jaar later herhaalde de geschiedenis zich. Hoewel de volmachten op de Landdag nog steeds niet tot overeenstemming konden komen over zowel de vanuit Den Haag gevraagde geldsommen als de invoering van de gemene middelen, namen de gedeputeerden van de Staten-Generaal toch eigenmachtig de verpachting van de nieuwe belastingen ter hand. Aangezien de accijnzen vooral op het gewone volk drukten, kwam dit in juni 1634 alom in de provincie in opstand. Als kop van jut fungeerden de volmachten, de belastingpachters en hun collecteurs. Tegen de plunderingen en molestaties van regenten viel van overheidswege weinig uit te richten, want de meeste troepen waren te velde. Gealarmeerd door dit volksoproer besloten de Staten-Generaal in overleg met Frederik Hendrik wederom een grote troepenmacht naar het gewest te sturen. Deze bestond uit compagnieën die niet ter repartitie van Friesland stonden, en die dus niet aan de Staten van Friesland en Hendrik Casimir, maar aan de Staten-Generaal en Frederik Hendrik gehoorzaamheid verschuldigd waren. Volstrekt onduidelijk was welke instructie de bezending had, en omdat de Friezen bang waren voor executie, werden zelfs vermetele plannen bearaamd om Friese troepen de indringers tegemoet te laten trekken en hun opmars te stuiten door bruggen en dergelijke te vernielen. Er dreigde een burgeroorlog. In deze gespannen situatie wist de 22-jarige Friese stadhouder en kapitein-generaal Hendrik Casimir – die in 1632 zijn vader was opgevolgd – zowel zijn eigen eer en positie als die van Friesland te redden, door nog vlak voordat de troepen de Friese grens overschreden te paard naar Kuinre te galopperen. Daar wist hij op 22 juni 1634 door een knap staaltje van diplomatieke bluf de troepen eerst tegen te houden en vervolgens onder *zijn* bevel, en niet dat van de Staten-Generaal en Frederik Hendrik, in te kwartieren. Niet uitsluitend in Leeuwarden, zoals de bedoeling was, maar verspreid over de grotere steden en dorpen, teneinde de her en der voorkomende oproerigheid te stillen. Toen de gedeputeerden met slechts een deel van hun troepen, waar ze geen zeggenschap meer over hadden, in Leeuwarden arriveerden, was de angel uit de bezending gehaald. Deze werd dan ook een faliekante mislukking. De Haagse heren moesten, zoals al veel vaker was gebeurd, onverrichter zake de provincie verlaten. Friesland bleef hardnekkig weigeren te betalen. En zolang er geen duidelijkheid over de nieuwe belastingen was, bleef het volk onrustig.

In 1635 daalde de bereidheid van de Friezen om in financieel opzicht met de Generaliteit samen te werken tot het nulpunt. In brede kring nam de ontevredenheid over de belastingdruk en de financiële chaos toe. De zwartepiet voor alle ellende werd toegespeeld aan Johan van Bootsma, als ontvanger-generaal de hoogste belas-

tingambtenaar. Hij werd verdacht van jarenlange malversaties en moest onverwijld zijn niet afgedane rekening over de jaren 1629-1631 indienen. De kwestie-Bootsma werd op de Landdag een splijtzwam van je welste. Globaal waren er op dit moment twee facties op de Landdag, die nu nog scherper tegenover elkaar kwamen te staan. In de eerste plaats de factie rondom de stadhouder en het Hof (de 'Hoffactie'), die tot dusver min of meer de overhand had gehad. Dat was te danken aan het feit dat stadhouder en Hof sinds jaar en dag de magistraatsbestelling in de steden (behalve in Leeuwarden en Franeker) uitoefenden en daarmee een belangrijke hand hadden in de samenstelling van het kwartier van de Steden. Dit was de factie die verhoudingsgewijs het meest geneigd was met de Staten-Generaal samen te werken. Daartegenover stond de 'Statenfactie', bestaande uit veel edelen en eigenerfde boeren, die vooral afkomstig waren uit de rijke kleigebieden van Oostergo en Westergo. Zij sloegen het hardst op de trom van de 'Friese Vrijheid', klaagden het luidst over de te zware lasten en waren dus het meest afkerig van bemoeienis van de Staten-Generaal met Friese aangelegenheden. Door deze factie werden de verdachtmakingen aan het adres van Bootsma aangegrepen om de eigen positie te versterken. Het gerucht werd verspreid dat bij hem veel geld te halen was; zoveel, dat zwaardere belastingen niet nodig zouden zijn. De malcontenten wisten hierdoor zoveel stemmen te verwerven, dat zij zowel in de Kamers van Oostergo en Westergo als in het College van Gedeputeerde Staten de meerderheid kregen. Op de Landdag hield men zich daarna uitsluitend nog bezig met Bootsma het vuur na aan de schenen te leggen en met onderling gekuip om de lucratieve ambten.

Haar wil opleggen kon de Statenfactie evenwel nog niet. Van de twee andere kwartieren vormden de steden het grootste obstakel, terwijl ook Zevenwouden niet geheel op haar hand was. In juli 1635 deed deze factie echter een meesterlijke zet. Bij meerderheid van stemmen, zo werd althans beweerd, besloten de plattelandskwartieren de negen steden de vrije magistraatsbestelling te verlenen, en ze op deze wijze buiten de invloedssfeer van stadhouder en Hof te brengen. Ook de burgerij en het overige volk in de steden was immers opgestookt met de bewering dat alle problemen te herleiden waren tot de wanorde op het comptoir van Bootsma. Velen wilden maar wat graag verlost worden van de leiband van stadhouder en Hof. Gedeputeerde Staten, die gemachtigd waren het besluit ten uitvoer te leggen, gingen bij de betreffende steden langs en verzetten er zonder noemenswaardige problemen de wet. Aldus kreeg de Statenfactie de overhand op de Landdag.

Uiteraard kwam er weer een bezending van de Staten-Generaal naar het weerspannige gewest, in oktober 1635. De vijf heren brachten geen soldaten met zich mee, want die konden in het leger te velde op dat moment niet worden gemist. In Leeuwarden ontmoetten ze de Friese stadhouder Hendrik Casimir, die de nieuwe raadsbestelling uiteraard niet accepteerde. Hij was meer krijgsman dan politicus en zag als zodanig maar één manier om genoegdoening te krijgen. Een aanslag op Leeuwarden en Harlingen met soldaten die tot zijn beschikking stonden, mislukte



echter jammerlijk doordat Gedeputeerde Staten er lucht van kregen. Dit maakte zowel de positie van de stadhouder als die van de gecommiteerden van de Staten-Generaal nog moeilijker. Desondanks verschenen de gecommiteerden op het Landschapshuis om duidelijk te maken waarvoor ze gekomen waren. Friesland, zo werd de volmachten voorgehouden, draagt bijna niets meer bij aan de oorlogsspanningen van de Republiek, zowel te land als ter zee, maar brieven worden niet beantwoord en bezendingen leveren niets op. De schulden moeten nú betaald worden, de gemene middelen ingevoerd, de afgezette magistraten in hun ambten hersteld en de Friese officieren moeten de eed aan de Generaliteit afleggen. Anders zal ingevolge de opdracht van de heren executie toegepast worden. In dat geval zal Frederik Hendrik troepen beschikbaar stellen en zijn de kosten voor de provincie. In antwoord op deze propositie ontkenden de Friezen simpelweg dat er zoveel schuld was. Er was al genoeg geld afgedragen, andere gewesten betaalden evenmin en Friesland was beslist niet in staat zoveel geld als geëist op te brengen.

De gecommiteerden zakte nu de moed in de schoenen. In weerwil van hun bevering hadden zij geen soldaten achter de hand. Op Nieuwjaarsdag 1636 vertrokken zij met de staart tussen de benen. Vervolgens waren de Friezen opnieuw aan zichzelf overgeleverd en vlogen ze elkaar in de strijd om de vette ambten soms letterlijk in de haren. Intussen kwam hun gewest langzaam maar zeker in een financieel moeras terecht. In 1637 werd door de Raad van State berekend dat de Friese schuld aan de Generaliteit – dus nog afgezien van andere schulden – circa 6,5 miljoen gulden bedroeg, ongeveer tweemaal de jaarlijkse opbrengst van de gemene middelen en de verponding in Holland. En dat terwijl het gewest uit alle belastingen slechts een kleine twee miljoen per jaar aan inkomsten had, tegen bijna 2,5 miljoen aan reguliere uitgaven. Wat er tekort was, werd eenvoudigweg niet betaald of met pijn en moeite geleend op de kapitaalmarkt; in de periode 1629-1636 circa 5,5 miljoen.

Na jaren van geduld was voor Holland en de overige gewesten in de Staten-Generaal, alsook voor Frederik Hendrik, die toen op het toppunt van zijn macht stond, de maat vol. De risico's waren te groot geworden: Friesland dreigde naar volstreekte chaos af te glijden en zich buiten het bondgenootschap te plaatsen. In nauw overleg met Frederik Hendrik werd in november 1636 besloten de Raad van State 'en corps' naar Leeuwarden te sturen. Dat besluit werd niet letterlijk bedoeld, want niet de voltallige Raad verhuisde naar het hoge noorden, maar de raadsheren die er aanwezig waren kregen wel volledige bevoegdheden. De Raad had de opdracht gekregen pas uit Friesland te vertrekken wanneer de gemene middelen ingevoerd waren, zodat Friesland voortaan in staat was te voldoen aan zijn financiële verplichtingen ten aanzien van de Generaliteit. Voor het Friese schuldenprobleem moest ook een al eerder aangedragen oplossing worden bevorderd, namelijk verkoop van de Friese kloosterlanden die in 1580 door de Staten van Friesland in beslag waren genomen. Het rendement van dit bezit, ongeveer 18.000 hectare van de

beste landbouwgrond in Friesland, was door de te lage pacht prijzen uiterst laag, want de verpachting bracht naar berekening van de Raad van State jaarlijks slechts 40.000 gulden op. Met de verkoop konden substantiële bedragen voor de staatskas worden binnengehaald, en daarmee konden de Friese schulden aan de Generaliteit, althans voor een deel, worden gedelgd.

Al direct na hun komst werden de heren geconfronteerd met het grootste en meest fundamentele probleem, waar, zoals we gezien hebben, ook eerdere bezendingen op stuk gelopen waren. Zelden of nooit waren in de vier Kamers de voltallige volmachten aanwezig om een besluit te kunnen nemen. Zij waren namelijk met handen en voeten gebonden aan de wensen en verlangens van hun 'principalen'. Dit gold in het bijzonder wanneer op de Landdag de noodzaak zich aandiende nieuwe belastingen in te voeren of bestaande te verhogen en de talrijke achterban daartoe, om voor de hand liggende redenen, niet bereid was. Alsof het de gewoonste zaak van de wereld was verlieten de volmachten dan de Landdag. Nu deze, dan gene, om thuis de achterban te raadplegen. Of ze liepen gewoon letterlijk weg voor beslissingen die bij hun electoraat slecht zouden vallen, want bij de volgende volmachtenverkiezing, die jaarlijks plaatsvond, wilden ze uiteraard graag herkozen worden. Een belangrijke pressiegroep werd verder gevormd door de kloostermeiers, de pachters van de kloosterlanden, die in sommige grietenijen zelfs de meerderheid van stemmen hadden. Zij pachtten hun landerijen voor een appel en een ei en waren uiteraard mordicus tegen de voorgenomen verkoop van hun 'bezit'. Doordat in de vier Kamers ruim tachtig volmachten een stem hadden, en de meeste volmachten zich tot ruggespraak verplicht voelden of hadden verplicht, was de Landdag een duiventil, die eindeloos duurde en waar heel moeilijk knopen konden worden doorgehakt.

De heren van de Raad van State trachtten aanvankelijk simpelweg de gemene middelen in Friesland aangenomen te krijgen, zoals eerdere bezendingen dat ook gedaan hadden. Maar na een wat langer verblijf in de Friese hoofdstad leerden zij het politieke bedrijf kennen, en raakten zij ervan overtuigd dat de aanneming alleen mogelijk was wanneer bestuurlijke hervormingen werden doorgevoerd. Daarbij moest de invloed van het gewone volk worden teruggedrongen en dienden de volmachten ten Landdage zelfstandig beslissingen te kunnen nemen, zonder voortdurend de hete adem van hun kiezersvolk in de nek te voelen. Het bestuur moest een minder instabiele basis krijgen. Met engelengeduld en stap voor stap werden uiteindelijk belangrijke hervormingen doorgevoerd, al gingen deze minder ver dan de Raad van State wel had gewenst. Eerst gebeurde dat met fluwelen handschoenen, maar na verloop van tijd met ijzeren vuist. De Raad kreeg van tijd tot tijd, wanneer het niet anders kon, soldaten ter beschikking, waartegen de talrijke kleine edelen en eigenerfden weinig konden uitrichten. Een belangrijke rol bij deze gang van zaken speelde de Gelderse edelman Alexander van der Capellen, een vertrouweling van Frederik Hendrik, die als lid van de Raad van State op de meest cruciale momenten

in Friesland aanwezig was. Hij verstond als geen ander de kunst van ‘persuasie’, een kunst die onmisbaar was om de Republiek te kunnen besturen.

De besluitvaardigheid van de Landdag werd verbeterd door resoluut absente volmachten met soldaten van huis te halen om hen te laten vergaderen. Ze konden vaak ook niet eerder dan was afgesproken vertrekken, want wanneer een moeilijk besluit moest worden genomen, werden de poorten van de stad streng bewaakt. De moeilijkste beslissing, de verkoop van kloosterland, kon pas worden genomen nadat de Raad met veel pijn en moeite eerst enkele ogenschijnlijk futiele zaken, waar eindeloos over werd gesoebat, tot een oplossing had helpen brengen. De resolutie om een relatief klein deel van de kloosterlanden te verkopen, werd pas getekend nadat de Raad soldaten op het Landschapshuis had gebracht en met geladen wapens bij de deuren post had laten vatten.

In juli 1638 werd na ruim anderhalf jaar de missie van de Raad van State in Friesland beëindigd. Er was minder tot stand gebracht dan gehoopt, maar er waren belangrijke aanzetten gegeven waardoor op termijn stabielere politieke verhoudingen zouden kunnen ontstaan. De gemene middelen waren aangenomen, de negen steden hadden nieuwe octrooien op hun raadsbestelling gekregen van de Staten-Generaal waardoor de invloed van het gewone volk was teruggedrongen, de stadhouder kreeg de magistraatsbestelling opgedragen waardoor zijn zeggenschap in de Friese politiek sterk kon toenemen, de politieke invloed van de kloostermeiers was geëlimineerd, de eerste kloosterlanden waren verkocht en de positie van Gedeputeerde Staten was versterkt. Ten slotte was de toegang tot de Landdag beter geregeld door het aannemen van vaste formulieren voor de beschrijvingsbrief, de geloofsbriefen die de volmachten dienden mee te brengen en de eed die zij moesten afleggen. Deze maatregelen wierpen in de jaren daarop inderdaad hun vruchten af. In de jaren 1639, 1640 en 1644 werden zonder protest de resterende kloosterlanden geveild. Verder werd door de Staten in 1640 een stemreglement aangenomen, waarin veel van de voorstellen die Van der Capellen eerder had gedaan, waren overgenomen. In dit reglement werd de verkiezingsprocedure precies omschreven. Voortaan was duidelijk bij wie het stemrecht berustte, namelijk bij de eigenaren, en was het veel moeilijker de verkiezingen te manipuleren. Bovendien werd door het aanleggen van stemkohieren precies vastgelegd aan welke plaatsen stemrecht was verbonden. Op de lange termijn had een en ander tot gevolg dat vooral de grietmannen en hun familieleden systematisch stemmende plaatsen gingen opkopen. In veel grietenijen ontstonden daardoor stemmenmonopolies, waardoor de betreffende grietmannen de beschikkingsmacht over hun ambt kregen en jaarlijks de volmachten ten Landdage voor hun grietenij konden aanwijzen. In zekere zin werden zij in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw in toenemende mate de enige echte ‘vrije Friezen’, baas op eigen erf, onafhankelijk van andere eigenaren, van de stadhouder en van kuipende mederegenten.

In 1498 was met de invoering van het landsheerlijk gezag de Friese Vrijheid ver-

loren gegaan en was Friesland van een archaïsche vetemaatschappij overgegaan tot een relatief modern en centraal bestuurd gewest, waarbij sprake was van een centrale belastingheffing en het geweldsmonopolie bij de staat was komen te berusten. Met de omwenteling van 1580, toen Friesland zich definitief aan de zijde van de Opstand tegen het landsheerlijk gezag schaarde en men meende dat de Friese Vrijheid van vóór 1498 was hersteld, kwam aan deze staatsvorming een abrupt einde. Weliswaar bleven de rechterlijke en bestuurlijke instellingen die in de landsheerlijke tijd waren ingevoerd gehandhaafd, maar het belangrijkste verschil was dat nu bij de Staten van Friesland, die onder de landsheren geen bestuurlijke macht hadden gehad, de hoogste macht kwam te berusten. De omstandigheid dat deze vergadering werd bemand door edelen en eigenerfden, gekozen op de oude, ‘communalistische’ wijze, versterkte het Friese particularisme en heeft het gewest in de eerste decennia van de Opstand in hoge mate belemmerd te functioneren in het defensieve bondgenootschap van de Unie tegen de gemeenschappelijke vijand.

Al met al kan worden geconcludeerd dat de Friezen in de beginjaren van de Republiek niet op eigen kracht uit het politieke moeras van hun ‘herwonnen’ Friese Vrijheid konden raken, maar daartoe van buitenaf gedwongen moesten worden. Door hun bondgenoten, uiteraard onder aanvoering van Holland, die hun eigen vooral financiële belang en dat van de Unie als geheel niet uit het oog verloren, werden zij in 1638-1639 hardhandig tot de orde geroepen. Door interventie van de Generaliteit in Friesland werd het grootste probleem van de Friese politiek – de inertie en besluiteloosheid van de Statenvergadering – inderdaad tot op zekere hoogte opgelost, kwam het gewest in politiek opzicht vooreerst in minder turbulent vaarwater terecht, veranderde het karakter van de Friese politiek en politieke cultuur, werd een Fries staatsbankroet voorkomen en werd de verstandhouding met de bondgenoten beter dan deze sinds het ontstaan van de Unie was geweest. Het bondgenootschap was zeker geen idylle waar onderlinge problemen altijd met ‘persuatie’ konden worden opgelost. Maar zonder het streven naar consensus had de Republiek nooit bijna twee eeuwen stand kunnen houden, en die consensus was nu min of meer ook in Friesland bereikt, al was dat meer ondanks dan dankzij de Friezen. Onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre Friesland ook nadien zich in materieel en mentaal opzicht kon en wilde voegen in het geheel dat volgens de Generaliteit, wellicht tegen beter weten in, het ‘gemene Vaderland’ werd genoemd.

# Bijlagen

## Bijlage 1

### A

‘Wy ondergeschreven Grietsluyden van de Sevenwolden op den tegenwoordigen Landts-dagh vergadert, verklaren ende bekennen (om vriendschap ende goede eenigheydt te holden in onsen bedrijeve) met den anderen geresolveert, geslooten ende geaccordeert te wesen, beroerende de bedieninge der Ampten in onsen Bedrijeve vervallende, in voegen ende manieren als volgt: Namentlijk, dat de Grietenye van Lemsterlandt, van nu af drie Jaren geduyrende, sal hebben ’t Gedeputeerde Staets-Ampt in Frieslandt: Haskerlandt, Staet Generael in ’s Gravenhage: Stellingwerff West-eynde, Admiraliteyt in Hollandt: Angwirden, Monster Commissaris; Opsterlandt, alle Extraordinaris Commissien binnen ’s Landts vervallende, daer onder mede de Visitationen van de Fortificationen, ende andere op de Frontieren werden verstaen: Uttingeradeel, mede Gedeputeerde Staet in Frieslandt: Stellingwerff Oost-eynde, Raedt van Staet of Generaliteyts Reken-meester in ’s Gravenhage: Doniawerstal, Raedt ter Admiraliteyt tot Dockum: Schoterlandt, Dijck-grave van de seven Grietenyen ende Stadt Slooten: Gaesterlandt, het Reken-meesters Ampt in Frieslandt: Welcke Ampten alle van gelijcken sullen continueren drie Jaren, ende na verloop van de eerste drie Jaren, sal het Rekenmeesters Ampt vervallen op Lemsterlandt, ende in des selfs plaetse succedeeren als Gedeputeerde. Haskerlandt, in wiens plaetse als Staet Generael sal succederen Stellingwerff West-eynde; ende Angwirden in ’t vervolg komen in Raedt ter Admiraliteyt in Hollandt: Opsterlandt, Munster Commissaris: Uttingeradeel, alle Extraordinarise Commissien, invoegen voorsz. Stellingwerff Oost-eynde, in de Gedeputeerde Staet in Frieslandt: Doniawerstal, Raed van State ofte Generaliteyts Rekenmeester in den Hage: Schoterlandt, Admiraliteydt tot Doccum: Ende Gaesterlandt, Dijck-graef van de seven Grietenyen en de Stadt Slooten.

Ende sullen in gelijcke voegen alle drie Jaren successivelijck d’eene Grietenye in des anderen Ampt succedeeren, gelijck als ’t Register hier boven gestelt, mede brenght, sonder eynde. Invoegen, dat het Register ten eynde gekomen zijnde, men alijdt wederom als vooren sal beginnen: Ende aengesien, ’t Dijck graefschap niet kan werden bedient, dan by Doniawerstal, Schoterlandt, Gaesterlandt, Haskerlandt ende Lemsterlandt, soo is mede beslooten, dat soo wanneer, volgens voorgaende ordre, het Dijck-graefschap soude komen op Wttingeradeel, dat deselve Grietenye als dan tegen Lemsterlandt d’Ampten sal verwisselen: Ende soo voorts Stellingwerff West-eynde tegens Doniawerstal: Stellingwerff Oost-eynde tegens Haskerlandt: Angwirden teghen Schoterlandt, ende Opsterlandt teghens Gaesterlandt: d’Amptdragende Persoonen, sullen hare Ampten onderlinge mogen verwisselen, ende sal soodanige verwisselinghe by ons geapprobeert worden; exempt nochtans ’t Gedeputeerschap der Staten in Frieslandt, ’t welck een yder Grietenye sonder verwisselinghe sal moeten bedienen: Zullen oock wy Volmachten, als mede onse Gedeputeerde noyt vermogen eenige Ligue ofte andere verbintenissen tot haer speciaal Vorndeel, ende totnadeel van sijn mede Collega, ofte nadeel van onse Grie-

tenyen te maken; dan sullen onse Gedeputeerden in alle voorvallende saken gehouden wesen, met goede Correspondentie te gaen: Ende sullen hier mede t'eenemael cesserem, nul ende van onweerden zijn, alle verbintenissen ende beloften, die voor desen by ons ende onse Gedeputeerden respectielijck mogen zijn gemaect, gedaen ende ghehandelt, by monde, of geschrifte, hoedanigh die oock mogen zijn, gelijk wy deselve mitsdesen holden gecasseert ende geannuleert.

Beloven voorts dese onse Resolutie ende accoort tot allen tijden onverbrekelijcken t'achtervolgen, ende t'onderhouden in alle sijn Poincten, gene uytgesondert, ende daertegens niet te doen, ofte laten geschieden, directe ofte indirecte, in geenderleye manieren; Dan sal desen tot allen tijden als een volkomen ende onwederroepelijcke Resolutie ende Wet gehouden, ende geacht worden. Tegens welcke, indien yemant yets mochte doen attenteeren, mogen lijden dat tegens deselve, als tegens d'Overtreders van 's Lands wetten ende Resolutien werde geprocedeert: 't Oirconde der Waerheydt, ende tot meerder bevestinge, hebben wy onsen Genadigen Stadthouder versocht, desen benefens ons te vertekenen; Actum binnen Leeuwarden, op 't Hoff van sijn Genade, den 24. Martij 1635'.

Bron: Almanach.

## B

'Wij ondergeschreven Grietsluijden in de Soeven Wolden, doen cond ende bekennen onderlinge geaccordeert ende geresolveert te zijn, dat nijemant van ons in des anderen Grietenije moegen onderlegghen deur cuiperie ofte anders volmacht te worden op de Landtsdach deur ons selven ofte deur ijemants van onsent wegen oock niet elx ander wt het volmachtschap te weeren, als mede ons respective adiuncten daerwt niet te keeren directe nochte indirecte, in geenderleijde manieren. Ende ofte al dies niet tegenstaende ijemant van ons in des anderen Grietenije volmacht mochte worden, soo sullen wij evenwel gehouden wesen het ampt alsdan op d'selve Grietenije vervallende de Grietman te offereren, waertoe wij ons mits desen wedersijts verbijnden op eere ende gelove, in kennisse ons handen hier onder gestelt den 24en Martij XVI vijff ende dartich.'

*Getekend door de tien grietmannen van Zevenwouden die op dat moment in functie waren, een tiental grietmannen die tot omstreeks 1650 benoemd werden, alsmede enkele grietenijsecretarissen (Saecke Teijens van Opsterland en mr Joris Andries Steenkist? van Gaasterland) en Hessel van Sminia, een prominent inwoner en grondbezitter in Utingeradeel.*

Bron: TR, EVC inv.nr. 5107.

## C

'Wij ondergeschreven Grietsluijden van de Zevenwolden beloven bij deesen elx anderen soe emants van ons sijn Grietenije soude willen transporterem op een ander persoon dat wij alsdan ende onse Gedeputeerden alle vlijt ende devoire sullen aenwenden om 't selve op die te becoomen orconde onse handen den 24 Maij XVI vijf en dertich'.

*Getekend door negen van de tien grietmannen van Zevenwouden die op dat moment in functie waren (alleen de handtekening van Anne van Wyckel van Engwirden ontbreekt) en door negen grietmannen die tot 1650 benoemd werden.*

Bron: TR, EVC inv.nr. 167.

## Bijlage 2

*Resolutie van de Staten van Friesland, waarbij de steden de vrije magistraatsbestelling verleend wordt, 25 juli 1635.*

‘De Staten van Oostergoe, Westergoe, Wolden ende Steden ondergeschreven, op ’t versoek der Ingesetenen van Doccum, aen denselven veraccordeert hebbende vryheyt, om te mogen selfs hun Magistraet te bestellen, ende by dier gelegentheyt overleggende de dierbaerheyt ende waerdichheyt van de vryheyt der conscientie ende politie, daer voor de geünieerde Landen de wapenen hebben aengenomen ende noch voeren tegen den Coninck van Spangien, die deselve door syne Dienaren in deselve Landen by veele wegen heeft gesocht te krencken ende verdrucken; verstaen over sulx, haer de sorge bevolen te wesen, (’t swaere juck van servituit van een Monarchie afgeleit, ende door Godes genade vryheyt van conscientie ende policie becomen synde) deser Provincie Ingesetenen niet alleen daer in te maintineren, dan oock alle overblyfselen van servituit, tegens een betamelijcke vryheyt strydende, wech te neemen ende vernietigen; soodanich sy Staeten verstaen te syn die Raedsbestellinge, by veranderinge van Regieringe door de Steden gelaeten aen ’t Hoff van dese Provincie, dien deselve niet toe en quam, dan vervallen was in handen van de Staten, repraesenterende de hoocheyt ende vryheyt van dese Provincie, die d’selve tot deesen met oochluyckigh hebben getollereert, dan bemerckende naest lange jaeren, dat d’selve Raedsbestellinge by ’t Hoff (d’onschuldige nochtans wtgenomen) wort misbruyckt tot inbreuck van de privilegien ende vryheyt van Regieringe, sulx dat de Volmachten van de Steden, op Landsdagen comparerende, niet dan op behaech ende goedvinden van ’t Hoff advyseren ende resolveren. Soo vinden sy Staten haer gehouden, amptsweegen daer tegens te versien, ende ’t abuys van de Raedsbestellinge, tot desen by oochluyckinge getollereert, te corrigeren ende verbeteren: ordonnerende over sulx ’t Hoff, om haer van de Raedsbestellinge voortaan t’onthouden, dienvolgens octroyeren, consenteeren ende staen toe by desen den Gemeinten van de Steden, om jaerlycx selfs electie te doen van haer Magistraet, nae het exempel van eenige Steden in deese ende andere naebuirige Provincien, breder uyt te drucken in de Letteren van den Privilegie ende Octroy, dewelcke sy Staten door hunne Gedeputeerden aen yeder Stadt in ’t particulier sullen senden ende doen leveren, doch onder reserve ende met dien bescheide, evenverre over de voorsz. Raedsbestellinghe of den forme van dien nae desen eenige misverstanden rysen mochten deselve by de Staten voorschreven gedecideert ende gebetert sullen worden, ende ingevalle by de voornoemde Raden Provinciael yets soude mogen geattenteert worden in deesen voorsz. kiesinge ofte Raedsbestellinge, contrarie onsen resolutie, soo autoriseren haer Edele Mogende hunne Gedeputeerden, om den Gemeente der voorschreven Steden deeser Provincie in hunne vrye ende geoctroyeerde electie de handt te bieden, sulcx sy verstaen sullen tot meeste dienste van het Landt te behooren, sonder daer aff te blyven in gebreecke.

Aldus gedaen ende geresolveert by de Staten van Vrieslandt op ’t Landschapshuys binnen Leeuwarden desen 25 July 1635’.

*Bron: CHB V, 370-371; TR, GBF inv.nr. 42 (res. SF 25 juli 1635).*



## Bijlage 3

(8/18 december 1637)

*Staet van balance***Vrieslandt heeft incomen als volgt.**

|                                                                                                                                                                                                                 |                |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------|
| De floreen tegen 21 st. alle twe maenden, comt jaerlycx te bedragen ontrent                                                                                                                                     | 800.000        |
| De havenpachten ingegaen den 1en mey 1637 bedragen voor een jaer te samen                                                                                                                                       | 323.050        |
| Het bestiael voor een jaer                                                                                                                                                                                      | 89.570         |
| Turff ende branthout inde provincie geconsumeert wordende voor een jaer                                                                                                                                         | 26.390         |
| Gemael voor een halff jaer ingegaen 1en mey 1637                                                                                                                                                                | 116.775        |
| Ende voor het volgende halff jaer                                                                                                                                                                               | <u>124.950</u> |
|                                                                                                                                                                                                                 | tsamen         |
|                                                                                                                                                                                                                 | 241.725        |
| Ingebrouwen bieren ten tappe het 1e halff jaer                                                                                                                                                                  | 6.543          |
| Ende het 2e halff jaer                                                                                                                                                                                          | <u>10.115</u>  |
|                                                                                                                                                                                                                 | tsamen         |
|                                                                                                                                                                                                                 | 16.658         |
| Grove waren, wijn ten tappe, ende weedasch, fruyten, soetewaeren, ongel ende keersen, voor een halff jaer ingegaen den 1en okt. 1637 tsamen 24.500 gs.                                                          |                |
| Ende voor het 2e halff jaer oock soo vele, hoewel het apparent meer sal doen, comt                                                                                                                              | 49.000         |
| Officien ende ampten voor een jaer te expireren den lesten april 1638                                                                                                                                           | 17.800         |
| Het cleyn zegel voor een jaer te expireren den lesten oktob. 1638                                                                                                                                               | 18.779         |
| De specien die noch sullen gecollecteert worden voor een jaer te expireren den lesten april 1638 als sijn schoorsteengelden, familie-gelden, horenbeesten, besaeyde landen, ende peerdengelt, tsamen genomen op | 300.000        |
| De 56e penningh van vercofte onroerende goederen, Ende den 30e penningh van collaterale successien, connen noch niet wel begrooten - Memorie                                                                    |                |
| De stuyvergelden van de verpachte middelen, boven het vierdepart dat den armen daeruyt treckt, ende boven de strijckgelden ende costen, ontrent jaerlycx noch                                                   | 24.000         |
| Vande comptoiren der domeynen, ende vande cloostergoederen, comt jaerlycx over te schieten, boven de ordinaris lasten daerop staende, tsamen ontrent                                                            | 40.000         |
| De propinen vande cloosterlanden ende Biltlanden t'elcken comende als de hueren uyt sijn - Memorie                                                                                                              |                |
| Tsamen uytgetrocken                                                                                                                                                                                             | 1.946.972      |

**Vrieslandt heeft te dragen als volgt.**

|                                                                                          |             |
|------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|
| Inden Staet van Oorloge de anno 1621                                                     |             |
| ter loopende maent ontrent                                                               | 91.800      |
| inden 2en Staet de anno 1626 ontrent                                                     | 10.600      |
| inden 3en de anno 1627 ontrent                                                           | 6.000       |
| inde Comp. de anno 1628 vermits de verminderinge noch ontrent                            | <u>8600</u> |
| ter loopende maent                                                                       | 117.000     |
| Ende int jaer ontrent                                                                    | 1.404.000   |
| De repartitie van de Comp. van 't Regiment van de baron de Charnace int jaer ontrent     | 30.000      |
| Totte 500 man binnen Embden is versocht int jaer ontrent                                 | 60.000      |
| De verhooginge van harquebusiers ende tractementen van 't Regiment Vierroers [?] ontrent | 80.000      |

|                                                  |                |                     |
|--------------------------------------------------|----------------|---------------------|
| Voor 't cort vande logysgelden                   | 600.000        |                     |
| De extraordinaris fortificatien genomen op       | 300.000        |                     |
| Tot vivres ende munitien inde frontieren         |                |                     |
| buyten de Staet van Oorloge                      | 200.000        |                     |
| Tot ghieten van geschut                          | 50.000         |                     |
| Tot 't legher                                    | 1.000.000      |                     |
| Voor de kruitssers ter zee                       | 200.000        |                     |
| Voor de Westindische Comp.                       | 700.000        |                     |
| De nieuwe ordre ter zee ontrent                  | 1.100.000      |                     |
| Voor de ongerepartieerde interessen vande        |                |                     |
| Ontfanger Generael Doublet bij provisie          | <u>200.000</u> |                     |
|                                                  | tsamen         | 4.490.000           |
| Comt de quote van Vrieslant ontrent              |                | 513.119             |
| De losrenten opt comtoir vande domeynen jaerlycx | 76.522-15-..   |                     |
| Opt comtoir vande consumptien                    | 148.675-10-..  |                     |
| Ende opt comtoir vande cloostergoederen          |                |                     |
|                                                  | <u>77.890</u>  |                     |
|                                                  | tsamen         | 303.088-5-..        |
| De lijffrenten opte Domeynen jaerlycx            | 66.491-16-..   |                     |
| Op de consumptien                                | 57.886-8-..    |                     |
| Ende opde cloostergoederen                       | <u>76.354</u>  |                     |
|                                                  | tsamen         | <u>200.732-4-..</u> |
|                                                  | Lasten         | 2.450.939-9-..      |
|                                                  | Incomen        | <u>1.946.972</u>    |
| Te cort jaerlycx                                 |                | 503.967-9-..        |

## Bijlage 4

*Oproepbrief voor de Landdag aan grietman Gravius van Het Bildt, 17 febr. 1641.*

Veste Eersame lieve besondere,

De petition voor desen Jaere tot stuyr van den oorloge tegens onsen algemeenen vijant bij Sijn Hoocheit, Sijn Excellencie ende Heeren Raden van State ingestelt, en ons overgesonden, sijn van soodanige natuere dat over deselvige dient gearresteert spoedige ende vruchtbaere resolutien, alwaeromme wij nodich hebben gevonden tot expeditie van dien den ordinaris Lantsdach uyt te schryven op den eersten Marty aencomende, omme alsdan op de vers. petition t'gene wyders soude mogen voorvallen den dienst van kercken ende policie raeckende t'arresteren vruchtbare ende bequame middelen. Versoecken daeromme ende ordonneren U amptshalven oock wel expresselyck om in Uwen bedryve te doen kiezen twee goede ende bequame Volmachten een uytten Adel ende uytten Eygenerffde in maniere, navolgende, te weten, dat de stemminge sal moeten geschieden te gelyck in alle Dorpen van de Grietenye, over het gehele Landt, op eenen dach ende een ure, daechs voor de stemminge in de respective dorpen sullende in de selvige die huyscondinge geschieden voor sonnen ondergange, ende op den dach van de stemminge die clocke driemael geklip[t] (daer klokken syn) voor den middach t'elcken hondert slagen, te negen, te tien ende elff uren, De laeste Clockklippinge geeyndicht synde, sal een quartier uer daer naer // de stemminge beginnen ende de kercke geslooten worden, sonder dat deselve geopent sal mogen worden, voor dat de stemminge geschiet ende volcomentlyck voltrocken is, ende die geene die na den voors. tyt soudon mogen verschynen sullen voor byvallende stemmen, ende sal twee dagen na de stemminge in de respective dorpen de generale stemminge in de weercamer geschieden, precys op den 26. february toe elff uren voor noen. Ende sal niet geleden worden dat soo wel in de generale als particuliere stemminge sullen moogen stemmen directe, nochte indirecte, mediate ofte immediate enige Papisten Lantschaps Meyers, ofte andere personen in ofte onder de respective Dorpen, daer die particuliere stemminge sal geschieden, niet genoehsaem gegoedicht, ofte tot stemminge naer older gewoonte niet gerechtigd op poene dat de geene, soo sich sullen soecken tegens dese ordre tot stemminge in te dringen, ofte sich sullen laten vinden daer deselvige geschiet voor de eerste mael sullen verbreuct worden ter somme van vyftich goltguldens, voor die iide reyse dubbelt t'appliceren de eene helft tot profyt van de Officier ende de ander helft tot proffyt van de Kercke armen, daer ter plaetse. De stemminge op de Volmachten ten Lantsdage sal geschieden by de ingesetenen, gequalificeert als boven, hoeft voor hoeft, door haer selffs, ofte door haer Meyers, geen Papist synde, // ofte door schriftelycke last, welcke last van de Eygenaer effect sorteren sal, schoon de meyers anders mochten gestemt hebben. Sal oock stemminge geschieden, op twee gequalificeerde personen als boven, die de stemminge off stemcedullen uyt de respective dorpen overbrengen. De stemminge sal hoeft voor hoeft gedaen worden, in presentie van de dorpsrechter ende twee personen gequalificeert als boven, ende van een yder met hant ofte merck ondertekent worden, gelyck mede van de geene die schriftelycke last van de Eygenaers vertoonen, alles op tyt ende plaetse als boven. Geene cedullen van stemmen sullen mogen in de kercken, ofte andere publycke plaetsen ingebracht, ende tot stemminge geadmitteert worden, als door personen, in de respective dorpen genoehsaem begoedicht ende tot stemminge gerechtigd, ofte door notarijen op poene als vooren, ende sullen sulcke stemmingen niet admissabel sijn, de dorprechter sal gehouden wesen, indien eenige der boven gemelte onwettige personen sich daerby vervoechden, ofte poochden mede stemminge te doen, deselve pertinentelyck op te teekenen, ende aen den Grietman over te leveren, by poene voor de eerstemael van dertich goltguldens ende voor de iide mael verbeurt te hebben syn ampt, oock sal de dorprechter gehouden wesen copie au-

tentyck van de stemcedullen te houden, om een yder diet' versoeckt tot hunne kosten // copie daer uyt te geven. Sal oock van gelycken niet toegelaten worden, dat de pretendenten tot het Volmachtschap ten Lantsdage t'sy Grietman, Secretaris, Edelman ofte Eygenerffde, in de kercke ofte by de particuliere stemminge verschynen schoon sy daer begoedicht syn, maer sullen in sulcken cas de stemminge van wegen hare Landen doen, door andere gequalificeerde als boven, by poene van hondert goutguldens de eerste reyse ende voor de tweedemael dubbelt, t'appliceeren als vooren. De opneminge van de generale stemminge sal int Rechthuys gedaen worden, by den Grietman, Bysitters ende Secretaris, ende sal niemant in de weercamer geadmitteert worden, als alleen die persoonen die welcke met schriftelycke commissie van de respective dorpen tot overbrenginge van de particuliere stemcedullen geordineert syn, welcke commissien, op den tyt als de particuliere stemminge geschiet, in de kercke geschreven ende geteekent sullen worden, van de stemgevers, in presentie van de dorprechter ende voor geroerde twee persoonen. De procuratien der Volmachten, die sich sullen beholpen hebben met enige middelen contrarie desen ordre, sullen niet geadmitteert worden, ofte deselvige schoon de pluraliteyt van stemmen hebben, ende daer by vervallen, voor de eerste mael in een boete van // hondert goutguldens ende voor de tweedemael dubbelt t'appliceeren als boven, ende sullen hunne partyen geene quade middelen gebruyct hebbende, off sy schoon minder stemmen hebben, maer de meeste daer aen, voor goet worden gekent. De Grietman sal gehouden wesen syn amt getrouwelyck te betrachten, hoewel syn persoon int particulier aengaende, als dat de voors. pointen wel onderhouden worden, ende niet nalaten aen dese Vergaderinge pertinente reeckenschap te doen van de misusen, soo tegens derselver uytschryvinge soudē gedaen mogen syn, voor het visiteren van de procuratien by poene van hondert goltguldens t'appliceeren d'eene helft tot proffyt van den aenbrenger ende de ander helft tot proffyt van de armen van de Grietenye. Ende sullen alle de geene, die haer het recht van stemminge aenmetigen mede gehouden wesen te hoeden de lasten van doortochsten ofte inlegeringe van Soldaten, alles in conformiteyt van de pointen belangende die verkiesinge van Volmachten op den Lantsdach by de Staten vant Lant den 4en Marty 1640 geapprobeert, waer van gedructe exemplaren hier nevens gaen. Sullen oock geen andere procuratien worden geadmitteert als wy U een formulier hier nevens senden wesende de voors. Volmachten die op den Lantsdach verschynen sullen goede Patriotten, Vyanden // van den Spanjaert ende derselver aenhangers, bereyt synde met solemnele Ede de Coninck van Hispanien aff te sweeren, Liefhebbers van de ware gereformeerde religie, soo des. int beginne van de reformatie aengenomen ende geleert is, ende des Vaderlants vryheyt, genegen tot eendracht ende alsnoch sodanige te wesen metter daet bevonden worden, ganschelyck vry ende onbedacht van alle suspicien, ende enigen gunst totten vyant te dragen, ofte oyt gedragen te hebben, ende oock niet lasterlyck noch ergerlyck dan eerlyck ende vroom van leven sonder oock andere toe te laten, als die bevonden worden by meeste stemmen der ingesetenen in conformite van dese uytschryvinge gecoren te wesen, in voegen dat die Grietsluyden ende Secretarissen mede niet geoorlovet sal wesen enige procuratien te schryven ende bevestigen dan op soodanige persoonen als vooren verhaelt, by poene van voor goetgunners ende toegedanan van de vyant geacht ende na eysch der saken voor sulcx gestraft te worden, om binnen Leeuwaarden op den eersten Marty voors. precise ende sonder enige vertreck s'avonts in de herberge, ende s'anderendaechs te tien uren voornoen int Lantschapshuys naest de Cancelerye te erschynen, aldaer te ontfangen t'geene den heeren Staten // als dan, ende daer na by geschrifte ter handen gestelt sal worden daer op mitsgaders op alle voorvallende saken streckende tot bevorderinge van de gemeene saecke te beraetslagen, ramen ende sluyten t'gene by gemeene ofte meeste stemmen bevonden sal worden oorbaerlixt te wesen, sonder te vertrecken voor ende aleer t'point van de consenten sal wesen affgedaen, dat geschieden sal moeten binnen den tyt van ses wecken. In welcke tyt alle Lants saecken sullen moeten werden affghandelt ende den Lantsdach daarmede sluyten. Ende wat na de voors. ses weecken soude mogen worden gebesoigneert sal

alles van nul ende onwaerden werden gehouden, oock mede te ontfangen bewys ende aenwysinge waer ende tot wat eynde de inwillichde penningen tot nochtue opgenoomen aengeleecht ende bekeert syn. Ende dit alles met volcomen last sonder enige wydere ruggespraecke ofte restrictien, houdende de affwesende niet genoechaem gemachtichde voor consenterende ende byvallende stemmen. Ende ons daertoe verlatende, syt Godt in genade bevolen, Leeuwaarden desen 17. febr. 1641. was geparapheert Frederick van Inthema vt. Onderstont U goede Vrienden d'Gedeputeerde Staten van Vrieslant Ter ord. derselver ende get. L. Beyma.

Opschrift

Erentfeste hoochgeleerde onse lieve besondere dr Martinus Gravius Grietman van de Bilt.

Bron: TR, SHA, inv.nr. 471; vgl. CHB V, 1008 (1674).

## Bijlage 6

*Extract uit het resolutieboek van Wonseradeel.*

‘Wy onderges. Volmachten van de respective dorpen der Grietenye van Wonseradeel door voorgaende vuytschryvinge van de Ed. ende Erentfesten heere Jr. Tiaerd van Aylva Grietman over voors. dele volgens der Ed. Mo. heeren Gedeputeerde Staten missive de dato 17 febr. 1640 in de Grietenye waercamer vergadert synde omme Volmachten op den aenstaenden Lantsdach te committeren. Ende bekennen gecommitteert te hebben den Ed. ende Erentfesten heeren Jr. Tiaerd van Aylva Grietman voor Edelman ende Regnerum Johannis Bruynsma voor Eygenerrffde t’samen ofte een yder besonder, omme hun te vervoegen binnen Leeuwaarden opt Lantschapshuys den eersten Marty by de andere Lants Volmachten ende aldaer te aenhooren den propositie ende te ontfangen t’geene haer by geschrifte ter handen gestelt sal worden. Voorts general. in alle andere voorvallende saecken het gemeene beste raeckende ramen ende resolveren soo by meeste stemmen bevonden sal worden te behooren, met dien expresse last, omme die middelen ende resolutien tegenwoordich tot stuij van den oorloge in train gebracht ende die namaels noch ingewillicht // sullen moogen worden naer haer vermoogen te helpen maintaineren ende by alle wegen te beneficiëren sonder deselve te moogen int geheel ofte voor een deel aff te schaffen, ofte de executie van dien te beletten directe ofte indirecte ten minsten soo lange als desen tegenwoordigen oorloge sal mogen duyren. Sullende onse Volmachten mede gehouden syn den ordinaris Lantsdach binnen ses weecken te helpen sluyten ende geen wydere vacatien hebben te eyschen als voor de vers. tyt ende dat oock alle t’gene nae vers. tyt by de selve sal mogen worden gebesoigneert ende gedaen voor nul ende van onwaerden sal worden gehouden, ten waere dat se tot eenige nieuwe swarichheden ende pointen extraordinaris door de heeren Gedeputeerden voor een corten tyt worden verschreven tot welcken alles wy onse voors. volmachten committeren. Beloovende van waerden te houden wes ende t’geene in de gemelde saecken by hun gedaen ende gehandelt mach werden ende dat sonder eenich ruggespraecck, substitutie ofte restrictie, doch dat onse volmachten niet sullen vermogen de fundamentele wetten des Lants te renverseren ende verbreken, noch van s’lants penningen te disponeren, als op /// formele geregistreeerde Ordonnantien. Nemen aen haerluyder handen cost ende schadeeloos te ontheffen onder hypoteeck onser ende ingesetenen goederen. T’oirconde ons onderges. mede volmachten handen binnen Bolswaert op den Raethuyse in de Grietenye Waercamer desen 26en february 1641’.

Bron: TR, SHA inv.nr. 471.

## Bijlage 7

Poincten, belangende de verkiezing van Volmagten ten Landsdage, door zijn Excellentie en de Heeren Gedeputeerde Staaten van Vriesland ingesteld en den Staaten overgeleverd den 27 Februarij 1640 – met de daarop gevolgde adprobatoire Resolutie der Staaten van Vriesland.

## I

De stemminge sal geschieden te ghelijck in alle dorpen van de Grietenije over het geheele Lant op eenen dach ende een uijre.

## II

Daegs voor de stemminghe in de respective dorpen sal in deselvighe de huijskondinge geschieden voor sonnen-ondergangh, ende op den dach van de stemminge de klock driemaal geklipt (daer klokken sijn) voor den middach, t'elckens hondert slagen, te negen, te thien ende te elliff uijren.

## III

De laetste klockklippinge geëindicht sijnde, sal een quartier uijr daer naer de stemminge beginnen, ende de kercke gesloten worden, sonder dat deselve geopent sal mogen worden, voor dat de stemminge geschiet ende volkomtlijcken voltrocken is, ende die ghene die nae den voorschreven tijdt soudén mogen verschijnen, sullen voor bijvallende stemmen gerekent worden.

## IV

Twee dagen nae de stemminge in de respective dorpen sal de generale stemminge in de weercaemer geschieden, praecys op sulck een uijre, als daer toe van de Heeren Gedeputeerden bestemt sal sijn.

## V

Sal niet geleden worden, dat, soo wel in de generale als particuliere stemminge sullen mogen stemmen, directe ofte indirecte, mediaté ofte inmediaté, enige papisten, Landschaps-meijers oft andere personen, in ofte onder de respective dorpen, daer de particuliere stemminge sal geschieden, niet genoegsaem gegoedicht ofte tot stemminge naer older ghewoonte niet gerechtigd, op poene, dat die gene, soo sich sullen soecken tegens dese ordre tot stemminge in te dringen, ofte sich sullen laten vinden daer deselve geschiet, voor de eerste mael sullen verbreuckt worden ter somma van vijftich goldt-guldens, de tweede reijse dubbelt, t'apliceeren d'eene helfte tot profijt van den Officier, ende d'ander helfte tot profijt van de kercke-armen daer ter plaetse.

## VI

Om voor te comen de disputeren, vallende noopens de personen tot stemminge gerechtigd sijnde ofte niet, sal in alle dorpen ende grietenien gemaectt worden een nieu register van de personen ende goederen, welcke recht van stemminge hebben naer ouder gewoonte ofte den aenbreng; van welcke een dubbelt in de dorpen ende op 't Collegie der Heren Gedeputeerden sal gebracht worden; ende ofte de ingesetenen der respective dorpen haer niet conden vergelijken in 't maeken van 't selvige register, ten overstaan van haer officier, sullen commissarien daer toe een uijt het Hoff, beneffens d'officier der plaetse, gecommitteert worden tot costen van 't selve dorp, ten overstaan van welcke (in conformiteijt van den aenbreng en vorige costumen) het selve gemaectt ende gearresteert sal worden.

## VII

De stemminge op de volmagten ten Lantsdage sal geschieden bij de ingesetenen, gequalificeert als boven, hoeft voor hoeft, door haer selfs ofte door haer meijers, geen papisten sijnde, ofte door schriftelijcke last, welcke last van de eijgenaer effect sorteren sal, schoon de meijer anders mochte gestempt hebben.

## VIII

Sal oock stemminge geschieden op twee gequalificeerde personen als boven, die de stemminge ofte stemcedullen uijt die respective dorpen overbrengen.

## IX

De stemminge sal hooft voor hooft gedaen worden in presentie van de dorprechter ende twee personen, gequalificeert als boven, ende van een ijder met hant ofte merck ondertekent worden, gelijk mede van de gene, die schriftelijcke last van de eijsenaers verthonen, alles op tijdt ende plaetse als boven.

## X

Gene cedullen van stemmen sullen mogen in de kercken ofte andere publijcque plaetsen ingebracht, ende tot stemminge geadmitteert worden, als door personen in de respective dorpen genoegsaem begoedicht ende tot stemminge gerechticht, off notarisen, op poene als voren, ende dat sulcke stemmingen niet admissibel sullen sijn.

## XI

De dorprechter sal gehouden wesen, indien enige der bovengemelde onwettige personen sich daer bij vervoegen, ofte poochden mede stemminge te doen, deselve pertinentelijk op te tekenen, ende aen den grietman over te leveren, bij poene voor de eerste mael van dertich goud-guldens, ende voor de tweede mael verbeurt te hebben sijn ampt; oock sal die dorprechter gehouden wesen, copie authentique van de stemcedullen te houden, om een ijder die 't versoeckt, tot hunne costen, copie daer uijt te geven.

## XII

Sal oock van gelijcken niet toegelaeten worden, dat die praetendenden tot het volmachtschap ten Landtsdage, 't sij grietman, secretaris, edelman ofte eigenrde, in de kercke ofte bij particuliere [= generale?] stemminge verschijnen, schoon sij daer begoedicht sijn, maer sullen in sulcken cas de stemminge van wege hare landen doen door andere gequalificeerde als boven, bij poene van hondert goud-guldens d'eerste reijse, ende voor de tweede mael dubbelt, t'appliceren als voren.

## XIII

De opneminge van de generale stemminge sal in 't rechthuis gedaen worden, bij den grietman, bijsitters ende secretaris, ende sal niemant in de weercamer geadmitteert worden, als alleen die persoonen, die welcke met schriftelijcke commissie van de respective dorpen, tot overbrenging van de particuliere stemcedullen, geordineert sijn, welcke commissien, op den tijt als de particuliere stemminge geschiet, in de kercke geschreven ende geteekent sullen worden van de stemgevers, in presentie van de dorprechter ende voorgeroerde twee personen.

## XIV

De procuratien der volmachten, die sich sullen beholpen hebben met eenige middelen, contrarie deser ordre, sullen bij de Heren Gedeputeerden niet geadmitteert worden, off die selve schoon de pluraliteit van stemmen hebben, ende daer bij vervallen voor de eerste mael in een boete van hondert goud-guldens, ende voor de tweede reise dubbelt, t'appliceren als boven, ende sullen hunne partijen, geen quade middelen gebruickt hebbende, off sij schoon minder stemmen hebben, maer die meeste daer aen, voor goed worden gekent.

## XV

De grietman sal gehouden sijn, sijn ampt getrouwelijck in desen te betrachten, hoewel sijn persoon in 't particulier aengaende, als dat de voorschreven pointen wel onderhouden worden, ende niet naelaten den Heren Gedeputeerden pertinente rekenschap te doen van de misusen, soo tegens derselver uijtschrijvinghe soudens gedaen mogen sijn, voor het visiteren van de procuratien, bij poene van hondert goud-guldens, t'appliceren d'eene helfte tot profijte van den aenbrenger, ende de andere helfte tot profijte van den armen van de grietenie.

## XVI

Dat alle die gene, die haer het recht van stemminge aenmatigen, mede gehouden sullen wesen te hoeden, de lasten van deurtochten ofte inlegeringe van soldaten.



Die Staten van Vrieslant, gesien en examineert hebbende het hier voren staende poinct ofte ontwerp, bij sijne Exellentie ende de Heeren Gedeputeerden ingestelt, ende de Staten van 't Lant den 27 Februarij 1640 overgelevert, omme voor te comen diverse abusen ende quaestien, ontstaende in de kiesinge van de volmachten van de dorpen, als van de volmachten sullende op de Lantsdagen verschijnen, hebben geresolveert en resolveren bij desen, dat het voorschreven project en ontwerp, invoegen het hier voren geregistreert staet, sal worden in train gebracht, ende van nu voortaan gevolget.

Aldus gedaen ende geresolveert bij de Staten van Vrieslant op het Lantshuijs binnen Leeuwarden desen 4 Martij 1640.

*Bron: CHB V, 451-454; TR, GBF, inv.nr. 47 (4 maart 1640), f. 29r-36v.*

# Lijst van afkortingen

|      |                                                                                                                                                                                                                                                          |
|------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| AEC  | Archief Ernst Casimir                                                                                                                                                                                                                                    |
| AGF  | Archief gemeente Franekeradeel                                                                                                                                                                                                                           |
| AHC  | Archief Hendrik Casimir I                                                                                                                                                                                                                                |
| AHF  | Archief Hof van Friesland                                                                                                                                                                                                                                |
| AHS  | Archief Van Harinxma thoe Slooten                                                                                                                                                                                                                        |
| ALA  | Archief Leo van Aitzema                                                                                                                                                                                                                                  |
| ARS  | Archief Raad van State                                                                                                                                                                                                                                   |
| ASF  | Archief stadsbestuur Franeker                                                                                                                                                                                                                            |
| AWF  | Archief Willem Frederik                                                                                                                                                                                                                                  |
| AWN  | Archief Waardenburg en Neerijnen                                                                                                                                                                                                                         |
| AYL  | Archief familie Van Aylva                                                                                                                                                                                                                                |
| BHG  | <i>Briefwisseling van Hugo Grotius</i> , P.C. Molhuysen, B.L. Meulenbroek, P.P. Witkam, H.J.M. Nellen en C.M. Ridderikhoff (ed.) ('s-Gravenhage 1928-2001)                                                                                               |
| CHB  | G.F. thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg en J.F.M. Herbell (ed.), <i>Groot placaat- en charterboek van Vriesland</i> (6 dln.; Leeuwarden 1768-1795)                                                                                                     |
| EVC  | Archief familie Van Eysinga-Vegelin van Claerbergen                                                                                                                                                                                                      |
| GA   | Gelders Archief, Arnhem                                                                                                                                                                                                                                  |
| GBF  | Archieven van gewestelijke bestuursinstellingen in Friesland, 1580-1795                                                                                                                                                                                  |
| GP   | J. Visser (ed.) en G.N. van der Plaat (eindred.), <i>Gloria Parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe 1643-1649, 1651-1654</i> (Den Haag 1995)                                                              |
| GS   | Gedeputeerde Staten van Friesland                                                                                                                                                                                                                        |
| HCL  | Historisch Centrum Leeuwarden                                                                                                                                                                                                                            |
| HPB  | Verzameling handschriften, afkomstig van de Provinciale Bibliotheek                                                                                                                                                                                      |
| JN   | Journal van de Raad van State 1637-1638, NA, ARS, inv.nr. 55                                                                                                                                                                                             |
| KHA  | Koninklijk Huisarchief, Den Haag                                                                                                                                                                                                                         |
| LIA  | Archief Liauckamastate te Sexbierum                                                                                                                                                                                                                      |
| LSA  | Landeshauptarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Dessau                                                                                                                                                                                                       |
| NA   | Nationaal Archief, Den Haag                                                                                                                                                                                                                              |
| NNBW | P.C. Molhuysen, F.H. Kossmann en P.J. Blok (ed.), <i>Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek</i> (10 dln.; Leiden 1911-1937).                                                                                                                         |
| PNH  | <i>Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot</i> , E.C.M. Huysman, J.W. Veenendaal-Barth e.a. (ed.) RGP, grote serie nrs. 200, 206, 217, 228, 245 en 249 (6 dln.; Den Haag 1987-2002) |
| res. | resolutie(s)                                                                                                                                                                                                                                             |

|     |                                                                                                                                                                   |
|-----|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| RGs | O. Hellinga (ed.), <i>Resoluties en andere stukken van Gedeputeerde Staten van Friesland (1579) 1580-1601 (1608), regesten en indices</i> (3 dln.; Ljouwert 1992) |
| RS  | Raad van State der Verenigde Nederlanden                                                                                                                          |
| RSF | O. Hellinga (ed.), <i>Resoluties van de Staten van Friesland (1580-1601). Regesten en indices</i> (Leeuwarden 1992)                                               |
| RSG | N. Japikse en H.H.P. Rijperman (ed.), <i>Resolutiën der Staten Generaal van 1576 tot 1609</i> (14 dln.; 's-Gravenhage 1915-1970)                                  |
| SCH | Archief familie Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg                                                                                                              |
| SF  | Staten van Friesland                                                                                                                                              |
| SFA | M. de Haan Hettema en A. van Halmael, <i>Stamboek van den Frieschen, vroegeren en lateren, adel</i> (2 dln.; Leeuwarden 1846)                                     |
| SG  | Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden                                                                                                                         |
| SHA | Stadhouderlijk archief                                                                                                                                            |
| SIL | J.C. Singels, <i>Inventaris van het oud-archief der stad Leeuwarden</i> (Leeuwarden 1893)                                                                         |
| SMI | Archief familie Van Sminia                                                                                                                                        |
| SSO | L. van Aitzema, <i>Saken van Staet en Oorlogh in, ende omtrent de Vereenigde Nederlanden</i> (7 dln.; 's-Gravenhage 1669-1671)                                    |
| TJA | Archief Tjaardastate te Rinsumageest                                                                                                                              |
| TR  | Tresoar, Leeuwarden                                                                                                                                               |
| VFG | Verzameling Fries Genootschap                                                                                                                                     |
| VSG | Verzameling S.A. Gabbema                                                                                                                                          |

## Herkomst van de illustraties

Collectie auteur: 15 (225)

Faber, J.A., *Drie eeuwen* II, 609: 1 (47)

Fries Museum, Leeuwarden: 2 (57), 6 (101), 7 (106), 9 (144), 11 (187), 14 (210-214), 19 (321), 21-23 (384, 391 en 401)

Historisch Centrum Leeuwarden: 3 (77)

Oortgijsen, Signe-Sanne: 4 (79)

Rijksmuseum, Amsterdam: 5 (93), 8 (130), 10 (175), 13 (204)

Tresoar, Leeuwarden: 12 (194), 16 (239), 17 (240), 20 (345)

Van der Capellen, *Gedenkschriften*; collectie auteur: 18 (289)

# Geraadpleegde gedrukte bronnen en literatuur

- Aa, A.J. van der, *Biographisch woordenboek der Nederlanden* (21 dln.; Haarlem 1852-1878).
- Abma, G., *Ljouwerteradiel. De voortreffelijkste voorstemmaende ende meest contribuerende grietenije van Oostergoo* (Leeuwarden 1984).
- Aen de Edele Moghende Heeren Staten van Frieslandt (s.l. 1655).
- Aitzema, L. van, *Saken van Staet en Oorlogh in, ende omtrent de Vereenigde Nederlanden* (7 dln.; 's-Gravenhage 1669-1671).
- Album studiosorum academiae Franekerensis* (1585-1811, 1816-1844), S.J. Fockema Andreae en Th.J. Meijer (ed.) (Franeker 1968).
- Algra, H., 'In de Republiek', in: J.J. Kalma, J.J. Spahr van der Hoek en K. de Vries, *Geschiedenis van Friesland* (Leeuwarden 1968) 303-339.
- Algra, N.E., 'Bestuurshervormingen', in: J.J. Kalma en K. de Vries (red.), *Friesland in het rampjaar 1672. It jier fan de miste kânsen* (Leeuwarden 1972) 103-115.
- Algra, N.E., *Ein. Enkele rechtshistorische aspecten van de grondeigendom in Westerlauwers Friesland* (Groningen 1966).
- Algra, N.E., *Zeventien keuren en vierentwintig landrechten* (tweede druk, Doorn 1991).
- Almanach der Griets-luyden van de Seven-Wolden in Frieslandt, mitsgaders derselver Resolutien ende Contracten streckende tot exclusie van alle andere goede Ingesetenen in 't voorschreven goë, gedrukt nae de geschreven copya* (z.pl. en z.j. [na 1665]).
- Andreae, A.J., 'Friesland bij den Vrede van Munster', *De Vrije Fries* 19 (1900), 435-474.
- Andreae, A.J., *Nalezing op de nieuwe naamlijst van grietmannen van jhr. mr. H. Baerdt van Sminia* (Leeuwarden 1893).
- Apeldoorn, L.J. van, *De kerkelijke goederen in Friesland. Beschrijving van de ontwikkeling van het recht omtrent de kerkelijke goederen in Friesland tot 1795* (2 dln.; Leeuwarden 1915).
- Arend, J.P., O. van Rees en W.G. Brill, *Algemeene geschiedenis des Vaderlands* III-2, III-3, III-4 en III-5 (Amsterdam 1857, 1860, 1868 en 1874).
- Baardt, Petrus, *Voornaemster Helden-Daden ende Lijck-Bestedinghs Eer-Gedicht; Over het on-rijp ende droevich Overlijden Van den Doorluchtigen, Hooch- ende Wel-Gebooren Heere, Sijnder Excellentie Hoochlofflijcker Gedachtenisse, Henrich, Grave toe Nassauw ...* (Amsterdam 1641).
- Bakker, G., 'De Warkumer magistraetsbistelling yn de jierren 1635 en 1637', yn: G. Bakker (red.), *De sted Warkum* (Boalsert 1967) 15-21.
- Baks, P., 'Saksische heerschappij in Friesland, 1498-1515: dynastieke doelstellingen en politieke realiteit', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht*, 85-106.
- Baks, P., '1499-1515: 'gesteld in Freslant dar man hof ende stat onderhouden sal', in: Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 17-46.

- Baks, P., O. Vries en P. Nieuwland, 'Biografieën', in: Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 179-419.
- Bartstra, J.S., *Vlootherstel en legeraugmentatie 1770-1780* (Assen 1952).
- Bergsma, W., 'Dirck Jansz. syn *Memorijen*', in: W. Bergsma, J. Frieswijk en J.A. Mol (red.), *Bydragen ta Pleatslike Skiednis IV* (1996) 57-78.
- Bergsma, W., *Tussen Gideonsbende en publieke kerk. Een studie over het gereformeerd protestantisme in Friesland, 1580-1650* (Hilversum-Leeuwarden 1999).
- Bergsma, W., 'Willem Lodewijk en het Leeuwarder hofleven', *It Beaken* 60 (1998) 191-256.
- De beroerten in de Vereenigde Nederlanden van den jaare 1300 tot op den tegenwoordigen tijd, geschetst ter waarschuwing van derzelver tegenwoordige burgers en leden van regeering* (12 dln.; Amsterdam-Harlingen 1787-1789).
- Bieleman, J., *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam 2008).
- Blockmans, W., 'Beheersen en overtuigen. Reflecties bij nieuwe visies op staatsvorming', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 16 (1990) 18-30.
- Blockmans, W., 'Van private naar publieke macht in de vijftiende en zestiende eeuw', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht*, 11-25.
- Blok, P.J., *Frederik Hendrik, prins van Oranje* (Amsterdam 1924).
- Blok, P.J., *Geschiedenis van het Nederlandsche volk IV* (Groningen 1899).
- Boeles, W.B.S., *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker* (2 dln.; Leeuwarden 1878-1889).
- Boerma, E.J., 'Een dienstreis naar Friesland in 1655', in: Waterbolk, *Proeven*, 113-125.
- Bonney, Richard (ed.), *Economic Systems and State Finance. The Origins of the Modern State in Europe*, Theme B (Oxford 1995).
- Boomsma, C., "'Een werck van factie en staetsucht". Factiestrijd in Leeuwarden tussen 1644 en 1647', *Leeuwarder Historische Reeks V* (1995), 7-38.
- Breuker, Ph.H., 'Calvinisten tussen overheid en kerk', in: S. Groenveld, J.J. Huizinga en Y.B. Kuiper (red.), *Nassau uit de schaduw van Oranje* (Franeker 2003) 89-97.
- Breuker, Ph.H., *Friese cultuur in de jonge Republiek. Een historisch interpretatiekader* (Leeuwarden 1991).
- Breuker, Ph.H., 'Nogmaals over de positie van de Gereformeerde Kerk in Friesland rond het midden van de zeventiende eeuw', *Documentatieblad Nadere Reformatie* 25 (2001) 39-42.
- Breuker, Ph.H., 'Over de Nadere Reformatie in Friesland', *Documentatieblad Nadere Reformatie* 25 (2001) 19-38.
- Breuker, Ph.H., 'De vestiging van een politiek betrekkelijk onafhankelijk stadhouderschap in Friesland (1657-1672)', *It Beaken* 60 (1998) 269-292.
- Breuker, Ph.H., *It wurk fan Gysbert Japix* (2 dln.; Leeuwarden 1989).
- Breuker, Ph.H., en A. Janse, 'Beelden', in: Breuker en Janse (red.), *Negen eeuwen*, 9-66.
- Breuker, Ph.H., en A. Janse (red.), *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Leeuwarden-Zutphen 1997).
- Breuker, Ph.H., D.A. Tamminga, A. Bosch en J. Popkema, *Gysbert Japix. Een keuze uit zijn werk* (Bolsward-Leeuwarden 2003).
- 'Brief van de Staten van Friesland aan die van Utrecht, 1635', *Kroniek van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht* 23 (1867) 479-485.
- Brieven, geschreven ende gewisselt tusschen den Heer Johan de Witt, raedt-pensionaris en groot-segelbewaerder van Hollandt en West-Vrieslant; ende de gevolmaghtigden van den Staedt der Vereenighde Nederlanden, so in Vrancryck, Engelandt, Sweden, Denemarcken, Poolen, enz. beginnende met den jaere 1652, tot het jaer 1669* (6 dln., Den Haag 1723-1727).
- Broos, B., 'Saskia Uylenburgh. Friese jongedochter, Rembrandts bruid', *Fryslân* 9-2 (juni 2003) 22-29.

- Brouwer, J.H., *Jan Jansz. Starter* (Assen 1940).
- Bruggeman, M., *Nassau en de macht van Oranje. De strijd van de Friese Nassaus voor erkenning van hun rechten, 1702-1747* (Hilversum 2007).
- Brugmans, H. ed., *Correspondentie van Robert Dudley, graaf van Leycester en andere documenten betreffende zijn gouvernement-generaal in de Nederlanden, 1585-1588* (3 dln.; Utrecht 1931).
- Bruin, G. de, 'Het begrip "vaderland" in de pamfletliteratuur ten tijde van de Republiek, 1600-1750', in: Van Sas (red.), *Vaderland*, 143-161.
- Bruin, G. de, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* ('s-Gravenhage 1991).
- Bruin, G. de, 'Het politiek bestel van de Republiek: een anomalie in het vroegmodern Europa?', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 114 (1999) 16-38.
- Buisman, J., *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*. IV: 1575-1675 (Franeker 2000).
- Buijtenen, M.P. van, *De grietenij Idaarderadeel. Schets van de ontwikkeling van een Fries platelandsbestuur* (Dokkum 1947).
- Capellen, Alexander van der, *Gedenkschriften* (2 dln.; Utrecht 1777-1778).
- Cauwer, P. de, *Tranen van bloed. Het beleg van 's-Hertogenbosch en de oorlog in de Nederlanden, 1629* (Amsterdam 2008).
- Chalmot, J.A. de, *Register der resolutien en placaten van Hun Edel Mogenden de Heeren Staaten van Friesland* (2 dln.; Kampen 1784).
- Copia van den Requeste, gepresenteert aen den Hove van Frieslandt, by de Burgers ende Ingesetenen der Stede Leeuwaarden, om Rekening Bewijs, ende Reliqua te hebben van haer Magistraet, neffens de veelvoudighe opgehaelde Schattinge, ende ander Stadt Incomsten, alles, volgens de bevelinge ende uytschryvinge, daer te beneffens van de E. Heeren gedeputeerde deser Landtschappe, aen de voorsz. Magistraet ghedaen*. s.l. (1626).
- Cornelissen, J.D.M., 'Rembrandt – De eendracht van het land. Een historische studie', in: J.D.M. Cornelissen, *De eendracht van het land. Cultuurhistorische studies over Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw* (Amsterdam 1987) 177-206.
- Cuipers, D.J., *Bijdragen voor de rechtsgeschiedenis van de gemeene dorps-gronden in Oostergo* ('s-Gravenhage 1949).
- Cuperus, S., *Kerkelijk leven der Hervormden in Friesland tijdens de Republiek* (2 dln.; Leeuwarden 1916-1920).
- Das, G., 'Een Friese familie in de zeventiende eeuw', *De Vrije Fries* 27 (1924) 81-119.
- Davids, K. en J. Lucassen (ed.), *A miracle mirrored. The Dutch Republic in European Perspective* (Cambridge 1995).
- De politycke kuyper onses tydts; ofte Sin-rijck Tractaet, Handelende, (door in-voeringe eenes sprekenden Vaders) van het Ambacht der huydendaegsche Kuypery* (Leeuwarden 1647 en 1710).
- Dekker, R., *Holland in beroering. Oproeren in de 17de en 18de eeuw* (Baarn 1982).
- Dekker, T.W. en C. Nielsen, *Kasteel, kerken, kloosters ... Kerkgeschiedenis van Harlingen en Midlum* (Harlingen 1984).
- Deursen, A.Th. van, 'Cultuur in het isolement', in: W.J. Formsma e.a. (red.), *Historie van Groningen Stad en Land* (Groningen 1981<sup>2</sup>) 389-422.
- Deursen, A.Th. van, *De hartslag van het leven. Studies over de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam 1996).
- Deursen, A.Th. van, *De last van veel geluk. De geschiedenis van Nederland 1555-1702* (Amsterdam 2004).
- Deursen, A.Th. van, *Maurits van Nassau. De winnaar die faalde* (Amsterdam 2000).

- Deursen, A.Th. van, 'De plaats van de noordelijke gewesten in de Republiek', in: K. van Berkel e.a. (red.), *Nederland en het Noorden. Opstellen aangeboden aan prof.dr. M.G. Buist ter gelegenheid van zijn afscheid...* (Assen-Maastricht 1991) 19-26.
- Deursen, A.Th. van, 'De plaats van het gewest Friesland in de Republiek', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht*, 218-231.
- Deursen, A.Th. van, 'De Raad van State en de Generaliteit (1590-1606)', *Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden* 19 (1964-1965) 1-48; ook in: Van Deursen, *Hartslag*, 322-352.
- Deursen, A.Th. van, 'De Raad van State onder de Republiek van 1588-1795', in: *Raad van State 450 jaar* ('s-Gravenhage 1981) 47-91.
- Deursen, A.Th. van, 'De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1780)', in: Van Deursen, *Hartslag*, 13-87.
- Deursen, A.Th. van, 'Staat van Oorlog en Generale Petitie in de jonge Republiek', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 91 (1976) 44-55; ook in: Van Deursen, *Hartslag*, 353-361.
- Deursen, A.Th. van, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden V* (Haarlem 1980) 350-387.
- Deursen, A.Th. van, 'Tussen eenheid en zelfstandigheid. De toepassing van de Unie als fundamentele wet', in: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg (red.), *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte* (Den Haag 1979) 136-154; ook in: Van Deursen, *Hartslag*, 307-321.
- Deursen, A.Th. van, J.G. Smit en J. Roelevink (ed.), *Resolutiën der Staten-Generaal. Nieuwe reeks, 1610-1670* (7 dln.; 's-Gravenhage 1971-1994).
- Ditzhuyzen, R.E. van, Oranje-Nassau. *Een biografisch woordenboek* (Haarlem 1992).
- Doleancens, *By de Ingesetenen van Vrieslant inghebracht, over de Abusen inden Staet van Regieringhe ingheslopen, met de Reformatie, Resolutie, ende Approbatie van dien by E.E. Mog. Heeren Staten der selver Provincie daer op ghenomen* (Harlingen 1627; herdrukt bij Kalma, *Men meldt ons*, 41-71).
- 'Doleantien over misbruiken in de Regeering van Friesland, 1627', *Kroniek van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht* 23 (1867) 423-448.
- Dormans, E.H.M., *Het tekort. Staatsschuld in de tijd der Republiek* (Amsterdam 1991).
- Drielsma, H.A., *Grondbezit en mutatierechten in het oude Friesland* (Leeuwarden 1974).
- Eekhoff, W., 'Geschiedenis van de zamenstelling en uitgave van het Groot Plakkaat- en Charterboek van Friesland, benevens Levensschetsen van de bewerkers G.F. Baron thoe Schwartzenberg, Dr. Nicolaas Tholen en Mr. J.F.M. Herbell, met nog twee Bijvoegselen', *De Vrije Fries* 7 (1856) 324-361.
- Eekhoff, W., *Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden* (2 dln.; Leeuwarden 1846).
- Emmius, U., *Willem Lodewijk, graaf van Nassau (1560-1620) Stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe*, vert. P. Schoonbeeg (Hilversum 1994).
- Encyclopedie van Friesland*, J.H. Brouwer, J.J. Kalma, W. Kok, M. Wiegiersma (ed.) (Amsterdam/Brussel 1958).
- Engels, M.H.H., *Hof van Friesland: raadsheren 1578-1795; Franeker Academie: curatoren 1586-1795* (Leeuwarden 1984).
- Internet: <http://home.wanadoo.nl/mpaginae/RdshCrtr/RenC.htm>
- Naamlijst van Gedeputeerde Staten van Friesland, 1577-1795* (Leeuwarden 1977). Internet: <http://home.wanadoo.nl/mpaginae/GS/naaml.htm>
- Volmachten ten Landsdage of Staten van Friesland: naamlijst 1580-1700* (Leeuwarden 2008). Internet: <http://home.wanadoo.nl/mpaginae/Staten/volmachten.htm>
- Ent, L. van der en V. Enthoven, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deel III Groningen (1594-1795)*. (Den Haag 2001).



- Faber, J.A., *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800* (2 dln.; Leeuwarden 1973).
- Faber, J.A., 'De oligarchisering van Friesland in de tweede helft van de 17de eeuw', in: A.A.G. Bijdragen 15 (1970) 39-64 en P.A.M. Geurts en F.A.M. Messing (red.), *Economische ontwikkeling en sociale emancipatie I* (Den Haag 1977) 140-165.
- Faber, S., 'Bij gebrek aan bekwame mannen'. *Regenten in het Noorden. Een comparatief onderzoek naar de toegankelijkheid van de stadsbesturen van Appingedam, Sloten en Stavoren (1700-1750)*. Doctoraalscriptie Economische en sociale geschiedenis Rijksuniversiteit Groningen (Groningen 2005).
- Feenstra, H., *Adel in de Ommelanden. Hoofdelingen, jonkers en eigenerfden van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw* (Groningen 1988).
- Feenstra, H., en H.H. Oudman, *Een vergeten plattelandselite. Eigenerfden in het Groninger Westerkwartier van de vijftiende tot de zeventiende eeuw* (Leeuwarden 2004).
- Ferwerda, A. en J. Kok, *Nederlandsch geslacht-, stam- en wapenboek* (2 dln.; Amsterdam 1785).
- Fockema Andreae, S.J., 'Hugo de Groot en de Friesche gewesten', *De Gids* 108 (1944) III, 32-47.
- Fockema Andreae, S.J., *De Nederlandse staat onder de Republiek*. Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, nieuwe reeks dl. 68 nr. 3 (Amsterdam 1973<sup>1</sup>).
- Fockema Andreae, S.J., 'Staats- en rechtsleven onder de Republiek', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* VI (Utrecht-Antwerpen 1953) 61-88.
- Formsma, W.J., 'Beklemrecht en landbouw. Een agronomisch-historische studie over het beklemrecht in Groningen, in vergelijking met ontwikkelingen elders', in: *Historia Agriculturae XIII* (Groningen 1981) 7-135.
- Formsma, W.J., 'Jonkers en boeren op de Ommelander landdag in de eerste helft der achttiende eeuw', *Groninger volksalmanak* 1974-1975, 66-90; ook in: W.J. Formsma, *Geschiedenis tussen Eems en Lauwers*. Groninger Historische Reeks 4 (Assen/Maastricht 1988) 115-141.
- Formsma, W.J., 'Staatsinstellingen', in: W.J. Formsma e.a. (red.), *Historie van Groningen Stad en Land* (Groningen 1981<sup>2</sup>) 277-292.
- Frieswijk, J., A.H. Huussen jr., Y.B. Kuiper en J.A. Mol (red.), *Fryslân, staat en macht 1450-1650. Bijdragen aan het historisch congres te Leeuwarden van 3 tot 5 juni 1998* (Hilversum-Leeuwarden 1999).
- Frieswijk, J., en M. Spies, *1650. Bevochten eendracht*. Nederlandse cultuur in Europese context 1 (Den Haag 1999).
- Fritschy, W., 'The Efficiency of Taxation in Holland', in: O. Gelderblom. ed., *The Political Economy of the Dutch Republic* (Farnham 2009) 55-84.
- Fritschy, W., 'A 'financial' revolution' reconsidered: public finance in Holland during the Dutch Revolt, 1568-1648', *Economic History Review* 56 (2003) 57-89.
- Fritschy, W., *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deel I Overijssel (1604-1795)* (Den Haag 1996).
- Fritschy, W., *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801)* ('s-Gravenhage 1988).
- Fruin, R., 'De correspondentiën van regenten in de Republiek', in: R. Fruin, *Verspreide geschriften* IX ('s-Gravenhage 1904) 184-202.
- Fruin, R., *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*, H.T. Colenbrander (ed.) ('s-Gravenhage 1922<sup>3</sup>).
- Fruin, R., 'Motley's geschiedenis der Vereenigde Nederlanden', in: R. Fruin, *Verspreide geschriften* III ('s-Gravenhage 1901) 118-224.

- Fruin, R., G.W. Kernkamp en N. Japikse (ed.), *Brieven van Johan de Witt* (4 dln.; Amsterdam 1906-1913).
- Gabriëls, A.J.C.M., *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* ('s-Gravenhage 1990).
- Gabriëls, A.J.C.M., 'Patrizier und Regenten: Städtische Eliten in den nördlichen Niederlanden 1500-1850', in: H. Schilling en H. Diederiks (red.), *Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und Nordwestdeutschland. Studien zur Sozialgeschichte des europäischen Bürgertums im Mittelalter und in der Neuzeit* (Keulen/Wenen 1985) 37-64.
- Gabriëls, A.J.C.M., 'Regenten en regering. Enige institutionele en politieke aspecten van stedelijk bestuur binnen en buiten de provincie Holland', *Bulletin Werkgroep Elites* 5 (1983), 9-13.
- Gelder, H.A. Enno van, *Getemperde vrijheid. Een verhandeling over de verhouding van kerk en staat in de Republiek der Verenigde Nederlanden en de vrijheid van meningsuiting inzake godsdienst, drukpers en onderwijs, gedurende de 17e eeuw* (Groningen 1972).
- Gelder, H.A. Enno van, 'De Nederlandse Opstand (1555-1610): van "vrijheden" naar "oude vrijheid" en de "vrijheid der conscientien"', in: Haitsma Mulier en Velema (red.), *Vrijheid*, 27-52.
- Gelder, H.A. Enno van, *Op zoek naar de Republiek. Politiek denken tijdens de Nederlandse Opstand (1555-1590)*. (Hilversum 1991).
- Gelder, H.A. Enno van, *The Political Thought of the Dutch Revolt, 1555-1590* (Cambridge 1992).
- Gelder, H.A. Enno van, 'Turning Swiss? Discord in the Dutch Debates', in: A. Holenstein, T. Maissen, M. Prak (eds.), *The Republican Alternative. The Netherlands and Switzerland compared* (Amsterdam 2008) 151-169.
- 'Generale middelen in Friesland', *Kroniek van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht* 23 (1867) 416-421.
- Gerding, M.A.W., *Vier eeuwen turfwinning. De verveningen in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel tussen 1550 en 1950* (Wageningen 1995).
- Geyl, P., 'Aitzema, de kroniekschrijver en nieuwsleverancier', in: P. Geyl, *Verzamelde opstellen* (4 dln.; Utrecht/Antwerpen 1978) III, 110-118.
- Gietman, C., 'Eer en geweld in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1550-1700)', in: G. Marnef en R. Vermeir (red.), *Adel en macht: politiek, cultuur, economie* (Maastricht 2004) 75-93.
- Gietman, C., *Republiek van adel. Eer in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1555-1702)* (Utrecht 2010).
- Gijswijt-Hofstra, M.F., *Wijkplaatsen voor vervolgd. Asielverlening in Culemborg, Vianen, Buren, Leerdam en IJsselstein van de 16de tot eind 18de eeuw* (Dieren 1984).
- Gosses, I.H. en N. Japikse, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland* (Den Haag 1927).
- Grever, J.H., 'The States of Friesland: Politics and Society during the 1660s', in: *Parliaments, Estates and Representation* 9 (1989) 1-25.
- Groen van Prinsterer, G. (ed.), *Archives ou correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau. Deuxième série* (5 dln., Utrecht 1857-1861).
- Groenveld, S., *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden*. Zeven Provinciën Reeks 1 (Hilversum 1990).
- Groenveld, S., 'Frederik Hendrik en zijn entourage. Een politieke levensschets', in: Peter van der Ploeg en Carola Vermeeren, *Vorstelijk Verzameld. De kunstcollectie van Frederik Hendrik en Amalia* (Den Haag-Zwolle 1997) 18-33.
- Groenveld, S., 'Gemengde gevoelens. De relaties tussen Nassaus en Oranjes als stadhouders en kapiteins-generaal', in: S. Groenveld, J.J. Huizinga en Y.B. Kuiper (red.), *Nassau uit de scha-*

- duw van Oranje* (Franeker 2003) 23-43.
- Groenveld, S., 'De institutionele en politieke context', in: J.Th. de Smidt e.a. (red.), *Van Tresorier tot Thesaurier-Generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtenaar* (Hilversum 1996) 55-88.
- Groenveld, S., 'De man met de loden schoenen. Een levensschets', in: K. Zandvliet (red.), *Maurits, Prins van Oranje* (Amsterdam/Zwolle 2000) 13-35.
- Groenveld, S., 'Nassau contra Oranje in de 17e-eeuwse Republiek', *Jaarboek Oranje-Nassau museum* 1997, 11-53.
- Groenveld, S., '"Natie" en "patria" bij zestiende-eeuwse Nederlanders', in: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 55-81.
- Groenveld, S., *Regeren in de Republiek. Bestuurspraktijken in de 17e-eeuwse Noordelijke Nederlanden: terugblik en perspectief* (Leiden 2006).
- Groenveld, S., *Unie – Bestand – Vrede. Drie fundamentele wetten van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum 2009).
- Groenveld, S., 'Unie, Religie en Militie. Binnenlandse verhoudingen in de Republiek voor en na de Munsterse vrede', *De zeventiende eeuw* 13 (1997) 67-87.
- Groenveld, S., en H.L.Ph. Leeuwenberg, '"Die originele unie metten acten daarnaer gevolcht"', in: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg (red.), *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte* (Den Haag 1979) 5-55.
- Groenveld, S., H.L.Ph. Leeuwenberg, M.E.H.N. Mout en W.M. Zappey, *De Tachtigjarige Oorlog. Opstand en consolidatie in de Nederlanden (ca. 1560-1650)* (Zutphen 2008).
- Grotius, H., *Verantwoordingh van de wettelijke regieringh van Hollandt ende West-Vrieslandt, midtsgaders eenigher nabuyrighe provincien, sulckx die was voor de veranderingh, gevallen in den jare 1618* (Parijs 1622).
- Guibal, C.J., *Democratie en oligarchie in Friesland tijdens de Republiek* (Assen 1934).
- Haak, S.P. en A.J. Veenendaal (ed.), *Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie* (3 dln.; 's-Gravenhage 1934-1967).
- Haitsma Mulier, E.O.G., 'Het begrip 'vaderland' in de Nederlandse geschiedschrijving van de late zestiende eeuw tot de eerste helft van de achttiende', in: Van Sas (red.), *Vaderland*, 163-179.
- Haitsma Mulier, E.O.G., en W.R.E. Velema (red.), *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam 1999).
- Halbertsma, J.H., 'Rinse Posthumus, in leven kerkleeraar onder de hervormde gemeenten van Waaxens en Brantgum', *De Vrije Fries* 9 (1862) 207-269.
- Hallema, A., 'Een dichterlijke levensbeschrijving van de Friese stadhouder Hendrik Casimir I, uit het jaar 1641', in: *Eerebondel ta de tachtichste jierdei fan Dr. G.A. Wumkes* (Bolsward 1950) 38-56.
- Hallema, A., 'De kloosteradministratie van Klaarkamps abdij in haar nadagen', *Archief van de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 54 (1930) 305-334.
- Hamel, J.A. van, *De eendracht van het land, 1641. Een schilderij van Rembrandt en een tijdvak* (Amsterdam 1945).
- Hart, M. 't, 'Staatsvorming, sociale relaties en oorlogsfinanciering in de Nederlandse republiek', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 16 (1990) 61-85.
- Hart, M. 't, 'The Emergence and Consolidation of the "Tax State". II. The Seventeenth Century', in: R. Bonney, *Economic Systems and State Finance*, 281-293.
- Hart, M. 't, 'Tussen kapitaal en belastingmonopolie. Interne grenzen aan staatsvorming in Nederland, 1580-1850', in: H. Flap en M.H.D. van Leeuwen (red.), *Op lange termijn. Verklaringen van trends in de geschiedenis van samenlevingen* (Hilversum 1994), 129-146.
- Hart, M. 't, *The making of a bourgeois state. War, politics and finance during the Dutch revolt* (Manchester-New York 1993).

- Hart, M. 't, 'Town en country in the Dutch Republic, 1550-1800', in: S.R. Epstein (ed.), *Town and Country in Europe, 1300-1800* (Cambridge 2001) 80-105.
- Hart, M. 't, 'The Dutch Republic: the urban impact upon politics', in: K. Davids en J. Lucassen, *A Miracle Mirrored*, 57-98.
- Heijden, W. van der, *Verhaal van de verrigtingen der Jezuiten in Friesland*, H. Amersfoort en U.A. Evertsz (ed.) (Leeuwarden 1842).
- Hellinga, O., '1598, een roerig jaar in een oproerige eeuw', *Leeuwarder Courant* 14 mei 1998, bijlage 'Fryslân 500', 17.
- Hellinga, O., 'Fryske frijheid en de Nederlânske Opstân. Karel Roorda, Doecke Martena en in ûnbekend dichter', *Fryslân* 4 (1998) 1, 35-36.
- Hellinga, O., 'Hessel Aysma en de Opstand in Friesland, 1577-1587', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht*, 126-139.
- Hellinga, O., *Leven en werk van de Friese jurist, diplomaat en politicus Hessel Aysma (1527/1528-1592)* (ongepubliceerde doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, 1993).
- Hellinga, O., 'It register fan Feicke Tetmans (±1537-1601). Frysk politikus en grytman fan Utingeradiel', *De Vrije Fries* 77 (1997) 125-138.
- Hellinga, O. (ed.), *Resoluties en andere stukken van Gedeputeerde Staten van Friesland (1579) 1580-1601 (1608), regesten en indices* (3 dln.; Ljouwert 1992).
- Hellinga, O. (ed.), *Resoluties van de Staten van Friesland (1580-1601). Regesten en indices* (Leeuwarden 1992).
- Hellinga, O., 'Sybout Aysma (Bitgum 1550-Londen 1617/18). Geus, ûntfanger en politikus', *It Beaken* 59 (1997) 92-107.
- Hempenius-Van Dijk, B.S., '1578-1795: "tot 's lands dienst en bevordering van rechts saken"', in: Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 109-177.
- Heringa, J., 'Zelfstandig gewest in de Republiek, 1603-1748', in: J. Heringa e.a. red., *Geschiedenis van Drenthe* (Meppel-Amsterdam 1985), 373-442.
- Hettema, M. de Haan en A. van Halmael, *Stamboek van den Frieschen, vroegeren en lateren, adel* (2 dln.; Leeuwarden 1846).
- Hoekstra, F., 'Wybrand de Geest, schilder van 'Asch en Stof'. Over de staatsieportretten van de graven van Nassau', *De Vrije Fries* 77 (1997) 115-124.
- Hovy, J., 'Institutioneel onvermogen in de 18de eeuw', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* IX (Haarlem 1980) 126-138.
- Huber, U., *Heedensdaegse rechts-geleertheit, soo elders, als in Frieslandt gebruikelijk. Derde druk, vermeerderd met veele nieuwe gewijsde saken, ende hervormt in gevolge van de nieuwe 's Lands Ordonnantie der selver Provincie*. Amsterdam 1726.
- [Huber, U.], *Spiegel der Doleantie en Reformatie, Nae den tegenwoordigen toestand des Vaderlands* ('Vredenburg' 1672; herdrukt bij De Vries, 'De Spiegel').
- Huussen, A.H., *Veroordeeld in Friesland. Criminaliteitsbestrijding in de eeuw der Verlichting* (Leeuwarden 1994).
- Huygens, Constantijn, *Briefwisseling (1608-1687)*, J.A. Worp (ed.) (6 dln.; Den Haag 1911-1917).
- Israel, J.I., *De republiek, 1477-1806* (2 dln.; Franeker 1996).
- Janssen, G.H., *Creaturen van de macht. Cliëntelisme bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam 2005).
- Janssen, G.H., 'Het stadhouderschap van Willem Frederik in de Noordelijke gewesten', in: S. Groenveld, J.J. Huizinga en Y.B. Kuiper (red.), *Nassau uit de schaduw van Oranje* (Franeker 2003) 45-55.
- Japikse, N. en H.H.P. Rijperman (ed.), *Resolutiën der Staten Generaal van 1576 tot 1609* (14 dln.; 's-Gravenhage 1915-1970).

- Jensma, G. e.a., 'Vijf eeuwen J.J. Kalma', *De Vrije Fries* 87 (2007) 91-120.
- Jong, J. de, *Een deftig bestaan. Het dagelijks leven van regenten in de 17de en 18de eeuw* (Utrecht/Antwerpen 1987).
- Jong, M.A.G. de, 'Dutch public finance during the Eighty Years War: the case of the province of Zeeland, 1585-1621', in: M. van der Hoeven (ed.), *Exercise of Arms. Warfare in the Netherlands, 1568-1648* (Leiden 1997) 133-152.
- Jong, S.P. de, J.A. Schuur en P.M. Peucker, *Inventaris van de archieven van gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795*. Inventarissen van gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1498-1961, deel 3 (Leeuwarden 1998).
- Journal van Anthonis Duyck, advocaat-fiscaal van den Raad van State (1591-1602)*, L. Mulder (ed.) (3 dln.; 's-Gravenhage/Arnhem, 1862-1866).
- Kalma, J.J. (ed.), *Een kerk in opbouw. Classisboek Bolsward-Workum 1600-1633* (Leeuwarden 1981).
- Kalma, J.J. ed., *Een kerk in opbouw. Classisboek Franeker 1636-1658* (Leeuwarden 1983).
- Kalma, J.J. ed., *Een kerk in opbouw. Classisboek Sneek 1583-1624* (Leeuwarden 1978).
- Kalma, J.J. ed., *Een kerk onder toezicht. Friese synodeverslagen 1621-1650* (Leeuwarden 1987).
- Kalma, J.J. ed., *Een kerk onder toezicht. Friese synodeverslagen 1651-1675* (Leeuwarden 1990).
- Kalma, J.J. "Liefhebbers der gereformeerde religie": randkerkelijken of grondbezitters?', *De Vrije Fries* 70 (1990) 61-74.
- Kalma, J.J. *Men meldt ons uit Friesland. Een aantal zeventiende-eeuwse geschriften die opzien baarden met een lijst van 17de-eeuwse kleine Friese gelegenheidsgeschriften* (Leeuwarden 1973).
- Kalma, J.J. 'It rampjier en de dûmnys', in: Kalma, J.J. en K. de Vries (red.), *Friesland in het rampjaar 1672. It jier fan de miste kânsen* (Leeuwarden 1972) 144-174.
- Kalma, J.J. J.J. Spahr van der Hoek en K. de Vries (red.), *Geschiedenis van Friesland* (Leeuwarden 1968).
- Kernkamp, G.W., *Prins Willem II, 1626-1650* (Rotterdam 1977).
- Kist, M., 'Centraal gezag en Friese Vrijheid: Jancko Douwama's strijd voor de Friese autonomie', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht*, 107-125.
- Kist, M., en H. Wind (ed.), *Een man van eer. Bloemlezing uit 'Jancko Douwama's Geschriften'* (Hilversum 2003).
- Kleijn, A.A., *De stadhouders van Friesland uit het Huis van Nassau* (Nijkerk 1904).
- Knibbe, M., *Lokkich Fryslân. Een studie naar de ontwikkeling van de productiviteit van de Friese landbouw, 1505-1830*. *Historia agriculturae* 38 (Groningen 2006).
- Knottnerus, O.S., 'De kleistreken: van historisch kernlandschap naar randgebied', in: H. Elerie, W. Foorthuis en K. Siderius (red.), *Grenzeloos. De identiteit van het landschap in de Eems Dollard Regio* (Groningen 1993).
- Kok, D.W. en O. Hellinga (ed.), *Diarium Furmerii. Dagboek van Bernardus Gerbrandi Furmerius, 1603-1615. Landsgechiedschrijver van Friesland* (Leeuwarden 2006).
- Kok, J., *Vaderlandsch woordenboek* (38 dln; Amsterdam 1785-1799).
- Koopmans, J.W., 'Friesland en Holland: samen of apart in opstand?', in: Breuker en Janse (red.), *Negen eeuwen*, 142-147.
- Kooijmans, L., 'Hoe Willem Frederik stadhouder van Friesland werd', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht*, 205-217.
- Kooijmans, L., *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Amsterdam 2000).
- Kooijmans, L., *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad*. Hoorn 1700-1780 (Amsterdam 1985).
- Kort en zaakelyk rapport van de commissie tot de floreenen* (s.l., 1764)



- Kossmann, E.H., 'Volkssoevereiniteit aan het begin van het Nederlandse Ancien Régime', in: E.H. Kossmann, *Politieke theorie en geschiedenis. Verspreide opstellen en voordrachten* (Amsterdam 1987) 59-92.
- Kramer, G., 'Het leven van Doecke van Martena (1530-1605)', *De Vrije Fries* 37 (1943) 105-157.
- Kramer, G., *Het leven van Mr. Karel Roorda. Leven en streven van de strijder voor de vrijheid van Friesland en voor de vrijheid van godsdienst* (Assen 1951).
- Kuiken, K., 'Harlinger en Bildtse doopsgezinden. Kettingmigratie en elitevorming in Friesland omstreeks 1600', *De Vrije Fries* 83 (2003) 9-46.
- Kuiper, Y., 'Profijt, eer en reputatie. Friese adel en politieke cultuur in het tweede kwart van de zeventiende eeuw', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht, 173-204*.
- Leendertz, P., 'Hoofd landeigenaar in Friesland', *De Vrije Fries* 29 (1929) 61-72.
- Lem, A. van der, 'Het nationale epos. Geschiedenis in één greep', in: J. Tollebeek, T. Verschaffel en L.H.M. Wessels (red.), *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000* (2 dln.; Hilversum 2002) 177-196.
- Lokin, J.H.A., C.J.H. Jansen en F. Brandsma, *Het Rooms-Friese recht. De civiele rechtspraktijk van het Hof van Friesland in de 17e en 18e eeuw* (Hilversum/Leeuwarden 1999).
- Mennink, D.J., 'Kwarto- of folio-uitgave?', in: Waterbolk, *Proeven*, 12-19.
- Meulen, W.W. van der, *Coert Lambertus van Beijma. Een bijdrage tot de kennis van Friesland's geschiedenis tijdens den Patriottentijd* (Leeuwarden 1894).
- Mol, J.A., *De Friese huizen van de Duitse Orde. Nes, Steenkerk en Schoten en hun plaats in het middeleeuwse Friese kloosterlandschap* (Leeuwarden 1991).
- Mol, J.A., 'Graaf Willem IV, de Hollands-Friese oorlog van 1344/1345 en de Friese kloosters', in: Breuker en Janse (red.), *Negen eeuwen*, 94-108.
- Mol, J.A., 'De kloostergoederen in Friesland na de Reformatie', *Signum. Tijdschrift van de contactgroep voor sociaal-economische en institutioneel-juridische geschiedenis van geestelijke en kerkelijke instellingen in de Nederlanden in de Middeleeuwen* 16 (2004) 87-98.
- Mol, J.A., en P.N. Noomen, *Prekadastrale atlas fan Fryslan. De pleatsen fan 1700 en 1640 neffens de floreen- en stimkohieren. Diel I – Barradiel en Harns* (Ljouwert 1988).
- Molen, S.J. van der, 'Het gemaal in Friesland. Een bijdrage tot de Friese molengeschiedenis', *De Vrije Fries* 42 (1955) 93-106.
- Molhuysen, P.C., F.H. Kossmann en P.J. Blok (ed.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (10 dln.; Leiden 1911-1937).
- Molhuysen, P.C., B.L. Meulenbroek, P.P. Witkam, H.J.M. Nellen en C.M. Ridderikhoff (ed.), *Briefwisseling van Hugo Grotius* (17 dln.; 's-Gravenhage 1928-2001).
- Mout, M.H.E.N. ed., *Plakkaat van verlatinge* (Groningen 2006).
- Nienes, A.P. van en M. Bruggeman, *Archieven van de Friese stadhouders. Inventarissen van de archieven van de Friese stadhouders van Willem Lodewijk tot en met Willem V, 1584-1795* (Hilversum, Den Haag en Leeuwarden, 2002).
- Nieuwland, P., 'Kertiersteat fan Pieter Nieuwland', *Genealogysk Jierboekje* (1987), 71.
- Nieuwland, P., en J.A. Mol (ed.), 'Rekken fan de kleasteropkomsten yn Fryslân oer it boekjier 1606/1607, opmakke troch Joannes Henrici [Rhala]', yn: P.L.G. van der Meer e.a. (ed.), *Administrative en fiskale boarnen oangeande Fryslân yn de ier-moderne tiid* (Leeuwarden 1993), 35-153.
- Nijboer, H., 'Het openen en sluiten van de markt. De economische ontwikkeling van vroegmodern Leeuwarden', in: R. Kunst e.a. (red.), *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (Franeker 1999) 159-183.
- Nijboer, H., 'De Slaande Ingel gie om de Aldehou. Eat oer de pest yn Ljouwert', *De Vrije Fries* 75 (1995) 61-78.
- Nijenhuis, I.J.A., e.a. (ed.), *Besluiten Staten-Generaal 1626-1630* (Instituut voor Nederlandse

- Geschiedenis, Den Haag 1 april 2009), URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BesluitenStaten-generaal1626-1651>
- Nijenhuis, I.J.A., “Uuytten buyck van ’t landt”. Holland en de Staten-Generaal’, in: I.J.A. Nijenhuis e.a. (red.), *De leeuw*, 49-71.
- Nijenhuis, I.J.A., J. Roelevink en R. Sluijter (red.), *De leeuw met de zeven pijlen. Het gewest in het landelijk bestuur* (Den Haag 2010).
- Noodige, *jae af-geperste, remonstrantie, aen de ... Staten van Frieslandt* (s.l. 1655).
- Noomen, P.N., ‘De Friese vetemaatschappij: sociale structuur en machtsbases’, in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht*, 43-64.
- Noomen, P.N., *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners* (Hilversum 2009).
- Noomen, P.N., ‘Suffridus Petrus en de Friese identiteit’, *It Beaken* 56 (1994) 146-187.
- Obreen, H.T., *Franekeradeel. Inventaris der archieven* (Leeuwarden 1970).
- Oldenhof, H., ‘Fryslân en de religyfrede’, in: W. Bergsma e.a. (red.), *Frysk, from en frij. In oantal aspekten fan leauwe en polityk yn Fryslân* (Leeuwarden 1988) 55-93.
- Oldenhof, H., ‘In een grensgebied van staties. Katholieken in Baarderadeel onder de Republiek’, *Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 30 (1988) 112-144.
- Oldenhof, H., *In en om de schuilkerkjes van Noordelijk Westergo. Katholiek leven in Friesland's Noordwesthoek onder de Republiek (1580-1795)* (Assen 1967).
- Oldenhof, H., ‘Van Reformatie tot Revolutie’, in: E. Bruna e.a. (red.), *Bijdrage tot de kerkgeschiedenis van Friesland* (Franeker 1951) 53-93.
- Oosterhoff, F.G., *Leicester and the Netherlands 1586-1587* (Utrecht 1988).
- Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot*, E.C.M. Huysman, J.W. Veenendaal-Barth e.a. (ed.) RGP, grote serie nrs. 200, 206, 217, 228, 245 en 249 (6 dln.; Den Haag 1987-2002).
- Plaat, G. van der, *Eendracht als opdracht. Liewe van Aitzema's bijdrage aan het publieke debat in de zeventiende-eeuwse Republiek* (Hilversum 2003).
- Poelhekke, J.J., *Frederik Hendrik, Prins van Oranje. Een biografisch drieluik* (Zutphen 1978).
- Poelhekke, J.J., *De vrede van Munster* ('s-Gravenhage 1948).
- Poincten belangende de Verkiesinghe van Vol-machten op den Landts-Daghs ... 27 febr. 1640* (Leeuwarden 1640).
- Postma, F., ‘Het ontstaan van het Nederlandse Statenbewind. Monarchomachistische import of product van eigen bodem?’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 120 (2005) 362-378.
- Postma, F., ‘Der Statthalter, der Politiker wurde – Der friesische Statthalter Wilhelm Ludwig (1560-1620) und der Konflikt um den Waffenstillstand’, in: H. Lademacher, Hrsg., *Oranien-Nassau, die Niederlande und das Reich. Beiträge zur Geschichte einer Dynastie* (Münster 1995) 25-46.
- Postma, O., *It Fryske doarp as tsjerklike en wrâldske ienheid* (Snits 1941).
- Postma, O., ‘Oer de doarpsfolmachten yn Fryslân. Bydrage ta de skiednis fan de Fryske demokrasy’, *It Beaken* 19 (1957) 13-24.
- Prak, M., *Gouden eeuw. Het raadsel van de Republiek* (Nijmegen 2002).
- Prak, M., ‘Verfassungsnorm und Verfassungsrealität in den niederländischen Städten des späten 17. und 18. Jahrhunderts. Die oligarchie in Amsterdam, Deventer und Zutphen 1672/1675-1795’, in: W. Ehbrecht (red.), *Verwaltung und Politik in Städten Mitteleuropas. Beiträge zur Verfassungsnorm und Verfassungswirklichkeit in altständischer Zeit* (Keulen enz. 1994) 55-83.
- Prak, M., en J.L. van Zanden, ‘Tax Morale and Citizenship in the Dutch Republic’, in: O. Gelderblom (ed.), *The Political Economy of the Dutch Republic* (Farnham 2009) 143-165.
- Prak, M., en J.L. van Zanden, ‘Towards an economic interpretation of citizenship: The Dutch



- Republic between medieval communes and modern nation states', *European Review of Economic History* 10 (2006) 111-145.
- Price, J.L., *Dutch Society 1588-1713* (Harlow 2000).
- Price, J.L., *Holland and the Dutch Republic in the Seventeenth Century. The Politics of Particularism* (Oxford 1994).
- Price, J.L., 'Regents, office-holders and the Union', in: I.J.A. Nijenhuis e.a. (red.), *De leeuw*, 11-26.
- Raad van State 450 jaar. Repertorium* ('s-Gravenhage 1983).
- 'Rapport van Henrick van Essen en Ewout van der Dussen, over hunne missie naar Friesland en Groningen, 1630', *Kroniek van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht* 23 (1867) 449-479.
- Register der resolutien en placaten van Hun Edel Mogenden de Heeren Staaten van Friesland* (2 dln.; Kampen 1784-1785).
- Reinhard, Wolfgang (ed.), *Power Elites and State Building. The Origins of the Modern State in Europe*, Theme D (Oxford 1996).
- Reinhard, Wolfgang 'Introduction: Power Elites, State Servants, Ruling Classes, and the Growth of State Power', in: Reinhard (ed.), *Power Elites*, 1-18.
- Reitsma, J., *Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervorming en der Hervormde Kerk in Friesland* (Leeuwarden 1876).
- Reitsma, J., en S.D. van Veen (ed.), *Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620. VI: Friesland 1581-1620 - Utrecht 1586-1620* (Groningen 1897).
- Reitsma, R., *Centrifugal and centripetal forces in the Early Dutch Republic. The States of Overijssel 1566-1600* (Amsterdam 1982).
- 'Rekening van Johan van Bootsma, Ontvanger Generaal van Friesland 1635, met resolutie daarop betrekkelijk', *Kroniek van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht* 23 (1867) 486-488.
- Relazioni Veneziane. Venetiaansche berichten over de Vereenigde Nederlanden van 1600-1795*, P.J. Blok (ed.) ('s-Gravenhage 1909).
- Resolutiën, zie N. Japikse en H.H.P. Rijperman; A.Th. van Deursen, J.G. Smit en J. Roelevink.
- Reyd, E. van, *Historie der Nederlantscher Oorlogen begin ende voortganck tot den Jaere 1601* (Amsterdam 1644).
- Roelink, J., *Een honderdtal brieven uit de correspondentie van Elbertus Leoninus* (Nijkerk 1946).
- Romein, T.A., *Naamlijst der predikanten, sedert de Hervorming tot nu toe, in de Hervormde gemeenten van Friesland* (2 dln.; Leeuwarden 1886-1888).
- Roorda, D.J. (ed.), *Ambassadeur in de Lage Landen. William Temple: Observations upon the United Provinces* (Haarlem 1978).
- Sande, J. van den, *Nederlandsche historie ... dienende voor continuatie van de Historie van wijll. Everhard van Reyd* (Leeuwarden 1650).
- Sande, J. van den, *Vijff boecken der gewysder saecken voordien Hove van Vries-Land* (Leeuwarden [1638]).
- Sannes, H., *Geschiedenis van Het Bildt* (4 dln.; Franeker 1951-1956).
- Sas, N.C.F. van, 'Het begrip "vaderland". Ter inleiding', in: Van Sas (red.), *Vaderland*, 1-6.
- Sas, N.C.F. van, 'Nederland: een historisch fenomeen', in: D. Fokkema en F. Grijzenhout (red.), *Rekenschap 1650-2000* (Den Haag 2001) 45-69.
- Sas, N.C.F. van (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999).
- Scheltema, J., *Staatkundig Nederland* (2 dln.; Amsterdam 1805-1806).
- Schöffer, I., 'Naar consolidatie en behoud onder Hollands leiding (1593-1717)', in: S.J. Focke-

- ma Andreae en H. Hardenberg (red.), *500 jaren Staten-Generaal in de Nederlanden. Van Statenvergadering tot volksvertegenwoordiging* (Assen 1964) 64-98.
- Schotanus, C., *Beschryvinge van de Heerlyckheydt van Frieslandt tusschen 't Flie end de Lauwers* (Franeker 1664).
- Schotanus, C., *De geschiedenissen kerkelyck ende wereldtlyck van Frieslandt Oost ende West* (Franeker 1658).
- Schroor, M., *Geschiedenis van Dokkum, hart van noordelijk Oostergo* (Dokkum 2004).
- Schroor, M., 'Leeuwarden tussen middeleeuwen en nieuwe tijd', in: R. Kunst e.a. (red.), *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (Franeker 1999) 78-105.
- Schulten, J.W.M., 'Het beleg van Breda in 1637', *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige kring van Stad en Land van Breda 'De Oranjeboom'* (1988), 156-167.
- Schwarzenberg en Hohenlansberg, G.F. thoe en J.F.M. Herbell (ed.), *Groot placaat- en charterboek van Vriesland* (6 dln.; Leeuwarden 1768-1795).
- Sickenga, F.N., *Overzicht van de geschiedenis der belastingen in Friesland, voor en tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden* (Leeuwarden 1868).
- Sickenga, J., *Het Hof van Friesland gedurende de zeventiende eeuw* (Leiden 1869).
- Singels, J.C., *Inventaris van het oud-archief der stad Leeuwarden* (Leeuwarden 1893).
- Sjoerds, Foeke, *Algemene beschryvinge van oud en nieuw Friesland* (2 dln.; Leeuwarden 1765-1768).
- Slingelandt, Simon van, *Staatkundige geschriften* (4 dln.; Amsterdam 1784-1785).
- Slothouwer, F.G., 'Oligarchische misbruiken in het Friesche staatsbestuur', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde* III-1 (1884) 67-102.
- Slothouwer, F.G., 'De wording van het college der Gedeputeerde Staten in de provincie Friesland', *De Vrije Fries* 17 (1890) 165-236.
- Sminia, H. Baerdts van, *Nieuwe naamlijst van grietmannen van de vroegste tijden af tot het jaar 1795* (Leeuwarden 1837).
- Smit, F.R.H., *Bestuursinstellingen en ambtenaren van de Landschap Drenthe, 1600 tot 1750*. Drentse Historische Studiën VIII (Assen 1984).
- Soen, V., 'De verzoening van Rennenberg (1579-1581). Adellijke beweegredenen tijdens de Opstand anders bekeken', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 122 (2009) 318-333.
- Spahr van der Hoek, J.J., *Samenleven in Friesland. Drie perioden uit de sociale geschiedenis van boeren, burgers en buitenlui* (Drachten 1969).
- Spahr van der Hoek, J.J. en O. Postma, *Geschiedenis van de Friese landbouw* (2 dln.; Leeuwarden 1952).
- Spanninga, H., 'Beginsel en belang bij C.L. van Beyma', in: W. Bergsma, C. Boschma, M.G. Buist en H. Spanninga (red.), *For uwz lân, wyv en bern. De patriottentijd in Friesland* (Leeuwarden 1987) 17-42.
- Spanninga, H., 'De Friese politieke elite in de 17de en 18de eeuw', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Frieslands verleden verkend. Problemen, methoden en onderzoek met betrekking tot de Friese geschiedenis na 1750* (Leeuwarden 1987) 120-133.
- Spanninga, H., 'Ghewassen tot een vleck en 't fatsoen van een Stadt. Enkele aspecten van de wordingsgeschiedenis van Joure', *It Beaken* 44 (1982) 126-150.
- Spanninga, H., 'Hoofdelingen en burgers, armoede en armenzorg. Politieke en sociale verhoudingen in Leeuwarden omstreeks 1500', *Leeuwarder Historische Reeks* I (1987) 11-45.
- Spanninga, H., "'Ick laet niet met mij gecken". Over beeld en zelfbeeld, macht en invloed van de Friese stadhouder Willem Frederik van Nassau (1613-1664)', *Jaarboek Oranje-Nassau museum* 1997, 55-95.
- Spanninga, H., 'Kapitaal en fortuin. Hessel van Sminia (1588-1670) en de opkomst van zijn familie', *De Vrije Fries* 81 (2001), 9-52.

- Spanninga, H., 'Om de vrije magistraatsbestelling. Machtsverhoudingen en politiek in Leeuwarden', in: R. Kunst e.a. (red.), *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (Franeker 1999) 128-158.
- Spanninga, H., 'Patronage in Friesland in de 17de en 18de eeuw: een eerste terreinverkenning', *De Vrije Fries* 67 (1987) 11-26.
- Spanninga, H., "'De regeringsvorm alhier is een van de beste soorte". Oer stimrjocht en regin-tebewâld yn Fryslân yn de 18de ieu', *It Beaken* 45 (1983) 116-156.
- Spanninga, H., 'Zonder last of ruggespraak? De 'Friese Vrijheid' en de Unie in de eerste decennia van de zeventiende eeuw', in: I.J.A. Nijenhuis e.a. (red.), *De leeuw*, 73-93.
- Spanninga, H., en H.M. Mensonides, "'De saeck van Leeuwarden is so cleyn niet te achten". Geloof en politiek in Leeuwarden in de jaren 1608-1617', *Leeuwarder Historische Reeks* II (1990) 66-175.
- Spiertz, M.G., 'Het aandeel van de katholieken in de Friese bevolking tussen 1663 en 1796', *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland* 19 (1977) 147-169.
- Spiertz, M.G., 'De ontwikkelingsgang van de katholieke missie in Friesland 1609-1689', *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland* 21 (1979) 262-292.
- Starter, J.J., *Friesche lust-hof, beplant met verscheyde stichtelycke minne-liedekens, gedichten, ende boertige kluchten* (Amsterdam 1621).
- Starter, J.J., *Nieuwe Kuyper, ofte Boertigh Gedicht, van de Kuyperry*, in: *De politycke kuyper*.
- Stellingwerff, F., *Politycq Discours, nopende den Staet van Frieslandt, waerinne bethoont wort, dat het selve Landt voor geen Slechte Heerlijcheyt ghenomen voor een Leengoet ende minder als een Graefschap oyt heeft behooren geacht te worden. Maer dat het selve besonderlinghe nae de tijden van Carel den Grooten altijd is geweest een Vry Lidtmaet des H. Roomschen Rijcx tot op, ende oock onder de laetste regieringe van Philips den tweeden Coninck van Spaengien, die welcke als mede zijn Predecesseurs de Keyser Carel ende de Hartogen van Sassen niet anders zijn erkent als Erfgouverneurs van Frieslandt van weghen het H. Roomsche Rijck. Hier uyt is onder anderen by ghevolch mede te sien, dat Frieslandt boven alle Nederlantsche Provintien by den absoluten ende souveraine Heerschappye van den voorschreven Coninck aldermeest beswaert is geweest* (Franeker 1617).
- Stem-cohieren van Oostergoo, Westergoo en Zevenwouden. Bevatende de namen der eigenaars en meyers van de stemvoerende plaetsen in alle dorpen in Friesland, in 1640 en 1698, tegenover elkander geplaetst (6 dln.; z.pl. en z.j.).
- Streng, J.C., 'C.H.Th. Bussemakers "Geschiedenis van Overijssel gedurende het eerste stadhouderlooze tijdperk" na 100 jaar', *Overijsselse Historische Bijdragen* 106 (1991) 21-44.
- Streng, J.C., 'Stemme in staat'. *De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795* (Hilversum 1997).
- Streng, J.C., 'Le métier du noble. De Overijsselse Ridderschap tussen 1622 en 1695', in: A.J. Mensema, Js. Mooijweer en J.C. Streng, *De Ridderschap van Overijssel. Le métier du noble* (Zwolle 2000) 49-110.
- Swinderen, J.H.F.K. van, *De oorsprong en de geschiedenis van de belasting op de floorenen in Friesland* (Leeuwarden 1861).
- Tegenwoordige Staat van Friesland* (4 dln.; Amsterdam, Leiden, Dordrecht en Harlingen, 1785-1789).
- Telting, A., *Register van het archief van Franeker, in chronologische orde opgemaakt* (Franeker 1867).
- Terpstra, H., *Jacob van Neck. Amsterdams admiraal en regent* (Amsterdam 1950).
- Tex, J. den, *Oldenbarnevelt* (5 dln.; Haarlem/Groningen 1960-1972).
- Theissen, J.S., *Centraal gezag en Friesche vrijheid. Friesland onder Karel V* (Groningen 1907).
- Thomassen, T.H.P.M., *Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven*

- 1576-1796 (Amsterdam 2009; <http://dare.uva.nl/document/159800>).
- Tilmans, K., 'De ontwikkeling van een vaderland-begrip in de laat-middeleeuwse en vroeg-moderne geschiedschrijving van de Nederlanden', in: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland*, 7-53.
- Tolsma, R., *Pleatsen yn Eastdongeradiel* (Metslawier 1989).
- Tracy, J.D., 'Emigré and Ecclesiastical Property as the Sheet-Anchor of Holland Finance, 1572-1584', in: Ph. Benedict, G. Marnef, H. van Nierop and M. Venard (ed.), *Reformation, Revolt and Civil War in France and the Netherlands, 1555-1585* (Amsterdam 1999) 255-266.
- Tracy, J.D., *For Holland's Garden. The War Aims of the States of Holland, 1572-1588* (Amsterdam 2004).
- Tracy, J.D., *The Founding of the Dutch Republic, War, Finance, and Politics in Holland, 1572-1588* (Oxford 2008).
- Tracy, J.D., 'Keeping the wheels of war turning: revenues of the province of Holland, 1572-1619', in: G. Darby (ed.), *The Origins and Development of the Dutch Revolt* (London 2001) 133-150.
- Tricht, H.W. van (ed.), *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft* (3 dln.; Culemborg 1976-1979).
- Trompetter, C., *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deel VI Friesland (1587-1795)* (Den Haag 2007).
- Trompetter, C., 'De invoering van de 'Generale Middelen' in Friesland. Een aspect van belastingen en staatsvorming ten tijde van de Opstand', *De Vrije Fries* 84 (2004) 29-47.
- Tuinen, S. en P. van, 'Pibo van Doma kontra prins Willem Freark. Beskriuwing fan in konflikt yn 1664', *It Beaken* 50 (1987) 79-104.
- Valckenier, P., 't Verwerd Europa, ofte politieke en historische beschryvinge der waare fundamenteën en oorsaken van de oorlogen en revolutien in Europa, voornamentlijk in en omtrent de Nederlanden (Amsterdam 1688).
- 'Van Aitzema's verslag van zijn reis naar Friesland', in: Waterbolk, *Proeven*, 104-112.
- Veen, Th.J., *Recht en nut. Studiën over en naar aanleiding van Ulrik Huber (1636-1694)* (Zwolle 1976).
- Ven, F.A.J. van der, *Een omstreden eiland. De eigendom van het eiland Schiermonnikoog in geding* (Groningen 1993).
- Verbij-Schillings, J., 'Het beeld van de Friezen in de Hollandse geschiedschrijving van de vijftiende eeuw', in: Breuker en Janse (red.), *Negen eeuwen*, 109-119.
- Verbij-Schillings, J., 'Vanuit Hollands perspectief: een geschiedenis van de Friezen', in: *Philologia Frisica anno 1996. Lêzingen fan it fjirtjinde Frysk filologekongres* (Ljouwert 1998) 71-92.
- Vermeesch, G., *Oorlog, steden en staatsvorming. De grenssteden Gorinchem en Doesburg tijdens de geboorte-eeuw van de Republiek (1570-1680)* (Amsterdam 2006).
- 'Verslag van den ambassadeur in Den Haag, Francesco Michiel, aan Doge en Senaat, 27 mei 1638', in: *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap VII* (1884) 67-88.
- Vervou, F. van, *Enige aenteekeningen van 't gepasseerde in de vergadering van de Staten-Generaal anno 1616, 1617, 1618, 1619, 1620* (Leeuwarden 1874).
- Vervou, F. van, *Enige gedenckweerdige geschiedenissen, tot narichting der nakomelingen*. A. Telting (ed.) (Leeuwarden 1841).
- Visser, J. en G.N. van der Plaats (ed.), *Gloria Parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe 1643-1649, 1651-1654* (Den Haag 1995).
- Visser, M.S.E., 'Karel Roorda en syn brieven', *It Beaken* 26 (1964) 258-271.
- Vleer, W.Tsj., 'Kollum beleefde ook in 1634 reeds een oproer. "Capitain" Ofke Hayes werd voor straf als muiter op het schavot onthoofd', *Leeuwarder Courant* 25 november 1961.
- Vries, J. de, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age* (New Haven/Londen 1974).

- Vries, J. de, 'De economische ontwikkeling van Friesland na het einde van de Friese vrijheid', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht*, 140-157.
- Vries, J. de, en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995).
- Vries, B.H. de, *Het familiearchief Van Eysinga-Vegilin van Claerbergen* (Leeuwarden 2008).
- Vries, K. de, 'De "Spiegel" van Ulricus Huber', in: J.J. Kalma en K. de Vries (red.), *Friesland in het rampjaar 1672. It jier fan de miste kânsen* (Leeuwarden 1972) 116-139.
- Vries, L. de, Wybrand de Geest, 'De Friessche adelaar'. *Portretschilder in Leeuwarden 1592-c. 1661, met een catalogus van zijn werk in het Fries Museum* (Leeuwarden 1982).
- Vries, O., 'De Aldfryske pearformule fry ende freesk', *Us Wurk* 35 (1986) 75-84.
- Vries, O., 'Friesland in de Habsburgse tijd: bestuurlijke achtertuin van Holland?', in: Breuker en Janse (red.), *Negen eeuwen*, 134-141.
- Vries, O., 'Staatsvorming in Zwitserland en Friesland in de late middeleeuwen. Een vergelijking', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht*, 26-42.
- Vries, O., '1515-1578: "totten regiment en justitie van dese landen"', in: Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 47-107.
- Vries, O., B.S. Hempenius-Van Dijk, P. Nieuwland en P. Baks, *De Heeren van den Raede. Biografieën en groepsportret van de raadsheren van het Hof van Friesland, 1499-1811* (Hilversum/Leeuwarden 1999).
- Wagenaar, J., *Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, inzonderheid die van Holland, van de vroegste tyden af* (21 dln.; Amsterdam 1752-1759).
- Wagenaar, L.H., *Het leven van graaf Willem Lodewijk, een Vader des Vaderlands, 'us Heit'* (Amsterdam/Pretoria z.j. (1906)).
- Wagenaar, L.H., 'Twee bladzijden uit het leven van Graaf Ernst Casimir van Nassau', in: F.J.L. Krämer, E.W. Moes en P. Wagner (red.), *Je Maintiendrai. Een boek over Nassau en Oranje* (2 dln.; Leiden 1905-1906) II, 117-123.
- Wansink, H., 'Holland and Six Allies: the Republic of the Seven United Provinces', in: J.S. Bromley and E.H. Kossmann, *Britain and the Netherlands IV* (The Hague 1971) 133-155.
- Waterbolk, E.H., 'Met Willem Lodewijk aan tafel', in: *Verspreide opstellen* (Amsterdam 1981) 296-315.
- Waterbolk, E.H. (red.), *Proeven van Liewe van Aitzema. Opstellen, voortgekomen uit een werkcollege onder leiding van Dr. E.H. Waterbolk, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen* (Leeuwarden 1970).
- Waterbolk, E.H., *Twee eeuwen Friese geschiedschrijving. Opkomst, bloei en verval van de Friese historiografie in de 16e en 17e eeuw* (Groningen 1952).
- Westerman, Adam, *Threni Nassoviani, dat is Clach-Reden over den Doodt des hooch-welgeboren ende wijtberoemden Wilhelm Ludwich Grave tot Nassau ... Christelijck in den Heere ontslapen den 31. Maj 1620. tot Leenwarden, ende den 13 Julij des selven Jaers ... inde Jacopynen kercke eerlijck ende stadelijck begraven* (Leeuwarden 1620).
- Wierdsma, P., *Verhandeling over het stemrecht in Friesland* (Leeuwarden 1792).
- Winsemius, P., *Chronique ofte historische geschiedenisse van Vrieslant* (Franeke 1622).
- Witte van Citters, J. de, *Contracten van correspondentie en andere bijdragen tot de geschiedenis van het ambtsbejag in de Republiek der Vereenigde Nederlanden* (2 dln.; 's-Gravenhage 1873-1875).
- Woltjer, J.J., 'Friesland en de Unie van Utrecht', *It Beaken* 41 (1979) 138-145.
- Woltjer, J.J., *Friesland in hervormingstijd* (Leiden 1962).
- Woltjer, J.J., 'In de leerschool der monarchie', in: Kalma, Spahr van der Hoek en De Vries (red.), *Geschiedenis van Friesland*, 259-283.

- Worp, J.A. (ed.), *De briefwisseling van Constantijn Huygens* (6 dln.; 's-Gravenhage 1911-1917).
- Woude, C. van der, *Sibrandus Lubbertus. Leven en werken, in het bijzonder naar zijn correspondentie* (Kampen 1963).
- Zwart, H., 'Grietman Joucke Jochums woonde op "Olma plaats" te Boornbergum', *De Neitiid* (1990-1) 14-16.
- Zwitzer, H.L., '*De militie van den staat*'. *Het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam 1991).
- Zwitzer, H.L., 'Het quotenstelsel onder de Republiek der Verenigde Nederlanden alsmede enkele beschouwingen over de generale petitie, de staat van oorlog en de repartitie', *Mededelingen van de sectie militaire geschiedenis landmachtstaf 5* (1982) 5-57.

# Summary

Friesland was one of the most important provinces in the Republic of the United Netherlands, second only to the much wealthier Holland. In the joint expenditure for the Republic as a whole, which went mainly to the army and navy, Friesland paid one-fifth of the sum paid by Holland. However, in the first decades following the Revolt that led to the Dutch Republic, Friesland was unwilling, and frequently unable, to meet its financial obligations in full and at all times. This reluctance and inability were both a direct consequence of the Dutch Revolt, which had given rise to the Republic and had restored the legendary Frisian freedom lost in 1498. The Frisians now set great store by their independence. They preferred to take as little notice as possible of the confederacy to which they belonged and they were averse to domination by 'The Hague' and Holland. At the same time, the Revolt replaced a monocratic form of government with a collegiate one. A representative and particularist bottom-up structure took the place of a top-down structure, making it much more difficult to take decisions, certainly when it came to financial matters. This book describes how both the revitalized notion of Frisian freedom and the idiosyncratic political culture hampered the province's ability to function within the Republic. It also sets out how and to what extent a process of state building took place, with Friesland becoming more firmly embedded in the Republic. This study is thus also a case study of how the Republic functioned as a confederacy of provinces during the first four decades of the seventeenth century.

At all times there were three different interests at stake within Frisian politics: those of Friesland as a free republic, of the United Provinces as a whole and the personal self-interests of the regents. From time to time these were intersected by yet other interests, which sometimes prevailed but which invariably led to conflicts that were difficult to resolve. These were government interests on the one hand, and on the other, those of private creditors, *kloostermeiers* (who leased former monastic lands) and taxpayers in the countryside and towns. Other interests were those of town and country, the nobility and patriciate, the Hof, States and Delegated States, the *grietmannen* (or magistrates) and the enfranchised, the stadholder and regents, and members of the Reformed Churches and Roman Catholics. This



book is an attempt to unravel these various interests and to show their interrelationships.

Chapter 1 describes Friesland's position within the Republic. Chapter 2 then examines the province's idiosyncratic political culture, which was shaped by the unusual extent to which political powers were divided, more so than in other provinces. After the Revolt, not only did the Frisians once again choose their own administrators and magistrates, as they had done prior to 1498, they also elected sixty representatives to the Landdag, at least for the three rural quarters. Together with twenty-two representatives of the towns, they made up the States of Friesland, where the highest authority had been invested since the end of the sixteenth century. Fierce election battles in the countryside often preceded these elections to the Landdag. In particular, the large numbers of freeholders in the early decades of the seventeenth century, and the fact that for the remaining enfranchised holdings the tenant farmers normally exercised their right to vote, had major ramifications for the functioning of the Frisian States assembly. In the 1620s and especially the 1630s, when the province's dire financial straits made the imposition of new taxes, and the raising of existing ones, a bitter necessity, the representatives and their electors became increasingly embroiled with one another. This was because decisions about taxation had to be taken by the representatives, who had a keen interest in being elected or re-elected by the thousands of voters. These voters were for the most part ordinary tenant farmers, who certainly had no desire to pay higher taxes. Formally speaking, the representatives were chosen without obligation or the need to refer back to their electoral supporters, but in practice they were bound hand and foot to those who had voted for them. In order to secure or better their position, many existing and prospective office holders promised to authorize no new taxes, a phenomenon that would reach its peak in the years 1635-1637.

The Frisian notion of freedom, seamlessly integrated with the representative, bottom-up political system, thus presented a major obstacle to Friesland's ability to function within the Dutch Republic. Although the Republic had been formed to preserve the freedoms and privileges of the individual provinces, these provinces did need to work together in order to be able to fight their common enemy – and that meant raising money to maintain soldiers. Its reluctance and inability to pay made Friesland a notorious – if not the most notorious – defaulter among the united provinces. Even without Friesland's contribution, there were enough ducats flowing from Holland's horn of plenty to keep the war going, a fact that the Frisians were well aware of. Unfortunately, despite this formal – and certainly moral – agreement, Friesland often paid too little and too late. To the immense displeasure of its allies, not least of which was the powerful Holland, Friesland proved to be rather uncompromising when it came to settling its ever greater arrears. Countless delegations from the States General could do little to remedy the situation. They came back empty-handed each time from Leeuwarden, or at most with empty promises.

As the best – and perhaps sole – remedy for Friesland's lack of funds, the States General repeatedly and emphatically recommended that new excises be introduced and existing ones raised. In fact, Holland tried to impose its own tax system on the other provinces, both maritime and inland. This was adopted very grudgingly and only at lower rates. After all, it was these indirect taxes on consumer goods – called simply the 'General Means' – that gave Holland the financial resilience and credit-worthiness to pay more than all the other provinces put together. In Holland, the General Means, whose burden was primarily felt by the ordinary people, yielded roughly three times as much as the *verponding*, or land tax. The opposite was the case in early seventeenth-century Friesland, where the *floreenbelasting*, akin to the *verponding* in Holland, brought in three times as much as the existing excise duties. As a maritime province, Friesland lacked neither trade nor industry, but the predominantly agrarian nature of the province and the fact that its towns were smaller than in Holland probably justified its protest that it was paying too much. The fact that Friesland wanted nothing to do with the General Means was also due to the sharp conflict of interests between the towns, which feared having to pay too much in the event of new and higher excises being levied, and the countryside, which did not wish to see any rise in the land tax. If the Frisian towns had not been outvoted by the countryside at the States assembly and had had more political influence, as was the case in Holland, there would no doubt have been greater support among the citizenry for the heavy taxes that had to be collected. In any event, as a sovereign province, Friesland could not simply be coerced by the other provinces. It could be forced into foreclosure by having to bear the costs of billeting soldiers, but this was a drastic remedy that was seldom applied. Although Friesland was threatened with this measure on more than one occasion, the complex domestic situation meant that the threat was never followed through.

In 1626, following repeated demands and many delegations from the States General, the States of Friesland finally agreed to the introduction of the General Means (Chapter 3). But even before arrangements could be made to lease the tax-collecting privileges, a major rebellion broke out in the province. A failed coup attempt by the Frisian stadholder Ernst Casimir only served to exacerbate the situation. The gentlemen of the States General, in Leeuwarden to promote the adoption of the General Means, were obliged to flee Friesland in great haste in order to save their skins. For the time being, the States General continued to confine themselves to making written requests for payment or to sending delegations.

In January 1632 the Generality renewed its attempts to have the General Means adopted in Friesland (Chapter 4). This time the gentlemen of the Generality were accompanied by a large force of 2000 soldiers. Although the Council of State and Frederik Hendrik, who had dispatched the troops, advised against actual foreclosure, the screws were now put on in earnest. Nevertheless, the Frisian Landdag continued to be divided and indecisive, whereupon the representatives of the States

General introduced the taxes on their own authority and arranged for the leasing of tax-collecting privileges. But no sooner had the gentlemen from The Hague and the soldiers departed (the soldiers could no longer be spared in the war) than the whole matter was immediately withdrawn.

History repeated itself two years later. Although the representatives in the Landdag were still unable to reach agreement on either the sums requested by The Hague or the adoption of the General Means, the delegates from the States General undertook unilaterally to lease out the collection of the new taxes. The excises put pressure primarily on the common people, who then rose up in revolt across the province in June 1634. The representatives, the tax lessees and their collectors were the scapegoats. Because most of the troops were in the field, the government could do little to combat looting and the molestation of regents. Alarmed by the popular uprising, the States General decided in consultation with Frederik Hendrik to once again dispatch a large force to the province. As these troops were not part of Friesland's provincial allocation, they owed their allegiance to the States General and to Frederik Hendrik, and not to the States of Friesland and Hendrik Casimir. A civil war threatened. In this tense situation Hendrik Casimir, the 22-year-old Frisian stadholder and captain general who had succeeded his father in 1632, managed to salvage both his own honour and standing and that of Friesland by galloping to Kuinre just before the troops crossed the Frisian border. There on 22 June 1634 he succeeded firstly in stopping the troops and secondly in billeting them under *his* orders, not that of the States General and Frederik Hendrik, and not just in Leeuwarden, which had been the plan, but dispersed across the larger towns and villages in order to stifle any uprisings that might arise. When the delegates arrived in Leeuwarden with only a portion of their troops, over which they no longer had any say, the sting had been taken out of their mission. It was a complete failure. Like so many times before, the gentlemen from The Hague were obliged to leave empty-handed, Friesland continued in its stubborn refusal to pay and, while the lack of clarity about the new taxes persisted, the people remained restive.

By 1635 Frisian willingness to cooperate with the Generality in fiscal matters dropped to an all-time low (chapter 5). There was widespread dissatisfaction about the burden of taxation, together with deepening financial chaos. The person held responsible for all this misery was Receiver General Johan van Bootsma, the highest tax official. Accused of years of misappropriating funds, he was asked to immediately submit his incomplete accounts for the years 1629-1631. The Bootsma issue assumed tremendous and divisive importance in the Landdag. There were roughly two factions in the Landdag at that time, and they were now even more divided in their opposition to one another. First was the faction surrounding the stadholder and the Hof (the 'Hof faction'), which had effectively had the upper hand until now. That was partly due to the fact that the stadholder and Hof had for many years appointed the magistracy in the towns (with the exception of Leeuwarden

and Franeker) and thus had a major hand in the composition of the Towns quarter. This was the faction that was proportionately most inclined to work together with the States General. Opposed to them was the 'States faction', made up of many nobles and freehold farmers who came mainly from the rich clay areas of Oostergo and Westergo. They were the ones who banged hardest on the drum of 'Frisian freedom', who complained loudest about the onerous tax burden and who were therefore most averse to interference by the States General in Frisian affairs. This faction seized the allegations levelled at Bootsma to strengthen their own position. They circulated the rumour that a good deal of money could be had from him, so much so that there was no need for heavy taxes. In this way the malcontents succeeded in securing so many votes that they gained a majority both in the Chambers of Oostergo and Westergo and in the college of the Delegated States. The Landdag then focused solely on making life uncomfortable for Bootsma and on scheming among themselves for the lucrative posts.

But the States faction was not yet able to get its own way. The towns were its biggest obstacle. In July 1635, however, the faction played a masterful stroke. With a majority of votes, or so at least they claimed, the rural quarters decided to grant the nine towns the right to appoint their own magistrates, thereby placing them outside the sphere of influence of the stadholder and Hof. The burghers and other townsfolk were also stirred up by the allegation that all problems could be traced back to the chaos in Bootsma's office. Many were only too keen to be delivered from the yoke of stadholder and Hof. The Delegated States, who were authorized to take the decision, did the rounds of the towns in question and with little difficulty were able to replace the incumbent magistrates with their own supporters, thereby giving the States faction the upper hand in the Landdag.

Naturally, yet another delegation from the States General paid a visit to the unruly province, in October 1635. This time the five men brought no soldiers with them because the army needed them in the field. In Leeuwarden they met the Frisian stadholder Hendrik Casimir, who of course did not accept the new free magistracy. More of a warrior than a politician, he saw only one way to achieve a settlement. However, an attack on Leeuwarden and Harlingen by soldiers under his command failed miserably when the Delegated States got wind of it, making the position of both the stadholder and the delegates of the States General still more untenable. Nevertheless the delegates appeared at the *Landschapshuis* to make it absolutely clear what they had come for: the debts had to be paid *at once*, the General Means adopted, the deposed magistrates restored to their posts and the Frisian officers to take the oath to the Generality. Otherwise, they would press ahead with foreclosure, which would entail Frederik Hendrik quartering his troops at the province's expense. The Frisians, however, simply denied the size of the debt. They said that enough money had been handed over already, that other provinces didn't pay either and that Friesland was certainly in no position to cough up so much. The

delegates' spirits sank like a stone. Despite their claims, they had no soldiers to back them up and on New Year's Day 1636 they departed with their tails between their legs, leaving the Frisians to their own devices once again. In the battle for the rich official posts, the Frisians sometimes literally went for one another's throats. In the meantime their province sank slowly but surely into the financial abyss.

After years of patience, Holland and the other provinces in the States General, as well as Frederik Hendrik, then at the height of his power, had had enough (chapter 6). The risks had become too great, as Friesland threatened to slide into chaos and place itself outside the United Provinces. In close consultation with Frederik Hendrik, a decision was taken in November 1636 to send the Council of State *en corps* to Leeuwarden. They were ordered not to return until the General Means had been adopted, thereby enabling Friesland from now on to meet its financial obligations to the Generality. They were obliged to support a solution proposed earlier for the Frisian debt problem, namely the sale of monastic lands seized by the States of Friesland in 1580. The return on these assets, roughly 18,000 hectares of prime agricultural land, was extremely poor because farm rents were too low. The sale would earn substantial amounts for the treasury and, at least in part, would cancel the Frisian debts to the Generality.

No sooner had they arrived than the gentlemen were confronted with the biggest and most fundamental problem – one on which, as we have seen, earlier delegations had also foundered. There were seldom, if ever, enough representatives present in the four Chambers to take decisions because they were bound irrevocably to the wishes and desires of their 'principals'. This was particularly the case when the Landdag was obliged to impose or increase taxes and the many principals, for obvious reasons, were unprepared to lend their support. As if it were the most natural thing in the world, the representatives would then leave the Landdag, first one and then the other, to consult their supporters at home. Or they would literally walk away from decisions that their electorate would find unpalatable, all because the representatives wanted to be re-elected in the next annual election. *Kloostermeiers*, those who leased monastic lands, were another important pressure group; in some *grietenijen* they even had a majority of the votes. They leased their land for a song and were naturally vigorously opposed to the proposed sale of 'their' property. Because there were more than 80 representatives with voting rights in the four Chambers, and most representatives felt obliged or had undertaken to refer back to their supporters for instructions, there was an endless coming and going in the Landdag, making it extremely difficult to get anything done.

Just as earlier delegations had done, the gentlemen from the Council of State initially sought to simply get the General Means adopted in Friesland (chapter 7). However, after a lengthier sojourn in the Frisian capital, they had a better understanding of the political situation, and they became convinced that adoption of the new measures would not be possible unless administrative reforms were made.

This meant curbing the influence of the common people and allowing the representatives in the Landdag to take decisions independently, without the electorate constantly breathing down their necks. What the administration needed was a more stable foundation. Step by step and with infinite patience, major reforms were eventually pushed through, although they didn't go as far as the Council of State would have wished. At first a velvet glove was used to this purpose, but later an iron fist. From time to time, when there was no other option, the Council dispatched soldiers, against whom the many petty nobles and freeholders could do very little. Alexander van der Capellen, a Gelderland nobleman and confidant of Frederik Hendrik, played a key part in this. As a member of the Council of State, he was present in Friesland at the most critical times. He understood like no other the 'art of persuasion', an art that was indispensable when it came to administering the Republic.

The Landdag's ability to act decisively was boosted by the fact that soldiers fetched persistently absent representatives from their homes and brought them to the assemblies. And the town gates were strictly guarded whenever difficult decisions had to be made, thereby preventing representatives from leaving earlier than the agreed time. The hardest decision, the sale of monastic lands, could only be taken after the Council had gone to great lengths to bring to a resolution several apparently trifling matters that been the cause of endless niggling. The resolution to sell a relatively small portion of the monastic lands was not signed until the Council brought soldiers to the *Landschapshuis* and posted them at the doors, armed with loaded weapons.

In July 1638, after more than a year and a half, the Council of State's mission in Friesland came to an end. Less was achieved than they had hoped, but major steps had been taken that would ultimately lead to more stable political relations (chapter 8). The General Means were adopted, the States General had given the nine towns new rules of procedure regarding the magistracy, thereby curtailing the influence of the common people, the stadholder was granted the *magistraatsbestelling* (the power to appoint magistrates), giving him significantly greater control over Frisian politics, the political influence of the *kloostermeiers* was eliminated, the first monastic lands were sold and the position of the Delegated States was strengthened. Finally, the access to the Landdag was better regulated through the adoption of fixed forms for convocations, for the letters of credence that the representatives were required to bring with them and for the oath that they had to take. These measures did indeed bear fruit in the years that followed. In 1639, 1640 and 1644, the remaining former monastic lands were auctioned without protest. In addition, in 1640 the States adopted rules for the voting procedure, which took up many of the proposals made earlier by Van der Capellen. These rules defined the election procedure precisely. From now on, it was clear with whom the voting rights lay, namely with the owners of the land, and elections became much harder

to manipulate. Moreover, voting registers were established, which clearly stipulated the holdings to which voting rights were attached. The long-term outcome of all this was that especially *grietmannen* and their families systematically bought up franchised properties. This created voting monopolies in many *grietenijen*, with the *grietmannen* acquiring the power of decision over their office and the power to appoint the annual representatives to the Landdag for their *grietenij*. In some respects, over the course of the seventeenth and eighteenth centuries, they increasingly became the only true 'free Frisians' – kings of their castles, independent of other owners, of the stadholder and of the conniving co-regents.

All in all, we can conclude that during the early years of the Republic the Frisians were unable to extricate themselves by their own efforts from the political quagmire of their 'recaptured' Frisian freedom, but had to be made to do so from outside. With Holland of course at the helm, they were called sharply to order in 1638-1639 by the other provinces, which did not lose sight of their own financial and other interests and those of the United Provinces as a whole. The Generality's intervention in Friesland did indeed resolve to a degree the most fundamental problem in Frisian politics – the inertia and indecisiveness of the States Assembly. For the first time, the province entered into less turbulent political waters, the nature of Frisian politics changed, Frisian bankruptcy was averted and relations with the other provinces were at their best since the United Provinces were created. Without consensus, the Republic would never have been able to hold out for almost two centuries. This consensus was now more or less achieved in Friesland as well, albeit in spite of the Frisians rather than because of them.



# Register

- Abbe Fredericks of Freercx 232, 233, 235, 244, 303  
Acronius, Wesselus 287  
Adelen, Jacob van 198, 199, 203, 371  
Adelen, Tadingh van 88  
Aebinga van Humalda, Sjuick 360  
Aeminga, Petrus Gabinnus 290, 291, 298  
Aggema, Adolph van 72  
Aggema, Alef van 71  
Agnieta Caspars 198  
Aitzema, Lieuwe van 11, 23, 25, 26, 129, 141, 162, 163, 171, 176, 183, 184, 188, 189, 191, 192, 200, 209, 224, 227-229, 231, 232, 235-237, 241, 250, 258, 260, 261, 263, 267, 268, 306, 335, 357, 389, 393, 398, 408  
Aitzema, Marcus (van) 236, 241, 306, 335, 337  
Aitzema, Meinardus (van) 227-229, 232, 233, 241  
Aitzema, Schelte Julius van 360  
Aitzema, Schelto 299  
Albada, Aggaeus van 92  
Albert Rinnerts 158  
Albertina Agnes 408  
Aldringa, Wigboldus 354  
Algera, Simen Halbes 298  
Algra, Nikolaas Egbert 65, 72  
Amerongen, zie Reede, Godert van, heer van  
Andla, Anchises (van) 191, 198, 230, 260-262, 284, 286, 291, 292, 299, 303  
Andreae, Henning Georg van 360  
Andreae, Joachim (van) 171, 209, 250, 296  
Andringa, Douwe van 256  
Andringa, Regnerus van 218  
Ane Hansen 360  
Anjou 80  
Anne Hoiytes 324  
Arend, Johannes Pieter 23  
Asperen, Paulus van 302  
Atsma, Gossuinus 260  
Atsma, Rienck of Renicus 69-71, 143-148, 163, 164  
Aylva, fam. 70, 302, 341  
Aylva, Douwe van 74, 155, 159, 162, 169, 170, 232, 306, 317, 319, 325  
Aylva, Epo van 170, 341, 389  
Aylva, Ernst van 69, 84, 86, 87, 107, 162, 408  
Aylva, Hessel Meckema van 231  
Aylva, Hobbe van 170, 171, 190, 191, 226, 227, 229, 230, 233, 341, 351  
Aylva, Jan van 365  
Aylva, Rints van 226  
Aylva, Sjoerd van 170, 260, 341  
Aylva, Sjouck van 226  
Aylva, Tjaert of Tjaard van, 'de Jonge' 70-72, 163, 165, 170, 341, 389, 393  
Aylva, Tjaert of Tjaard Tjaert van 74, 379  
Aylva, Ulbe van 87, 226, 330, 405  
Aylva, Wijbrandt van 88  
Aysma, Albert (van) 129, 140, 164, 191, 216, 233, 234, 259, 261, 315-317, 354, 361-363  
Aysma, Auco of Ausonius 115  
Aysma, Doecke van 87, 88, 108  
Aysma, Focke of Focco (van) 261, 319, 325, 336, 337, 344, 360, 389  
Aysma, Hessel 98-100, 122, 158  
Aysma, Josina van 361  
Aysma, Schelte van 69, 70, 72, 163, 164  
Aysma, Sibbel van 261  
Aysma, Taecke of Taco van 158, 159  
Aysma, Tjets van 361  
Ayssema, Obbe Assesz 108  
Baardt, Petrus 207  
Baek, Jacob 362  
Baek, Joost 362

- Baerdt, Dirck van 217  
 Baerdt, Egbert van 63, 218, 222  
 Baerdt, Hobbe van 170, 217, 218, 221, 230, 291, 351, 360  
 Baersdorp, Clement of Clemens (van) 135, 180  
 Bangma, Tjalling Oenes 51, 231  
 Beaumont, Simon van (Dordrecht) 179, 200, 206-208  
 Beaumont, Simon van (Middelburg) 200  
 Beernd Beerndtsz 158  
 Bergsma, Wiebe 63, 143  
 Besumer, Adriaen 179  
 Beyma, Coert Lambertus van 23  
 Beyma, Jan of Johan van 191, 351  
 Beyma, Julius van 360  
 Beyma, Lambertus 397, 398  
 Biltius, Joannes 147  
 Blok, Petrus Johannes 23, 25, 267  
 Bockema, Harmen 260  
 Bockema, Sibrand van 324  
 Boelens, Pieter van 279  
 Boelens, Tjerck of Tarquinius van 170, 197, 214, 229, 279, 351, 382  
 Bogerman, Johannes 64, 183  
 Boner, Everhardus 171  
 Bonnema, Fedde Feddes 198  
 Boomsma, Christien 13  
 Bootsma, Abbe van 226, 307, 332, 335  
 Bootsma, Douwe van 226  
 Bootsma, Hessel van 108, 111, 113, 226  
 Bootsma, Jel van 226  
 Bootsma, Johan van 190, 191, 209, 214, 216, 217, 226-229, 232-236, 241-244, 249, 251, 258, 259, 261, 272, 279, 280, 283, 284, 288, 290, 296, 301-303, 312, 315, 361, 413, 414  
 Bootsma, Magdalena van 226  
 Bootsma, Sythje 228  
 Bootsma, Tintje van 226  
 Boshuisen, Philippus of Philips van 322, 394  
 Botma, Gabbe Wijgers 191  
 Botnia, Doeke van 90  
 Botnia, Dominicus Justus van 405  
 Botnia, Douwe van 90, 91  
 Botnia, Julius van 88, 90  
 Botnia, Syds van 86, 87  
 Bouricius, Hector 72, 171, 183, 190, 209, 216, 242, 250  
 Bouricius, Jacobus 114  
 Brasser, Govert 366  
 Breuker, Philippus Hillebrand 23, 70  
 Brill, W.G. 23, 25  
 Broeckhoven (Brouhoven), Jacob van 150, 153, 154, 156  
 Bruyn Janssen 280, 281  
 Bruyning, Aelbert of Albert Fransz. 12, 215, 269, 294, 296, 304  
 Bruynsma, Regnerus 71, 195, 300, 330, 356, 400, 406  
 Bruynsma, Regnerus Johannes 389  
 Bruynsma, Suffridus 393  
 Buma, Popke 114  
 Burmania, fam. 131  
 Burmania, Bocke van 87  
 Burmania, Doecke Martena van 402-404  
 Burmania, Gemme van 39  
 Burmania, Idzard of Edsard van 71, 187  
 Burmania, Poppe of Poppo van 221, 248, 249  
 Burmania, Rienck van 140, 157, 170, 210, 214, 230, 238, 246, 262, 268, 271, 298, 336  
 Burmania, Sjuick van 170, 191, 212, 230, 231, 236, 238, 298, 300, 341, 342, 389, 393, 400-404, 407  
 Burmania, Sybrant van 226  
 Burmania, Upke of Upco van 108, 114  
 Burum, Alle van 338, 339, 394  
 Busch, Henricus 325  
 Camminga, Taco van 71, 114  
 Camminga, Watze of Valerius van 230, 258, 292  
 Camp, Joris Gerrits 230, 252  
 Camstra, Tjalling van 91  
 Capellen, Alexander van der 12, 269, 270, 272, 273, 288, 289, 294, 296, 299, 304, 318, 322-327, 329, 332-335, 338-345, 354, 369, 372, 374, 389, 416, 417  
 Castricum, Pancratius van 89  
 Clingbijn, Johannes 210, 260-262, 273, 280, 284, 286, 291, 292, 299  
 Coenders 74  
 Copius, Arnoldus 360  
 Crack, Hippolitus Roeloffs 220  
 Crack, Joannes (van) 217, 218, 221, 394  
 Cromhout, Nicolaes 257  
 Cronenburg, Adriaan van 61  
 Dedel, Johan 302  
 Dekema, Jel of Juliana 361  
 Dekema, Sicke van 88  
 Deursen, A.Th. van 24, 34, 49  
 Dirck Claessen 199  
 Dirck Dibbets 70, 147  
 Dirck Jansz 156, 157, 159, 165  
 Dirck Tyssens 164  
 Doma, Pibo van 360  
 Domans, Horatius 190, 209, 216, 242, 291, 292, 295, 298, 356

- Doubleth, Philips 140, 249, 253, 255  
 Douma, Epo van 325, 330  
 Douma, Knier van 402  
 Douwama, Jancko 40  
 Douwe Simons 271  
 Doyem, Orck (van) 140, 171, 183, 190, 191, 209, 216, 230, 241, 242, 247, 249, 250, 271  
 Drieus Aebes 198  
 Dussen, Ewout van der 176, 177  
 Duyck, Anthonie 142, 143  
 Dyxtra, Taco van 87, 88, 107, 108, 111, 112, 117, 227  
 Eelcke Claessen 298  
 Elizabeth I 98, 100  
 Eminga, Hessel van 114  
 Eminga, Ids van 221  
 Eminga, Pybe van 85  
 Emmius, Ubbo 51, 147, 238  
 Ennema, Paulus Jans 236, 241  
 Entens van Mentheda, Catrijn of Catharina 402, 404  
 Epema, Douwe van 87, 148  
 Epema, Hector van 360  
 Eringa, Focco Fockens 337, 344  
 Ernst Casimir van Nassau-Dietz 42, 63, 69, 70, 73, 100, 128-134, 136, 139, 142-149, 153, 157, 159, 160, 175, 177, 182, 183, 186, 187, 190, 202, 210, 383-385, 387, 388, 395, 412  
 Essen, Hendrik van 176, 177, 245, 251-253, 255, 256  
 Eyckbergh, Johan 12, 13, 269-271, 294-299, 302, 307, 310, 311, 313, 329, 332, 334, 339, 344, 346  
 Eysinga, familie 170, 285, 286, 291, 305, 357  
 Eysinga, Aede van 170  
 Eysinga, Frans van 88, 89, 170, 212, 285, 320, 321, 336, 394  
 Eysinga, Hessel Roorda van 286, 315, 337, 344, 360, 394  
 Eysinga, Hylck van 170  
 Eysinga, Julius van 88, 198, 342, 360  
 Eysinga, Pieter van 129, 170, 229, 351, 382  
 Eysinga, Ritske van 168, 170, 197, 285, 286, 303, 305, 344  
 Eysinga, Tjalling van 88, 244, 285, 318, 330, 337, 360, 365, 377, 394, 400, 403, 404  
 Eysma, Tijmen Fransz. 147, 148, 195  
 Faber, Johannes Alle 9, 365, 378, 382, 383  
 Fedde Rouckes 114  
 Fennema, Jacob Janssen 308  
 Ferrara 202, 203  
 Feye Tjercks, zie Heydoma  
 Filips II 13, 31, 37, 39, 41, 42, 52, 53, 56, 92, 237  
 Filips de Schone 41  
 Focke of Foocke Ritskes of Richaei 230, 279  
 Fockens, Marten of Martinus 164, 171, 218, 220, 229  
 Fockens, Saco 170, 212, 217, 218, 221, 280, 360  
 Focko Reijnsen 147  
 Foeck, Albert 89  
 Foocke Jurriens 168  
 Fogel, Harent Hendrixsz 151, 152  
 Fonteyne, Claude 195, 238, 372  
 Franckena, Abelus 237  
 Franckena, Matthijs 181, 182, 186, 188  
 François Herberts 215, 245, 249, 251, 252, 255  
 Frederik Hendrik 12, 13, 23, 32, 42, 129, 131, 132, 140, 143, 152, 160, 175, 179, 181, 185, 186, 188, 196, 200-203, 206-209, 231, 245, 253, 267, 268, 270, 277, 282, 287, 299, 303, 304, 306, 310, 316, 318, 322, 332, 335, 367, 383, 385-387, 388-390, 392-394, 397, 399, 400, 408, 412, 413, 415, 416  
 Frerick Gerritssen 290, 292, 298  
 Frerick Pietersz. 66  
 Frijhoff, Willem 16, 17, 24  
 Furmerius, Bernardus 121, 122, 131  
 Gabbema, Menso 362  
 Gabbema, Simon Abbes 233  
 Gauma, Tiaerdt 360  
 Geersma, Bruin 360  
 Geert Gerbens 74  
 Geest, Wybrand de 383  
 Gerardi, Nicolaus 221, 230  
 Gerlaci, Hector 74  
 Gerrijt Aebes 198  
 Gerrijt Harmens 324  
 Gerrit Aukes 165  
 Gerrit Sweersz. 238  
 Gieckema, Tiepcke 335  
 Glins, fam. 73  
 Glins, Laes van 74, 307, 332  
 Glinstra, Eelco 210, 307  
 Glinstra, Epeus (van) 230, 258, 261, 273  
 Goch, Johan van 150, 176  
 Gosse Gerloffs 158  
 Gosse Jouckes 298  
 Goutswaert, Pieter 335  
 Gravius, Jan Martens 158  
 Gravius, Martinus 158, 170, 229, 230, 351, 393  
 Gravius, Reyn 402  
 Groenveld, Simon 24, 43  
 Groot, Hugo de 33, 58, 125, 257, 302, 303  
 Grovestins, fam. 158

- Grovestins, Sicco of Sixtus van 74, 360  
 Grovestins, Wybe 87  
 Gruys, Herbert 366  
 Gruys, Hillebrant 12, 269, 270, 273, 294, 296, 309-311, 333, 334  
 Gualtheri, Gualtherus 358, 360, 361, 363  
 Guibal, Cornelis Jan 23, 25, 49, 69, 220, 222  
 Gysbert Japicx of Jacobs 23, 70, 196  
 Gysbert Sybes 228  
 Haeije Offes 198  
 Haerda, Pieter Sickes 230, 260, 262  
 Haersma, Arent van 170  
 Haersma, Annius 360  
 Haersolte, Sweder van 200, 389  
 Haren, Everart van 280  
 Harinxma thoe Heegh, Juw van 402  
 Harinxma thoe Slooten, Homme of Homerus van 87, 88, 108, 171, 209, 252  
 Harinxma thoe Slooten, Julius van 230, 238, 258, 273, 300  
 Harinxma thoe Slooten, Pieter van 212, 246, 260-262, 284, 298, 300  
 Harinxma van Donia, Ernst 170, 230  
 Harinxma van Donia, Frans 171  
 Hart, Gijsbert Hendricksz. 't 182  
 Hart, Marjolein 't 18-20 23 25  
 Hasius, Adrianus 397  
 Haubois, Cornelis 396, 402  
 Heemstra, Focco 230  
 Heemstra, Nicolaes van 298, 307, 393  
 Heerke Heerkes 147  
 Heerman, Cornelis van 324  
 Hein Jouckes 74  
 Hempenius, Vincentius 297, 324  
 Hendrick Taedes 279  
 Hendrik Casimir van Nassau-Dietz 42, 131, 169, 186, 188, 196, 197, 200-209, 215, 221, 239, 241, 246, 248, 250, 252, 255, 256, 267, 270-274, 277, 280-282, 287, 295, 296, 298, 299, 304, 305, 313, 318, 324, 335, 340-342, 345, 355, 385-387, 390, 392, 395, 413, 414  
 Herbell, Johann Frederik Mauritz 24  
 Herema, fam. 70  
 Herema, Douwe van 253, 256  
 Herema, Jan of Johan van 70-72, 158, 399  
 Herema, Pieter van 71, 260, 298  
 Herema, Tjerk van 63, 170, 260, 291, 341  
 Heringa, Binnert van 226  
 Heringa, Rixt van 226  
 Hermana, Hessel van 90, 91  
 Hermana, Johan van 91  
 Herryt Allerdt 279, 280  
 Hessel Gerrijts 74  
 Hettinga, Homme van 221  
 Heydoma, Feye Tjercks 214, 365  
 Hiddema, Andries of Andreas van 88, 91  
 Hiddema, Goslick van 259, 356, 358, 360, 361  
 Hillema, Arent van 72  
 Hillema, Arnoldus van 337  
 Hillema, Frederick van 67, 230, 379  
 Hillema, Gellius van 72, 132, 139  
 Hillema, Houkje van, wed. Bouricius 72  
 Hittingha, H. van 324  
 Hohensachsen, Philipp von 99  
 Holdinga, Doedt van, weduwe Schwartzenberg 67, 74, 85  
 Hommius, Sixtus 147, 236  
 Hooft, Pieter Cornelisz. 23, 362, 363, 366  
 Hoppers, Jochem 307  
 Hoppers, Reynier 307  
 Hoptilla, Jan Gerckes 247, 256  
 Hoptilla, Wybe Gerckes 259, 314  
 Hottinga, Douwe of Dominicus van 151, 152, 158, 159, 170, 199, 230, 231, 238, 239, 247, 258, 260, 268, 271, 273, 284, 287, 292, 297, 298, 341, 351, 356, 400, 404  
 Hottinga, Gerbrant van 212  
 Hottinga, Hero van 108, 111  
 Hottinga, Johan van 90, 91, 113, 115  
 Hottinga, Julius Dominicus van 164  
 Hoytema, Berber van 402  
 Huber, Ulricus 69, 80, 171-173  
 Humalda, Aebinga van, zie Aebinga  
 Huygens, Constantijn 389  
 Huygens, Maurits 269  
 Huyghis, Hessel 71  
 Idzaerda, Baerthe 26 226  
 Idzaerda, Homme 131, 140, 220  
 Idzaerda, Tinthje van 226  
 Idzaerda, Ymck van 226  
 Innenburgh Caspars 198  
 Inte Heeres 66  
 Inthiema, Frederick van 154, 351  
 Inthiema, Reinolt van 290  
 Isbrandi, Eco 107, 111, 113-115  
 Isbrandt Wouters 74  
 Israël, Jonathan Irvine 24  
 Jacob Boelensz 89  
 Jacob Feddes 199  
 Jacob Gerbrants 337  
 Jacob Gysberts 23, 195, 196  
 Jacob Jans 197  
 Jacob Pouwels 158  
 Jacob Wybes 72

- Jacobus Hilbrants of Hillebrandts 330, 351  
 Jaen Cornelis 91  
 Jan Claesz (Dronrijp) 74  
 Jan Claesz (Workum) 236  
 Jan Eijeses 360  
 Jan Fongers 365  
 Jan Harckes 198  
 Jan Sijdses 74  
 Janssen, Geert H. 24, 390, 396  
 Jell Jeckes 74  
 Jelle Sijjoerds 159  
 Jencke Sioerts 300  
 Jensma, Focke 73  
 Jochem Johannes 74  
 Johaen Wijbrens 74  
 Johan Hantses 74  
 Johannes Gerckes 210  
 Johannes Oedses 198  
 Jongema, fam. 70  
 Jongema, Duco van 170, 210, 292, 298, 300, 341, 342  
 Jongema, Frans van 70-73, 171, 230, 250  
 Jongema, Laes van 88, 234  
 Jongestal, Gellius 139, 171, 190, 191, 209, 230, 250, 322, 330  
 Joucke Jochums 51, 66  
 Jouwersma, Taecke 360  
 Juckema, Anna van 231  
 Juckema, Catharina van 231  
 Juckema, Edwert van 403, 404  
 Juckema, Gerrolt van 231, 403, 404  
 Junius, Adriaan 89  
 Karel V 40, 41, 52, 53, 80, 81, 86, 136  
 Keth, Gerrit Dirx 236, 241, 287, 296, 306  
 Kingma, Saeckle thoe 85, 332  
 Kinnema, Cornelius 171, 250, 377  
 Lamberti, Joachimus 183  
 Leeuwenberg, H.L.Ph. 24  
 Leicester, Robert Dudley, graaf van 98-100, 112  
 Lieuwe Douwes 197  
 Lingen, Pieter van 153, 154, 156  
 Lodewijk XIII 270  
 Loenius, Johan 302  
 Loon, Arent van 72  
 Lubbertus, Sibrandus 90  
 Lycklama, Agge van 221  
 Lycklama a Nyeholt, Augustinus 218, 360  
 Lycklama, Esaïas van 170, 190  
 Lycklama, Hans of Hanso van 217, 218, 221, 230  
 Lycklama, Marcus van 135  
 Lycklama, Rinco van 170, 212, 221, 271  
 Lycklama a Nyeholt, Suffridus van 210, 218, 351  
 Lyeuwe Hessels 197  
 Marex, Gillis 405, 406  
 Marienburgh, Wilhelm 310, 311  
 Marssum, Agge van 365  
 Marssum, Hendrick van 271, 356  
 Marssum, Jan van 191  
 Marssum, Theodorus 177-179, 246  
 Martena, Duco van 88  
 Maurits 32, 42, 55, 122, 123, 126-133, 142, 150, 152, 153, 383, 387  
 Meckema, Julius van 88  
 Merode, Bernard de 55, 98-100  
 Michiel, Francesco 58  
 Mintse Siurds 74  
 Mintze Gielts 198  
 Moll, Hanso 230, 258  
 Mulerius, Nicolaus 94, 147  
 Nassau, Adolf van 383  
 Nassau, Albert van 383  
 Nassau, Hendrik van 383  
 Nassau, Jan de Jongste van 383  
 Nassau, Jan de Middelste van 383  
 Nassau, Jan de Oude van 99, 383  
 Nassau, Ernst Casimir van, zie Ernst Casimir  
 Nassau, Filips van 383  
 Nassau, George van 383  
 Nassau, Hendrik Casimir van, zie Hendrik Casimir  
 Nassau, Johan Ernst van 383  
 Nassau, Lodewijk van 383  
 Nassau, Lodewijk Günther van 130, 383  
 Nassau, Willem de Rijke van 383  
 Nassau, Willem Frederik van, zie Willem Frederik  
 Nassau, Willem Lodewijk van, zie Willem Lodewijk  
 Nauta, Gajus 296, 402  
 Neck, Jacob van 305, 311  
 Nijs, Joannes 171, 190, 191, 250, 365, 402, 403  
 Nobel, Hendrick 200  
 Obbe Obbes 220  
 Ockinga, Douwe van 74, 335, 337  
 Oenema, Aemilius of Amelius van 170, 191, 218, 220, 221, 230  
 Oenema, Emarentia van 361  
 Oenema, Jacob van 203, 207, 208  
 Oenema, Jacques van 157, 221, 295  
 Oenema, Tiberius van 171, 190, 229, 258, 261  
 Oenema, Tinco van 122, 140, 219, 220, 361  
 Oentse Harmens 298

- Offenhuisen, Feddrich van 84-86  
 Offke Haijes 197, 198  
 Oldenbarnevelt, Johan van 26, 99, 114, 115, 122, 143  
 Olphert Barentsz. 182  
 Oosterzee, Bernardus 164  
 Oosterzee, Christiaan Johannes 134, 170, 210, 258, 261, 273  
 Oosterzee, Ciprianus 221, 230  
 Oosterzee, Epeus 295, 356  
 Oostrum, Willem van 182  
 Osinga, fam. 70  
 Osinga, Sybrant van 69, 87, 90, 91, 408  
 Osinga, Syds van 170, 218, 220, 221, 230  
 Ostheim, Bartolt van 388, 389, 394  
 Pauw, Reynier Adriaensz. 135  
 Persijn, Reijnier van 302  
 Philip Philipsz 159  
 Piccolomini, Aeneas Sylvius 39  
 Pieter Claesz. 66  
 Pieter Sickes, zie Haerda, Pieter Sickes  
 Plaat, Gees van der 24, 25  
 Poelhekke, J.J. 267  
 Polman, Anthony 201, 209  
 Popta, Jacob Tjebbes 71  
 Poulis of Pouwels Jans, zie Ennema, Paulus Jans  
 Prak, Maarten 24  
 Price, John Leslie 24  
 Randwijck, Arnold van 153, 154, 156, 160, 182  
 Rap, Jan 208  
 Reede, Godert van, heer van Amerongen 245, 251-253, 255, 256  
 Reigersberch, Nicolaas van 58, 257, 302, 303  
 Rembrandt, zie Rijn, Rembrandt van  
 Remmert Reitzes 74  
 Renesse, Joan of Johan Adolph van 201, 256  
 Renneberg, George van Lalaing, graaf van 53-55, 97, 103, 104  
 Reyd, Everhard van 26, 90, 94, 97, 106, 107, 109, 111-115, 228  
 Reyd, Catharina van 26  
 Rijn, Rembrandt van 206  
 Riemersma, Suffridus 197  
 Rinia, Haeije 168, 170  
 Rinnert Oedses 360  
 Rintie Claessen 72  
 Rippert Jelles 158  
 Rispen, Sjoerd, Syvert of Suffridus 212, 230, 238, 239, 258-260, 395  
 Robles, Caspar de 53, 82, 97  
 Rollema, Rinnert Fransen 114  
 Rommert Scholtes 212  
 Rommerta, Baucke Sijercxs 72  
 Roorda, Abraham (van) 170, 191, 210, 222, 228, 230, 231, 233, 238, 239, 258, 268, 271, 273, 287, 292, 293, 297-299, 335-337, 351, 360  
 Roorda, Andries (van) 231  
 Roorda, Bave van 164  
 Roorda, Frederick van 218 360  
 Roorda, Joan van 320  
 Roorda, Karel (overl. 1601) 54, 98-100, 107, 111, 112, 114, 122, 132, 231, 238  
 Roorda, Karel van (overl. 1670) 222, 228, 298  
 Roorda, Perck van, wed. Eminga 85  
 Roorda, Popcke 231  
 Roorda, Ruert of Ruardus van 298  
 Rosema, Jacob Jelderts 170, 197, 337, 344  
 Roussel, overste 205  
 Roussel, Haye van 113  
 Runia, Jacobus van 259, 339, 360, 361  
 S. Cornelis 260  
 Saecke Siercks 197  
 Saekma, Dirck of Theodorus 257  
 Saekma, Johannes 132, 140, 143, 147, 171, 190, 191, 209, 216, 230, 241, 242, 247, 249, 252, 257, 262, 285  
 Saekma, Sioerd of Suffridus 170, 212, 231, 246, 286, 337, 360, 408  
 Saksen, Albrecht van 40, 52, 81  
 Saksen, Georg van 52, 81  
 Sande, Johan van den 19, 25-27, 138, 143, 147-149, 157, 159, 163, 171, 186, 187, 191, 192, 195, 200, 203, 209, 220, 226-233, 235-238, 241, 243-246, 248, 250, 256, 258-260, 262, 296, 385  
 Sande, Reinier van den 26  
 Schaep, Gerrit 179  
 Schaffer, Goossen 193  
 Scheltema, Wopke van 87, 108  
 Scheltinga, Johannes 285, 286, 296, 305  
 Scheltinga, Livius van 285, 344, 394  
 Schonenborg, Hendrik 209  
 Schotanus, Christianus 11, 92, 94, 408  
 Schotte, Simon 182, 294, 296, 311, 335, 339, 343-345  
 Schwartzenberg en Hohenlansberg, Georg Frederick thoe (overl. 1783) 24  
 Schwartzenberg en Hohenlansberg, Georg Wolfgang thoe 67, 74, 85, 87, 157, 159, 190  
 Schwartzenberg en Hohenlansberg, Johan Onuphrius thoe 170, 344, 356, 360, 389  
 Scotte, Apollonius 302  
 Seerp Feddes 199  
 Sibren Claesz 74  
 Sicma, Lambertus (van) 170, 221, 230

- Sijbren Claesz 74  
 Siurdt Mintses 74  
 Sixma, Douwe van 170, 226, 227, 233, 341  
 Sixti, Rippertus 363  
 Sjoerd Tibbes 360  
 Sminia, Fockje van, wed. Van Hillema 67, 72, 379  
 Sminia, Hessel van 164, 191, 221, 230, 420  
 Sminia, Hobbe Baerdt van 51  
 Sohn(ius), Johan Wilhelm 203 270 273 388 389 393 394  
 Solckama, Tierck of Tarquinius 296, 360  
 Solms-Braunfels, Johann Albrecht II von 389  
 Sonck, Albert 193, 245, 251-253, 255, 256  
 Sophia Hedwig van Brunswijk-Wolfenbuttel 130, 131  
 Spies, Marijke 16, 17, 24  
 Staeckmans, Willem 215, 216, 362  
 Starkenborgh, Bartholt Tjaerda van 307  
 Starter, Jan Jansz. 94, 238  
 Stellingwerff, Frederik 58  
 Swaenswijck, Andries van 296, 297  
 Syeurdt Stynsma 298  
 Symon Douwes 66  
 Syoerdt Wybes 197  
 Tacke of Taco Lieuwes 230, 262, 298, 300  
 Temple, William 15, 51  
 Teyens, Saco 217, 280, 360  
 Thomae, Rombert 147  
 Tiara, Theodoretus 114  
 Tiartsma, Jentie Sioerdt 260  
 Tiets Rienxdochter 73  
 Tijaerd Willems 199  
 Tijmen Fransz, zie Eysma  
 Tjaard Lieuwes 147  
 Tjaerda, Maria van 403  
 Tjessens, Werp van 88  
 Trelcatius, Lucas 301  
 Treurniet, Claes 314  
 Trijn Rijenxdochter 72  
 Tziets Wijtses 74  
 Ubbergen, zie Vijgh  
 Ulenburgh, Rombartus 139  
 Uylenburgh, Saskia van 206  
 Vegilin van Claerbergen, Johan 379  
 Velsen of Velsius, Adriaan 300  
 Velsius, Joannes 165  
 Veltdriel, Johannes 232, 244, 269, 324  
 Veltdriel, Pieter Jansz. 233  
 Vermees, Cornelis of Cornelius 233, 317, 336  
 Vervou, Frederik van 107, 108, 112, 129  
 Vierssen, Assuerus van 221, 360, 361  
 Vierssen, Matthias van 171, 236, 259, 290, 295, 392  
 Vierssen, Willem van 164, 192, 216, 221, 233, 234, 259, 322  
 Vijgh van Ubbergen, Nicolaas 311  
 Vogelsangh, Gerrit 236  
 Vooght, Leonard de 89  
 Vranck, Franchois 92  
 Vries, Hans Hermans de 298, 362, 363  
 Vries, Jan de 36, 37, 382  
 Vries, Jan Janssen de 301  
 Vries, Klaas de 171  
 Vries, Lyckle de 383  
 Waeijen, Jacobus van der 382  
 Waeijen, Johannes van der 382  
 Wagenaar, Jan 23, 25  
 Walrich, Gerard 362, 408  
 Walta, Douwe van 259, 298, 300, 307  
 Walta, Pieter van 73, 274, 291, 307, 397, 405-407  
 Walta, Tjaard van 73  
 Waltinga, Andries van 85, 226, 360  
 Waltinga, Hobbe van 84-87, 226  
 Weede, Johan van 180, 200, 245, 255  
 Werckhoven, Cornelis van 12, 269, 305, 308, 311, 313  
 Westerman, Adam 128  
 Wijnia, Sjuick van 88  
 Wilhem, David de 389  
 Willem van Oranje 34, 42, 53, 55, 56, 98-100, 103, 132, 383  
 Willem II 186, 396, 408  
 Willem IV, graaf 40  
 Willem IV, prins 42  
 Willem Dirck Willemsz 393  
 Willem Frederik 24, 42, 131, 218, 228, 230, 231, 248, 261, 269, 353, 367, 385, 387-400, 402-408  
 Willem Jans 198  
 Willem Lodewijk 26, 42, 55, 59, 87-89, 94, 98-101, 106-115, 121, 122, 125, 126, 128-132, 136, 142, 143, 147, 152, 231, 383, 395  
 Winsemius, Pierius 115  
 Wisma, Sabinus 131, 132  
 Witt, Johan de 369, 408  
 Wolckama, Hebbe Taekes 330, 337  
 Wringer, Hessel of Hesselus 198, 227, 241, 260, 262, 298, 299, 360  
 Wringer, Thomas 236  
 Wyckel, Anne van 170, 221, 230  
 Wyckel, Hans van 408  
 Wyckel, Jochum van 230  
 Wyckel, Pieke 220



# Curriculum vitae

Hotso Spanninga (Joure, 1954) deed in 1973 eindexamen havo aan het Nassau College te Heerenveen en volgde daarna voor de vakken geschiedenis en aardrijkskunde de lerarenopleiding Ubbo Emmius te Leeuwarden. Vervolgens studeerde hij geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen, waar hij in 1983 het doctoraalexamen behaalde. Vanaf 1980 is hij docent geschiedenis aan het Christelijk Lyceum Oostergo te Dokkum, het huidige Dockingacollege, waar hij nog werkzaam is als kerndocent vwo. Hij heeft tal van publicaties op zijn naam staan betreffende de sociale en politieke geschiedenis van Friesland. Zo werkte hij mee aan *For uwz lân, wyv en bern. De patriottentijd in Friesland* (1987), *Geschiedenis van Friesland 1750-1995* (1998) en *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (1999).

Spanninga

# Gulden Vrijheid?

‘Eendracht maakt macht’, was het devies van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Die eendracht, onmisbaar in de geldverslindende strijd tegen Spanje, was echter niet vanzelfsprekend, zo blijkt uit de opstelling van de Friezen. Zij stelden hun eigen belang boven het algemeen belang, niet alleen op grond van de herwonnen Friese Vrijheid, maar ook uit onmacht. Nergens waren de regenten zo krachteloos wat betreft belastingheffing als in Friesland. De achterstand in de Friese betalingen aan de oorlogskas van de Republiek werd hierdoor onaanvaardbaar groot.

Hotso Spanninga beschrijft hoe de Staten-Generaal in een ultieme poging het weerspannige gewest tot de orde te roepen, in 1635 de Raad van State naar Leeuwarden stuurden. Anderhalf jaar lang probeerde deze Raad de Friezen tot betaling te dwingen. Bestuurlijke hervormingen moesten de losgeslagen politieke cultuur beteugelen om ook voor de toekomst werkbare verhoudingen tussen Friesland en zijn bondgenoten te scheppen.

